

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI**

**27 MAYIS ASKERİ MÜDAHALESİNİN ARDINDAN TÜRK
SİYASETİNİN YAPILANMA DÖNEMİ**

(1961-1965)

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
NURULLAH KIRKPINAR**

**DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. FEVZİ ÇAKMAK**

İZMİR-2015

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “27 Mayıs Askeri Müdahalesinin Ardından Türk Siyasetinin Yapılanma Dönemi (1961-1965)” adlı çalışmanın, tarafımdan ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2015

Nurullah KIRKPINAR

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde, İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan çok partili hayat içinde, bu dönemin iki önemli aktörü olan iktidar partisi CHP ile ana muhalefet partisi DP arasındaki ilişkiler incelendiğinde; 1908’de başlayan çok partili siyasi hayatımızda, iktidar-muhalefet ilişkilerinde görülen birçok aksaklık, sorun ve yanlışların, 1946-1960 dönemi içinde derinleştiği görülür. İktidar ve muhalefet arasında izlenen yanlış politikalar, ülkede kurulan siyasi dengeleri ters düz eden gelişmeler, ülkemizin demokratik gelişimini rafa kaldıran ve askeri müdahale anlayışının yerleşmesinde rol oynayan 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi’ne giden yolu açmıştır.

Bu çalışma, askeri müdahale sonrası başlayan yeni siyasi dönemde, siyasi hayatı verimsiz, zararlı ve hatta tehlikeli çekişmelerden kurtarmak; partiler arası münasebetlerde medenî ve seviyeli bir ortam yaratmak ve 27 Mayıs Askeri Müdahalesi’nin asıl gayesini teşkil eden demokratik hukuk devletini fiilen gerçekleştirmek için vatansever Türk Milleti’nin duygularına ve iyi niyetli temennilerine uygun olarak, 1961-1965 yılları arasında demokratik düzeni yeniden tesis etmek adına yaşanan partileşme dönemini bilimsel veriler ışığında ortaya koymayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: 27 Mayıs, Siyasi Partiler, Koalisyon, 1961 Anayasası, Çoğulcu Demokrasi.

ABSTRACT

After Second World War there were two important actors in the multiparty political life of Turkey. RPP as government and DP as opposition. When relations between DP and RPP is examined it can be observed that setbacks and problems of Turkish multiparty political life, which actually began in 1908, became deeper in the period of 1946-1960. Inefficient relations between ruling and opposition parties and events that had negative affect for stability paved the way for 27 May 1960 military coup which has put democracy aside and caused military domination in Turkish political life.

This paper scientifically examines partization process in the period of 1961 and 1965; which aimed re-establishing of democratic platform, saving political life from inefficient, detrimental, and even dangerous competition; creating civilized relations between political parties and aiming to constitute democratic law state which was the real force behind 1960 military coup with full respect to Turkish Nationals hopes.

Key Words: 27 May, Political Parties, Coalition, 1961 Constitution, Majority Democracy.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR.....	VII
ÖNSÖZ.....	IX
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

27 MAYIS ASKERİ MÜDAHALESİ VE ASKERİ YÖNETİM

I- LİTERATÜRDE ASKERİ MÜDAHALE.....	23
1.1. İhtilâl.....	23
1.2. Devrim.....	23
1.3. Darbe.....	24
1.4. Cunta.....	25
1.5. Muhtıra.....	25
1.6. Siyasi Partiler.....	25
II- ASKERİ MÜDAHALE VE ASKERİ YÖNETİMİNİN KURULMASI.....	26
2.1. Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Askeri Müdahalesi'ne Giden Süreç.....	26
2.2. 27 Mayıs Askeri Müdahalesi.....	48
2.3. Milli Birlik Komitesi'nin Kuruluşu ve Geçici Anayasa.....	55
2.4. Hükümetin Kurulması ve Faaliyetleri.....	62
2.5. MBK İçindeki Çatışmalar ve 14'ler Olayı.....	71
III- ASKERİ YÖNETİMİN TASARRUFLARI.....	77
3.1. Yeni Anayasa ve Anayasa Komisyonu Dönemi.....	77
3.1.1. Kurucu Meclis'in Teşekkülü.....	77

3.1.2. 1961 Anayasası'nın Referandum Süreci.....	87
3.1.3. 1961 Anayasası ile Kazanılan Yeni Yetkiler.....	101
3.2. Demokrat Parti'li Siyasilerin Tutuklanması ve Yargılanmaları.....	109
3.3. Yastıda Duruşmaları ve Alınan Kararlar.....	115

İKİNCİ BÖLÜM

ASKERİ MÜDAHALEDEN DEMOKRASİYE DOĞRU

I- PARTİLEŞME SÜRECİ.....	124
1.1. Siyasi Faaliyetlerin Başlaması ve Siyasi Ortam.....	124
II- ASKERİ MÜDAHALE DÖNEMİNDE SİYASİ HAYATINA SON VERİLEN PARTİLER.....	131
2.1. Demokrat Parti (DP).....	131
III- ASKERİ MÜDAHALE DÖNEMİNDE SİYASİ HAYATINA DEVAM EDEN PARTİLER.....	133
3.1. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP).....	133
3.2. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP).....	140
3.3. Birlik Partisi (BP).....	148
3.4. Sosyalist Parti (SP).....	150
VI- ASKERİ MÜDAHALE SONRASI YENİ PARTİLERİN KURULUŞ İZİNİ VE GELİŞME SÜRECİ.....	154
4.1. Memleketçi Serbest Parti (MSP).....	154
4.2. Yeni Türkiye Partisi (YTP).....	158
4.3. Adalet Partisi (AP).....	166
4.4. Türkiye İşçi Partisi (TIP).....	178
4.5. Diğer Partiler.....	186

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HÜKÜMETLERİN KURULMASI VE GELİŞMELER

I- YUVARLAK MASA TOPLANTISI VE MİLLİ DEKLARASYON.....	188
II- 1961 GENEL SEÇİMLERİ.....	193
III- CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMİ.....	204
IV- KOALİSYON HÜKÜMETLERİ.....	207
4.1. Birinci Koalisyon Hükümeti Dönemi (20 Kasım 1961-25 Haziran 1962).....	207
4.1.1. Hükümetin Kuruluşu.....	207
4.1.2. Birinci Koalisyon Hükümeti Döneminde Af Tartışmaları.....	211
4.1.3. İlk Koalisyonun Yıkılış Nedenleri.....	216
4.2. İkinci Koalisyon Hükümeti Dönemi (25 Haziran 1962- 25 Aralık 1963).....	217
4.2.1. Hükümetin Kuruluşu.....	217
4.2.2. İkinci Koalisyon Hükümeti Döneminde Af Tartışmaları.....	220
4.2.3. Hükümetin Diğer Faaliyetleri.....	224
4.2.4. 1963 Yerel Seçimleri ve İkinci Koalisyonun Yıkılışı.....	227
4.3. Üçüncü Koalisyon Hükümeti Dönemi (25 Aralık 1963- 20 Şubat 1965).....	229
4.3.1. Hükümetin Kuruluşu.....	229
4.4. Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti (26 Şubat 1965- 10 Ekim 1965).....	233
4.4.1. 1965 Genel Seçimleri.....	235

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SİYASİ PARTİLER İÇERİSİNDEKİ KUTUPLAŞMALAR VE GELİŞMELER

I- ASKERİ MÜDAHALE SONRASI CHP'DE YAŞANANLAR.....	240
1.1. Cumhuriyet Halk Partisi XV. Kurultay.....	240

1.2. Cumhuriyet Halk Partisi XVI. Kurultay.....	243
1.3. Cumhuriyet Halk Partisi İçerisindeki Kutuplaşmalar, XVII. Kurultay ve ‘Ortanın Solu Söylemi’	248
1.3.1. Cumhuriyet Halk Partisi XVII. Kurultay.....	248
1.3.2. Cumhuriyet Halk Partisi’nde ‘Ortanın Solu Söylemi’	250
II- ADALET PARTİSİ’NDEKİ LİDERLİK ARAYIŞLARI.....	259
III-CUMHURİYETÇİ KÖYLÜ MİLLET PARTİSİ İÇERİSİNDEKİ KUTUPLAŞMALAR, MİLLET PARTİSİ’NİN YENİDEN KURULUŞU VE CUMHURİYETÇİ KÖYLÜ MİLLET PARTİSİ BÜYÜK KONGRESİ.....	269
3.1. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi İçerisindeki Kutuplaşmalar ve Millet Partisi’nin Yeniden Kuruluşu.....	269
3.2. CKMP Büyük Kongresi.....	272
VI-TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ 1964 KONGRESİ VE PARTİ İÇİ AYRILIKLAR.....	278

BEŞİNCİ BÖLÜM

27 MAYIS 1960 ASKERİ MÜDAHALESİ’NİN TÜRK SİYASİ HAYATINA ETKİLERİ

I- OSMANLI’DAN CUMHURİYET’E ASKER VE SİYASET İLİŞKİLERİ.....	285
II- 27 MAYIS ASKERİ MÜDAHALESİ’NİN POLİTİKAYA ETKİSİ.....	306
III- 27 MAYIS ASKERİ MÜDAHALESİ’NİN GENEL OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ.....	314
SONUÇ.....	323
EKLER.....	330
TABLolar.....	341
RESİMLER.....	343
KAYNAKÇA.....	352

KISALTMALAR

- A.g.e.** : Adı Geçen Eser
A.g.m. : Adı Geçen Makale
A.g.t. : Adı Geçen Tez
AKR : Anayasa Komisyonu Raporu
AP : Adalet Partisi
ARMHC : Anadolu Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri
BP : Birlik Partisi
Bkz. : Bakınız
C. : Cilt
CHP : Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP : Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CMP : Cumhuriyetçi Millet Partisi
Çev. : Çeviren
DP : Demokrat Parti
DPT : Devlet Plânlama Teşkilatı
EMİNSU : Emekli İnkılâp Subayları
EOKA : Ethniki Organosis Kypriou Agoniston
Haz. : Hazırlayan
HF : Halk Fırkası
HP : Hürriyet Partisi
KTC : Kıbrıs Türk Cemiyeti
MBK : Milli Birlik Komitesi
MBP : Milli Birlik Partisi
MCP : Memleketçi Cumhuriyet Partisi
MDD : Milli Demokratik Devrim
MGK : Milli Güvenlik Kurumu

MKP : Milli Kalkınma Partisi
MNP : Milli Nizam Partisi
MP : Millet Partisi
MSP : Memleketçi Serbest Parti
NATO : Kuzey Atlantik Paktı
ODTÜ : Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Org. : Orgeneral
OYAK : Ordu Yardımlaşma Kurumu
s. : Sayfa
S. : Sayı
SCF : Serbest Cumhuriyet Fırkası
SKB : Silahlı Kuvvetler Birliği
SP : Sosyalist Parti
SPK : Siyasi Partiler Kanunu
TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC : Türkiye Cumhuriyeti
TRT : Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu
TİP : Türkiye İşçi Partisi
TM : Temsilciler Meclisi
TPCF : Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TSK : Türk Silahlı Kuvvetleri
YAD : Yüksek Adalet Divanı
Yay. : Yayınları
YSK : Yüksek Soruşturma Kurulu
YTP : Yeni Türkiye Partisi

ÖNSÖZ

Tarih, toplulukları, milletleri, kuruluşları etkileyen hareketlerden doğan, olayları yer ve zaman göstererek neden- sonuç ilişkisi içinde anlatan bir bilim dalıdır. Diğer bir ifadeyle tarih; topluluklar ve milletler arasındaki ilişkileri, her milletin kurduğu medeniyetleri ve kendi iç sorunlarını inceleyen bilimdir.

Bu tanımdan yola çıkacak olursak, tarihin kendi içerisinde bölünmez bir bütünlüğe sahip olduğu gerçeği ile birlikte, daha eski ve daha yeni tarihler arasında sebep-sonuç, etki-tepki ilişkilerinin varlığının göz ardı edilmeksizin incelenmesi esastır. Tarihin hiç şüphesiz önemli bir dönemini teşkil eden Cumhuriyet Tarihi'nin de kendi içerisinde bir bütünlüğe sahip olduğu ve sebep-sonuç, etki-tepki ilişkileri içerisinde her bir olayın bir diğeriyle bağlantılı olduğu gerçeğine varmış oluruz.

Bu gerçeğe varabilmek ve bağlantıyı kurabilmek için de Osmanlı Saltanatı'nın (1 Kasım 1922) kaldırılmasından sonra biten bir imparatorluktan doğan yeni ve milli bir devlet arasında, yakın tarihimizin en önemli olayları ve olgularına bakmak gerekir. Türk yakın tarihinin içinde bulunduğu bu ilginç manzara dünyanın da içine girmesiyle yakın tarih yeni bir boyut kazanmıştır. Biz de yakın tarih içerisinde gerçekleşen bu olaylardan demokrasinin Türk siyasi hayatında ki ilk oluşumlarına değinerek, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna ve tek parti dönemiyle birlikte Türk siyasi hayatının çok partili yaşama tanışmasıyla birlikte asıl konumuz olan Türk siyasi hayatında ilk askeri müdahale geleneğini ortaya koyan 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi ve sonrasında Türk siyasi hayatının gelişim aşamalarını ortaya koyacağız.

Modern Türkiye'nin oluşumu ile birlikte çoğulcu demokrasi ve bu demokratik sistem içerisinde gerçekleşen 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi, demokratik nizama set çeken engelleri ortadan kaldırmak amacıyla ordunun gerçekleştirmiş olduğu bir müdahaleydi. Bu çalışmada, müdahale sonrasındaki demokratik düzen ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında oluşturulmaya çalışılan siyasi hayat ve demokratik düzen arasındaki benzerlikler veya farklılıklar bağlamında incelenmesi ve varılacak yargının bu bağlamda temellendirilmesi esas alınmıştır. Ayrıca bu çalışmada genel olarak askeri müdahalelerin nedeni anlatılarak müdahale biçimlerine de yer verilmiştir. Müdahale sonrasında hem genel olarak askeri

müdahalenin nedenleri hem de siyasi partilerin kuruluş süreciyle birlikte demokratik düzenin yeniden tesisi değerlendirilmiştir.

27 Mayıs Askeri Müdahalesi sonrasında 1961-1965 yılları arasında kurulan üç İnönü hükümeti, Cumhuriyet Tarihi'nin ilk koalisyon hükümetleri olmasının yanında, İsmet İnönü'nün başkanlığını yaptığı son Cumhuriyet hükümetleri olması dolayısıyla da dikkatle ve önemini haiz bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Bu nedenle çalışmış olduğumuz bu eser, telif-tetkik eserler ile gazete-dergi ve makale destekli orijinal bir metin ortaya çıkarmak perspektifinden yaklaşılarak, tarihsel bütünlük içerisinde ve tarihi gerçeklik bağlamında tamamlanmıştır. Bunun yanı sıra Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde yaptığımız taramalara rağmen 1960 dönemi ile ilgili çok az belgeye ulaşılmıştır.

Çalışmayı bilimsel eser kaidelerine göre hazırlattıran, kelime ve cümle hatalarını düzelterek bilimsel dil kullandırmayı sağlayan ve çalışma konusunun belirlenmesinde etkin olan saygıdeğer hocam Yrd. Doç. Dr. Fevzi ÇAKMAK ve çalışmamda bana özgür çalışma ortamı sağlayan Enstitü Müdürümüz Sayın Prof. Dr. Kemal ARI'ya teşekkürü borç bilirim. Ayrıca çalışmamda bana yol gösteren ve desteğini esirgemeyen çok değerli amcam Yrd. Doç. Dr. Kenan KIRKPINAR'a, maddi ve manevi desteğini benden hiçbir zaman esirgemeyen ve her daim yanımda olan aileme teşekkürlerimi sunarım.

Nurullah KIRKPINAR

İzmir-2015

GİRİŞ

Modern Türkiye'nin oluşumunda Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri ilk aksı oluştururken, Cumhuriyet dönemi yekpare bir bütün olarak diğer aksı oluşturur. Bununla birlikte Cumhuriyet dönemi kendi içerisinde tek parti ve çok partili hayat olmak üzere iki alt döneme ayrılır. Bu dönemlendirmelerle birlikte “*Demokrasi*”, Türk toplumuna ve Türk siyasi hayatına yerleştirilmeye çalışılmış, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile birlikte demokrasi Türk toplumunun yapısına göre şekil alarak gelişme göstermiştir.

Osmanlı saltanatının 1 Kasım 1922'de kaldırılmasından sonra biten bir imparatorluktan doğan yeni ve milli bir devlet oluşumu, yakın tarihimizin en önemli olayı ve olgusu olarak görülmektedir. Yakın tarih içerisinde gerçekleşen bu olaylardan demokrasinin Türk siyasi hayatında ki ilk oluşumlarına değinerek, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna ve tek parti dönemiyle birlikte Türk siyasi hayatının çok partili yaşamla tanışmasıyla birlikte asıl konumuz olan Türk siyasi hayatında askeri müdahale geleneğini ilk ortaya koyan 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi ve sonrasında Türk siyasi hayatının gelişim aşamalarını ortaya koyacağız.

Demokrasi; genellikle eksik ve eksik olduğu içinde yanlış olarak “*çoğunluk yönetimi*” olarak tanımlanır. Halbuki demokrasi; bir ülke hakkında önerdikleri çözümler ile azınlıkta kalanların çoğunluk haline gelebildikleri, hak ve olanaklarının bulunduğu bir çoğunluk yönetimidir. Diğer bir ifadeyle demokrasi; mevcut yönetimle, ülke sorunlarının çözümleri hakkında aynı düşüncede olmayanların, bu düşüncelerini ifade etme ve yayma haklarının bulunmasıdır.¹ Demokrasinin bugünkü haliyle, bireysel, eşitlikçi, özgür inanç ve düşünceleri içererek ortaya çıkışı 18. yüzyıla rastlamaktadır. Bu tarih, modern orta sınıfların kimlik kazanmasına, devlet aygıtının toplumun ve kişinin hizmetine girmesine akılcılığın hem dine hem de topluma hakim

¹ Emre Kongar, **Demokrasi ve Kültür**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992, s.13. “Demokrasi Yunanca iki sözcükten oluşur. Deme (ya da demeoi) eski Yunancada mahalle, kratos ise yönetmek demektir. Demos kratia ise mahallelerin, halkın yönetimi anlamına gelir. Ancak Eski Yunan'da demokrasinin en parlak döneminde bile demeoi/halk, site'de oturan bütün bireyleri kapsamaz. Eski Yunan uygarlığında yönetme eyleminin dayandığı temel birimin Kleisthenes zamanında Atina siyasi yaşamının Salon'un reformlarına rağmen aristokratik kabile örgütlerinin (genos örgütlenmesinin) yani kan bağına dayalı örgütlenmenin yerine olmaktan çıkıp yer bağına dayanan mahalle (demeoi) örgütü kurulur. Atina 10 deme'ye (seçim bölgesine) ayrılır.” Bkz. Alâeddin Şenel; **Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üzerine** (Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1970) s.230-234.

olmasına denk gelir. İnsanların, ülkelerin ve medeniyetlerin birbirleriyle durmadan etkiletişimde bulunduğu bu tarih, ülke ve medeniyetlerin özlerini de koruyarak “değişmeye ve ufuklarının açılmaya”² başladığı dönemleri ihtiva eder.

Türk toplumu, Osmanlı'nın son iki yüz yılında ve yıkılışından sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti devrinde çok hızlı ve köklü bir şekilde değişme göstermiş; bu değişim sürecinde her ne kadar dışarıdan bir etkileşim olsa da; süreç, Türkiye'nin kültürü, tarihi kimliği ve siyasi tecrübesine göre şekil almıştır. İnsanların kendilerini yönetecek olanları belirli bir süre için özgür iradeleriyle, kurallarına uygun bir şekilde belirlemesi olarak tanımlanan seçim, çağdaş demokrasilerde yöneticilerin belirlenmesi ve meşruluk kazanmaları için vazgeçilmez temel kuralların başında gelmektedir.³ Bu anlamda kendi toplum ve kültürüne göre şekil alan demokrasi ile Türk toplumu, Avrupa ile yakınlaşmaların ve çağdaşlaşma hareketlerinin yaşandığı dönemde tam olarak uygulanmamış olsa da ilk kez bir seçim yoluna gitmiştir.

Millet sisteminin bir ön gereği olarak da kendi cemaatlerinin ruhani liderini seçimle belirleme hakkına sahip olan Osmanlı'daki gayrimüslimler, demokrasi ile ilk kez Müslüman halktan önce 1808'de Ayanların statülerindeki değişimle birlikte Sened-i İttifak ile tanıdılar.⁴ Müslüman halkın seçimle ilk tanışmaları ise, Muhassıllık meclislerinin kurulması ile gerçekleşti. 1840 yılında sancak merkezlerinde kurulan Muhassıllık meclislerinin görevi, sancaktan alınacak vergilerin miktarını saptamak ve onların düzenli toplanmasını sağlamaktır. Bu meclislere muhassılın maiyet memurlarından başka, sancağın hakimi, müftüsü, zabiti, ruhani reisleri ve sancağın ileri gelenlerinden dört kişi seçimle belirlenmişti.⁵ İlk seçimler bir yanıla “doğrudan

² Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, 4. Baskı, Timaş Yay., İstanbul, 2013, s.9.

³ Sonnur Bakır-Semra Küçüköğlü-Sevgi Pehlivan, **Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Uygulamaları**, TBMM Kütüphane ve Dokümantasyon Müdürlüğü Yayınları: 5, Ankara, 1982, s.7.

⁴ “Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine doğru Gayr-ı müslim cemaatlerin başat bir İslâm toplumu içerisinde barındırılması sorunlara yol açıyordu. Daha önceki İslâm devletlerinde de olduğu gibi, Hristiyan ve Musevi toplukları kendilerine zimmi statüsü verilerek topluma dahil edilmişlerdi. Bunun anlamı, özel bir vergi ödemelerinin karşılığında, Müslüman devletin içinde dinlerini değiştirmeye zorlanmaksızın ama ikinci sınıf tebaa olarak yaşamlarını sürdürmelerine izin verilmiş olması demektir. Zimmî (gayr-ı müslim) cemaatler, kendi işlerinin yönetiminde bir miktar özerklikten yararlanıyor ve devlet temsilcileri ile olan işlerinde kendi dinî önderleri tarafından temsil ediliyorlardı. 1808'de de Ayanlara verilen statü neticesinde yurttaşlık haklarının gelişmesiyle birlikte tam olarak olmasa da anayasal hakları kazanmışlardır.” Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 1. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 1995, s.25-50., Kenan Olgun, “Türkiye'de Cumhuriyet'in İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XXVII, S.79, Ankara,(Mart 2011), s.3.

⁵ İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet**, C. I, TBMM Basımevi, Ankara, 1997, s.40, İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Hil Yay., İstanbul, 1983, s.113.

demokrasi” ye benzeyen bir uygulamadır. Kısaca ilk seçim yönteminde bir tür yerel mâlî meclis olan muhassıl meclislerine adayları seçmek için, seçmenler vilayet merkezindeki salonlarda bir araya gelirler, adaylar salonda toplanan seçmenlerin önüne birer birer çıkar, adayı isteyenler bir tarafa, istemeyenler bir tarafa toplanarak seçim tamamlanırdı. Eşitlik durumunda ise kura çekilirdi.⁶

Türk siyasi hayatında ilk seçim uygulamaları ise Tanzimat dönemi ile başlarken; ilk milletvekili genel seçimleri 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilen Anayasanın (Kanun-i Esasi) yürürlüğe girmesi ile başlayan I. Meşrutiyet döneminde gerçekleşti. İlk genel seçime 1876 yılının son ayında başlanmış, ancak 1877 yılında tamamlanmıştı. Dolayısıyla Türkiye’de genel seçimlerin 130 yıllık bir tarihi vardır. Devletin içinde bulunduğu zor şartlar ve Ruslarla uzun süren savaşlar içinde I. Meşrutiyet dönemi çok uzun sürmedi ve II. Abdülhamit, 13 Şubat 1878’de Meclis’i dağıttı; Anayasa’daki deyimine göre “erteledi”.⁷ Uzun bir süre devam eden bu ara dönem 23 Temmuz 1908 tarihinde yayınlanan seçimlerin yeniden yapılmasına dair irade ile sona erdi.⁸ Osmanlı siyasal rejiminde 23 Temmuz 1908 (1324) tarihine kadar açık bir çoğulculuk bulunmamaktadır. Ancak bu tarihte ilk kez “*Hürriyetin İlanı*” adı altında toplumsal kesimlerden meşrutiyetçi yönetime yönelik güçlü bir irade ortaya kondu. Bu yeni süreçte, uygulamada çeşitli sıkıntılar yaşanmış olsa da, ilk kez çok partili rejime geçiş teşebbüslerinde bulunuldu.

Yakın tarihimizde “*İkinci Meşrutiyet*” olarak anılan bu dönem, Türkiye’nin demokratik gelişmelerinde önemli bir yer tutar. İttihat ve Terakki Cemiyeti Abdülhamit’in istibdat⁹ rejimine karşı mücadele etti. 1908 Temmuz’unda

⁶ “Muhassıl Meclisleri azalığına seçileceklerin sahip olacakları niteliklere ve bunların talimat gereği kur’a usûlü ile seçileceklerine dair Sadaret makamının arz tezkeresi(Başbakanlık Arşivi, Cevdet-Dahiliye, 23 Sefer 1256/26 Nisan 1840) tarih ve Nr:16602”Zikr. İlber Ortaylı: **Tanzimat’tan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)**, (Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Yayını, 1974), Ek:1 s.241.

⁷ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, 1. Baskı, Yapı Kredi Yay., Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul, 2002, s.336. “Bu konuda farklı düşünceler öne sürülmüştür. Yavuz Abadan’a göre ise; 1876 Anayasasının sultana ve onun emrindeki icra organlarına tanıdığı bu geniş yetkilerde saklı bulunan tehlike, II. Abdülhamid’in mutlakiyetçi temayülü dolayısıyla kısa zamanda gerçekleşti. Osmanlı İmparatorluğu arasında patlak veren Osmanlı-Rus savaşı 2 Mart 1878 de Ayastefanos (bugünkü Yeşilköy) Muahdesiyle biten talihsiz harbi bahane eden padişah, 13 Şubat 1877 de Mebusan Meclisini tatil etti.”, Ayrıca Bkz. Yavuz Abadan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri” **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.14, S.1-4, (Ankara 1957), s.29.

⁸ Olgun, **Türkiye’de Cumhuriyet’in...**, s.5.

⁹ “Osmanlı Devleti içerisinde 1800-1876 yılları arasında gerçekleşen ayaklanmalar ve savaşlar Dersaadet’i bir ikilem içersine sokmuştu. Devletin, Balkanlardaki ayaklanmaları bastırmakta ve buradaki muarızlarına karşı savaş açıp kazanmakta sorunu yoktu, ama büyük güçlerle nasıl başa çıkacağı konusunda bir ikilem içindeydi. Reformcular, imparatorluğun Avrupa’nın anlayış ve desteğini

Abdülhamit'e karşı yapılan toplantı ve mitingler bütün Rumeli'yi sardı. 400 kişilik çetesiyle birlikte kolağası Niyazi Bey, Resne'de dağa çıktı ve 23 Temmuz 1908 günü İttihat ve Terakki Manastır'da hürriyet ilân etti.¹⁰ Bu gelişmeler sonrası, II. Abdülhamit, anayasayı tekrar yürürlüğe koydu ve "istibdat rejimi" yıkıldı. 31 Mart Olayı ve sonrasında Kanun-i Esasi'de yapılan değişiklikle kamu özgürlükleri yelpazesi genişledi; yönetim baskıları hafifletildi, toplanma ve dernek kurma hakları tanındı.¹¹ Meşrutiyet rejiminin getirmiş olduğu bu özgürlük ortamı ile halktan almış olduğu güçleri kullanmak, çoğunluğun desteğini alarak yönetimde bulunmak ve onların haklarını savunmak amacıyla cemiyet ve dernekler ortaya çıktı. Bunların başında da siyasi partiler gelmektedir.

kazanmak için anayasal bir monarşiye, meşrutiyete ihtiyacı olduğuna karar verdiler. Böyle bir rejim Padişah Abdülaziz tahttayken mümkün değildi ve dolayısıyla 30 Mayıs 1876'da tahttan çekilmeye zorlandı, dört gün sonra da intihar etti. Büyük reformcu olan Mithad Paşa da yeni sultanın yönetiminde Saray'ın yozlaşmasını duraksatacak ve imparatorluğa mali istikrar getirecek seçilmiş bir Meclis'i olan bir anayasal meşrutiyet rejimi kurulabileceğine inanıyordu. Sonuçta, V. Murad aklından rahatsız çıkınca tahttan indirilerek yerine II. Abdülhamid (1876- 1909 arası tahtta) geçirildi. II. Abdülhamid, 31 Ağustos 1876'da tahta çıktı ve Midhat Paşa'ya anayasal bir hükümdarlık sözü verdi. Bir anayasa hazırlanmasını emretti, çünkü anayasal bir rejimin Avrupa'nın müdahalesini önleyeceğini ve imparatorluğun kendi işlerini yönetebileceğini hesaplamaktaydı. Ancak, büyük güçler çoktan İstanbul'da bir konferans düzenleyerek Balkanlar'daki krizi ve bunu çözecek tedbirleri görüşmeye karar vermişlerdi. Tersane Konferansı diye bilinen bu 23 Aralık 1876'da toplandı ve Dersaadet aynı gün anayasal rejimin başlangıcını ilan ederek artık konferansın gereğinin kalmadığını bildirdi. Ancak, büyükelçiler bunu ciddiye almayıp reddederek Bulgaristan'a ve Bosna-Hersek'e özerklik tanıyan bir reform planı önerdiler. Bâbîâli bu planı reddedince elçiler İstanbul'u terk edeceklerini ve bu durumda Rusya'nın savaş ilan edebileceğini bildiren bir uyarı yayınladılar. Bâbîâli, planı yeniden inceledi ve yeniden reddetti, bunun üzerine elçiler İstanbul'u terk ederek durumu muallakta bıraktılar. Bunun yanı sıra bu dönemde gerçekleşen savaş Meşrutiyet yönetiminin sürmesi açısından talihsiz bir gelişme olmuştu. Rusya, 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Rus ordusu ertesi yıl başkente doğru ilerlerken, sultan Meclis'i kapatmak için gereken mazerete kavuştu. 1878 Şubatı'nda, Meclis faaliyetleri durduruldu ve sonraki otuz yılda, Temmuz 1908'de anayasanın işlerliğe kavuşturulmasına kadar, bir daha toplanmadı. Sultan, Anayasal hakları ortadan kaldırınca bu dönemde Abdülhamit'in baskı politikalarına karşı çıkan Makedonya merkezli kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti tekrar Anayasal düzene geçilmesi ve siyasal hakların verilmesine dair örgütlenmeleri başlattı. Bu örgütlenmeler sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyeti mücadele etmeye başladı ve Sultan II. Abdülhamit (saltanatı 1876-1909 arası tahtta) otuz yıl önce rafa kaldırdığı anayasayı 23 Temmuz 1908'de yeniden yürürlüğe koydu. Abdülhamit'in bu kararı imparatorlukta büyük iyimserlik ve coşku yarattı, çünkü bu yeni dönem tüm vatandaşlar için 'özgürlük, eşitlik ve adalet' sözü veriyordu. Müslümanlar veya gayri-Müslim, gibi farklı etnik kökenden herkes -Rumlar, Bulgarlar, Makedonlar, Ermeniler, Araplar, Kürtler, Yahudiler ve Türklerde yeni anayasal dönemin beklentisiyle sokaklarda birbirlerini kucakladılar. Bir gece içinde, basın her istediğini sansür tehdidi olmadan yazıp basacak hale geldi; insanlar aralarında Saray hafiyeleri bulunmadığından emin olarak kahvehanelerde bir araya geldiler. Kasaba ve şehirlerde halk ellerinde pankartlarla, bando-mızıka eşliğinde hükümet konaklarına yürüyerek yeni düzeni öven konuşmalar yaptı. Siyasi suçlular için bir af çıkarıldı; sürgündekiler Avrupa'dan, Mısır'dan ve geniş sınırları olan imparatorluğun çeşitli köşelerinden İstanbul'a dönmeye başladılar." Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul, 2006, s.63-75.

¹⁰ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, 2. Baskı, İstanbul, Der Yayınları, 1995, s.146-149

¹¹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler, (1859-1952) C. 1**, 1. Baskı, Hürriyet Vakfı Yay, İstanbul, 1952, s.3.

Siyasi partiler, belli veya daha fazla bir dönem için siyasi iktidarı elde etmeyi ve buradan aldığı gücü kullanmayı amaçlayan, bunu gerçekleştirebilmek için de iç içe olduğu halkın tamamının ya da çoğunluğunun desteğini seçim yolu ile sağlamaya çalışan, ülke genelinde teşkilatlanmaya gitmiş bir sürekli siyasi kurum ve oluşumdur.¹² Siyasi partiler, demokratik yönetim sisteminde, halkın yönetime katılımının doğrudan ve en önde gelen araçlarıdır. Bu amaçla Türk siyasi hayatında 1876-1877 seçimleri ve II. Meşrutiyet Dönemi sonrası da dahil olmak üzere 1876-1919 arasına kadar olan süreçte toplam yedi seçim yapıldı¹³ ve bu seçimlerin bazıları (1912-1914-1919), İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasındaki siyasi mücadelelere tanık oldu.

1908 yılında yeniden açılan Meclis-i Mebusan, çeşitli yasal düzenlemelerin ve çalışmaların ardından, 1912 yılında faaliyetine son verdi ve ülke yeni bir seçim sürecine girildi. 1912’de yapılan seçimlere İttihat ve Terakki Fırkası ile onun karşısındaki muhalefeti temsil eden partiler bütünü olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası katıldı.¹⁴ İttihat ve Terakki, iktidara hakim olmanın da getirdiği avantajı iyi kullanarak seçimlerde büyük başarı kazandı.¹⁵ Seçimlerde uygulanan baskılar nedeniyle tarihe “Sopalı Seçimler” olarak da geçen 1912 seçimleri sonucunda İttihat ve Terakki, 1908

¹² Erdoğan Teziç , **Anayasa Hukuku**, Beta Yayınları, İstanbul, 1998, s.306.

¹³ “1876-1877-1908-1911-1912-1914-1919 Seçimleri, İttihat Terakki ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasında gerçekleşmiştir. İkinci Meşrutiyet’in seçim “mevzuatına” göre dört seçim de İntihab-ı Mebusan Kanunu’na göre yapılmıştır. Tümü de iki derecedir, seçme ve seçilme hakları yalnız erkeklere tanınmıştır. Yine bu seçimlerde Seçme hakkına sahip olabilmek için devlete “ doğrudan doğruya az çok vergi vermek” ve bir de “başka kimsenin hizmetinde bulunmamak” gerekir şartları getirilmiştir. İkinci sınırlama “müntehib-i sani”lik (ikinci seçmenlik) için konmuştur. Ancak, 1912 yılında yeni bir yasaklama getirilerek, askerlik hizmetinde bulunan deniz, kara ve jandarma subayları, astsubaylar ve erler, 1328 (1912) yılına değin oy verme hakkına sahip olma şartı getirilmiştir. Bu tarihte, ordunun siyasete karışmasını önlemek ya da son vermek amacıyla bir “ kanun-ı muvakkat” (geçici kanun) çıkarılmış, bu kişilerin seçme ve seçilme hakları kaldırılmıştır. Seçimler ise, nisbi değildir. Bununla beraber, bu usulü isteyenler de bulunmuştur. Ayrıca, özellikle Müslüman olmayan azınlıklar, etnik esasları da savunmuşlardır. Osmanlı seçimlerinin tümü çoğunluk usulüne göre ve iki dereceli olarak yapılmıştır.” Ayrıca Bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler C. III (İttihat ve Terakki)**, 1. Baskı, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1989, s.161-166.

¹⁴ Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası: 2.Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki’ye Karşı Çıkanlar** (Hürriyet ve İtilaf Fırkası için bkz.) Dergah Yay., İstanbul 1990, s.104-120.

¹⁵ “1912 Seçimleri esnasında bazı yörelerde olaylar meydana gelmiştir. Örneğin; 1912 Eskişehir seçimlerinde de Hürriyet ve İtilaf Fırkası seçimlerle ilgili iddialar dile getirmiştir. Tarihimize “sopalı seçim” olarak geçen 1912 seçimleri dolayısıyla yurt yüzeyinde meydana gelen olaylar küçümsenecek boyutta değildi. Eskişehir’deki olayların baş sorumlusu olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası Eskişehir Şubesi Başkam Hacı Veli Anayasa ve Meşrutî sisteme bağlı olduklarını, meşrutî sistemin korunmasına büyük önem verdiklerini, seçimlerde anayasanın siyasal parti olarak kendilerini tanıdığı hakları kullandıklarını, seçimin serbestliği ilkesini zedelemek isteyenlere karşı çıktıklarını iddia ederek olayların gerisindeki irticai düşüncüyü gizlemeye çalışmış ise de başaramamıştır. Dini kullanarak siyasal iktidara doğru yürümenin, boyutları önceden saptanamayacak olaylara yol açabileceğini; 1912 seçimleri adeta belgelemiştir.” İhsan Güneş, “1912 Seçimleri ve Eskişehir’de Meydana Gelen Olaylar”, **Bulleten**, C.LVI, S.216, (Ankara 1992), s.459-482., Ayrıca Bkz. Karpat, **Türk Demokrasi...**, s.46.

seçimlerinden de iyi bir ders alarak, kendine bağlı adayların seçimleri kazanmasını sağladı. 284 mebusan 6'sı hariç tamamını kazanan İttihat ve Terakki bu defa da meclis dışı güçlerin etkisinde kaldı ve iktidar olmasına rağmen mecliste muktedir olamadı. Meclis dışında askeri bir güç olarak ortaya çıkan Halaskar Zabitan Grubu¹⁶ ittihatçıların iktidardan çekilmesinde etkili oldu. 1912 Meclisi, açıldıktan birkaç ay sonra, 4 Ağustos 1912 tarihinde feshedildi.¹⁷

1911-1912 Balkan savaşlarında Balkan devletleri ittifak kurarak Osmanlı Devlet'inde eylemler gerçekleştirmeye başladı. Olayların artması üzerine Babiâli hükümeti ıslahat girişimlerinde bulduysa da verdiği ödünler faydasız kaldı. 30 Eylül'de Balkan Devletleri, 1 Ekim'de de Osmanlı Devleti seferberlik ilan etti. 17 Ekim'de Bulgaristan ve Sırbistan savaş ilan etti ve art arda süren muharebelerde Osmanlı ordusu ağır yenilgiler aldı. 29 Ekim günü Sadrazam Ahmet Muhtar istifa ettirildi ve Kamil Paşa sadrazam oldu. 11 Kasım 1912'de İttihat ve Terakki'nin tüm etkinlikleri yasaklanırken, diğer taraftan da pek çok kişi tutuklandı. Büyük devletler bir araya gelmeyince, Babiâli doğrudan Bulgar Kralına başvurdu ve 3 Aralık'ta Londra'da bir konferans toplanacağı bildirildi. 16 Aralık'ta başlayan görüşmelerde Balkan Devletleri tüm Rumeli ve Ege Adalarının kendilerine verilmesini istediler. 17 Ocak 1913'te de Büyük devletler Osmanlı hükümetine verdikleri ortak notayla Edirne ve Adalardan vazgeçmesini istediler. Kötüleşen dış politik gelişmelerin yanında, ülke içindeki durumda çok vahim bir hal aldı. Çünkü Meclisi Mebusan dağılmış, ülke içinde ortak bir siyasi irade koyacak güç kalmamıştı. Alınacak kararlarda geleneksel yola başvuruldu ve devletin ileri gelenlerinden oluşan Şuray-ı Saltanat tarafından barış kararı alındı. İşte tam bu sırada 23 Ocak 1913 günü İttihat ve Terakki "Babali Baskını" adlı darbeyi gerçekleştirdi.¹⁸ Sonuçta, 23 Ocak 1913 sonrası İttihat ve Terakki iktidara tam hakim olarak muhalefeti etkisiz hale getirdi. 1914 yılının Mayıs ayında yapılan seçimlere İttihat ve Terakki Fırkası tek parti olarak katıldı ve iktidarı elinde tuttu.¹⁹ 1914 seçimlerinde İttihat ve Terakki Hükümeti suiistimaller noktasında titiz davrandı, Dahiliye Nezareti bu konuyla ilgili kendisine gönderilen telgrafları

¹⁶ Halaskar Zabitan Grubu ve çalışmaları için bkz: Kenan Olgun, "Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Halaskar Zabitan Grubu ve Faaliyetleri", **İlmi Araştırmalar**, S.7,(İstanbul 1999), s.157-175

¹⁷ Cezmi Eraslan-Kenan Olgun, **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento**, 3F Yay, İstanbul, 2006, s.108.

¹⁸ Sina Akşin, "Siyasal Tarih 1908-1923" **Çağdaş Türkiye Tarihi-4(1908-1980)**, 11. Baskı, Cem Yay.,İstanbul, 2011, s.40-43.

¹⁹ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler C.1...**, s.6.

inceleyerek gereğinin yapılmasını ilgili vilayetlere tebliğ etti. Seçimlerde haksız oy kullanıldığı, devlet memurlarının suiistimal yaptığı gibi seçim şikayetlerinin incelenmesi sonucunda seçimlerin adaletli ve tarafsız bir şekilde yapıldığı; şikayet konusu meselelerin doğru olmadığı sonucuna varıldı.²⁰

I. Dünya Savaşı'nın son döneminde, 3 Temmuz 1918'de Sultan Reşat'ın ölmesi üzerine VI. Mehmet Vahidettin Osmanlı tahtına çıktı. Sonrasında savaştan yenik çıkılacağı anlaşıldıktan sonra Talat Paşa hükümeti istifa etti ve 14 Ekim 1918'de İzzet Paşa hükümeti kuruldu. Yeni kurulan hükümet içerisinde, Cavit Bey, Hayri Bey, Rauf (Orbay) Bey ve Fethi (Okyar) Bey gibi İttihat ve Terakkiye yakın kişiler bulunmaktaydı. İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti ile 30 Ekim 1918'de Mondros Bırakışmasını imzaladılar. Mondros Bırakışması imzalanınca İttihat ve Terakki'nin önemli liderleri olan Talat, Enver, Cemal, Dr. Nazım gibi kişiler yurt dışına çıktılar. Muhalefette bu olaydan dolayı hükümeti sorumlu tutarak büyük tepki gösterdi. Sonuçta İzzet Paşa Hükümeti, baskılara dayanamayarak istifa etti ve yerine Tevfik Paşa Hükümeti kuruldu. Vahidettin, hükümetin canlılıkla İttihat ve Terakki aleyhinde kovuşturmaların yürütülmesini istiyordu. Ülke gündeminde bu tartışmalar devam ederken, Anadolu'nun pek çok yerine İtilaf Devletleri asker çıkarmaya başladı. Yunan ordusu 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etti. Hükümetin etkisiz kalması üzerine Ege bölgesinde bulunan yerel güçler Yunanlıların işgal ettikleri yerlerde Kuva-yı Milliye birlikleri oluşturarak, buldukları bölgeleri savunmaya başladılar. Anadolu işgali ile birlikte ülkenin birçok yerinde direniş örgütleri kurularak savunmalar oluşturdu.²¹

21 Aralık 1918'de Vahidettin'in Meclisi Mebusan'ı dağıtması sonrası, 1919 yılı Sonbaharı'nda seçimlerinin yapılmasına kadar giden süreç içinde, Milli Mücadele liderini buldu. Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Milli Mücadele, temelini halktan alan, millet egemenliğini en üstün güç olarak tanıyan bir hareketti. Amasya Genelgesi ile başlayan, Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde de tekrarlanan meclisin varlığı isteği, hükümet ile Sivas'ta tüm ülkeyi temsil etmek üzere oluşturulan Anadolu Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri (ARMHC) arasında Amasya'da görüşmeler yapıldı. 20-22 Ekim 1919 tarihinde yapılan bu görüşmeler neticesinde seçimlerin serbestçe

²⁰ Olgun, *Asker-Siyaset...*, s.8.

²¹ Akşin, *Çağdaş Türkiye...*, s.65-74., Ayrıca Bkz. Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele C. II (Son Meşrutiyet 1919-1920)*, 1. Baskı, Cem Yay., İstanbul, 1992, s.9-12.

yapılması hususunda anlaşıldı.²² Misak-ı Milli'nin kabul edildiği Son Osmanlı Mebusan Meclisini belirleyen seçimler, 1919 yılının Kasım ve Aralık aylarında örnek derecede tarafsızlık ve özgürlük içinde yapıldı.²³ Seçimlerin ardından, 12 Ocak 1920'de İstanbul'da Son Osmanlı Mebusan Meclisi açıldı. Meclisin, Misak-ı Milli'yi kabul etmesinin ardından, İstanbul 16 Mart 1920'de İtilaf Devletleri tarafından işgal edildi. Bunun üzerine Heyeti Temsiliye Başkanı sıfatı ile Mustafa Kemal Paşa, Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarına uygun olarak, milletin iradesini hakkıyla ve isabetle temsil ve Milli Mücadeleyi idare edecek yeni bir Meclisin en kısa zamanda Ankara'da toplanması için gerekli tedbir ve kararları aldı. İstanbul'dan ayrılarak, çeşitli yollar üzerinden Ankara'ya gelen mebuslarla birlikte; Anadolu'nun her livasından seçilen beş temsilciden oluşan "Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)", 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplandı. Meclis, o günden itibaren yeni Türkiye'deki bütün siyasi ve hukuki gelişimin temeli, kaynağı ve düzeni oldu.²⁴ TBMM, tüm olanaklarını kullanarak Milli Mücadele'yi başarıya götürdü. Ve savaşın hemen ardından 1 Kasım 1922'de "Saltanat" Meclis tarafından kaldırıldı. Böylece, İstanbul Hükümeti ve Saray'ın gücü önemli ölçüde kayboldu. 4 Kasım'da Tevfik Paşa hükümeti istifa ederken; İstanbul'da da TBMM Hükümetinin yönetimi başladı. Son Osmanlı Hükümeti'nin istifası ile hükümet merkezi olan İstanbul'un siyasi gücü tamamen sona erdi.²⁵

II. Meşrutiyetin ilanından Saltanatın kaldırılmasına kadar (1908-1922) geçen on dört yıl gibi bir süre zarfında 24 hükümet kuruldu. Saltanatın kaldırılmasıyla birlikte Tevfik Paşa kabinesi son Osmanlı hükümeti olarak tarihimizdeki yerini aldı.²⁶ 1919'da Sivas Kongresi'nde "Heyet-i Temsiliye" oluşturulduğu günden; 9 Eylül 1923 tarihinde Halk Fırkası'nın oluşumuna kadar geçen dört yıl boyunca, Meclis içinde, bir

²² Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Ankara, ATAM Yay, 2000, s.169.

²³ Akşin, **İstanbul...**, s.170-176.

²⁴ Yavuz Abadan, "Osmanlı İmparatorluğunda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 14, Sayı: 1, (Ankara 1968), s.37.

²⁵ Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", **Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980**, 11. Basım, Yay. Yön. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 2011, s.129.

²⁶ "1918 yılına kadar; Mehmet Sait Paşa, Kamil Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa, Tevfik Paşa (31 Mart vakası üzerine), Hüseyin Hilmi Paşa (31 Mart vakasından sonra ikinci kez), İbrahim Hakkı Paşa, Mehmet Sait Paşa 2. kez, Mehmet Sait Paşa 3. kez, Gazi Ahmet Muhtar Paşa (Halaskaran Hareketi üzerine), Kamil Paşa 2. kez, Mahmut Şevket Paşa (Bab-ı ali baskını üzerine), Mehmet Sait Halim Paşa, Mehmet Talat Paşa, Mehmet Talat Paşa 2. kez (Vahidettin'in tahta çıkması üzerine) kurulan hükümetler. Geri kalan kısmını ise mütarekenin dört yılına ait hükümetlerdir. Bunlar Ahmet İzzet Paşa, Tevfik Paşa 2. kez, Damat Ferit Paşa, Damat Ferit Paşa 2. kez, Damat Ferit Paşa 3.kez, Ali Rıza Paşa, Salih Hulusi Paşa, Damat Ferit Paşa 4. kez, Damat Ferit Paşa 5. kez, Tevfik Paşa 3. kez (Ayrıca Bkz)." Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler C.1...**, s.7.

takım cemiyet, gruplar etkinlik gösterdi ve sonrasında gruptan da fırkaya geçiş aşamalı bir şekilde gerçekleşirken, bu süreç içinde, örgüt yapısal ve düşünsel değişimler de geçirdi.²⁷

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçtiği 19 Mayıs 1919'dan, TBMM'nin açıldığı 23 Nisan 1920'ye kadar geçen yaklaşık bir yıllık süre içinde liderlik yolunda önemli mesafe aldı. Özellikle Sivas Kongresi'nde, ARMHC'nin kurulmasından sonra, zaman zaman güçlüklerle karşılaşmakla birlikte, bölgesel direniş örgütlerini merkezi yapı içine almayı büyük ölçüde başardı. TBMM'nin açılışını izleyen birkaç ay içinde tüm direniş örgütlerinin ARMHC bünyesinde toplanması süreci başlatıldı. Mustafa Kemal Paşa, Doğu'da Kazım Karabekir Paşa, Batı'da Ali Fuat Cebesoy, kanalıyla ordunun desteğini arkasına aldı ve askeri gücü kendi kontrolü altında tutmayı da başardı. Bu gelişmeler, Mustafa Kemal Paşa'yı direnişten yana güçlerin tartışmasız lideri konumuna getirdi. Bununla birlikte TBMM açıldığında da Padişah ve çevresinin iktidarının hala kabul edilmekte olduğu görüntüsü hakim kılındı. Direniş hareketinin söyleminde, padişah/halifenin İstanbul'da esaret altında olduğu ve işgal sona erdirildikten sonra bu makamın layık olduğu mevkiye yeniden kavuşacağı mesajı uzun süre vurgulandı. İstanbul'a karşı açık tavrın alınması için, saray ve çevresinin işgalci güçlerle işbirliğinin net olarak ortaya çıkması, İstanbul'un kışkırttığı iç isyanların bastırılması, işgale karşı askeri direnişin önemli mesafeler alması beklendi. Bu taktik sayesinde ki İstanbul'un iktidarına son verilip adım adım tek partili bir cumhuriyete geçildi.²⁸

ARMHC Grubunun oluşmasından sonra yeni bir devletin kurulması, sınırlarının ve nüfusunun Osmanlı coğrafyasına göre değişiklik göstermesi nedeniyle seçim kanununda da değişiklik yapıldı. 1923 seçimleri yeni bir devletin kurulması, sınırlarının ve nüfusunun Osmanlı coğrafyasına göre değişiklik göstermesi nedeniyle yeni bir seçim kanununa göre yapıldı. Osmanlı döneminde 50.000'e bir olan milletvekili oranı yeni kanunda 20.000'e bir şeklinde düzenlendi. 25 olan seçmen yaşı 18'e indirildi, vergi verme şartı kaldırıldı.²⁹ Ayrıca, seçim kanunundaki yeni

²⁷ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması(1923-1931)**, Yurt Yay., Ankara, 1981, s.27.

²⁸ Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet (İkinci Grup)**, 3. Baskı, İletişim Yayınları, 2003, s.83-84.

²⁹ Olgun, **Türkiye Cumhuriyeti...**, s.11.

düzenlemede her ne kadar mecliste tek dereceli seçim sisteminin millet egemenliğine daha uygun olduğu dile getirilmiş olsa da iki dereceli seçim sistemi aynen korundu.³⁰

Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğindeki Türk Devrimi'nin en önemli hedeflerinden birini, Cumhuriyet idaresinin demokratik ve güçlü hale getirilmesi oluşturur. Bu güçlü demokratik idare Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte oturtulmaya çalışıldı. Siyasi sistemin demokratikleştirilmesi sürecinde en önemli araçların başında ise siyasi partiler gelmektedir. Devrimci kadro Cumhuriyet'in ilk yıllarında, siyasi partilerin oluşumuna yönelik gerçekleştirilen teşebbüslere, yeri geldiğinde destek yeri geldiğinde ön ayak oldu. Ama devrim sürecinin ateşi ve tazeliği içerisinde gerçekleştirilmeye çalışılan bu çok partili siyasi hayata geçme teşebbüsleri, toplum içerisinde huzursuzluklara neden oldu ve girilen bu süreç başarısızlıkla neticelendi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi partilerle gerçekleştirilmeye çalışılan denemeler başarısız olmuş olsa da; bu süreç İkinci Dünya savaşı sonrası, gerek içeride ve gerekse dışarıdaki şartların elvermesiyle, tekrardan Türk siyasi hayatında ön plana çıktı. 1946 yılı ile başlayan çok partili hayata geçiş süreci, hem ülke genelindeki, hem de yerel anlamdaki siyasi ve toplumsal hayatta, önemli değişimler yarattı.³¹

1946 seçimleri sonrası fiilen başlayan çok partili siyasi düzen, 1950 seçimlerinde Demokrat Parti (DP)'nin iktidarı ele almasıyla önemli bir aşama gerçekleştirdi. Fakat sonraki yıllarda ortaya çıkan askeri müdahaleler sonrasında yaşanan kesintilerle birlikte (1960–61, 1971–73, 1980–83) Türk siyasi hayatı içinde kendine özgü bir şekil aldı.³²

Mustafa Kemal Atatürk tarafından, ülkede partileşme sürecini başlatmak amacıyla kurulan CHP, Cumhuriyeti kuran, ulus devletin şekillenmesinde önemli roller üstlenen, toplumsal alanda gerçekleştirilen reformlara öncülük eden, ülkeyi kesintisiz olarak 27 yıl yöneten bir siyasi parti olarak tarihte yerini aldı.³³

³⁰ A.g.m, s.12.

³¹ Fevzi Çakmak, "Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Bergama'da Siyasi Hayat 1946-1950", **Uluslararası Bergama Sempozyumu**, Bildiriler C. 1, Bergama Belediyesi Yayınları, (Nisan 7-9 2011,) s.235.

³² Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih (1960–1980)", **Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908–1980**, 11. Basım, Yay. Yön. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 2011, s.227.

³³ Selahaddin Bakan - Hakan Özdemir, "Türkiye'de 1946-1960 Dönemi İktidar-Muhalefet İlişkileri: Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Demokrat Parti (DP)'Ye Karşı", **Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 14, Sayı 1, (2013), s.373.

Osmanlı Devleti bünyesinde II. Meşrutiyet sonrası gelişmeleri de yakından takip etmiş biri olan Atatürk, Osmanlı Devletindeki partileşme tecrübelerine dayanarak, 1923 seçimlerine hazırlanırken; ülkedeki siyasal mücadeleyi hâkim olduğu partiyle yürütmeye karar verdi.³⁴ Seçimlerin ardından ilk olarak 9 Eylül 1923 tarihinde Halk Fırkası (HF)'ni kurdu.³⁵ Halk Fırkası, 1924 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF), 1935 yılında ise Cumhuriyet Halk Partisi(CHP) adını aldı. Bu süreçte, parti içinde, 1927'de "*Cumhuriyetçilik*", "*Halkçılık*", "*Milliyetçilik*" ve "*Laiklik*" şeklinde sıralanan dört temel ilke benimsenmiş olup, bunlara 1935 yılında "*Devletçilik*" ve "*Devrimcilik*" ilkeleri de eklenerek partinin ilkeleri altıya çıkarıldı.³⁶ CHP, Cumhuriyeti kuran, hilafete son veren, ulusal birliğin oluşturulmasında öncü roller üstlenen bir siyasi parti olma hakkıyla modern bir cumhuriyetin oluşturulması için başta hukuk, eğitim ve toplumsal alanda gerçekleştirilen reformlara öncülük eden ve bu bağlamda bir ulus devlet projesinin kurucu unsuru olarak önemli tarihsel işlevleri yerine getirdi.³⁷

Kazım Karabekir, Hüseyin Rauf Orbay ve Ali Fuat Cebesoy gibi Milli Mücadele'nin önemli kahramanı olan kişiler, 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı (TPCF) kurdu. Çok partili hayata ilk geçiş denemesi olan TPCF'nin CHF'ye muhalefeti iki önemli alanda belirginleşmekteydi. Bunların başında da ekonomi ve dini öğeler gelmekteydi. Ancak TPCF'nin kuruluşundan birkaç ay sonra çıkan Şeyh Sait İsyanı demokrasi hayatında bir engel oluşturdu. İçeride gerçekleşen bu sorunların sonunda 4 Mart 1925'te Takrir-i Sükun Kanunu çıkarıldı ve geniş yetkili İstiklal Mahkemeleri kuruldu. Bu gelişmelerin ardından TPCF kapatıldı ve çok partili siyasi düzen son buldu.

Türk demokrasi hayatında bir sonraki çok partili siyasal hayat teşebbüsü, 1930'da Atatürk'ün yönlendirmesi ve katkıları sonrası, liberal görüşleriyle bilinen Fethi Okyar tarafından kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)'nin kurulmasıydı. SCF'de, iktisadi liberalizm ön plana çıkıyordu. Ancak SCF'nin hükümete ve CHF'ye yönelttiği sert eleştiriler nedeniyle siyasal ortam gerginleşmeye ve ülkede karışıklıklar

³⁴ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 11. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, s.69.

³⁵ Yüksel Kaştan, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Partili Dönemden Çok Partili Döneme Geçişte CHP'nin Yönetim Anlayışındaki Gelişmeler (1938-1950)", **Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, Vol 8, Issue 1; (2006) s.123-140.

³⁶ CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) (2015), "CHP Tarihi", http://www.chp.org.tr/?page_id=67, Erişim Tarihi: 21.01.2015.

³⁷ Hakan S. Yılmaz, "İdris Küçük Ömer'in Siyasal Tezleri Bağlamında AKP ve CHP Parti Programlarının Analizi", **Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Vol 5, Issue 1; s. 156-173.

belirmeye başladı. Bunun üzerine CHF'nin, SCF'ye karşı baskı yollarına başvurması üzerine, firka yöneticileri 17 Kasım 1930'da partiyi kapatma kararı aldı.³⁸

Her seçimde farklı uygulamaların yapıldığı tek partili seçimler dönemi 1927 yılı seçimleri ile başladı, 1946 seçimlerine kadar devam etti. Bu dönemde TBMM'nin çalışma süresi 1924 Anayasası gereğince dört yıla çıktı. Tek parti olarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin yer aldığı 1927, 1931, 1935, 1939, 1943 seçimlerinde bu 4 yıl kuralına uyulurken, savaş döneminde dahi meclisin süresi 4 yıl oldu. Bu dönemde bağımsız adaylara kontenjan ayrılması, azınlıkların ve kadınların mecliste yer alması, CHP içinden bir “*bağımsız bir müstakil grup*” kurulması gibi uygulamalar oldu.³⁹

10 Kasım 1938'de Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra, İsmet İnönü oy birliği ile Cumhurbaşkanı seçildi.⁴⁰ “*Parti devleti yönetimi*”nde yeni bir anlayış ortaya çıktı. İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından, CHP'nin 26 Aralık 1938'de toplanan olağanüstü kurultayında yapılan tüzük değişikliğiyle, Atatürk “*Ebedi Başkan*”, İsmet İnönü “*Milli Şef ve Değişmez Genel Başkan*” oldu.⁴¹ İnönü, Cumhurbaşkanlığına seçildikten sonra bir yandan hükümet ve parti üzerindeki otoritesinin sağlamlaştırırken; diğer taraftan da Cumhuriyet döneminde değişik sebeplerle yönetimle anlaşmazlık yaşayanlarla yeniden uzlaşmak ve ilişki kurmak istiyordu. Bununla birlikte Kazım Karabekir, Hüseyin Cahit Yalçın, Fethi Okyar milletvekili olurken, müstakil grup içerisinde Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele'de CHP üyeliğine seçildiler.⁴² CHP'nin 29 Mayıs 1939'da yapılan 5. Büyük Kurultayı'nda başka bir parti kurulması yerine Meclis'te yer alan 21 milletvekilinden oluşturulan ve başkanlığını da İsmet İnönü'nün yapacağı bir Müstakil Grup⁴³ kurma kararı alındı. Mecliste bağımsız kimlik taşıyan, fakat CHP'nin grubunda görüş

³⁸ Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s.194-205.

³⁹ Olgun, **Türkiye Cumhuriyeti...**, s.13.

⁴⁰ Cemil Koçak “**Siyasal Tarih (1923-1950)**”, **Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980**, 11. Basım, Yay. Yön. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 2011, s.160-163.

⁴¹ Çetin Yetkin , **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983, s.159.

⁴² Koçak, **a.g.e.**, s.165.

⁴³ “21 Kişilik Müstakil grup üyeleri şu kişilerden oluşmaktaydı: Dr. Hüsametdin Kural (Ağrı), Atıf Akgüç (Bursa), Fazlı Güleç (Bursa), Enin Aslan Tokat (Denizli), Zeki Mesut Aslan (Diyarbakır), Aziz Akyürek (Erzurum), Nakiye Elgün (Erzurum), Ziya Karamürsel (İstanbul), Ali Rana Tarhan (İstanbul), Ahmet Şükrü Esmer (İstanbul), İzzet Arukan (Eskişehir), Şehime Yunus (İzmir), Ali Rıza Türel (Konya), Sadri Ertem (Kütahya), Emrullah Barkan (Malatya), Rıdvan Nafiz Edgüer (Manisa), Hüsnü Kitapçı (Muğla), Fuat Sirmen (Rize), Kemalettin Kami (Rize), Abdurrahman Naci Demirağ (Sivas), Nazım Poray (Tokat). Volkan Payaslı, “Tek Parti İktidarı'ndan Doğmuş Bir Denetim Organı: Müstakil Grup(1939-1946)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. XIV, S.28, (Bahar/2014), İzmir, s.183.

bildirme ve oy kullanma hakkına sahip olmayan bu oluşum, daha sonraki dönemde partilerin kuruluşu ile işlevsiz bir yapıda eriyip gitti.⁴⁴

İkinci Dünya Savaşı yıllarının olağanüstü şartlarında, ulusal ekonomi ve savunmayı ilgilendiren hususlarda hükümete geniş yetki veren Milli Korunma Kanunu⁴⁵, nun 26 Ocak 1940'da yürürlüğe konması ve ardından gelen uygulamalar da halkı CHP'ye adeta düşman etti.⁴⁶ Milli Korunma Kanunu'nun yanı sıra, Varlık Vergisi Kanunu ve Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu gibi uygulamaların sonunda ülkede sıkıntılı bir dönem başladı. Karaborsa yaygınlaştı, yüksek fiyat artışlarından dolayı sabit gelirli çalışanların satın alma gücü oldukça düştü. Ekonomik alanda yaşanan bu krize, tek parti dönemindeki baskıcı uygulamalar da eklenince, halkın tek parti yönetimine karşı memnuniyetsizliğinde artış görüldü.⁴⁷ II. Dünya savaşı sırasında tarımsal üretim düşerken, halk fakirleşti, ihracat azaldı, yatırımlar durdu, devletin ihtiyacı olan kaynaklar için ek ve yüksek oranlı vergiler halka uygulandı. Hükümetler bu koşulların gerektirdiği nispi de olsa çözümleri, şartları öne sürerek uygulayamamışlardı. Bunun yanında yüksek fiyatlarla beslenen enflasyon ve açıktan parasal hareketlerle beslenen karaborsacılıkla, Türkiye'de olağanüstü yollardan kârlar eden bir sermaye kesimi oluşturdu. Bu kesim doğal olarak CHP'nin devam ettirdiği devletçi ekonomik modele muhalefet edecek siyasal oluşuma destek verecek ciddi bir sayıya ulaştı.⁴⁸

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde yüzünü Batı'ya çevirmiş olan genç Türkiye Cumhuriyeti, kendisini demokratikleşme hareketinin de içerisinde buldu.⁴⁹ Savaş sonrasında, siyasi hayatta görece başlayan bir yumuşama döneminin yanı sıra, savaş boyunca uygulanan politikalar ve öncesindeki özel sektörü koruyan devletçi politikalar neticesinde, yurt içinde de yönetimde söz sahibi olmak isteyen bir sermaye sınıfı yarattı. Bu gelişmeleri yakından takip eden İsmet İnönü, çok partili demokratik düzene geçişin ortamını hazırlamaya çalıştı.⁵⁰ Bunun yanı sıra, yönetime karşı

⁴⁴ Payaşı, **a.g.m.**, s.175-192.

⁴⁵ Kanun No: 3780, **Resmi Gazete**, 4417 (26 Kanunisi 1940).

⁴⁶ Sedat Altaş, **Çarıklı Demokrasi**, 1. Baskı, İkinci Adam Yayınları, İstanbul, 2006, s.16-17.

⁴⁷ Leyla Kırkpınar, "Demokrat Parti ve Muhalefet Stratejisi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Vol 1; 85-98, (2002), s.86.

⁴⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı**, 4. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989, s.116 – 118

⁴⁹ Metin Tokar, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973 (Tek Patiden Çok Partiye 1944-1950)** 5. Baskı, Bilgi Yay, Ankara, 1990, s.19.

⁵⁰ Ahmet Kardam, Sezgin Tüzün, **Bilanço 1923-1998 (C. I), Türkiye'de Siyasi Kutuplaşmalar Ve Seçmen Davranışları**, Türkiye Bilimler Akademisi Yay., 2003, s.125.

eleştirici tutumlarıyla tanınan Tan ve Vatan gazetelerinde, öncesinde pek rastlanmayan haberler yayımlanmaya başladı. Bu gazetelerde sürekli “*demokrasi ve faşizm*” adıyla yazılar yazılırken, tek parti iktidarına son vermenin zamanının gelmiş olduğu belirtiliyordu. Basın, artık açıktan açığa tek şef ve tek parti sistemine son verilmesini ve demokrasiye gidilmesini istiyordu.⁵¹ Yine bu dönemde diğer önemli bir siyasi gelişmeyi ise “*Irkıçılık- Turancılık*” davası oluşturmaktaydı. II. Dünya savaşında Almanya'nın yenilgisinden sonra Almanya ile yakın ilişkiler içerisinde bulunduğu belirtilen Turancı grup hükümete karşı komplo kurmak ve hükümeti devirerek iktidarı ele geçirmek iddiasıyla tutuklandı. Yayın organları kapatılarak, üyeleri “*tabutluk veya mutena hücre*”⁵² denen hücrelerde yargılandı. Diğer yandan 1944'ün Ağustos ayında Tan ve Eylül ayında da Vatan gazeteleri kapatıldı. Böylece basında yönetime karşı oluşmakta olan muhalefet tasfiye edildi.⁵³

4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, toplumu daha geniş bir biçimde etkileyen bir kanundu. Bu kanun hükümete karşı şiddetli eleştirilere yol açtı. Büyük Millet Meclisi, sadece Halk Partili milletvekillerinden ibaretti ve bu milletvekillerinden birkaçı hariç geneli partiyi ve hükümeti destekliyorlardı. CHP'nin tarım kesiminin desteğini almak ve savaş sırasındaki sıkıntıların hafifletilmesi amacıyla hazırladıkları Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısına karşı, parti içinde olumsuz bir tavır oluştu. Kanun tasarısının görüşülmesine 14 Mayıs 1945 de başlandı ve 11 Haziran 1945 günü tasarı kanunlaştı.⁵⁴ Tasarı kanunlaşmadan üç gün önce, Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes imzalarıyla CHP Meclis Grubu'na verilen ve Türkiye'nin demokrasi tarihine “*Dörtlü Takrir*” diye geçen ünlü önerge, parti içi çatlama ve ardından gelen şiddetli kopuşun bir adımı oldu. Dörtlü Takrir'in parti grubundaki görüşmesi, 12 Haziran 1945 Salı günü, yani, toprak reformu

⁵¹ Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, , 5. Baskı, Remzi Kitabevi, 2001, s.215-216.

⁵²“Tabutluk” veya “mutena hücre” denilen, dik tutulan tabut biçim ve oylumundaki oyuklara tıkmaktı. Bunlar, çatı katındaki hücrelerin 19 ve 20 numaralı olanları idiler. Derinlikleri 40’ar, genişlikleri 50’er cm. olan bu oyukların yüksekliği 2,5 m. idi; tavanında 1500 Watt’lık ışık veren ampuller, duvarlarında kalın zincirler vardı. Yola getirilmesi düşünülen göz altılı-tutuklu oraya ayakta olarak sokulur, kollarından ve bacaklarından zincirlerle bağlanarak duvara asılır, kapısı kapatıldıktan sonra tepedeki ışık yakılır, işkence edilen “pes” edinceye veya bayılıncaya kadar orada tutulurdu. Türkçülerden bu tabutluklar da aç ve susuz, 48 saat kalanları veya orada birkaç kez konuk edilenleri vardı.” Ayrıca bkz. Hikmet Tanyu, (1950). **Türkçülük Davası ve Türkiye’de işkenceler**. Kayseri. s.48. (Ankara Altın Işık Yayınları; Nu. 8)

⁵³ Koçak, **Türkiye Tarihi...**, s.173-174.

⁵⁴ Karpat, **Türk Demokrasi...**, s.207.

kanunu oylamasından bir gün sonra yapıldı. Adnan Menderes, tam yedi saat süren bu toplantıyı anlatırken, “*yedi saat bize sadece küfür yağdırdılar*” diyecekti.⁵⁵

Esasen, 1945 yılı bütçe görüşmelerinde Celal Bayar başta olmak üzere, Adnan Menderes, Emin Sazak, Yusuf Hikmet Bayur görüşmeler boyunca hükümeti ekonomi politikası dahil pek çok konuda eleştirdiler. Fakat toprak reformu tartışmalarında meclis parti grubunda söz konusu milletvekillerince gösterilen tepki daha da şiddet oldu. Bu hareket CHP’deki muhalefet hareketini hızlandırdı ve bu önergeye sadece bu dört vekilden değil diğer partililerden de önemli tepkiler geldi ve komisyonlarda ciddi bir muhalefetle karşılaşıldı.⁵⁶

1945 yılı ile birlikte Türkiye siyasetinde alışık olunmayan bir hava ortaya çıktı. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Türkiye’de siyasi hayatı değiştiren ve muhalif partilerin kurulmasını teşvik eden bir mesaj yayımladı. İsmet İnönü, 19 Mayıs 1945 tarihli bu mesajında şu ifadeler yer verdi:⁵⁷

“İdaremiz tam manasıyla halk idaresidir. Bu idare, demokrasi prensiplerini Türkiye'nin bünyesine ve hususi şartlarına göre tekamül ettirmektedir. Türkiye halk idaresinin ameli tedbirlerini bulurken ilk günden itibaren taklit bir idareye düşmekten sakındık ve daima sakınacağız. İkinci Cihan Harbinin başından beri türlü değişmelere uğramış mahdut ve kararsız vatandaşlarda uyanan taklit prensiplere Türk milleti şiddetle ve muvaffakiyetle karşı koydu, Harp sonunda ve sonrasında uyanmak istidadı görecek yeni taklit arzularına da kesin olarak karşı koyacağız. Türkiye’de halk idaresi kesiksiz bir tekamül yolunda yürüyerek durmadan yükselecektir”

Verilen mesajın yankıları büyük, geniş ve etkili oldu. Sonrasında da, yaz aylarında Milli Kalkınma Partisi başta olmak üzere ülke genelinde siyasi partiler kurulmaya başladı. 18 Temmuz 1945’te ilk önce Milli Kalkınma Partisi kuruldu. Milli Kalkınma Partisi’nin kurucusu birçok sanayi kolunda faaliyet gösteren ve demiryollarını yapan becerikli ve girişimci bir işadamı Nuri Demirağ idi. Milli Kalkınma Partisi, milliyetçi, muhafazakâr, devletçiliğe karşı ve dış politikada Doğu-İslâm yanlısı bir politik programa sahipti.⁵⁸ Milli Kalkınma Partisi kurulduktan sonra

⁵⁵ Rıfki Salim Burçak, **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş, 1945-1950**, Olgaç Matbaası, Ankara, 1979, s.57-63.

⁵⁶ Aydemir, **İkinci Adam C. I...**, s.347 – 349

⁵⁷ Toker, **Tek Partiden...**, s.37-38.

⁵⁸ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler C.1...**, s.638-645

CHP içindeki muhalif grup, eleştirilerini arttırdı. Adnan Menderes ile Fuat Köprülü, Zekeriya Sertel ve Sabiha Sertel'in yönettiği Tan Gazetesi ve Ahmet Emin Yalman'ın yönettiği Vatan Gazetesi'nde hükümeti eleştiren makaleler yazmaya başladı. Bu yazıların ardından, önce Menderes ve Köprülü, ardından Refik Koraltan parti kararıyla CHP'den dışlandılar. Bu kararlar sonra Celal Bayar'da CHP ile yollarını ayırdı.

İsmet İnönü 1945 yılı Kasım ayında, Meclisin yeni yasama yılının açılış konuşmasında Milli Kalkınma Partisi'nin varlığına karşın hala bir muhalefet partisinin yokluğundan söz ediyordu.⁵⁹ Türk siyasi hayatında bu gelişmeler yaşanırken, yılsonuna doğru dörtlü taktik sahiplerinin bir muhalefet partisi kurma kararında oldukları netleşmeye başladı ve 7 Ocak 1946 günü Demokrat Parti, Celal Bayar liderliğinde resmen kuruldu. Böylece Türkiye yeni demokrasi deneyimine başladı.⁶⁰

18 Temmuz 1945 tarihinde Nuri Demirağ'ın önderliğinde Milli Kalkınma Partisi (MKP) kurulması ile başlayan süreç, 7 Ocak 1946 tarihinde Celal Bayar başkanlığında, Adnan Menderes, Fuad Köprülü, Refik Koraltan tarafından kurulan Demokrat Parti (DP) ile devam etti. Bu dönemde Sosyal Adalet Partisi, Liberal Demokrat Partisi, Çiftçi ve Köylü Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi, Türkiye Sosyalist Partisi, Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi, İslam Koruma Partisi, Yurt Görev Partisi gibi pek çok parti kuruldu. 20 Temmuz 1948 tarihinde kurulan ve 1950 seçimlerine de katılan Millet Partisi, DP'den ayrılan kişiler tarafından kuruldu.⁶¹

Türkiye'de Demokrat Parti'nin muhalefet olarak ortaya çıkışı, CHP'nin tek parti rejimi sırasında devlet yönetiminde fazla ağırlık taşımayan taşra burjuvazisinin, tüccar ve esnaf sınıfının ve nispeten de olsa köylü sınıfın siyasal iktidardaki paylarını artırma çabalarının ürünüdür.⁶² Türkiye'de sosyal bölünmenin temeli sosyal sınıflar arasında değil, tam tersine yöneticilerin temsil ettiği merkezle, yönetilenlerin meydana getirmiş olduğu kenar arasında gerçekleşmiştir. Bu çatışmanın merkezini, Tanzimat dönemi ve sonrası oluşan askeri-sivil bürokrasiye dayanan İttihat ve Terakki Partisi ile Cumhuriyet Halk Partisi temsil ediyordu. Bu siyasal güçlerin yönetimde buldukları dönemlerde merkezi otoriteyi güçlendirme çabalarına, kenar bölgeler çeşitli

⁵⁹ Tekin Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, Tekin Yay., İstanbul, 1966, s.224.

⁶⁰ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, 4. Baskı, Hil Yay., İstanbul, 2010, s.30.

⁶¹ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler C.1...**, s.638-738. (Parti programı ve amaçları için ayrıca bkz.)

⁶² Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1979, s.26.

biçimlerde karşı koydu. Demokrat Partinin doğuşu ve yükselişi, kenarın merkez karşısında ki zaferi olarak değerlendirildi.⁶³

Başlangıçta Demokrat Parti'nin, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın 1930'da ve Müstakil Grup'un da savaş sırasında davrandığı gibi, meşruluğuna fiilen meydan okumadan hükümeti uyanık tutacak sembolik bir muhalefet olarak davranacağı umuldu. İsmet İnönü'nün, sonucu kestiremeyen böyle bir girişim de, Celal Bayar'ı muhalefetin başına geçmeye zorlamasının nedeni budur. Bu nedenle başlangıçta DP halk tarafından bir “*denetim partisi*”; halktan gelen düşmanca duyguları giderecek ve bir halk ayaklanmasını önleyecek bir emniyet vanası olarak görüldü.⁶⁴

Celal Bayar'ın kurmuş olduğu yeni partiyi Ulus gazetesi başyazarı Falih Rıfkı Atay “*Yeni bir Muhalefet Partisi*”⁶⁵ adlı başlıkla ifade ediyordu. Demokrat Parti, halk içinden gelişen bir hareketten doğmayıp, kurucularının halen milletvekili olması nedeniyle doğrudan doğruya Millet Meclis'i içinden çıkarak oluştu.⁶⁶ Demokrat Parti'nin ortaya çıkmasında aslında gerçek yaratıcının Milli Şef dönemi uygulamaları olduğunu ifade eden Şevket Süreyya Aydemir, iktidar yıpranması adını verdiği bu durumu “*Aristidis Kompleksi*” ile açıklıyordu.⁶⁷

“Aristidis, zamanımızdan 2500 yıl kadar önce Atina'da itibarlı bir hakimdi. Her seçimde o seçiliyordu. Aleyhinde hiç kimse bir şey söylemiyordu. Bu yıllar boyu böyle devam edip gidiyordu. Gene bir seçim günü Aristidis seçim alanına giderken, bir köylü, elinde bir midye kabuğu ile Aristidis'e yaklaştı. Bunun içine usulüne göre, seçilecek birinin adını yazmasını rica etti. Aristidis'i tanııyordu. Aristidis sordu:

-Kimin adını yazalım?

-Aristidis'i yazma da kimi yazarsan yaz!

-Niçin, Aristidis'in büyük suçları mı var?

-Hayır, ama artık bıktık! Hep Aristidis! Artık değişmeli!...”

⁶³Özbudun, **Siyasal Partiler...**, s.41.,(Ayrıca Bkz.) Tanel Demirel, **Adalet Partisi İdeoloji ve Politika**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.26., Ahmad, **Modern...**, s.127-130., Zürcher, **a.g.e**, s. 299-302., Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi (Makaleler-4)**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s.339-340.

⁶⁴ Ahmad, **Modern...**, s.128.

⁶⁵ **Ulus**, 3 Aralık 1945.

⁶⁶ Karpat, **Türk Demokrasi...**, s.239.

⁶⁷ Aydemir, **Menderesin...**, s.174.

Bu dönemin gazetecilerinden Cüneyt Arcayürek tek parti iktidarını ve Demokrat Parti'nin ortaya çıkışını şu sözlerle ifade etti:⁶⁸

“(..) Egemen bir parti vardı, partinin üstünde İsmet Paşa Tanrı'nın parçası idi. (..) Halk, İnönü'nün yüzünü göremezdi. İnönü yerine, egemen CHP'nin elleri dilediği zaman halkı okşar, yerine göre sıkardı. İnönü'yü halk bu yöntemle görmüş sayılırdı sanki. Demokrat Parti hareketi ortaya çıkıncaya değin, 'Paşa' herkes adına düşününen, milletine doğru yolu gösteren, hemen her konuda uygulamaya geçilmesi gerekli buyrukları veren 'tek' insandı.”

Çok partili hayata geçildikten sonra normal olarak 1947 yılında yapılması gereken seçimleri CHP, içinde iktidarı kaybetmekte olan çeşitli kaygılardan dolayı, 1946 yılına aldı. CHP bu kararı, *“memleket idaresini ve politikasını içeride ve dışarıda kararlı bir hale getirmek için yeni büyük seçimlere karar verdik”* şeklinde açıkladı.⁶⁹ Seçimin yapılmasına bir ay kala, 63 ilden sadece 34'ünde teşkilatlanabilen Demokrat Parti, bu kararı bir baskın seçim olarak algıladı ve tepkide bulundu. Fakat muhalefet, Mayıs ayında yapılan Belediye seçimlerine katılmama kararına karşın, genel seçimlerin erkene alınması kararı karşısında, seçmenlerini hayal kırıklığına uğratmamak adına, seçimlere katılma kararı aldı. 1946 genel seçimleri öncesinde seçim kanunu değiştirilerek, 5 Haziran 1946 tarih ve 4918 sayılı kanunla tek dereceli seçim sistemine geçildi. Bu sistem liste usulü çoğunluk ilkesine dayanmakta olup, seçmen ve seçilme yaşları eskisiyle aynıydı. Seçim sistemi açık oy, kapalı sayımı esas almaktaydı.⁷⁰

Büyük bir heyecan içinde yapılan seçimler de Demokrat Parti 465 milletvekilliği için 273 aday gösterdi ve bunun da sadece 62'si seçilebildi. Ancak daha oy verme sırasında başlayan itirazlarla birlikte, DP'nin seçim öncesinde ve sonrasında en çok eleştirdiği konu, seçim yasaının antidemokratik hükümleriydi. Seçimlerin ardından da usulsüzlük yapıldığını öne sürerek eleştiri dozunu arttırdı. Bu amaçla İstanbul başta olmak üzere Bursa, Balıkesir, Adana, Konya ve Ankara'da büyük

⁶⁸ Cüneyt Arcayürek, **Demokrasinin İlk Yılları (1947-1951)**, Bilgi Yay., Ankara, 1983, s.28-30.

⁶⁹ Toker, **Tek Partiden...**, s.102

⁷⁰ Cezmi Eraslan, **Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası**, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, C. II, ATAM Yay., Ankara, 2002, s.538.

mitingler yapıldı. Parti, seçim sonuçlarına itiraz ettiyse de bir sonuç çıkmadı. Bu usulsüzlük söylentileri nedeniyle bu seçimler “*hileli seçimler*” olarak anılacaktı.⁷¹

Genel seçimlerin yapıldığı 21 Temmuz 1946’dan, 1947’de İsmet İnönü tarafından yayınlanan 12 Temmuz Beyannamesi’ne kadar geçen süre çok partili sistemin gelişmesi açısından önemlidir.⁷² DP’nin Birinci Büyük Kongresi ve hemen ardından yapılan muhtar seçimleri sonrası iki parti arasında adım adım tırmanan gerginliğin ardından yaşanan “*Aldoğan Olayı*”⁷³ ile birlikte, İsmet İnönü, Celal Bayar’la bir görüşme gerçekleştirdi. Bayar, “*Bundan sonra baskı yapılmayacağı*” yolunda bir genelge çıkarılmasını arzu ettiğini hatırlattı. Bunun üzerine İnönü, demokratik hayatın yerleşmesi yolunda, Başbakan Recep Peker ile görüşmelerde bulundu, fakat Peker buna yanaşmadı. Günden güne artan gerilim ve karşı suçlamalar Temmuz’a kadar sürdü ve İsmet İnönü bu krize son vermek ve demokratik hayatın gelişmesini sağlamak amacıyla ünlü “*12 Temmuz Deklarasyonu*” ilan etti. İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı olarak her iki partiyi de tarafsız bir şekilde koruyacağını bildirmişti.⁷⁴

İsmet İnönü’ye göre, “*Meşru ve kanuni siyasi partilere karşı tarafsız ve eşit muamele mecburiyeti, siyasi hayat emniyetinin temel şartıdır.*” Ancak siyasi partiler de, mensuplarının ya da öyle görünen özel amaç sahiplerinin “*şirretliklerini pervasız olarak tesirsiz bırakmak hususunda*” dikkat göstermelidirler. İnönü’nün bu beyanname ile varmak istediği sonuç, iki partinin birbirlerine güven duymalarını sağlamaktı. “*Muhalefet, teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacaktır. İktidar, muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden emin bulunacaktır.*” Bu sözlerden de anlaşıldığı gibi, 12 Temmuz Beyannamesi, ülkenin geri dönülmez bir biçimde çok partili yaşama geçmiş olduğunu ortaya koyan bir belge niteliğindedir.⁷⁵ Partiler arası ilişkileri normal bir seviyeye getiren bu beyanname, CHP ve DP’liler tarafından hukuki boyutu ve amacı

⁷¹ Mehmet Ö. Alkan, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Seçimlerin Kısa Tarihi”, Tüsiad Yayınları, İstanbul, 1998, s.50-51

⁷² Karpat, **Türk Demokrasi...**, s.257.

⁷³ “DP Milletvekili Sadık Aldoğan, meclis kürsüsünden, o zaman yürürlükte olan sıkıyönetimin “Mutlakiyet idaresine rahmet okutacak zalimane bir idare tarzı” olduğunu söyleyince meclis başkanlığı sözlerini geri almasını istedi. Aldoğan buna yanaşmayınca 15 gün süreyle meclisten çıkarma cezası aldı.” Fehmi Akın, “12 Temmuz Beyannamesi’nin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri Ve Önemi”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Afyon Karahisar (2005) 7(2), s.93.

⁷⁴ Ahmad, **Demokrasi Süreci...**, s.44-45.

⁷⁵ Akın, **a.g.m**, s.93.

yönünden çok tartışıldı. Ancak siyasi partilerin gelişmesinde önemli rolü olan 12 Temmuz Beyannamesi ile muhalefet partileri hem hareket alanlarını genişlettiler hem de CHP ile eşit konuma geldiler.⁷⁶

12 Ocak 1944 yılında 23 yıldır sürdürdüğü Genelkurmay Başkanlığı'ndan emekli olan Mareşal Fevzi Çakmak, 1946 seçimlerinde Demokrat Parti listesinden Celal Bayar'ın da önünde bağımsız milletvekili seçildi. 12 Temmuz Beyannamesi sonrası, DP içinde Bayar ve Menderes'i eleştiren söylemlerin artması sonrası ihraçlar başladı. Bu gelişmeler sonrası, 20 Temmuz 1948'de CHP'den ve DP'den sonra üçüncü büyük parti olarak da Millet Partisi kuruldu ve çalışmalarına başladı.⁷⁷ Mareşal Fevzi Çakmak liderliğinde, muhalefet hareketi olarak sahneye çıkan Millet Partisi, DP'nin bilerek boşalttığı bir alanda politika yapmaya talip oldu. Millet Partisi'nin kuruluşunda aktif rol üstlenenlerden Kenan Öner, DP İstanbul İl Başkanı idi. Kenan Öner, DP liderlerini, iç muhalefeti ve İsmet İnönü'ye karşı olan grupları bastırmakla suçladı. Bayar ile İnönü'nün gizlice anlaşmalarını ve danışıklı dövüş peşinde olduklarını, CHP'nin DP'ye iyi davranmasının da bunun kanıtı olduğunu ileri sürdü.⁷⁸

Türk siyasi hayatı, 12 Temmuz Beyannamesi ile demokratik bir ivme kazandı ve Demokrat Parti, 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlerde Milli Şef'in lideri bulunduğu ve yaklaşık 27 yıldır tek başına iktidar olan Cumhuriyet Halk Partisini yenilgiye uğrattı. 1950 seçimlerine giden süreçte "46 ruhu" giderek ivme kazanırken; bu ruhu en iyi yansıtan ve 1950 seçim kampanyasına damgasını vuran slogan şu oldu: "Yeter, Söz Milletindir!" Siyasi iletişim tarihinin belki de ilk ve en etkili sloganlarının başında kabul edilen bu slogan aynı zamanda halkın tek parti iktidarına ve baskıcı uygulamalara duyduğu tepkinin de bir ifadesiydi.⁷⁹ "Yeter! Söz Milletindir" söylemiyle anlam bulan ve bu düşüncenin etkisi ile halkın tümüne hitap eden bir söylemle ortaya çıkan Demokratlar, bu sloganın etkisini daha seçim öncesinde göstermeye başlamıştı.⁸⁰ Kayıtlı seçmenlerin yaklaşık yüzde 89'u sandık başına gittiği 14 Mayıs 1950 seçimlerinin tartışmasız galibi olan DP, yüzde 53.59'luk bir oy oranı

⁷⁶ Karpat, **Türk demokrasi...**, s.257.

⁷⁷ <http://turkerweb.blogcu.com/dunden-bugune-mhp-kurultaylari>, (Erişim Tarihi: 22. 01. 2015).

⁷⁸ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Bilgi Yay., Ankara, 1976, s. 40.

⁷⁹ Mehmet Ali Birand, Can Dündar Ve Bülent Çaplı, **Demir Kırat, (Bir Demokrasinin Doğuşu)**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991, s.50.

⁸⁰ Ahmet Cemil Ertunç, **Cumhuriyetin Tarihi**, Pınar Yay., İstanbul, 2004, s.453.

ile 408 sandalye kazanırken, yüzde 39.98’lik oy oranı ile CHP kalan sandalyelerin 69’unu, Millet Partisi de oyların yüzde 3.03’ünü alarak 1 sandalye kazanmıştı. Geriye kalan yüzde 3.4’lük oy oranı ile 9 sandalye de bağımsızlara aitti. Oy yüzdeleri ve sandalye sayıları arasındaki büyük oransızlık, seçimin çoğunluk sistemine göre yapılmasından kaynaklanıyordu.⁸¹ DP, 1950’de iktidara geldiğinde politikasında, mutedil bir anlayışın hakim olduğu “*Devr-i Sabık Yaratmayacağız*”⁸² sözleriyle ifade ediyordu.

Bu seçimler, “*Beyaz İhtilal*”⁸³ olarak Türk siyasi hayatındaki yerini aldı. DP’nin 1950 yılında iktidara gelmesi Türkiye tarihinde önemli bir dönüm noktası oldu ve halk ilk defa seçmen olarak kendi siyasi düşüncesini dile getirerek, devletçi geleneğe karşı oy kullandı. Devleti baba olarak gören zihniyetin, merkezden kontrollü, yukarıdan aşağıya dayatılan reformculuğunu bir anlamda reddetmişti. 1950’deki popülizmi oluşturan ve olaylarıyla klasik devletçilik anlayışını yıkan kesim, küçük tüccar, şehir küçük burjuvazisi ve pazara yönelik çiftçilerdir. Bu popülist hareketin en bilinçli tarafını ise burjuvazi oluşturmaktadır.⁸⁴

Seçimin ardından, 22 Mayıs 1950’de Celal Bayar⁸⁵387 oyla Cumhurbaşkanlığına seçilirken, Adnan Menderes kabineyi kurmakla görevlendirildi. 23 Mayıs’ta İsmet İnönü, bir bildiri yayınlayarak; “*Vatanımızda birlik ve düzenliğin kurulması, bizim için parti mülâhazalarının üstündedir*”⁸⁶ ifadesiyle demokratik

⁸¹ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye’de Çok...**, s.66.

⁸²“DP bir iktidar değişikliği halinde memlekette hiçbir maddi ve manevi sarsıntıya meydan vermeyeceğini bildiriyordu.”, (Ayrıca bkz.), **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1950.

⁸³ Birand, Dündar Ve Çaplı, **a.g.e**, s.61.

⁸⁴ H.Bayram Kaçmazoğlu, **27 Mayıs’tan 12 Mart’a Türkiye’de Siyasal Fikir Hareketleri**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.24.

⁸⁵ “Celal Bayar (Mahmut) 1299 (1883)’te Bursa’nın Gemlik kasabasına bakan Umurbey köyünde doğmuştur. Babası bir Bulgar göçmeni olan Abdullah Fehmi Efendidir. 1908’de Hürriyetin ilanıyla birlikte Bursa’da meşrutiyetten önce " Küme " adında gizli bir teşkilat içerisinde bulunmuş, hürriyetin ilanıyla birlikte İttihat ve Terakki’nin Bursa merkez idare heyetine alınmıştır. Daha sonra Cumhuriyetin kurucu kadrosu içinde en ağırlıklı sivil figür olan Mahmut Celal Bayar, 1930’larda Kemalist ideolojinin ekonomist bir yorumcusu ve uygulamacısı olmuştur. 1946’dan sonra Adnan Menderes, Refik Koralan, Fuad Köprülü ile birlikte Dörtlü Taktik’i vererek partiden ayrılmış ve DP’yi 7 Ocak 1946’da resmen kurmuştur. 1950 seçimlerinde iktidarı eline alan DP ile DP Meclis Grubunun seçimiyle Cumhurbaşkanlığı görevine getirilmiş ve 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesine kadar Türkiye Cumhuriyeti’nin Cumhurbaşkanlığını yürütmüştür. Askeri Müdahale sonrasında Yassıda’ya gönderilmiş ve yaşından dolayı idam edilmemiştir.” (Ayrıca bkz.) Tanıl Bora, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce(Kemalizm)**, 6. Baskı, C. 2, İletişim Yay., İstanbul, 2009, s.546-569, Muzaffer Gökman, **50 Yılın Tutanağı (1923-1973)**, Hürriyet Yay., İstanbul, 1973, s. 139., Aydemir, **Menderes...**, s.174.

⁸⁶ Gökman, **a.g.e**, s.139.

hayatın önündeki engellerin kaldırılacağını ve Türk demokrasi hayatının gelişmesi için her türlü engelin aşılabacağını ifade etti.

BİRİNCİ BÖLÜM

27 MAYIS ASKERİ MÜDAHALESİ VE ASKERİ YÖNETİMİN KURULMASI

I- Literatürde Askeri Müdahale

1.1. İhtilâl

Arapça hâlel'den türeyen ihtilâl kelimesi kısaca bozma, bozukluk, eksiklik anlamlarını ihtiva etmektedir.⁸⁷ A. Timur Bilgiç'e göre ihtilâl; iş başındaki yönetim ile yöneticilerin farklı bir yapılanmayı gerçekleştirmek amacıyla ve zor kullanarak alaşağı edilmesidir. İhtilâl, yönü belli olmayan bir kalkışmadır.⁸⁸

27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi, ihtilâl olarak da değerlendirilmiştir. Ancak; 27 Mayıs, ihtilâl kelimesini, tam olarak karşılamamaktadır. İhtilâllerin gerçekleşmesinde bizzat halk rol oynamaktadır. 27 Mayıs hareketinde ise böyle bir durum söz konusu değildir. Çünkü oluşumun içinde bizzat halk yoktur. Her ne kadar müdahaleyi müteakiben basında halkın ılımlı yaklaşanları sür manşet yapılmış olsa da askeri müdahale ile birlikte Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) - Demokrat Parti (DP) kutuplaşmasının sona erdiği düşünülmemeyeceği gibi bu açıdan vatandaş arasında düşünce birliğinden de söz edilemez.

Bununla birlikte ifade ettiğimiz bu bütünlüğü, ordu içinde de bulamamakta ve kendi içerisinde bir farklılaşma olarak karşımıza çıkar. Öyle ki İstanbul'daki askeri birlikler 27 Mayıs'ı ancak olay cereyan ettikten sonra öğrenebilmişlerdir. Yine müdahale sonrasında oluşan Milli Birlik Komitesi (MBK) üyeleri arasında da kavramların farklılaştığını görmekteyiz.

1.2. Devrim

Devrim, toplumu var eden temel unsurların o günün ihtiyaçlarına cevap verememesi nedeniyle halkın isteğiyle gerçekleşen sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel, radikal bir değişimdir ve bireyin yaşamını doğrudan etkilemekte, dolayısıyla bireyi de yakından ilgilendirmektedir. Devrim mevcut düzenin devrilmesi anlamını da

⁸⁷ Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Lügat**, 19. Baskı, Haz. Aydın Sami Güneyçal, Ankara, 2002, s.419.

⁸⁸ A. Timur Bilgiç, **Tarih Terimleri Sözlüğü**, Toplumsal Dönüşüm Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.195.

ihtiva ettiğinden öncesi ve sonrası vardır. Olağan şartlarda gerçekleştiği takdirde devrim toplumun evrimleşmesi neticesinden doğar.⁸⁹

Bilgiç'e göre ise, devrim; toplumsal yapıda büyük bir sıçrama ile iki yanlı bir çaba sonucunda ortaya çıkan oluşumdur. Bu oluşum, bir yanda devrimi gerçekleştiren güçlerce; var olanlar yok edilir, diğer yandan da yok olan eskinin yerine yeninin güçlerce inşa edilmesi gerekir. Devrim gerçekleştiğinde, bu değişimin zorla ya da şiddetle gerçekleştirilmesi zorunlu değildir.⁹⁰

1.3. Darbe

Darbe kelimesinin menşei Ferit Develioğlu'nun Osmanlıca-Türkçe lûgatına göre Arapça kökenli bir isimdir. Arapça olarak “(a.i.c. darabât) 1. ‘vuruş, vurma, çarpma.’ 2. ‘musibet, belâ’” anlamlarını taşımaktadır.⁹¹

Darbe kelimesi günlük hayatta, somut bir olumsuzluğa uğratılan canlı veya cansız varlıkların maruz kaldığı durumu nitelemek için kullanılmaktadır. Burada önem arz eden husus, mağdurun kendinden bağımsız başka bir etken tarafından bilinçsiz ya da bilinçli olarak zarar görmesi durumudur.

Politik alanda ise Ferit Develioğlu'na göre, “darbe-i hükümet, hükümet darbesi, fr. caup d'etat”⁹² olarak kullanılmakta ve güç kullanılarak mevcut yönetim merciinin bir nevi hal edilmesine yol açan yöntem ve üslup şeklini alma olarak geçmektedir. Darbeyi diğer tanımlardan ayıran fark da budur. Çünkü darbe bir süreç anlamını taşımaz.

Bilgiç'e göre ise, darbe; bir ülkede siyasi iktidarı, zorla gerekirse silah kullanarak ele geçiren bir oluşumdur. Darbenin yapılmasındaki amaç; devletin düzenini sağlamlaştırmak ve devlete karşı yapılan bütün tehlikelere karşı devleti korumaktır. Darbe yapıldıktan sonra genellikle ülkedeki tüm hak ve özgürlükler bu darbeyi düzenleyenler tarafından yok edilir. Bu oluşumlar bir yandan ülkedeki yönetici kadroları değiştirirken, diğer yandan da ülkenin ekonomik ve toplumsal

⁸⁹ Hilmi Ziya Ülken, **Sosyoloji Sözlüğü**, MEB Basımevi, İstanbul, 1969, s.79

⁹⁰ Bilgiç, **a.g.e**, s.112.

⁹¹ Develioğlu, **a.g.e**, s.166.

⁹² **A.g.e**, s.240.

düzeninde herhangi bir iyileşme yapmadan ülkenin toplumsal yapısını bozmakta olan oluşumlardır.⁹³

1.4. Cunta

Türk Dil Kurumuna göre; İspanyolca “*junta*” kelimesinden yazım değişikliğine uğrayarak “*cunta*” anlamı kazanan bu kelime, bir ülkede yönetime el koyan kimselerden oluşan kurula verilen isimdir.⁹⁴

Bir devlet yönetimini zorla ele geçirerek, ordu kökenli ya da farklı grupların desteği ile ülke yönetimini zorba kullanarak ele geçiren gruptur. Devlet yönetimi ele geçirildikten sonra cunta yönetimi, kendisini anayasanın üzerinde görerek toplumda var olan kişi hak ve özgürlüklerini yok etmeye çalışır. Cunta amaçlı darbelerin gerekçesi, devlet düzenini korumak, kollamak ve sağlamlaştırmaktır. Bunun yöntemi de hak ve özgürlüklerini yok etmektir.⁹⁵

1.5. Muhtıra

Muhtıra, diplomaside belli bir hususu hatırlatmak üzere verilen genellikle sözlü ifadeden sonra sunulan yazılı bildiridir. Notadan ayrılan özelliği giriş ve sondaki nezaket ifadelerinin ve mührün olmamasıdır. Türkiye’de, askeri müdahaleleri Türk halkına ve dünya kamuoyuna gerekçeleri ile bildirmek amacıyla kullanılmıştır.⁹⁶

1.6. Siyasal Partiler

Siyasal partiler, belli bir dönem veya daha fazla dönem içinde siyasi iktidarı elde etmeyi ve buradan aldığı gücü kullanmayı amaçlayan, ortak görüşleri paylaşan insanların siyasal iktidarı ele geçirmek amacıyla kurdukları örgüt ve oluşumlardır.⁹⁷ Siyasal partiler, demokratik yönetim sistemlerinde halkın yönetime katılmasını sağlayan ve siyasal katılımın doğrudan ve en önde gelen araçlarıdır. Toplum, devlet düzenini ve yasa çalışmalarını parlamento üyeliği yoluyla belirli görüş ve ideolojiye dayanarak yönetmek, denetlemek ve etkilemek için kurulmuş bu örgütler, belli bir

⁹³ Bilgiç, a.g.e, s.101.

⁹⁴Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük (A-J)**, Haz. İsmail Parlatır, Nevzat Gözaydın, Hamza Zülfiyar, TTK Basımevi, Ankara, 1998, s.415.

⁹⁵ Bilgiç, a.g.e, s.95.

⁹⁶ Develioğlu, a.g.e, s.676.

⁹⁷ Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku**, Beta Yayınları, İstanbul, 1998, s.306.

zümrenin temsilcileri olup temsilcisi oldukları kesimleri siyasal iktidara taşımaya çalışırlar.⁹⁸

Siyasal partiler, bir program çerçevesi içerisinde siyasal kararları etkilemek ve bu amaçla siyasal iktidarı ele geçirmek üzere devlet yönetiminde, devlet makamlarında kendi görüşlerine uygun temsilcileri getirmek ve buna uygun olarak da kendi politikalarını saptayıp yürütmek amacı güden kuruluşlardır.⁹⁹ Yine siyasal partiler, halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasını kontrol eden yasal topluluklardır.¹⁰⁰ Siyasal çatışma olarak nitelendirdiğimiz süreçte, kişiler arasında olduğu kadar, hatta ondan da öte örgütler arasında ki çatışmalarda siyasal gruplar gerçeklik kazanır. Bu örgütlerin başında ise, siyasal partiler ve baskı grupları gelirler. Birincisi siyasal iktidarı ele geçirmek, ikincisi siyasal iktidarı etkilemek amacına yönelik örgütlerdir.¹⁰¹

II-ASKERİ MÜDAHALE VE ASKERİ YÖNETİMİNİN KURULMASI

2.1. Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Askeri Müdahalesine Giden Süreç

Türk toplumu, Osmanlı Devleti'nin son iki yüz yılında başlayan Türkiye Cumhuriyeti devrinde, çok hızlı ve köklü bir şekilde devam eden bir değişim süreci gösterdi. Bu değişim sürecinde Batı'dan etkilenmiş olsa da bu süreç; Türkiye'nin kültürü, tarihi kimliği ve kendi siyasi tecrübesine göre şekil aldı. 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte demokrasi yolunda önemli adımlar atan Atatürk'ün başında bulunduğu Devrimci Kadro; devrimlerin gerçekleştirilmesinin yanı sıra, ülkede demokratik rejimin gelişmesi için önemli adımlar attı.

II. Dünya savaşı sırasında tarımsal üretimin düşmesi sonucunda halk fakirleşti, ihracat arttı, yatırımlar durdu, devletin ihtiyacı olan kaynaklar için ek ve yüksek oranlı vergiler halka uygulandı ve hükümetler bu koşulların gerektirdiği nispi de olsa çözümleri, şartları öne sürerek uygulayamadı. Bunu yanı sıra 1940'lı yıllardan itibaren artan yüksek fiyatlarla beslenen enflasyon ve açıktan parasal hareketlerle

⁹⁸ Bilgiç, a.g.e, s.357.

⁹⁹ Özbudun, **Siyasal Partiler...**, s.3.

¹⁰⁰ A.g.e, s.4.

¹⁰¹ Ahmet Taner Kışlalı, **Siyaset Bilimi**, Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları, Ankara, 1987, s.225-227.

karaborsacılığın yaygınlaşması, Türkiye’de olağanüstü yollardan kâr eden bir sermaye kesimi oluşturdu. Bu kesim doğal olarak CHP’nin devam ettirdiği devletçi ekonomik modele muhalefet edecek siyasal oluşuma destek verecek ciddi bir sayıya ulaştı.¹⁰²

Savaşın sıkıntıları arasında, 1945 yılında CHP, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile “*Toprak Reformu*”nu gündeme getirdi. Buradaki amaç; büyük toprak sahiplerinin siyasi gücünü kırmak ve toprak mülkiyetini, üretimi arttıracak şekilde yeniden düzenlemek. Bu tasarı aynı zamanda CHP içindeki muhalefetin ortaya çıkışına da imkan hazırladı. Esasen, 1945 yılı bütçe görüşmelerinde Celal Bayar başta olmak üzere, Adnan Menderes, Emin Sazak, Yusuf Hikmet Bayur görüşmeler boyunca hükümeti ekonomi politikası dahil pek çok konuda eleştiriyordu.¹⁰³ Bu kanunla birlikte hükümete karşı şiddetli eleştiriler arttı. Kanun tasarısının görüşülmesine 14 Mayıs 1945’de başlandı ve 11 Haziran 1945 günü tasarı kanunlaştı.¹⁰⁴ Kanun görüşmeleri sırasında CHP Aydın Milletvekili Adnan Menderes, kanuna yönelik eleştirileriyle ön plana çıktı. CHP’nin tarım kesiminin desteğini almak ve savaş sırasındaki sıkıntıların hafifletilmesi amacıyla hazırladıkları Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’na yönelik muhalif tavır; parti içinde demokrasinin geliştirilmesi ve özgürlüklerin yaygınlaştırılması gerektiğine yönelik talepleri tetikledi. Siyasal tarihimizde “*Dörtlü Takrir*”¹⁰⁵ adı verilen önerge, Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü tarafından CHP yönetimine verildi. Parti

¹⁰² Aydemir, **Menderesin...**, s.116 – 118

¹⁰³ Burçak, **a.g.e.**, s.57-63.

¹⁰⁴ Karpat, **Türk Demokrasi...**, s.207.

¹⁰⁵ “Teşkilatı Esasiye Kanunu ile Türkiye Cumhuriyeti dünyanın en demokratik ülkesi olmuş ve kişisel hürriyetlere en geniş şekilde imkân sağladı. Eski düzenden ülkenin korunabilmesi için 1925 yılından sonra siyasi hürriyetlerden tavizler verildi. Yine de anayasanın demokratik ruhuna sadık kalındı. Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi bu anlamda bir hareket oldu ama başarısızlığa uğrayınca siyasi hürriyetlerde sınırlandırmalar arttı. Yine de demokrasi yolundan ayrılmamaya gayret edildi. İkinci Dünya Savaşı başlayınca doğal olarak demokrasi konusunda daha fazla engellemeler ortaya çıktı. CHP kendi içinde oluşturduğu Müstakil Grup ile demokrasiyi bir nebze olsa da desteklemeye çalışsa da pek fayda sağlanamadı. Savaş sonunda demokrasi anlayışı tüm dünyada zirveye ulaştı ve bu anlayış Türkiye’de de her zümreden taraftar sağladı. Türk halkı okuma yazma bilmeyenler de dâhil olmak üzere demokrasinin yanındadır ve siyasi hürriyetlerini kullanabilecek seviyelere ulaştı. Sonuç olarak gelinen noktada demokratik anlayışın hayata geçirilmesi gerekmektedir. Milli irade Meclise tam olarak yansıtılmalıdır. Vatandaş siyasi haklarını anayasanın belirttiği seviyede kullanabilmelidir. Bu amaçlar doğrultusunda parti çalışmaları yeniden düzenlenmelidir. Bu takrir ile CHP’nin ve Türk milletinin tercümanı olduğumuz, Ata’nın yolunda gittiğimiz inancındayız...” **BCA, Fon Kodu: (Dosya: D6) 30.1.0.0, Yer No: 53.315..4., Ayrıca Bakınız: Naki Cevat Akkerman, Demokrasi ve Türkiye’de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar, Ulus Basımevi, Ankara, 1950, s.72-75., akt. Dokuyan, a.g.m, s.152.**

komisyonlarında ciddi bir muhalefetle karşılaşan önerge, tasarıya dönüştü ve parti içerisinde ciddi ayrılıklara sebep oldu.¹⁰⁶

Dörtlü karar, 7 Haziran 1945 tarihinde Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından CHP Meclis Grubuna verilen ve demokrasi lehine gelişmeleri arzulayan bir önergeydi. Karar'da, Türk Anayasası'nın demokratik vasfı üzerinde duruluyor, demokrasi adına Atatürk'ün yaptığı teşebbüsler, çeşitli gerekçelerden dolayı bu teşebbüslerin siyasi hürriyetlerin sınırlandırılması ile sonuçlandığı ve İkinci Dünya Savaşının bu sınırlamaların devamını zorunlu kıldığını ifade ediyordu. Ancak artık dünyada hürriyet ve demokrasi akımlarının güç kazandığı, demokratik hürriyetlere riayet prensibinin temel alındığı, okuma yazma bilmeyen vatandaşların bile siyasi hürriyetlerini şuurulu kullanacak bir seviyede buldukları bir ortam oluşmuştu. Sonuçta, Millet meclisinin hükümeti fiilen kontrol etmesini, kişiye anayasada yazılı hak ve hürriyetlerinin tanınmasını ve birden fazla partiye dayanan siyasi faaliyetlerin gelişmesine müsaade edilmesi teklif ediliyordu. Cumhuriyet Halk Partisi Meclis grubu 12 Haziran 1945'te, kararını gizli olarak görüştüktan sonra, mevcut kanun ve kaidelerin değiştirilmesine yol açacağı ve bu çeşit tekliflerin görüşülme yeri grup toplantısı olmayıp kurultay olduğu gerekçesiyle reddetti.¹⁰⁷

CHP, içerisinde gerçekleşen bu gelişmeleri ve anayasanın mantığına sadık kalarak anayasaya uymayan kanunların değişmesini istemenin suç ve bozgunculuk olarak değerlendirilmesini hoş karşılamadı. 1945 yılında Çiftçiyi Topraklandırma başlayan ve Dörtlü Kararla sertleşen tartışmalar, basına da yansdı. CHP yayın organı Ulus'un başyazarı Falih Rıfkı Atay, oluşan muhalefete karşı sert içerikli yazılar yayınlamaya başladı. Karar sahiplerinden Fuat Köprülü ise bu yazılara Vatan Gazetesi'nden cevap verdi. Fuat Köprülü'nün "Yalancının Mumu" başlıklı yazısı Falih Rıfkı Atay'ın eleştirilerine karşılık olarak yazıldı ve daha sonra Köprülü'nün partiden ihraç edilmesine yol açan nedenlerden birisi oldu.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Aydemir, *İkinci Adam C. I...*, s.347 – 349

¹⁰⁷ Karpat, *Türk Demokrasi...*, s. 131.

¹⁰⁸ Fuat Köprülü, "Yalancının Mumu", *Vatan*, 7 Eylül 1945.

Önerenin reddedilmesinden sonra, 17 Eylül 1945'te milletvekilliğinden ayrılan Celâl Bayar bir süre sadece CHP üyesi olarak kaldı ve sonrasında da 2 Aralık 1945'de partiden istifa etti. Dörtlü takrirden imzası olan Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, basın üzerinden sürdürdükleri açık muhalefetleri üzerine, 21 Eylül 1945'te CHP'nden ihraç edildi. Bu ihraç olayını eleştiren Refik Koraltan'da 2 Ekim 1945'te partiden ihraç edildi.¹⁰⁹

1945 yılı yaz ayı ile birlikte giderek ısınan Türk siyaseti içinde ilk olarak Milli Kalkınma Partisi¹¹⁰ kuruldu. Fakat Milli Kalkınma Partisi'nin kurulmuş olmasına rağmen İsmet İnönü hala, bir muhalefet partisinin yokluğundan yakınıyordu. Ancak çok geçmeden Dörtlü Takrir'de imzası olan ve bir şekilde CHP'den ayrılan isimler bir muhalif parti kurma çalışmalarına hız verdi. Aslında Celal Bayar'ın 2 Aralık 1945'te CHP'den istifa etmesi, dörtlü önerge sahiplerinin yeni bir parti kuracaklarının göstergesiydi. Nitekim Celal Bayar, basına verdiği demeçte, bunu açıkça dile getirdi ve 4 Aralık 1945 günü, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün, Celâl Bayar'ı davet ettiği bir yemekte bir görüşme yaptılar. Metin Toker, "*nazik bir jest*" olarak gördüğü bu görüşmeyi, aynı zamanda Celal Bayar'ın İnönü'nün onayını alma amacını da taşıdığını belirterek, Bayar ile İnönü arasında geçen ilginç bir diyalogu şöyle aktardı:¹¹¹

“-İnönü: *Terakkiperver'de olduğu gibi "itikadat-ı diniyeye biz riayetkârız" diye madde var mı?*

-Bayar: *Hayır paşam! Laikliğin dinsizlik olmadığı var.*

-İnönü: *Ziyanı yok. Köy Enstitüleriyle, ilkokul seferberliğiyle uğraşacak mısınız?*

-Bayar: *Hayır.*

-İnönü: *Dış politikada ayrılık var mı?*

-Bayar: *Yok.*

-İnönü: *O halde tamam.*”

¹⁰⁹ Erdoğan Teziç, **100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler)**, 1. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976, s.256.

¹¹⁰ 18 Temmuz 1945'te ilk önce Milli Kalkınma Partisi kuruldu ve bunu diğer partiler izledi. Milli Kalkınma Partisinin kurucusu birçok sanayi ve demiryollarını yapan becerikli ve girişimci bir işadamı Nuri Demirağ idi. Milli Kalkınma Partisi, milliyetçi, muhafazakâr, devletçiliğe karşı ve dış politikada Doğu-İslâm yanlısı bir politik programa sahipti.” Parti programları için Ayrıca Bkz: Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler C.1....**, s.638-645.

¹¹¹ Toker, **Tek Partiden Çok Parti....**, s.80-81.

İnönü ile yapılan görüşmeden bir süre sonra, 7 Ocak 1946'da, Demokrat Parti Ankara'da kuruldu ve Parti'nin Genel Başkanlığına Celal Bayar getirildi.¹¹² Celal Bayar'ın kurmuş olduğu yeni partiyi Ulus gazetesi başyazarı Falih Rıfkı Atay “*Yeni bir Muhalefet Partisi*”¹¹³ adlı başlıkla duyurdu. Modern Türkiye’de partileşme olgusuyla birlikte gelişen demokratik düzen ve daha önce başarısız olan çok partili hayata geçiş süreci ancak 7 Ocak 1946'da DP'nin resmen kurulmasıyla tamamlandı. 1923 yılında kurulan CHP bu döneme kadar, 23 yıl boyunca ülkeyi kesintisiz bir biçimde yönetti. Tek parti iktidarı bürokrasiye önem vermişti ancak, orta sınıftan çok uzaktı. CHP'nin halkçılığı sadece ismindeydi ve halk CHP'yi egemen bir parti olarak görüyor, İsmet İnönü'yü Tanrı'nın parçası olarak sayıyordu. CHP'nin halkla nominal ilişkiden başka bir ilişkisi yoktu ve halk İsmet İnönü'nün yüzünü göremezdi. İsmet İnönü yerine, egemen parti olan CHP, dilediği zaman halkı okşar, yerine göre halkın elini sıkardı. İsmet İnönü, bu vesileyle halkı görmüş sayılırdı. Hatta, CHP'nin yöneticileri Cumhuriyetin yeni bir sınıfı gibi hayattan ve halktan uzaktı. DP, 1946'da ortaya çıkıncaya kadar, İsmet İnönü herkes adına düşünen, milletine doğru yolu gösteren, hemen hemen her konuda gerekli buyrukları veren tek insandı.¹¹⁴

Türkiye’de Demokrat Parti’nin muhalefet olarak ortaya çıkışı, CHP’nin rejimi sırasında devlet yönetiminde fazla ağırlık taşımayan taşra burjuvazisinin, tüccar ve esnaf sınıfının ve nispeten de olsa köylü sınıfın siyasal iktidardaki paylarını artırma çabalarının ürünüdür. Türkiye’de sosyal bölünmenin temeli sosyal sınıflar arasında değil, tam tersine yöneticilerin temsil ettiği merkezle, yönetilenlerin meydana getirmiş olduğu kenar arasında gerçekleşmiştir. Bu çatışmanın merkezi ve temelini Tanzimat bürokrasisi ve askeri-sivil bürokrasiye dayanan İttihat ve Terakki ile Cumhuriyet Halk Partisi temsil etti. Bu siyasal güçlerin yönetimde buldukları dönemlerde merkezi otoriteyi güçlendirme çabalarına, kenar bölgeler çeşitli biçimlerde karşı koydu.¹¹⁵

Samet Ağaoğlu; Demokrat Parti’nin doğuşunu, İttihat ve Terakki, Hürriyet ve İtilaf, Cumhuriyet Halk Partisi gibi iktidara gelmiş olanlar dahil hiç birinin doğuşuna benzetmiyordu. Bu partilerin hepsi yöneticilerin, politikacıların, biraz da aydınların

¹¹² Teziç, **100 Soruda...**, s.256.

¹¹³ **Ulus**, 3 Aralık 1945.

¹¹⁴ Arcayürek, **Demokrasinin...**, s.28-30., Nimet Arzık, **Bitmeyen Kavga (İsmet İnönü)**, Kurtuluş Matbaası, Ankara, 1966, s.15-16.

¹¹⁵ Özbudun, **Siyasal Partiler...**, s.26.

kendi aralarında, bir kısmı şahsi rekabetlerle, bir kısmı ideolojik gayelerle yaptıkları birleşmelerdi. Yalnız onlar değil, Demokrat Parti'den sonra günümüze kadar kurulanlar da Adalet Partisi'nin bir noktada halk hareketi sayılabilecek manzarası dışında aynı durumdaydılar. Adalet Partisi'nin halk hareketi niteliğini taşıyan yanı başı koparılmış eski Demokrat Parti teşkilatının her şeye rağmen canlılığını muhafaza ederek bu partiye geçmiş olmasıydı. Demokrat Parti'nin doğuşu büyük bir halk hareketiydi.¹¹⁶ Cem Eroğul'a göre ise; Halk Partisi'ne karşı duyulan muhalefetin çok yaygın ve köklü bir hale gelmiş olmasıydı. Bu muhalefet arayışları iki önemli kaynaktan ortaya çıkmıştı. Bunlardan birincisi; “*Egemen sınıfların artan iktidar arzusu*”, diğeri de “*halkın yaygın bir şekilde bıkkınlığıydı.*”¹¹⁷

Demokrat Parti'nin kuruluşundan sonra, Seçim Kanunu'nda ve Cemiyetler Kanunu'nda değişiklikler yapılarak, iki dereceli seçim yerine tek dereceli seçime geçildi. Ancak, seçimler açık oy ve gizli tasnif ilkesine göre yapılmaktaydı. Diğer yandan 5 Haziran 1946 tarihinde 4919 sayılı kanunla, Cemiyetler Kanununda değişiklik yapılarak cemiyet ve parti kurmak için önceden izin almak koşulu kaldırıldı ve sınıf esasına dayanan siyasî cemiyetlerin (partilerin) kurulmasına izin verildi.¹¹⁸ Demokrat Parti'nin kuruluşunu takiben yeni birçok parti kuruldu.¹¹⁹

Muhalefete hukuksal temelleri hazırlayan bu yasal değişikliklerden sonra, iktidardaki CHP, normal olarak bir yıl sonra, 1947'de yapılması gereken genel seçimleri öne alarak, Meclis seçimlerinin yenilenmesine karar verdi. 21 Temmuz 1946'da yapılacak seçimlere katılıp katılmamak konusunda kararsız olan DP yöneticilerinin, teşkilâta danışmak üzere Ankara'da 15 Haziran 1946'da yaptıkları yarı-resmi küçük kongre de, seçimlere girmeye karar verildi.

¹¹⁶ Samet Ağaoğlu, **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri**, Baha Matbaası, 1972, s.7.

¹¹⁷ Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, 2. Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul, 1990, s.46.

¹¹⁸ Teziç, **100 Soruda...**, s.259.

¹¹⁹ Sosyal Adalet Partisi, Liberal Demokrat Partisi, Çiftçi ve Köylü Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi, Türkiye Sosyalist Partisi, Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi, İslam Koruma Partisi, Yurt Görev Partisi gibi pek çok partinin kurulması Demokrat Parti'nin kurulmasını takip etmiştir. 20 Temmuz 1948 tarihinde kurulan ve 1950 seçimlerine de katılan Millet Partisi, DP'den zaman içinde kopmalar sonucunda kurulmuştur.” Parti programı ve amaçları için ayrıca bkz.: Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler C.1...**, s. 638-738.

Büyük bir heyecan içinde yapılan seçimler de Demokrat Parti 465 milletvekilliği için 273 aday gösterdi. Bunun da ancak 62'si seçilebildi. DP'nin seçim öncesinde ve sonrasında en çok eleştirdiği konu, seçim yasasının antidemokratik hükümleriydi. Seçimlerin ardından da usulsüzlük yapıldığını öne sürerek eleştiri dozunu arttırdı. Bu amaçla İstanbul başta olmak üzere Bursa, Balıkesir, Adana, Konya ve Ankara'da büyük mitingler yapıldı. Seçim sonuçlarına itiraz ettiyse de bir sonuç çıkmadı. 1946 seçimleri, DP ile CHP arasında sert tartışmalara yol açtı. DP seçimlerin dürüst yapılmadığını, "meşru" bir seçim olmadığını, "hileli" seçim olduğunu iddia etti.¹²⁰

21 Temmuz 1946'dan, 1947'de İnönü tarafından yayınlanan 12 Temmuz Beyannamesi'ne kadar geçen süre, çok partili sistemin gelişmesi açısından önem ve kritik bir dönemdi¹²¹ Çünkü, DP Birinci Büyük Kongresi ve hemen ardından yapılan muhtar seçimlerinden kısa bir süre sonra, CHP ve DP arasında gerginlik adım adım tırmandı. Aldoğan Olayı'ndan¹²² sonra Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün, Celal Bayar'la bir görüşme gerçekleştirmesiyle ilişkiler daha ılımlı bir hale geldi. İnönü, Başbakan Recep Peker'e, Bayar'ın "*Bundan sonra baskı yapılmayacağı*" yolunda bir genelge çıkarılmasını arzu ettiğini hatırlattı. Günden güne artan gerilim ve karşı suçlamalar Temmuz ayına kadar sürdü. İsmet İnönü bu krize son vermek ve demokratik hayatın gelişmesini sağlamak amacıyla ünlü 12 Temmuz Beyannamesi'ni ilan ederek, Cumhurbaşkanı olarak her iki partiyi tarafsız yaklaşacağını beyan etti.¹²³

DP'nin ortaya çıkışı ile birlikte artık 27 yıllık tek parti dönemi sona eriyor ve İsmet İnönü "*Milletimin iradesiyle gidiyorum*" diyordu. İktidarı kaybeden CHP, "*Adeta, fırtınada şapkasını kaybetmiş adama benziyordu*"¹²⁴ ve gelecek olan 1954 seçimlerinde DP'ye adeta; "*Babasının çiftliğine girmiş bir yabancı*" gibi bakıyor ve 1950'de kaybetmiş olduğu konumunu geri alabilmek için dövünüyordu.¹²⁵

¹²⁰ Teziç, **100 Soruda...**, s.259.

¹²¹ Karpat, **Türk Demokrasi...**, s.257.

¹²² "DP Milletvekili Sadık Aldoğan, meclis kürsüsünden, o zaman yürürlükte olan sıkıyönetimin 'Mutlakiyet idaresine rahmet okutacak zalimane bir idare tarzı' olduğunu söyleyince meclis başkanlığı sözlerini geri almasını istedi. Aldoğan buna yanaşmayınca 15 gün süreyle meclisten çıkarma cezası aldı." Akın, **a.g.m.**, s.93.

¹²³ Ahmad, **Demokrasi Süreci...**, s.44-45.

¹²⁴ Arzık, **a.g.e.**, s.12.

¹²⁵ **A.g.e.**, s.19.

İktidara gelen DP, halk arasından geliyordu ve orta sınıf dahil olmak üzere tüm sınıfları temsil ediyordu. Ancak, zamanla o da CHP'nin bir zamanlar büründüğü hale geldi ve oynadığı CHP'cilik oyunu onu da mahvetti.¹²⁶ DP, iktidara geldiğinde, mutedil bir anlayışın hakim olduğu “*Devr-i Sabık Yaratmayacağız*” ifadesiyle Türk siyasi hayatında ki yerini aldı. DP'nin 1950 de iktidara gelmesi Türkiye tarihinde bir dönüm noktası oldu. Halk ilk defa seçmen olarak kendi siyasal fikrini dile getirerek, devletçi geleneğe karşı oy kullanarak; devleti baba olarak gören zihniyeti, merkezden kontrolü, yukarıdan aşağıya dayatılan reformculuğu reddetti.¹²⁷

1946 - 1950 arası dönem Demokrat Parti'nin yükselmesinde birinci devreyi teşkil etmektedir. Bu devrede parti, önce kuruluşunu şekil olarak tamamlandı ve Millet Meclisi'nde kuvvetli bir grupla yer aldı. Memleketin her yanından köylere kadar ocak, bucak, ilçe ve il teşkilâtlarını yaptı. Bunun yanı sıra halkın istekleri, hasretleri, acıları ile kucaklaşarak manevi teşkilâtlanmasını da tamamladı. Millet ve devleti yönetme kuvvetini kazandı. Demokrat Partiyi kısa bir sürede bu kudrete eriştiren sebeplerin birincisi, kuruluşun ilk aylarında etrafını sardığı, hatta içine de sızabilmiş başka ideoloji sahiplerini geniş nispette silkip atmasıydı. Demokrat Parti'nin yükselmesinde ikinci sebep; Halk Partisi iktidarının çeşitli baskılarıydı. Bu baskılar Demokrat Partiyi her gün biraz daha mazlum, iktidarı biraz daha zalim göstermişti. Halk zalimin yanından uzaklaşarak mazlumun yanında yer aldı. Demokrat Parti'nin yükselme sebeplerinin üçüncüsü; parti yöneticileriyle gurubunun en zor şartlar karşısında bile cesaretlerini kaybetmemeleri, her türlü tehdide karşı dimdik durmuş olmalarıdır. Dördüncü sebebi de parti yöneticilerinin gösterdikleri siyasi esneklik ile tehditlerden, baskılardan korkmadıkları gibi muvazaa isnatlarından da ürkmemişler; nerede şiddetle, nerede yumuşaklıkla hareket edileceğini iyi hesaplamışlardır.¹²⁸

1950 seçimlerine giden süreçte “46 ruhu” giderek ivme kazanırken, bu ruhun manasını en iyi yansıtan ve o ruha şekil vererek 1950'deki seçim kampanyasında bu ruha damgasını vuran slogan şu oldu: “Yeter, Söz Milletindir..!” Siyasi iletişim tarihinin en etkili sloganlarının başında kabul edilen bu ifade, aynı zamanda halkın tek

¹²⁶ A.g.e, s.16.

¹²⁷ Kaçmazoğlu, 27 Mayıs'tan..., s.24.

¹²⁸ Ağaoğlu, a.g.e, s.71.

parti iktidarına ve onun baskıcı uygulamalarına duyulan tepkinin de göstergesiydi.¹²⁹ 14 Mayıs 1950’de yapılan genel seçimde, kayıtlı seçmenlerin yaklaşık yüzde 89’unun sandık başına gitti. DP, % 53.59’luk bir oy oranı ile 408 sandalye kazanırken, % 39.98’lik oy oranı ile CHP kalan sandalyelerin 69’unu, Millet Partisi de oyların % 3.03’ünü alarak 1 sandalye kazandı. Geriye kalan % 3.4’lük oy oranı ile 9 sandalye de bağımsızlara aitti. Oy yüzdeleri ve sandalye sayıları arasındaki farklılık ve büyük tutarsızlık, seçimlerin çoğunluk sistemi esasına göre yapılmasından kaynaklanıyordu.¹³⁰ Bu seçim, Türk siyasi hayatına “*Beyaz İhtilal*”¹³¹ olarak geçti.

CHP ise, 1945’ten sonra büyük bir imtihan verdi. Bu durum, Batı dünyası ile yürütülen ilişkilere büyük bir güven verdi. Bundan sonraki dönemde artık Türkiye'nin demokratik bir ülke olmadığını kimse iddia edemezdi.¹³² DP’nin 1950 yılında iktidara gelmesi Türkiye tarihinde önemli bir dönüm noktası oldu ve halk ilk defa seçmen olarak kendi siyasi düşüncesini dile getirerek, devletçi geleneğe karşı oy kullandı. Halk devleti baba olarak gören zihniyetin, merkezden kontrolü, yukarıdan aşağıya dayatılan reformculuğunu bir anlamda reddetti.¹³³ DP, “*hükümeti ve teşkilatını, halkın dışında ve üstünde tutan bir varlık değil, sadece halk tarafından amme vazife ve hizmetlerini görmek üzere kurulmuş bir idare cihazı saymak esaslı vazifelerimizdendir*” diyerek, araççı bir devlet telakkisine yakın olduğu izlenimini verdi. Demokrat Parti kendisini, vurgulu söylemlerle on yıl boyunca iktidarda tutacak olan “*milli irade*”nin yegane temsilcisi sayıyor; DP’nin içinde bulunduğu bu ruh hali kendisine gerekli gördüğü her şeyi yapma kudretini sağlıyordu.¹³⁴

DP bir iktidar değişikliği halinde memlekette hiçbir maddi ve manevi sarsıntıya meydan vermeyeceğini bildiriyor ve mutedil bir anlayışın hakim olduğu “*Devr-i Sabık Yaratmayacağız*”¹³⁵ sözleriyle varlığını ifade ediyordu. 1950 seçimlerinin sona ermesiyle iktidara gelen DP, Celal Bayar’ı 22 Mayıs 1950’de 387

¹²⁹ Birand, Dündar Ve Çaplı, **a.g.e.**, s.50.

¹³⁰ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye’de Çok...**, s.66.

¹³¹ Birand, Dündar Ve Çaplı, **a.g.e.**, s.61.

¹³² Ahmet Yeşil, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s.161.

¹³³ Kaçmazoğlu, **27 Mayıs’tan...**, s.24.

¹³⁴ Demokrat Parti’nin “‘Milli İrade’ye ilişkin yaklaşımı... Taner Demirel, ”Demokratlar Parti”,**Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Liberalizm**, 1. Baskı, C.7, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.507.

¹³⁵ **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1950.

oyla Cumhurbaşkanlığı'na seçti. Celal Bayar, Adnan Menderes'i¹³⁶ kabineyi kurmakla görevlendirdi. 23 Mayıs'ta İsmet İnönü, bir bildiri yayınlayarak; “*Vatanımızda birlik ve düzenliğin kurulması, bizim için parti mülahazalarının üstündedir.*”¹³⁷ ifadesiyle demokratik hayatın önündeki engellerin kaldırılacağını ve Türk demokrasi hayatının gelişmesi için her türlü engelin aşılabileceğini bildirdi. DP'nin 1950 Genel seçimlerinde iktidarı eline almasından sonra 3 Eylül 1950'de Belediye Seçimleri gerçekleşti. DP 600 belediyeden 560'ını kazandı. Zafer o kadar büyüktü ki Adnan Menderes zaferden sonra kendinden emin bir üslupla şöyle diyordu:¹³⁸

“*Türk Milleti Halk Partisi'ni 14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde iktidardan tasfiye etti, şimdi ise 3 Eylül Yerel Seçimlerle muhalefetten..*”

1950 ilkbaharı Türkiye'de çok partili rejimin de baharı haline gelirken; CHP seçimlerde hiç beklemediği sonuçları aldı ve muhalefet partisi durumuna geldi. İktidara gelen DP'de Celal Bayar¹³⁹ artık “*Tokmak benim elimde*” der gibiydi, fakat “*Davul Menderes'in boynundaydı*”.¹⁴⁰

¹³⁶ “Adnan Menderes 1899/1900 yılında Aydın'da doğdu. Annesi de babası da o çok küçük yaşta kaybeden veremden öldüler, kendisini babaannesi yetiştirdi. İzmir Amerikan Koleji'ndeki eğitimi savaş yüzünden yanda kaldı. Kurtuluş Savaşı'nda, önce Kuva-yı Milliye çetelerinde, sonra düzenli orduda görev aldı, 1928'de Berin hanımla evlendi. 1930'da, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) Aydın il başkanı olarak siyasete girdi. Rejim denetiminde kontrollü bir muhalefet yapması tasarlanan SCF'nin, çok yaygın bir toplumsal muhalefete tercüman olacağını anlaşılmaması üzerine iki buçuk ay sonra kendini kapatmak zorunda kalmasının ardından; Cumhuriyet Halk Partisi'ni toparlama çabaları çerçevesinde Tek Parti'nin Aydın il başkanlığında yer aldı. 1931 'deki yurt 1931 genel seçimlerinde milletvekili yapıldı, Bu arada 1933-35 döneminde Ankara Hukuk Fakültesini bitirdi. 1934'te “Ertekin” soyadını aldı, yaklaşık bir yıl sonra bunu “Menderes” soyadıyla değiştirdi. Menderes Tek Parti döneminde TBMM'nin önde gelen üyelerinden biri değildi. En uzun süreli görevi, 1935-40 döneminde üstlendiği parti müfettişliği olmuştur. 1946 yılında CHP yönetimine verilen ünlü “Tahrir”in dört imzacısından biri olarak partiden ihraç edildi ve Demokrat Parti'nin kurucuları arasında yer aldı. DP'nin muhalefeti oluşturduğu 1946-50 döneminde, partinin Genel Başkanı Celâl Bayar'ın temsil ettiği, çok partili rejime ılımlı geçiş yaklaşımı ile tabandaki radikalizm arasında ara yolu bulma yeteneği ile lider kadro içinde temayüz etti. DP'nin iktidara geldiği 1950 seçimlerinde, kendisinin böyle bir beklentisi olmamasına karşılık, Bayar'ın “teveccühüyle” başbakan oldu. 1960'a kadar başbakanlık yaptı. 27 Mayıs 1960 askerî darbesinden sonra kurulan olağanüstü Yassıda mahkemelerinde, 6/7 Eylül olaylarıyla, bir ticari yolsuzlukla ve örtülü ödeneği suiistimalle (zimmət) ilgili olarak hapis ve para cezasına; siyasî muhalefeti bastırmaya yönelik hükümet icraatlarının “kardeş kavgasına” yol açıp “memleket bütünlüğünü” zedelediği değerlendirilmesiyle ki bu, 27 Mayıs darbesinin kendi meşruiyet gerekçesini oluşturuyordu. Anayasayı ihlal suçlamasıyla idam cezasına çarptırıldı. 17 Eylül 1961 günü sabaha karşı cezası infaz edildi.” Yılmaz, **Modern Türkiye'de...**, s.452-483.

¹³⁷ Gökman, **a.g.e.**, s.139.

¹³⁸ Eroğul, **Demokrat Parti...**, s.59.

¹³⁹“Mahmut Celal Bayar, 1883'te Bursa'nın Gemlik kasabasına bağlı Umurbey köyünde doğmuştur. Babası bir Bulgar göçmeni olan Abdullah Fehmi Efendidir. 1908'de Hürriyetin ilanıyla birlikte Bursa'da

Kabine kurulduktan sonra çalışmalarına başlayan ilk DP hükümeti öncelikle vaat ettiği konular üzerinde çalışmalara başladı. İlk olarak Arapça ezan yasağını kaldırıldı, genel af yasası çıkarıldı. DP iktidara geldikten sonra Kore'ye 4500 kişilik bir tugay gönderdi. Bunun yanı sıra 1952'de Kuzey Atlantik Paktı (NATO) üyeliği ve Türkiye'nin öncülüğünde Balkan Paktı'nın kurulması gibi gelişmeler dış politikada hükümetin temel meselesi haline geldi. 4 Mayıs 1951 tarihli konuşmasında Başbakan Adnan Menderes; *"Halkevleri, Halk odaları kurmak, faşistvari düşüncelerin ürünüdür. Bunlar iç dünyamızda tamamen akla ve gerçeğe aykırı, yararsız ve boşuna, geri ve yabancı uzuv halindedir."*¹⁴¹ şeklindeki konuşması Halkevlerinin kapatılmasını gündeme getirdi. Ayrıca DP, *"Haksız İktisap Yasası"* ile Atatürk'ün naaşının Anıtkabir'e taşınmasından bir ay sonra CHP'nin tüm mallarına el konulmasını istiyordu.¹⁴²

DP, CHP'ye yönelik olarak muhalefeti adeta yok etmek maksadına matuf bir politika gütmekteydi. İsmet İnönü, yasanın görüşüldüğü gün kürsüye çıkarak bunun demokratik bir rejime karşı yapılan darbe olduğunu söyledi ve kürsüden DP sıralarına bakarak şu ifadelerde bulundu:

*"Tarih kürsüsünden halinizi seyrediyorum, ancak görüyorum ki suçluların telaşı içerisindesiniz. Işıktan korkuyorsunuz... Türk geleneklerinde fikir sahibi bir kişi 400 kişiye karşı fikrini söyler. Türk adetlerinde 400 babayiğit bir kişiye hücum etmez."*¹⁴³ diyerek Halk Partililer meclisi terk etti ve artık o bahar havasından eser kalmadı.

meşrutiyetten önce " Küme " adında gizli bir teşkilat içerisinde bulunmuş, hürriyetin ilanı ile birlikte İttihat ve Terakki'nin Bursa merkez idare heyetine alınmıştır. Daha sonra Cumhuriyetin kurucu kadrosu içinde en ağırlıklı sivil figür olan Mahmut Celal Bayar, 1930'larda Kemalist ideolojinin ekonomist bir yorumcusu ve uygulamacısı olmuştur. 1946'dan sonra Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuad Köprülü ile birlikte Dörtlü Takrir'i vererek partiden ayrılmış ve DP'yi 7 Ocak 1946'da resmen kurmuştur. 1950 seçimlerinde iktidarı eline alan DP ile DP Meclis Grubunun seçimiyle Cumhurbaşkanlığı görevine getirilmiş ve 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesine kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanlığını yürütmüştür. Askeri Müdahale sonrasında Yassıada'ya gönderilmiş ve yaşından dolayı idam edilmemiştir." Ayrıca bkz. Tanıl Bora, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Kemalizm)**, C. 2, 6. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2009, s. 546-569, Gökman, **a.g.e**, s.139., Aydemir, **Menderesin...**, s.174.

¹⁴⁰ Birand, Dündar Ve Çaplı, **a.g.e**, s.84.

¹⁴¹ Aydemir, **Menderesin...**, s.199.

¹⁴² Birand, Dündar Ve Çaplı, **a.g.e**, s.100.

¹⁴³ **TBMM Tutanak Dergisi**, C.26, Dönem:12, Toplantı: 6, Birleşim:17, 14 Aralık 1953, s.169.

DP muhalefetteyken, radyoların hükümet tarafından parti propagandası için kullanılmasını şiddetli bir şekilde eleştirirken, bir süre sonra devlet radyosunu kendi denetimi altına aldı. Yasalardaki anti-demokratik maddelerin temizlenmesi, daha fazla özgürlük ve demokrasi ideali ile yola çıkan ve bu yönde bazı çabalarda bulunan DP, iktidara geldikten sonra ne yazık ki aynı hoşgörüyü basına karşı göstermedi.¹⁴⁴ 1954 yılı seçimlerinden kısa bir süre önce basına karşı ağır hükümler içeren ve resmi kadrolara karşı basın yoluyla iftiraya “*Kamu düzenini bozan ya da devletin mali ve ya siyasi itibarını zedeleyecek yanlış haber, bilgi veya belgenin yayınlanmasına ağır cezalar getiren Basın Yasasını*”¹⁴⁵ 8 Mart 1954’te çıkardı.¹⁴⁶ Seçimlerin ardında ise 15 Şubat 1954 tarih ve 6267 sayılı kanunla 25 yıllık hizmeti bulunan yargıçları hemen emekliye sevk ederken, devlet memurları ile silahlı kuvvetler mensuplarını ise bir süre açığa aldıktan sonra emekli etme yetkisini veren iki yasa çıkardı.¹⁴⁷

Kalkınma alanında sanayileşmeye önem verilmekle beraber ekonomideki başarı daha çok iklim şartlarının da elverişli gittiği göz önüne alındığında DP iktidarının, en büyük başarısı tarım alanında gerçekleşti. Ekonomideki büyüme ve dış politikadaki hareketlilik sandığa da yansdı ve bu hareketlilik DP’yi 1954 seçimlerinde % 56’lık bir oy oranı ile ikinci kez iktidara taşıdı.¹⁴⁸ 1954 seçimleriyle ikinci kez iktidara gelen ve yükselişe geçen Adnan Menderes’in, 1954 seçimlerindeki başarısı ve uygulamış olduğu politikalar onu kendi politikalarının doğruluğuna inandırdı. Menderes, Türk çiftçisini memnun etmekteki başarısını, siyasi başarıyı garanti etmenin bir yolu olarak görmeye başladı.¹⁴⁹

Seçim sonucu ülke içindeki gerginliklere son vermedi. 6 Eylül 1955 günü saat 13.00’te Atatürk’ün Selanik’teki evine bombalı saldırının yapıldığı haberi devlet radyosundan verildi. Haberinin duyulması ve İstanbul Ekspres gazetesinin iki ayrı baskısıyla yayılmaya başlaması ile birlikte toplumsal bir kalkışma ortaya çıktı. Kıbrıs

¹⁴⁴ Tunçay, **Türkiye Tarihi...**, s.178-179

¹⁴⁵ Kanun No: 6337, **Resmi Gazete**, Kabul Tarihi: (9 Mart 1954).

¹⁴⁶ Ahmad, **Demokrasi Süreci...**, s.75.

¹⁴⁷ **Resmi Gazete**, S: 8639, 20 Şubat 1954., Kanuna Ek, 15/2/1954 tarih ve 6268 sayılı kanunla, 3885 1 sayılı kanunun muvakkat 2. maddesi değiştirilmiş ve 2556 sayılı Hâkimler Kanununun 5457 sayılı kanunla muaddel (1) sayılı cetveli kaldırılarak yerine bu kanuna bağlı (1) sayılı cetvel konmuştur [**Resmi Gazete**, 20 Şubat 1954, S:8639]., Bernard Lewis, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, 1. Baskı, Çev. Hamdi Aydoğan-Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları İstanbul, 2003, s. 14.

¹⁴⁸ Eroğul, **Demokrat Parti...**, s. 86.

¹⁴⁹ Ahmad, **Demokrasi Süreci...**, s.184.

Sorunu, Türk siyasetinin ana konusu haline geldi. Hükümet kendi yetersizliklerini örtmek için bu meseleyi kullandı. 6/7 Eylül 1955'te hükümeti protesto ederek ortaya çıkan İstanbul, Ankara ve İzmir'deki olaylar, Türk kentlerinde ki bastırılmış gerilimleri ortaya çıkardı. Bu gerilimler Kıbrıs Türk Cemiyeti'nin (KTC) "*Kıbrıs Türk'tür Türk Kalacak*" çağrısı doğrultusunda etkisini arttırdı ve bu amaçla Taksim Meydanı'nda bir protesto mitingi düzenlendi. Bu mitingin ardından, bazı gruplar İstiklal Caddesi'nde bulunan gayrimüslimlere ait işyerlerinin camlarını taşlamaya başladı.¹⁵⁰ Hükümetin, Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleştirilmesine karşı halkı bu kargaşalarda örgütlediği söyleniyordu. Kentlerde ayaklanan halk "*Zenginlere acımasız bir düşmanlık*" hisleriyle hem Türklerin hem de Rumların mağazalarını yağmaladı. Bu olaylar bir yönüyle de DP'ye karşı öncesinde hiç de rastlanmayan tepkilerdi.¹⁵¹ Ayrıca bu dönemde bozulan ekonomik yapı siyasi yapıyı da etkilerken; fiyatlar yükselip mal darlığı artmaya başladı. Hükümet, başını alıp giden enflasyon karşısında çareyi 18 Ocak 1940'da çıkarılan Milli Koruma Kanunu'na başvurmakta gördü.¹⁵²

Diğer yandan 1954 seçimleri sonrasında demokratlar kongre sürecine girdi. DP Dördüncü Kongresi'ne, parti içi muhalefet damgasını vurdu. Kongre'yi izleyen günlerde DP grubundan Bakanlara karşı oldukça sert eleştiriler yapıldı. Bakanlar tek tek çekilmek zorunda kaldı. 15-18 Ekim 1955'den sonra dokuz milletvekili partiden ihraç edildi ve bir kısmı da istifa etti.¹⁵³ Sonunda grup, bakanların tümünün çekilmesi koşuluyla, yalnızca Adnan Menderes'e güvenoyu verdi. Anayasa hukuku tarihinde eşine pek rastlanmayan bu olaydan sonra Menderes, 30 Kasım 1955 günü Dördüncü Menderes hükümetini kurmakla görevlendirildi. Bu olay Menderes'in artık parti içinde eski prestijini yitirdiğinin belirtisiydi. Ama çıkış yolunun CHP'ye karşı daha sert bir muhalefet yapmakla bulunabileceği, böylece parti safların daha da kilitleneceği

¹⁵⁰ Dilek Güven, (Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında) 6-7 Eylül Olayları, 1. Baskı, Çev. Bahar Şahin, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2005, s. 13.

¹⁵¹ Ahmad, **Demokrasi Süreci...**, s.81-82.

¹⁵² Kanun No: 3780, Yayımlandığı Tarih: 26.01.1940, **Resmi Gazete**, (18.01.1940), S.4417., Ahmad, **Demokrasi Süreci...**, s.83-84.

¹⁵³ 19'lar olarak adlandırılan bu milletvekilleri şunlardı Partiden ihraç edilenler, F. Lütfi Karaosmanoğlu, İsmail Hakkı Akyüz, Behçet Kayaalp, Ekrem Hayri Üstündağ, Mustafa Timur, Safaettin Karanakçı, Ragıp Karaosmanoğlu, Ziyat Ebuziyya, Sabahaddin Çıracıoğlu; İstifa edenler, Fethi Çelikbaş, Enver Güreli, İbrahim Ökem, Raif Arbay, Şeref Kamil Mengü, Muhlis Bayramoğlu, Ekrem Alican, Mustafa Ekinci, Kasım Küfrevi, Seyfi Kurtbek. Menderes'in tesirinde kalarak İspatçılardan ayrıldığı için 19'lar on sekiz kişiye düşmüş, fakat yine de 19'lar olarak anılmaya devam edilmiştir." Diren Çakmak, "Türk Siyasal Yaşamında Bir Muhalefet Partisi Örneği: Hürriyet Partisi (1955-1958)", **Akademik Bakış**, C. 2., S. 3., (Kış 2008), s.154.

sanılıyordu. Özellikle Menderes-İnönü arasındaki tartışmalar, Meclis içindeki kavgalı oturumlar, iktidar-muhalefet ilişkilerini daha da gerginleştirdi.¹⁵⁴

DP iktidarının ülke içinde izlediği siyasete yönelik en önemli tepki kendi parti bünyesinden geldi. DP içerisinde yer alan milletvekillerinden eleştiriler başladı. DP'nin 4. Büyük Kongresi'nin (15-18 Ekim 1955) ardından dokuz milletvekili partiden ihraç edilirken, bir kısmı da partiden istifa etti.¹⁵⁵ 19'lar olarak bilinen bu milletvekilleri şu kişilerden oluşmaktaydı: Partiden ihraç edilenler; F. Lütfi Karaosmanoğlu, İsmail Hakkı Akyüz, Ekrem Hayri Üstündağ, Safaettin Karanakçı, Ragıp Karaosmanoğlu, Sabahaddin Çıracıoğlu, Ziyyat Ebuziyya, Behçet Kayaalp, Mustafa Timur. İstifa edenler ise şöyleydi: Fethi Çelikbaş, Kasım Küfrevil, Seyfi Kurtbek, Enver Güreli, Muhlis Bayramoğlu, İbrahim Öktem, Raif Aybar, Şeref Kamil Mengü, Ekrem Alican, Mustafa Ekinci, Menderes'in tesirinde kalarak ispatçılardan ayrıldığı için 19'lar on sekiz kişiye düşmüşse de, yine de 19'lar olarak anılmaya devam etti.¹⁵⁶ DP'den bir şekilde ayrılan bu kişiler, 19 Aralık 1955 tarihinde Hürriyet Partisi'ni kurdu. Partinin Genel Başkanlığını F. Lütfi Karaosmanoğlu üstlenirken, ikinci başkanı Enver Güreli ve Genel Sekreteri İbrahim Öktem'di. Partinin Genel İdare Kurulu üyelerini Ekrem Hayri Üstündağ, Turan Güneş, Safaeddin Karanakçı, İsmail Hakkı Akyüz, Şeref Kamil Mengü, Ekrem Alican, Zeyyad Ebuziyya, Feridun Ergin, Mustafa Ekinci, Şekip İnal, Muhlis Ete, İhsan Hamit Tiğrel ve Raif Aybar oluşturdu.¹⁵⁷

DP'ye karşı getirmiş olduğu sert eleştirilerle ortaya çıkan bu parti, kısa süre sonra ana muhalefet partisi durumuna yükseldi.¹⁵⁸ 1950'lerin ortalarından itibaren Hürriyet Partisi (HP) - CHP - Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nden (CKMP) oluşan muhalefet partilerinin bir araya gelip toparlanmaya başlaması ve özellikle de giderek artan ekonomik sorunlar nedeniyle, DP iktidarı için artık "*Zor Yıllar*" denilebilecek dönem başladı. Başbakan Adnan Menderes, artan ekonomik hoşnutsuzluklarla güçlenen siyasi muhalefete, baskı politikasıyla karşılık vermeye başladı. 1957

¹⁵⁴ Teziç, **100 Soruda...**, s.269.

¹⁵⁵ Mustafa Albayrak, "Hürriyet Partisi'nin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XXIV, (Temmuz 2008), S.71, s.355.

¹⁵⁶ Çakmak, **Türk Siyasal...**, s.154.

¹⁵⁷ **Cumhuriyet**, 23 Aralık 1955.

¹⁵⁸ Albayrak, **Hürriyet Partisi'nin...**, s.355.

seçimlerindeki çirkin hileler DP'nin popülaritesinde düşüşe ve gerilemeye neden oldu.¹⁵⁹ İktidara geldiği zaman içerisinde üzerinde önemle durduğu siyasal ilkeleri çiğnedi. DP'nin iktidara gelirken vermiş olduğu vaatler, iktidardan sonra unutulmaya yüz tuttu ve yerine getirilmedi. Bu vaatlerin başında ise şunlar geliyordu:¹⁶⁰

1. Anayasa teminatı
2. Adalet teminatı
3. Basın hürriyeti
4. Dini siyasete alet etmemek
5. Antidemokratik kanunları kaldırmak
6. İktidarla muhalefet arasında normal parlamento münasebetlerinin kurulması.

1957'ye gelindiğinde ise iktidar ve muhalefet arasındaki gerginlikler etkisini giderek arttırdı. Muhalefet partileri, DP'yi baskı rejimi kurmakla suçlarken, DP iktidarı ise muhalefet partilerini “İhtilal çıkırtkanlığı” yapmakla suçladı ve DP iktidara gelirken vaat ettiği şartların hiçbirini gerçekleştirmedi. Aksine siyasi ortam daha da gerginleştirdi. Bu sorunlarla birlikte artan DP yönetimine karşı CHP lideri İsmet İnönü'nün, Adnan Menderes'e; “*Biz mutlakiyetten geldik ancak, Siz mutlakiyete gidiyorsunuz!*” sözleriyle DP'nin partizan faaliyetlerini eleştirmesine karşılık Adnan Menderes'in, “*Bu yasaların kabul edilmesiyle, DP Grubu'nun huzur içinde olacağını*”¹⁶¹ söylemesi iktidarın muhalefeti işitmediğinin ve yok saydığının bir ifadesiydi.

27 Ekim 1957 seçimleri CHP için bir var olma, DP için ise bir ölüm kalım savaşıydı. Adnan Menderes; Trabzon'da yaptığı seçim kampanyasında “*İsmet Paşa'nın hasta olduğunu ve hastalığının adını da iktidar hastalığı*” olarak değerlendirirken; İsmet İnönü; “*Eğer DP'nin şansı varsa benim sağlığında çekilmek lütfüne uğrar. Onları ilerde müdafaa edecek tek adam ben olacağım*”¹⁶² ifadelerinde bulundu. Bu seçim öncesi halk üzerindeki popülaritesine de güvenen Adnan

¹⁵⁹ William Hale, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, 1. Baskı, Çev. Ahmet Fethi, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014, s.134.

¹⁶⁰ Aydemir, **Menderesin...**, s.230.

¹⁶¹ Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2004, s.288.

¹⁶² Birand, Dündar Ve Çaplı, **a.g.e**, s.137.

Menderes, “*Ben bu millete odunu aday göstersem, onu mebus seçtiririm*”¹⁶³ ifadeleri arasında seçime girdi. DP, bu seçimlerde % 47.7’i oy oranı ile 424 sandalye aldı. İsmet İnönü liderliğindeki CHP ise; % 40.82 oy oranı ile sadece 178 sandalye alabildi. Diğer oyların dağılımı ise şöyleydi: Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) % 7.19 ile 4 sandalye, HP % 3.85 ile 4 sandalye. Bağımsızlarda 2 sandalye kazandı. 1957 seçimlerinde muhalefet partilerinin toplam oyları, DP’nin toplamını aşmaktaydı. DP seçimleri kazandı ancak; 1954 seçimlerine oranla büyük bir oy kaybına uğradı.¹⁶⁴

Bu dönemde ordu içinde de kaynaşmaların yaşandığı kamuoyuna yansdı. 1957 Eylül’ünde, basında subayların emekliye ayrılıp CHP’ye girecekleri ilan edilirken; bazı subayların ise partiler arası mücadeleye bulaştığı ortaya çıktı. 1958 yılına gelindiğinde ise “*Dokuz Subay*”¹⁶⁵ tutuklamaları yapıldı. Bu grupta bulunan subayların bir hükümet darbesi içerisinde buldukları iddia edildi. Ancak bu iddia kanıtlanamadığı için muhbir iftira atmaktan mahkûm oldu. Ancak, 27 Mayıs 1960’ta Askeri Müdahale’nin gerçekleşmesinden sonra bu olayın doğruluğu anlaşılacaktı.¹⁶⁶

Dokuz Subay tutuklamasından sonra 12 Ekim 1958 tarihinde de Manisa konuşmasında vatandaşları milli birliğe davet ederek, bir “Vatan Cephesi” oluşturulmasını gündeme getiren¹⁶⁷ Adnan Menderes, 24 Ekim 1958 tarihli Eskişehir konuşmasında “Her şeyden önce vatan, her şey vatan için!” anlayışı ile Vatan

¹⁶³ Toker, **Demokrasiden Darbeye...**, s.40.

¹⁶⁴ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye’de Çok...**, s.171.

¹⁶⁵ “DP hükümetine karşı planlanan darbenin gerçekleştirilebilmesi için Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesi içerisinde 1950 yılından itibaren birçok örgüt etkinlik göstererek kuruldu. Bu örgütler küçük rütbeli subaylardan oluşuyordu. Cuntacılar olarak bilinen bu gruplar 1957 seçimleri öncesinde ilk olarak iktidara el koymak maksadıyla İsmet İnönü ile görüştüler, ancak olumsuz cevap aldılar. Cuntacıların liderlerinden Faruk Güventürk, orduya yakınlığı ile bilinen, Milli Savunma Bakanı Semi Ergin’e, yapacakları darbenin liderliğini teklif etti, ancak Semi Ergin bu teklifi kabul etmedi. Ergin cuntacıları şikayet de etmeyerek safını belli etti. Bu sırada Samet Kuşçu adlı bir binbaşı, Adnan Menderes’e, darbe hazırlığında bulunan 9 subayın ismini ihbar etti. Darbe ihbarı alındıktan sonra Celal Bayar başkanlığında bir kriz masası kuruldu, darbeci olmakla suçlanan 9 subay, altı aylık bir yargılama sonucunda suçsuz bulundu ve beraat etti. İhbarı yapan Samet Kuşçu ise 2 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Cumhurbaşkanı Celal Bayar hareketlerini şüpheli bulduğu Şemi Ergin’i istifaya zorladı ve Milli Savunma Bakanlığı’na Adnan Menderes’in çocukluk arkadaşı olan Ethem Menderes getirdi. 9 subay olayı ile, yaklaşan hükümet darbesinin ayak sesleri duyulmaya başladı.” Özdağ, **a.g.e**, s.53, Birand, Dündar Ve Çaplı, **a.g.e**, s.94, Ahmad, **Demokrasi Süreci...**, s.199-202., Eroğul, **Demokrat Parti...**, s.202.

¹⁶⁶ Tunçay, **Türkiye Tarihi...**, s. 184-185., Ahmad, **Demokrasi Süreci...**, s.200.

¹⁶⁷ **BCA**, Yassıada Tutanakları “Vatan cephesi”, 010. 09/ 212. 656.1, 10.05.1961.

Cephesini kurduklarını ve muhaliflerin karşısına çıktıklarını ifade etmiştir.¹⁶⁸ Ardından 1959 Şubat'ında Londra'ya giden ve Gatwick Kasabası yakınlarında bir yere düşen uçakta 14 kişi ölürlen, Adnan Menderes kurtulanlar arasındaydı. Bu olay memlekette ki herkesi son derece duygulandırdı ve iktidar-muhalefet arasındaki gerginlikleri bir anda unutturdu. Bu durum bahar havasının bir müjdecisi gibiydi ama devam ettirilemedi.¹⁶⁹

1959 yılının bahar aylarında CHP'nin "*Bahar Taarruzu*" başladı. İsmet İnönü çizmelerini giydi ve Yunan Başkomutanı Trikopolis'i esir aldığı Uşak'ta gezisine başladı. Büyük gerilimle başlayan gezi sırasında, Uşak'ta İsmet İnönü'nün kafasına taş atıldı. Taarruzun ilk kanı aktı. 1946 yılında başlayan çok partili hayat, Türk demokrasi tarihinde önemli bir aşama olup, gerek iktidar gerekse muhalefet partilerine yeni sorumluluklar ve roller yükledi. Partilerin, siyasilerin ve toplumun pek de alışkın olmadığı çok partili hayat, gerek iktidar gerekse muhalefet için pek çok yeni tecrübe ve deneyimleri de beraberinde getirdi. Yeni dönemde yaşanan iktidar-muhalefet ilişkileri çoğu zaman demokrasi sınırlarını zorladı ve Uşak'ta yaşanan olaylarda olduğu gibi, demokrasi dışına taşıdı. Demokrasi kültürü açısından talihsiz bir süreç olan Uşak Olayları, basına ve muhalefete karşı sertleşen iktidarın, olayları nerelere çekebileceğinin bir göstergesi ve yaklaşan askeri müdahalenin de önemli dayanaklarından biri oldu.¹⁷⁰ Demokrasi kültürü açısından talihsiz bir olay olan Uşak olaylarının iktidar-muhalefet arasındaki ilişkileri nasıl sertleştirdiğini şöyle ifade edilmekteydi:¹⁷¹

“İstasyonda bulunan on ile on beş bin kadar tahmin edilen halk İnönü'nün bulunduğu jeep otomobiline doğru yürümüş ve tezahürat yapmak istemiş ise de bir taraftan zabıta kuvvetleri cop ve cebir kullanmak suretiyle halkı dağıtmakla meşgul iken diğer taraftan da bir jeep arabasının üzerine çıkan Emniyet Müdürü Adnan Çakmak, otomobilin etrafında bulunan kalabalığa hitaben yüksek sesle ‘Dağılın, dağılın, dağılın. Dağılmazsanız gaz gerekirse silah istimal edeceğiz’ diye müteaddit defalar ihtaratta bulunmuş, istasyondan şehre gelen yol üzerinde bulunan seyirci halkı

¹⁶⁸ Zafer, 25 Ekim 1958.

¹⁶⁹ Gökman, a.g.e, s.175.

¹⁷⁰ Mehmet Karayaman, “İsmet İnönü'nün Uşak'ta Taşlanması Olayının Sebep ve Sonuçları”, **Tarih Okulu Dergisi**, (Eylül-Aralık 2010), S. VIII, 19-49, s.44.

¹⁷¹ Fevzi Çakmak, “Cumhuriyet Halk Partisi'nin “Ege Vazife Gezisi” ve 1959 Yılı Uşak-İzmir Olayları”, **Turkish Studies**, Volume 9/10 Fall (2014), s.1244-1247.

da yolda karşılayıcılara katılmasıyla halk kalabalığı artmış ise de muhtelif yerlerde on adet gaz bombası, on adette gaz copu mermisi kullanılmak suretiyle halk topluluğu parçalara ayrılarak dağıtılmış... 30 Nisan günü yaşananlara karşılık vermek üzere Demokrat Parti teşkilatı gece boyunca çalışıp ve Uşak'a adam taşıyordu. Demokratlar, çevre ilçe ve köylerdeki pek çok kişiye, "Adnan Menderes gelecek. Hava meydanına karşılamaya gideceğiz" diyerek insan toplandı. Uşak'ın kahveleri sabaha kadar açık kalırken, bu durumu gören gazeteciler, insanların ellerinde bulunan içki şişelerine şahitlik etmişti."

O dönemin önemli olaylardan bir diğerini Kayseri Olayları¹⁷² oluşturmaktaydı. Bu olaylarda ilk kez ordu tavrını ortaya koydu ve olup biten gelişmelerde rol almayı reddetti. Bu durum ordunun rengini belli ediyordu.¹⁷³ 1960 yılının başlarında, ülke içinde siyasi gerginliğin giderek arttığı bir dönemde, DP meclis grubu gerginliğin sorumlusu olarak ana muhalefet partisi CHP'yi görüyordu. DP Grubu, CHP'nin yasa dışı yöntemlerle gerçekleştirdiği faaliyetler ve yaptığı siyaset, bazı basın organları tarafından da desteklendiği iddia edildi. DP, bununla beraber on beş kişilik bir soruşturma kurulu oluşturulmasını kararlaştırdı. Demokratik ortamın yok edilmeye başlamasıyla birlikte "Ben demokrasi ve onun teminatını istiyorum"¹⁷⁴ diyen İsmet İnönü, kurulan Tahkikat Komisyonu ile siyasi faaliyetlerle beraber kendi çalışmalarını ilgili haber ve değerlendirmelere de yasak getiren DP idaresini engelleyemedi.

27 Nisan'da Tahkikat Komisyonu'nun yetkilerini genişleten yasanın çıkması neticesinde İstanbul ve Ankara'daki öğrenci olayları etkinliğini daha da arttırdı. Bu gerginliğe karşı hükümetin tutumu daha da sertleşirken, 1957'de "Bu memleketin bir İnönü davası vardır, bunu halledeceğiz" ifadesi DP'nin, CHP ve İsmet İnönü'ye

¹⁷²İktidar-Muhalefet arası ilişkilerde talihsiz bir süreç olarak ortaya çıkan Kayseri Olayları iktidar ile muhalefet arasında önemli derecede gerginliklere neden oldu. İnönü'nün Kayseri Vali'sinin telgrafını dikkate almayarak 3 Nisan'da CHP İl kongresi için Kayseri'ye hareket etmesi gerek Cumhurbaşkanı Bayar'ı, gerekse de hükümeti telaşa düşürdü. Bu durum üzerine Menderes, Bayar'a olaylarla ilgili 28 Mart 1960'ta yazdığı mektupta; Kayseri olaylarının ve meydana gelen diğer olayların tamamen CHP'lilerin başının altından çıktığını belirtti. Menderes mektubunda, CHP'lileri ihtilâl çıkartkanlığı yapmakla suçladı. Kayseri olaylarında; ordu ilk kez tavrını ortaya koydu. Ordu mensuplarının bu hareketleri, DP yöneticilerini tedirgin etti. İnönü'nün ordu ile ortaklaşa bir ihtilâl hazırladığı içerisinde olduğunu düşünülme bile başlandı." Ayrıca Bkz. Özdağ, a.g.e, s.139-140.

¹⁷³ Birand, Dündar Ve Çaplı, a.g.e, s.160.

¹⁷⁴ A.g.e, s.278.

yönelik takındığı tavrın en önemli ifadelerden biriydi. Yine “*Tedbirleri on misli alın, kanun yapın kanun... Mecliste düşünelim, konuşalım. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) kararı ile Halk Partisini kapatalım*”¹⁷⁵ gibi ifadeler Tahkikat Komisyonu’nun kuruluş çalışmaları sırasında ifade edilen sözlerdi.

1960’a kadar ki dönemde ortalıkta umumi bir isyan havası vardı. Bu dönem öncesinde Türkiye’de bu tarz toplumsal tepkiler pek görülmezdi. 28 Nisan 1960’dan sonra üniversite profesörleri, avukatlar siyah cüppeleriyle, doktorlar beyaz gömlekleriyle isyan yürüyüşleri yapmaya başladı. Bunu üzerine Adnan Menderes, “*Kara Cüppeliler*” diye profesörlere, avukatlara ve umumi olarak fikir adamlarına hakaretler yağdırdı. Halkı yıldırma için her tarafa dağıtılan askeri birlikler, tank takımları vatandaşlar tarafından dost diye karşılanıyor, alkışlanıyor, tatlı ve neşeli seslerle “*Olur mu böyle Olur mu? Kardeş kardeşi vurur mu?*”¹⁷⁶ marşı seslendiriliyordu.

O günlerde meydanlar gençlerle dolup taşıyor, hükümeti istifaya çağıran pankartlar açılıyordu. Genellikle CHP’li ya da solcu olarak tanımlanan bu gençler her gün marşlar okuyarak hükümeti istifaya çağırıyordu. Bu olaylarla birlikte gençlik olaylarının arttığı dönemde “*555 K Olayı*” adı verilen gösteri düzenlendi. 555 K Olayında gençliğin parolası şuydu: “5. ayın 5. gününde saat 5’te Kızılay’da.”¹⁷⁷ Kızılay’da baş gösteren olaylar, İstanbul ve İzmir gibi iller başta olmak üzere devam etti. Bu olaylar üzerine uygulamaya konan sıkı yönetimden sonra dinmeyen tepkiler ve ordunun açık bir şekilde ortaya koyduğu tavra rağmen iktidarın sorunlara çözüm bulamaması, 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi ile neticelendi.¹⁷⁸ Toplumsal olaylar yaşanırken, askerler de DP iktidarına karşı soğuk bir tutum takındı ve öğrenci olayları sırasında öğrencilere hoşgörülü davrandı. Dahası DP’nin ikinci dönemi sonrasında askeri birlikler içinde genç subayların DP iktidarına karşı kurmuş oldukları gizli

¹⁷⁵ Mustafa Arıkan, ‘‘27 Mayıs’a Damgasını Vuran Söz ve Beyanlar’’, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.4, (Konya 1997), s. 302.

¹⁷⁶ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim- 2 (1922-1971)**, 1. Baskı , Rey Yayınları, İstanbul, 1970, s.1677.

¹⁷⁷ Alpay Kabacalı, **Türkiye’de Gençlik Hareketleri**, 2. Baskı, Güner Yayınları, 2007, s.151.

¹⁷⁸ Sedef Bulut, ‘‘27 Mayıs 1960’tan Günümüze Paylaşılmalı Demokrat Parti Mirası’’, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (Mayıs 2009), S.19, s.79.

örgütlenmeler giderek etkin hale geldi. DP iktidarının son yıllarında bu örgüt elemanları önemli noktaları kontrol etmeye başladı.¹⁷⁹

DP, siyasal baskı yöntemlerine gitmemiş olsaydı, gerçekten de iktidar değişikliğini sağlamak için dış müdahaleye gerek kalmazdı. Klasik demokrasi devam eder ve egemen sınıflar yumuşak yöntemlerle yeni seçenekler sağlardı. Ancak DP'nin yönetici kadro ve örgütü öylesine bir çıkmaza saplanmıştı ki temsil ettiği sınıflar ne olursa olsun iktidarın devam ettirmesine imkan kalmamıştı.¹⁸⁰ Siyasal gerginliğin giderek arttığı günlerde İsmet İnönü, Meclis kürsüsünden:

“Biz ihtilâlden yetişmiş insanlarız. İçimizde bizim yaşımızda olanlar pek azdır. Ama bizim etrafımızda bulunan teşekküller, fikirler, zümreler bizim geldiğimiz yolu bütün teferruatı ile bilirler. Biz ihtilâlden gelmiş bir nesiliz. Meşrutiyet ihtilâlinden geldik. Cumhuriyet ihtilâline yöneldik. En sonu, Cumhuriyet ihtilâlinden demokratik rejime geçinceye kadar çok gayret sarf ettik ve çok zahmet çektik. Çok güç bir devirdi bu. Ama, sabırla muvaffak olduk. Şimdi iktidarda bulunanların, iktidarı ellerinde bulunduranların milletleri ihtilâle nasıl zorladıkları insan hakları beyannamesine girmiştir. Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, baskı rejimini kurarsa, o memlekette mutlaka ihtilâl olur. Böyle bir ihtilal dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam”¹⁸¹ gibi önemli ve unutulmaz sözlerinden birini söyledi.

7 Ocak 1960 günü DP'nin kuruluş yıl dönümünden sonra Osman Bölükbaşı seçimlerde büyük oranda oy aldığı ve CMP'nin tek kalesi bulunan Kırşehir'den “*DP gidiyor, akli olan ölüm döşeğindeki ile nişanlanmaz*” diye seslendi.¹⁸² 27 Nisan 1960'da Tahkikat Komisyonu'nun yetkilerini genişleten yasanın çıkması ile birlikte İstanbul ve Ankara'daki öğrenci olayları hükümetin tutumunu daha da sertleştirdi. Demokrat Parti'ye karşı yapılan uyarılar bir sonuç vermedi ve 27 Mayıs 1960'ta ordu yönetime el koydu. On yıl önce bir Mayıs sabahı iktidarı alan Demokrat Parti, 10 yıl

¹⁷⁹ Mustafa Albayrak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Yılları ve Demokratikleşme Sürecinin İlk On Yılı**, Ankara Barosu Dergisi, 2014/1, s.309.

¹⁸⁰ Eroğul, **Demokrat Parti...**, s.172.

¹⁸¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: XI, C. 13, İçtima: 3, Birleşim: 58, 18 Nisan 1960, s.206., Ayrıca Bkz. Birand, DüNDAR Ve Çaplı, **a.g.e.**, s.166., Tunçay, **Türkiye Tarihi...**, s.187., Albayrak, **Türkiye'de...**, s.309.

¹⁸² Muammer Yaşar, **Acılı Günler (1960)**, , 1. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1987, s.13.

sonra yine bir Mayıs sabahı silahla devrildi. Adnan Menderes Eskişehir’de yaptığı konuşmasında; müdahalenin en büyük gerekçesi olan Tahkikat Komisyonu’nun kaldırılacağını ve erken seçime gidileceğini bildirdi ve yaptığı mitinglerde ve gezilerde kendisine söylediklerini yapma fırsatı verilmesini istedi. DP, muhalefet yıllarında iktidara gelmek için demokrasinin kurallarını istedi ve bu yönde davranış gösterdi. Ne var ki bu davranışlarını iktidara geldikten sonra bozdu ve bir askeri müdahale ile iktidardan indirildi.¹⁸³ Başbakan Adnan Menderes, 27 Mayıs’tan önce bir kaç kez istifa girişiminde bulundu ancak Celal Bayar tarafından engellendi.¹⁸⁴

DP’nin iktidarını, millet egemenliğine dayandırması anlayışı karşısında; egemenliğe ordu ve aydını ortak etme düşüncesini savunan CHP arasındaki mücadele, Atatürk’ün hayatta olduğu dönemde, ona duyduğu güven ve sadakat nedeniyle yönetim dışında kalmayı kabullenen ordunun, 27 Mayıs 1960’ta egemenliğe ortak olmasıyla son buldu.¹⁸⁵ 27 Mayıs gecesi sadece iktidarın değil aynı zaman da Türkiye Cumhuriyeti’nin kaderini değiştiren bir gece oldu.¹⁸⁶ Artık, 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi ile Türkiye’nin geleceğine damgasını vuracak olan ve “İkinci Cumhuriyet”¹⁸⁷ olarak anılan dönem başlıyordu.¹⁸⁸

¹⁸³ Eroğul, **Demokrat Parti...**, s.250.

¹⁸⁴ Sıtkı Ulay, **Harbiye Silah Başına: 27 Mayıs 1960**, Kitapçılık Yay., İstanbul, 1968, s.155.

¹⁸⁵ İsmail Cem, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.334.

¹⁸⁶ Birand, Dündar Ve Çaplı, **a.g.e.**, s.188.

¹⁸⁷ İkinci Cumhuriyet kavramının önemli özelliklerinden biri 1923 Cumhuriyeti’nin saydam olamamasının altını çizmek için İkinci sıfatını kullanmasıydı. Yeni ve saydam bir özeleştirme imkânını toplumun kendi kendine tanımasını sağlamak amacıyla, İkinci Cumhuriyet denildi. Çünkü birincisinin asli sahibi, sürekli, ordu oldu ve toplumsal özeleştireyi iyi gözle görmedi. Rejim, eski zamanlarını giderip, demokratik kanallardan yararlanarak saydamlaşmış, çağa uyum sağlama imkânlarını reddetti. İkinci Cumhuriyet, Cumhuriyeti bürokrasinin değil, halkın cumhuriyeti haline getirebilmek için demokratikleştirerek değiştirme önerisine denildi. İkinci Cumhuriyet kavramı, rejimin üzerindeki ordu vesayetini terk etmek anlamına gelen ikinci olarak nitelendi. Tüm toplumsal tabakaların katılımıyla, devlet çatısının üretken ve demokrat olarak yeniden çatılma önerisidir. İkinci cumhuriyet terimi Fransız tarihinden alınmadır. Fransa’da 1789’da 1. cumhuriyet kurulmuş ve bu dönem iç değişimlerle birlikte 1815 yılına kadar sürmüş daha sonrasında tekrar krallık gelmiştir. Bu dönemden sonra Fransa’da bir restorasyon dönemi başlamış ve bozulan düzenin onarılması dönemi başlamıştır. Bu onarılma beraberinde 1848’de kendini ifade etme imkanı bulmuş ve İkinci Cumhuriyet olarak tarihe geçmiştir. Türk siyasi hayatında da buna takiben 1950’de DP, dönemi uygulamaları, partizanlaşmanın başlaması ve Adnan Menderes’in “odunu aday koysam seçtiririm” ifadesi yönetimin bozulduğunun bir göstergesiydi. 27 Mayıs kendisiyle birlikte bir sosyal uyanışı da ortaya koydu.” Ayrıca bkz. Sadık Gökso, **Darbeler, Demir Kıratlar ve 27 Mayıs**, Anahtar Kitapları Yayınları, İstanbul, s.278-284.

¹⁸⁸ Birand, Dündar Ve Çaplı, **a.g.e.**, s.213.

27 Mayıs Askeri Müdahalesi'nin ertesi günü Bülent Ecevit, Ulus gazetesinin sütunlarında şu ifadelere yer veriyordu:

“Hürriyet ve demokrasi Türkiye'de artık bütün demokratik teminat müesseselerinin üstünde en sağlam teminata kavuşmuştur... Bundan böyle hiçbir politikacı Türk Milleti'nin hürriyetine el uzatmak cüretini gösteremeyecektir. Dün Türkiye'de büyük bir inkılap gerçekleşti. Bu inkılap vatandaş şuurunda boy verdi, gençlik kanı ile sulandı, ordu eli ile pekişti... Türkiye halkı, dün sabah uyandığında güneşin ışığıyla beraber hürriyetin aydınlığına da kavuştu. Bu aydınlığı ona Türk ordusu, büyük bir müjde olarak gecenin karanlığında sessiz sedasız hazırlayıp, hak ettiği bir armağan olarak, gün ışığıyla beraber sundu. Sağ olasın Türk Ordusu..!”¹⁸⁹

Nadir Nadi ise gazetesinden şöyle sesleniyordu:

“Türk Silahlı Kuvvetleri, bu şartlar altında devlet idaresine el koyarak patlamasına ramak kalan kardeş kavgasını önlemeyi bilmiştir. Yaşadığımız günlerin ciddiyetini ve her birimize düşen vatandaş borcunu unutmayalım. Bu borç azımsanmayacak kadar ağırdır. Her şeyden önce, sevgili vatanımızı huzura kavuşturmak uğruna olağanüstü sorumluluk yüklenen kahraman ordumuza güvenelim. Milletimizin göz bebeği, kahraman ordumuzun yaptığı ilk hamlenin vatandaş kanı dökülmeksizin başarılması, bize iyi yarınlar müjdeleyen bir talih eseridir. Yaşasın Türk Milleti! Yaşasın onun kahraman ve şerefli ordusu!”¹⁹⁰

¹⁸⁹ **Ulus**, 28 Mayıs 1960

¹⁹⁰ **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1960.

2.2. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi

27 Mayıs Askeri Müdahalesi, Cumhuriyet dönemi siyasi hayatının ilk askeri müdahale olmasından dolayı Türk siyasi tarihinde önemli bir yere sahiptir. Daha sonraki dönemlerde gerçekleşen 12 Mart 1971 Muhtırası ve 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi'ni de göz önünde tutarsak ülkedeki askeri müdahale yolunu açan bir oluşum olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslına bakıldığında bu üç askeri müdahalenin ortak olan bir noktası var ki; o da demokratik rejimi önemli ölçüde istikrarsızlığa sürüklemiş olmalarıdır. Fakat 27 Mayıs Askeri Müdahalesi, diğerlerinden farklı olarak 1946'da girilen özgürlük ortamında, rejimin demokratikleşmesi yönünde temel hak ve hürriyetler, sosyal devlet anlayışı ve sivil toplum örgütlenmeleri gibi hareketlerin iktidar tarafından engellenmeye başlanması ve demokratik rejim yolundaki gidişatın bozulması üzerine yapılmış ve yeni bir demokratik düzen getirmeyi amaçlamıştır.

DP iktidarı yıllarında artan huzursuzluklar ve istikrarsızlıklar müdahale ile son buldu. 27 Mayıs'ta müdahale olmasaydı, kamu düzeni bozulmaya devam edecek ve bu durum bir iç savaşa dönüşebilecekti.¹⁹¹ Bununla beraber müdahale öncesinde Ankara'da Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun, 26 Mayıs günü, ordu mensuplarına hitaben yaptığı konuşmasında, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) adına DP hükümetine ve rejime bağlı kalacağına dair Adnan Menderes'e güvence veriyordu. Öte yandan Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun, ordu içerisindeki oluşumlardan habersizdi. Ayrıca; Ankara'da gerçekleşen olaylar ve ayaklanmalar üzerine bu gösterilerin ayaklanma provası olarak ele alınmaması gerektiğini bildiriyor ve hükümete güvence veriyordu.¹⁹²

Askeri müdahalenin ayak seslerinin duyulduğu günlerde 4 Mayıs 1960'da DP'den ve milletvekilliğinden istifade eden Yekta Teksel şöyle diyordu:

*“Memleketin karşılaştığı durum karşısında yalnız kendimi değil, aynı zamanda parti ve yurt için tek tesirli kurtuluş yolunu tuttuğuma inanıyorum. Benimle beraber on beş, yirmi kişi çekilseydi, Menderes'in aklı başına gelir, koltuğu bırakır, böylece bir hayli felaketin önü alınır.”*¹⁹³ O günlerde Ahmet Emin Yalman DP milletvekili Nazlı

¹⁹¹ Hale, a.g.e, s.154.

¹⁹² Ulay, a.g.e., s.79.

¹⁹³ Yalman, a.g.e, s.1687.

Tlabar'a bu kötü gidişat üzerine çekilme tavsiyesinde bulundu, ancak; “*Ben fare değilim ki batan gemiden kaçayım*” cevabını aldı.¹⁹⁴

Müdahalenin hemen öncesinde Eskişehir’de yaptığı konuşmasında müdahalenin en büyük gerekçesi olan ve büyük rahatsızlık yaratan Tahkikat Komisyonu’nun kaldırılacağını ve erken seçime gidileceğini bildiren Adnan Menderes, yaptığı miting ve gezilerde kendisine söylediklerini yapma fırsatı verilmesini istedi. DP, muhalefet yıllarında iktidara gelmek için demokrasinin kurallarını izledi ve bu yönde davranış gösterdi. Ne var ki bu davranışlarını iktidara geldikten sonra bozdu ve bir askeri müdahale ile iktidardan indirildi.¹⁹⁵

27 Mayıs’ı gerçekleştiren subaylar, 26 Mayıs gecesi Harp Akademisi’nde darbeden önceki son toplantılarını yaptı. İhtilâlciler¹⁹⁶, 27 Mayıs sabahı saat 03:00 sıralarında harekâtı başlatıp ve saat 04:00’te işin bitirileceğini planlıyordu. İlk hedefleri Tümgeneral Selahattin Kaplan komutasındaki 28. Tümen, Süvari Yarbay Reşit Çölok komutasındaki 43. Süvari Alayı, Tuğgeneral Yusuf Demirdağ komutasındaki Zırhlı Eğitim Merkezi, Binbaşı Hakkı Bozok komutasındaki Tank Taburu idi. Daha sonra da Ankara Jandarma Genel Komutanlığı ve merkez komutanlığındaki birliklerdi. Çünkü bu askeri gruplar üst makamlardan emir aldıklarında, ihtilâlcilere karşı koyabilirlerdi.¹⁹⁷ Subaylar, müdahalenin ilk saatlerinde, buraları mukavemetsiz ele geçirildiler. Ardından ikinci hedef, ordu evindeki subayları teslim almaktı. Ancak burada çatışmalar yaşandı ve Ankara halkı gürültülerle uyandı.¹⁹⁸

27 Mayıs sabahı subaylar, kendilerine karşı çıkabilecek askeri hedefleri bir bir ele geçirdikten sonra DP’lileri, Harp Akademisi’nin binasına topladılar. Adnan Menderes ise bu sırada miting yapmak üzere Eskişehir’deydi. Müdahaleyi gerçekleştiren subaylar, en önemli hedeflerden birisi olan Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ı da kısa bir direnmenin sonunda teslim aldılar. Celal Bayar’ın yakalanması ile

¹⁹⁴ A.g.e, s.1687.

¹⁹⁵ Eroğul, **Demokrat Parti...**, s.250.

¹⁹⁶ “İhtilâl ve İhtilâlciler kavramları; dönem hakkında araştırma-inceleme yapan araştırmacılara ait olup, 27 Mayıs’ı gerçekleştiren subaylar “İhtilâlciler” olarak nitelendirilmişti. Dönemin literatürü ile uygunluk sağlamak adına bu çalışmada da “İhtilâlciler” kavramı kullanıldı.”

¹⁹⁷ Orhan Erkanlı, **Askeri Demokrasi 1960-1980**, Güneş Yayınları, İstanbul, 1987, s.49.

¹⁹⁸ Birand, Dündar Ve Çaplı, **a.g.e**, s.127.

birlikte 27 Mayıs'ın erken saatlerinde başlayan askeri müdahale, büyük bir direnişle karşılaşılmadan başarıldı.¹⁹⁹

Başbakan Adnan Menderes, müdahalenin haberini Eskişehir'de aldı. Eskişehir'den General Süleyman Tulga, Kütahya'da bulunan Hava Er Eğitim Tugayı Kumandanı Albay Süleyman Mete'ye Adnan Menderes'i tutuklaması emrini verdi ve “*Eğer onu elinden kaçıırırsan, seni kurşuna dizerim..!*” ifadelerinde bulundu. Adnan Menderes, Kütahya'da yakalanarak, Ankara'ya Harp Okulu binasına getirildi. Menderes'in de tutuklanmasıyla artık her şey bitti ve perde kapandı.²⁰⁰

27 Mayıs 1960 günü sabah Ankara radyosundan, Kurmay Albay Alparslan Türkeş'in tok ve gür sesiyle “*Bugün, demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son hadiseler dolayısıyla kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetler memleketin idaresini ele almıştır*”²⁰¹ duyurusu ile halk uyandı. Askeri müdahalenin haberi tüm yurttan yayılınca, halkın bir kısmı silahlı kuvvetleri bağrına basarak büyük bir sevinçle karşıladı ve her yeri bayraklarla donattı. Tüm yurttan adeta bir bayram havası esmeye başladı.²⁰² Hatta Milliyet gazetesinin “Yurtta Hürriyet Bayramı” adlı yazısında ülkede 27 Mayıs İhtilâlinin bir bayram havası içinde kutlanıldığı, Isparta, Edirne, Ankara, İzmir, Konya ve Edirne'de halkın bu ihtilâli

¹⁹⁹ Ahmad, **Demokrasi Süreci...**, s.206.

²⁰⁰ Aydemir, **İhtilalin Mantığı...**, s.331.

²⁰¹ **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1960.

Sevgili Vatandaşlar,

“Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve üzüntü veren hâdiseler dolayısı ile kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini eline almıştır. Bu hareketle, silâhlı kuvvetlerimiz partileri içine düştükleri buhrandan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin gözetim ve hakemliği altında en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak idareyi hangi tarafa mensup olursa olsun seçimi kazananlara devir ve teslim etmek üzere girişmiş bulunmaktadır. Girişilmiş olan bu teşebbüs hiç bir şahsa veya zümreye karşı değildir. İdareimiz hiç kimse hakkında şahsiyete müteallik tecavüzkâr bir fiile teşebbüs etmeyeceği gibi, edilmesine de asla müsamaha etmeyecektir. Kim olursa olsun ve hangi partiye mensup bulunursa bulunsun her vatandaş kanunlar ve hukuk prensipleri esaslarına göre muamele görecektir. Bütün vatandaşların partiler üstünde, aynı milletin, aynı soydan gelme evlâtları olduklarını hatırlayarak ve kin gütmeden birbirlerine karşı hürmetle ve anlayışla muamele etmeleri, ıstıraplarımızın dinmesi ve milli varlığımızın selâmeti için zaruri görülmektedir. Kabineye mensup şahsiyetlerin Türk silâhlı kuvvetlerine sığınmalarını rica ediyoruz. Şahsi emniyetleri kanun teminatı altındadır. Müttefiklerimize, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz. Gayemiz Birleşmiş Milletler Anayasası'na ve insan hakları prensiplerine tamamen itibar etmektedir. Büyük Atatürk'ün “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadıqız. NATO'ya ve CENTO'ya inanıyoruz ve bağlıyız. Tekrar ediyoruz, düşüncelerimiz “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh”dur.” Aydın- Taşkın, **a.g.e.**, s. 62.

²⁰² **Vatan**, 27 Mayıs 1960.

sevinç gösterileriyle karşıladığı ifade ediliyordu.²⁰³ Bu gelişmelerle birlikte, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, hükümet erkânı, mülki amirler ve DP ileri gelenlerinden başta Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan, Samet Ağaoğlu olmak üzere birçok kişi tutuklandı. Tutuklamalar sadece sivil kişilerden ibaret kalmamış, Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun ve başka yüksek rütbeli subaylarında tutuklaması yapılmıştır.²⁰⁴

27 Mayıs günü bütün idareyi eline alan ordu, bütün vatandaşların aynı milletin evlatları olduğunu hatırlatarak, kin gütmekten birbirlerine hürmet ve anlayışla muamele etmelerinin lüzumlu olduğunu, en kısa sürede partiler üstü tarafsız bir idarenin hakimiyeti altında hür ve dürüst bir seçim yoluna gidileceğini bildirdi.²⁰⁵ Türkiye’de demokrasiyi saplandığı çıkmazdan kurtarmak, millete hür ve serbest seçimlerin yapılmasını sağlamak amacıyla hareket eden Türk ordusu, 27 Mayıs’ı iktidarda bulunan bir partiyi zor kullanarak indirip yerine bir muhalefet partisini oturtmak niyetiyle değil; aksine 27 Mayıs’ı gerçekleştiren subaylar bu müdahaleyi bir ihtilâl olarak değil “Ak Bir Devrim”²⁰⁶ olarak nitelemişlerdi.

27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi’nde askerin müdahalede bulunmasının üç temel nedeni olduğu söylenebilir. Bu nedenlerden birincisi, askerin maddi durumunun zayıflamaya başlaması, diğer bir neden, DP’nin toplumsal statülerinin gerilemesine sebep olması, üçüncü neden ise orduyu denetim altına almak istemesi üzerine, ordunun otonomisini yok etmesiydi.²⁰⁷ Halktan hudutsuz bir güven sağladıktan sonra demokratik ilkelerin tersini yapan, eskisinden kötü bir tek parti istibdadı kuran DP, memleketi bir düşman gibi idare etti ve eliyle kurduğu demokrasiyi kökünde yıktı.²⁰⁸

27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi, Babıâli Baskını gibi cesur ve serdengeçti bir avuç subayın, yani bireylerin gerçekleştirdiği bir hareket değildi. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi, hazırlıkları aylar ve yıllara uzanan gizli örgütün riskli çalışmaları

²⁰³ **Milliyet**, 28 Mayıs 1960.

²⁰⁴ **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1960.

²⁰⁵ **Vatan**, 27 Mayıs 1960.

²⁰⁶ Alparslan Türkeş, **Turancılık, 27 Mayıs ve Milliyetçilik**, 1 Baskı, Yay. Haz. İlhan Bahar, Hareket Yay., İstanbul, 2011, s.132.

²⁰⁷ Mehmet Turhan, **Siyasi Elitler**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991, s.172.

²⁰⁸ Yalman, **a.g.e.**, s.1690.

sonucu ordu birliklerinin katılmasıyla gerçekleştirilmiş planlı ve koordineli bir harekâttı. Bu ihtilâle katılan subayları iki kategoride toplamak mümkündü. Bunlardan birincisi, gizli örgüte üye olanlarla, 26-27 Mayıs 1960 gecesine Harp Okulu'nda bulunan ve kendilerine görev verilen örgüt üyesi olmayan subaylar; diğeri de harekât başladıktan sonra top sesine koşan cesur subaylardı. Bundan dolayıdır ki birbirlerini örgüt çalışmalarıyla uzun zamandan beri tanıyan ve harekâtı planlayarak gerçekleştiren subaylar, sonradan MBK'ni teşkil ettiler. Daha sonra top sesine koşan cesur subaylara da teşekkür edildi ve eski görevlerine gönderildi.²⁰⁹

Müdahaleyi gerçekleştiren subaylar, sosyal sınıflarla ve ülkenin ekonomik gerçekleriyle olan ilişkileri konusunda Türk Kurtuluş Savaşı'nın önder kadrosundan ziyade, 1908'in Jön Türklerine yaklaşırlar. Çünkü 1960 müdahalesini gerçekleştiren subaylar, sömürülen sınıflar arasında kendilerine bir destek aramamak ve “*halk*” için sadece bazı soyut koruyucu ve insancıl niyetler besleyerek kendilerinden öncekilerin yanlışlarını tekrar ettiler ve meselelerin çözümünde “*hakem durumundaki ordu*” durumuna saplanıp kalarak, kendilerinin her türlü kavganın dışında ve üstünde olduklarına inandılar.²¹⁰ Mustafa Kemal Atatürk'ün başında bulunduğu Kurtuluş Savaşı'nın askeri kadrosu, 1876 ve 1908 hareketlerinin başarısızlığa uğramış olmasından ders alarak anayasalarını, Türkiye Cumhuriyeti Devleti biçim kazandıkça ona göre işleyip değiştirdiler.²¹¹

Öte yandan 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi TSK'nın hiyerarşik yapısının dışında yapılan ilk ve son başarılı askeri müdahaleydi. Modern Türkiye'nin oluşum aşamasında daha sonra ki dönemlerde iki askeri müdahale (12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980) oldu; ancak bunlar küçük rütbeli subayları uzakta tutan Yüksek Komuta Kademesi'nin eseri idi.²¹²

²⁰⁹ Uğur Mumcu, **İnkılap Mektupları**, 7. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1993, s.97.

²¹⁰ Stefanos Yerasimos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye- 3 (1. Dünya Savaşından 1971'e)**, 1. Baskı, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1976, s.1418.

²¹¹ **A.g.e.**, s.1418.

²¹² Ahmad, **Modern Türkiye...**, s. 147.

Müdahalenin ilk günlerinde ihtilâlciler, İsmet İnönü'yü ordunun büyük ve muzaffer komutanı olarak görüyor ve ona karşı büyük bir sevgi besliyordu.²¹³ İsmet İnönü ise CHP teşkilatına gönderdiği bir genelge de “*Şanlı Türk Ordusunun memleketi çöküntüye götüren Anayasa dışı baskıya artık son verdiğini*” ifade ediyordu.²¹⁴ İsmet İnönü ile telefonda konuşan Org. Cemal Gürsel.²¹⁵

“Sayın Paşam! Buyurun Paşa hazretleri... Size karşı kusurluyuz Paşam. Hareketimizi size önceden haber vermedik. Fakat haber verseydik, bizi bundan caydırmak isteyeceğinizi biliyorduk. Yapacak başka bir şeyimiz kalmamıştı. Bizi affetmenizi rica ediyoruz. Emirleriniz bizim için daima peygamber buyruğudur, Sayın Paşam...” ifadelerinde bulunurken, İsmet İnönü ise şöyle yanıt veriyordu: *“Memleket ve millet için hayırlı bir iş yaptınız. Büyük bir iş yaptınız. Mutlu ve uğurlu olmasını dilerim. Başarınız için, asıl ben sizin emrinizdeyim. Paşa hazretleri, ben sizi anlıyorum. Ne zaman bir arzunuz olursa, emrinize amadeyim.”*

27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi gerçekleştiği sırada Ulus gazetesinde yazılar neşreden Yakup Kadri Karaosmanoğlu, 27 Mayıs Askeri Müdahalesinin gerçekleştiği günleri şöyle tanımlıyordu:²¹⁶

“Şimdi, aradan geçmiş bir sürü olayların ışığında arkama dönüp bakınca, bu inancın bir takım soru işaretleriyle sınırlandığını görüyorum. İsmet Paşa'yı (O sıralarda İsmet Paşa, Mebus evleri mahallesinde Ayten Sokak'ta oturuyordu.) hangi tehlike tehdit edebilirdi ki, böyle bir korunmaya ihtiyaç hissedilmiş olsun? Bu tehlikenin bazı ihtilâlcı unsurlar tarafından gelebileceği akla, mantığa sığar şey değildi. Çünkü ihtilâlin manevi babası İsmet Paşa idi. Dünkü siyasi düşmanlarından gelebileceği endişesi ise asla vârit olamazdı.”

Müdahale gerçekleştiği günlerde Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İsmet İnönü'yü tedirgin bir halde gördüğünü ifade ediyordu. İsmet İnönü ise, ihtilâlcı subayları ima ederek: *“Bu Kurmay subaylar gelir ama gitmesini bilmez”* diyordu. İsmet İnönü bu sözyle o günlerin bulanık ve karışık havası içinde kendisini tedirgin eden ve endişeye

²¹³ Toker, *Yarı Silahlı...*, s.76-84.

²¹⁴ *Vatan*, 29 Mayıs 1960.

²¹⁵ Aydemir, *İkinci Adam C. III...*, s.450.

²¹⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politika'da 45 Yıl*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984, s.259.

düşüren keyfiyetin ne olduğunu açığa vurmuştu; “*Kurmay subaylar gelirmiş ama gitmesini bilmez*”miş.²¹⁷

Müdahale sonrası MBK ve sivil hükümette başbakanlık görevini üstlenen Org. Cemal Gürsel, İsmet İnönü ile durum değerlendirmesi yapmak amacıyla görüşmeler düzenledi. Cemal Gürsel, bu görüşmeden sonra düzenlediği basın toplantısında; 1960 Askeri Müdahalesi ile İsmet İnönü’nün hiçbir ilgisi bulunmadığını, yargılamalarında seçimle gelecek meclisin işi olduğunu ve üç ay sonra seçimlere gidilerek yönetimin sivil idareye devredileceğini bildirdi. Ancak bu sözlerden hiçbiri yerine getirilmedi.²¹⁸

CHP’nin XIV. Büyük Kurultayı’nda kabul ettiği ‘İlk Hedefler Beyannamesi’nde²¹⁹ talep edilenlerin müdahale sonrasında ihtilâlciler tarafından yerine getirilmesi, CHP’nin açık bir şekilde darbeyi desteklediği olarak algılandı.²²⁰ Bu algı üzerine CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, parti üyelerini bir talimatname ile uyardı ve bütün kademelere ulaştırılması kaydı ile il ve ilçe başkanlıklarına bir genelge gönderdi. İsmet İnönü, genelgede “*İhtilâlin her bakımdan hazır olan bir toplumsal ortamda meydana geldiğini*” ve “*meşru bir devrim hareketi*” olduğunu vurguladı. Ayrıca İsmet İnönü, 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi ile CHP arasındaki ilişki konusunda da “*CHP, 27 Mayıs hareketinin ne başındadır, ne de içindedir*” açıklamasını yaptı.²²¹ CHP’nin, DP’nin anayasayı ihlâl ettiğini dile getirdiğinde, her defasında üniversite ve ordunun eylem halinde hareket etmesi, adeta Osmanlı’da

²¹⁷ A.g.e, s.260., Aydemir, **İkinci Adam C. III...**, s.482.

²¹⁸ Özdağ, a.g.e., s.252-253.

²¹⁹“CHP, 12-15 Ocak 1959 yılında kabul ettiği “İlk Hedefler Beyannamesi”nde şu isteklerde bulundu: Bütün anti demokratik yaslar, yöntem, anlayış ve uygulamalar kaldırılacak, Millet meclisinin yanı sıra demokratik denetimi arttırmak amacıyla ikinci bir meclis teşkil olunacak, Senato yasaların Anayasaya uygunluğu için Anayasa mahkemesi oluşturulacak, Devlet başkanı gerçek bağımsızlığına kavuşturulacak yargıç güvenliği sağlanacak, Partizan yönetim yerine yansız ve yasalara uygun bir yönetim getirilecek, Sosyal adaletsizlik önleneyecek Seçimlerin yanı sıra nispi temsil sistemi getirilecek, İspat hakkı ve mal beyanı gerçekleştirilecek, Yüksek iktisat şurası oluşturulacak, Sosyal adalet ve güvenlikler anayasa ile teminat altına alınacaktır.” Bu konuda ayrıca bkz. Kaçmazoğlu, a.g.e, s.27, Aydemir, **Menderes’in...**, s.277., Ali Gevgili, **Yükseliş ve Düşüş**, 1. Baskı, Altın Kitaplar Yayınevi, 1981, s.23.

²²⁰ Tevfik Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950’den Günümüze)**, 3. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004, s.72.

²²¹Suna Kili, **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler-Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976, s.138

görülen, ordu-medrese birlikteliğinin yasama ve yürütme gücüne karşı direnişinin cumhuriyet yönetimindeki bir yansıması şeklindeydi.²²²

27 Mayıs'ın gerçekleşmesinde basın da önemli oranda etkili olduğunu bildiren Nilüfer Bayar Gürsoy, darbenin gerçekleşmesinde Akis Dergisi'nin rolüne vurgu yapar. Nilüfer Bayar Gürsoy, Yassıda hâkimlerinin bile belli olmadığı bir dönemde derginin kapağında Celal Bayar'ın idam sehpasında gösterilmesinin, 27 Mayıs'ın bir yönlendirmesi olduğunu ifade ediyordu.²²³

27 Mayıs hareketi, sivil-asker bürokrasinin artık çok partili oyun kurallarının bozulduğu bir dönemde, ordunun devlete tekrar sahip çıkması olarak görüldü. Ama bu devlete sahip çıkma, çok partili siyasal hayatı yeniden canlandırabilmek amacını gütmeye yöneliktir. Bunun açık kanıtı, 28 Mayıs 1960'da "*Anayasa Ön Projesi Hazırlama komisyonunun Tespit Ettiği Esaslar*" adı altında yayınlanan rapor ile 12 Haziran 1960 tarihli 1 sayılı kanunla; "*Milli Birlik Komitesi Direktifi*" ve "*Milli Birlik Komitesinin Memleket Meseleleri Hakkında Temel Görüşleri*" başlığı altında 16 Eylül 1960 günü yayınlanan bildiride görülmektedir.²²⁴

2.3. Milli Birlik Komitesi'nin Kuruluşu ve Geçici Anayasa

Modern Türkiye'nin oluşum aşamasında askeri darbe geleneğini ortaya koyan 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi ile birlikte darbeyi gerçekleştiren subaylar MBK²²⁵

²²² Cem, **a.g.e.**, s.334.

²²³ Nilüfer Bayar Gürsoy, **27 Mayıs Darbesi ve Bizler**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s.13-14., Ayrıca Bkz. **Akis**, C.XVIII, S.309, 20 Temmuz 1960.

²²⁴ Teziç, **100 Soruda...**, s.273.

²²⁵“Milli Birlik Komitesi, Türkiye’yi ve Türk Milletini bir bütün olarak ele almak, Atatürk inkılâplarına dayalı tarafsız ve faziletli bir idare kurmak, günümüzün kısa vadeli meselelerini halletmek, uzun vadeli meselelerin esaslarını tespit ederek imkan ve zaman nispetinde tatbikatına girişmek amacıyla 27 Mayıs Askeri Müdahalesi sonrası oluşmuş bir kuruluştur. MBK’nın amacı, ülkenin idaresi, hazırlıkları ile beraber mevzuat ve müesseseler, tarafsız ve partiler üstü bir görüşle vatandaşa emniyet ve huzur sağlayacak şekilde ıslah edilecek, milli menfaatler, milletlerarası barış, emniyet, huzur ve hürriyet gerçeği ve inancı içerisinde tanzim ve esaslandırılacak ve mevcut anlaşmalara samimi bir şekilde riayet edilecekti. Milli Birlik Komitesi üyelerinin rütbeleri yüzbaşı ile orgeneral arasında olup; generallerin adedinin sadece beş olduğu, bunlardan birinin ise darbenin üzerinden henüz dört ay bile geçmeden vefatıyla (Tüm. General İrfan Baştuğ) bu sayının dörde indiği görülmektedir. 38 üyeli ilk komitede, iki orgeneral; bir tümgeneral, iki de tuğgeneralin yer almıştır. Geriye kalan 33 üyenin rütbeleri ise şöyleydi: 9 albay; 7 yarbay; 11 binbaşı; 6 da yüzbaşı. 33 üyenin 27’sinin kurmay olduğu 6’sının ise kurmay olmadığı bilinmektedir.” Orhan Erkanlı, **Askeri Demokrasi**, Güneş Yay., İstanbul, 1987, s.74-80., Özdağ, **a.g.e.**, 256-257.

adıyları bir birlik teşkil ettiler.²²⁶ Bunun yanı sıra, MBK'nın 1 sayılı kararıyla TBMM'nin bütün yetkilerini feshederken; diğery taraftan da TBMM'nin bütün hak ve yetkileri MBK'ya verildi.²²⁷

Milli Birlik Komitesi'nin başlıca amacı; Türkiye'yi ve Türk milletini bir bütün olarak ele almak, Atatürk inkılâplarına dayalı tarafsız ve faziletli bir idare kurmak, günümüzün kısa vadeli meselelerini halletmek, uzun vadeli meselelerin esaslarını tespit ederek imkan ve zaman nispetinde tatbikatına girişmekti. Ülkenin idaresi, hazırlıkları ile beraber 1961 yılı sonbaharında yeni iktidara devredilecekti. Bunu yanı sıra iç siyasette; mevzuat ve müesseseler, tarafsız ve partiler üstü bir görüşle vatandaşa emniyet ve huzur sağlayacak şekilde ıslah edilecekti. Dış siyasette, milli menfaatler, milletlerarası barış, emniyet, huzur ve hürriyet gerçeği ve inancı içerisinde tanzim ve esaslandırılacak ve mevcut anlaşmalara samimi bir şekilde riayet edilecekti. Komşularımızla dostluk ve iyi niyet münasebetleri samimiyetle idame ettirilecek ve milletlerin hürriyet uğrındaki mücadeleleri desteklenecekti. Çünkü milli birliğin anlamı buydu ve ancak Türk milletinin milli bütünlüğünü, ırk, dil, din ve mezhep farkı gözetmeyen ve ancak milli istiklâl, hürriyet ve inanç unsurlarından doğduğu görüşüne sadık kalınarak, bu bütünlüğü ayırıcı, zedeleyici her türlü faaliyetlerle şiddetle mücadele edilerek bu yapılabilirdi.²²⁸

27 Mayıs 1960'da gerçekleşen askeri müdahalenin asıl lideri ve kurulan gizli örgütleri teşkilatlandıran kişi, Tümgeneral Cemal Madanoğlu'ydu. Cemal Madanoğlu, ihtilâl gerçekleştirildikten sonra, müdahaleyi TSK'nın tüm birliklerine duyurmak için, Anadolu'daki bütün kuvvet komutanlarına telefonla haber verdi.²²⁹ 27 Mayıs Askeri Müdahalesi'ni gerçekleştirenler alt rütbeli subaylardı. TSK'da emir komuta zincirinin bozulması tehlikesi ortaya çıkınca, darbe yapıldığında her şeyden habersiz İzmir'deki

²²⁶“İhtilalin ilk günlerinde “MBK” adı konusunda gazetelerde ve verilen tebliğlerde farklılıklar görülmektedir. Ankara tebliğlerinde ‘Milli Birlik Komitesi’ kullanıldığı halde, İstanbul tebliğlerinde, ‘Silahlı Kuvvetler İdaresi’, ‘Türkiye Milli Birlik Komitesi’ ifadeleri kullanılmıştır.”

²²⁷Abdurahman Şeref Gözübüyük-Suna Kili, **Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.137-138., Hüseyin Çavuşoğlu, “Merkez Sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 12 , S. 22, (Aralık 2009), s.166.

²²⁸ **Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, 9. Birleşim, C. 1, 10 Eylül 1960, s.3-6.

²²⁹ Özdağ, a.g.e, s.193-198.

evinde istirahat eden Org. Cemal Gürsel²³⁰, 27 Mayıs günü “Çubuk 6024” adlı askeri bir uçakla Ankara’ya getirilerek, ihtilâlcilerin başına geçirildi. Böylece, büyük bir sorun olarak ortaya çıkan “İhtilâlin Liderliği” meselesi çözüme kavuştu.²³¹ MBK, yüksek rütbeli birkaç general dışında, genellikle kara kuvvetleri kadrosunda ki birçoğu kurmay ve üst subay olmak üzere alt rütbeli subaylardan oluşmaktaydı. Esasen eşitler birliği olarak tasarlanan bu kişilerin rütbeleri ne olursa olsun, komite başkanı, mutlak bir lider olmaktan çok eşitler arasında birinci konumunda bir lider durumundaydı.²³²

İhtilâlciler, 27 Mayıs hareketini gerçekleştirdikten sonra silahlı kuvvetler içinde yer alan subaylar arasında karışıklıklar çıktı ve her subay müdahale sırasında kendilerinin bizzat bu harekâta rol aldıklarını iddia etti. Ankara’da Başbakanlıkta gerçekleşen bir toplantıda herkes birer MBK üyesi olduğunu söylemişti. Hâlbuki müdahaleyi gerçekleştiren silahlı kuvvetler içerisinde bir grup subaydı. Hal böyle olunca da bu tartışmalardan sonra bir “Seçici Kurul” oluşturuldu ve bu kurul MBK’yı otuz sekiz kişi ile sınırlandırdı.²³³ Bu işlem, önemine istinaden “ihtilâl içinde ihtilâl”²³⁴ olarak adlandırıldı.

²³⁰ “1895 yılında Erzurum’da doğan Cemal Gürsel’in babası olan Erzincanlı Abidin Bey okulu Refahiye Jandarma Kumandanı olan İlkokulu Ordu’da, Ortaokulu Erzincan Askeri Rüşdiyesi’nde tamamladı ve Kuleli Askeri İdadisi’ne girdi. Milli Mücadele başladığında ise artık tecrübeli bir subaydı. Derhal Anadolu’da Büyük Millet Meclisi ordusuna katıldı ve İkinci İnönü, Kütahya-Eskişehir ve Sakarya muharebelerinde Batarya Komutanı olarak görev aldı. Büyük Taarruz’da da 1. Ordu emrinde, ileri saftaki piyade birlikleri içindeydi. 1945-1947 yılları arasında İzmir’deki 65. Tümen komutanı, 1950-1953 yılları arasında Erzincan’daki 18. Kolordu Komutanlığı, 1954-1956 yılları arasında İzmir’deki 2. Yurtiçi Bölge Komutanlığı görevlerini yerine getirdi. 1946’da Tuğgeneral, 1950’de Tümgeneral, 1954’te Korgeneral ve 1956’da orgeneral oldu ve o yıl Erzurum’daki 3. Ordu Komutanlığına atandı. 1958’de Kara Kuvvetleri Komutanlığına getirildi. 3 Mayıs 1960’ta Cumhurbaşkanı Celâl Bayar’ın ayrılmasını isteyen mektubu kaleme aldıktan sonra emekliliğe hazırlanırken 27 Mayıs darbesinin başına getirildi. Darbenin idaresini eline alan Milli Birlik Komitesi’nin başındayken, 2 Haziran 1960 tarihinden itibaren Devlet Başkanı, Başbakan ve Milli Savunma Bakanı olarak hükümetin de başına geçti. Yeni anayasa halk oyuna sunulup onaylandıktan sonra, 10 Ekim 1961 tarihinde TBMM’de yapılan seçimle Cumhurbaşkanlığına getirildi. Çok sorunlu bir dönemde asker-sivil ilişkilerini düzenleyici ve zaman zaman yükselen gerilimi teskin edici bir rol oynayarak sürdürdüğü Cumhurbaşkanlığını, 1966 yılında başlayan rahatsızlığı nedeniyle, TBMM kararıyla, 28 Mart 1966 tarihinde bırakmak zorunda kaldı ve çok geçmeden, 14 Eylül 1966’da hayata gözlerini yumdu. Mütevazı ve babacan kişiliği yüzünden hem orduda hem de halk tarafından sevilen bir liderdi. Bu nedenle “Cemal Aga” lakabıyla anılmıştır.” Suavi Aydın- Yüksel Taşkın, **a.g.e**, s.72.

²³¹ Özdağ, **a.g.e**, s.234.

²³² Aydın- Taşkın, **a.g.e**, s.69.

²³³ Abdi İpekçi, Öter Sami Coşar, **İhtilâlin İcyüzü**, C. 1, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1966, s.301.

²³⁴ Kurtul Altuğ, **27 Mayıs'tan 12 Mart'a**, Koza Yayınları, İstanbul, 1976, s.32.

27 Mayıs ile birlikte MBK başına geçen Cemal Gürsel, her vesilede “*Diktatör olmayacağını ve en büyük kuvvetin matbuat olacağını*” söyledi.²³⁵ İhtilâlin icra prensipleri diyebileceğimiz yakın hedefler üstünde de İstanbul’da, Binbaşı Ahmet Yıldız’la, Yarbay Orhan Kabibay beyanatta bulundu. Bu beyanata göre dört prensip işaret ediliyordu.²³⁶

1. Hiçbir Siyasi Partiyi tutmamak ve desteklememek
2. Teşebbüs ettiğimiz harekette kan dökmek
3. Yapılacak hür bir seçimle, tecelli edecek milli iradeye iktidarı devretmek
4. Dış taahhütlere ve bağlantılara sadık kalmak.

MBK, oluşumunu tamamladıktan sonra 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu’nun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında geçici kanunun “*19 No’lu tebliğin 2 bendinde TBMM’nin feshedildiğini bildiren Milli Birlik Komitesi, kabul ettiği 12/6/1960 tarihli ve 1 sayılı geçici kanun*” ve Ordu Hizmet Tüzüğü’nün 34. Maddesi uyarınca “*Anayasaya göre kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti’ni ve Türk vatanını korumak ve muhafaza etmek*” üzere harekete geçmiş ve bu nedenle hukuk devletinin yeniden kurulması için ordu önceki yönetimi devirdi, meclisi dağıttı ve idareyi geçici olarak MBK’ya devretti.²³⁷ 27 Mayıs’ta yönetime gelen MBK’nın yönetimine hukuki temeli sağlayan 1 sayılı geçici yasanın yayımlandığı 12 Haziran 1960 tarihine gelinceye kadar, ülkedeki iktidarın eylemsel sahibi durumundaydı.²³⁸ Genel olarak bütün askeri rejimlerin, özel olarak da Türkiye tarihindeki askeri rejimlerin ortak niteliği olarak siyasal bir zaferin yarınlarını teminat altına alabilecek tek güç olan sürekli bir sosyal sınıf desteğinden ve olağan bir yasal görünümünden yoksundu.²³⁹

Hakimiyet hakkını geçici olarak seçimlere kadar, Türk milleti adına gerçekleştirecek olan MBK, yeni devlet düzeninde kabine ile MBK’nın münasebetlerini hukuki yönden düzenleyen bir mevzuat bulunmadığından, devletin

²³⁵ **Milliyet**, 5 Haziran 1960.

²³⁶ Aydemir, **İkinci Adam C. III...**, s.453.

²³⁷ Lewis, **a.g.e.**, s.16.

²³⁸ Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasa'nın Anlamı**, 5. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1979, s.105.

²³⁹ Yerasimos, **a.g.e.**, s.1417.

yeni düzeninin hukuki olarak tanımlanması için²⁴⁰, 27 madde ve 4 bölümden oluşan Geçici Anayasa²⁴¹ hazırlama çalışmalarına girdi. Ayrıca hazırlanan basın kanununa ait raporda basın hürriyetinin anayasa ile güvence altına alınacağı bildirildi.²⁴² Bu kanun hür, demokratik ve eşit seçimlere kadar devam edecek olan yeni rejimin, geçici anayasası olduğunu, komitenin önünde hazırlandığını ve 27 Mayıs'ın hatırasına 27 madde olarak tanzim edildiğini belirtmiştir.²⁴³ Geçici Anayasa'nın getirdiği düzeni şöyle ifade edebiliriz:

Madde 1- Milli Birlik Komitesi, yeni Anayasa ve Seçim Kanunu demokratik usullere uygun olarak kabul edilip buna göre en kısa zamanda yapılacak genel seçimlerle yeniden kurulacak olan TBMM'ne iktidarı devredeceği tarihe kadar, Türk Milleti adına hakimiyet hakkını kullanır.

Madde 2- TBMM'nin Teşkilât-ı Esasiye Kanununa göre sahip olduğu bütün hak ve yetkiler, bu süre içinde, Milli Birlik Komitesine aittir.

Madde 3- MBK, yasama yetkisini doğrudan doğruya kendisi ve yürütme yetkisini Devlet Başkanı'nca tayin ve Komite'ce tasvip edilen Bakanlar Kurulu eliyle kullanır.

Madde 5- Yargı hakkı, tarafsız ve bağımsız mahkemelerce kanun sınırları içinde, Milleti adına kullanılır.

Madde 6- Sakıt Reis-i Cumhur ile Başvekil ve Vekilleri ve eski iktidar mensuplarını ve bunların suçlarına iştirak edenleri yargılamak üzere bir "Yüksek Adalet Divanı" kurulur.

Madde 7- Kanun teklif etme hakkı Bakanlar Kurulu'na aittir. MBK üyelerinden her biri de kanun teklif edebilir.

²⁴⁰ **Cumhuriyet**, 13 Haziran 1960.

²⁴¹ "İhtilâlciler, müdahale sonrasında hükümeti kurmak ve işlerlik kazandırmak amacıyla 27 maddelik ve 4 bölümden oluşan bir geçici anayasa oluşturmuşlardır. MBK hükümetinin kullandığı yetkiler bu anayasa ile gerçekleşmiştir. Dönemin literatüründe ve araştırma eserlerine uygunluk sağlamak adına "Geçici Anayasa" kavramı uygun bulundu ve kullanıldı."

²⁴² **Vatan**, 13 Haziran 1960.

²⁴³ **Cumhuriyet**, 13 Haziran 1960.

Madde 8- MBK, genel seçimlerle kurulacak TBMM'nin göreve başlaması ile, hukukî varlığını kaybeder ve kendiliğinden dağılmış olur.

Madde 17- MBK'nin başkanı aynı zamanda Devlet ve Bakanlar Kurulunun başkanıdır.

Bu suretle, eski anayasa aslında ilga oldu, devletin yönetimi kanunen de MBK'ya intikal etti.²⁴⁴ 27 sayılı tebliğ ile Cemal Gürsel'in başbakanlığında 38 kişiden oluşan bir MBK kuruldu.²⁴⁵

MBK, çıkardığı bu yasayla müdahalenin hukuki zeminini hazırladı. Yönetimi ele aldıktan sonra yeni anayasa ve seçim kanunu hazırlayarak en kısa zamanda yapılacak genel seçimlerle yeniden kurulacak olan TBMM'ye iktidarı devredeceği tarihe kadar, Türk milleti adına hâkimiyet hakkını kullanacaktı. “*TBMM'nin Teşkilâtı Esasiye Kanununa göre sahip olduğu bütün hak ve yetkiler, bu süre içinde Milli Birlik Komitesine aittir*”²⁴⁶ bildirisini yayınlayarak hükümetin kuruluşunu resmen ilan etti. İkinci Meclis ve Anayasa Mahkemesi konusunda yapılan görüşmeler sonucunda fikir birliğine varıldı. Milli Birlik Komitesi, Yüksek Adalet Divanı (YAD) ve Yüksek

²⁴⁴ Aydemir, **İkinci Adam C.III...**, s.467-468.

²⁴⁵ “1924 Tarih Ve 491 Sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması Ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun,” Kanun No; 1, **Resmi Gazete**, (Kabul Tarihi: 12.6.1960.); MBK Üyeleri Şunlardı: Org. Cemal Gürsel, Org. Fahri Özdilek, Tümğ. Cemal Madanoğlu, Tuğğ. İrfan Baştuğ, Tuğğ. Sıtkı Ulay, Kur. Alb. Osman Köksal, Kur. Alb. Alparslan Türkeş, Kur. Alb. Semî Küçük, Kur. Alb. Fikret Kuytak, Kur. Alb. Ekrem Acuner, Kur. Alb. Mucip Ataklı, Kur. Alb. Haydar Tunçkanat, Kur.Yb. Rafet Aksoylu, Kur.Yb. Sezai Okan, Kur.Yb. Mustafa Kaplan, Kur.Yb. Orhan Kabibay, Kur.Yb. Suphi Karaman, Kur.Bnb. Ahmet Yıldız, Kur.Bnb. Münir Köseoğlu, Kur.Bnb. Selahattin Özgür, Kur.Bnb. Vehbi Ersü, Kur.Bnb. Şükran Özkaya, Kur.Bnb. Suphi Gürsoytrak, Kur.Bnb. Kadri Kaplan, Kur.Bnb. Mehmet Özgüneş, Kur.Bnb. Şefik Soyuyüce, Tnk.Bnb. Muzaffer Karan, Tnk.Bnb. Dündar Taşer, P.Bnb. Fazıl Akkoyunlu Kur.Yzb. Emrullah Çelebi, Kur.Yzb. Kâmil Karavelioğlu, Kur.Yzb. Muzaffer Özdağ, Kur.Yzb. Numan Esin, P.Yzb. Rifat Baykal, Per.Yzb. İrfan Solmazer, J.Yzb. Ahmet Er, Yzb.” **Cumhuriyet**, 16 Haziran 1960.

²⁴⁶ “12.8.1960 gün ve 55 sayılı Kanunun 4. maddesi ile “ Bu kanunun yayımı tarihinden evvel Türkiye Cumhuriyeti Milli Birlik Komitesince kabul edilmiş olan Geçici Kanunlarda yazılı ve bu kanunlara yöneltilmiş bulunan (geçici) kelimeleri kaldırmıştır.” Kanun no: 157, **Resmi Gazete**, (13.12.1960), ‘Gürsel; “Bir karşılık beklemeden, adalet hukuk ve insan hakları prensiplerinden ve vicdani kanaatlerimden başka bir sınırla bağlı olmaksızın kendimi Türk Milletine adadım. Vatanın ve Milletın mutluluğuna ve Milletın egemenliğine aykırı bir ülkü gütmeyeceğim. Demokratik Cumhuriyeti yeni Anayasaya göre düzenlemek ve iktidarı yeni Meclise devretmek ülküsüne bağlılıktan ayrılmayacağım. Bunun için şerefim, namusum ve bütün mukaddesatım üzerine and içerim” bağllık yemini etti. Ahmet Gürkan, **Cumhuriyet, Meclis, Hükümetler ve Başkanlar 1919-1973**, Güneş Matbaacılık, Ankara, 1973, s.183.

Soruşturma Kurulu (YSK) seçimine dair Anayasa Projesi hazırlanmaya başlandı.²⁴⁷ 12 Haziran'da yayımlanan geçici anayasa, ordunun hareketini yasal ve anayasal düzlemde savunan bir ifadeyle başlıyordu. Yeni yasaya göre, önceki rejim, anayasayı ihlal ederek, kişi hak ve özgürlüklerini sınırladı, muhalefetin işlerliğini imkânsız hale getirdi ve tek parti diktatörlüğü kurdu.²⁴⁸ Yine bu geçici yasaya göre, 27 Mayıs hareketinin amacı; yeni bir anayasa ve seçim kanununu en kısa zamanda yaparak genel seçimlere gitmek ve böylece kurulacak TBMM'ye iktidarı devretmekti.²⁴⁹

Milli Birlik Komitesi, geçici bir anayasa hazırlamak ve yasalara yürürlük kazandırmak amacıyla, bilim adamlarından fikir alarak yeni anayasayı hazırlamak amacıyla bir komisyon kurdu. Oluşturulan bu komisyonda Hüseyin Nail Kubalı, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Muammer Aksoy, Muzaffer Özdağ, Amil Artus ve Numan Esin, bulunurken, hukuk profesörü ve İstanbul Üniversitesi rektörü olan Sıddık Sami Onar komisyona başkanlık etti.²⁵⁰ Sözü geçen komisyonun hazırladığı raporda, politik partilere ve genel oy sistemine karşı beslenen güvensizliğin neticesi olarak genel oydan çıkmayan bir ikinci meclisin oluşturulması gerekliliğine değinilerek, yürütmenin görev alanına giren birçok konuda özerk veya yarı-özerk kuruluşlar oluşturmak suretiyle politik iktidarın etkinliğini sınırlandırmaya yönelik bir takım önlemlere yer verildi.²⁵¹

27 Mayıs sabahı iktidarı askerler ele geçirdi ama 27 Mayıs'ı bir devrime, “*Aydınlar Devrimi*”ne dönüştürenler ve ona şekil verenler entelektüellerdi.²⁵² Oluşturulan komisyon, MBK'dan yeni seçimlere giderek, iktidarı sivillere devretmeden önce, yeni bir devlet yapısı ve kurumlar oluşturulmasını istedi. Komisyonun oluşturduğu yeni bir anayasa, yeni bir seçim yasası, Türkiye'yi

²⁴⁷ **Ulus**, 28 Haziran 1960.

²⁴⁸ “1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilatı Esasiye Kanununun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun” Kanun No: 1 Kabul Tarihi: 12.6.1960, **Resmi Gazete**, 16.8.1960-10579)

²⁴⁹ Madde- 1, “1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilatı Esasiye Kanununun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun” Kanun No: 1 Kabul Tarihi: 12.6.1960, **Resmi Gazete**, 16.8.1960-10579)

²⁵⁰ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok...**, s.215-216.

²⁵¹ Fatih Bahçivan, **27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalelerinin Türk Politik Hayatına Etkisi** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Kırıkkale, 2005, s.47.

²⁵² Ahmad, **Bir Kimlik...**, s.158.

demokratik dünyada konumlandırarak yeni kanunlar ve kurumlar ile MBK, Haziran 1960'da geçici bir anayasa ile meşrulaştırılan bir geçici hükümete dönüştü.²⁵³

Ardından DP'nin yönetimi altında siyasal iktidarın kişisel ve sınıfsal hırs nedeniyle tamamen yozlaşmış olduğu ifade edildi.²⁵⁴ İktidar partisi idarecileri anayasayı çiğneyerek, Türk milletinin bütün fert ve insanlık hak vs. hürriyetleri ve masumiyetleri ortadan kaldırdı. Bunun yanı sıra muhalefet denetlemesi işlemez hale getirilerek tek parti diktatoryası kurulması suretiyle TBMM fiilen bir parti grubu durumuna düşürüldü iktidar meşruluğunu kaybetti.²⁵⁵ DP, yasal olarak iktidara gelmiş olabilirdi, ancak bir hükümetin yasallığı iktidara geliş biçiminde değil, anayasaya, basın, ordu ve üniversite gibi kurumlara olan saygısında yatıyordu. Demokratlar bu saygıyı göstermediklerinden dolayı iktidarları meşruluğunu kaybetmişti.

Milli Birlik Komitesi, geçici anayasa ile hükümeti devirmenin ve iktidarı ele geçirmenin meşruluğu konusunda, bir hamlede, yeni gerekçeler sağlamış oldu. Bu doküman, yeni anayasa uyarınca meclis üyeleri seçilene kadar egemenliği Türk ulusu adına MBK'nın kullanılmasına izin verdi. İhtilâlciler, yasama gücünü doğrudan; yürütme gücünü ise MBK'nın da başkanı olan devlet başkanının atadığı kabine aracılığıyla kullandı. MBK, ancak devlet başkanının atayabildiği bakanları azledebiliyor, sadece mahkemeler ihtilâlcilerden bağımsız olarak görev yapabiliyordu.²⁵⁶

2.4. Hükümetin Kurulması ve Faaliyetleri

27 Mayıs sonrası ihtilâl ile birlikte, yürütmenin MBK üyelerinden teşekkülü ciddi olarak düşünölmekle birlikte²⁵⁷, hükümetin sivil şahsiyetlerden oluşturulmasında karar kılındı ve bir hükümet kabinesi oluşturdu.²⁵⁸ Ancak ilk kabinenin

²⁵³ A.g.e, s.160.

²⁵⁴ Ahmad, **Modern...**, s.154.

²⁵⁵ Abdurahman Şeref Gözübüyük-Suna Kili, **Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.137.

²⁵⁶ Ahmad, **Modern...**, s.154.

²⁵⁷ İpekçi, Abdi- Coşar, Öter Sami, **a.g.e**, s.258.

²⁵⁸ ‘Başvekil Ve Milli Müdafaa Vekili; Org. Cemal Gürsel, Devlet Vekili; Amil Artus, Devlet Vekili; Şefik İnan, Adliye Vekili; Abdullah Gözübüyük, Dahiliye Vekili; Tümg, Muharrem İhsan Kızıloğlu, Hariciye Vekili; Selim Sarper, Maliye Vekili; Ekrem Alican, Maarif Vekili; Prof. Fehmi Yavuz, Nafia Vekili; Daniş Koper, Ticaret Vekili; Cihat İren, Sıhhat Ve İçtimai Muavenet Vekili; Prof. Nusret Karasu, Gümrük Ve İnhisarlar Vekili; Fethi Aşkın, Ziraat Vekili; Feridun Üstün, Ulaştırma Vekili; Tuğg.

oluşturulmasından sonra, birinci Milli Birlik Hükümeti olarak anılacak olan bu hükümet uzun ömürlü olamamıştır. Kabine'den on bakanın uzaklaştırılması²⁵⁹ ve yeni kabinenin ilânı ile yerini İkinci Milli Birlik Hükümeti'ne bırakmıştır.²⁶⁰ İkinci MBK hükümeti kurulduktan sonra hükümet Başkanı Cemal Gürsel, hükümetin açılış konuşmasında o günün içinde bulunduğu ahvali şöyle ifade ediyordu:²⁶¹

“Muhterem arkadaşlar, bu tarihi günde sizlere hitabe ederken, sizlerle gurur duymaktan kendimi alamıyorum. İcraatlarının hesabını vermekten korkan iktidarlar, idare ettikleri milletler için felâket müjdecisi olmaktan kurtulamazlar. Bu korku içinde mesuliyetten sıyrılmanın başka çıkar yolu, bulunmayan sabık ve sakıt iktidar partisinin idarecileri de asla ihlâl edilmemesi icap eder. Türk Anayasasını çiğnemekten çekinmediler. Netice; Türk milletinin insanlık hak ve hürriyetleri ortadan kaldırılmış, muhalefet murakabesi işlemez hale getirilmiş, adalet bağımsızlığı, haberleşme hürriyeti, üniversite muhtariyeti tahrib edilmiş, memleket âkibeti meçhul karanlık bir uçuruma doğru hızla yuvarlanır bir duruma sokulmuş oldu. Ordu Dahili Hizmet Kanununun 34. maddesi ile “Türk yurdunu ve Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile tâyin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumak” vazifesi kendisine verilmiş olan Türk Ordusunun bu faciaya daha fazla seyirci kalması elbette beklenilemezdi. Çünkü aklın, mantığın ve vicdanın hiçbir zaman kabul ve tercih etmesine imkân bulunmayan bu kötü idare neticesinde Devletin temelinden sarsılmış olan iç ve dış itibarını iade etmek, tehlikeye düşen millî varlığı kurtarmak, eşkiyâ tasfiye ederek yepyeni bir devlet kurmak, her milletini ve memleketini seven için en mukaddes bir vazife olmuştu. İşte bu atmosfer içinde silâhlı kuvvetlerimizin temsilcisi olan sizler, birer ideal fedaisi olarak ortaya atıldınız. Sadece Türk Milletinin değil, bütün dünyanın hayran bakışları önünde hiçbir milletin tarihinde örneği bulunmayan bir asalet hamlesiyle memleketin mukadderatını ele almış bulunuyorsunuz. Feragat, fedakârlık ve hizmet aşkı bakımından Türk tarihinde bütün silâhlı kuvvetler mensuplarımızın yüksek vasıflarını bir kere daha belirtmiş olan millî inkılâp hareketi, en güzel imtisal numunesi olarak ebediyen yaşayacaktır...Büyük Atamız, “Ne Mutlu

Sıtkı Ulay, Çalışma Vekili; Prof, Cahit Talaş, Sanayi Vekili; Muhtar Uluer, Basın-Yayın Ve Turizm Vekili; Zühtü Tarhan, İmar Ve İskan Vekili; Orhan Kubat.” **Cumhuriyet**, 29 Mayıs 1960.

²⁵⁹ **Cumhuriyet**, 26 Ağustos 1960.

²⁶⁰ **Cumhuriyet**, 4 Eylül 1960.

²⁶¹ **Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, 1. Birleşim, C.1, 24 Haziran 1960, s.2.

Türküm Diyene !!!, buyurmuşlar da. Ben de 'Ne mutlu sizler gibi evlâtlar yetiştirmiş olan Türk Milletine.'

27 Mayıs 1960'dan sonra kurulan hükümetin açılış konuşmasında memleketin içinde bulunduğu durum karşısında neler yapılacağı konusunda MBK Başkanı Cemal Gürsel bir toplantı düzenledi ve ilk olarak şu kararları aldı:

1. Maddi durumu normale çevirmek için kararlar alınacaktır.
2. Parti ayrımı gözetmeksizin herkese adaletle davranılacaktır.
3. Bütün parti faaliyetlerini yasaklayarak, çekişme ve tartışmalardan kaçınılacaktır.
4. Hürriyetleri kısıtlayan kanunların kaldırılacaktır.
5. Mali ve ekonomik durumun düzeltilmesi için kararlar alınacaktır.
6. DP hükümeti tarafından yabancı devletler hakkında alınmış olan bütün kararlar yürürlükte tutulacaktır.
7. Dış siyasette, barış temel ilke olarak kabul edilecektir. ²⁶²

Ardından MBK, 4 Temmuz'da "*Partilerin Ocak ve bucak teşkilâtlarının*" kaldırılacağına ilişkin bir karar açıkladı. Bu açıklama, 6 Temmuz 1960'da yürürlüğe giren "*8. No'lu 3512 sayılı Cemiyetler Kanununa Ek Geçici Kanunla*" onaylandı.²⁶³ Öte yandan, Haziran ayı ile birlikte DP ileri gelenleri tutuklandı. 27 Mayıs rejimi, temeller aynı kalmakla birlikte siyasal hayatın yapısında büyük bir değişiklik yarattı. DP ileri gelenleri (son meclisteki milletvekilleri dahil) anayasayı ihlâl etmekten yargılandılar.²⁶⁴ Milli Birlik Komitesi, ordu içinde de büyük bir tasfiye hareketine

²⁶² Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok...**, s.216.

²⁶³ Özdağ, **a.g.e**, s.287., Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok...**, s.219.

²⁶⁴ Ahmad, **Modern...**, s.163-164.

girişti. Ordu gençleştirildi ve Emekli İnkılâp Subayları (EMİNSU) Olayı²⁶⁵ ile 235 general emekliye sevk edildi.²⁶⁶

Orduda gerçekleşen bu tasfiye girişimleri sonrasında 157 sayılı kanunun 1. maddesi, anayasayı hazırlayacak olan Kurucu Meclis'in görevlerini ve yetkilerini ayrıntılı olarak ifade etti. Bunun yanı sıra MBK'nın ile Temsilciler Meclisi'nden oluştuğunu ve yine MBK'nın, yeni anayasa ve seçim kanunu, demokratik usullere uygun olarak kabul edip buna göre en kısa zamanda yapılacak genel seçimle yeniden kurulacak olan TBMM'ye iktidarını devredeceği tarihe kadar, Türk milleti adına hâkimiyeti kullanacağı belirtilmektedir.²⁶⁷ 2. maddesiyle, Kurucu Meclis'in demokrasi ve hukuk devleti esaslarını gerçekleştirip teminat altına alacak olan yeni anayasa ve yeni seçim kanununu tamamlayarak en geç 29 Ekim 1960 tarihinde iktidarı yeni seçilecek TBMM'ye devredeceği ve bu tarihe kadar yasama yetkisi ile yürütme organını denetleme yetkisine sahip olacağı belirtilmektedir. Bu hükümlerle, öncelikli görevi anayasayı ve seçim kanununu hazırlamak olan kurucu meclisin süresi kısıtlanarak en kısa zamanda sivil yönetime geçişin sağlanması amaçlanmaktaydı.²⁶⁸

²⁶⁵ “27 Mayıs sonrasında oluşan MBK, orduda bir reform yaparak, EMİNSU Olayı adı verilen girişimle, ordu içerisinde bulunan subayları tasfiye girişimi başlattı. Bu girişimle ordu içerisinde bulunan 235 General emekliye sevk edildi. EMİNSU adıyla teşkilatlanan inkılap emeklileri bütün gayretlerine rağmen orduya geri dönemediler. Başarılı bir şekilde gerçekleştirilen tasfiye hiçbir direnişle karşılaşmamıştır. Bunlar generaller arasında bulunan Genel Kurmay Başkanı Ragıp Gümüşpala da kedisinden habersiz bir şekilde tasfiye edilmiş, yerine Org. Cevdet Sunay atanmış ve Türk ordusu baştan aşağı yenilenmiştir.” Ayrıca Bkz. Erkanlı, **Anılar...**, s.36-41., Özdağ, **a.g.e.**, 312.

²⁶⁶ **Milliyet**, 3 Ağustos 1960. “27 Mayıs İhtilâli ordunun itibarını ve memleket için önemini birden yükseltmişti. Cumhuriyetle beraber ordu, bir nevi arka planda çalışır hale gelmişti. Hele istiklâl Savaşının Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Refet Paşalar gibi şöhretli yıldızlarının tasfiyesi ve zaten ondan önce de arka plana kayışları, halk içinde askeri şöhretler devrini gölgelemişti. Fevzi Çakmak, kendi kapalı ve klâsik eğitim ve teşkilât usullerini yürütmekle beraber ordunun halk karşısında görünüşü, ancak törenlerde mümkün oluyor gibiydi. Hele Harp Okulları, tamamen kendi içlerine kapanmışlardı. Atatürk'ün, orduyu siyaset dışı tutmak yolundaki prensibi ise malumdu. Ama fiiliyata bu siyaset dışı tutmak çabası, ihtimal ki ordunun büsbütün pasifleşmesi şeklini alıyordu. Bu sebeple 27 Mayıs'ta ordunun birden sahneye çıkışı ve hele genç subaylarla genç kurmayların, yasama yetkisini kendilerinde toplayıp icra alanlarında da vazifeler alışı, memlekette bir askerî idarenin kuruluşu, milletin ordu ve askerlik gelenekçiliğini biraz da harekete getirdi. Ve durum yadırganmadı. 27 Mayıs İhtilâli'nin birinci ve ikinci ay dönemlerinde, henüz bir şey sarsılmamıştı. Fakat üçüncü ayın ortasından itibaren, İhtilâl Komitesinin yeterliği ve programlılığı üstünde bazı şüpheler uyanmaya başladı, Nihayet temmuz sonlarına doğru bu şüpheler oldukça yaygınlaştı. Fakat MBK Başkam Cemal Gürsel tarafından temmuz sonunda ve İstanbul'da Harp Akademisinin diploma tevzii töreninde yapılan kısa beyanat, bu şüphe bulutlarını birden yoğunlaştırdı. Gürsel, kısaca ve açıkça: Ordu hastadır! diyordu.” Aydemir, **İkinci Adam C. III...**, s.477-478.

²⁶⁷ Şeref Gözübüyük, **Açıklamalı Türk Anayasaları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1993, s.93.

²⁶⁸ Kanun No: 157, Kabul Tarihi: 13.12.1960, **Resmi Gazete**, 16.12.1960-10682)

Milli Birlik Komitesi bir taraftan DP'nin iktidarından kalan siyasal sorunları çözerken, diğer taraftan da ekonomi için de yeni temeller ortaya koymaya başladı. Demokratlar, gelişme yerine büyüme hedeflemiş, gelişigüzel bir ekonomi politikası uygulamışlardı. MBK ise hem gelişme hem büyüme getirecek bir programı hayata geçirmeyi arzuladı. Bu konuda bir kanun tasarısı gündeme geldi. Bu kanun tasarısına göre Devlet Plânlama Teşkilâtı (DPT) adıyla bir kurum oluşturulacaktı. Devlet Plânlama Teşkilâtı kurulmasına ilişkin kanun²⁶⁹ tasarısının müzakeresi 29 Eylül'de gündeme geldi. Alparslan Türkeş bu hali ile tasarının kabul edilmesine karşı çıktı ve karşı çıkışını şöyle ifade etti:

*“Şimdi bu teşkilât, Devlet Plânlama Teşkilât Kanununu hazırlayan komisyon, çalışırken, Başbakanlığın eski teşkilât ile Maliye Vekâletinin teklifinin İstihbarat Merkez Dairesi hakkındaki teklifi ile ele alınması ve böylece heyeti umumiyesi ele alınarak düplikasyona meydan vermeyecek şekilde Başbakanlık teşkilâtının ayarlanarak kül halinde bir teşkilâtın meydana getirilmesi rica edilmiş, fakat sonradan komisyon bu istikâmetten ayrılmış müstakil olarak bir teşkilât yapmıştır. Bu teşkilât Başbakanlık bünyesini yemiş olacak şekilde komitemize intikal etmiş bulunuyor. Onun için bazı arkadaşlarıma şunu bilhassa arz etmek isterim ki; bir düplikasyona mâni olmak, Başbakanlığa bağlı diğer dairelerle güzel bir koordinasyonu sağlamak üzere Başbakanlık teşkilâtının kül olarak ele alınmasını, bunun için de kül halinde bir teşkilât kanununun huzura getirilmesinin faydalı olacağı kanaatini taşımaktayım.”*²⁷⁰

Alparslan Türkeş, kanun tasarısının iade edilmesini, bir hafta gibi bir süre zarfında da Başbakanlık Teşkilat Kanun tasarısının komiteye sevk edilmesini istedi.²⁷¹ Fakat Selahattin Özgür ve Orhan Erkanlı, Alparslan Türkeş'in teklifine karşı çıktı ve tasarının hemen kabul edilmesini söyledi.²⁷² Sonuçta tasarı o gün kabul edildi ve *“Memleketin tabii, beşeri ve iktisadi her türlü kaynak ve imkânlarını tam bir şekilde tespit ederek takip edebilecek iktisadi ve sosyal politikayı ve hedefleri tâyinde*

²⁶⁹ “Devlet Planlama Teşkilâtının Kurulması Hakkında Kanun”, Kanun No: 91, **Resmi Gazete**, (30.9.1960).

²⁷⁰ **Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, Birleşim: 14, C. 1, 29 Eylül 1960, s.13.

²⁷¹ **A.g.e.**, s.14.

²⁷² **A.g.e.**, s.15.

Hükümete yardımcı olmakla yükümlüdür”²⁷³ şartıyla bu önemli görevi başarmak için, temel ödevi ekonomiyi beş yıllık planlar dâhilinde denetlemek olan DPT kuruldu.²⁷⁴

Müdahale sonrasında hak ve özgürlükleri öne çıkararak ve bir sistem kurmayı amaçlayan ihtilâlciler, yönetme erkinin paylaşıldığı, kuvvetler ayrılığına dayalı bir sistem kurmayı hedefliyordu. Bu amaçla bir Kurucu Meclis ve Temsilciler Meclisi oluşturuldu. Temsilciler Meclisi üyeleri; DP ile bağlantısı olanların dışında, 27 Mayıs’tan bu yana adımlarını parti merkezlerine atmayıp, şimdi Kurucu Meclis’te yer alabilmek amacıyla muhalefet partilerinin üyeleri ile toplumun geniş bir kesiminin oluşturduğu toplumsal kuruluşlar içinde belirlenen kişiler arasından seçildi.²⁷⁵

MBK, Kurucular Meclisi ve Temsilciler Meclisi’ni teşekkül etti. 27 Mayıs’tan sonra çıkartılan 1, 157 ve 158 sayılı yasalarla, DP çizgisinin siyasal faaliyeti ve özellikle Temsilciler Meclisi’ne girebilmesi engellendi. Ankara 4. Asliye mahkemesi, DP’yi kapatma kararı alırken öteki siyasi partilerden CHP ve CKMP gibi partileri kapatmadı.²⁷⁶ DP kapatılmasıyla ilgili Cemal Gürsel, 8 Ağustos tarihinde “DP kapatılacak mı?” sorusuna şöyle karşılık veriyordu:

“Bir müessese veya sosyal bir cemiyet kanunlar süresince içinde kongre yapmamışsa, programına asla riayet etmemişse ve türlü yollara sapsa, esasen meşru olmayı da kaybetmiştir. Herhalde, mahkemeler de bu karara varacak ve DP’yi kapatacaklardır” dedi.²⁷⁷ Sonuçta, 29 Eylül 1960’ta Ankara 4. Asliye Mahkemesi kararıyla Demokrat Parti kapatıldı.²⁷⁸

27 Mayıs sonrasında kapatılan DP’nin siyasi yaşamdaki yerini alabilecek ve sivilleşmeyi temsil edebilecek bir partileşme olgusunun önemli sınırlılıkları bulunmaktaydı. Çünkü İhtilâl, DP iktidarına karşı yapıldı ve DP kapatılıp yöneticileri yargılanmaya başlanınca bu siyasi ve sosyal koşullar altında DP’nin siyasi değerlerinin, dağılmış örgütünün bir uzantısı olabilecek partileşme çabaları açıktan

²⁷³ **Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, Birleşim: 15, C. 1, 30 Eylül 1960, s.8-9.

²⁷⁴ Ahmad, **Bir Kimlik...**, s.164.

²⁷⁵ Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukukuna Giriş**, Ekin Yayınları, Bursa, 2010, s.45.

²⁷⁶ Bülent Tanör, **İki Anayasa 1961-1982**, 3. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 1994, s.16.

²⁷⁷ **Cumhuriyet**, 9 Ağustos 1960.

²⁷⁸ **Cumhuriyet**, 30 Eylül 1960., **Yeni Asır**, 30 Eylül 1960.

açığa cereyan edemezdi ve bunlar kontrol altında tutulmaya çalışılıyordu. MBK, 27 Mayıs Askeri Müdahalesi'ne kadar zarara uğramış olan kimselerin durumlarını incelemek ve rejimin aleyhine çalışanların soruşturulması için İnkılâp Mahkemeleri kurulacağını bildirdi.²⁷⁹ Gezici İnkılâp Mahkemeleri, olarak kurulan bu mahkemeler dönem boyunca fiilen faaliyete geçmeyerek; 27 Mayıs hareketinin yapıldığı günlerde inkılâbı korumak amacıyla sadece bir tehdit unsuru olarak kullanıldı.²⁸⁰

İnkılâp Mahkemeleri Kanunu²⁸¹ 62 maddeden ibaretti. Kanunda mahkemelerin icrasına dair şu ifadelere yer verildi:

Madde 1 — Bakanlar Kurulu'nca gösterilecek lüzum üzerine, Türkiye Cumhuriyeti Millî Birlik Komitesince, yeteri kadar sabit veya gezici İnkılâp Mahkemeleri kurulur. Bu mahkemelerin merkezleri ile kaza çevreleri, Türkiye Milli Birlik Komitesince tayin edilir.

Madde 2 — Bu mahkemeler Başkan, iki üye ve savcıdan teşekkül edecekti. Her mahkeme için yeteri kadar yedek üye ile yeter sayıda savcı yardımcısı bulunacak, mahkemelerin Hâkim, Savcı ve bunların yedek ve yardımcıları, Bakanlar Kurulu'nun, bir misli fazlası ile göstereceği adaylar arasından, Türkiye Cumhuriyeti Milli Birlik Komitesi'nce seçilecekti.²⁸²

Bununla birlikte yargı yetkisi kanun dahilince millet adına tarafsız ve bağımsız mahkemelere verildi. Bu düzenlemeyle olağanüstü bir nitelik taşıyan askeri yönetim koşulları içinde dahi yargı organının bağımsızlığı esasına önem verildiği anlaşılmaktadır. Buna karşılık diğer bir madde de yer alan, eski cumhurbaşkanı, başbakan ve vekilleri ile eski iktidar partisi mensuplarını ve bunların suçlarına iştirak edenleri yargılaması için kurulan Yüksek Adalet Divanı (YAD) ile de, tabii hakim ilkesiyle bağdaşmayan bir tür olağanüstü mahkeme kuruldu.²⁸³ Kanun ile yasama yetkisi ile yürütme yetkisini elinde bulunduran MBK, devlet başkanınca atanan ve komitece uygun görülen Bakanlar Kurulu aracılığıyla kullanabilecek, bakanları

²⁷⁹ **Akşam**, 4 Ağustos 1960.

²⁸⁰ **Milliyet**, 18 Ağustos 1960.

²⁸¹ “İnkılabın Korunmasına Dair Geçici Kanun”, Kanun No: 6, **Resmi Gazete** (28.6.1960).

²⁸² Kanun No: 62, Kabul Tarihi: 18.8. 1960, **Resmi Gazete**: (22.08.1960), S.10584.

²⁸³ Gözübüyük, **Açıklamalı Türk...**, s.94.

denetleyebilecek ve gerektiğinde görevinden uzaklaştırabilecekti. Bakanlar Kuruluna, Devlet Başkanı başkanlık edecekti. Böylelikle askeri bir komite olan MBK 1924 Anayasası'ndaki TBMM'nin yetkilerine sahip oldu.²⁸⁴

Milli Birlik Komitesi Hükümeti, sahip olduğu bu yetkileri geçici anayasa ile işlerlik kazandırdıktan sonra anayasa hazırlıklarına başladı ve oluşturulan bir Kurucu Meclis tarafından bir anayasa hazırlığı sürecine girdi. Yeni partilerin kurulup Ekim 1961'de yapılacak genel seçimlere katılabilmeleri için 13 Şubat 1961 tarihini son gün olarak ilân etti.²⁸⁵ Ardından MBK, Anayasa Kurulunun hazırlanmasından sonra 16 Eylül 1960 günü yayınlanan bildirisinde yönetimi, hazırlıklarla birlikte en geç 1961 yılı sonbaharında yeni iktidara devredeceklerini bildirdi.²⁸⁶

Cemal Gürsel ise, Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu, kısa bir süre sonra kurulacak olan demokrasiyi, yapılacak olan seçimleri ve oluşturulacak anayasayı kapsayan bir konuşma yaparken, aynı zaman da Yassıada'da hakimlere şöyle dedi: *“Biz bugüne kadar size en ufak bir etki yapmadık. Çok önemli ve yeni bir karara varacaksınız, bu kararları hukuki düşüncelerinize, vicdani kanaatlerinize dayanarak vereceksiniz. Biz dışarıdan bir etki yapmıyoruz ama bizim adımıza bir etkinin yapılmasına da tahammülümüz yok. Bildiğinizi yapın. ama ülkenin geleceğini de bir ölçüde düşünün. Hukuktan ayrılmayacaksınız ama bir ölçüde siyasi durumu da düşünün, düşünmelisiniz.”*²⁸⁷

27 Mayıs Askeri Müdahalesi sonrasında yeni anayasa çalışmaları devam ederken partilerin kurulmasıyla ilgili yasağın kalkması üzerine MBK' da bir siyasi parti olarak organize olma çalışmaları başladı. Cemal Gürsel'in de bu fikri benimsediğini bildiren Alparslan Türkeş, bu münasebetle kendilerine bir siyasi parti kurma görevi verildiğini bildirdi. Bu amaçla Abdullah Gözübüyük, Ekrem Alican ve diğer bazı arkadaşlarla siyasi parti hazırlıklarına başladı. Bunun üzerine Selim Sarper, onlara *“Böyle bir siyasi parti kurma yoluna gidiyormuşsunuz. Ben de sizinle beraberim. Yalnız İsmet Paşa'yı tanıyor musunuz ? Böyle sessiz sedasız yerinde*

²⁸⁴ Gözübüyük, **Anayasa Huk...**, s.132.

²⁸⁵ Teziç, **a.g.e.**, s.289.

²⁸⁶ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi 5. Kitap, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002, s.27.

²⁸⁷ Birand, Dündar Ve Çaplı, **a.g.e.**, s.254.

oturur, hiçbir şeyden haberi yokmuş gibi görünür ama kafasının içinde bir çok manevralar çevirir. Onun için dikkatli olmanızı tavsiye ederim” dedi. Onlarda “Dikkatliyiz” cevabını verdiler.²⁸⁸ Bu grubun görüşüne göre; bugün başsız kalmış bir Demokrat Partili kitlesi vardı. Madem ki ileride demokrasiye geçilecekti, o zaman Demokrat Parti kitle organize edilmeli ve sonra da seçime gidilmeliydi. Bu şekilde hareket ederlerse yapılacak olan seçimleri kazanacaklarını bildiriyorlardı.

İsmet İnönü iktidarın sivillere devredilmesi için “İnkılâbın asil ve sağlam bir tarafı, süratle umumî seçimlerin yapılacağına taahhüt edilmesidir. Süratle umumi seçimlerin yapılmasında, saymakla bitmez milli menfaatler vardır. Mesele, ameli olarak mümkün olan süratin, ne olabileceğinin tayinindedir. Yapılması mutlaka lâzım devlet işlerinin sonbahara kadar bitirilmiş olmasını yürekten temenni ederim. Herhalde inkılâp rejiminin süratle seçim yapmak kararında bulunduğu tereddüt etmiyorum. Bir tarih tespitinin benim için hakikaten imkânı yoktur. İşler ilerledikten sonra hükümet, seçimin yapılabileceği tarihi isabetle tayin edebilecek bir görüşe varırsa, bunu ilân etmesi çok faydalı olur kanaatindeyim..” dedi. Ancak Gürsel; Seçimler için daha, epeyce zamana ihtiyaç vardır... Seçim safhasına girmek için, daha epeyce zamana ihtiyaç olduğu kanaatindeyim. Fakat bu seçimin öyle pek çabuk da yapılamayacağı, çalışmalarından anlaşılıyor. Alelacele bir Anayasa ortaya getirmek veya mevcut Anayasayı yeni ihtiyaçlara göre tamamlamak, oldukça zamanı icap ettirir. Birçok vatandaşlar ve birçok ilim müesseselerinin bu husustaki mütalâalarına müracaat etmek mecburiyeti vardır. Anayasa Komisyonu şümüllü bir şekilde çalışmaktadır. Bu çalışmaların neticesi, zannediyorum biraz gecikecektir. Ama, seçim tarihini söylemek, benim için mümkün değildir...”²⁸⁹ diyerek, seçimlere gidilmesinin henüz erken olduğunu ifade etti.

27 Mayıs’ın hemen akabinde seçimi yaptırıp en geç iki ay içerisinde iktidarı sivillere devredilmek isteniyordu. Fakat şu var ki, DP kapatıldı ve geriye sadece CHP ve Millet Partisi (MP) kaldı. CHP’liler sürekli Otuz beş bin köyde teşkilatlarının olduğunu söylüyordu. Bu sebeple de darbenin amacının düzen kurulduktan sonra iktidarı sivillere devredilmek olduğunu ifade ediyorlardı. Ancak bu duruma MBK içerisindeki darbeyi gerçekleştiren alt rütbeli subaylar karşıydılar ve bir müddet daha

²⁸⁸ Türkeş, **Turancılık...**, s.145.

²⁸⁹ Aydemir, **İkinci Adam C. III...**, s.483.

idarenin ordunun idaresinde kalması gerektiğine inanıyorlardı. CHP'nin ocak ve bucaklarda teşkilatları vardı. Diğer partiler ise teşkilat bakımından çok eksikti ve seçimlere katılıp yarışabilmesi pek mümkün değildi.

Türkeş ve çevresi, seçimlerin en kısa sürede yapılması telkinlerine karşı kapalıydılar ve askeri rejimin belirli bir süre daha devamını istiyorlardı. Ancak CHP lideri İnönü; “*En kısa zamanda seçimlerin yapılmasını da sayısız fayda vardır*” diyordu. Sonuçta iki taraf arasında ki mücadele 14'lerin tasfiyesiyle son buldu.²⁹⁰

2.5. MBK İçindeki Çatışmalar ve 14'ler Olayı

Orhan Erkanlı'ya göre;“*hedefine ulaşmayan bir ihtilâl sonrakilerin tohumlarını atarak yıkılıp gider. Kuvvet zoruyla iktidara gelenler çeşitli sebeplerle bölünürler.*” 1960 Askeri Müdahalesi sonrasında iktidarı eline alan MBK, ihtilâlin akıbetinden kendisini kurtaramadı. 13 Kasım'da ihtilâl evlatlarını yedi. 27 Mayıs'tan 13 Kasım'a uzanan çizgi; esas olarak, iktidarda kalmak isteyenlerle, iktidarı devretmek isteyenler arasındaki çatışma olarak vuku buldu.²⁹¹

27 Mayıs'ta kendilerine MBK üyesi adını veren bir grup genç subayın, ordu adına ülke yönetimine el koyarak gerçekleştirdikleri ortak girişime rağmen aralarında bir görüş birliği bulunmadığı görülmekteydi. İhtilâlin ertesi günlerinde askeri komite içinde anlaşmazlıklar başladı ve iki farklı eğilim ortaya çıktı.²⁹² Birinciler adıyla anılan ve aşırı olarak bilinen 14'ler²⁹³, hukuki ve ekonomik reformların yapılmasından sonra iktidarın devredilmesi gerektiğini savunurlarken; İkinciler, yani ılımlılar olarak bilinen üst rütbeli subaylar ise İsmet İnönü'nün etkisiyle, 27 Mayıs'la birlikte ihtilâl tebliğleriyle derhal seçim için millete söz verildiğini, yeni anayasa ve seçim kanunundan sonra iktidarın seçimleri kazanan tarafa devredilmesi gerektiğini savunuyorlardı.²⁹⁴

²⁹⁰ Yaşar, **a.g.e.**, s.81.

²⁹¹ **A.g.e.**, s.135.

²⁹² Özdemir, **Türkiye Tarihi...**, s.196.

²⁹³“Alparslan Türkeş (Yeni Delhi), Orhan Kabibay (Brüksel), Orhan Erkanlı (Meksika), Münir Köseoğlu (Stockholm), Mustafa Kaplan (Lizbon), Muzaffer Karan (Oslo), Şefik Soyuyüce (Kopenhag), Fazıl Akkoyunlu (Kabil), Rifat Baykal (Tel-Aviv), Dünder Taşer (Rabat), Numan Esin (Madrid), İrfan Solmazer (Lahey), Muzaffer Özdağ (Tokyo), Ahmet Er (Libya)” Orhan Erkanlı, **Anılar.. Sorunlar.. Sorumlular**, Baha Matbaası, İstanbul, 1972, s.158.

²⁹⁴ Türkeş, **27 Mayıs...**, s.42-45.

Radikal kanat olarak belirtilen 14'ler "iktidarın söz verildiği üzere derhal seçimle sivillere devredilmesi gerektiği" tezini; DP'nin feshi sonrasında CHP'nin tek köklü siyasi teşekkül olarak kalması nedenine istinaden, iktidarın CHP'ye devri olarak görüyordu.²⁹⁵ İsmet İnönü, 14'lerin tasfiyesine girildiği zaman MBK üyeleriyle teke tek görüşüyor ve yaptığı konuşmalarında "Seçimle gelmiş iktidarın bir an önce kurulması taraftarıyım ve buna karşı olanların karşısında olurum" diyerek 14'lerin iktidarı bir müddet daha askeri idarede kalıp sonra devretmek istemelerini eleştiriyordu. 14'ler ise MBK içinde ki üst rütbeli kişilerin iktidarı İsmet İnönü'ye devretmek taraftarı olduklarını ve ihtilâlin ana gayesinin bu olmadığını ifade ettiler.²⁹⁶

İktidarın sivillere devredilmesi konusunda sürekli fikir beyan eden ve komitenin üst rütbelilerinden sivil idareyi İsmet İnönü'ye teslim edilmesi vaadine karşı bir yüzbaşı ise bir konuşmasında şunları dile getirdi: "Paşam siz istediğiniz yere gidebilirsiniz, kimse sizi zorla tutmuyor. Zaten yanlışlıkla geldiğiniz ve bir türlü vazifenizi, fonksiyonunuzu idrak edemediğiniz bu topluluk bir İhtilal Meclisi'dir. Burada herkesin rütbesi ve sıfatı eşittir ve birdir; İhtilal Meclisi Üyeliği... Burası kışla değil, siz de general değilsiniz; oturunuz oturduğunuz yer de müdahale etmeyin, eğer fikriniz varsa, söz alın ve kürsüden söyleyin. Şunu da bilin ki, biz İsmet Paşa'nın kiralık askerleri değiliz ve olmayacağız.. İhtilal İsmet Paşa'yı iktidara getirmek için yapılmamıştır. Her defa İsmet Paşa'ya iktidarı devretmekten bahsediyorsunuz, kimin malını kime veriyorsunuz; MBK. iktidarının gerçek sahibi Türk Ordusudur, biz onun temsilcisiyiz. İktidarı zamanı gelince yapılacak seçimlerle kazanana teslim edeceğiz.." ²⁹⁷

İktidarı sivil idareye teslim etme konusunda Osman Bölükbaşı ise şunları dile getirdi: "Durum değişmiştir, partilerin yeni duruma göre baştan teşkilatlanmaları mutlak bir zarurettir. Bu da her şeyden önce zaman isteyen bir konudur. Siyasi Partilere yeniden teşkilatlanabilmeleri için vakit ve fırsat verilmelidir. Ne CHP, ne de MP, hadiselerin sarstığı derme çatma teşkilatlarla seçimlere girebilirler. Girseler de

²⁹⁵ A.g.e, s.43.

²⁹⁶ Birand, Dündar Ve Çaplı, a.g.e, s.245-246.

²⁹⁷ Erkanlı, **Anılar...**, s.161.

seçimlerden yüzlerinin akıyla çıkabilecekleri şüphelidir... Beklemek ve hazırlık yapmak gerekir.”²⁹⁸

MBK içerisinde, tutukluların ne olacağı ile ilgili bir ortak fikir mevcut değildi. MBK’nde 14’lerin başlarını Alparslan Türkeş’in çektiği grup, erken seçime karşı çıkıyor ve henüz erken olduğunu ifade ediyordu. Erken seçimle birlikte iktidarın bir emrivaki ile CHP’ye yani İsmet İnönü’ye devredilmek istendiğini bildiren bu grup; DP’li tutukluların ileri gelenlerinin yurt dışına, İsviçre’ye gönderilmesini yeterli görürken, diğer grup üyeleri ise DP’lilerin yargılanıp, ceza çekmelerinden yanaydı.²⁹⁹

27 Mayıs’tan 13 Kasım tasfiyesine kadar ki tasarruflar bu grup tarafından gerçekleştirildi. 14’ler darbenin gerçekleştirilmesinden tasfiye edilmelerine kadar hem ihtilâlin üstlenicisi hem de savunucusu oldular. Hatta demokratik ortamın sağlanmasıyla birlikte MBK içerisinde yeni bir partinin kurulmasını gündeme getirdiler. Kurmay Albay Alparslan Türkeş ve arkadaşlarının teklifi, Gürsel’in de onayı ile çalışmalara başlandı.³⁰⁰ 14’ler ihtilâlin, iktidarın CHP’ye devri için yapılmadığını³⁰¹ söyledi ve MBK tarafından kurulacak parti Milli Birlik Partisi (MBP)³⁰², sahipsiz kalan DP’li seçmen kitlesini teşkilâtlandıracağı bildirildi.³⁰³ Bu suretle, demokrasi yolunda ki adımlar atıldıktan sonra, CHP ile yarışabilecek bir siyasî parti ile seçimlere gidilecekti.³⁰⁴

²⁹⁸ Türkeş, **Turancılık...**, s.196-197.

²⁹⁹ Birand, Dündar Ve Çaplı, **a.g.e**, s.223-225.

³⁰⁰“Biz, 27 Mayıs İhtilâlini yerine getirebilmek için altı yıl geceli gündüzlü çalışmıştık. Biz, İhtilâli CHP’ye devretmek için yapmamıştık”, Dündar Seyhan, **Gölgedeki Adam**, Nurettin Üycan Matbaası, İstanbul, 1966, s. 115

³⁰¹ Türkeş, **27 Mayıs...**, s.47.

³⁰²“27 Mayıs Askeri Müdahalesi sonrasında 28 Mayıs’ta Ankara’ya gelen Gürsel, yaptığı bir basın toplantısında kısa süre içinde yeni bir anayasa yapılacağını ve iktidarı sivillere devredeceğini ifade ederek bir köşeye çekileceğini söyledi. Ancak; kısa bir süre sonra fikrini değiştirerek Milli Birlik partisi adıyla bir parti kuracağını bildirdi. Bu partinin kurulmasıyla sabık DP kitlesi bir çatı altında toplanacak ve gelecek seçimlerde kurulacak olan partilerle demokratik sistemin tesisi için mücadele edecekti. Hatta Alparslan Türkeş ve Selim Sarper parti kurma hazırlıkları içine girmişlerdi. Gürsel ve diğer generallerin fikirlerinde ki değişiklik ve 14’lerin tasfiyesiyle bu birlik gerçekleşmedi ve 14’ler tasfiye edildi.” Özdağ, **a.g.e**, s.274.

³⁰³ **Cumhuriyet**, 23 Eylül 1960.

³⁰⁴ Seyhan, **a.g.e**, s.114.

27 Mayıs ihtilâlinin ilk günlerinden beri, CHP'ye ve bu partinin başında bulunanlara karşı çekingen bir tavır takınmış olan Milli Birlik Komitesi, daha sonra bu tavrını değiştirdi ve hatta siyasi kaderini CHP'ye bağladı. Bunun iki sebebi bulunmaktaydı: Birincisi, yeni kurulan Adalet Partisi'nin (AP) beklenmedik bir hızla gelişmesi ve bu partiyi idare edenlerin daha ilk adımlarından itibaren 27 Mayısçıları kuşkulandıracak davranışlarda bulunması. İkincisi ise, CHP hukuk ulemasının yaptıkları Anayasaya bir “*daimi senatörlük*” müessesesi koymak suretiyle bunların gönüllerini hoş etmiş olması. Milli Birlik Komitesi'yle CHP arasında bu iki sebep yüzünden husule gelmiş bir bağdaşmaya işaret değil miydi? Evet, buna, CHP ile MBK'nın ortak toplantısı denilebilirdi. Her iki taraf siyasi kaderlerini adeta birbirine bağlamış görünüyordu. Komite üyelerinin bütün dilekleri ve üst rütbeli subayların İsmet İnönü'ye olan desteği 1961 seçimlerinin CHP'ye tek başına olmasa da iktidar yolunu açtı.³⁰⁵

13 Kasım 1960 sabahı, saat 7.30'da Ankara, İstanbul ve İzmir radyolarından bir tebliğ yayınlandı. yayınlanan tebliğ şuydu:

1. MBK'nın çalışmaları memleketin yüksek menfaatlerini tehlikeye sokacak bir duruma düştüğünden, Türk Silahlı Kuvvetleri ve MBK üyelerinin talepleri üzerine bugün (13 Kasım 1960) den itibaren Milli Birlik Komitesini feshettim.

2. Yeni MBK, en kısa zamanda kurulacak olan Kurucu Meclis ile birlikte, sivil idareye geçilmesi için memleketin nizamını demokratik esaslara göre düzenleyecektir.

3. Görevlerinden affedilen üyeler, emekliye sevk edilmişlerdir.

4. Bu konuda Devlet Başkanı'ndan başka bir makam veya şahıs beyanat vermeyecektir.³⁰⁶

Devlet Başkanı ve Silahlı Kuvvetler Başkumandanı.

Org. Cemal Gürsel

³⁰⁵ Karaosmanoğlu, a.g.e, s.272.

³⁰⁶ Cumhuriyet, 17 Kasım 1960.

13 Kasım'da düzenlenen bir basın toplantısında da Cemal Gürsel, “Komite üyelerinin affı, Kurucu Meclis çalışmalarını kolaylaştıracaktır... Bu bizim şeref vaadimizdir. Mutlak surette yerine getirilecektir. Biz asker olduğumuz halde zorba idarelerin aleyhindeyiz. Bir Millet, akıl, mantık ve şefkat idaresiyle idare edilebilir” sözleriyle, 14’leri bir dikta idaresine gitmekle suçlamıştı.³⁰⁷ 12 Kasım’da İstanbul ve Ankara’da başlayan tasfiye girişimiyle ihtilâl, kendi felsefesi ile tezata düştü ve felaketler baş göstermeye başladı. Bu tasfiye ile ihtilâl adeta intihar etti.³⁰⁸ Artık İsmet İnönü’nün de desteği sağlandı ve yapılacak olan şey “kanserin hücrenin” yok edilmesiydi. Ardından 14’ler teker teker göz altına alınmaya başladı ve 10 kişi göz altında kaldıktan sonra Alparslan Türkeş başta olmak üzere Hindistan’a Yeni Delhi’ye, diğer üyelerde yurt dışında benzer görevlere gönderildiler. 14’lerin tasfiyesiyle ihtilâl tezata düştü ve evlatlarını yedi.³⁰⁹ Tasfiyenin gerçekleşmesinden bir müddet sonra, Muzaffer Özdağ, Tokyo’dan yazdığı bir mektubunda; “Arkadaşlarımız bizi kurşunla öldürmek yerine, çamurla boğmayı tercih ettiler”³¹⁰ ifadesinde bulundu. Tasfiye, o günler içerisinde 27 Mayıs’ta yapılan “devrimin amacını şaşırtmak istiyorlar” olarak yorumlandı.³¹¹ 14’lerin gidişyle birlikte ihtilâl havası değişti ve artık tek yol bir an önce seçimlere gidilmesi ve demokrasiye geçilmesiydi. Bu amaçla askerler ilk olarak, Türk Milleti adına yasama yetkisini kullanacak olan yeni Milli Birlik Komitesi³¹² üyelerini belirlediler.

İkinci Milli Birlik Hükümeti sivil idareye hızla geçmek amacıyla yetkileri Kurucu Meclis’e devretmeye başladı.³¹³ 14’lerin tasfiyesi ile birlikte MBK’de bir konsensüs sağlanabildi. Gürsel ve diğer üst rütbeli generaller kendi politikalarına karşı çıkan herkesi uzaklaştırmadı. Çünkü bunu yapmış olsalardı komite içerisinde azınlıkta kalacaklardı. Kalan üyelerin artık tek sorunları vardı o da MBK içerisinde otoriteyi sağlamak ve kısa sürede siyaseti askerlerden kurtaracak politikaları gerçekleştirmek. Bu amaçla ilk olarak Kurucu Meclis’in kurulmasıyla ilgili yasayı 1924 tarih ve 491

³⁰⁷ Cumhuriyet, 17 Kasım 1960.

³⁰⁸ Erkanlı, **Anılar...**, s.67.

³⁰⁹ Birand, Dündar Ve Çaplı, **a.g.e**, s.245-246.

³¹⁰ Altuğ, **a.g.e**, s.206.

³¹¹ Nadir Nadi, “Kazanan Yine Atatürk”, **Cumhuriyet**, 16 Kasım 1960.

³¹²“Başkan: Cemal Gürsel, Üyeler : Ekrem Acuner, Refet Aksoyoğlu, Mucip Ataklı, Emanullah Çelebi, Vehbi Ersu, Kadri Kaplan, Cemal Madanoğlu, Sezai Okan, Fahri Özdilek, Mehmet Özgüneş, Selahattin Özgür, Şükran Özkaya. Haydar Tunçkanat, Sıtkı Ulay, Ahmet Yıldız, Muzaffer Yurdakuler..” **Milliyet**, 17 Kasım 1960.

³¹³ Birand, Dündar Ve Çaplı, **a.g.e**, s.248-249.

sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkındaki 12 Haziran 1960 tarihli ve 1 sayılı kanuna ek “*Kurucu Meclis Teşkili*” hakkında Kanun’u³¹⁴ 13 Aralık’ta kabul etti ve 16 Aralık’ta da yayımlayıp yasalastırdı.³¹⁵

Bu ilk sivilleşme adımıyla birlikte siyasi partilere faaliyet izni verildi ve AP, Yeni Türkiye Partisi (YTP), Türkiye İşçi Partisi (TİP) başta olmak üzere 7 parti kuruldu. DP, Yassıada’da yargılanırken kapatılan partinin mirası paylaşıyordu.³¹⁶ 14’lerin tasfiyesiyle Türkiye Cumhuriyeti’nde ilk kez subaylar, toplu olarak yurt dışına sürgün edildi ve mecburi iskana tabi tutuldu.³¹⁷ Türkeş, Hindistan’da iken 27 Mayısçıların amaçlarından saptığını ifade ederek, yurda dönüşünde Milli Birlik Hareketinin dizginlerini ilk fırsatta ele geçirerek siyasi rotayı düzeltmek için dümene geçeceğini bildirdi.³¹⁸ 14’ler, daha sonra Türk siyasi hayatında Cumhuriyet Halk Partisi - Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) - Türkiye İşçi Partisi gibi siyasi hayatta birbirine zıt partilerde yönetici, kurucu ve milletvekilliği gibi görevlerde bulundular. Ancak aralarında ki kader arkadaşlığı hiçbir zaman kesilmedi ve hepsi birden birbirinin başarısıyla övündü, felaketiyle dövündüler.³¹⁹

Özetle; 13 Kasım harekâtıyla MBK aksiyonunu kaybederken, yeni MBK üyeleri ordu içindeki ihtilâlcı subayları tatmin etmeyerek, onları yeni çözümlere itti. 14’ler de, yurt dışında olmalarına rağmen, iktidarın yeniden kazanılması anlamındaki bu girişimlerle yakından bağlantılı oldular. 14’ler Olayı demokrasi yönünde önemli bir adım olmakla beraber, ordu içinde hizipleşmeler doğurarak, onu ileri derecede politize etti.³²⁰

³¹⁴ Kanun No: 157, Kabul tarihi: 13.12.1960, **Resmi Gazete:** (16.12.1960)-10682.,

³¹⁵ Ahmad, **Demokrasi Süreci...**, s.216.

³¹⁶ Birand, Dündar Ve Çaplı, **a.g.e**, s.248-249.

³¹⁷ Hakan Akpınar, **Kurtların Kardeşliği (CKMP'den MHP'ye 1965-2005)**, 3. Baskı, Bir Harf Yayınları, İstanbul, 2005, s.24.

³¹⁸ **A.g.e**, s.26.

³¹⁹ Erkanlı, **Askeri Demokrasi...**, s.91.

³²⁰ Aydemir, **Talat Aydemir...**, s.88-90.

III- ASKERİ YÖNETİMİNİN ÖNEMLİ TASARRUFLARI

3.1. Yeni Anayasa ve Anayasa Komisyonu Dönemi

3.1.1. Kurucu Meclisin Teşekkülü

27 Mayıs günü, “... *Derhal bütün vatandaşlara şunu ifade etmek isterim ki, asla bir diktatör olmak hevesinde değilim. Bütün emelim, bu memlekete süratle dürüst bir demokratik nizam kurmak ve devletin idaresini milletin iradesine terk etmektir...*”³²¹ açıklaması yapıldı. Bu açıklamada verilen mesaj, yeni bir anayasanın yapılması zarureti ortaya koyuyordu. 27 Mayıs sonrasında MBK'nın 13 numaralı bildiri ile Sıddık Sami Onar'ın başkanlığında bir komisyonun anayasa hazırlayacağı açıklandı. Anayasa hazırlıkları başlarken aynı zamanda yeni anayasanın ilanına kadar tüm siyasi faaliyetler de yasaklandı.³²²

Nitekim bununla birlikte İstanbul Hukuk Fakültesi öğretim üyelerinden oluşmak üzere bir kurul Ankara'ya getirildi. Kendilerine üç ay içinde seçime gidilerek iktidarın sivil idareye devredileceği ve bunun için de derhal yeni bir anayasanın yapılması gereği ifade edildi.³²³ Anayasa hazırlamak için oluşturulan bilim grubuna göre; sabık hükümet memlekette kamu hizmeti fikrini yitiren ve kamu haklarını korumaktan uzaklaşan bir idare şahsi nüfuz çıkarlarına sahipti. Komisyonun başkanlığına o sıralarda İstanbul Üniversitesi Rektörü olan idare hukuku profesörü Sıddık Sami Onar getirildi. Komisyonun İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mensuplarından oluşan diğer üyeleri arasında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı ceza hukukçusu Prof. Dr. Naci Şensoy, medeni hukukçu Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, anayasa hukukçusu Prof. Dr. Hüseyin Naili Kubalı, idare hukukçusu Prof. Dr. Ragıp Sarıca, anayasa hukukçusu Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya ve idare hukukçusu Doç. Dr. İsmet Giritli bulunuyordu.³²⁴

Bu hukukçu grup, darbeci subayları sadece DP ileri gelenlerini değil, aynı zamanda milletvekillerini de tutuklamaları gerektiğine ikna etti. Onlara göre; Anayasa'yı ihlâl etmiş olan bu milletvekillerinin hepsi tutuklanmazsa ihtilâlin

³²¹ **Cumhuriyet**, 28 Mayıs 1960.

³²² Feroz Ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok...**, s.215-216.

³²³ İpekçi, Abdi- Coşar, Öter Sami, **a.g.e.**, s.251.

³²⁴ **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1960.

meşruiyeti tehlikeye girecekti. Aynı hukukçular bir ihtilâl komitesi kurulmasını ve idarenin bu komite eliyle yürütülmesini de tavsiye ettiler.³²⁵

27 Mayıs'tan sonra, Türkiye yoğun bir “*Anayasacılık Hareketinin*” içine girdi ve bu amaçla ilk olarak, yeni bir anayasanın yapılması için faaliyete geçildi. Kamuoyu anayasanın hazırlanması çalışmalarından, komisyon başkanı Sıddık Sami Onar'ın açıklamalarıyla haberdar edildi.³²⁶ Bu hareketin en belirgin özelliği, anayasanın yapılmasını bir “*Bilim İşi*” olarak görülmesi ve siyasal kuruluşları, çevreleri bunun dışında tutmak istemesidir. Bu tutum, “*Türkiye'nin gerçeklerine uygun bir anayasa*” yapmış olmanın kaygısının doğal bir sonucu sayılıyordu. Bu nedenle oluşturulacak anayasa komisyonu madem ki gerçeklere uygun bir anayasa yapacaktı, bu da her şeyden önce bu gerçeklerin objektif bir gözlemlerle saptanmasına bağlıydı. O halde bu objektif gözlemi en iyi yapabilecek olan tarafsız bilim çevrelerine güvenmek gerekiyordu.³²⁷ Bu anlayış yeni bir anayasa ortaya çıkarmak için bir Kurucu Meclis'in oluşturulması gerekliliğini ortaya koyuyordu.

Kurucu Meclis'in kurulması süreci, Ortadoğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Rektörü Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun, Devlet Başkanı Org. Cemal Gürsel tarafından görevlendirilmesiyle başladı.³²⁸ 27 Mayıs sonrasında anayasa yapımı için teşkil olunacak Kurucu Meclis'in teşekkül tarzı, görev ve sorumluluklarını belirleyen bir kanunu, oluşturacağı bir kurulla, en az yirmi gün zarfında hazırlayacaktı. Nitekim, Turhan Feyzioğlu tarafından beş kişiden oluşturulan kurul, derhal çalışmalarına başladı.³²⁹ Kurucu Meclis, 262 üyeden teşekkül edecekti. Bunların 70'ini siyasi partiler, 82'sini iller, kalanını da Üniversiteler, çeşitli kurum ve kuruluşlar oluşturacaktı.³³⁰

³²⁵ Aydın- Taşkın, **a.g.e.**, s.65.

³²⁶ “11 Temmuz, 24 Ağustos, 28 Ağustos, 3 Eylül, 10 Eylül, 21 Eylül tarihli”, **Cumhuriyet Gazeteleri**.

³²⁷ Soysal, **a.g.e.**, s. 62.

³²⁸ **Cumhuriyet**, 1 Kasım 1960.

³²⁹ Bu üyeler şu kişilerden oluşmaktaydı: “Türk Hukuk Kurumu Başkanı Doç.Dr. Muammer Aksoy, A.Ü. Hukuk Fakültesinden Prof. Süheyl Derbil, A.Ü. Hukuk Fakültesinden Prof.Dr. İlhan Arsel, ve Siyasal Bilgiler Fakültesi Profesörlerinden Bahri Savcı.”, **Cumhuriyet**, 2 Kasım 1960.

³³⁰ **Cumhuriyet**, 22 Kasım 1960.

CHP siyasi mücadelenin üstünde ve dışında olan ihtilâl idaresinden normal idareye yapılacak olan intikali kolaylaştırmak ve 27 Mayıs Askeri Müdahalesi'ni Türk milletine kazandıran ve onu yürüten idealistlerin güzide hizmetlerinden istifa etmek amacıyla, MBK üyeleriyle geçici hükümet üyelerinin ikinci meclisin tabii üyeleri olmalarını da teklif etmiş ve desteklemiştir.³³¹

Turhan Feyzioğlu başkanlığındaki Komisyon, Kurucu Meclis Tasarısı'nı zamanında hazırlayarak Devlet Başkanı Cemal Gürsel'e sundu. Cemal Gürsel'e sunulan bu Kurucu Meclis tasarısının kanunlaşma süreci ise şöyle yapılacaktı: Önce Bakanlar Kurulunda incelenecek, kabul edildikten sonra da hükümet tasarısı halinde MBK'ya sunulacaktı. Ancak, MBK de kabul ederse kanunlaşacaktı.³³² Ardından hemen Kurucu Meclis Teşkili Hakkında Kanun 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkındaki³³³ kanunla Kurucu Meclisin yetkileri belirlendi. 27 Mayıs sonrası oluşan Kurucu Meclis'in oluşumuna dair kanuna göre;

Madde 1 — Kurucu Meclis, Türk Milletinin zulme karşı direnme hakkını kullanmak suretiyle onun adına harekete geçen Türk Silâhlı Kuvvetlerinin, meşruiyetini kaybetmiş olan idareyi 27 Mayıs 1960 Milli ihtilâli ile devirerek, meşru iktidarı emanet ettiği Milli Birlik Komitesi ile, Demokratik Hukuk Devletinin kurulması yolunda ve mevcut şartlara uygun olarak milletin en geniş manasıyla temsili gayesini gözeten ve bu kanun hükümlerine göre kurulacak olan Temsilciler Meclisi'nden teşekkül edecekti. MBK, bu kanunun altında imzası bulunan başkan ve üyelerden kuruldur.³³⁴

Madde 2 — Kurucu Meclis, demokrasi ve hukuk devleti esaslarını gerçekleştirip teminat altına alacak olan yeni anayasa ile yeni seçim kanununu en kısa zamanda tamamlayarak en geç 29 Ekim 1961 tarihinde iktidarı yeni seçilecek TBMM'ye devredinceye kadar yasama yetkisi ile yürütme organını denetleme

³³¹ CHP'nin Anayasa Komisyonu Anketine Cevabı, **CHP Yayın ve Araştırma Bürosu**, Yayın No: 15, Ankara, 1960, s.4.

³³² **Cumhuriyet**, 22 Kasım 1960.

³³³ 1960 tarihli ve 1 sayılı kanuna ek " Kurucu Meclis Teşkili " hakkında Kanun: Kanun No: 157, **Resmi Gazete**, 16.12.1960-10682. 127 Kabul Ta: 13.12.1960.), **4. Tertip Düstur**, C.1, s.741.

³³⁴ Gözübüyük-Kili, **Türk Anayasa....**, s.143-144.

yetkisini bu kanundaki esaslara göre kullanacak, Kurucu Meclis'in kabul edeceği anayasa, ancak halkoyu ile tasvip edildikten sonra kesinleşecektir.

Madde 3 — Kurucu Meclis üyeleri, her hangi bir bölgenin, siyasi zümrenin veya kendilerini seçen kurum, kurul, makam ve mercilerin değil Türk milletinin temsilcileridir. Kurucu Meclis üyeleri, kendilerini seçen kurum, kurul, makam ve merciler de dahil olmak üzere, meclisteki çalışmaları ve kullanacakları oylar bakımından hiçbir yerden emir veya direktif almazlar ve yalnız yeminlerine ve vicdanlarına bağlıdırlar.³³⁵

Madde 18 — Kurucu Meclis'in başta gelen görevi, beşinci ve altıncı bölümlerdeki esaslara göre halkoyuna sunulacak yeni anayasayı görüşüp kabul etmek ve seçim kanununu yapmaktır. Bunun dışında kanunları yapma, değiştirme, yorumlama ve yürürlükten kaldırma; bütçe ve kesin hesap kanun tasarılarını ve eklerini görüşme ve kabul etme; barışa, savaşa, yabancı Devletlere karşı silâhlı kuvvet kullanılmasına ve zorlama tedbirleri alınmasına karar verme; yabancı devletler ve milletlerarası teşekküllerle yapılan antlaşmalarla sözleşme ve her türlü anlaşmaları ve Bakanlar Kurulunca ilân edilen sıkıyönetim kararını onaylama yetkileri Kurucu Meclis'e aittir.³³⁶

Madde 22 — Kurucu Meclis, anayasayı kabul ve kanun koyma dışındaki yetkilerini, Millî Birlik Komitesi ile Temsilciler Meclisi'nin bir arada toplanması suretiyle kullanır.³³⁷

Madde 32 — Kurucu Meclisçe kabul edilen anayasa ve seçim kanunu Devlet Başkanı tarafından derhal yayınlanır. Anayasanın halkoyuna sunulması tarihi ve siyasî partilerin Anayasa konusundaki propaganda serbestliği kararını Millî Birlik Komitesi verir.³³⁸

³³⁵ A.g.e, s.144.

³³⁶ A.g.e, s.148.

³³⁷ A.g.e, s.149.

³³⁸ A.g.e, s.152.

12 Eylül döneminde 2. Ordu Komutanlığı ve eski cumhurbaşkanlığı danışmanlığını yürüten Albay Bedrettin Demirel 28 Haziran 1960 günlü mektubunda, Milli Birlik Komitesi'nin denetiminde kurulan Kurucu Meclis'i şöyle tanımlıyordu:

“Bu kukla meclis, büyük Atatürk'ün kurduğu ilk Büyük Millet Meclisi'ne benzetilebilir. Bu meclisin bütün iç ve dış faaliyetleri Millî Birlik Komitesi'nin ve dolayısıyla silâhlı kuvvetlerin kontrolü altından asla çıkarılmamalı ve silâhlı kuvvetlerin ve komitenin isteklerini yerine getirmeyen mebuslar meclisten süratle tasfiye edilmelidir. Darbe sonrasında oluşturulan bu meclis komitenin, silâhlı kuvvetlerin ve hepimizin arzu ve isteklerinin yerine getirilmesinde milletle ordu arasında ilmî ve hukukî bir rabita kurmalı ve Millî Birlik Komitesi “Demokles'in Kılıcı” gibi bu meclise istikamet vermelidir. Bu takdirde bu durumdaki düşünceler bütün menfi cereyanların tesirsiz hale getirilmesi ve yapılması muhtemel bütün tarihi hataların bu meclise yüklenmesi mümkündür.”³³⁹

Kurucu Meclis'in oluşumundan sonra 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkındaki 12 Haziran 1960 gün ve 1 sayılı geçici kanuna ek “*Kurucu Meclis Teşkilî Hakkındaki Kanun*”a müsteniden Türkiye Cumhuriyeti Milli Birlik Komitesi ile birlikte Kurucu Meclis'i teşkil edecek olan “*Temsilciler Meclisi*”³⁴⁰ oluşturuldu.³⁴¹ Temsilciler Meclisi'nin temel yapısı ise şöyleydi:

Madde 2 — Temsilciler Meclisi, illerin ve aşağıda yazılı teşekküllerin Temsilciler Meclisi seçim kanununa göre seçilecek olan temsilciler şu kurumlardan oluşmaktadır: a) Devlet Başkanı ve Milli Birlik Komitesi tarafından seçilecek temsilciler: 1. Devlet Başkanı, 2; Milli Birlik Komitesi. b) Bakanlar Kurulu üyeleri, c) İller temsilcileri, d) Siyasi partiler temsilcileri: 1. Cumhuriyet Halk Partisi, 2. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi. e) Diğer teşekküller ve kurumlar temsilcileri: 1. Barolar temsilcileri, 2. Basın temsilcileri, 3. Eski Muharıpler Birliği temsilcileri, 4.

³³⁹ Mumcu, **İnkılap...**, s.4

³⁴⁰“Temsilciler Meclisi Başlıca Şu Kişilerden Oluşmaktaydı: Kazım Orbay Temsilciler Başkanı, Lütfi Akatlı, İbrahim Senil Başkan Yardımcılığı, Oktay Ekşi, Alev Coşkun, Rıfat Çini, Ziya Yüce Bilgin Katiplik, Bahri Yazır ise Kurucu Meclis İdareci Üyeliğine seçilmişlerdir.” Kanun No: 158, Kabul Tarihi: (13.12.1960),” Temsilciler Meclisi Seçimi Kanunu”, **Cumhuriyet**, 10 Ocak 1961.

³⁴¹ Gözübüyük-Kili, **Türk Anayasa....**, s.157.

Esnaf teşekkülleri temsilcileri, 5. Gençlik temsilcisi, 6. İşçi sendikaları temsilcileri, 7. Odalar temsilcileri, 8. öğretmen teşekkülleri temsilcileri, 9. Tarım teşekkülleri temsilcileri, 10. Üniversite temsilcileri, 11. Vargı organları temsilcileri.³⁴²

Madde 6 — Partilerden gelecek temsilciler, bu partilerin genel kongrelerince seçilen en yetkili merkez organı ile her ilden seçilecek birer parti il delegesinin ve varsa partinin genel merkez kadın ve gençlik kolları başkanlarının bir araya gelmeleriyle teşekkül eden temsilci seçme kurulu tarafından bu kanunun yayımı tarihinden başlayarak en geç on beş gün içinde seçilir. Parti il delegesini; o partinin il idare kurulu ile ilçe idare kurullarınca seçilecek ikişer kişi ve varsa il merkezindeki parti danışma kurulu ile gençlik ve kadın kolları başkanlarının iştiraki ile teşekkül edecek delege seçme kurulları tarafından seçilir.³⁴³

Bu dönemde siyasi hayatına devam eden partilerden CHP'nin Temsilciler Meclisindeki 49 üyesinden 44'ünün partisi ile parlamento düzeyinde ilişkisi olmuştu. CHP kontenjanından Temsilciler Meclisine üye olarak girdiği halde parlamento üyeliği düzeyinde ilişkisi olmayan 5 üye vardı. Bunlar; Doğan Avcıoğlu, Enver Ziya Karal, Atıf Ödül, Mümtaz Soysal ve Cafer Tüzel'di.³⁴⁴ CKMP'de ise Kurucu Meclis'te görev alacak 20 kişilik Anayasa Komisyonu'nda, Sadık Aldoğan ile Nurettin Ardıçoğlu yer almıştır.³⁴⁵

Kurucu Meclis, Milli Birlik Komitesi ve Temsilciler Meclisi olmak üzere iki kuruluşun yan yana gelmesinden ortaya çıktı. Temsilciler Meclisi, genel oya dayanan ve seçimle kurulan bir meclis değildi. Ancak, 27 Mayıs hareketinden sonraki dönemin özel koşulları içinde temsil niteliğini yaygın tutabilmek için ne mümkünse yapıldı. İllerin, siyasal partilerin ve çeşitli kuruluşların (Barolar, Basın, Eski Muharipler Birliği, Esnaf Kuruluşları, Gençlik Kuruluşları, İşçi Sendikaları, Sanayi Ve Ticaret Odaları, Öğretmen Kuruluşları, Tarım Kuruluşları, Üniversite ve Yargı Organları) temsilcileri aşamalı bir biçimde seçildiler.³⁴⁶

³⁴² A.g.e., s.145.

³⁴³ A.g.e., s.160.

³⁴⁴ **Milliyet**, 29 Aralık 1960.

³⁴⁵ **Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi**, C. 2, S. 35, s. 1, 86-87.

³⁴⁶ Soysal, a.g.e., s.65.

Bunun yanı sıra 27 Mayıs'tan sonra partilere giriş yapmayan üyeler, Kurucu Meclis'in adaylık mücadelesi üzerine parti merkezlerinde bir rekabet içerisine girmiş ve birbirleriyle mücadele etmişlerdir. CHP ve CKMP arasında hummalı bir şekilde gerçekleşen bu mücadeleler de üyeleri parti merkezlerine çeken tek sebep ve kuvvet sadece Kurucu Meclis temsilciliğinde yer alabilmektir.³⁴⁷

Yapılan seçimler ve hazırlıklardan sonra Kurucu Meclis 6 Ocak 1961'de toplandıktan sonra hızlı bir şekilde çalışmaya başladı ve 9 Ocak 1960'ta Temsilciler Meclisi içinden 20 kişilik bir Anayasa Komisyonu seçti. Anayasa Komisyonu, anayasa tasarisını hazırlamada, etüt metni olarak İstanbul Bilim Komisyonu'nun ön tasarısı yardımcı metin olarak da Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin ön tasarısı esas alındı. Komisyon; yabancı anayasalar olarak ise Fransız, İtalyan ve Federal Alman anayasalarından yararlandı.³⁴⁸

Devlet Başkanı ve Başbakan Orgeneral Cemal Gürsel ise, Kurucu Meclis'in devam eden çalışmaları hakkında takdir ifade eden ve memleket içi siyasi cereyanlar dolayısıyla askeri müdahalenin manasını açıklayarak şu demeci verdi.³⁴⁹

“Bir Anayasa ne kadar mükemmel olursa olsun, nihayet bir kâğıt parçası ve muhtelif maddeleri ihtiva eden bir yazıdan ibarettir. Ona ruh ve nur vermek bu temiz nur ışığı altında milletimizi kemale yükseltmek idarecilerin, partilerin ve topyekûn milletimizin vazifesidir. Politikacılar Anayasa gibi mukaddes bir eseri kendi ihtiraslarına feda etmeden ve milleti de her hususta yanlış yollara sapıtmaktan çekinmeli ve hatta haya etmelidir. Demokrat Partiyi de eski pervasız alışkanlığı içinde yeniden hortlatmaya çalışanlar vardır ve onlar eski Demokrat Partinin, Anayasa (hususundaki temiz anlayışımızı kabul etmeye müsait olmayan bedbaht unsurlardır. Bunlar ihtilâlin manasını, hedefini hâlâ anlayamamış zavallılardır ve birtakım gayri ahlâkî yollardan eski Demokrat Partili dürüst ve masum vatandaşlara kur yapmaktadırlar. Bunlar, tehlikeli ateşle oynadıklarının farkında değildirler, fakat bunlar asla ve asla düşüncelerinde muvaffak olamayacaklardır...”

³⁴⁷ **Milliyet**, 25 Kasım 1960.

³⁴⁸ İsmail Giritli, **Kısa Türk Anayasa Hukuku**, Der Yayınları, İstanbul, 1991, s.80.

³⁴⁹ **Kurucu Meclis Tutanak Dergisi**, 9. Birleşim, 10 Mart 1961, s.594-595.

Yeni düzenin kuruluşu için MBK Başkanı Cemal Gürsel'in, anayasa yapmaları için üniversitelerden getirdiği hukukçularla, Türk Siyasi ve hukuk alanda böylesi müstakbel bir rejimin hukuki altyapısını oluşturacak hukuk komisyonu kendiliğinden kurulmuş oluyordu. Anayasa Komisyonu oluşturulduktan komisyonu Başkanı Sıddık Sami Onar, 28 Mayıs'ta bir ön rapor sundu. Bu raporda şunları ifade etti:³⁵⁰

“Bugün içinde bulunduğumuz durumu adi ve siyasi bir hükümet darbesi saymak doğru değildir... Milli Birlik Komitesi hareketini, yani, Devlet müessese ve kuvvetlerinin idareyi ele almasını bu mecburiyetin, yani Devlet nizamını bozan, halkı birbirine düşürerek anarşiye yol açan, sosyal müesseseleri işleyemez bir hâle koyan ve bu müesseselerin dayandığı ahlâk temellerini yok etmeye çalışan fiili bir durumu önleyerek meşru ve sosyal nizamı tekrar kurmak ihtiyacının bir neticesi sayıyoruz...”

Bu raporda DP iktidarının meşruiyetini kaybettiği bildirilerek darbenin meşruiyeti belirlendi. Anayasa Komisyonu'nun raporuna göre; Milli Birlik Komitesi hareketini, yani, devlet müessese ve kuvvetlerinin idareyi ele almasını bu mecburiyetin, yani Devlet nizamını bozan, halkı birbirine düşürerek anarşiye yol açan, sosyal müesseseleri işleyemez bir hâle koyan ve bu müesseselerin dayandığı ahlâk temellerini yok etmeye çalışan fiili bir durumu önleyerek meşru ve sosyal nizamı tekrar kurmak ihtiyacının bir neticesi olarak sayıyor³⁵¹, 27 Mayıs sabahı yapılan müdahaleyi de, adi ve siyasi bir hükümet darbesi olarak görmüyordu.³⁵²

Anayasa Komisyonu hazırladığı raporda yine içinde bulunulan durumun adi ve siyasi bir hükümet darbesi saymanın doğru olmadığını bildirilirken, sabık hükümetin, hukuk, adalet, ahlâk, amme menfaati ve amme hizmeti fikrini temsil etmesi ve amme haklarının koruması gereken siyasi kudret maatteessüf aylardan, hatta senelerden beri bu mahiyetini kaybetmiş, şahsi nüfuz ve ihtiraslarla zümre menfaati temsil eden maddi bir kuvvet haline geldiği ifade ediliyordu.³⁵³

³⁵⁰ Server Tanilli, **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976, s.87-91.

³⁵¹ **A.g.e.**, s.91.

³⁵² Aydın- Taşkın, **a.g.e.**, s.65

³⁵³ Aydemir, **İkinci Adam C. III...**, s.505-507.

Kurucu Meclis'in oluşması için hazırlanmaya başlanan taslak üzerine Cemal Gürsel: “Kulağınıza dikta rejimine gidildiğine dair gelecek olan dedikodulara inanmayın, hedefimiz demokrasidir ve bizi bu yolda kimse önleyemeyecektir”³⁵⁴ dedi. Ardından Kurucu Meclis'in açılış konuşmasında şunları dile getirdi:³⁵⁵

“Türk milleti, bir buçuk asra yakın zamandan beri, içinde bulunduğu karanlıktan kurtulmak için, müspet ilim, hak, adalet ve hürriyet yollarını aramış ve bu esaslara müstenit müstakar bir idare kurmak için büyük gayretler sarf etmiştir. Fakat, özlediğine bir türlü kavuşamamıştır. Her gelen iktidarın kendine göre icraatı ve keyfi tasarrufları yüzünden bir ileri, bir geri hareketlerle âdeta yerinde saymış, arzu ettiği hedefe ulaşmak şöyle dursun, ileriye doğru ciddi bir adım atamamıştır. Bu gayretler sırasında Türk milletinin uğradığı felâketler çok feci ve hazindir. Hattâ bir ara, kendi hayatı dahi tehlikeye düşmüş, bereket versin Atatürk gibi büyük bir deha, tam zamanında yetişerek, milletinin varlığını kurtarmış ve ona gideceği yolu göstermiştir. (...) Bundan sonra, Türkiye'nin hayatında hamleler ve inkılâplar devri başlamış, araya giren İkinci Dünya Harbinin zorluklarına rağmen akıllı bir idare memleketi tehlikelerden korumasını ve hayatini artırmasını bilmiştir. (...) Son olarak giriştiğimiz demokrasi tecrübesi, zannederseniz, şartları tam hazırlanmadığı için, fena neticeler vermiş, memleket, birtakım maceracı ve tecrübesiz ellerde, maddeten ve manen perişanlığa doğru sürüklenmiştir. Millet bir kere daha geriye döndürülmüş, varlığımızın teminatı olan Atatürk inkılâpları birer birer hiçe sayılarak gerici zümrelerin çoğalmasına, doymak bilmeyen ahlâksız maddecilerin, millet zararına süratle milyonlar kazanmasına adeta yardım edilmiştir. Böylece, memlekette, ilmin ışığı yerine, taassubun kara görüşleri, ahlâk, namus ve dürüst çalışma yerine de süratle zengin olmak için her türlü ahlâki kayıtları hiçe sayan bir zihniyetin aşağılık ruhu hâkim olmaya başlamıştır... 27 Mayıs hareketi, memleketin istikbalini karanlıklara sürükleyen bu ahval içinde ve bu sebeplerden ötürü vuku bulmuştur. (...) Şimdiye kadar olanlar sizlerce malûmdur. Bugün, İhtilâl Hükümetinin tek gayesi teminatlı bir demokratik nizam içinde, hakka, adalete, hürriyete, eşitliğe ve fazilete dayanan İkinci Cumhuriyeti kurmaktır. (...) Bu maksatla bu büyük Kurucu Meclis vazifeye çağırılmış bulunuyor. Sizlerin bu millî ve şerefli vazifeyi mükemmelen

³⁵⁴ Ahmad, **Demokrasi Süreci...**, s.215.

³⁵⁵ Kazım Öztürk, **Cumhurbaşkanlarının Türkiye Büyük Millet Meclisini Açış Nutukları: Devlet Başkanı ve Başbakan Orgeneral Cemal Gürsel'in Kurucu Meclis'in Açılış Nutku**, Ak Yayınları Limited Şirketi Neşriyatı, Baha Matbaası, İstanbul, 1969, s.695-698.

yapacağınıza eminim. İçinizde muhtelif partilere mensup olanlar ve tarafsızlar vardır. Fakat sizlerin İkinci Cumhuriyeti kurma gayretleriniz sırasında, meseleleri, partileriniz bakımından değil, millî menfaatler yönünden tetkik edeceğiniz şüphesizdir. Ve böyle olmalıdır. (...) Kurucu Meclisin çalışmaları, en ciddî mevzularda bile başka başka düşünenlerin, nasıl bir müsamaha ve anlayış içinde çalışabileceklerine güzel örnekler verecek ve İkinci Cumhuriyetin, siyasi faaliyetlerine ve partiler münasebetlerine ışık tutacaktır. Ve yine umuyorum ki; Yüksek Meclisinizin hareketlerinde, o kadar samimî, asil ve kardeşçe davranışlar olacaktır ki yıkılan idarenin vatandaşlar arasına soktuğu düşmanlık his ve fikirlerinin bahtsızlığına uğrayanları, bunun utandırıcı bir aldaniş olduğuna inandıracak ve milletimiz arasındaki kardeş düşmanlığının ortadan kalkmasına yardım edecektir. (...) Muhterem Üyeler, bir ilim heyetine hazırlatılan Anayasa tasarısı, yüksek tetkikinize sunulacaktır. Bu tasarının, yukarıda arz ettiğim gibi, millî menfaatler çerçevesi içinde tetkiki ve memleketimizin gerçeklerine uygun bir Seçim Kanunu hazırlamanın ilk plânda ele alınması lâzım gelen işlerimizden olduğunu ifade ederim. Memleketin, bir an evvel, seçime hazır bir hale getirilmesinin; her bakımdan faydalı olacağı kanaatindeyim. Çalışmalarınızın, milletimiz için hayırlı ve başarılı olmasını yürekten diler, sizleri saygı ile selâmlarım...”

6 Ocak 1961’de çalışmalarına başlayan Kurucu Meclis’ten sonra demokrasi yolunda önemli adımlar atıldı ve siyasi parti ve meslek teşekkülleri seçim faaliyetine başladı.³⁵⁶ Nitekim, 14 Ocak 1961’de başta Memleketçi Serbest Parti olmak üzere sırasıyla Yeni Türkiye Partisi, Adalet Partisi, Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi, Çalışma Partisi, Memleketçi Parti, Mutedil Liberal Parti, Türkiye İşçi Partisi ve Düstur Partileri kuruldu. 1 Nisan 1961’den itibaren siyasi faaliyetlere izin verildikten sonra 26 Nisan’da seçimlerin temel hükümleri ve seçmen kütükleri hakkındaki kanun kabul edildi.³⁵⁷ Yeni Anayasanın çalışmaları devam ederken, rejim aleyhtarlığı faaliyetler içerisinde bulunanlar, DP’yi hortlatmak isteyenler, milletçe elde edilmiş olan hürriyeti millete fazla görerek onu engellemeye çalışanları engellemek amacıyla örfi idare kurulu sert bir tebliğ yayınlayarak uyarıda bulundu ve yakalananların tevkif edileceği bildirdi.³⁵⁸

³⁵⁶ **Cumhuriyet**, 17 Aralık 1960.

³⁵⁷“Seçimlerin Temel Hükümleri Ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanunun Yürürlükten Kaldırılmış Hükümleri Hakkındaki Kanun” Kanun No:298 Kabul Tarihi:26/4/1961 **Resmî Gazete:** (2/5/1961) S.10796, Yayımlandığı Düstur : Tertip : 4 C. 1 Sayfa : 2553., Gökman, **a.g.e.**, s.196.

³⁵⁸ **Vatan**, 10 Mayıs 1961.

Yeni anayasanın referanduma sunulup³⁵⁹, halk tarafından onaylanmasıyla Kurucu Meclis, başlıca görevini tamamlamış bulunuyordu. Bundan sonra da, yasama yetkisi ile yürütme organını denetleme yetkisini kullanan Kurucu Meclis, 25 Ekim 1961 tarihinde, iktidarın yeni seçilen TBMM'ne devredilmesiyle, kendiliğinden dağıldı. Askeri müdahaleyi meşrulaştırma yolunda üç önemli belge bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi, MBK tarafından görevlendirilen anayasa ön projesi hazırlama komisyonun, iktidarın meşruluğunun yalnız seçimle işbaşına gelmesinden ibaret olmadığı, iktidar süresince de hukuk ve anayasa ilkeleri içinde kalması gerektiğini tespit eden, 28 Mayıs 1960 tarihli rapor. İkinci belge ise, Ordu Dahili Hizmet Kanunu'nun 34. maddesindeki "*Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumak*" görevinin Türk Ordusu'na verildiğini tespit eden 12 Haziran 1960 tarihli 1 sayılı kanun. Sonuncu belge ise, Kurucu Meclis'in çalışmaları sonucunda oluşturulan 1961 Anayasası'dır.³⁶⁰

3.1.2. 1961 Anayasası'nın Referandum Süreci

DP'lilerin tutuklanıp yargılanmaya tabi tutulmaları başlarken, diğer taraftan da Kurucu Meclis'in hazırlamış olduğu anayasa için hazırlık çalışmaları başladı. 6 Ocak 1961'den itibaren Kurucu Meclis yeni bir anayasa yapımına başladı ve 27 Mayıs sonrası yapılan 1961 Anayasası'nın varlığını ortaya koydu. Kurucu Meclis'in açılıp, II. Cumhuriyetin Anayasası ve Seçim kanunu hazırlanıncaya kadar siyasi partilerin teşkilatlanma girişimleri başlamıştır. Bu demokrasiye geçiş süreciyle birlikte dönemin kilometre taşları yerine oturtulurken, diğer taraftan da yeni anayasanın referanduma sunulması gerçekleştirilmiştir. Anayasa yapım sürecinin tamamlanmasının ve Meclis tarafından kabulü münasebetiyle hükümet Başkanı Cemal Gürsel şu söylevi verdi:³⁶¹

"Türkiye Cumhuriyeti Kurucu Meclisinin saygı değer bahtlı üyeleri, pek aziz arkadaşlarım... 27 Mayıs 1961, mesut ve başarılı İhtilâlin birinci yıldönümü. Yıllarca süren haksızlık ve zulüm kâbusundan milletçe kurtulduğumuz bugünün yüreklerimizi doldurup taşıran sevinç ve heyecanını aynı ile yaşadığımız Birinci yıldönümünü idrak bahtiyarlığı içindeyiz. Bizleri bu mutluluğa erdiren ve tarihin en asil ve toplumu kutsal amacına ulaştıran en başarılı hareketi olarak kaydettiği 27 Mayıs İhtilâlini

³⁵⁹ Cumhuriyet, 9 Temmuz 1961.

³⁶⁰ Tanör, Osmanlı-Türk..., s.366

³⁶¹ Kurucu Meclis Tutanak Dergisi, C. 2, Birleşim 15, s.110

ihitimamla hazırlayan ve maharetle gerçekleştiren Şanlı Ordumuzun necip, fedakâr ve kahraman temsilcileri ile bir arada...(...) Atatürk yadigârı Büyük Millet Meclisinin yeni ve yüce binası içinde Kurucu Meclis halinde millet hayrına çalışmalarımızın başta gelen önemlisi Anayasayı hazırlama görevimizi zamanında bitirmiş olmanın engin sevinci ve mutluluğu içindeyiz. (...) Temsil etmekle övündüğümüz ve bahtiyarlık duyduğumuz Büyük Türk Milletine, yıllardır beklediği ve lâyük olduğu hakları ve hürriyetleri sağlayan, demokratik hukuk devletinin sağlam temellerini atan, millî istek ve ihtiyaçlara uyan Anayasayı halkoyuna sunulmak üzere hazırlamış ve kabul etmiş bulunuyorsunuz. (...) Bu mutlu günde tek dileğimiz, güzel ve örnek eserinizin, kutsal varlıklarımızın kökü, tarihimizin şan ve şeref kaynağı, sağduyusu engin egemen milletimizce beğenilip kabul edilmesi ve bu suretle kanunluğu kesinleşecek Anayasamızın, anayurdumuza ve milletimize uğurlu, hayırlı ve kutlu olmasıdır. (...) Sözümü bitirmeden önce, birleşik duygularımızı en güzel dile getiren Anayasa başlangıcını tekrar ve ilân ediyorum. (...) Cumhuriyetimizin İkinci Kurucu Meclisini yüksek başarısı ve 27 Mayıs dolayısıyla kutlar, derin saygı ile selâmlarım.”

Kurucu Meclis hakkındaki (Madde 4) gereğince; bu Anayasaya göre kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin toplanmasıyla, 20 Nisan 1340 tarihli ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu'na ve 12 Haziran 1960 tarihli ve 1 sayılı Kanun'la 13 Aralık 1960 tarihli ve 157 sayılı Kanun'a göre kurulan Kurucu Meclis'in, Milli Birlik Komitesi'nin ve Temsilciler Meclisi'nin hukuki varlıkları sona erdi.³⁶² 28 Mart 1961 tarihinde anayasanın halkoyuna sunulması hakkındaki kanuna göre:

Madde 2 — Seçme yeterliği bulunan her vatandaş, seçmen kütüğüne kayıtlı olmak şartıyla halkoyuna katılır. Anayasayı kabul eden seçmen, üzerinde “Evet”, kabul etmeyen seçmen, üzerinde “Hayır” yazılı pusulayı kullanmak suretiyle oyunu verir.³⁶³

Madde 5 — Anayasanın halkoyuna sunulmasında; siyasi partiler tarafından anayasa konusunda yapılacak propaganda dâhil seçim öncesi işleri, seçim günü işleri, seçim sonrası işleri, itiraz ve şikâyetler, suçlar ve cezalarıyla kovuşturma usul ve

³⁶² Gözübüyük- Kili, **Türk Anayasa...**, s.225-226.

³⁶³ **A.g.e.**, s.167.

şekilleri ve malî konular bakımından seçimlerle ilgili mevzuatın bu kanuna aykırı olmayan hükümleri uygulanır.³⁶⁴

Kurucu Meclis'te oluşturulan Anayasa Komisyonu, hazırlamış olduğu taslağı 9 Mart 1961 günü Temsilciler Meclisi'ne gönderdi. Tasarıda 156 madde ve 11 geçici madde yer alıyordu. Kurucu Meclis'in 6 Ocak 1961'de çalışmalarına başlayarak aralıksız süren yeni anayasa tasarı metni, 27 Mayıs'ın yıldönümü olan 27 Mayıs 1961 tarihinde 260 kabul oyuyla, 9 Temmuz 1961'de halkoyuna sunulmak üzere kabul edildi.³⁶⁵

Anayasa'nın halk oyuna sunulmasında partilerin propaganda yapması ile ilgili kanun tasarısında; Başkan Cemal Gürsel; anayasanın halkoyuna arzı sırasında, partiler sadece anayasa konusunda propaganda yapması belirtilirken, anayasaya daha fazla rey verilmesi için siyasi partiler bu konuda yoğun olarak propaganda yapacakları bildirildi. Yalnız, bunu temin ederken de kendi siyasi partileri bakımından meseleyi halka izah edebilmek için elbette başka sözler de söyleyeceklerdi ve ruhsat verilen propaganda mevzuunun dışına çıkacaklardı. Parti sözcüleri anayasayı serd ederken mevzu dışına çıkacaklardı. Bu yüzden birtakım ihtilâflar olabilirdi. Kimseye mani olunmayacaktı. Partiler, anayasa için daha çok oy almasına çalışacaklardı, ancak bunun yanı sıra görüşlerini de açıklayabileceklerdi.³⁶⁶ Ancak; Suphi Karaman bu karara karşı çıktı ve şunları ifade etti:

*“Anayasanın halkoyuna sunulması konusunda, siyasi partilerin yapacağı propaganda değil siyasi teşekküllerce Anayasa konusuna dair yapılacak propaganda denilmesinin yeterli olacaktır.”*³⁶⁷ Ekrem Acuner ise: *“Siyasi faaliyetin ayrı, Anayasanın halkoyuna arzı sırasındaki propogandanın ayrı olduğunu eğer referandum müsbet neticeye varırsa, Anayasanın 33. maddesine göre Kurucu Meclis toplanacak, seçim tarihini tesbit edecekti. Seçim gününden 45 gün önce her türlü propogandaya izin verilecek, siyasi faaliyetlere tamamıyla izin verilecekti. Anayasa referandumu arz edildiği zaman; propogandanın yalnız Anayasa konusuna inhisar ettirilmesi meselesiydi. Evvelâ siyasi faaliyetlere müsaade edildiğinde, siyasi partiler*

³⁶⁴ A.g.e, s.168.

³⁶⁵ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi...*, s.100.

³⁶⁶ *Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı*, 73. Birleşim, C.6, 22 Mart 1961, s. 4.

³⁶⁷ A.g.e, s.5.

bunu koz olarak ele alıp kendi faaliyetlerine sokacaklarını” ifade etti.³⁶⁸ Nitekim, siyasi partilerin yalnızca anayasa referandumu için propaganda yapacakları ve seçimler içinde ancak; tarihleri belli olduktan sonra 45 içerisinde propaganda yapabilecekleri şartıyla kanun tasarısı kabul edildi.³⁶⁹

Sonuçta, anayasa referandumu yaklaşırken Temsilciler meclisi tatile girdi ve bütün siyasi partiler anayasayı tanıtmak amacıyla kampanya başlattılar.³⁷⁰ Kurucu Meclis tarafından hazırlanan bu anayasa ile Cumhuriyet tarihinde ilk kez halkoylaması yapıldı. Bu anayasa ile seçme yeterliliği bulunan her vatandaşın seçmen kütüğüne kayıtlı olmak şartıyla oy kullanabilmesi, siyasal partilerin de propaganda yapabilmesi sağlanmış oldu.³⁷¹ Siyasi partiler anayasa referandumu için yoğun bir kampanya yürüttüler.

27 Mayıs, Türkiye’de en fazla oy toplamış bir parti olan DP’nin kapatılmasına yol açmıştır. 1961 referandumu Türkiye’de yeni partilerin oluştuğu ve parti sisteminin yeniden belirlendiği bir süreç içinde yapılmıştır. Parti sadakati çizgilerinin yeni parti sistemine göre yeniden belirlendiği bu süreçte, 1961 Anayasa referandumu büyük ölçüde etkili olmuştur. Kapatılan DP’nin oylarını toplamak isteyen bir eski CKMP ve iki yeni parti olan YTP ve AP, referandum konusunda takındıkları tavırlarla kendi geleceklerini sağlamlaştırmak çabası içine girecekler, seçmenler de, referandum kampanyasından yararlanmak suretiyle, yeni parti sistemi karşısındaki tavırlarını da tayin edip, seçimlerini yapacaklardı.³⁷²

Propaganda döneminde, CHP ve CKMP anayasanın kabulü için olumlu bir tavır sergiledi. Demokrat Parti’nin devamı niteliğinde sayılan AP ise, “*oyların hayırlı olması*” nı dileyen ironik bir slogan ile yeni anayasaya karşı olumsuz bir tavır aldı. DP çizgisinin kısmi ve geçici temsilcisi sayılan YTP ise, kararlı bir tutum sergileyemedi.³⁷³ MBK Başkanı Cemal Gürsel ise; DP oylarına kapılmamalarına karşı “*DP’yi eski pervasız alışkanlıkları içinde yeniden hortlatmaya çalışanlar vardır. Bunu*

³⁶⁸ A.g.e, s.8.

³⁶⁹ A.g.e, s. 8-9.

³⁷⁰ **Ulus**, 15 Haziran 1961.

³⁷¹ Türkiye Çalışmaları Grubu, **a.g.e**, s.14.

³⁷² Bener Karakartal, “Bir Siyasal Katılma Türü Olarak Referandum ve 1961 Türk Anayasa Referandumu”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası-Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil’in Anısına Armağan**, C. XXXVIII, S. 3-4 (1984), s. 164.

³⁷³ A.g.e, s.14-15.

yapanlar ateşle oynadıklarının farkında değillerdir. Unutmasınlar ki düşündüklerinde asla muvaffak olamayacaklardır” ifadesiyle tüm partilileri uyardı.³⁷⁴ 1961 Anayasası, 1950-1960 döneminde iktidar olan DP iktidarına ve onun benimsediği demokrasi anlayışına bir tepki olarak şekillendi ve ona göre işlendi. Anayasayı hazırlayanların temel amacı, DP türü bir siyasal partinin yeniden iktidar olmasını önlemek, bu önlenemese bile böyle bir iktidarın meclis üstünlüğü ne dayanarak mutlak bir güç kullanmasını engellemektir. Zaten yeni anayasanın asıl yazılış amacı, Millet meclisini başka kurumlarla dengelemek suretiyle, DP'nin (ve ondan önce CHP'nin) sahip olduğu türden bir iktidar tekeli engellemektir.³⁷⁵

Askeri müdahalenin dışında kalan ve bir an önce demokrasiye dönüşü talep eden İsmet İnönü, demokrasiye dönüş yolunda referandumun bir köşe taşı oluşturduğunu biliyordu. Böylece referandum kampanyasında CHP tasarının güçlü bir savunucusu olacaktı.³⁷⁶ CHP, Anayasa referandumunda “Evet” çıkması adına bir kampanya yürütecekti. “Yeni Anayasa Milletın Eseridir”³⁷⁷ sloganı etrafında yürütülen kampanyada, 1960 öncesi duruma devamlı surette atıfta bulunularak; yeni anayasanın, demokratik rejimin bir siyaset adamı veya heyeti tarafından tahribata uğraması yolunu ciddi şekilde önlediğine vurgu yapılıyordu.³⁷⁸ Anayasa referandum sürecinde CHP lideri İsmet İnönü; “CHP'de Kin ve öfke yoktur... Anayasanın kabulü ileriye doğru yapılacak olan bütün hamlelerin başlangıcı olacaktır ve çektiğimiz bütün bu ıstırapların mahsulü bu Anayasa'dır” dedi.³⁷⁹ Ardından CHP'nin büyük Taksim mitinginde 50.000 kişiye seslenerek:

“Bu Anayasa diğer Anayasa tecrübeleri göz önünde bulundurularak hazırlanmış cemiyetimizin müşterek bir eseridir. Artık Anayasanın kabulüyle birlikte İkinci Cumhuriyet devrinde ümitli bir devreye giriyoruz. Bu Anayasa insan hakları ve hürriyet getiriyor” dedi. İnönü'nün bu seslenişi üzerine “Evet” nidalarıyla mitingi çınlatan halk İsmet İnönü'ye “Yaşa baba çok yaşa, Anayasaya Evet...” diyerek anayasaya büyük bir destek verdi.³⁸⁰ 1924 Anayasası'nın çok partili hayata kafi

³⁷⁴ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok...*, s.230.

³⁷⁵ Zürcher, *a.g.e.*, s.357.

³⁷⁶ Karakartal, *a.g.m.*, s.170.

³⁷⁷ *Milliyet*, 4 Temmuz 1961.

³⁷⁸ *Milliyet*, 3 Temmuz 1961.

³⁷⁹ *Ulus*, 3 Temmuz 1961.

³⁸⁰ *Ulus*, 4 Temmuz 1961.

gelmediğini söyleyen İsmet İnönü; yeni anayasanın “*Gerçek demokrasiyi tam olarak teminata bağladığını*” ifade etti.³⁸¹ Cumhuriyet Halk Partisi, kampanya süresindeki en büyük toplantısını 3 Temmuz 1961 günü Taksim Meydanı’nda yapmıştı. Meydanı dolduran yüz binden fazla kişiye İsmet İnönü, anayasa lehinde oy kullanmaları için salık vermiştir. Kasım Gülek, Turhan Feyzioğlu ise anayasanın bir CHP projesi olduğu fikrini reddetmişler, proje halkın tümünü eseridir demişlerdir.³⁸²

Yeni anayasa, meclisten çıkan kanunları denetleyen bir anayasa mahkemesi oluşturmuş; iktidar sahipleri karşısında hakimlere teminatlar sağlamış; vatanın iktisadi bakımdan hızlı kalkınması ve vatandaşların refaha kavuşmasına önem vermişti. Türk milleti, ömürlerini millet hizmetinde tüketen şehitlerimiz ve büyük Atatürk adına anayasanın kabulünü sağlayacaktı.³⁸³ Bursa’da “*Evet*” kampanyasını yürüten heyetin içerisinde Kurucu Meclis üyelerinden Prof. Enver Ziya Karal, Prof. Bedrettin Tuncel, Dr. İbrahim Öktem, Derviş Sami Taşman, Raif Aybar bulunuyordu. İlçe ve nahiyeleri gezen heyet, halkı bilgilendirici konuşmalar yaparak, evet oyu istiyordu.³⁸⁴

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı ise anayasa referandum sürecinde, 27 Mayıs rejiminin getirdiği kurumlara muhalefet etmemiş, kurucu meclise partisi ile birlikte katılmış ve anayasanın halk oylanmasında desteklenmesini istemiştir. Bu tavrıyla Bölükbaşı 27 Mayıs ve 1961 Anayasası ile oturtulmaya çalışılan yeni düzeni savunmuştur. CHP ile ilişki kuran askeri yönetimi tarafsız olmamakla suçlarken, CHP gibi siyasi manevralarla özellikle DP’li seçmen nezdinde “*27 Mayısçı*” olarak algılanmamaya dikkat etmiştir.³⁸⁵ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve lideri Osman Bölükbaşı, referandum kampanyasında, anayasanın kapsamına giren her şeyin halkın çıkarına olduğunu ifade ederek, mutlaka anayasa lehinde oy verilmesi gerektiğine vurgu yapmıştı.³⁸⁶ Osman Bölükbaşı, darağaçlarının gölgesinde girilen referandum sürecinde basına verdiği bir beyanda şu ifadelerde bulunuyordu.³⁸⁷

³⁸¹ **Cumhuriyet**, 17 Mart 1961.

³⁸² **Milliyet**, 4 Temmuz 1961.

³⁸³ **Milliyet**, 3 Temmuz 1961.

³⁸⁴ Karakartal, **a.g.m.**, s.171.

³⁸⁵ Evren Ayhan, **Osman Bölükbaşı'nın Siyasi Faaliyetleri (1913-2002)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006, s.66.

³⁸⁶ Karakartal, **a.g.m.**, s. 171.

³⁸⁷ **Milliyet**, 3 Temmuz 1961.

“CKMP olarak Anayasa 'ya 'Evet' denmesi icap ettiğine yürekten kaniyiz. Aksi halde Cemal Paşa şu kapıya bir darağacı kursa milletin aleyhine olan bir anayasaya 'Evet' dememek için yağlı ipi kendi elimle boynuma geçirmeyi şeref telakki ederim.”

27 Mayıs öncesinde DP'den zarar gören CKMP başından itibaren 27 Mayıs'ın yanında yer almış ve Osman Bölükbaşı kendisini “askerlerin gerçek dostu” ilân etmiştir. CKMP liderine göre mutlaka anayasa lehinde oy kullanmak gerekmektedir, çünkü anayasanın kapsamına giren her şey halkın çıkarları çizgisindedir.³⁸⁸

Anayasa oylamasında diğer partilerden ayrı bir tutum takınan Adalet Partisi, sürecin başlarında sessiz bir politika izlerken, referanduma bir hafta kala bizzat lideri Ragıp Gümüşpala'nın ağzından “Evet” yolunda bir söylemde bulunmuştu. Fakat bu zoraki bir ‘Evet’ti ve arkasından “Bununla beraber” deyimi geliyordu. Çünkü oluşturulan anayasa eksiklikler taşıyordu. Dönemin hassasiyetinden dolayı eksiklikleri tam olarak ifade etmekten sakınan Ragıp Gümüşpala, radyoda yaptığı konuşmasında partisinin anayasaya olan mesafeli tavrını şöyle açıklıyordu.³⁸⁹

“Bir milli anayasanın geniş ve müsait zamanlar içinde dahi hazırlanması büyük güçlükler arz ettiği ve derin ilmi araştırmaları gerektirdiği göz önünde tutulursa bir yılda ve bir devrim havası içinde meydana getirilen Anayasanın gerek şekli ve gerekse muhteva bakımından bir takım noksanları ve fazlalıkları olmasını tabii görmek icap eder.”

Adalet Partililere göre; 1961 Anayasası'nın hukuki yönü tamamı, fakat sosyal yönü büyük eksiklikler taşıyordu.³⁹⁰ Kesin tavır almaktan kaçınan AP son sözü halkın söyleyeceğini ifade ederken, bazı partili idareciler ülke genelinde olduğu gibi, Bursa kamuoyunda da, 1961 Anayasasına yönelik halk oylamasında “Hayır diyelim Hayır Olsun” parolasını yürütüyordu.³⁹¹ Ayrıca, Anayasa'ya evet denmesi halinde, Yassıada'da yargılanan DP'lilerin cezalandırılmalarının onayı olduğu, evet oyu ile

³⁸⁸ Karakartal, **a.g.m.**, s. 171.

³⁸⁹ **Milliyet**, 2 Temmuz 1961.

³⁹⁰ **Milliyet**, 3 Temmuz 1961.

³⁹¹ Çavdar, **a.g.m.**, s. 2090.

toprakların karşılıksız kamulaştırılacağı ve CHP'nin iktidara dönüşünün gerçekleşeceğinin onaylanacağı ileri sürülüyordu.³⁹²

Yeni Türkiye Partisi (YTP), DP oylarını hedefleyen bir parti olarak, anayasa referandumunu konusunda net bir tavır almaktan uzak kalmıştı. Genel Başkan Ekrem Alican, anayasayı reddetmek konusunda bir sebep olmadığını demekle yetinmiş, yönetim kurulu seçmenleri anayasa lehinde karar almaları konusunda yönlendirmişti.³⁹³ Bunun yanı sıra YTP'nin referandumla ilgili gayretlerine “*düşman kardeş*” olarak bilinen AP'den bir darbe geldi. AP'nin yarı resmi organı “*Son Havadis gazetesi*”, YTP'nin anayasaya “*Evet*” demeyeceğine dair tamamıyla uydurma bir haber yayınladı. Haberde YTP'nin 1961 Anayasası'na “*Evet*” diyemeyeceğine, bu konuda Genel İdare Kurulunda ihtilâf olduğu belirtiliyordu. Haberden ziyadesiyle telâşa düşen, YTP lideri Ekrem Alican bu konuda şunları ifade etti:³⁹⁴

“Böyle bir şeye nasıl ihtimal verebilirsiniz? Bakınız ben de, Raif de (Raif Aybar), Cahit de (Çalışma Bakanı Cahit Talas), Kurucu Meclis üyesiyiz. Orada beyaz oy kullandık mânası açıktır. Demek ki İkinci Cumhuriyet Anayasasını tasvip ediyoruz.”

Anayasa için hayır propagandası yapanları “*Milletin kararsızlık içinde bulunmasından menfaat uman bedbaht ve karanlık insanlar*” olarak vasıflandıran Hükümet Başkanı Org. Cemal Gürsel; yeni anayasa için “*Muhteşem bir eser*” dedi.³⁹⁵

Kurucu Meclis'te temsil edilen bütün heyetlerin ve partilerin ittifakıyla çıkarılan anayasayı kötüleme cesaretini kendilerinde bulamayanlar, gayesi aşikâr bir taktikle referandum müessesesini oklarına hedef seçtiler. Maksat, anayasanın tasdiki usulünü itibardan düşürmek suretiyle anayasayı zayıflatmak ve referanduma iştirak nispetini mümkün nispetinde azaltmaktı. Böylece Kurucu Meclis'in hazırladığı metin zayıf bir seçmen kütlesinin oyuyla yürürlüğe girecek ve İkinci Cumhuriyet'in anayasası bu doğuş zafiyetini ömrü boyunca muhafaza edecekti. Böyle gayretlere karşı alınması gereken bazı tedbirlerin bulunduğu muhakkaktı.³⁹⁶

³⁹² Karakartal, **a.g.m.**, s. 180.

³⁹³ **A.g.m.**, s. 171.

³⁹⁴ Toker, “Kardeşin Kardeşe Ettiği”, **Akis**, 12 Haziran 1961, s. 17.

³⁹⁵ **Cumhuriyet**, 5 Temmuz 1961.

³⁹⁶ Toker, “Referanduma Doğru”, **Akis**, 5 Haziran 1961, s.13.

Bir yandan referandum kötülenirken diğer taraftan “*mağara ve inlerde yaşayan bir kısım halkımız ve Türkçeyi konuşamayan bölgelerimiz sakinleri*” nezdinde bir sapık propagandanın işletilmekte idi. Anayasanın yapıcıları komünist, mason veya dinsiz gösterilerek metnin şeytaniyeti ileri sürülmekte ve iş “*buna oy veren kâfir olur*” fetvasına kadar götürülmekteydi.³⁹⁷

Partilerin propagandaları sonucunda 1961 yılında başlayan anayasanın³⁹⁸ halkoyuna sunulması hakkında kanun³⁹⁹ gereğince yeni anayasa halk oyuna sunuldu. Bu oylamalar neticesinde 9 Temmuz 1961 günü yapılan halk oylamasında 1961 Anayasası kabul edildi.⁴⁰⁰

1961 Anayasası Referandum Sonuçları⁴⁰¹

Seçmen Sayısı	Seçime Katılan Seçmen Sayısı	Geçerli Oy Sayısı	Geçersiz Oy Sayısı	EVET Oyu Oranı ve Sayısı	HAYIR Oyu Oranı ve Sayısı
12.735.009	10.322.169	10.282.561	39608	6.348.191 % 61.7	3.934.370 % 38.3

AP dışında, bütün partilerin ve baskı gruplarının anayasa lehinde propaganda yapmalarına rağmen, 9 Temmuz günü 3,9 milyon seçmen, yani seçmenlerin yüzde 38,3’ü anayasaya, hayır demiştir. Hayır oyu kırsal bölgelerde daha yükselmekte ve yüzde 39,5’i bulmaktadır. Anayasaya seçmenlerin yüzde 61,7’si, kentli seçmenlerin yüzde 64,7’si evet demiştir. Çıkan sonuç, kırsal bölgelerde kentlere göre, hem katılma, hem de hayır oyu yüzdesinin daha yüksek olduğudur.⁴⁰² 1961 yılı resmi verilere göre iller açısından durum incelendiğinde 11 ilin anayasayı reddettiği görülmektedir. Aydın’da seçmenlerin yüzde 56,0’i, Bursa’da 52,9’u, Çorum’da 52,2’si, Denizli’de

³⁹⁷ A.g.m, s.13.

³⁹⁸ Kanun No 334, Kabul Tarihi : 27/5/1961, “Halkoyuna Sunulmak Üzere Tasarının Resmi Gazete ile İlanı”: 31/5/1961, S: 10859, **Resmi Gazete:** (20/7/1961).

³⁹⁹ Kanun No: 283, **Resmi Gazete,** 1.4.1961 -10771., Kabul Tarihi: (28.3.1961), **4. Tertip Düstur,** C. 1, s. 2339.

⁴⁰⁰ **Cumhuriyet,** 11 Temmuz 1961.

⁴⁰¹ **Cumhuriyet,** 11 Temmuz 1961.

⁴⁰² Karakartal, **a.g.m.,** s.174.

51,3% İzmir’de 50,2’si, Kütahya’da 58,2’si, Manisa’da 56,1’i, Sakarya’da 52,8’si, Samsun’da 57,0’ı, Zonguldak’ta 53,1’i anayasayı reddetmiştir.⁴⁰³

Anayasanın onaylanmadığı illerin tümünün 1957’de DP’li iller olmasına karşın, DP’li tüm illerin 1961 yılında anayasa aleyhine oy kullanmadığı karşılaştırmalı incelemeler sonucunda ortaya çıkmıştır. Örneğin, Kırklareli, İstanbul, Edirne, Balıkesir, Çanakkale, Muğla, Hakkâri, Bitlis gibi iller 1957’de DP’ye oy vermişlerdir, ama 9 Temmuz 1961’de diğer DP’li illerden ayrılarak, anayasayı onaylamışlardır.⁴⁰⁴

1961 Anayasası’na, 67 ilden 11 ilin dışında kalanlar evet demişlerdir. Türkiye ortalaması bu referandumda yüzde 61,7 olurken anayasaya: 18 il yüzde 70’in üzerinde bir oranla evet demiştir. Bu iller Ağrı (82,9), Artvin (77,8), Bingöl (79,6), Diyarbakır (73,8,) Erzincan (76,4), Hakkâri (92,9), İstanbul (77,4), Kars (92,8), Kırşehir (92,8), Malatya (88,7), Mardin (97,9), Muş (79,1), Siirt (91,7), Sivas (74,8), Tunceli (95,1), Urfa (80,2), Uşak (75,5), Van (80,8) dir.⁴⁰⁵

9 Temmuz 1961 tarihinde yapılan anayasa oylaması sonucunda “Evet” oylarının % 61.7 çıkmasına karşılık % 38.3 “Hayır” oyu çıkması MBK ve Silahlı Kuvvetler Birliği üyeleri tarafından memnuniyetle karşılanmadığı gibi yapılacak seçimlerin muhtemel sonuçları hakkında da orduyu endişeye sevk etti. Bu tarihten sonra siyasi partilerin faaliyetleri daha bir sıkı denetim altına alındı ve siyasi parti liderleri çeşitli defalar Devlet Başkanı Org. Gürsel başkanlığında toplantıya çağrılarak uyarıldı.⁴⁰⁶ Anayasa referandum sonrasında oya iştirak % 80.2 oldu.⁴⁰⁷ Kuvvetini halk oyundan alamayan idarelerde devamlı istikrar olamaz ve bugün halk anayasaya büyük bir katılım gerçekleştirerek reyini verdi ve kararını bildirdi.⁴⁰⁸

1961 Anayasası ile yasama yetkisi; “Egemenlik kayıtsız şartsız Türk Milletininindir” ilkesinden çıkarılarak millet egemenliğini, anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanacaktı. (Madde 4), Yasama yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne aitti ve bu yetki devredilemezdi. (Madde 5) Yürütme yetkisi;

⁴⁰³ Karakartal, **a.g.m.**, s.175.

⁴⁰⁴ **A.g.m.**, s.176.

⁴⁰⁵ **A.g.m.**, s.176.

⁴⁰⁶ Lewis, **a.g.e.**, s.17.

⁴⁰⁷ **Ulus**, 10 Temmuz 1961.

⁴⁰⁸ **Ulus**, 12 Temmuz 1961.

(Madde 6), kanunlar çerçevesinde, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından yerine getirilecekti.⁴⁰⁹ (Madde 7 ve 8) Yargı yetkisi Türk milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılacak ve kanunlar anayasaya aykırı olmayacaktı. Ayrıca, anayasa hükümleri, yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır şartı getirildi.⁴¹⁰

1961 Anayasası yargının bağımsızlığı ve anayasanın üstünlüğünü 1924'ün daha da ilerisine götürdü. Özellikle mahkemelerin kararlarının Yasamadan ve Yürütmeden bağımsızlığı (mad. 132.), her konuda yargıçlık güvencesi (mad. 133 ve 134) ve Anayasa Mahkemesinin yasamayı denetlemesi ve kararlarının kesinliği (mad. 147 ve 152). Bunun yanı sıra yargı yetkisi Türk milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılacaktı. (mad. 7) ve Kanunlar anayasaya aykırı olamazdı. (mad. 8).⁴¹¹

1961 Anayasası ile Türkiye'de yayımlanan gazete ve dergiler, milli güvenliğe, kamu düzenine, genel ahlâka, insan hak ve hürriyetlerine dayanan milli, demokratik, lâik ve sosyal Cumhuriyet ilkelerine veya devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne aykırı yayımlardan mahkum olma halinde mahkeme kararıyla kapatılabilirdi. Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı (mad. 28) herkes, önceden izin almaksızın, silâhsız ve saldırısız toplanma veya gösteri yürüyüşü yapma hakkına sahip oldu.⁴¹²

İşçiler ve işverenler, önceden izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahip oldular. İşçi niteliği taşımayan kamu hizmeti görevlilerinin bu alandaki hakları kanunla düzenlenirken, sendika ve sendika birliklerinin tüzükleri, yönetim ve işleyişleri demokratik esaslara aykırı olamazdı. 1961 Anayasası ile Sendikalar, sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahip oldular. Bu hakların kullanılmasında uygulanacak şekil ve usuller kanunlarda ayrıntılı olarak yer verildi. Bunun yanı sıra kanunlara göre; Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, milli güvenliğinin, kamu düzeninin ve genel ahlâkın korunması amacıyla sınırlar koyabilir, sendikalar ve sendika birliklerinin tüzükleri, yönetim ve işleyişleri

⁴⁰⁹ Gözübüyük- Kili, **Türk Anayasa...**, s.172.

⁴¹⁰ **A.g.e.**, s.176.

⁴¹¹ Parla, **a.g.e.**, s.31.

⁴¹² Gözübüyük- Kili, **Türk Anayasa...**, s.177.

demokratik esaslara aykırı olmayacaktı. (Madde 46) ve (Madde 47) ile İşçiler, işverenlerle olan münasebetlerinde, İktisadi ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev haklarına sahip olma, grev hakkının kullanılması ve istisnaları ve işverenlerin hakları kanunla düzenlenmesi şartları getirildi.⁴¹³

1961 Anayasasına göre; (mad. 55) ile vatandaşlar, kanunda gösterilen şartlara uygun olarak, seçme ve seçilme hakkına sahip oldular. Yeni seçim kanununa göre Seçimler, serbest, eşit, gizli, tek dereceli genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre yapılacaktı. Ayrıca vatandaşlar, (mad. 56), siyasi parti kurma ve usulüne göre partilere girme ve çıkma hakkına sahip oldu. Siyasi partiler bir karara bağlanarak, önceden izin almadan kurulur ve serbestçe faaliyette bulunurlardı. Hatta, ister iktidarda ister muhalefette olsunlar, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları olarak ifade edildiler.⁴¹⁴

1961 Anayasası, iktidarı sınırlayabilmek için, vatandaşların haklarını ve özgürlüklerini ayrıntılı olarak sıralamakla kalmadı, güçler ayrılığı ilkesini benimseyerek “*organik düzenleme*” yoluyla iktidarı bölmek, parçalamak ve dengelendirmek amacını gütmüştür denilmekteydi.⁴¹⁵ Fakat şu var ki; yasama, yürütme ve yargı organları arasında üçlü bir güçler ayrılığı, parti disipliniyle çalışan bir parlamenter sisteme aykırı düşer. Anayasada ille de bir güçler ayrılığı aramak gerekiyorsa, bunu yasama, yürütme ve yargı organları arasında değil, parlamenter sistem açısından bir bütün sayılması gereken yasama-yürütme ikilisi ile yargı kuruluşları arasında aramak gerekir. 1961 Anayasası bu ayırımın tam ve sağlam olmasına önem vermiş, bunu gerçekleştirdikten sonra da yasama ve yürütme organlarının çalışmaları üzerinde eksiksiz bir yargı denetimi kurdu. Buna karşılık, yasama ile yürütme orasındaki ayırım, birbirine denk ve kaynakları ayrı iki gücün karşı karşıya getirilmesiyle bir çeşit, “*anayasa statüğü*” yolundan vatandaşa güvenlik sağlamağa çalışan bir ayırım değildi. Burada, daha çok, bir “*görevler ayırımı*” söz konusuydu ve yasama niteliği taşıyan işlemleri ancak yasama organı, yürütme niteliği taşıyanları da yürütme organı yapabilmekteydi. Böyle bir ayırımın vatandaş bakımından önemi,

⁴¹³ A.g.e, s.184.

⁴¹⁴ A.g.e, s.186.

⁴¹⁵ Soysal, a.g.e, s.71.

işlemlerin hangi yargısal denetim kategorisine gireceğinin bilinmesindedir. Burada da genellikle yasamayı Anayasa Mahkemesi denetleyecekken, yürütmeyi de Danıştay denetleyecekti. 1961 Anayasası ile tam bir güçler ayrılığı; yasama, yürütme ve yargı güçlerini kullanacak olan organların ve kişilerin ayrı ayrı yollardan, değişik biçimde işbaşına gelmelerini, aralarında karşılıklı bir denge yaratılmasını ve az çok eşit değerde frenleme mekanizmalarının kurulmasını gerektirdi.⁴¹⁶

Anayasanın bu tepkiselliği onu baştan aşağı milli iradeye güvensizliğin izleriyle dolu bir belge haline getirdi. Seçimle gelen iktidarı sınırlamak amacıyla yapısal anlamda bir dizi değişiklik gerçekleştirildi. 1961 Anayasası bu haliyle Türk anayasacılığında “çoğunlukçu demokrasiden, anayasal demokrasi” ya da “çoğulcu demokrasi” anlayışına geçişi simgeler hale geldi. Bununla birlikte siyasal iktidarın özerk kuramlarla sınırlandırıldığı, azınlıkta kalanların ve farkı olanların korunduğu, anayasaya aykırı kabul edilen kanunların anayasa yargısı tarafından geçersiz kılındığı bir model olarak kabul edilmektedir. Buradan hareketle bir saptama yapıldığında, 1961 Anayasası çağdaşına göre en “liberal” anayasa olduğu yargısına ulaşılabilir.⁴¹⁷

1961 Anayasası’na göre; hak ve özgürlükler devletin temel nitelikli görevleri arasında yer alıyordu. Bu anlamda, özgürlük esas olduğundan devlet buna saygı göstermekle yükümlü hale getirildi. Bu özgürlüğün iki ana temelini ise; var olanın korunması ve herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilemez vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahipti.⁴¹⁸ Yine; 1961 Anayasa’sının yürürlüğe konulmasıyla birlikte, aydın-öğrenci-işçi kesimlerinin siyaset yapmasının önu açıldı. Bu da 27 Mayıs Askeri Müdahalesi’nin Türkiye’de rejimin demokratikleşmesi yolunda 1946 yılında başlayan süreci daha ileriye götürdüğünü göstermektedir. Bununla beraber 1961 Anayasası, gerçek anlamda bireysel özgürlükleri genişletirken aynı zamanda siyasi iktidarın hareket alanını daraltan bir nitelik taşıyordu.⁴¹⁹ Ayrıca 1961 Anayasası ile nispi temsil sistemi uygulaması getirilerek tek bir partinin iktidarı tek başına ele geçirmesinin önüne geçilerek seçimlerde çoğunluk sistemi uygulamasından vazgeçildi.⁴²⁰

⁴¹⁶ A.g.e, s.72.

⁴¹⁷ Yılmaz, **Modern Türkiye’de...**, s.281.

⁴¹⁸ Tanör, **İki Anayasa...**, s.25.

⁴¹⁹ Özdemir, **Türkiye Tarihi...**, s.228.

⁴²⁰ Mümtaz’er Türköne, **Siyaset**, Lotus Yayınları, İstanbul, 2009, s.438.

Türk siyasal yaşamının en sesli dönemi olarak nitelendirilen 1960- 1980 arası dönem aynı zamanda Türkiye'nin en istikrarsız dönemi olma özelliğini de göstermektedir. Bunda elbette ki yeni seçim sisteminin rolü büyüktür. 1961 anayasasının sağladığı fikir özgürlüğü ve dernekleşme ortamı içinde önce sol ve sosyalist, daha sonra bunlara tepki olarak ortaya çıkan sağ ve en sonunda da muhafazakâr akımlar ortaya çıktı. Aslında bu akımların temsilcileri daha önceki yıllarda da yok sayılmazdı. Fakat bu dönemde bu akımların temsilcileri hızla çoğalmaya, dernekleşmeye ve zamanla da ülke gündemini oluşturan bir yapılaşmaya gittiler. Özellikle de Sosyalist düşünce, 1961 yılında TİP'in kuruluşuyla beraber partileşme ve legal mücadele alanında önemli bir fırsat yakaladı. İşçi Partisi faaliyetleri, Türkiye tarihinde görülmemiş derecede sosyalist etkinliklerin artması için bir fırsat oldu.⁴²¹

1961 Anayasası politik partileri demokratik yaşamın vazgeçilmez ögesi olarak saymaktaydı. Anayasa, vatandaşların politik parti kurma ve usulüne göre partilere girme ve çıkma haklarına sahip olduğunu kabul ederek, politik partilerin önceden izin alınmadan kurulacağını belirtiyordu. Anayasa ayrıca politik partilerin, tüzüklerinin, programlarının ve faaliyetlerinin, insan hak ve özgürlüklerine dayanan, lâik cumhuriyet ilkelerine ve devletin ülkesi ve milleti ile bölünmezliği temel hükmüne uymak zorunda olduğunu ve bunlara uymayan partilerin temelli kapatılacağını ifade edildi.⁴²²Bu anlamda yeni partilerin doğup büyümesine izin veren 1961 Anayasası, selefinden çok daha liberaldi. Hatta pek çoktan, artan bir şekilde kutuplaşan bir toplum için fazla liberal olduğunu düşünmeye başladı. Yeni hükümetler çoğunlukla merkez sağdaydılar ve kısa sürede eski tüfek Kemalistlerin kalesi olan anayasa mahkemesiyle çatışma haline geldiler. Aynı zamanda yeni özgürlük, sağda ve solda daha radikal güçler tarafından istismar edilmekteydi.⁴²³

⁴²¹ Mustafa Çufalı, '1961-1971: Sağ ve Sol Siyasal Hareketler', **Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi** Yayınları, Ünite 9, Erzurum, s.2.

⁴²² Gözübüyük, **Anayasa Huk...**, s.138.

⁴²³ Lewis, **a.g.e**, s.17.

1961 Anayasası ile demokrasinin bütün unsurları 27 Mayıs temeli üzerine yapıldı ve bu sistem emniyetle işlenmeye çalışıldı. Türkiye'nin gerçek ihtiyaçları olan “*Sosyal Devlet*” anlayışı sosyal demokrasi hedefleriyle gerçekleştirildi. 1961 Anayasası, geçilen yollarda meydana gelen kişisel zararları ve kayıpları unutarak getirmiş olduğu bu sosyal hedeflerle ufukta beliren ileri Türkiye yolunda atılmış önemli bir adımdır.⁴²⁴

1961 Anayasası her ne kadar yeni yasalarla siyasal yapıyı değiştirdiyse de temeldeki yapılanma aynen kaldı. DP kapatıldı, anayasayı ihlâl gerekçesiyle yargılanan liderleri hapse atıldı ve Başbakan Menderes ile birlikte Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu idam edildi. Ancak; DP'liler halk arasında sevilmeğe devam ediyordu.⁴²⁵

3.1.3. 1961 Anayasası ile Yasama ve Yürütme Alanında Kazanılan Yeni Yetkiler

27 Mayıs Askeri müdahalesinden sonra Kurucu Meclis tarafından hazırlanan 1961 Anayasası, Türk halkına Cumhuriyet'in kuruluşundan beri yaşadıkları en büyük siyasi özgürlüğü sundu. Türkiye yeni bir “*sosyal devlet*” olarak tanımlanıyordu. Yeni anayasa bugüne kadar hiçbir zaman düşünülmemiş toplumsal haklar veriyor, üniversitelere özerklik ve öğrencilere dernek kurma hakkı, işçilere grev hakkı tanıyordu. Bu siyasal özgürlük ortamında, işçiler ve solcu aydınlar ilk kez bir sosyalist partiyi, Türkiye İşçi Partisi'ni kurmak üzere bir araya geldiler ve geçmişte Kemalizm çerçevesinde dönen siyaset hayatı tartışmalarına bir ideolojik alternatif olarak ortaya çıktılar.⁴²⁶

Özgürlük yaratılması gereken bir nesnedir, devlet de, “*özgürleştirici*” rol ile demokratik hukuk devletini bütün hukuki ve sosyal temelleriyle kurmak, insanın ve özgürlüklerin gelişmesi için “*siyasi ve sosyal bütün engelleri ortadan kaldırmak ve gerekli şartları hazırlamak*” (mad.10/2) maddesiyle bugüne kadar eşi benzeri görülmeyen bir özgürlük ortamı hazırlıyordu.⁴²⁷

⁴²⁴ Erkanlı, " 27 Mayıs Devrimi ve Hedefleri ", **Ulus**, 27 Mayıs 1965.

⁴²⁵ Ahmad, **Bir Kimlik...**, s.167.

⁴²⁶ **A.g.e.**, s.166.

⁴²⁷ Tanör, **İki Anayasa...**, s.26.

1961 Anayasası, bireysel hak ve özgürlük bağlamında 1921 ve 1924 Anayasa'larına göre daha düzenleyici bir yapıda arz ediyordu. Çünkü, 1961 Anayasası ile “*Temel hak ve Özgürlükler*” ayrıntılı olarak düzenlendi. Temel hak ve özgürlüklerin sınırlanmasına yönelik sınırlar konuldu ve anayasa devlete pek çok sosyal ödevler yükledi. Bireysel hak ve özgürlüklerin “*Kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayım, yolculuk, bağıt, çalışma, mülk edinme, malını ve hakkını kullanma, toplanma, dernek kurma, ortaklık kurma hakları ve hürriyetleri Türklerin tabii haklarından*” şeklinde tek bir madde altında düzenlendiği 1924 Anayasasının aksine 1961 Anayasası'nda bireysel hak ve özgürlükler “*Temel Haklar ve Ödevler*” ana başlığı altında çok daha detaylı olarak yer aldı.⁴²⁸

1961 Anayasası'nın yürürlüğe konulmasıyla birlikte, aydın-öğrenci-işçi kesimlerinin siyaset yapmasının önü açıldı. Bu da 27 Mayıs Askeri Müdahalesi'nin Türkiye'de rejimin demokratikleşmesi yolunda 1946 yılında başlayan süreci daha ileriye götürdüğünü ifade etmektedir. 1961 Anayasası, gerçek anlamda bireysel özgürlükleri genişletirken aynı zamanda siyasi iktidarın hareket alanını daraltan bir nitelik taşıdı.⁴²⁹ Ayrıca 1961 Anayasası ile tek bir partinin iktidarı tek başına ele geçirmesinin önüne geçilmek amacıyla nispi temsil sistemi uygulaması getirildi.⁴³⁰ Türk siyasal yaşamının en sesli dönemi olarak nitelendirilen 1960- 1980 arası dönem aynı zamanda Türkiye'nin en istikrarsız dönemi olma özelliğini de göstermektedir. Bunda elbette ki yeni seçim sisteminin rolü büyüktü.

1961 Anayasası ile değişiklik yapılmış olmasına rağmen 1924 Anayasası'nda bulunan “*Egemenliğin kayıtsız şartsız milletin olduğu*” ilkesi korundu. Bunun yanında egemenliği, anayasada belirtilen şartlara uygun olarak, halk adına TBMM ile birlikte kullanacak yeni organlar oluşturuldu.⁴³¹ 1961 Anayasası'na göre millet, egemenliğini anayasasının koyduğu esaslara göre yetkili organlar eliyle kullanır. Böylelikle meclis,

⁴²⁸ Sinem Birol, ‘1961 Anayasasında İfade Özgürlüğü’, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, C. II, (2012), s.43.

⁴²⁹ Özdemir, **Türkiye Tarihi...**, s.228.

⁴³⁰ Türköne, **a.g.e.**, s.438.

⁴³¹ Özbudun, **Türk Anayasa Huk...**, s.39.

egemenliği kullanan tek organ olmaktan çıkararak, anayasada belirtildiği gibi bu yetkiyi kullanan kuvvetler ayrılığı organlarından biri haline getirildi.⁴³²

1961 Anayasası'nın bir rastlantı olmadığını, bulunduğu ortam ve koşulların ürünü olduğunu ifade eden Bülent Tanör, anayasanın demokratik karakteri kadar, sivil toplumun 1960'lardan sonra kaydettiği sıçramanın da bu durumu net olarak ifade ettiğini belirtir.⁴³³ 1961 Anayasası, anayasanın üstünlüğünü ve bağlayıcılığı ilkesini ve bunları sağlayacak bütün pratik malzemeyi getiren ilk anayasadır. Çünkü 1921 ve 1924 Anayasa'larında “*kanunlar Anayasaya aykırı olamaz*” maddesinden başka bir madde yoktu ve anayasanın üstünlüğü söz konusu değildi.⁴³⁴ Kurumsal düzenlemeler yoluyla iktidarı sınırlama bakımından 1961 Anayasası'nın getirdiği en önemli yenilik, hiç şüphesiz, yasaların anayasaya uygunluğuna ya da aykırılığına karar verecek bir yargısal denetim mekanizmasının meydana getirilmesinde, Anayasa Mahkemesi'nin kurulmasıydı.⁴³⁵ Bu yönden 1961 Anayasası, yargının bağımsızlığı ve anayasanın üstünlüğü ilkeleri ile hak ve özgürlükler açısından kuramsal anayasa geleneğinde ileri bir aşamadır.⁴³⁶

1961 Anayasası, anayasayı TBMM dahil olmak üzere bütün organ ve kuruluşların üzerine çıkardı ve “*üstün ve bağlayıcı*” bir özellik verdi. Anayasa hükümler, yasama, yürütme ve yargı organlarını ve idare makamlarını bağlayan tek hukuk kurumu haline geldi. Bu amaçla da yasaları anayasaya uygunluğunu denetleyebilmek için Anayasa Mahkemesi oluşturuldu.⁴³⁷

1960'a kadar “*meclis üstünlüğü*” ilkesiyle en açık görünüme kavuşmuş olan “*Ulusal Egemenlik*” kavramı bakımından 1961 Anayasası bir gerileme mi sayılmalıdır? Görünüşe göre. Evet. Ulusun oylarıyla seçilenler artık her istediklerini yapamıyorlardı. Ancak, 1961 Anayasasının uygulanmasında ve yorumlanmasında bu görünüşü iyi değerlendirmek gerekir. Çünkü; bütün uğraşmalardan ve “*daha*

⁴³² Gözübüyük, **Anayasa Huk...**, s.138.

⁴³³ Tanör, **İki Anayasa...**, s.15.

⁴³⁴ **A.g.e.**, s.19.

⁴³⁵ Soysal, **a.g.e.**, s.73.

⁴³⁶ Parla, **a.g.e.**, s.21.

⁴³⁷ Tanör, **İki Anayasa...**, s.21.

demokratik” bir anayasa düzeni kurma çabalarından sonra egemenliğin kullanılması bakımından böylesine geri gidilmiş olunamazdı.⁴³⁸

1924 Anayasasından 1961 Anayasasına geçerken meclis üstünlüğünden Anayasa üstünlüğüne geçiren en önemli sebepler nelerdi? 1924 Anayasası hazırlandığı sırada gündem içerisindeki kilit nokta; “ulusal bir devletin kurulması ve toplumun yeniden biçimlendirilmesi, çağdaşlaşma ve radikal reformlar vb. idi.” İçerisinde bulunduğu dönem anayasa ve hukuk üstünlüğünü değil, ileri atılımların ve çağdaşlaşma mücadelesinin ön plana çıktığı bir dönemdi.⁴³⁹

1961 Anayasası, yürütme ile yasama arasında kesin bir güçler ayrılığı yerine görevler ayrılığı kabul edildi; siyasal parti gerçeğinin hükümetle parlamentoyu, daha doğrusu onun içindeki en güçlü kanat olan Millet Meclisi çoğunluğunu birbirine yaklaştırması doğal karşılandı. Ancak bu yakınlaşmanın 1960’dan önceki sakıncaları doğurmaması için yargı organının bağımsızlığı artırıldı, denetleme yetkileri bir hayli genişletildi.⁴⁴⁰

1961 Anayasası’nda esas önemli olan sorun ise, siyasal demokrasinin kurulması ve korunup kollanmasıydı. Çünkü 1950-1960 arası dönemde bu ilkelerin yok olduğu dönemdir.⁴⁴¹ 1961 Anayasası, devlet iktidarının ve egemenliğin kullanılmasının çeşitli organlar ve kurumlar arasında dağıtılması ve bunlar arasında karşılıklı dengelerin oluşturulmasıydı.⁴⁴² 1961 Anayasası getirmiş olduğu kuvvetlerin açık bir şekilde dağıtılmasını ve bir denge haline getirilmesiyle, iktidarın paylaşılması dolayısıyla “bölüşürülmüş egemenlik” lehinde bir ortam hazırladı.⁴⁴³

27 Mayıs öncesinde sürekli tartışmalar, çekişmeler daha çok rejim konularıyla anayasa değişiklikleriyle ilgili olduğu halde, 1961 Anayasasında, birdenbire, uzun bir ekonomik ve sosyal haklar listesiyle karşılaşılr. İşte 1961 Anayasası’nın getirmiş olduğu önemli yeniliklerden biri de işte, bu yöneydi. Anayasanın amaç gösterici, program çizici yönü. Geri kalmış ülkelerin pek çoğunda görülen bu durumla

⁴³⁸ Soysal, a.g.e, s.77.

⁴³⁹ Tanör, *İki Anayasa...*, s.21.

⁴⁴⁰ Soysal, a.g.e, s.73.

⁴⁴¹ Tanör, *İki Anayasa...*, s.21.

⁴⁴² A.g.e, s.22.

⁴⁴³ A.g.e, s.23.

anayasalar yalnız olanı düzenlemekle ya da siyasal alanda uyulması gerekli olanları sıralamakla kalmıyor, aynı zamanda ekonomik ve sosyal alanda yapılması gerekenleri de gösteriyordu. 1961 Anayasasındaki “*Ekonomik ve Sosyal*” hakların, erişilmiş haklar olmadığı muhakkaktı. Bunlar, Anayasadaki 53. maddenin deyimiyile, “*Ulaşılması gereken*” amaçlar olarak belirlendi. Devlet, bu amacına ulaşma ödevlerini ancak iktisadi gelişme ile mali kaynaklarının yeterliği ölçüsünde yerine getirecekti. Bununla birlikte, ekonomik ve sosyal hakların devlet için birer ödev haline sokulup anayasa ile ilân edilmesi bile başlı başına bir aşama sayılabilirdi.⁴⁴⁴

27 Mayıs’tan sonra darbenin getirmiş olduğu önemli tasarruflardan olan 1961 Anayasası, hak yararına sosyal ve ekonomik bir düzen getirdi. Bu düzen “*sosyal adalet*” işletilerek gerçekleştirilecekti. Ancak kurulacak düzen “*egemen güçlerin*” çıkarlarına ters düşüyordu. Egemen sınıflar iktidarı, bu tersliği, önceleri anayasayı bir tarafa itmek, suçlamak yoluyla gidermeye çalıştı. Ancak bu çareler kısır kalınca da copla, sopaya, silâha sarıldı. Bu da 12 Mart 1971 Muhtırası’nı doğurdu.⁴⁴⁵

1961 Anayasası’nın, 56.⁴⁴⁶ ve 57.⁴⁴⁷ maddeleri, Türk siyasi partilerini “*Kamu hukuku müesseseler*” olarak devlet organları niteliğine ulaştırmış, öte yandan 648 sayılı ‘*Siyasi Partiler Kanunu*’ onları Dernekler Kanunu’na bağılıktan kurtarıp kendi varlık ve görevlerine uygun bir hukuki statüye kavuşturmuştur.⁴⁴⁸ 1961 Anayasası’nın 57. maddesinin 3. fıkrasında belirtilen Siyasi Partiler Kanunu, yine anayasanın açık ve kesin hükmüne göre, en geç 25 Ekim 1963 tarihine kadar çıkarılması zorunlu kanunlar arasında yer almakta idi. (Anayasa, Beşinci Kısım, geçici hükümler Md. 7).⁴⁴⁹

⁴⁴⁴ Soysal, **a.g.e.**, s.19.

⁴⁴⁵ Mumcu, **İnkılap...**, s.6.

⁴⁴⁶ Madde 56: “Vatandaşlar, siyasi parti kurma ve usulüne göre partilere girme ve çıkma hakkına sahiptir. Siyasi partiler, önceden izin almadan kurulur ve serbestçe faaliyette bulunurlar. Siyasi partiler, ister iktidarda ister muhalefette olsunlar, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır.” , Gözübüyük- Kili, **Türk Anayasa...**, s.186.

⁴⁴⁷ Madde 57: “ Siyasi partilerin tüzükleri, programları ve faaliyetleri, insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyet ilkelerine ve devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne uygun olmak zorundadır. Bunlara uymayan siyasal partiler temelli kapatılır. Partilerin iç çalışmalarını, faaliyetlerini, Anayasa Mahkemesi’ne hangi hallerde ve ne suretle hesap verecekleri ve bu mahkemece mali denetimlerinin hangi hallerde ve nasıl yapılacağı, demokrasi esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir.” , Gözübüyük- Kili, **Türk Anayasa...**, s.187.

⁴⁴⁸ Abadan, **a.g.m.**, s.171.

⁴⁴⁹ **A.g.m.**, s.192.

1961 Anayasası'nın getirmiş olduğu diğer bir yenilik ise seçim sistemiydi. Bu seçim sistemiyle birlikte seçim kanununda değişiklikler oldu. Eski seçim sistemini terk edilerek nispi temsil sistemine geçildi. Bu seçim usulüne göre her parti, artık kendi kuvvetine göre mecliste yer alacaktı. Ancak Ali Fuat Başgil, nispi seçimle kurulan bir meclisin devletin ihtiyaçlarına cevap veremeyeceğini bildirerek, “*devlet işlerinin kuvvet, karar, istikrar ve mesuliyet isteyeceğini, bu yüzden de nispi sistem Türk Siyasi hayatında birleştirici güç değil, parçalayıcı bir unsur olacağını*” ifade etti.⁴⁵⁰

1961 Anayasası ile gelen Milli Bakiye Sistemi⁴⁵¹ ülkemizde ilk defa 1960 sonrasında uygulanmış bir seçim sistemidir. Bu sisteme göre, partilerin aldığı oylar milletvekili sayısına bölünerek milli seçim sayısı bulunur ve bu sayıyı tamamlayan partiler milletvekili çıkarırdı. Eğer partinin aldığı oylar artarsa bir başka ildeki aldığı oylara eklenerek o ilde adı geçen parti milletvekili çıkarırdı.⁴⁵²

Bu milli bakiye sistemi, iki meclisli bir sistem getiriyordu. Millet Meclisi her dört yılda bir nispi temsil sistemine göre seçilen 450 üyeden; Senato ise doğrudan çoğunluk oyuyla seçilen ve üçte biri her iki yılda bir yenilenen 150 üyeden oluşuyordu. MBK'nın bütün üyeleri hayat boyu devam etmek üzere senatör oldular ve 15 üye cumhurbaşkanı kontenjanından Senato'ya girdi. İki meclis bir arada Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni oluşturuyordu.⁴⁵³

⁴⁵⁰ Ali Fuat Başgil, **Ali Fuat Başgil'in Hatıraları**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1990, s.112.

⁴⁵¹ “Meclis hükümeti” denen sistemin ilk örneğine Büyük Fransız İhtilâlinin Konvansiyon döneminde rastlanıyor. Kral XVI. Louis'nin boynu vurulduktan sonra, aslında yeni bir anayasa yapmak üzere toplanmış olan meclis, iktidarı kullanan tek organ durumuna geçmekte, güçler ayrılığı, iktidarın dengelenmesi gibi kavramları b'ri yona bırakmaktadır. Robespierre'lerin, Danton'ların, Marat'lann. Saint-Just'lerin dönemi olarak da bilinirdi. Terör çağı diye de anılan bu dönemde, Robespierre'in deyimiyle “tiranlığa karşı özgürlüğün despotluğunu kurmak için, bütün yetkilerin ihtilâl meclisinde toplanması gerekli görülmekte. Meclis içinde seçilen ve onun bir komisyonu gibi hareket eden Kamu Kurtuluşu Komitesi bu ilk “demokratik diktatörlük” sisteminin başlıca yürütme organı olmaktadır. O tarihten beri, yasama ve yürütme, hatta bazen da yargılama yetkilerinin bir mecliste toplandığı sistemlere “ meclis hükümeti sistemi ” ya da Konvansiyon dönemindeki ilk uygulamıştan dolayı “ konvansiyonel sistem ” denilmektedir. Soysal, **a.g.e**, s.37.

⁴⁵² Fazıl Yozgat ve Sezgin Zabun, “Seçim Sistemleri ve Uygulamaları”, **C.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 10, S. 2, (2009), s.82.

⁴⁵³ Ahmad, **Modern...**, s.155.

1965 seçimlerine gelinceye kadar, 1961 Anayasası pek önemli yakınmalara yol açmadı. Hatta, anayasanın yürürlüğe girişinden sonraki ilk seçim döneminin sonlarına doğru İsmet İnönü'nün başbakanlığındaki koalisyonu bozup CHP'yi muhalefete düşürenler, bu çeşit mekanizmaların işlemesine olanak sağlayan bir sisteme karşı çıkmayı doğru bulmadılar. 1965 genel seçimlerinden sonra başkalarıyla ortaklık kurmağa gerek kalmadan iktidara gelen AP, 1961 Anayasası'nın kurumlarını ve kuralların 1960 öncesindeki tutumları andırır bir yönetim anlayışı için elverişsiz bir kalıp olarak görmeye başladı. 1961 Anayasası, yürütme organını, daha doğrusu Millet Meclisi'ndeki çoğunluğu etkisiz ve güçsüz duruma getirdiği için sorumluların eli kolu bağlanmıştı. Kısacası, bu anayasayla devlet yönetilmez hale gelmişti.⁴⁵⁴

Türk anayasa ve demokrasi tarihinde Milli Güvenlik Kurulu (MGK) da ilk kez 1961 Anayasası tarafından kuruldu ve anayasal sistemin en etkili kuruluşlarından birisi haline getirildi. 1961 Anayasasını hazırlayanlar, MGK kanalıyla bir yandan askeri bürokrasinin siyasal sistem içindeki gücünü artırmayı diğer yandan da Demokrat Parti tecrübesinden ders almayan “siyasal iktidarları dizginlemeyi” hedeflediler. MGK'ya yüklenen bu misyonu, 27 Mayıs darbesini gerçekleştiren Milli Birlik Komitesi'nin etkili üyelerinden Haydar Tunç Kanat durumu şöyle ifade ediyordu:

“(Milli Birlik) Komite(si), oy çoğunluğu ile iktidara gelecek olan siyasi partilerin yeni Anayasamızla kurulacak İkinci Cumhuriyeti de dejenere edip yeni bir ihtilale sebep olmalarını önlemek için, yeni Anayasa ile Millî Güvenlik Kurulu'nu bir tedbir olarak getirmiş ve vazifelerini de açık ve seçik olarak belirterek Cumhurbaşkanının ve Kurulun asker üyelerini de millî güvenliğimizi ilgilendiren her türlü problemlerde temel görüşlerini bu Kurulda bildirmekle hem görevli hem de sorumlu kılmıştır.”⁴⁵⁵

Türk siyasi hayatında darbe sonrasında oluşan ve silahlı kuvvetlerin sivil hayata geçişinde önemli rol oynayan 1961 Anayasası, 1961'de Ordu Yardımlaşma Kurumu'nun (OYAK)⁴⁵⁶ kurulması askeriye'nin iş ve sanayi alanına doğrudan

⁴⁵⁴ Soysal, a.g.e, s.74-75.

⁴⁵⁵ Yılmaz, **Modern Türkiye'de...**, s.286-287.

⁴⁵⁶ Madde 1- “Millî Savunma Bakanlığı'na bağlı olmak ve Türk Silahlı Kuvvetleri mensuplarına bu Kanunda yazılı sosyal yardımları sağlamak ve merkezi Ankara'da bulunmak üzere (Ordu Yardımlaşma Kurumu) oluşturulmuştur. Kurum, bu Kanun ile hususi hukuk hükümlerine tabi olup, mali ve idari

girmesini sağladı. Yeni yasa silahlı kuvvetlerdeki subayların maaşlarından, daha sonra geri ödenmek üzere yüzde 10 oranında fona katkıda bulunulmasını öngörüyordu. Yaklaşık 80 bin subayın katılımıyla OYAK, önemli bir sermaye birikimi sağlamayı başardı ve ekonominin en kârlı bazı alanlarına yatırım yaptı. Kurum, sivil yönetici ve teknokratlarca bir şirket gibi yönetilmesine rağmen, Savunma Bakanlığı'na bağlıydı.⁴⁵⁷

27 Mayıs'ın getirdiği anayasa; liberal fikirlerle sosyal adalet, insanlık onuruna yakışır bir hayat, adaletli bir ücret ve genellikle birçok siyasî partinin o güne kadar vaat edip de vermediği birçok hakları tanıyan devrimci bir anayasa idi. İşçiler bunun farkına kolay kolay varmadılar. Fakat TİP kurulduktan sonra, özellikle de Mehmet Ali Aybar Parti Genel Başkanlığına seçildikten sonra anayasanın tüm ilkeleri işçilerce iyi kavrandı. Artık her işçi hareketi, gücünü anayasadan alır oldu. Böylece de işçi hareketleri ekonomik temele oturuyor, sosyal amaç taşıyor ve devrimci bir öz kazanıyordu. Nitekim iktidar ayakta durabilmek için anayasaya uygun harekete çalışıyor, anayasada çıkarılması süreye bağlı olan yasaları hazırlamaya koyuluyordu. Bu yasalar, işçileri çok yakından ilgilendiren konuları kapsıyordu. Bu bakımdan 27 Mayıs'tan sonra işçi hareketleri anayasanın tanıdığı geniş özgürlük içinde Batı ile de ilişkiler kurularak hızlandı. Örneğin, Yapı-İş Sendikasının örgütlenmesi, bu ilişkilerin verdiği olanaklarla bir anda büyük önem kazandı. Çünkü John Thalmayer adlı bir yabancı sendikacı, geniş tecrübesinden yararlanarak, bu örgüte büyük dinamizm getirdi.⁴⁵⁸

27 Mayıs'tan sonra çoğulcu demokrasi anlayışının egemen olmaya başlaması ile canlanan sol düşünce akımlarında etkili bir gelişme gösteren ideoloji, başlangıçta yetersiz eğitim sistemine tepki olarak başlayan öğrenci hareketlerinin siyasi niteliğe bürünmesinde etkili oldu. Bu sırada iktidarda olan AP hükümeti, DP'nin yaşadığı 27 Mayıs örneğinin de etkisi ile öğrenci eylemlerine karşı baskıcı önlemler almak yerine, dinci, gelenekçi liberal ve gerici grupların tepkilerini destekledi.⁴⁵⁹

bakımdan muhtar ve hükmü şahsiyeti haiz bir teşekküldür'., Kanun No: 205 (Kabul Tarihi: 3/1/1961) Yayımlı Tarihi: 9/1/1961 **Resmî Gazete:** 81/3/1961)- S.10702.

⁴⁵⁷ Ahmad, **Modern...**, s.157.

⁴⁵⁸ Kemal Sülker, **100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri**, 3. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976, s.209.

⁴⁵⁹ Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye...**, s.167.

1961 Anayasası'na yönelik eleştiriler sadece hazırlanma yöntemi ve uyuma dayanan bir anayasa olmamasıyla sınırlı olmadı ve yeni anayasa sonrasında DP'nin devamı niteliğini taşıyan AP liderleri sık sık anayasada değişiklik isteğini dile getirdi. AP'liler bu anayasayla Türkiye'nin idare edilemeyeceğini ileri sürdüler. 1961 Anayasası'nın yarattığı liberal ortam içinde sol fikirlerin yayılmaya başlaması ve sendikal hareketin güçlenmesi bazı çevrelerde rahatsızlık yaratırken, 1960'lı yılların sonlarına doğru ortaya çıkmaya başlayan siyasal şiddet ortamının ve terör eylemlerinin önlenememesi anayasaya yöneltilen eleştirileri de arttırdı. Bu vaziyet karşısında ülkede yaşanan karışıklıklar neticesinde Türk Silahlı Kuvvetleri, 12 Mart 1971 muhtırası ile AP Hükümetini istifaya zorlayıp, ordu denetiminde partiler üstü geçici bir yönetim kurmuş ve sonuçta da Anayasa değişikliğini gündeme getirdi.⁴⁶⁰

Liberal fikirleri benimseyen ve önem veren 1961 Anayasası, devleti kutsal sayacak olan 1982 Anayasası'nın aksine, insan ve bireyi yüce bir değer olarak görmekte, bunların ve toplumun hak ve özgürlüklerinin uzlaştırılıp geliştirilmesini ana hedef saymaktaydı. Dolayısıyla 27 Mayıs Askeri Müdahalesi'nin ürünü olan 1961 Anayasası'nın tarihsel misyonu devlet otoritesini pekiştirmek değil, özgürlük ve demokrasiyi kurumsallaştırmaktı.⁴⁶¹

1961 Anayasası Atatürk ilkelerine, ve Türk toplumunun yapısına uygundur. 1961 Anayasası, bazı siyasal partiler tarafından kasıtlı olarak uygulanmadığı için Türkiye 12 Eylül ortamına sürüklendi.⁴⁶² 27 Mayıs askeri müdahalesi ve 1961 Anayasası, Türkiye'yi "*Siyasi Demokrasi* " den, "*Sosyal ve Ekonomik Demokrasi* " dönemine ve Sosyal Devlet dönemine ulaştırmayı hedefledi.⁴⁶³

3.2. DP'li Siyasilerin Tutuklanması ve Yargılanmaları

12 Ekim 1958 tarihinde de Manisa konuşmasında vatandaşları milli birliğe davet ederek, bir Vatan Cephesi oluşturulmasını gündeme getiren⁴⁶⁴ Adnan Menderes, 24 Ekim 1958 tarihli Eskişehir konuşmasında "*Her şeyden önce vatan, her şey vatan*

⁴⁶⁰ Özbudun, **Türk Anayasa Huk...**, s.46.

⁴⁶¹ Tanör, **Osmanlı-Türk...**, s.378.

⁴⁶² Mumcu, **İnkılap...**, s.80.

⁴⁶³ Göksu, **a.g.e**, s.105.

⁴⁶⁴ **BCA**, Fon Kodu (010. 09/ 212. 656.1,), **Yassıada Tutanakları "Vatan cephesi"**, 10 Mayıs 1961.

için!” düsturu ile Vatan Cephesini kurduklarını ve muhaliflerin karşısına çıktıklarını söyledi.⁴⁶⁵ Tahkikat komisyonunun oluşmasından sonra kanun ve yetkiler mütalaa edilirken, bir grup mebus kürsüden “Bu memlekette seçimler yapılamaz... Seçimleri biz ne zaman istersek, o vakit yaparız!...” dediler. Ardından 10 Ocak 1960’da Bursa’da İnönü şöyle dedi: “Vatandaşlarım emin olsunlar ki, seçimi kaybedecek olanlar, iktidarda kalmak isterlerse, dünya başlarına yıkılacaktır. Dünyanın başlarına yıkılması için ben, bütün idealistlerle beraber, tasavvur ettikleri ve edebilecekleri derslerin en ağırını, onlara öğretmesini bileceğim!...”⁴⁶⁶

27 Mayıs müdahalesine doğru Demokrat Partinin yapmış olduğu bu ve buna benzer partizan davranışlar, ayrıca demokratikleşme yolunda engellerin konulması 27 Mayıs Askeri Müdahalesi’ne neden oldu. Darbe sonrasında kurulan MBK, 1960 öncesindeki bu davranışlarla hem darbenin meşruluğunu hazırladı, hem de DP’lilerin yargılamalarına bir meşruluk kazandırdı. Böyle bir durum karşısında devletin silahlı gücü olan Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB) idaresi ve her çeşit müessesesi kendine temel olacak şekilde devlet fikrini temsil etmek ve adı geçen müesseseler arasında denge faktörü olma kimliğini çoktan kaybetmiş olan eski iktidar, siyasi kudretini çoktan kaybetti. İşte 27 Mayıs Askeri Müdahalesi devlet müesseselerini, içtimai müesseseleri, siyasi kudreti ve meşru hükümeti yeniden kurmak amacıyla gerçekleştirildi.⁴⁶⁷ 27 Mayıs sabahı müdahalenin başarıya ulaşması ile birlikte, DP’li siyasiler toplanılarak Harp Okulu’nda gözetim altına alındılar.⁴⁶⁸ Böylece DP’li siyasiler için aylarca sürecek (yaklaşık on altı ay) tutukluluk ve yargılanma dönemleri başladı. Bu dönemde Alparslan Türkeş ise 28 Mayıs tarihinde yapmış olduğu basın toplantısında, tutuklanan DP’lilere ne olacağı konusunda şunları bildirdi. “*Memlekette mevcut kanunlar ve mahkemeler neyi icap ettiriyorsa bu vatandaşlarımıza o yapılacaktır.*”⁴⁶⁹

⁴⁶⁵ Zafer, 25 Ekim 1958.

⁴⁶⁶ Aydemir, *Menderesin...*, s.342.

⁴⁶⁷ **Milli Birlik Komitesi Yassıada Broşürü**, Basın, Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1960, s.19.

⁴⁶⁸ **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1960.

⁴⁶⁹ **Cumhuriyet**, 28 Mayıs 1960.

Sonuçta eski Demokrat Partililerin tutuklanmaları ve yargılanmalarının yanı sıra tüm parti teşkilatı da 29 Eylül 1960'ta Ankara 4. Asliye Mahkemesi kararıyla kapatıldı.⁴⁷⁰ DP'nin feshedilmesi hakkında verilen gerekçe şunlardı:⁴⁷¹

1. Genel Kongre'nin toplanmaması,
2. Partizanlığı devlet idaresine sokmak,
3. Dini siyasete alet etmek,
6. Anayasa'yı çiğnemek,
5. Programın dışına çıkmak,
6. Suikast düzenlemek.

Demokrat Parti resmen kapatılınca parti ileri gelenleri (son meclisteki milletvekilleri dahil) anayasayı ihlal etmekle yargılanmaya başladılar.⁴⁷² İhtilâl'in ilk günlerinde tutuklular, Ankara Harp Okulu ve İstanbul'da Davut Paşa Kışlası'nda kalıyorlardı. Bunların devamlı kalacakları yer olarak "Yassıada" hazırlanmıştı.⁴⁷³ Bunun üzerine bütün tutuklular Yassıada'ya sevk edildiler. Harp Okulu'ndan Yassıada'ya yapılan sevkler, 1960 yılının 29 Mayıs, 5 Haziran, 17 Haziran tarihlerinde gerçekleşti.⁴⁷⁴ MBK 1 sayılı kanunla, kendi statüsünü tayin ve tespit eden bu kanunun 6. maddesi "*ihtilâlin adaletini hükme bağlayacak olan muazzam mekanizmanın kurulmasına*" başlangıç teşkil etti.⁴⁷⁵ Erik Jan Zürcher'e göre; müdahale sonrasında kurulan mahkemenin yasal dayanağı yoktu ve mahkeme üyeleri siyasal açıdan DP'ye karşı ön yargılıydılar.⁴⁷⁶ Asrın yargılama davaları başlarken Demokrat Parti mensupları şu suçlardan dolayı yargılanmaya tabi tutuldular.

1. Anayasaya aykırı hareketler ile 15 Kişilik Tahkikat Komisyonu'nun teşkili ile bu komisyonun faaliyetlerine müteakip gelişen hadiseler. Muhalif partileri sert hareketlerini önlemek için kurulan Tahkikat Komisyonunda DP, öyle yetkiler vermişti ki anayasanın apaçık yok olması ve keyfi bir parti diktatörlüğü kurulduğunun

⁴⁷⁰ **Cumhuriyet**, 30 Eylül 1960., Gökman, **a.g.e.**, s.191.

⁴⁷¹ Cemal Özbey, **Demokrat Parti'yi nasıl Kapattırdım**, Emek-Basım Yayınları, Ankara, 1961, s.37.

⁴⁷² Ahmad, **Modern...**, s.163-164.

⁴⁷³ İpekçi, Abdi- Coşar, Öter Sami, **a.g.e.**, s.302.

⁴⁷⁴ "Harp Okulu'ndan Yassıada'ya yapılan ilk sevk kafiləsi 150 kişiden oluşmaktaydı.", **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1960.

⁴⁷⁵ Erkanlı, **Askeri Demokrasi...**, s.139.

⁴⁷⁶ Zürcher, **a.g.e.**, s.361.

göstergesiydi.⁴⁷⁷ Menderes'in, Atatürk devrimlerini, “*Ulusa mal olmuş, olmamış*” ayırımına uğratıp, onları bölüm bölüm, tersine dönmüşürmeye çalışması, yapılmış olan devrimlere karşı karşıtlıklar oluşturması, ekonominin kötüleşmesiyle birlikte enflasyonun yükselmesi, partizanlığın alabildiğine yoğunlaşması ve huzursuzlukların artması ihtilâl sebepler olan olaylar arasındaydı.⁴⁷⁸

2. Topluca ve teker teker görevlerini kötüye kullanmak suretiyle kredi ve döviz suiistimalleri suçlarını işlemek ve muhtelif yollarla sair menfaatler temin etmek.

3. 28 Nisan 1960'dan 27 Mayıs 1960'a kadar geçen evrede vuku bulan cinayet hadiseleri. Yapılacak olan tahkikat sonunda bu suçlara iştirak edenlere suçluluk derecelerini tespit ederek duruşma sonunda cezaları kabul olacaktı.

4. Muhalefete karşı Anayasaya tepki şeklinde girişilen ve memleket ölçüsünde hadiseler çıkaran münferit olaylar: Uşak, Topkapı, Zile, Turgutlu, Kayseri ve Yeşilhisar Olayları.

5. 6- 7 Eylül Olayları

6. 1957 Seçimlerindeki yolsuzluklar

7. Dinin partizan bir şekilde kullanılması ve istismar edilmesi

8. Vatan Cephesi oluşturmamak suretiyle Türk vatandaşlarının ikiye ayrılmasına yönelten fiil ve hareketler göstermeleri. Bunun yanı sıra Vatan Cephesi mensuplarının ve bunlara yakın küçümşenen grupların silahlandırıldıkları husus gerçekleşecek olursa, düşük iktidara mensup Vatan Cephesi kurucuları ve bu hareketlerin tertipçileri eylemlerine uyandırmaları.⁴⁷⁹

⁴⁷⁷ Yalman, a.g.e, s.1676.

⁴⁷⁸ Göksu, a.g.e, s.27.

⁴⁷⁹ **Yassıda Broşürü:** Milli Birlik Komitesi İrtibat Bürosu, İstanbul, 1960, s.29.

Demokrat Parti Milletvekilleri bu suçlardan yargılanmaya tabi tutulurken, Demokrat Parti ileri gelenlerinden ve Başbakan olan Adnan Menderes ise bu suçlara ek olarak şu suçlardan da yargılanmaya tabi tutuldu.

1. Başbakanın, Anayasaya aykırı hareketler ile Tahkikat Komisyonu'nun oluşturulması ve bu komisyonun faaliyetlerine meclisi teşvik etmesi.

2. Memleketin yüksek menfaatlerine karşı olacak olan örtülü ödenek ile tahsis edilen sarfi salahiyeti keyfi bir şekilde amacı dışında faydalanması.

3. Gayri meşru münasebetlerinin eseri olan çocuğu anne karnında iken düşürtmesi ve yeni doğmuş bir çocuğu öldürtmesi.⁴⁸⁰

Başbakan Adnan Menderes bu suçlardan dolayı yargılanırken, Cumhurbaşkanı Celal Bayar ise şu suçlardan dolayı yarılanmaya tabi tutuldu.

1. Anayasanın 41. maddesi gereğince Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne karşı hıyaneti vataniye suçundan dolayı mesul bulunmaktadır.

2. Cumhurbaşkanlık makamını 10 yıl boyunca işgal etmiş bulunan ve intihabı akabinde Reiscumhur sıfatıyla anayasada gösterildiği gibi Türk Devleti'ne teveccüh edecek her türlü tehlikeyi men'e, Türkiye'nin şan ve şerefini korumaya yemin etmiş bu kişi, bir Devlet Reisi olarak değil bir Parti Başkanı olarak vazife görmüş ve tarafsız olamamıştır.

3. Devletin istiklalini ve birliğini bozmak,

4. İçtimai bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümü zor ve şiddetle tesis etmek,

5. Anayasayı bozmak, değiştirmek ve ortadan kaldırmak, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni zorla teşebbüs ile halkı ve diğerleri aleyhine silahlandırarak teşvik etmek.⁴⁸¹

⁴⁸⁰ A.g.e, s.28.

1960 İhtilâli'nin en önemli nedenlerinden biri de, eski iktidar seçkinlerinin milli gelirden aldıkları pay ve statülerini yeniden kazanma mücadelesidir. Daha önceki dönemlerde olduğu gibi 1950-1960 döneminin kesin amacı da Batılılaşmak, hatta “*küçük Amerika*” olmaktır. Ve yine bu dönemde de iktidar bürokrat sınıfların elindedir. Buna karşın;

1. Batılılaşma hızı ve demokrasi deneyimi beklenen başarıyı göstermediğinden,

2. Halkın kendi çıkarlarını devletin üst tabakalarını oluşturan gruplara karşı gözetme eğilimi taşımasından,

3. Dış dünyada meydana gelen değişimler sonucu, iktidara karşı içten içe güçlü bir muhalefetin doğmuş olmasından ötürü Batılılaşma çabaları bir ölçüde engellendi. DP iktidarına yöneltilen suçlamalara baktığımızda, bu suçlamaların içeriği konusunda bazı ipuçları vardı. Muhalefetin iktidara karşı yönelttiği eleştiriler incelendiğinde, şu özelliklerin, kendi ideolojileri adına çok etkili olduğu görülmekteydi. Nitekim, ihtilâl sonrasında DP'ye 10 yıllık iktidarı boyunca yoğun olarak getirilen eleştiriler şunlardı:

1. İktidardan uzaklaşan aydın tabakaların eski prestijlerine kavuşma ve iktidara tekrar ortak olma istekleri,

2. Bürokrat seçkinlerin durumlarını sağlamlaştıracak kurumları oluşturma çabaları ve yani yitirilen ayrıcalıkların hukukileştirilmesi,

3. Halka rağmen, halk adına karar verme geleneğinin yeniden sürdürülmesi ve varılmak istenen amaca bürokratların çizeceği yolla hızlı bir şekilde ulaşma isteği.⁴⁸² Bunun yanı sıra DP aleyhinde yoğun kampanya girişimlerinin başında ise şunlar geliyordu:

1. Bir Hükümeti tesisi için DP grubu içinde çalışanlar vardı.⁴⁸³

2. Sabık idare Harp Okulu'na imha planı yapıyordu.⁴⁸⁴

⁴⁸¹ A.g.e, s.28.

⁴⁸² Kaçmazoğlu, **27 Mayıs'tan...**, s.25.

⁴⁸³ **Cumhuriyet**, 31 Mayıs 1960.

3. DP'nin hazırlamış olduğu kardeş kavgasının başlangıç yeri olarak Konya seçildi.⁴⁸⁵

4. Şehit cesetleri kıyılıp hayvan yemi yapıldı, gibi radyolarda yayınlar yapıldı.⁴⁸⁶

Yassıada Mahkemesi'nde 15 Ekim 1960 tarihinde başlayan davaların önemli kısmını, anayasa ihlalleri ve yolsuzluk davaları oluşturmaktaydı. Bundan sonra ki dönemde hürriyet ve demokrasi yolundaki engelleri ortadan kaldıran Demokrat Partililer için yargılama dönemi başlayacaktı.

3.3. Yassıada Duruşmaları ve Alınan Kararlar

Hürriyet ve demokrasi yolundaki engelleri ortadan kaldırmak, memlekete huzur ve hürriyet getirmek amacıyla gerçekleştirilen 27 Askeri Müdahalesi, Yassıada duruşmalarında verilen idam kararlarıyla son buldu. Yassıada mahkemelerinde; 6-7 Eylül olayları, 1957 seçim yolsuzlukları, dinin partizan maksatlarla istismarı, Vatan Cephesi'nin teşkili suretiyle Türk vatandaşları arasında ayrılık çıkarması, Tahkikat Kurulunun oluşturulması gibi suçlarla kişilerin bu olaylara iştiraki ve suçluluk derecelerine göre cezalandırılacaktı.⁴⁸⁷

MBK'ye göre eski iktidar mensuplarını yargılama kararının alınmasında siyasi bir gereklilik vardı. Yassıada da yapılan yargılamalar ile iktidarın suçlu olduğuna karar verilirken müdahalenin meşruiyeti tescil ettirilmiş olacaktı. Yassıada da yargılamaları gerçekleştirenler İhtilâlin toplum nazarında kabul görmesi için, iktidar mensuplarının itibarının düşürülmesi gerektiğine inanıyorlardı ve bunun en uygun aracını da yargılama süreci olarak görüyorlardı. Çünkü yargılama, darbenin siyasi propaganda aracıydı.⁴⁸⁸Yassıada duruşmaları sırasında MBK, şaiyaların yayılması üzerine bir bildiri yayınladı. Bu bildiri de;

⁴⁸⁴ **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1960.

⁴⁸⁵ **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1960.

⁴⁸⁶ ‘‘27 Mayıs sonrasında DP aleyhine yapılan kampanya ve suçlamalar, MBK sıfatına mensup üyeler tarafından yapılmış; Basın tarafından etraflıca verilmeye çalışılmıştır. Yoksa bu neşredilen ifadeler sadece Cumhuriyet'e ait değildir.’’ **Cumhuriyet**, 4 Haziran 1960.

⁴⁸⁷ **Yassıada Broşürü**, s.30.

⁴⁸⁸ Doğru, **a.g.t.**, s.56.

Aziz Türk Milleti...

Yassıada duruşmalarının açıklanacağı şu günlerde vatandaş vicdanını bulandıracak ve Milli Birlik Komitesi'nin kanuni otoritesini zedeleyecek mahiyette bazı şaiyaların tereddütsüzce yayılmakta olduğu maalesef müşakade edilmektedir. Büyük Türk Milleti şundan emin olmalıdır ki, Milli Birlik Komitesi, 27 Mayıs ruhuna uygun yapmış olduğu ışığın altında kanunlarla sınırlanan yetkilerini, vicdani kanaatlerinden başka hiçbir tesire kapılmaksızın memleketin yüksek menfaatlerine en uygun şekilde kullanacaktır. Her zaman milletin huzuru için çalışan Milli Birlik Komitesi bu açıklamayı bir vazife bilmektedir deniyordu.⁴⁸⁹

1 Haziran 1960 tarihinde bir bildiri neşreden Gürsel; *“Biz onları suçlu olarak gördüğümüz için idareden el çektirdik. Onların suçluluğu meydana çıkmadan da seçim yapmamaya kararlıyız”* dedi.⁴⁹⁰ MBK üyelerinden Orhan Erkanlı, duruşmalar başladıktan sonra *“Adaletin vereceği her karar infaz edileceğini ”* ifade etti.⁴⁹¹

Yassıada duruşmaları sırasında sorgulamaya çekilen Adnan Menderes bir ifadesinde şöyle diyordu. *“Memlekette hürriyet olmadığından bahsediyorlar. Bizim, hürriyeti yok ettiğimizi söylüyorlar. Halbuki bütün hürriyetler o derece suiistimal ediliyor ki, sokaklarda kabadayılar, en açık tahrikatı yapmakta, kendileri için en küçük bir tehlike dahi görmemektedirler. Bu kahraman profesörler, 1950'den evvel neredeydiler? Bir zümre tarafından kiralanmış, birtakım kara cüppe giymiş kuklaların, aldatılmış, iğfal edilmiş masum vatandaşların, milletin iradesine rağmen harekete geçmeye teşebbüs etmelerinin akibeti, elbette ki, Türk milleti tarafından tayin edilecektir. Bana gelince; ben sokaklarda, bulvarlarda dolaşmayı bir kahramanlık ve cesaret sayanlardan değilim. Onlar bilmelidirler ki, yaptıkları hürriyetçilik değildir. Memleket hayrına ihtiyar edilmiş bir cesaret tezahürü değildir.”*⁴⁹²

Cemal Gürsel'in yapmış olduğu bu açıklamadan sonra eski DP iktidarının yargılanma hazırlıklarına, bu kanuni düzenlemeden sonra süratle geçilmiştir. Bunun için il olarak, Yüksek Soruşturma Kurulu'nun teşkili ve çalışma usulünü belirleyen

⁴⁸⁹ **Ulus**, “MBK'nın Bildirisi”, 16 Eylül 1961.

⁴⁹⁰ **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1960.

⁴⁹¹ **Cumhuriyet**, 23 Eylül 1960.

⁴⁹² Aydemir, **İkinci Adam C. III...**, s.438-439.

özel kanunu çıkarılmıştır.⁴⁹³ Yüksek Soruşturma Kurulu, bir başkan, otuz üye ve kırk altı yardımcı ile, toplam olarak yetmiş yedi kişilik bir tahkikat organı olarak yeni TBMM binasında 6 Temmuz 1960'da çalışmalarına başlamıştır.⁴⁹⁴

Kayseri olayları yargılamalarında⁴⁹⁵ ve Topkapı olayları duruşmalarında 15 DP'li için idam talebinde bulunuldu. Ayrıca hadiselere karışan 45 kişinin de 10-30 yılları arasında cezalandırılmalarını istedi.⁴⁹⁶ Duruşmaları devam ederken 27 Mayıs'ta Silahlı kuvvetler tarafından iktidara el konulmasından önce kendisine bir çok kez ikaz yapıldığı bildirilen Menderes bu konuda şunları dile getiriyordu. “*Karanlıkta göz kırpmışlar, şimdi ise bütün olanlardan beni kabahatli çıkarıyorlar.*”⁴⁹⁷ Eski DP'lileri Kuyruklar olarak niteleyen 27 Mayıs'ın kurmay albaylarından Osman Köksal, onlardan korkmadıklarını ve ıslah olmaları için şans verdiklerini söyledi.⁴⁹⁸ Yassıada duruşmalarında Tevfik İleri, “*Diktatörleri Allah Kahretsin..*” derken, Menderes, Kırşehir meselesinde ki tutumunu “*Fahiş bir hata*” olarak nitelendirdi ve Vatan Cephesi Ocaklarının “*Sembolik bir şey*” olduğunu ifade etti.⁴⁹⁹

Duruşmalarda “*Elbette olur ev yıkanın hanesi viran...*” diyerek Menderes'i itham Yüksek Adalet Divanı (YAD) üyeleri, Menderes'in idamını isterken⁵⁰⁰, Yassıada'da Avukat olan Hüsamettin Cindoruk duruşmalar hakkında şunları dile getirmekteydi:

“*Siyasal hedef Bayar değil Menderes'ti davada. Siyasal gücün ve halk sevgisinin Menderes'te olduğunu hesaplıyordu ihtilalciler ve CHP'liler. Menderes'i yıpratmak için orada çeşitli davalar açtılar, Maddi, manevi güç gösterisi ve fiziki etkiler yaptılar. Amaçları; Menderes'i halkın gözünden düşürmekti. Oysa bir kaç ay önce devlet başkanı olan Gürsel, Menderes'e gönderdiği mektupta şöyle diyordu. Millet sizi seviyor. Bayar istifa etsin, siz Cumhurbaşkanı olun.*”⁵⁰¹

⁴⁹³ **Resmi Gazete**, 18 Haziran 1960, “Yüksek Adalet Divanı'nın Muhakeme Usulüne ait geçici kanun.”, Kanun No: 3, Kabul Tarihi: 16 Haziran 1960.

⁴⁹⁴ **Cumhuriyet**, 7 Temmuz 1960.

⁴⁹⁵ **Cumhuriyet**, 10 Ocak 1961.

⁴⁹⁶ **Cumhuriyet**, 29 Ocak 1961.

⁴⁹⁷ **Hürriyet**, 9 Haziran 1961.

⁴⁹⁸ **Vatan**, 12 Nisan 1961.

⁴⁹⁹ **Vatan**, 28 Nisan 1961.

⁵⁰⁰ **Vatan**, 6 Mayıs 1961.

⁵⁰¹ Birand, Dündar Ve Çaplı, **a.g.e**, s.251.

Duruşmalar sırasında Fuat Köprülü “6-7 Eylül Olaylarının baş tertipçisinin Menderes olduğunu” söyledi. Ayrıca 6-7 Eylül olayları öncesinde Bayar’ın; “Selanik’te bir bomba patlarsa, Türkiye’de ki Rumların halini görürsünüz” ifadesi olayların DP’nin tertibi olduğu izlenimi veriyordu.⁵⁰² Kurulan Mahkemenin tarafsız ve bağımsız olmadığı, darbeyi yapanların etkisinde kalındığına yönelik ithamlar karşısında 11.05.1961 tarihli celsesinde savunma yapan Milletvekili Samet Ağaoğlu’na hitaben Mahkeme Başkanı Salim Başol, “Sizi alıp Yassıada’ya tıkan kudret böyle istemiş, onu biz bilemeyiz”⁵⁰³ ifadelerinde bulundu.

İhtilâl sonrası gazetelerde Çetin Altan sabık hükümeti ve demokratları suçlayarak “Hırsız desek, gerçekten hırsızdınız. Dalkavuk desek, gerçekten dalkavuk; rezil desek gerçekten rezil.. Şayet size haysiyetsiz demişsek özür dileriz, sizlerden değil, başka haysiyetsizlerden; çünkü en haysiyetsiz olan bile sizlerin yanında İsa Aleyhisselam gibi kalır” diyordu. Tahsin Öztin, “Hayır, siz ne Türk ne de insansınız. Hayvan, hayvan iken bile sizin kadar hayvanlaşamaz..” derken, A. Hamdi Tanpınar’ın; “Ağzı köpüklü Adnan Menderes, kin çıkını ve Anayasa hırsız Celal Bayar, hepsi öldürmeye yakıp yıkmaya, servet ve samanlarıyla her an kaçmaya hazır”⁵⁰⁴ diye yazıyorlardı. Ayrıca basında “Düşükler ve Kuyruklar” adlı lakaplar takılacaktı.

27 Mayıs Askeri Müdahalesi ile “Kuyruklar ve Düşükler”, “Sabıklar” olarak Türk siyasal tarihi dağarcığına giren ve önceki iktidarın sahibi olan bütün DP’lilere hitap edilmeye başlayan kavramlar girdi. Sabık (Eskiler) anlamına gelen bu sözcük hem önceki iktidar mensuplarını aşağılamak hem de öncekinden radikal biçimde farklı yeni bir dönemin başladığını anlatmak için kullanılıyordu. Ayrıca bu terim, bu adla nitelenenlerin başına neler gelebileceğine dair bir ima da taşımaktaydı. Bu nedenle Türk siyasal hayatında meydana gelen iktidar değişikliklerinden sonra, “Devr-i sabık yaratmayacağız!” sözü sık sık söylenir oldu. Böylelikle, bir önceki iktidar

⁵⁰² Demokrat İzmir, 2 Kasım 1960.

⁵⁰³ Arıkan, a.g.m., s.306.

⁵⁰⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, “Suçüstü”, Cumhuriyet, 14 Haziran 1960.

sahiplerinden, uyguladıkları siyaset biçimi ve icraatları için olağanüstü yollardan hesap sorulmayacağı ifade edilerek mesaj verilmeye çalışıldı.⁵⁰⁵

Dönemin gazetecilerinden Metin Toker'e göre; Yassıada duruşmaları aslında, Türk milleti önünde, bir “*diktatörlük heveslisini çırılçıplak*” oymuştu. Adnan Menderes denilen ve adeta devletleştirilen, efsaneleştirilen kişinin gerçekte kim olduğunu görmek tarihimizin büyük tecrübelerinden, derslerinden birini teşkil etti. Bu, yarın böyle bir idare kurmaya kalkışabilecek kimselerin karşısına milletin sağlam kuvvetlerinin Menderesin karşısına dikildiğinden çok daha çabuk dikilmesini mutlaka sağlayacaktır. Tarafı olmayan haliyle düşük Başbakan, sadece Adnan Menderes efsanesini değil bir “*Diktatör Heyûlası*”nı yıktı.⁵⁰⁶Yine Metin Toker, Menderes'in milyonerleri keyfiyet saydığını ve cemiyeti “*cahil halk tabakaları*”nda aradığını ifade etti. Ona göre; Türk milletini hiç tanımamanın sonucu olan bu tutum bir yandan kafasıyla ve koluyla çalışan zümreleri, diğer taraftan inkılâpçı aydınlanma infiallerinin en derinine itti. Cemiyetin sağlam kuvvetleri onlar olduğundan Menderes bir küçük fiskeyle yıkılıp gitti. İhtilâlin felsefesi de bu idi.⁵⁰⁷

Adnan Menderes, duruşmalarda son müdafaasını yaparken “*Bizi şereflemimize, hürriyete ve hayatlarımıza kavuşturmanızı temenni ederim*” dedi.⁵⁰⁸ Bu sırada siyasi partilerin kuruluşu ile birlikte eski DP'yi hortlatmaya çalışan AP Genel Başkanına sert ikazlarda bulunan Cemal Gürsel, AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'ya ihtar mektubu⁵⁰⁹ gönderdi. Mektuba karşı Ragıp Gümüşpala bir mektup neşrederek “*Devlet kudreti her şeye kadirdir. Eğer partimizin lağvı düşünülüyorsa bunu millet önünde ifade olunmasını temenni ediyoruz*” dedi.⁵¹⁰ Cemal Gürsel ise, Ragıp Gümüşpala'yı sert bir dille eleştirerek, “*Gümüşpala, etrafındaki eski DP kurtların tesirinde, daha önceden hayır dedirttiği Anayasaya şimdi de sığınmak istiyor. Ancak bir gün bunlara*

⁵⁰⁵ Aydın-Taşkın, a.g.e, s.73.

⁵⁰⁶ Toker, *Akis*, 6 Şubat 1961, C. : XX, S. 345., s.4.

⁵⁰⁷ Toker, “Cemiyetimizin Düzeni”, *Akis*, 23 Ocak 1961, s.5.

⁵⁰⁸ *Hürriyet*, 26 Temmuz 1961.

⁵⁰⁹ “Adalet Partisi Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın eski Demokrat Parti kitlesine hakim olmak istemesi, onlar üzerinden kitle desteği çalışmalarını üzerine MBK ve Hükümet Başkanı Org. Cemal Gürsel, Gümüşpala'ya bir mektup göndererek sert bir dille yererek uyarıda bulundu. Mektubun tam metni için ayrıca Ek'ler Bölümüne bakınız.”

⁵¹⁰ *Hürriyet*, 26 Temmuz 1961.

son vereceğine ve doğru yolu bulacağına bütün samimiyetimle inanıyorum” dedi.⁵¹¹ Alican ise yeni kuracağı partiyle “Demokrat Partinin yerini biz dolduracağız” ifadesiyle sabık Demokratları partisine katacağını ifade etti.⁵¹² DP’lileri partilerine katma yolunda büyük çaba gösteren partiler, partileşme süreciyle birlikte Menderes’in oğlunu partilerine katmak için birbirleriyle yarış içerisine girdiler. Bu mücadeleler sonrasında YTP’ye giren Yüksel Menderes, “Vatandaşın refahı yolundaki mücadeleden asla başka bir yola meyil etmeyeceğim” dedi.⁵¹³

Yassıada yargılamaları sonuçlanırken, kararlar açıklandığı sırada alınan kararlara engel olamadığını ifade eden İsmet İnönü, Yassıada’daki durumu şöyle ifade etti: “*Şimdi oradan geliyorum. Çılgın vaziyetler. Çıldırılmış vaziyetler... Söz Dinlemiyorlar*” dedi ve idam kararını engelleyemediğini bildirdi.⁵¹⁴ 13 Kasım’da 14’lerin tasfiyesiyle Yeni Delhi’ye gönderilen Alparslan Türkeş ise 7 Eylül 1961’de Cemal Gürsel’ yazmış olduğu mektupta idam kararıyla ilgili şunları dile getirdi:

“Memleketin yüksek menfaatleri bakımından bazı hususların dikkatinize sunulması zaruri oldu. Şöyle ki:

Yüksek Adalet Divanı birkaç güne kadar eski iktidar mensupları hakkında hükmünü verecektir. Adaletin hükmüne müdahale etmemek ve daima hürmetkâr bulunmak şarttır. Ancak hükümlerin infazı, yurttaki mevcut durumun nezaketi göz önüne getirilince ayrıca incelenmeye değer görmüştür. Çünkü; ölüm cezalarının infazı, yurt dışında ve milletimiz ve devletimiz aleyhinde tepkilere yol açacaktır. Aynı zamanda ölüm cezalarının infazı halinde, milletimizi bölen kin ve garez duyguları, şiddetlenerek ve 27 Mayıs ’ın amacı olan milli birlik ruhunun geliştirilmesi güçleşecektir.”⁵¹⁵

27 Mayıs ile birlikte demokratik ortam sağlandıktan sonra, 27 Mayıs sabahı Çankaya Köşkü’nde Berrin Hanım’a “Artık çok geç Hanımefendi” diyen Celal Bayar, Menderes’le Yassıada’da yargılanarak aynı kaderi paylaştı. Ancak, ne hazin durumdur ki Menderes idam edilirken Bayar ipten döndü ve yıllar sonra cenazesi devlet töreniyle

⁵¹¹ **Hürriyet**, 28 Temmuz 1961.

⁵¹² **Hürriyet**, 4 Ağustos 1961.

⁵¹³ **Hürriyet**, 30 Ağustos 1961.

⁵¹⁴ Yaşar, **a.g.e.**, s.138.

⁵¹⁵ “Mektubun tam metni için ayrıca Ek’ler Bölümüne bakınız”, **Milli Yol**, 26 Ocak 1962.

kaldırıldı.⁵¹⁶ MBK tarafından 9 asil ve 6 yedek üyeden oluşan Yüksek Adalet Divanı, 14 Ekim 1960 tarihinde başladığı yargılamayı, on bir aylık gibi süre içerisinde ancak tamamlamıştır. Yassıada'daki duruşmalar 405 sanıkla (132) başladı ve 203 duruşma günü sürdü.⁵¹⁷ Duruşmalar sonrasında YAD tarafından yapılan ve hukukun tüm ilkelerinin çiğnendiği 14 Ekim 1960 tarihinde başlayıp 15 Eylül 1961 tarihinde sona eren 11 ay 1 gün süren yargılamalar sonunda verilen kararlar ile ilgili temyiz hakkı verilmeyerek idam kararları dışındaki cezalar hemen kesinleşti. İdam kararlarından üç tanesi Milli Birlik Komitesi tarafından onaylandı ve alelacele infaz işlemleri yerine getirildi.⁵¹⁸

Yassıada yargılamaları sonrasında infaz kararlarının alınmasına tepki gösteren Cemal Madanoğlu şöyle diyordu: *“Bu ne kepezelik ? Ne durum ? Biz bu işi şu niyetlerle yaptık ama şimdi bir çok oldu bitti ile karşılaşılıyor.”* Ardından Cemal Gürsel şöyle diyordu: *“Her gün burada bana sorulmadan emir subaylarım değiştiriliyor, ben bazı kişilerle görüşmek istiyorum ve onu bulun getirin diyorum ama görüşmek istediğim adamları beni görüştürmüyorlar. Şuan sizle konuşurken masanın altında bir dinleme cihazı var mı yok mu onu da emin olun ki bilmiyorum”* dedi.⁵¹⁹

Yargılamalarda alınan kararlar sonucunda 15 idam, 31 müebbet ve 123 de beraat verirken, MBK, Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın idamlarını tasdik etti.⁵²⁰ 16 Eylül 1961'de DP hükümetinin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan asıldı. Adnan Menderes'in idam hükmü ise, *“hastalığı devam ettiğinden”* den dolayı o gün infaz edilememiştir.⁵²¹ Ertesi gün bir doktorlar heyeti tarafından, *“sıhhi durumunun tamamen normale döndüğünün raporla tespit edilmesi üzerine”*⁵²², eski Başbakan Adnan Menderes'in idam hükmü 17 Eylül 1961'de infaz edilmiştir.⁵²³ 19 Eylül günü Yassıada mahkumları uçaklarla, İmralı, Adana ve Kayseri cezaevlerine dağıtılmışlardır. MBK'nin bu kararlar ile ilgili bir tebliğle YAD tarafından muhtelif hapis cezalarına mahkum edilen sakıt hükümet erkânı ve milletvekillerinin,

⁵¹⁶ A.g.e, s.147.

⁵¹⁷ Cumhuriyet, 15 Eylül 1961.

⁵¹⁸ Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu, 2012, s. 285 / 1404.

⁵¹⁹ A.g.e, s.244.

⁵²⁰ Ulus, 16 Eylül 1961.

⁵²¹ MBK'nin 59 numaralı tebliğinden, Cumhuriyet, 17 Eylül 1961.

⁵²² MBK'nin 61 numaralı tebliğinden, Cumhuriyet, 18 Eylül 1961.

⁵²³ Cumhuriyet, 18 Eylül 1961.

cezalarını çekmeleri sebebiyle cezaevlerine sevk edilmişlerdir. Bunlardan; müebbet hapse mahkum edilen 43 suçlu İmralı cezaevine, ağır hapis cezalarına mahkum edilen 297 sakıt milletvekili Kayseri cezaevine, hasta oldukları için nakledilemeyen suçlular ise Adana cezaevi hastanesine yatırılmak üzere İstanbul Cumhuriyet Savcılığına tebliğ olunmuştur.⁵²⁴

Yüksek Adalet Divanınca verilen ölüm cezaları hakkında Milli Birlik Komitesi Özel Komisyonu raporu (3/157) ve Milli Birlik Komitesi, 15 Eylül 1961 Cuma günü saat 18: 00 da Devlet ve Milli Birlik Komitesi Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'in Başkanlığında toplandı. Yüksek Adalet Divanınca verilen ölüm cezalarını kapsayan dosyayı 12.6.1960 tarih ve 1 sayılı Anayasanın 6. maddesi gereğince tetkik ettirdi.⁵²⁵ İdamların infazıyla ilgili açıklama şöyledi:

“MBK İrtibat Bürosunun 58 sayılı tebliği:

1. Yüksek Adalet Divanı'nca ölümlü cezasına mahkum edilen sanıklardan sakıt Reis-i Cumhur Celâl Bayar, sakıt Başbakan Adnan Menderes, sakıt Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve sakıt Maliye Bakanı Haşan Polatkan'ın ölüm cezaları MBK'nin 15 Eylül 1961 gün ve 75 no'lu kararı ile tasdik edilmiştir. Ancak, sakıt Reis-i Cumhur Celâl Bayar'ın 65 yaşını bitirmiş olması dolayısıyla verilen ölüm cezası müebbet ağır hapse çevrilmiştir.

2. Ölüm cezasına mahkum edilen Refik Koraltan, Ağâh Erozan, İbrahim Kirazoğlu, Bahadır Dülger, Ahmet Hamdi Sancar, Nusret Kirişcioğlu, Emin Kalafat, Baha Akşit, Osman Kavrakoğlu, Zeki Erataman, ve Rüştü Erdelhun'un cezaları da 15 Eylül 1961 gün ve 75 no'lu kararlar müebbet ağır hapse çevrilmiştir. Tebliğ olmuştur.”⁵²⁶

Davaların sonucunda mahkeme, idam cezalarının 12'si kaldırıldıysa da, bu karar Başbakan Adnan Menderes'i ve onun Maliye ve Dışişleri Bakanlarını, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu'yu kapsamadı. Gelecek yıllarda siyasal atmosferi zehirleyen acı bir miras bıraktı ve Menderes bir şehit haline geldi. Adnan Menderes'in

⁵²⁴ Cumhuriyet, 20 Eylül 1961.

⁵²⁵ Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, 105. Birleşim, C. 6, 15 Eylül 1961, s.3.

⁵²⁶ Cumhuriyet, 16 Eylül 1961.

anısı her politikacı ve parti tarafından siyasal amaçlarla kullanıldı. Demokrat Parti tarihe karıştı, ancak siyasal tabam bütün neo-demokrat partiler için önemini korudu.⁵²⁷

Yassıada duruşmaları sonunda verilen idam kararları, DP-Askeri idare karşıtlığının ve uzlaşmazlığının sonucunda alınmış talihsiz bir olaydı. Bu kararlar kötü olguları engellemek için verilen kötü bir karar niteliğindeydi.⁵²⁸ Kararlar üzerine Devlet Başkanı Gürsel'in beyanati ise şöyleydi: *“Biz demokrasiyi sağlam temeller üzerine oturtuncaya kadar, büyük sallantı geçireceğiz. Partilerden biliyorsunuz taahhütler aldık. Fakat politika, ne de olsa, onları tereddüde sevk etmektedir. Fakat bunlar geçecektir. Yassıada Kararları, siyaset adamları için ders olacaktır..”*⁵²⁹

27 Mayıs hareketinin başlıca gayesi, mevcut ayrılıkları gidermek, kinleri ve ihtilafları azaltarak Milli Birliği gerçekleştirmektir. Temellerinde canı alınanların var olduğu bir ihtilâl bu gayesi ile bir zıtlasma haline gelir ve başarıya ulaşamaz. Zulümle, cinayetle başlayan ihtilâller; ihanetle, hüsrarla ve felaketle sonuçlanır.⁵³⁰ Yassıada yargılamalarının en büyük zaafı, talihsizliği tenkitlere hedef olması ve savcılık makamında ki boşluklardan, yetersizliklerden meydana gelmesidir.⁵³¹ İnfazlar büyük bir hata olarak algılanmıştır. Yıllar içinde Türkiye'nin bunalımdan bunalıma sürüklenmesinde, Yassıada kararlarının Komite tarafından, memleketin gelecekte ki siyasi hayatı düşünülmeden, hesaplanmadan yerine getirilmesi başlıca hata olarak görülmüştü. Bayar yaşadı ne oldu..? Menderes yaşasaydı ne değişirdi ?⁵³² 27 Mayıs sonrasında Demokrat Parti üyelerinin Yassıada da yargılanma süreçleri, yargının siyasallaştığının bir göstergesi olarak görülebilir ve değerlendirilebilir.

Bu idamlara karşı toplumda büyük bir şaşkınlık vardı ve en ufak bir tepki gösterilmedi. Halkta bir sinmişlik ve çaresizlik durumu hakimdi. Aslında siyasilerin idamı ile gelecek dönemlerde yönetime gelecek iktidar ve siyasilere bir mesaj verilmekteydi.⁵³³ Çaresizlik ve şaşkınlık durumu içerisinde bulunan halk tepkisini

⁵²⁷ Ahmad, **Demokrasi Süreci...**, s.220.

⁵²⁸ Göksu, **a.g.e**, s.44.

⁵²⁹ Aydemir, **İkinci Adam C. III...**, s.525.

⁵³⁰ Erkanlı, **Anılar...**, s.76.

⁵³¹ **A.g.e**, s.108.

⁵³² **A.g.e**, s.119

⁵³³ Davut Dursun , **Ertesi Gün; Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül**, 1. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul, 2000, s. 73-91.

idamlardan 1 ay sonra yapılan seçimlerde gösterdi. Askerin bütün baskı ve sindirme girişimine rağmen, DP'nin devamı olarak ortaya çıkan ve kuruluşundan sonra “*Demokrat Avı*” başlatan AP oyların % 34,8, CHP % 36,7'sini aldı. Aslında AP ile aynı çizgide olan YTP'nin oy oranı % 13.7'de dikkate alındığı zaman, bu sonuçlar CHP için çok kötüydü, çünkü oyları beklenildiği gibi gelmedi ve önemli oranda azaldı.⁵³⁴

⁵³⁴ A.g.e, s.93.

İKİNCİ BÖLÜM

ASKERİ MÜDAHALEDEN DEMOKRASİYE DOĞRU

I- PARTİLEŞME SÜRECİ

1.1. Siyasi Ortam ve Siyasi Faaliyetlerin Başlaması

Cemal Gürsel 1961 yılı başında yeni yıl münasebetiyle yayınladığı kutlama mesajında; “1961 yılını II. Cumhuriyetin kuruluş yılı” olarak ilân ederken⁵³⁵, siyasi ortamdaki düzenlemeler sağlandıktan sonra İçişleri Bakanlığı’nın 12 Ocak 1961 tarihli aşağıdaki tebliği ile siyasi partilerin kurulmasına izin verildi. Yayımlanan bu tebliğde aşağıdaki esaslar dahilinde siyasi parti kurma ve tüzük tadili faaliyetine müsaade edildi. Bu esaslara göre:

1. Yeni kurulacak partilerin 4.7.1960 ve 8 sayılı kanunun⁵³⁶ hükümlerine göre il ve ilçe merkez teşkilâtı kurmaları siyasi faaliyet olarak sayılmayacaktı.

2. Eski ve yeni kurulacak partiler tüzüklerini, 6 sayılı kanunun⁵³⁷ 4. maddesine göre bir ay zarfında ilgili makamlara vermeye mecburlardı.

3. 8 sayılı kanun hükümlerine göre yapılacak teşkilât ve tüzük tadilleri sırasında propaganda faaliyetinde bulunmak yasaktı.

İçişleri Bakanı M. İhsan Kızıloğlu⁵³⁸

Siyasi faaliyetlere izin verildikten sonra Kurucu Meclis, demokrasi ve hukuk devleti esaslarını gerçekleştirip teminat altına alacak olan 1961 Anayasası ile yeni Seçim Kanunu’nu en kısa zamanda tamamlayarak 29 Ekim 1961 tarihinde iktidarı yeni seçilecek TBMM’ne devredecek, bu süre zarfında da yasama ve yürütme organını

⁵³⁵ **Cumhuriyet**, 1 Ocak 1961.

⁵³⁶ “Hazırlanmakta olan yeni Anayasa ve Seçim Kanunu esaslarına göre siyasi partiler tüzüklerinde ve gerekirse programlarında tadilat yapacaklarından bu kanunun hükümlerine göre yapılacak tadilat maksadıyla il, ilçe ve Genel Kongre veya Kurultay toplantısı yapamayacaklardır. Siyasi propaganda ve faaliyetlerini geniş ölçüde içerisine alacak olan bu gibi siyasi parti Kongre veya Kurultay toplantılarına ancak yeni Anayasa ve Seçim Kanunu’nun kabul ve yürürlüğe girmesinden sonra müsaade edilecektir.”, **Cumhuriyet**, 24 Ocak 1961.

⁵³⁷ “Yeni kurulan ve kurulacak olan siyasi partilerin tüzük ve programları kurucular veya onu temsil eden heyetler tarafından hazırlanarak en geç 13 Şubat 1961 tarihine kadar ilgili makamlara verilecektir. Bu tarihten sonra siyasi parti kurma teşebbüsü 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu hükümlerine göre yapılacaktır.”, **Cumhuriyet**, 24 Ocak 1961.

⁵³⁸ **Son Havadis**, 13 Ocak 1961

denetleme yetkilerini bu kanundaki esaslara göre kullanacaktı.⁵³⁹ Demokratikleşme yolundaki engeller ortadan kaldırılarak 27 Mayıs İhtilâli'nden sonra parti faaliyetlerine konulan yasak 13 Ocak 1961'de kısmen kaldırıldı. Fakat hür ve serbest seçimlerin yapılması için bir takvim ortaya konmadı. Siyasi parti tüzüklerinin İçişleri Bakanlığı tarafından inceleneceği kararı verilirken, siyasi partilerin propaganda yapmalarına izin verilmedi.⁵⁴⁰

Siyasi partiler yeni şartlara bağlandı. Bu şartlara göre; partiler arası bir koordinasyon heyeti kurulacak; protokol de muhalefet partileri başkanları başbakanından sonra gelecek ve partilerin asli ve taraftar adı altında iki türlü üyesi olacak ve seçilme ehliyetine haiz olanlar asli olabileceklerdi.⁵⁴¹ Bunun yanı sıra 4 Eylül 1961'de Kurucu Meclis lağvedildi.⁵⁴² Söz artık yeni Meclislerin olacak ve bunlar için de seçimlere gidilecekti. Kurucu Meclis'in kuruluş günü olan 6 Ocak 1961 tarihi ile yeni parlamentonun teşekkülü ve işe başlaması tarihi olan 26 Ekim 1961 arasında memlekette gelişen bazı olaylar ve oluşumlara kısaca bir “*Geçiş Devri*” de denildi.⁵⁴³

Dönemin kilometre taşlarını, 1961 Anayasası'nın referanduma sunulması, Yüksek Adalet Divanı'nın idam kararlarının infazı ve 15 Ekim 1961 tarihindeki genel seçimler oluşturmaktaydı. Bu dönem, demokratik yapılanma yönündeki bütün yoğunluğa rağmen, yine de bir ihtilâl yönetimi olma özelliği göstermekteydi. Bununla beraber MBK, 13 Ocak 1961 günü siyasi faaliyetleri serbest bırakınca,⁵⁴⁴ partileşme sürecinin başlamasıyla birlikte büyük bir oy kitlesine sahip olan DP'nin oylarına sahip olmak amacıyla, merkez sağda 11 Şubat 1961'de Ragıp Gümüşpala'nın Genel

⁵³⁹ “157 numaralı kanunun 2. maddesi.” Kanun No: 157, Kabul Tarihi: 13.12.1960, **Resmi Gazete**: 16 Aralık 1960.

⁵⁴⁰ **Cumhuriyet**, 17 Ocak 1961.

⁵⁴¹ **Demokrat İzmir**, 11 Kasım 1960.

⁵⁴² “157 sayılı Kanun gereğince kurulduğu günden beri kendisine tevdi olunan bütün vazifeleri geceli gündüzlü çalışmak suretiyle feragat ve vatanseverlik duyguları ile yerine getirmiş bulunan Kurucu Meclis üyelerinin, meydana getirdikleri eserin siyasi, hukuki ve sosyal vasat içinde işleyişini yakinen takip etmek, milli ve tarihi gaye olan Türkiye Büyük Millet Meclisini meydana getirecek olan seçimlerde uhdelere düşen vazifeleri de layıkıyla yerine getirebilmelerini mümkün kılmak üzere Kurucu Meclis çalışmalarına yeni Türkiye Büyük Millet Meclisinin toplanacağı tarihe kadar ara verilmesine Kurucu Meclisin 4 Eylül 1961 tarihli Birleşik Toplantısında oybirliğiyle karar verilmiştir.” Kanun No:73, Kabul Tarihi: 4.9.1961, **Resmi Gazete**: (8 .9.1961) - S: 10901.

⁵⁴³ Aydemir, **İkinci Adam C. III...**, s.505-507.

⁵⁴⁴ Sadettin Bilgiç, **Hatıralar**, 2. Baskı, Boğaziçi Yayınları, Ankara, 2002, s.43.

Başkanlığı'nda Adalet Partisi (AP) kuruldu. Kapatılan DP'nin ardından “*Adalet*” kavramını vurgulayarak ortaya çıkan ve kendilerinin DP'nin devamı olduklarını söyleyen AP'nin, zaman içinde anayasa ve askeri rejime karşı propagandaya başlaması üzerine, General Cemal Tural, AP'yi sindirmek ve bu faaliyetlerine son vermek amacıyla bir bildiri yayımladı ve MBK içerisinde AP'yi kapattırmak isteyenlerin olduğunu ifade etti.⁵⁴⁵

Adalet Partisi kurulduğu zaman, memlekette DP'li vatandaş kütlelerine “*Biz Adalet Partisi olarak bir millî vazife ifa etmek, yani vatandaş haysiyet ve şerefini kurtarmak*” amacıyla kurulduk diyorlardı. Ancak partinin “*Adalet*” ismini alması bir tesadüf değildi. Eski demokratlara yapılan haksızlıkların giderileceği ve adaletin yerini bulacağı söyleniyordu. Bu amaçla da “*Gözüme bak, ne dediğimi anlarsın!*” ifadesi eski DP çevrelerini etrafında toplamanın bir yoluydu.⁵⁴⁶ Adalet Partisi'nin kuruluşunda önemli bir paya sahip olan Mehmet Yorgancıoğlu'nun “*AP, DP'nin devamıdır*” açıklamasına Cemal Gürsel “*AP intikam almak için kurulduysa, gafillerin hepsi mahvedilir*” sözleriyle sert bir şekilde eleştirdi. Nitekim bu gelişmelerden sonra Ragıp Gümüşpala, Gürsel'e Yorgancıoğlu'nun ihraç edileceğini söyledi ve Yorgancıoğlu AP'den ihraç edildi.⁵⁴⁷

Siyasi yasakların kalktığı günlerde maliye bakanlığından istifa ederek ülkenin siyasal hayatında hür hareket etmek istediğini belirten Ekrem Alican, yeni bir parti kuracağını ve kapatılan DP'nin oylarını toplayacağını ifade etti.⁵⁴⁸ Yeni partilerin kurulmaya başlamasıyla birlikte eski DP'lilere kur yapan Ekrem Alican, “*DP kitlesinin ön plana alınması gerektiğini savunuyordu.*”⁵⁴⁹. Bunun yanı sıra yeni dönemde yeni bir parti açma girişiminde bulunan Ekrem Alican, Hür Demokrat Partisi'ni⁵⁵⁰ kurmak için başvuru yaptı ve eski demokratları yeni partiye davet etti.⁵⁵¹

⁵⁴⁵ Ahmad, **Demokrasi Süreci...**, s.219.

⁵⁴⁶ Aydemir, **İkinci Adam C. III...**, s.509.

⁵⁴⁷ Örsan Öymen, **Bir İhtilal Daha Var 1908-1980**, 1. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1986, s.326.

⁵⁴⁸ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok...**, s.226.

⁵⁴⁹ **Hürriyet**, 16 Ocak 1961.

⁵⁵⁰ “1946 demokratları partilerin kuruluş süreciyle hazırlıklara başladı. Yeni partiye Hür Demokratlar Partisi ismi verileceği söyleniyordu. **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1960., Basın mensuplarının Ekrem Alican'a, partinin adı ne olacak? sorusuna; Bir kere içinde ‘Hür olacak. Eh, Demokrat kelimesinden de zarar gelmez’ diye cevap verdi. Bir gazeteci büyük bir telâşla: ‘Yâni Hür Demokrat Parti mi olacak, demek istiyorsunuz?’ diye sordu. Alican gene ağır ağır başım salladı ve gülümsedi: ‘Öyle görünüyor’ dedi. **Akis**, “Ekrem Alican ile Mülakat”, 30 Ocak 1961, s.15.

Fakat Ekrem Alican'ın bu başvurusu engellendi. Çünkü partilerin “*Demokrat*” ismini alması yasaklanmıştı. Bu sebeple Ekrem Alican, partisine yeni bir isim aramaya başladı. Çalışmalar sonucunda partisine Yeni Türkiye Partisi (YTP) adını verdi ve partisini 13 Şubat 1961’de kurdu.⁵⁵² Yeni Türkiye Partisi kurucuları “*Demokrat... ya da Hürriyet*” kelimeleri üzerinde münakaşa ederken; yeni kurulan Memleketçi Cumhuriyet Parti (MÇP) kurucuları da partinin ismine “*Demokrat*” kelimesini kullanmak istediler. Ancak bu kararın engellenmesi üzerine “*Memleketçi Serbest Parti*” (MSP) adında mutabık kaldılar.⁵⁵³

Parti kurulmasına izin verildikten sonra yeni kurulan Memleketçi Serbest Parti Genel Başkanı Akif İyidoğan; partisinin 7 umdesini açıkladı. Bu umdeler: Can, Yol, Su, Nur, Ev, Köy ve İş olarak ifade edildi.⁵⁵⁴ Siyasi alanda yapılan bu gelişmeler üzerine Ankara’da altı siyasi parti resmen kuruluş için müracaat etti: Memleketçi Serbest Parti, Yeni Türkiye Partisi, Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi, Çalışma Partisi, Türk İşçi ve Çiftçi Partisi, Mutedil Liberal Parti.⁵⁵⁵

Yeni partilerin teşkilatlanma çalışmaları sırasında, CHP lideri İsmet İnönü, partililerin kendileriyle aynı fikirde olmayanlarla tartışma ve bir sitem içerisine girmemeleri gerektiğini bildirirken, aynı zamanda “*Vatandaşın ilgisini çekmeliyiz*” diye kendi parti gurubuna uyarı da bulundu.⁵⁵⁶ CHP’nin geçmişte yaptığı politikadan dolayı Ekrem Alican, CHP’yi hırçınlıkla suçlayarak memleketin siyasi boşluğunu yeni kurulan partilerin dolduracağını ve YTP iktidara gelirse “*Partizanlığa kesin olarak son vereceğini*” bildirdi.⁵⁵⁷ CHP kongrelerinde üyeler diğer partilere karşı “*Gövde gösterisi yaparken*”, Ekrem Alican “*Siyasette erkek olmak lazımdır*” diyordu⁵⁵⁸ CHP, 3 Ağustos 1961’de 64 ilden 400 partili temsilcinin Ankara’da bir araya gelmesiyle “*İlk Siyasi Gençlik Kurultayı*” topladı. İsmet İnönü; kurultayda “*İç politikanın kısır çekişmeleri içine fena halde dalmış bulunuyoruz*”⁵⁵⁹ derken, YTP Genel Başkanı

⁵⁵¹ **Hürriyet**, 27 Ocak 1961.

⁵⁵² **Hürriyet**, 2-4 Şubat 1961.

⁵⁵³ **Cumhuriyet**, 22 Ocak 1961.

⁵⁵⁴ **Cumhuriyet**, 18 Mart 1961.

⁵⁵⁵ **Cumhuriyet**, 12 Şubat 1961.

⁵⁵⁶ **Hürriyet**, 9 Nisan 1961.

⁵⁵⁷ **Hürriyet**, 17 Nisan 1961.

⁵⁵⁸ **Hürriyet**, 29 Haziran 1961.

⁵⁵⁹ **Cumhuriyet**, 3 Ağustos 1961

Ekrem Alican, 1946'da DP'ye vücut bulduran fikirleri benimsediklerini bildirdi ve “*CHP'de salah alameti*⁵⁶⁰ yoktur” dedi.⁵⁶¹ Yine YTP Genel Başkanı Ekrem Alican'a göre CKMP, YTP ve AP'nin tek gayesi CHP'nin iktidarına set çekmek ve iktidarı ele geçirmesini engellemektir.⁵⁶²

Bu tartışmalar arasında eski DP taraftarları, askeri rejime karşı faaliyetlerde bulunuyorlardı. Bu faaliyetlere karşı Hükümet Başkanı Cemal Gürsel sürekli uyarılarda bulunurken, 9 Mayıs'ta İstanbul Sıkı Yönetim Komutanlığı, kapatılan DP'yi yeniden canlandırma girişimlerine karşı çıkarak; bu girişimlerde bulunan “*soysuz kişilerin*” hemen tutuklanacağını duyurdu.⁵⁶³

12 Haziran 1961'de MBK'nin kararıyla siyasi partilere siyaset yapma izni verildikten sonra yeni partilerin görüşleri ortaya çıkmaya başladı. Partilerin il, ilçe kurultaylarına izin verildi, bütün idari amirlerin tüm siyasi partilere eşit davranılmasını kat'i bir dille talep edildi ve genel seçimlerin de 15 Ekim 1961 Pazar günü yapılacağını bildirildi.⁵⁶⁴

1961 Anayasası hazırlayan Anayasa komisyonu, partilerin kuruluş aşaması sırasında seçim alt komisyonu oluşturarak seçim sisteminde değişiklik yaptı ve nispi temsil sistemini kabul etti.⁵⁶⁵ Aynı zamanda partilerin radyoda propaganda yapabilmelerine de imkan verildi.⁵⁶⁶ Yeni Seçim Kanunu, 25 Mayıs 1961'de 306 sayılı kararla kabul edildi.⁵⁶⁷

Partiler siyasi faaliyetlerine yeniden şekil vermeye çalışırken, anayasa çalışmalarını bitiren Kurucu Meclis, yeni anayasayı halkoyuna sunmaya hazırды. Bu süreçte siyasi partiler tarafından anayasayı tanıtmaya amacıyla propaganda faaliyetleri

⁵⁶⁰ “Salah alameti; İyi olmak, durumunu düzeltmek, uygunluk sağlamak demektir”. İsmail Parlatır, Nevzat Gözaydın, Hamza Zülfikar, Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük (K-Z)**, TTK Basımevi, Ankara, 1998, s.1894.

⁵⁶¹ **Cumhuriyet**, 3 Ağustos 1961.

⁵⁶² **Cumhuriyet**, 24 Ağustos 1961.

⁵⁶³ Ahmad, **Demokrasi Süreci...**, s.219.

⁵⁶⁴ **Cumhuriyet**, 28-29 Mart 1961.

⁵⁶⁵ **Cumhuriyet**, 15 Ocak 1961.

⁵⁶⁶ **Cumhuriyet**, 4 Mart 1961.

⁵⁶⁷ Aydemir, **İkinci Adam C. III...**, s.505-507.

başladı. 1924 Anayasası'nın çok partili hayata kafi gelmediğini söyleyen İsmet İnönü; yeni anayasanın “*Gerçek demokrasiyi tam olarak teminata bağladığını*” ifade etti.⁵⁶⁸

Osman Bölükbaşı ise; 27 Mayıs rejiminin getirdiği kurumlara muhalefet etmemiş, kurucu meclise partisi ile birlikte katılmış ve anayasanın halk oylanmasında desteklenmesini istemiştir. Bu tavrıyla Bölükbaşı 27 Mayıs ve 1961 Anayasası ile oturtulmaya çalışılan yeni düzeni savunmuştur. CHP ile ilişki kuran askeri yönetimi tarafsız olmamakla suçlarken, CHP gibi siyasi manevralarla özellikle DP'li seçmen nezdinde “*27 Mayısçı*” olarak algılanmamaya dikkat etmiştir.⁵⁶⁹

Adalet Partisi Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala ise; 1961 Anayasası'nın eksik olduğunu ileri sürerek, anayasaya karşı muğlak bir tavır takındı ve sadece idareci sıfatıyla desteklediklerini, son sözü ise millete bıraktıklarını ifade etti. AP'liler, bir yılda ve bir devrim havası içinde meydana getirilen anayasanın hem şekil hem de muhteva yönünden eksik olduğunu vurguluyordu.⁵⁷⁰ Adalet Partisi'nin tabanına ilişkin yaygın kanaat DP'nin mirasçısı olduğu yönündeydi. Devletin ekonomiye müdahalesine karşı çıkan AP, sadece bu yönü ile değil, yaptığı propaganda ve izlediği politikayla DP'nin misyonunu devralmış gibiydi. Oldukça geniş tabanlı bir kitleyi kucaklayan Adalet Partisi'nin kısa süre içinde örgütlenebilmesi ise DP'nin bölgesel örgüt teşkilatlarını devralmasıyla sağlanabildi.⁵⁷¹ Bu mirasçılığa ve ayırıcı faaliyetlere karşı; Cemal Gürsel, buna karışanlara “*Demokrat Partiyi eski pervasız alışkanlığı içinde yeniden hortlatmaya çalışanlar vardır. Bunlar ateşle oynadıklarının farkında değildir. Düşündüklerinde asla muvaffak olamayacaklardır*” dedi.⁵⁷² Öte yandan AP İzmir İl Başkanı; “*DP parti oylarına iltifat etmelerinin tabii olduğunu söyleyerek, bizi töhmet altında bırakmak isteyenler, aslında bizden korkuyorlar*” diyordu.⁵⁷³

⁵⁶⁸ **Cumhuriyet**, 17 Mart 1961.

⁵⁶⁹ Evren Ayhan, **Osman Bölükbaşı'nın Siyasi Faaliyetleri (1913-2002)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006, s.66.

⁵⁷⁰ **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1961.

⁵⁷¹ Filiz Demirci Güler, “Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi”, **Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü**, (Ankara 2003), s.51.

⁵⁷² **Cumhuriyet**, 11 Mart 1961.

⁵⁷³ **Cumhuriyet**, 22 Mart 1961.

Ali Gevgili; 27 Mayıs sonrası partileşme sürecini ve kapatılan DP'nin seçmenine nasıl ulaşmaya çalışıldığını şöyle ifade etmekteydi:⁵⁷⁴

“Kurucu Meclis Yassıada'daki DP'yi dışarıda bırakmasına karşın yine de uzun ve çetin tartışmalarla uğraşmak zorunda kaldı. CHP önünde 15 yıl boyunca bir başka programın, bir başka dünya görüşünün özlemlerini temsil etmiş bulunan DP'nin ideolojik özlemleri, kendilerine yeni dönemlerde de bir ses aramıştı. Sağdan da, ortadan da soldan da bu sesi kendilerinin yükseltebileceğini söyleyenler vardı. Belki gerçekten öyle olmak istiyorlardı. Bazıları ise belki de bütün iktidara gelme beklentilerine karşın yine de bir büyük muhalefet partisiyle tek başına karşı karşıya kaldığında CHP' nin seçim yoluyla iktidara kolay yükselememesi olasılığına karşı, DP'nin oy tabanını bölmek için birkaç muhalefet partisini birden yaratmak gerektiğini düşünüyorlardı.”

Cemal Gürsel, her defasında söylediklerini bir kez daha tekrarlamaktan geri durmadı: *“Her defasında DP'yi hortlatmak isteyenlere ve yeni partililere bir ihtar vererek; ne yazık ki bir kısım yeni partililerin gözleri kararmış liderleri, eski Demokratların nüfuzlarından istifade ederek rey kazanacaklarını sanıyorlar ve bunlara baş yerleri veriyorlar. Fakat; İhtilal çıkarmak, partilerini ihya etmek isteyen “Demokrat partililere aman vermeyeceğini” ifade ederek Ragıp Gümüşpala'ya bir ihtar mektubu gönderdi.*⁵⁷⁵ Bu uyarılarından sonra YTP lideri Ekrem Alican; 27 Mayıs'tan sonra suçsuz oldukları meydana çıkanların partiye alınmayacağını ve *“Devri Sabık yaratmayarak”* partililer ve tarafsızların dışında yeni bir kitle imal edilmeyeceğinin takdirini beklediklerini ifade etti.⁵⁷⁶ Seçimlere kadar partilere uyarılar sürekli devam ederken, Bakanlar Kurulu Cemal Gürsel tarafından Ragıp Gümüşpala'ya gönderilen mektubu müzakere etti⁵⁷⁷. Bu müzakerelerde AP çevresi bu ihtara karşı sinirli, YTP mütereddit, CKMP ve CHP ise sükut ettiler.⁵⁷⁸ Seçime doğru yol alan partiler seçim çalışmalarını yaparken AP'ye yapılan suçlamalara cevap veren

⁵⁷⁴ Gevgili, a.g.e., s.165.

⁵⁷⁵ **Cumhuriyet**, 13 Nisan 1961.

⁵⁷⁶ **Cumhuriyet**, 16 Mart 1961.

⁵⁷⁷ “AP'nin uyguladığı politikalar ve eski Demokratları hortlatma girişimleri üzerine Hükümet Başkanı Cemal Gürsel, AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'ya ihtar mektubu gönderdi.” Mektubun tam metni için ayrıca Ek'ler bölümüne bkz. **Cumhuriyet**, 25-26 Temmuz 1961.

⁵⁷⁸ **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1961.

Ragıp Gümüşpala, Cemal Gürsel'e göndermiş olduğu mektupta⁵⁷⁹ şöyle diyordu:“*AP'nin ekseriyetini tarafsızlar ve aydınlar oluşturmaktadır, AP huzur partisidir ve yer altı faaliyetlerinde hiçbir zaman bulunmamıştır*”⁵⁸⁰

Görüldüğü gibi 27 Mayıs İhtilâli sonrasında siyasi faaliyetlerin serbest bırakılmasıyla birlikte, karşılaşılan sınırlamalar ve baskılar, dönemin özel (otoriter) niteliğini bir kez daha ortaya koymuştu. Özetle, demokrasiye geçiş sıkıntısız ve pek kolay gerçekleşmemişti.

II- ASKERİ MÜDAHALE SONRASI SİYASİ HAYATINA SON VERİLEN PARTİLER

2.1. Demokrat Parti (7 Ocak 1946- 29 Eylül 1960)

Kurtuluş Savaşı gerçekleştirildikten sonra Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde Türk devriminin en önemli hedeflerinden birini, Cumhuriyet idaresinin demokratik ve güçlü hale getirilmesi oluşturur. 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte demokrasi yolunda önemli adımlar atan Atatürk liderliğindeki Devrimci Kadro, devrimlerin gerçekleştirilmesinin yanı sıra, ülkede demokratik rejimin gelişmesi için önemli adımlar attı. Bununla beraber Türk demokrasi tarihi adına önemli bir süreç başlatan Demokrat Parti'nin 7 Ocak 1946'da resmen kurulmasıyla yeni bir dönem başladı. 14 Mayıs 1950 seçimleriyle iktidarı ele alan, CHP'nin 27 yıllık tek parti iktidarını kansız ve danışksız olarak sona erdiren ve Türkiye'de merkez-sağın tarihi serüvenini başlatan DP'nin, 27 Mayıs Askeri Müdahalesi varlığına son verildi.

27 Mayıs Askeri Müdahalesine doğru Demokrat Parti'nin yapmış olduğu bu partizan davranışlar, demokratikleşme yolunda engellerin konulması yapılan müdahale ile sonrasında kurulan MBK, 1960 öncesindeki bu davranışlarla hem darbenin meşruluğunu hazırladı, hem de DP'lilerin yargılamalarına bir meşruluk kazandırdı. 27 Mayıs sabahı ihtilâl'in başarıya ulaşması ile birlikte, DP'li siyasiler toplanılarak Harp Okulu'nda gözetim altına alındılar.⁵⁸¹ Böylece DP'li siyasiler için aylarca sürecek (yaklaşık on altı ay) tutukluluk ve yargılanma dönemleri başladı. Müdahaleyi

⁵⁷⁹ “Mektubun tam metni için Ekler bölümüne bkz.”

⁵⁸⁰ **Milliyet**, 7 Eylül 1961.

⁵⁸¹ **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1960.

gerçekleştiren subaylar ve onların liderliğini üstlenen Cemal Gürsel; DP kapatılacak mı sorusuna şöyle karşılık veriyordu:⁵⁸²

“Bir müessese veya sosyal bir cemiyet kanunlar süresince içinde kongre yapmamışsa, programına asla riayet etmemişse ve türlü yollara sapsa, esasen meşru olmayı da kaybetmiştir. Herhalde, mahkemeler de bu karara varacak ve DP’yi kapatacaklardır”

Ardından 29 Eylül 1960’ta Ankara 4. Asliye Mahkemesi kararıyla kapatılan ve siyasi hayattaki durumu sona erdirilen Demokrat Parti Türk siyasi hayatına 27 Mayıs Askeri Müdahalesi ile resmen son buldu.⁵⁸³ Demokrat Parti hakkında verilen kararın gerekçesinde şu noktalara yer verildi:⁵⁸⁴

1. Genel Kongre’nin toplanmaması,
2. Partizanlığı devlet idaresine sokmak,
3. Dini siyasete alet etmek,
6. Anayasa’yı çiğnemek,
5. Programın dışına çıkmak,
6. Suikast düzenlemek.

III- ASKERİ MÜDAHALE DÖNEMİNDE SİYASİ HAYATINA DEVAM EDEN PARTİLER

3.1. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 7 Aralık 1922’de Hakimiyet-i Milliye, Yenigün ve Ögüt gazetelerine verdiği demeçte, barış sağlandıktan sonra halkçılığa dayanan ve *“Halk Fırkası”* adını taşıyacak bir siyasi parti kurma kararında olduğunu açıkladı.⁵⁸⁵ Mustafa Kemal Paşa, yeni fırka programının hazırlanması için bütün yurtsever aydınlardan, vergi adaletsizliği, doğal kaynaklardan yararlanma ve mülkiyet güvenliğiyle ilgili yasal düzenlemeler, ekonomik olarak kalkınma önlemleri, vakıflar, bayındırlık çalışmaları, askerlik süresi gibi konularına yönelik ışıktutmalarını

⁵⁸² Cumhuriyet, 9 Ağustos 1960.

⁵⁸³ Cumhuriyet, 30 Eylül 1960., Gökman, a.g.e., s.191.

⁵⁸⁴ Özbey, a.g.e., s.37.

⁵⁸⁵ Hikmet Bilâ, CHP 1919-1999, 1. Baskı, Doğan Kitap Yay., İstanbul, 1999, s.34., Demirel, Birinci Mecliste..., s.487.

istiyordu.⁵⁸⁶ Mustafa Kemal, 13 Ocak 1923 günü İleri gazetesinde, Halk Fırkası'nın kuruluşuyla ilgili demecinde “*Ben öyle bir fırka teşkilini tasavvur ediyorum ki, bu fırka milletin, bütün sınıfının refah ve saadetini temine matuf bir programa malik olacak*” dedi.⁵⁸⁷

8 Nisan 1923'te Mustafa Kemal Paşa, Anadolu Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMHC) Reisi sıfatıyla, Meclis'teki Birinci Grup'un Halk Fırkası'na dönüştürüleceğini ve bundan sonra Halk Fırkası olarak partileşme sürecini tamamlayacağını açıklayan Dokuz Umde bildirisini yayınladı. 9 Umde'de şu görüşler bulunmaktaydı.⁵⁸⁸

1. Egemenlik Ulusundur
2. TBMM dışındaki hiçbir makam ulusal yazgıya egemen olamaz
3. Bütün yasalarda, örgütlerde, yönetimde, eğitimde ulusal egemenlik için davranılır
4. Saltanatın kaldırılması kararı değiştirilemez
5. Mahkemeler, yasalar düzeltilecektir
6. Aşar vergisi kaldırılacaktır
7. Öğretim birleştirilecektir
8. Askerlik süresi azaltılacaktır
9. Mali-yönetmel, ekonomik bağımsızlık kesin koşuldur

Bildirinin girişinde, ulustan aldığı mutlak yetkiyle oluşan TBMM birinci döneminin üstlendiği ödevlerin önemli bir bölümünü yerine getirerek, oy birliğiyle yeni seçim kararını verdiği belirtildikten sonra, barışın gerçekleştirilmesinin ardından ekonomik kalkınma yolunda çalışılacağı açıklanmıştı. Meclis çoğunluğunu bu amaç çevresinde toplayarak ülkede siyasal bir örgütlenme yaratmak için, ARMHC Grubu Halk Fırkası'na dönüştürülerek bir siyasi teşebbüs gerçekleştirildi.⁵⁸⁹

⁵⁸⁶ A.g.e., s.487.

⁵⁸⁷ A.g.e., s.489.

⁵⁸⁸ Özer Ozankaya, **Cumhuriyet Çınarı**, İmge Kitabevi, İstanbul, 1996, s.412-413.

⁵⁸⁹ A.g.e., s.525.

Halk Fırka'sının kuruluşundan sonra çok partili siyasi hayata geçme teşebbüsleri başladı. İlk olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve ardından Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla çok partili demokrasi sağlanmaya çalışıldı, ancak bu durum toplum içersinde huzursuzluklara neden oldu ve girilen bu süreç başarısızlıkla neticelendi. Başarısız olan çok partili hayata geçiş denemeleri, ancak İkinci Dünya savaşı sonrası, gerek içerde ve gerekse dışarıdaki şartların elvermesiyle, tekrardan Türk siyasi hayatında ön plana çıktı.

Halk Fırkası, 1924 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası, 1935 yılında ise Cumhuriyet Halk Partisi adını aldı. Fırka tarafından 1927'de, "Cumhuriyetçilik, 'Halkçılık', 'Milliyetçilik' ve 'Laiklik'" şeklinde sıralanan dört temel ilke benimsenirken, 1935 yılında "Devletçilik" ve 'Devrimcilik" ilkeleri de eklenerek Partinin ilkeleri altıya çıkarıldı.⁵⁹⁰ Atatürk'ün ölümüyle "parti devleti yönetimi" yeni bir döneme girdi. CHP'nin 26 Aralık 1938'de toplanan olağanüstü kurultayında yapılan tüzük değişikliğiyle İsmet İnönü "Milli Şef ve Değişmez Genel Başkan" oldu.⁵⁹¹

İkinci Dünya savaşı sırasında tarımsal üretim düşmesi sonucunda halk fakirleşti, ihracat azaldı, yatırımlar durdu, devletin ihtiyacı olan kaynaklar için ek ve yüksek oranlı vergiler uygulanmaya başlandı. Hükümet, bu koşulların gerektirdiği çözümleri, az da olsa çeşitli şartları öne sürerek uygulayamadı. Bunu yanında 1940'lı yıllarda yüksek fiyatlarla beslenen enflasyon ve açıktan hareketlerle artan karaborsacılık, Türkiye'de olağanüstü yollardan kâr eden bir sermaye kesimi oluşturdu. Bu kesim doğal olarak CHP'nin devam ettirdiği devletçi ekonomik modele muhalefet edecek siyasal oluşuma destek verecek önemli bir sayıya ulaştı.⁵⁹²

1945 yılı içinde CHP içindeki dört milletvekili CHP'nin tarım kesiminin desteğini almak ve savaş sırasındaki sıkıntıların hafifletilmesi amacıyla hazırladıkları Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısına karşı tavır takınması, parti içinde demokrasinin geliştirilmesi ve özgürlüklerin yaygınlaştırılması gerektiğini içeren

⁵⁹⁰ CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) (2015), "CHP Tarihi" http://www.chp.org.tr/?page_id=67, Erişim Tarihi: 21.01.2015.

⁵⁹¹ Yetkin , a.g.e., s. 159.

⁵⁹² Aydemir, Menderesin..., s.116 – 118

CHP'nin uygulamalarına karşı ilk büyük girişimi başlatan ve siyasal tarihimizde "Dörtlü Takrir" adı verilen önergeyi verdiler. Esasen, 1945 yılı bütçe görüşmelerinde Celal Bayar başta olmak üzere, Adnan Menderes, Emin Sazak, Yusuf Hikmet Bayur görüşmeler boyunca hükümeti ekonomi politikası dahil pek çok konuda eleştireceklerdi.⁵⁹³

Türkiye'de sosyal bölünme sosyal sınıflar arasında değil, tam tersine yöneticilerin temsil ettiği merkezle, yönetilenlerin meydana getirmiş olduğu kenar arasında gerçekleşti. Bu çatışmanın merkezi ve temelini Tanzimat bürokrasisi ve askeri-sivil bürokrasiye dayanan İttihat ve Terakki ile Cumhuriyet Halk Partisi temsil etti. Bu siyasal güçlerin yönetimde buldukları dönemlerde merkezi otoriteyi güçlendirme çabalarına, kenar bölgeler çeşitli biçimlerde karşı koydu. Bu karşı koyuş, Dörtlü Takrir'in ihraç edilmesi üzerine 7 Ocak 1946'da Türk siyasi hayatında merkez-kenar ilişkisinin nüvelerini veren Demokrat Parti kurulmasıyla gerçekleşti.⁵⁹⁴

Çok partili hayata geçişte yapılan 21 Temmuz 1946 seçimleri, tek dereceli yapılan ilk seçimdir. 'Açık oy- gizli sayım'ın yapıldığı bu seçimlerde CHP; 396, DP; 62, Bağımsızlar ise 7 milletvekili kazanmıştır.⁵⁹⁵ Seçimlerden sonra 12 Temmuz 1947'de İsmet İnönü tarafından yayınlanan beyannameye kadar geçen süre çok partili sistemin gelişmesi ve yerleşmesi açısından önemli bir evredir. Demokratik rejimin oturması yolunda atılan bu adımla çok partili hayata geçiş gerçekleşti ve 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlerde merkez-kenar ilişkisinin ilk örneğini veren Demokrat Parti iktidar olurken, 27 yıllık Tek Parti iktidarı son buldu.⁵⁹⁶ Tek parti iktidarı bürokrasiye önem vermişti ancak, orta sınıfı temsil eden kesimlerle yeteri kadar ilişki yürütememişti. 1950'de iktidara gelen DP, halk arasından geliyordu ve orta sınıf dahil olmak üzere tüm sınıfları temsil ediyordu. Ancak, zamanla o da CHP'nin bir zamanlar büründüğü hale geldi.⁵⁹⁷ CHP, 1954 seçimlerinde DP'ye "*Babasının çiftliğine girmiş bir yabancı*" gibi bakıyor ve 1950'de kaybettiği konumunu geri alabilmek için dövünüyordu.⁵⁹⁸

⁵⁹³ Burçak, a.g.e, s.57-63.

⁵⁹⁴ Özbudun, *Siyasal Partiler...*, s.41.

⁵⁹⁵ Bilâ, a.g.e, s.116.

⁵⁹⁶ Karpat, *Türk Demokrasi...*, s.257.

⁵⁹⁷ Arzık, a.g.e, s.16.

⁵⁹⁸ A.g.e, s.19.

1950-1957 yılları arasında iktidar ve muhalefet arasındaki gerginlik iyice artmış, muhalefet DP'yi baskı rejimi kurmakla suçlarken, DP iktidarı ise muhalefeti “İhtilal çıkırtkanlığı” yapmakla suçladı. DP'nin iktidara gelirken vaat ettiği şartların hiçbiri gerçekleştirilmedi. Aksine siyasi ortam daha da gerildi ve iktidar-muhalefet arası ilişkiler daha da sertleşti. Siyasi ortamın giderek gerginleştiği bu dönemde DP meclis grubunun “CHP'nin yasa dışı yöntemlerle siyaset yaptığı ve bazı basın organları tarafından da desteklendiği” iddiası ile on beş kişilik bir soruşturma kurulu oluşturulmasını kararlaştırdı. Demokratik ortamın yok edilmeye başlamasıyla birlikte “Ben demokrasi ve onun teminatını istiyorum”⁵⁹⁹ diyen İnönü kurulan Tahkikat Komisyonu ile siyasi faaliyetlerle beraber kendi çalışmalarına ilgili haber ve değerlendirmelere de yasak getiren DP idaresini engelleyemedi.

27 Mayıs 1960'tan önceki CHP, XIV. Kurultayında, “Ana davalar” komisyonunca hazırlanıp, 14 Ocak 1959'da kabul edilen “İlk hedefler Beyannamesi” küçük çapta bir anayasa projesi özelliğini taşıyordu. İsmet İnönü'ye göre; DP, adalet teminatı tanımamakta; radyonun hükümet tarafından muhalefet aleyhine kullanılmasıyla devlet tarafsızlığı ihlal edilmekte; basın hürriyeti çiğnenmekte, rejim emniyeti sarsılmaktaydı. İsmet İnönü ve CHP'nin getirdiği bu eleştiriler, 1961 Anayasası'nın oluşum sürecinde üzerinde önemle duruldu.⁶⁰⁰

14 Mayıs 1950 gecesi iktidarı alan Demokrat Parti, 10 yıl sonra 27 Mayıs 1960 gecesi silahla devrildi.⁶⁰¹ CHP için 27 Mayıs İhtilâli, Şanlı Türk Ordusu'nun, memleketi maddi ve manevi çöküntüye götüren; açıkça anayasa dışı baskı idaresine son vererek milletin mukadderatını eline alması⁶⁰² ve Türk Milleti'nin batılı manası ile hür ve demokratik bir idareye kavuşmasının gerçekleştirilmesi için her türlü imkânın ortaya çıkmasıydı.⁶⁰³

⁵⁹⁹ Aydemir, **Menderesin...**, s.278.

⁶⁰⁰ **A.g.e.**, s.26.

⁶⁰¹ Birand, Dündar Ve Çaplı, **a.g.e.**, s.188.

⁶⁰² **Cumhuriyet**, 29 Mayıs 1960.

⁶⁰³ **Cumhuriyet**, 22 Haziran 1960.

27 Mayıs'tan sonra, yeni anayasayı hazırlamakla görevli Kurucu Meclis'in Temsilciler Meclisi kanadında siyasi parti olarak CHP ile CKMP yer alıyordu. Bu dönemde Kurucu Meclis'e hâkim olan CHP, hazırlanan anayasada kendi görüşlerinin ağır basmasını sağladı.⁶⁰⁴

Cumhuriyet Halk Partisi, Birinci MBK Dönemi içerisinde (27 Mayıs'tan Kurucu Meclis'e kadar ki devre) de; Genel Başkanları İsmet İnönü'nün Devlet ve Hükümet Başkanı Cemal Gürsel'le görüşmeleriyle⁶⁰⁵, basın toplantısı ve beyanatlarıyla⁶⁰⁶, teşkilâta gönderilen tamimlerle siyasi canlılığını korurken, ihtilâl yönetimi üzerindeki etkisini de arttırmıştır.⁶⁰⁷ Kurucu Meclis temsilciliklerinden 49'u CHP, 25'i CKMP mensubu iken, 25'i de bağımsızdı. Üstelik kurulan 3. MBK Hükümeti'nin iki bakanı da CHP'liydi. Böylece, CHP, ülkenin demokrasiye geçişini hazırlayan Kurucu Meclis'te ağırlıklı bir görev yüklenirken, kendisi için de büyük bir tehlikeyi hazırlamıştır.⁶⁰⁸

İsmet İnönü bir taraftan Kurucu Meclis içerisinde etkisini artırırken, diğer taraftan da MBK iktidarı sivillere devretmek düşüncesi içinde partilerin politik faaliyetlerine izin verme hazırlıkları yaparken; öte yandan İsmet İnönü de iktidarın biran evvel sivillere devredilmesi konusunda sürekli temaslarda bulunmaktadır. Bu çalışmalarında İnönü, partisinin çalışmaları için İzmir'e gelip, halka dönük bir konuşma yapmak istediğinde, partisinin il yöneticileri: "*Aman, sakın böyle bir şey yapayım demeyin; buradan bir avuç oy toplama şansımız var, sonra ondan da oluruz*" deyince İsmet Paşa ve çevresindekiler şaşkına döndüler. Çünkü orada bulunan halk "*bir vakitler Demokrat Partililerin elinden Halk Partiliyiz diye çekmediğimiz kalmamıştı, şimdi de Demokratız diye uğramadığımız iftira kalmıyor*" diyorlardı.⁶⁰⁹

27 Mayıs Müdahalesi'nin ilk günlerinden itibaren, CHP'ye ve bu partinin başında bulunanlara karşı çekingen bir tavır takınmış olan Milli Birlik Komitesi, zaman içinde bu tavrını değiştirdi ve hattâ siyasi kaderini ona bağladı. Bunun iki sebebi bulunmaktaydı: Birincisi, yeni kurulan Adalet Partisi'nin beklenmedik bir hızla

⁶⁰⁴ Teziç, **100 Soruda...**, s.242.

⁶⁰⁵ **Cumhuriyet**, 8 Ağustos 1960.

⁶⁰⁶ **Cumhuriyet**, 2 Haziran 1960, 7 Temmuz 1960.

⁶⁰⁷ **Cumhuriyet**, 8 Eylül 1960.

⁶⁰⁸ **Cumhuriyet**, 26 Kasım 1960.

⁶⁰⁹ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s.275.

gelişmesi ve bu partiyi idare edenlerin daha ilk adımlarından itibaren 27 Mayısçıları kuşkulandıracak davranışlarda bulunması. İkincisi ise, CHP’li hukukçuların anayasaya bir daimi senatörlük müessesesi koymak suretiyle bunların gönüllerini hoş etmiş olması.⁶¹⁰ Ancak bir an önce sivil idareye geçilmesini savunan İsmet İnönü, Kurucu Meclis ve üst rütbeli subayların desteğini sağlandı.⁶¹¹

CHP lideri, partililerin kendileriyle aynı fikirde olmayanlarla tartışma ve bir sitem içerisine girmemeleri gerektiğini bildirirken, aynı zamanda “*Vatandaşın ilgisini çekmeliyiz*” diye kendi parti gurubuna uyarı verdi.⁶¹² Ardından 3 Ağustos 1961’de 64 ilden 400 CHP’li temsilcinin Ankara’da bir araya gelmesiyle gerçekleştirilen İlk Siyasi Gençlik Kurultayı toplandı. İsmet İnönü; kurultayda “*İç politikanın kısır çekişmeleri içine fena halde dalmış bulunuyoruz*” diyerek içinde bulunulan buhranı eleştirdi.⁶¹³

Yeni partilerin kuruluş süreciyle birlikte CHP, seçimlere doğru yeni kurulan partileri eleştirerek, bu partilerin DP’nin muhtelif faaliyet cereyanlarını temsil eden teşkilatları haline geldiklerini söylüyordu.⁶¹⁴ 15 Ekim 1961 tarihinde seçimlerin gerçekleşeceği duyurusu yapıldıktan sonra Cemal Gürsel; DP’yi hortlatmak isteyenleri seçimlere kadar sürekli uyarırken, bakanlar kurulu Ragıp Gümüşpala’ya gönderilen mektubu müzakere ettiler. Bu müzakerelerde AP çevresi bu ihtara karşı sinirli, YTP mütereddit, CKMP ve CHP ise sükut etti.⁶¹⁵

Partilerin kuruluşu ile birlikte CHP’de ise kurultay hazırlıkları başladı. İhtilâl sonrasında yapılan XV. CHP Kurultayı şiddetli çatışmalar geçirmiştir. 24 Ağustos 1961 yılında toplanan kurultay, bir liste savaşına sahne olmuş, ekonomik durum, sosyal konular ve seçim unutulmuştur.⁶¹⁶ CHP’nin XV. Kurultayı’ndan sonra 27 Mayıs sonrası ilk seçimler 15 Ekim 1961’de gerçekleşti. CHP, 3.724. 752 oyla % 36.7 oy oranı ile senatör seçimlerinde 54 senatör çıkarırken, milletvekili seçimlerinde, 173

⁶¹⁰ **A.g.e.**, s.272.

⁶¹¹ Birand, Dündar Ve Çaplı, **a.g.e.**, s.245-246.

⁶¹² **Hürriyet**, 9 Nisan 1961.

⁶¹³ **Cumhuriyet**, 3 Ağustos 1961.

⁶¹⁴ **Vatan**, 2 Nisan 1961.

⁶¹⁵ **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1961.

⁶¹⁶ “XV. Kurultay ile ilgili ayrıntılı bilgi için 4. Bölüme bakınız”, Bilâ, **a.g.e.**, s.188.

milletvekili çıkardı.⁶¹⁷ Seçim neticelerinin ve yeni seçim sisteminin getirmiş olduğu durumdan dolayı 4 partinin katılacağı milli bir koalisyon kurulması öngörüldü.⁶¹⁸

Seçimler sonrasında oyların dağılışı ve yeni seçim sisteminin getirmiş olduğu nispi sistem dolayısıyla tek başına oyların büyük bir bölümünü alamayan partiler bir hükümet kuramadılar. MBK Başkanı Gürsel; partileri koalisyonda birleştirmeye çalışmak amacıyla bir yuvarlak masa toplantısı gerçekleştirdi. Koalisyon fikri için CHP-YTP “*Evet*” derken CKMP-AP ise “*Hayır*” dedi ve bir birlik sağlanamadı.⁶¹⁹ Seçimlerden sonra Cumhurbaşkanlığı adaylığı konusu gündeme geldi, adaylığını açıklayan Cemal Gürsel’in Cumhurbaşkanlığı konusunda partiler arasında farklılıklar ortaya çıktı. Bu farklılık dolayısıyla CHP, Cumhurbaşkanı seçimlerinde milletvekili ve senatörlerini serbest bırakacağını bildirdi.⁶²⁰

1961 yılı sonlarında CHP-AP arasında kurulan 8. İnönü Hükümeti(20 Kasım 1961- 25 Haziran 1962 yılı ortalarına kadar sürdü, ancak AP’nin sabık demokratların affedilmesinde göstermiş olduğu tavırdan dolayı kurulan ilk koalisyon hükümeti yıkıldı. I. Koalisyon Hükümeti’nin dağılması üzerine Gürsel’in girişimleriyle İnönü’nün hükümeti kurmayı kabul etmesiyle birlikte CHP-YTP-CKMP arasında kurulan İkinci Koalisyon Hükümeti kurulmuştur. Bu koalisyonda CHP; 12, YTP; 6, CKMP; 4 ve Bağımsızlar, 1 bakanlık aldı.⁶²¹ 1961 - 1965 yılları arasında, CHP tek başına iktidar olabilecek çoğunluğa sahip olmadığı halde hükümet sorumluluğunu yükledi ve demokratik ortamın yerleşmesi için çaba gösterdi. Ancak üç buçuk yıllık bu sürede, demokrat partililerin affı meselesi, 1963 yerel seçimlerde alınan sonuçlar ve Talat Aydemir darbe girişimleri; birinci ve ikinci İnönü Hükümetlerinin karşılaştığı önemli rejim sorunları 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 olayları oluşturmaktadır. Bu sorunlar İkinci koalisyonunun kurulmasından sonra giderek arttı ve sonunda parti bünyesinde de gedikler açtı.⁶²²

⁶¹⁷ <http://www.ysk.gov.tr/ysk>, (Erişim Tarihi: 19.08.2015).

⁶¹⁸ **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1961.

⁶¹⁹ **Cumhuriyet**, 20 Ekim 1961.

⁶²⁰ **Cumhuriyet**, 23 Ekim 1961.

⁶²¹ **Cumhuriyet**, 22 Haziran 1962.

⁶²² Teziç, **100 Soruda...**, s.292.

3.2. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)

İlham kaynaklarını Orhun kitabelerinden alan ve Türk milliyetçiliği anlayışının bir kadro ve fikir partisi yapısına dönüşerek siyasi hayatımızdaki yerini alması 1948’de Millet Partisi ile başlayan silsileyle Cumhuriyetçi Millet Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve sonrasında Milliyetçi Hareket Partisi’nin doğup gelişmesiyle mümkün oldu.⁶²³ Millet Partisi, Demokrat Parti kurucuları ile anlaşamayarak DP’den ayrılanlar ile DP’den çıkarılanların, hem bizzat muhalefet partisi olan DP’ye hem de iktidar partisi CHP’ye karşı oluşmuş bir cephenin mümessilleri olarak kurulmuş bir partidir.⁶²⁴

Fahri genel başkanlığını Fevzi Çakmak’ın yürüttüğü partinin genel başkanlığını Hikmet Bayur, genel başkanvekilliğini Osman Nuri Köni, genel sekreterliği Dr. Mustafa Kentli ve genel muhasipliğe de Mareşal’in damadı Şefik Çakmak’ın getirilmiştir. Millet Partisi’nin üyeleri arasında başta Mareşal Çakmak olmak üzere, Hikmet Bayur, Kenan Öner, General Sadık Aldoğan, Osman Nuri Köni, Dr. Mustafa Kentli, Enis Akaygen ve Osman Bölükbaşı bulunmaktaydı.⁶²⁵

CKMP’nin kuruluşu, esasen Millet Partisi (MP)’nin kuruluşu ile başlamaktadır. CKMP, MP’nin siyasi gelişmeler içerisinde kazandığı bir tüzel kişiliktir. MP, 20 Temmuz 1948 tarihinde, DP’nin CHP’ye karşı etkili muhalefet yapmadığından şikayetçi olan ve “12 Temmuz Beyannamesi”ni bir muvazaa olarak gören, bu tutumlarından dolayı da DP den uzaklaştırılan milletvekilleri tarafından kurulmuştur.⁶²⁶

MP’nin kapatılmasından sonra kurulan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi kurulduğu günden beri tam manasıyla kâmil ve olgun demokratik nizam içinde Türk milletinin ilerlemesi ve vatandaşlarıyla insanlıktan nasiplerini alması için mücadele eden bir parti olarak vücut buldu. Demokrat Parti iktidarının, aşırı solda yaptığı durdurulmaya bir denge olması ve kendi siyasi geleceğini garantilemek amacıyla Millet Partisi(MP)’nin 1954 yılında kapatılmasının ardından, bu partinin kurucuları

⁶²³ Akpınar, a.g.e, s.28.

⁶²⁴ Tunaya, **Türkiye’de C.I...**, s. 713.

⁶²⁵ Adem Çaylak, **İktidar-Muhalefet İlişkileri Bağlamında Türkiye'nin Siyasi Hayatında Osman Bölükbaşı ve Siyasal Hareketi**, ATAM Yayınları, Ankara, 2010, s.104-105.

⁶²⁶ Tekin Erer, **Türkiye’de Parti Kavgaaları**, Tekin Yayınları, İstanbul, 1966, s.24.

kısa bir süre sonra Osman Bölükbaşı'nın da aralarında bulunduğu Sadık Aldoğan, Enis Akaygen'in vb. kurucular, Cumhuriyetçi Millet Partisi'ni (CMP) 10 Şubat 1954'te kurdular.⁶²⁷

CMP kurulduğu zaman MP'nin başına gelenlerden ders aldı ve hilafetçi-saltanatçı-gericilik gibi unsurların partinin bünyesinde yer almamasına özellikle dikkat etti. Hatta bu gibi durumlara maruz kalmamak için isminin başına “*Cumhuriyetçi*” sıfatı eklenerek kimlik değişimi yaşadı.⁶²⁸ CMP kurulduktan sonra 1954 Genel Seçimleriyle karşı karşıya kaldı. 1954 seçimlerinde muhalefet partilerinin DP karşısında tek liste halinde çıkmak amacıyla CMP lideri Ahmet Tahtakılıç ile İsmet İnönü arasında görüşmeler gerçekleşti. Ancak müşterek liste konusunda anlaşamayan partiler tek başına aday çıkarmaya karar verdiler. Bu durum içerisinde de CMP, kendi adaylarını belirleyerek seçimlere katıldı.⁶²⁹

1954 Seçimlerinde DP ve CHP her ilde, CMP 40 ilde, Köylü Partisi ise 19 ilde teşkilatlanmaya gidebildi ve sadece bu illerde seçimlere katılabildi. CMP, bu seçimlerde 427. 024 oy alarak % 4. 69'luk bir yüzdeyle sadece Kırşehir'den tam liste (Osman Bölükbaşı, Ahmet Bilgin, Osman Alişiroğlu, Mehmet Mahmutoğlu ve Tahir Taşer) çıkarabildi.⁶³⁰ Bu tabloya DP'nin tavrı, Kırşehir'i 30 Haziran 1954'te ilçe statüsüne indirmek oldu. Kırşehir, 13 Temmuz 1957'de çıkarılan bir başka kanunla yeniden il statüsü kazandı. Bu tavır DP için ilk değildi; daha önce CHP'yi destekleyen Malatya da ikiye bölündü, Adıyaman ili kurulmuştu.⁶³¹

27-29 Haziran 1955 yılında I. Genel Kongresini gerçekleştiren CMP, Osman Bölükbaşı, Ahmet Tahtakılıç ve Sadık Aldoğan'ın arasında gerçekleşen genel başkanlık mücadelesi sonucunda Bölükbaşı; 401, Tahtakılıç; 314 ve Aldoğan ise 17 oy aldı. Nitekim bu sonuçlar neticesinde de Osman Bölükbaşı⁶³² CMP Genel Başkanı seçildi.⁶³³

⁶²⁷ **Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Programı**, Arı Matbaası, 83-3149, Ankara s.5.

⁶²⁸ Çaylak, **a.g.e.**, s.212.

⁶²⁹ **A.g.e.**, s.214.

⁶³⁰ **A.g.e.**, s.218.

⁶³¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, İçtima: 2, C. 1, Birleşim: 15, Oturum: 1, 30 Haziran 1954, s.343-151.

⁶³² “Osman Bölükbaşı, 1913 yılında Kırşehir'de dünyaya geldi, Fransa'da Nancy Üniversitesinin matematik ve astronomi bölümünü bitirdi. 1946'da çok partili hayatın başlamasıyla Demokrat Partiye katıldı. Bir yıl sonra Demokrat Parti'den ayrılarak Millet Partisi'nin kuruluşunda yer aldı. 1950 yılında Kırşehir Milletvekili seçilen Bölükbaşı, Millet Partisi'nin kapatılmasıyla Cumhuriyetçi Millet

CMP kadro değişiminden sonra bir taraftan iktidardaki DP'nin, diğer taraftan ana muhalefet partisi CHP'nin hedefinde baskılardan nefes almakta güçlük çektiği için arzu edilen gelişmeyi gösteremedi. Bu süreç 1957 seçimlerine kadar devam etti. 1957 seçimlerinde DP'nin yapmış olduğu partizan davranışlar ve hürriyetlerin yasaklanmış olması diğer partilere oy kazandırdı. Böylece CMP bütün illerde seçimlere katıldı ve 1957 seçimlerinde % 6,5'lik oy oranıyla 604.087 oy aldı ve 4 milletvekili çıkardı.⁶³⁴ Fakat bu sonuçlar beklenen başarının çok altındaydı.

Seçimler sonrasında CMP'nin III. Kongresi gerçekleşti ve bu kongre CMP içerisinde anlaşmazlıklara sebep oldu. Bu iç hesaplaşmada Türkiye Köylü Partisi (TKP) ile birleşmenin partiye nasıl bir yön vereceği, TKP'nin birleşmeyi nasıl karşılayacağı gibi konular tartışıldı. Seçimden sonra parti içi muhalefetler ve bazı Genel İdare Kurulu üyeleri, hem seçimlerde yaşanan başarısızlıkları hem de diğer partilerle yapılan işbirliği girişimlerinin sonuçsuz kalmasından dolayı parti başkanlık divanının istifasını istediler.⁶³⁵

Parti içindeki kaynaşmalar vardı ancak, Bölükbaşı'nın DP ile girişmiş olduğu mücadeleler, karizmatik kişiliğini süsleyen hitabet ve ikna kabiliyeti parti içerisinde başka birinin Bölükbaşı'nın yerine geçmesini önledi. Bölükbaşı bu hitabet gücünü kullanarak tekrar Genel Başkan oldu ve CMP, 1957 Seçimlerinden sonra 16 Ekim 1958'de Remzi Oğuz Arık'ın Genel Başkanlığı'ndaki TKP ile birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi adını aldı ve CKMP olarak siyasi hayatını sürdürmeye devam etti.⁶³⁶

Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı, 1954'te Demokrat Parti ile olan çatışmasından dolayı Kırşehir ilçe yapıldı, 1955 yılında Cumhuriyetçi Millet Partisi Genel Başkan'ı oldu. Bölükbaşı, 1946'da başladığı siyasi yaşamı içerisinde 1950, 1954, 1957 seçimlerinde Kırşehir Milletvekili 1961, 1965, 1969 seçimlerinde de Ankara milletvekili seçilmiştir. Sert konuşmaları ve farklı siyasi üslubu ile Türk siyasetinin önemli isimlerinden biri olarak yerini almıştır. 1961 yılında İnönü Başkanlığındaki koalisyona girmek istemeyen Bölükbaşı ile bir grup milletvekili Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nden istifa ederek ikinci defa Millet Partisi'ni kurdu. 1972 yılında Genel Başkanlık görevinden, 1973 yılında da; milletvekilliğinden ve partisinden ayrılarak siyaseti bırakan Bölükbaşı, 6 Şubat 2002'de Ankara'da vefat etti." Evren Ayhan, **Osman Bölükbaşı'nın Siyasi Faaliyetleri (1913-2002)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006, s. VII.

⁶³³ Çaylak, **a.g.e.**, s.247.

⁶³⁴ <http://www.ysk.gov.tr/ysk>, (Erişim Tarihi: 19.08.2015).

⁶³⁵ Çaylak, **a.g.e.**, s.350.

⁶³⁶ **A. g.e.**, s.352.

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin ana gayesi, Türkiye'de insan haklarını hakim kılabacak ve bunları güvenilir teminata bağlayacak bir devlet nizamı kurmak amacıyla şöyle ifade edildi:⁶³⁷

“CKMP, hürriyet, emniyet, eşitlik ve adalet ülküsüne, Milli hâkimiyet ve lâik Cumhuriyet esaslarına, Garp örneği demokrasi, hukukuna, Milliyetçilik akidesine, samimi surette bağlanmakla yükümlüdür.”

1960 Askeri Müdahalesi öncesinde DP'nin kurmuş olduğu Vatan Cephesi Ocakları ve Tahkikat Komisyonu faaliyetleri üzerine CKMP, *“Milletçe Demokrasiyi Kurma Davamızda Çıkar Yol Beyannamesi”* adında bir bildiri yayınlayarak, DP'nin yapmış olduğu hürriyet kısıtlayıcı faaliyetleri kınadı. Ayrıca; anayasanın yetersiz olduğunu vurgulayarak *“Milli Bir Anayasa”*ya milletin ihtiyacı olduğu bildirildi.⁶³⁸

27 Mayıs'tan sonra parti grupları arasında bir karışıklık başladı. DP'nin feshi için dava açılırken, ayakta kalan CHP ile CKMP'de iki üç ay boyunca hiçbir hareket görülmedi. Bununla beraber CKMP için bir şans devri açıldı. Çünkü CKMP, DP gövdesinden koparak oluşmuştu ve bu iki partinin demokratik ve program anlayışları da birbirinden farksız gibiydi.⁶³⁹

27 Mayıs müdahalesinin ardından, CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı beraberindeki arkadaşlarıyla Org. Cemal Gürsel'i makamında ziyaret ederek tebrik ve başarı dileklerini ifade etmiştir.⁶⁴⁰ Bölükbaşı, İsmet İnönü ile görüşmesinde de 27 Mayıs müdahalesini bir *“Milli Hareket”* olarak nitelendirmiştir.⁶⁴¹ 27 Mayıs Askeri Müdahalesi'nden sonra Osman Bölükbaşı, bir basın toplantısı düzenledi ve DP iktidarının meşruluğunu çoktan kaybettiğini, gayri meşru bir kuvvet saltanatı haline geldiğini ve askeri müdahaleye destek verdiğini şu şekilde ifade etti:⁶⁴²

⁶³⁷ **Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Programı**, Arı Matbaası, 83-3149, Ankara s.7.

⁶³⁸ Çaylak, **a.g.e.**, s.361.

⁶³⁹ Başgil, **a.g.e.**, s.83.

⁶⁴⁰ “Osman Bölükbaşı beraberinde Kırşehir milletvekilleri Hayri Çopuroğlu, Osman Canatan ve parti Umumi idare Heyeti azaları Mehmet Altınsoy. ve Nurettin Ardiçoğlu olduğu halde... Gürsel'i makamında ziyaret ederek tebriklerini ve muvaffakiyet temennilerini ifade etmiştir”, **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1960.

⁶⁴¹ **Cumhuriyet**, 4 Haziran 1960 .

⁶⁴² Osman Bölükbaşı, “27 Mayıs ve Beklediğimiz Düzen”, **Kudret**, 12 Ekim 1960.

“27 Mayıs'ı gerçekleştiren Şanlı Türk Ordusu... Ortaçağ dönemine dönen ve tarihi geleneğini unutan gafiller, bugüne kadar yapmış olduklarının akıbetine çarpılmışlardır. Memleketi, meşru yoldan çıkararak, kardeş kavgasına dönüştüren bu gafillerin kabusundan memleketi kurtardığınız için size minnettarız... Ordumuz, size minnetimiz büyüktür...”⁶⁴³ “Türk demokrasi tarihinde özgürlüğümüz için mücadele edenler iktidarı ele geçirdikten sonra bu eşsiz özgürlüğe ihanet ettiler. Şanlı ordumuz bu gafillerin faaliyetlerini sona erdirdi. Bunun yanı sıra bu ülkeye yapılan her kötülüğün de yanına kalacağını bildiren Bölükbaşı, MBK ile siyasi partilerin gerçekleştirmek istedikleri faaliyetlerin benzer olduğunu ve bu yüzden de ihtilâlcileri kendilerine yakın hissettiğini belirtti.”

Osman Bölükbaşı, 27 Mayıs Askeri Müdahalesi'ni meşru bir ihtilâl olarak değerlendirirken, 1962 Mart ayında yaptığı konuşmasında Tedbirler Kanunu görüşülürken Meclis kürsüsünden Osman Bölükbaşı ihtilâlin meşruluğunu şöyle ifade ediyordu: “İhtilalin meşru olduğuna dün inanıyordum bugün de inanıyorum yarın da inanacağım”⁶⁴⁴

27 Mayıs 1960 subayların iktidara müdahale etmesinden sonra, yeni anayasayı hazırlamakla görevli Kurucu Meclis'in Temsilciler Meclisi kanadında siyasi parti olarak CHP ile CKMP yer alırken⁶⁴⁵, CKMP'den Kurucu Meclis için oluşturulan Anayasa Komisyonu'nda Sadık Aldoğan ve Nurettin Ardıçoğlu yer aldı.⁶⁴⁶ Kurucu Meclis'e göre CKMP'den 25 üye temsil edileceği bildirilirken, bunların başında CKMP lideri olmak üzere, illerden ve diğer kuruluşlardan CKMP'ye yakın olan adayların seçilmesi için büyük çaba sarf edildi.⁶⁴⁷

27 Mayıs Askeri Müdahalesi'nden sonra partiler arası mücadelelerde DP kitlelerinin oylarına hakim olabilmek için artan faaliyetlerde CKMP'nin beklentileri CHP'den daha çok olurken; Osman Bölükbaşı, kendileri ile “aynı tohum” dan gelen

⁶⁴³ Çaylak, a.g.e, s.390.

⁶⁴⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: I, İçtima: 2, Cilt: 10, Oturum: 2, Birleşim: 13, 03 Mart 1962, s.43.

⁶⁴⁵ Teziç, 100 Soruda..., s.242.

⁶⁴⁶ Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, C.2, S. 35, 31 Mart 1961, s.86-87.

⁶⁴⁷ A.g.e, s.395.

büyük demokrat camiasının oylarının CKMP'ye akacağını, ancak YTP ve AP'nin kurulmasıyla iplerin elinden kaçacağını düşünmeye başladı. 1961'de partilerin kuruluş izniyle birlikte de DP kitlesine yönelik propaganda faaliyetlerine başladı.⁶⁴⁸

1961 Anayasası'nın hazırlık sürecinde, kendi ilke ve fikirlerinin 27 Mayıs'tan sonra temel görüş olarak alındığını bildiren Osman Bölükbaşı; parti programlarında yeni bir yön geliştirdiklerini, CHP'lilerin ise tek parti iktidarındaki gibi baskıcı uygulamalara meyiletme hevesinde olduklarını ifade etti.⁶⁴⁹ Partilerin kuruluşu ile birlikte partisini diğer partilerin tümüne karşı rakip olarak gören Osman Bölükbaşı, CKMP'ye karşı bir "müttefikler cephesi" bulunduğunu ileri sürdü. 1954 yılında MP'nin kapatılmasına ses çıkarmayan İsmet İnönü'nün, şu sırada AP'nin kapatılmasına karşı çıktığını, İnönü'nün bunu demokratiğinden dolayı değil, CKMP iktidarını önlemek için yaptığını iddia ederek CHP'yi "Parti Hanedanlığı" kurmakla suçladı.⁶⁵⁰

1961'de partilerin kuruluş izniyle seçim çalışmaları başladı. Cemal Gürsel, seçim çalışmalarında CKMP Başkanı Osman Bölükbaşı'nın radyoyu suiistimal ettiğini söyleyerek "Bu derece iyi tahsil görmüş bir insanın bu gibi yanlış davranışlarına düşmesi gerçekten tuhaf oluyor... Fakat insanları insan yapan tahsil değil, karakter ve ahlakıdır" diyerek Osman Bölükbaşı'nı eleştirdi.⁶⁵¹ Osman Bölükbaşı ise CKMP İstanbul İl mitinginde DP'nin başına gelen mesuliyetlerden CHP'nin sorumlu olduğunu ileri sürerek AP'yi de "kispetsiz acemi pehlivana" benzetti.⁶⁵²

Osman Bölükbaşı; 27 Mayıs rejiminin getirdiği kurumlara muhalefet etmemiş, kurucu meclise partisi ile birlikte katılmış ve anayasanın halk oylanmasında desteklenmesini istemiştir. Bu haliyle Osman Bölükbaşı 27 Mayıs ve 1961 Anayasası ile oturtulmaya çalışılan yeni düzeni savunmaktadır. Osman Bölükbaşı 27 Mayıs'tan seçimlere kadar geçen süre içerisinde ikili bir söylem geliştirerek, bir yandan 27 Mayıs askeri müdahalesini meşru görmüş ve yeni rejimi savunmuş öte yandan askerlerin kurduğu hükümete üye vermek istememek, liderler toplantısına katılmamak, CHP ile

⁶⁴⁸ Çaylak, a.g.e, s.403.

⁶⁴⁹ Kudret, 7 Nisan 1961.

⁶⁵⁰ Çaylak, a.g.e, s.431.

⁶⁵¹ Cumhuriyet, 4 Ekim 1961.

⁶⁵² Cumhuriyet, 8 Ekim 1961.

ilişki kuran askeri yönetimi tarafsız olmamakla suçlamak gibi siyasi manevralarla özellikle DP'li seçmen nezdinde “27 Mayısçı” olarak algılanmamaya dikkat etmiştir.⁶⁵³ 1961 Anayasası'nın halk oylamasına sunulmasından sonra anayasaya “Hayır” diyen AP Genel Başkanını eleştiren Osman Bölükbaşı, bu anayasanın en büyük özelliğinin “Sosyal Adalet” vurguladığını söyledi. Ardından AP'nin anayasaya karşı yaklaşımını eleştirerek ismi “Adalet” olan bir partinin anayasaya hayır demesinin ve karşı olmasının nedenini fikirsiz bir siyaset yaptıklarının göstergesi olduğunu ileri sürdü.⁶⁵⁴

Seçimler öncesinde bir partiler arası gerginlikler, yeni düzene set çeker gibiydi. Bunun üzerine Cemal Gürsel parti liderleriyle bir toplantı yaptı. Partilerin anlaşmaya varmak için toplandıkları partiler arası toplantı bildirisi, bir merasimle milli bir deklarasyon imzalanırken; CHP adına İsmet İnönü, Memleketçi Serbest Parti adına Enver Adakan, YTP adına Ekrem Alican, AP adına Ragıp Gümüşpala, CKMP adına da Osman Bölükbaşı'nı temsilen Ahmet Oğuz imza attı.⁶⁵⁵ Milli Antlaşmayı imzalayan partililer; Cumhuriyeti korumaya, rejimin ahlak yapısını teşkil eden müşterek beyannamenin esasları üzerine sadık kalacaklarına şerefleri üzerine söz verdiler.⁶⁵⁶

Partiler arası toplantıya katılmayan Osman Bölükbaşı ise, “Yassıada mahkemeleri henüz bitmeden hazırlanan vesikayı imzalayamazdım” diyerek kendisine yöneltilen eleştirilere cevap verdi.⁶⁵⁷ İhtilâl idaresi bana zorla hiç bir şey yaptıramaz diyen Bölükbaşı, “çirkin politika olarak değerlendirdiği Yuvarlak Masa toplantısını” tasvip etmediğini söylüyordu. İsmet İnönü, “İktidara gelirse şerefle vazife yapacağız. CHP olarak meşru bir muhalefetin ödevlerini yerine getirmesini şerefli saymaktayız” derken, Osman Bölükbaşı, “Kendilerini iktidarda bizden daha çok layık görenler ve tecrübeliyiz diye övünenler hakkında bu millet çok tecrübelidir” diyerek İsmet İnönü'yü eleştirdi.⁶⁵⁸

⁶⁵³ Ayhan, a.g.t., s.67.

⁶⁵⁴ **Kudret**, 23 Temmuz 1961.

⁶⁵⁵ **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1961.

⁶⁵⁶ **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1961.

⁶⁵⁷ **Vatan**, 3 Ekim 1961.

⁶⁵⁸ **Vatan**, 5 Ekim 1961.

27 Mayıs sonrasında iktidarı sivillere devretme yolunda önemli bir adım olan 15 Ekim 1961 seçimlerinde; CKMP, 1.415.390 oyla % 14 oy oranı ile 16 senatör çıkarırken, milletvekili seçimlerinde ise 54 milletvekili çıkardı.⁶⁵⁹ Seçim neticelerinin ve yeni seçim sisteminin getirmiş olduğu durumdan dolayı 4 partinin katılacağı milli bir koalisyon kurulması öngörüldü.⁶⁶⁰ 15 Ekim 1961 seçimlerinde partinin beklenildiğinden çok daha düşük oranda bir oy aldı. DP ile aynı kökten gelen ve uzun geçmişe sahip CKMP'nin, büyük DP camiasının oylarını, kendisinden çok sonraları kurulan AP'ye kaptırması, parti içinde bütün bunların sorumlusu olarak Osman Bölükbaşı'nın, ekip ruhu tanımayan şahsi ve keyfi tutumuna bağlandı ve parti içi muhalifler, artık gizliden değil, açıktan açığa eleştirmeye başladılar.⁶⁶¹

İlk koalisyon hükümeti kurulduktan sonra CKMP'den Osman Bölükbaşı, YTP'den Ekrem Alican, CHP'den İsmail Rüştü Aksal ile birlikte hazırladıkları anayasa nizamını, milli güvenlik ve huzuru bozan bazı mevzular hakkındaki kanun teklifi hakkında bir konuşma yapan Osman Bölükbaşı, memleketin geleceğinin her şeyden daha önemli olduğunu, daha istikrarlı bir sivil hükümetin gelecek demokrasi ilkelerini sağlayabileceğini, kimsenin zorla bir şeyi kabul etmeyeceğini şöyle ifade etti:⁶⁶²

“Muhterem arkadaşlar, milli irade bize, sadece hudutsuz bir kudret vermez, bize aynı zamanda hudutsuz mesuliyetler de yükler(...) Biz bu teklifin altına imza koyarken hâdiselerin şevkiyle, içinden istemeyerek imza etmiş değiliz, inandık, bunu imza etmeyi en büyük vatan vazifesi ve şeref telâkki ettik.(...) Biz küçük hesapların adamı olsaydık, birtakım menfî hislerin vârisi olmaya kalkışır, onların akımına uygun bir hareket hattı takip ederdik. Biz bu teklife imza koyarken, bize evvelâ vatan lâzım, parti sonra gelir, dedik. Bir yerde Hürriyetler özünden tahrip edilemez, biz özünden tahrip etmiyoruz, bilâkis basın hürriyeti de dâhil bilcümle hürriyetleri tahrip edebilecek bir cereyanı, bir kin ve intikam cereyanını, bir maceracı cereyanı durdurmak için tedbir düşünüyoruz. 27 Mayısı sövmek, 27 Mayısı bir kaba kuvvet hareketi olarak göstermek faaliyetleri almış yürümüş... Gerçi açıktan açığa 27 Mayıs gayrimeşrudur denmiyor, ama dolambaçlı yollardan da olsa bu 27 Mayısın meşruiyeti sabahtan akşama kadar tahrip edilmeye çalışılıyor. 27 Mayısın meşruiyetini kabul

⁶⁵⁹ <http://www.ysk.gov.tr/ysk>, (Erişim Tarihi: 19.08.2015).

⁶⁶⁰ **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1961.

⁶⁶¹ Çaylak, **a.g.e.**, s.444.

⁶⁶² **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem: 1, C. 4, Toplantı:1, 3 Mart 1962, s.42-49.

edenlerle etmeyenler memleketi felakete sürükleyeceklerdi. Maceracıların Ordu kitlelerini harekete geçirmek için kullandığı metotlar vardır. Biz kendimize düşen vazifeyi yapalım. Ordu'ya huzuru getirelim. Yine de olmazsa, ben uzaktan Ordu'nun idare ettiği bir kukla Meclisin azası olmaktansa, şahsen ipe gitmeye hazırım..."

3.3. Birlik Partisi (BP)

Birlik Partisi, 15 Şubat 1957 yılında “*Cumhuriyetçi Parti*” adıyla Fehmi Eren ve Dr. Mustafa Enver Birol tarafından resmen kuruldu.⁶⁶³ Cumhuriyetçi Parti Genel Başkanı Fehmi Eren, yapmış olduğu bir toplantıda iktisadi ve kültürel mevzular etrafında yeni bir fikri ortaya atmış ve döviz vermeden altın ithal etmek suretiyle altın piyasasının serbest bırakılması yolunda adımlar atılmasını isterken, bununla birlikte de bir “*Sanayi Şurası*” oluşturulmasını teklif etti.⁶⁶⁴

“*Cumhuriyetçi Parti*” adıyla kurulan parti, sonradan adının CHP ile karıştığı gerekçesiyle bir kimlik değişimi yaşadı ve “*Birlik Partisi*” adını aldı.⁶⁶⁵ Cumhuriyet ve demokrasi rejiminin yerleşmesi ve bu rejimin bir istikrara bağlanması yolunda hizmet etmek ve iktisadiyatta endüstrileşerek faaliyetleri artırmak amacıyla kurulan BP⁶⁶⁶, 1957 genel seçimlerine katılmadı ve 27 Mayıs İhtilâli'ne kadar da Türk siyasetinde bir istikrar gösteremedi.⁶⁶⁷

Gazeteci yazar Metin Toker, 27 Mayıs sonrasında Birlik Partisi'nin aktif siyasetini şöyle ifade etmekteydi:⁶⁶⁸

“27 Mayıs'tan sonra müfeseh Demokrat Parti'nin döküntüsünü toplama sevdasında bir sürü küçük parti türemişti. Yeni partiler, alelacele kurulmuşlardı. Bunlar beş ya da on mebusluk için girişilen hareketlerden ibaretti. Halbuki küçük partiler bir çatı altında toplanmalıydılar. BP'nin iyi kötü bir binası vardı. Yeni partilerin liderleri, otel köşelerinde sürüneceklerine gelebilirler, kapıları sonuna kadar açık olan BP'nin Genel Merkezinde çalışabilirlerdi. Konuşulur, görüşler teklif edilir, mezcedilir ve birleşik bir güç sağlanabilirdi. İsim, BP için beşinci derecede

⁶⁶³ **Milliyet**, 16 Şubat 1957., **Cumhuriyet**, 16 Şubat 1957.

⁶⁶⁴ **Milliyet**, 11 Mayıs 1958.

⁶⁶⁵ F. Hüsrev Tökin, **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi**, Elif Yayınları, İstanbul, 1965, s. 91.

⁶⁶⁶ **Birlik Partisi Program ve Tüzüğü**, İstanbul-1960, s.3.

⁶⁶⁷ Toker, **Akis**, Yıl: 6, C. XX, S. 340 , 13 Şubat 1961, s.12.

⁶⁶⁸ **Akis**, Yıl: 6, C. XX, S. 340 , 13 Şubat 1961, s.12.

önemi haizdi. Yeni bir partinin kurulması, bir sürü formaliteyi ve masrafı sırtlanmak demektir. Tetkik etmişler ve AP'nin malî durumunun bir kuruluşu müsaite olmadığını görmüşlerdi. Henüz kurulmadıkları için BP'nin hukuken ve fiilen bugün AP ile birleşmesine de imkân yoktu. Fikir halindeki AP gelir, BP de çalışırdı, Lider yine Gümüşpala olurdu.

27 Mayıs'tan sonra BP Genel Başkanı cam tüccarı Mustafa Güvenç, Gümüşpala'yı makam koltuğuna saygı ile buyur etti. Gümüşpala'nın da, bir avuç BP'linin gösterdiği itibardan çok memnun kalmış bir hali vardı, BP'lileri en fazla mesut eden hâdise, ilk defa o kadar kalabalık bir gazeteci topluluğunu fotoğrafçısı ve yazarı ile on beş kadar vardılar. Ertesi gün, pek cüzi bir yüzdesi gazetelerde intişar eden, askerlik hatıralarına benzer resimler çıkartıldı. Bir taraftan da Karadeniz şivesiyle Güvenç, gazetecilere: 'Destekleyin artık bizi, destekleyin! Görüyorsunuz ki memleket için çalışıyoruz' diyordu, BP'liler mutluluk içindeydiler: Gümüşpala gelmiş ve kuruldukları 1957 Şubatından beri hiçbir seçime katılmamışlardı. Besledikleri hayalleri gerçekleştirecek ufukları kendilerine nihayet açmıştı!.. Uzun süren resim çekirme faslından sonra Gümüşpala Genel Başkanlık koltuğundan doğruldu ve fevkalade önemli bir toplantıda Türk siyaset tarihine geçecek bir olayı açıklıyormuşçasına konuştu.

Efendim, BP'liler ile bir aydan beri temas halindeyiz.. Karşılıklı olarak ileri sürdüğümüz prensipler, gaye ve istikamet aynı değil midir ? Onun için BP'nin AP ile birleşmesinde mutlak mutabakata varacağız!.. Nitekim BP'de AP'yi her surette destekliyordu. Bu amaçla BP, siyasi faaliyetler açılınca derhal Genel Kongresini toplayacak ve AP ile birleşme kararı alacaktı. Zaten bir Genel İdare Kurulu ve onun etrafında toplanmış birkaç kişiden ibaret BP mensupları için böyle bir karar almak hiç de zor olmayacaktı. BP ile Gümüşpala arasındaki irtibatı EMİNSU olayındaki iki Tümgeneral, iki Cahit; Cahit Caka ve Cahit Tokgöz kurmuşlardı. Bu birliktelik ile Emekli Orgeneral Gümüşpala, İstanbul'da üç dört gün içinde iki Genel Merkez fethetti.”

27 Mayıs sonrasında partilerin kuruluş izniyle birlikte 1961 yılından itibaren siyasi faaliyetlere izin verildi. Birlik Partisi ile esasen memleketimizde hiçbir zaman bir parti hüviyetini elde edememiş, bir cebi dolu ve hevesi çok tacirin etrafında

toplanmış birkaç işsiz emekli ile, piyasada dikiş tutturamamış avukatın meydana getirdiği bir kulüp veya dernek seviyesinden yukarı çıkamamıştır.⁶⁶⁹ Bununla birlikte BP “*tabelâ partisi*” durumunda kalarak bir ilerleme gösteremedi.⁶⁷⁰ AP Genel Başkanı Gümüşpala, Birlik Partisi ile birleşmeye karar verdiği açıklanmışsa da⁶⁷¹, bu birliktelik sağlanamadı.⁶⁷² Bir süre daha siyasi hayatına devam eden Birlik Partisi, aktif bir siyasi gelişme gösteremeyince Türk siyasi hayatı içinde zamanla son buldu.

3.4. Sosyalist Parti (SP)

27 Mayıs’tan birkaç ay önce yapılan hazırlıklardan ve kurucular tarafından Pera Palas’da düzenlenen basın toplantısından sonra “*Sosyalist Parti*” adıyla 19 Ocak 1960’da resmen kuruldu. Sosyalist Parti’nin kurucuları şu kişilerden oluşmaktaydı: Avukat Atıf Akgüç, Avukat Alaaddin Tiritioğlu, Avukat Şemsettin Diler, Avukat İhsan Üngör, Avukat Şükrü Bıçakçı, Avukat Rahmi Çetinel, Avukat Sedat Ergil, Maliye Muhasebe Uzmanı Ahmet Nedim Tokgöz. Kurucular kuruluş gayelerini ise şöyle ifade etmişlerdi: Hürriyet, Cumhuriyet, Laiklik, Mülkiyet prensiplerini ve Sosyalist Parti’nin demokrasi anlayışı ile çalışanlarla münasebetlerini arttırmak ve partinin politikasını izah etmek. Bu amaçla da 13 maddelik bir program ve 54 maddelik Sosyalist Parti Tüzüğü hazırladılar.⁶⁷³

20 Ocak 1960’da düzenlenen basın toplantısı ile partinin programı ve siyasi görüşleri genel başkan Atıf Akgüç tarafından açıklandı. Bu açıklama gereğince; parti ilkelerini, “*Kamuya ait iktisadi teşekküller kurma ve devletçilik gibi bazı sosyalist ilkelerin, daha titiz ve sistemli, sosyal amaca daha uygun bir şekilde gelişmesini sağlamak, işçinin, köylünün ve tüm çalışanların, yaşam seviyesini yükselterek memlekette sosyal refahı yaymak ve halkın menfaatçi çevreler tarafından istismarına engel olmak*”⁶⁷⁴ şeklinde belirlediler.

⁶⁶⁹ A.g.e, s.11-12.

⁶⁷⁰ Cumhuriyet, 4 Aralık 1960.

⁶⁷¹ Adalet Partisi Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala “BP ile Birleşeceklerini Açıkladı.” Cumhuriyet, 9 Şubat 1961.

⁶⁷² Cumhuriyet, 8 Nisan 1961.

⁶⁷³ Fethi Tevetoğlu, Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960), Ankara, 1967, s.670.

⁶⁷⁴ Tökin, a.g.e, s.91.

Sosyalist Parti üyeleri amaçlarını belirtmek maksadıyla İstanbul'da bazı konferans ve seminerler düzenledi. “*Sosyalizm Kitaplığı*” adı bir risaleler serisine başlandı ve bunun ilk örneğini de Atıf Akgüç “*Yeni ve Eski Sosyalist Partiler*” verdi. Bu kitapçığa bir önsöz yazan Sosyalist Parti Genel Sekreteri A. Tiritioğlu ise şunları ifade etti.⁶⁷⁵

“*Memleketimizde ikinci Meşrutiyet'ten beri sayısı on sekizi bulan sosyalist partiler kurulmuştur. Fakat maalesef, bir kısmı kültürsüzlük yüzünden, bir kısmı da komünizme bir nevi perde gibi kullanıldığından barınamamışlardır. 1915 senesinde demokratik rejime ciddi ve samimi olarak intikalimizden sonra, memleketimizde de bir Sosyalist Parti'nin kurulmasını daima düşünmüşümdür.*”

27 Mayıs 1960'dan sonraki dönem; Türkiye'de ki sosyalist ve komünist faaliyetlerin bundan önceki döneme nazaran faaliyetleri daha da arttığı ve komünistlerin elde ettikleri sonuçla ölçülemeyecek derecede fazla ilerleme ve gelişme kaydederek, giderek güçlendikleri bir devredir.⁶⁷⁶ Milli Birlik Komitesi Başkanı Cemal Gürsel'in, gazetecilerin bir sorusunu: “*Bir sosyalist partinin lüzumuna inanıyorum*”⁶⁷⁷ şeklinde cevaplandırması, sosyalist faaliyetleri harekete geçirdi. Sosyalist ve sosyalizmi benimseyen partilerin parlayarak ortaya çıkışı İkinci Cumhuriyet Devrinde gerçekleşti.⁶⁷⁸ Nitekim, eski bir CHP ve CMP'li olan Alâettin Tiritioğlu da, Gürsel'in bu mesajı üzerine yeni bir parti kurmak için kolları sıvadı ve kadro kurma arayışlarına başladı.⁶⁷⁹

Sosyalist Parti, kuruluş aşamasını tamamladıktan ve 27 Mayıs'tan sonra oluşturulan Kurucu Meclis'te temsil edilmek amacıyla uğraştı fakat başarılı olamadı.⁶⁸⁰ Askeri Müdahale sonrası, partilerin siyasi faaliyetleri yasaklamasından sonra, parti yöneticilerinin partiye üye kaydettikleri ve emre nizamlarına riayet etmedikleri iddiası ile Parti Genel Başkanı Şükrü Bıçaklı, Genel Sekreter A. Tiritioğlu

⁶⁷⁵ Tevetoğlu, **a.g.e**, s.671.

⁶⁷⁶ **A.g.e**, s.674.

⁶⁷⁷ **Yön**, Yıl:2, S. 59, 30 Ocak 1963, s.12.

⁶⁷⁸ Frederich Wilhelm Fernau, “İkinci Cumhuriyette Sosyal Akımlar (Orient Dergisinden Çeviri)”, **Yön**, Yıl:2, S. 59, 30 Ocak 1963, s.12.

⁶⁷⁹ Serdar Sarısrı, “Milli Mücadele'den Türk Siyasal Hayatına; Alâettin Tiritioğlu (1903-1969)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi** S. 44, (Güz 2009), s.661.

⁶⁸⁰ “Sosyalist Parti mensupları parti kontenjanlarını Kurucu Meclis'e yerleştirmek istiyorlar”, **Cumhuriyet**, 19 Kasım 1960.

ve M. Haydaroglu aleyhine dava açıldı ve 4. Sulh Ceza mahkemesinde yargılanmaya başlandı.⁶⁸¹ Yöneticiler 7 Şubat 1961 yılında da bu iddialardan berat ettiler.⁶⁸²

Kurucu Meclis'in yeni anayasa hazırlık çalışmaları bitmesi ve partilerin anayasayı propaganda ile tanıtmaya başladıkları dönemde, Sosyalist Parti referandum öncesi “*Evet*” kampanyası yürüttü. Anayasanın ardından yapılan 1961 seçimlerin de parti 15 seçim bölgesinde il ve ilçe teşkilatını kuramadığı için katılmadı.⁶⁸³

Seçimler sonrasında bir düzen kuramayan ve Türkiye İşçi Partisi'ne katılmaya çalışan Sosyalist Parti'nin kurucuları arasında yer alan Alaettin Tiritoglu, bu birleşmeyi şöyle ifade etti:

“Minnetullah Haydaroglu, Mehmet Ali Aybar ile görüşmelerde bulunmuş ve nihayetinde birbiriyle yarışan iki partinin olumsuzluğu üzerine görüş birliğine vararak; sonunda Mehmet Ali Aybar'la Türkiye Sosyalist Partisi'ni dağıtmayı ve buna karşılık, kişiliklerimize uygun yönetim yerlerinin bizlere verilmesi konusunda anlaştık.” Mehmet Ali Aybar ile yapılan bu anlaşmadan sonra, Sosyalist Partisi kurucularının bazıları, partinin dağıtılmasına karşı olan Başkan A. Tiritoglu'nun haberi olmaksızın parti genel merkezinde acilen bir kongre yaptı ve partinin dağıtılması kararını aldılar. Başta Minnetullah Haydaroglu, olmak üzere yöneticilerin büyük bir çoğunluğu Türkiye İşçi Partisi'ne katıldı.⁶⁸⁴

Sosyalist parti bir birlik sağlayarak kurulmasın rağmen kurucular arasında tam bir fikir birliği yoktu. Partiyi temsil, Genel Sekretere aitti. Partinin bir Şurası vardı. Bu Şuranın Başkanı Atıf Akgüç'tü. Partiyi temsil yetkisi ise Genel Sekreter Alaettin Tiritoglu'ndaydı. Anlaşmazlıkların başlangıcı, seçimlere girip girmemek meselesinden çıktı. Başlangıçta seçimlere girmek arzusu yoktu Parti içerisindeki bu görüş ayrılıklarını Minnetullah Haydaroglu şöyle ifade ediyordu:⁶⁸⁵

“İhtilâlin haftasında Cemal Gürsel'in vermiş olduğu bir beyanat ile Sosyalist Parti'nin varlığını kabul etmesi ve inkişaf etmesinin faydalı olacağını belirtmesi

⁶⁸¹ **Cumhuriyet**, 14 Aralık 1960.

⁶⁸² **Cumhuriyet**, 7 Şubat 1961.

⁶⁸³ **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1961.

⁶⁸⁴ Tevetoğlu, **a.g.e.**, s.672.

⁶⁸⁵ Sarısır, **a.g.m.**, s.663.

üzerine kendisini ziyaret ettik. Cemal Gürsel'de bizi seçime girmeye davet etti. Atıf Akgüç ve arkadaşları, seçim faaliyetine geçmemize karşıt idiler. Tiritöglü ve biz, Parti'nin siyasi faaliyetlere katılmayı istedik. Kurucuların büyük bir çoğunluğu Atıf Bey grubu idi. Onlar bu sebeplerle 1960 Ağustos ayında partiden ayrıldılar.”

Ankara, Bolu, Adana, Mersin ve Uşak'ta İl İdare Kurulları teşekkül etmişse de, hiçbir gelişme sağlanamamıştır. Bu başarısızlıklar hep Tiritöglü'nun idaresizliğine bağlandı. 1951 Eylülünde yapılan bir toplantıda Tiritöglü Genel Sekreterlikten düşürülünce aynı gün partiden de istifa etti.⁶⁸⁶

27 Mayıs sonrası, sosyalist faaliyetler “Sol entelektüelci” olarak tanınan Mehmet Ali Aybar'ın başa geçmesi ile bazı hamleler yaptı. Böylece Sosyalist Parti, 1962 yılında Türkiye İşçi Partisi'ne katılarak vazife ve faaliyetleri sona erdi.⁶⁸⁷

VI- ASKERİ MÜDAHALE SONRASI YENİ PARTİLERİN KURULUŞ İZİNİ VE GELİŞME SÜRECİ

4.1. Memleketçi Serbest Parti (MSP)

13 Ocak 1961'de partilere kuruluş izni verildikten sonra yeni kurulan partilerin ilki, Memleketçi Serbest Parti'dir. 14 Ocak 1961 tarihinde Memleketçi Serbest Parti (MSP) ismiyle Türk siyasi hayatına girdi.⁶⁸⁸ 13 Ocak 1961'de partileşmenin bir niteliği olarak MSP'nin kuruluşu, İçişleri Bakanlığı'nın anılan tebliğinden sonra, bir “Üçüncü Parti”⁶⁸⁹ olarak Ekrem Alican'ın partisinin kuruluşunun beklendiği bir sırada, hızlı bir girişim sonucunda ortaya çıktı.⁶⁹⁰

Memleketçi Serbest Parti'nin kurucuları şunlardı: Naci Bozkurt (Emekli Albay), Akif İyidoğan (Eski valilerden), Hakkı Ketenöglü (Eski Temyiz Başsavcısı), Necmi Akyıldız (Emekli Hava Tümgeneralı), S. Zorluöglü (Sanayici, fabrikatör), Nedret Pınar (Hukukçu), Talât Akdoğan (İktisatçı).⁶⁹¹ Partinin kurucuları arasında

⁶⁸⁶ Tevetoöglü, a.g.e, s.672-673.

⁶⁸⁷ A.g.e, s.672.

⁶⁸⁸“Partileşme süreciyle 13 Ocak 1961'de kurulacak ilk parti, CHP ve CKMP'den sonra bir “muvazene” unsuru olarak görölmüş ve “üçüncü Parti” olarak anılmıştır.

⁶⁸⁹“Ankara Valiliği'ne Emekli Albay Naci Bozkurt tarafından partinin kuruluş dilekçesi verilmiştir.”,Cumhuriyet, 15 Ocak 1961.

⁶⁹⁰ Toker, Akis, 16 Ocak 1961, S. 342, s.8.

⁶⁹¹ Toker, Akis, 16 Ocak 1961, S. 342, s.8.

ayrıca 16 eski milletvekili, 27 hukukçu, 15 tabip, 5 eski vali, 12 asker bulunmaktadır.⁶⁹²MSP'nin kuruluş hazırlıkları, 27 Mayıs'ı izleyen günlerde DP'nin oylarını alabilecek partileşme çabalarıyla başladı.⁶⁹³Memleketçi Serbest Parti'nin kuruluş günlerini Metin Toker şöyle ifade ediyordu:⁶⁹⁴

“MSP Kurucuları 120 kişiydiler. Bunlardan bir kısmı emekli subaylardandı. Ancak 120'nin hepsi de başkentte olmadığından, yalnız imzaları bulunanlar bu teşebbüse girişmişlerdi. Memleketçi Serbest Partinin kurucuları ‘ters’ politikacılar olacaklardı. Üçüncü Parti kuruldu kurulacak teraneleri nasıl olsa Basında yer almıştı. İşin tam sırasıydı. Nitekim, diğer partinin kurucularından Esat Çağa, bir akşam evvel MSP' lileri Belvü Palasın salonunda görmüş ve haberi kendilerinden alarak, yeni kuruculara hayır temennisinde bulunmuştu. Belvü Palasta yemek yiyen dört kişi arasında Emekli General N. Akyıldız, Naci Bozkurt ve Nedret Pınar bulunuyordu. Kurucular keyifli görünüyorlardı. Yeni bir partinin hemen teşkili kendilerine daha uygun görünmüş olacaktı. Bu yüzden ertesi gün müracaat etmeğe karar vermişlerdi. Fakat siyasi faaliyetin açılması, sâdece yeni parti heveslilerini harekete geçirmedi. CHP ve CKMP de bir ay içinde büyük kongrelerini toplayarak gerekli tüzük tâdillerini yapacaklardı. Ancak, kongre Fevkalâde Kongre olduğundan sâdece gündemdeki madde görüşülebilecek, asıl fırtına daha normal zamana bırakılacaktı. Buna rağmen, İçişleri bakanlığının kararıyla birlikte partilerin merkezleri tekrar canlılığa kavuştu.”

İçişleri Bakanlığının siyasi faaliyetler serbest bırakmasından sonra kurulan Memleketçi Serbest Parti üyeleri Taksim'de Gökçay Han'da bir toplantı yaptılar. Nedret Pınar, Enver Safter Oder, Emin Nihat Sözeri, İhsan Gökçay ile İstanbul teşkilatında vazife alacak bazı kişiler katıldılar. Bu sırada Ekrem Alican'ın kuracağı Hür Demokratlar Partisi adlı bir teşekkülün kurulacağı bildirilirken, sürpriz bir şekilde kurulan MSP, Ekrem Alican'ın yeni partisine iltihak edilmek istendi⁶⁹⁵ ancak

⁶⁹² **Cumhuriyet**, 15 Ocak 1961.

⁶⁹³ “Nedret Pınar ve Enver Safter Oder, partilere kuruluş izni verilir verilmez yeni bir parti kurma teşebbüsüne girişmişlerdi. Hukukçu demokratlar DP'nin nasılsa kapatılacağını biliyorlardı. Sıcağı sıcağına kurulacak bir parti pekâlâ DP'nin mirasçısı olabilirdi... Partinin adı, DP'nin başına bir ‘memleketçi’ kelimesi oturtularak bulunacaktı. Memleketçi Demokrat Parti, sabık demokrat parti kitlesinin oylarının toplanacağı aş ocağı olacaktı” **Akis**, 23 Ocak 1961, S. 343, s.9.

⁶⁹⁴ **Akis**, 16 Ocak 1961, S. 342, s.8.

⁶⁹⁵ **Cumhuriyet**, 27 Ocak 1961.

çoğunluk tarafından pek rağbet görülmeyince bu teklif kabul edilmedi.⁶⁹⁶ MSP, Ekrem Alican'la yapılan birleşme gerçekleşmeyince yeni kurulan Adalet Partisiyle birleşmeye karar verdiler. Birleşme kararı hakkında bir deklarasyon yayınladılar. Bu deklarasyon şöyle ifade edildi:

“Memleketimizin muhtaç bulunduğu birliği temin etmek maksadıyla Memleketçi Parti müteşebbisleri ile adalet partisi müteşebbisleri tam bir anlayış havası içinde bugün gerçekleştirmiş oldukları müşterek bir toplantı sonucunda her iki tarafça tespit edilen bir protokolle kararlaştırılmış ve her iki taraf şahısları tarafından imzalanmıştır.”

Adalet Partisi adına: Org. Ragıp Gümüşpala

Memleketçi Parti adına: Necdet Bozkurt

13.02.1961. Cumhuriyet

MSP ile AP arasında birleşme gerçekleştiğine dair haberler basında yer almışsa da bu birleşme gerçekleşmedi.⁶⁹⁷ Bu birleşme gerçekleşmeyince parti kurucuları teşkilatlanma girişimlerine başladı. Parti Genel Kurulu, bölge sistemiyle teşkilat kuracaklarını ifade ederek, Trakya Bölgesinde: Hilmi Kıratlı ile Ethem Erk, Erzurum Bölgesinde: İsmail Madanoğlu ile Mehmet Avni Ulaş, Güney Doğu Anadolu Bölgesinde: Nihat Girit, N. Karayazgan ve Emin Durul, Kocaeli Bölgesinde; Jandarma Eski Genel Kumandanı Hayati Ataker ile Avukat Nedret Pınar, İzmir ve Akdeniz bölgesinde; Nihat Su, İsmail Poya, İstanbul Bölgesinde; Oder ve 20 arkadaşın görevlendirileceğini bildirdiler.⁶⁹⁸ Teşkilatlanma girişimleri sonrasında MCP kurucuları, 11 Şubat 1961 tarihinde Ankara Valiliği'ne tüzük ve programlarını vererek partinin kuruluşunu tamamlarken, partinin adını da “*Memleketçi Serbest Parti*” olarak değiştirdiler.⁶⁹⁹

⁶⁹⁶ **Cumhuriyet**, 30 Ocak 1961.

⁶⁹⁷ **Cumhuriyet**, 15 Şubat 1961. “Memleketçi Parti, Adalet Partisi ile birleşmedi”, **Milliyet**, 15 Şubat 1961.

⁶⁹⁸ **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1961.

⁶⁹⁹ **Milliyet**, 12 Şubat 1961.

Yeni bir kimlikle ortaya çıkan MSP, iktisadi ve içtimai gayelerini de şöyle ifade etmekteydi:⁷⁰⁰

1. Atatürk inkılâplarına tavizsiz bağlıyız. Memleketin istikbalini ve medeni millet olarak yaşamanın çarelerini inkılâpların muhafaza ve gelişmesinde görmekteyiz. Bunları milletin şuuruna yerleştirmek ve inkılâp heyecanı içinde milli varlığımızı muhafaza başlıca gayemizdir.

2. Batı medeniyeti içinde Türk varlığına ve Türk kültürüne layık olduğu itibarı kazandırmanın ancak inkılâpların taviz verilmeden her ferde benimsettirilmesi ile mümkün olduğuna inanıyoruz.

3. Her türlü taassubun aleyhindeyiz. Memlekete zarar vermesi muhtemel müfrit sağcılık ve solculukla mücadele etmek azmindeyiz...

4. Vatandaşın istikbal emniyetini ancak içtimai adaletin tesisinde görmekteyiz. İçtimai adaletin, vatandaş topluluklarına zümre ve meslek farkı gözetilmeden yerleştirilmesine çalışacağız. İşçi ve işveren münasebetlerinin tanziminde karşılıklı hakların korunması esas prensibimizdir, içtimai sigortaların bütün vatandaşlara teşmili zaruretine inanmaktayız.

5. Bedeni kabiliyetlerden mahrum kalmış vatandaşların devletçe himaye altına alınmasını zaruri görmekteyiz...

6. Fertlerin ve iş yerlerinin verimli kabiliyet ve teşebbüslerini layıkıyla teşvik ve himaye etmek, iktisadî ferahlık, güven ve istikran temin ederek, milli enerjiden zaman kaybına sebep olan istihsal ve ihracat ile iş hareketlerini zorlaştıran zararlı formaliteleri ve kırtasiyeciliği kaldırmak...

7. Memleket ana davalarını parti menfaatleri üstünde tutarak vatan ve vatandaşların devamlı huzur ve refahını sağlayıcı fikir ve programların tartışılmasını ve partiler arası iş birliğini arzulamaktayız...

8. Türkiye Cumhuriyeti anayasası hükümlerine göre grev ve lokavt hakkı mahfuz kalmakla beraber, greve sebep olan amilleri ortadan kaldırmaya çalışmak ve bütün sosyal hakları ve sosyal sigortaları teminat altına almak.

⁷⁰⁰ Memleketçi Serbest Parti Programı, s. 3-8.

Kuruluşundan sonra Akif İyidoğan⁷⁰¹, Memleketçi Parti Genel Başkanı Genel Başkanlığa geldikten sonra partisinin 7 umdesini açıkladı. Bu umdeler: Can, Yol, Su, Nur, Ev, Köy ve İş olarak ifade edildi.⁷⁰² Daha sonra yapılan kongrelerde ise genel başkanlığını sırasıyla Fahri Belen⁷⁰³ ve Enver Adakan⁷⁰⁴ üstlendi.

MSP teşkilat girişimlerini tamamlamaya çalışmışsa da 15 Ekim 1961’de yapılacak olan seçimlere katılmadı ve bir varlık gösteremedi.⁷⁰⁵ Esasen bir “*tabela partisi*” özelliği gösteren MSP katılmadığı 1961 seçimleri sonrasında etkili bir siyasi mücadele ortaya koyamadı ve daha sonra da kongre kararıyla kapatıldı.⁷⁰⁶

4.2. Yeni Türkiye Partisi (YTP)

27 Mayıs sonrasında partilerin kuruluş sürecine kadar MBK hükümetinde Maliye Bakanlığı yapan Ekrem Alican, henüz partilerin kuruluş günlerinde, eski DP’ li kitleye karşı olan tutumlarını aşağıdaki şekilde açıklamıştır.

“27 Mayıs hareketi Demokrat Parti'nin büyük vatandaş kitlesine karşı değil, partiyi 1946 yılındaki kuruluş gayelerinden uzaklaştırmak ve bu suretle memlekette şahsî idarelerini kurmaya çalışan mahdut liderler tabakasına karşı yapılmıştır. Yine bu hareket her hangi bir siyasî teşekkülü zorla iktidara getirmek gibi zorba fikri ilk günden itibaren şiddetle reddetmiştir... Mevcut partiler gibi, yeni kurulacak partilerin de eski DP mensuplarına saflarını açık tutmalarından tabi bir şey olamaz. Bu hakikati ifade etmenin ne fırsatçılık, ne tavizcilik ve ne de DP'lilere hoş görünmeye çalışma ile alâkası yoktur... 1946 yılından bu yana DP saflarında çalışmış veya bu parti fikriyatını sempatican olarak benimsemiş milyonlarca vatandaşa, diğer parti mensuplarına olduğu gibi, rahatça ve eşit şartlarla siyasî faaliyetlerde bulunmak imkan ve fırsatını hazırlamak mecburiyetindeyiz. Bu zümre içerisinde bulunabilecek,

⁷⁰¹ **Milliyet**, 20 Şubat 1961.

⁷⁰² **Cumhuriyet**, 18 Mart 1961.

⁷⁰³ **Cumhuriyet**, 5 Temmuz 1961.

⁷⁰⁴ **Cumhuriyet**, 28 Temmuz 1961.

⁷⁰⁵ **Cumhuriyet**, 23 Eylül 1961.

⁷⁰⁶ Teziç, **a.g.e.**, s.350.

*mahkemelerin ve amme vicdanının mahkûm ettiği kimseler, cemiyetin manevî değer hükümlerine aykırı hareket etmiş olmanın cezasını elbet çekeceklerdir.”*⁷⁰⁷

Ekrem Alican’a göre; 27 Mayıs hareketi, DP’nin büyük vatandaş kitlesine karşı değil, partiyi 1946 yılındaki kuruluş gayelerinden uzaklaştırmak ve bu suretle memlekette şahsi idarelerini kurmaya çalışan mahdut liderler tabakasına karşı yapılmıştır. Yine bu hareket herhangi bir siyasi teşekkülü zorla iktidara getirmek gibi zorba fikri ilk günden itibaren şiddetle reddetmiştir. Hareketin meşrutiyetinin en kuvvetli teminat unsurlarından biri bu tarafsızlık felsefesidir.⁷⁰⁸

DP’nin kapatılmasından sonra partileşme sürecinin başlamasıyla birlikte büyük bir oy kitlesine sahip olan DP’nin oylarına sahip olmak amacıyla, merkez sağda Maliye Bakanlığı’ndan istifa ederek ülkenin siyasal hayatında istediği gibi hür hareket etmek istediğini belirten Ekrem Alican’ın yeni bir parti kuracağı ve kapatılan DP, oylarını toplayacağı bildirildi.⁷⁰⁹ Yeni partilerin kurulmasıyla birlikte eski DP’lilere kur yapan yeni parti liderlerinden Ekrem Alican, “*DP kitlesinin ön plana alınması gerektiğini savunuyordu*”⁷¹⁰

Ekrem Alican bir basın toplantısında partisinin kuruluş günlerini şöyle ifade ediyordu:⁷¹¹

“Memleketin hali malum.. Demokrat Parti çöktü. Halk Partisini ise bu memlekette tutan bir zümre var. Bu zümrenin karşısında organize hiçbir kuvvet yok... Burada destekten yoksun bir Demokrat Parti kitlesi var. Biz o sahipsiz kuvvetin başına geçmeliyiz ve bu sahipsiz kuvveti memleketin hayrına kanalize etmeliyiz... Ben hem memleketin hem de Cumhuriyet Halk Partisi'nin menfaatlerini düşünüyorum... bu başıboş Demokrat kütlesinin başına onları kötü yollara sürükleyecek kimseler geçebilir...Onlarda sürüklenirler...”

⁷⁰⁷ Metin Toker, “Fareli Köyün Kavalcılarını”, **Akis**, 6 Şubat 1961, Sayı: 345, s. 5.

⁷⁰⁸ **Cumhuriyet**, 27 Ocak 1961.

⁷⁰⁹ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok...**, s.226.

⁷¹⁰ **Hürriyet**, 16 Ocak 1961.

⁷¹¹ Nimet Arzık, “YTP Nasıl Kuruldu”, **Yön**, 28 Şubat 1962, S. 11, s.15.

Partilerin kuruluş süreciyle birlikte *Hür Demokrat Partisi*'ni⁷¹² kurmak için başvuru yapan Ekrem Alican, eski demokratları yeni partiye davet etti.⁷¹³ Alican, demokratları yeni kuracağı partiye kazandırma süreciyle hazırlıklara başladı. Bu amaçla partisine vermiş olduğu “Hür Demokratlar Partisi” adıyla eski demokratları toplamaya çalışıyordu. Eski demokratlara bu şekilde mesaj vermekteydi.⁷¹⁴ Bu dönemde basın toplantısında basın mensuplarının sorularını yanıtlayan Alican, partinin adı ne olacak? sorusuna, şöyle yanıt veriyordu:⁷¹⁵

“Bir kere içinde Hür olacak. Eh, Demokrat kelimesinden de zarar gelmez.. diye cevap verdi Bir gazeteci büyük bir telâşla! Yâni Hür Demokrat Parti mi olacak, demek istiyorsunuz? diye sordu. Ekrem Alican gene ağır ağır başını salladı ve gülümsedi: Öyle görünüyor..”

Ekrem Alican böyle bir girişimde bulundu, ancak bu başvurusu engellendi. Çünkü partilerin “*Demokrat*” ismini alması yasaklandı. Bu sebeple Hür Demokrat Partisi adıyla bir parti açmaya çalışan Ekrem Alican, başka isimle partisine yeni bir isim aramaya başladı ve çalışmalar sonucunda partisine Yeni Türkiye Partisi(YTP) adını verdi.⁷¹⁶ YTP, DP'nin temsil ettiği “*gelenekçi-liberal*” kesimi, “*memleketin hayrına kanal ize etmek*” için kuruluş hazırlıklarına başlanılan⁷¹⁷ ve kuruluşuna doğrudan ihtilâl yönetiminin önyak olduğu⁷¹⁸ bir partidir. Kapatılan Demokrat Parti'nin oylarına sahip çıkmak amacıyla AP'nin yanı sıra, 12 Şubat 1961 günü kurulan “*Yeni Türkiye Partisi*”nin Milli Birlik Komitesi ve Devlet Başkanı Cemal Gürsel ile çevresinin de desteğini bulan partinin kurucuları ve yöneticilerini, 1955'te Demokrat Parti'den ayrılarak Hürriyet Partisi'ni kuranlar, üniversite öğretim üyeleri ve iş çevrelerinin desteklediği kimseler oluşturuyordu.⁷¹⁹

⁷¹² Toker, **Akis**, “Ekrem Alican ile Mülakat”, 30 Ocak 1961, s.15.

⁷¹³ **Hürriyet**, 27 Ocak 1961.

⁷¹⁴ **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1960.

⁷¹⁵ Toker, **Akis**, “Ekrem Alican ile Mülakat”, 30 Ocak 1961, s.14-15.

⁷¹⁶ **Hürriyet**, 2-4 Şubat 1961.

⁷¹⁷ Arzık, “YTP Nasıl Kuruldu”, **Yön**, 28 Şubat 1962, S. 11, s.15.

⁷¹⁸ Yalman, **a.g.e.**, s.1711.

⁷¹⁹ Teziç, **100 Soruda...**, s.308.

YTP'nin kurucuları arasında 1967 yılına kadar parti Genel Başkanlığını yapan Ekrem Alican, Esat Çağ, Prof. Cahit Talaş, Prof. Aydın Yalçın, Hikmet Belbez, İrfan Aksu, Raif Aybar, Haşan Kangal, Sırrı Öktem ve Esat Eğilmez oluşturdu.⁷²⁰ YTP'nin kurucularından Raif Aybar partinin kuruluşunu şöyle ifade ediyordu:

*“YTP, 1945'te CHP'ne duydukları infialli DP'yi desteklemekle ifade edenlerin, memleketin nihayet demokrasi rejimine kavuşması umutlarını bu yeni teşekküle bağlayan idealistlerin sonradan düştükleri hayal kırıklığı yüzünden Hürriyet Partisi'ni kuranların, bunun çöküşü ile dahi heyecan ve imanlarını kaybetmemiş olan idealistlerin kurduğu partidir.”*⁷²¹ Bunun yanı sıra Ekrem Alican partisinin kuruluş sürecini şöyle ifade ediyordu:⁷²²

“Bugün memlekette yeni bir parti kurulması ihtiyacını, sadece bizim değil, büyük bir vatandaş kitlesinin hissettiğine şüphe yoktur. Fakat mesele hissetmekle bitmemektedir. İşte bizi yeni bir parti kurmağa götüren en kuvvetli saik de budur. Ama bu saike bazı amiller takviye etmiştir. Bunları gözden geçirecek olursak:

- a) *Siyasi bünyemize getirilmesi zaruri olan toleranslı zihniyet,*
- b) *Siyasi bünyemizin istikrarlı bir duruma sokulması ihtiyacı,*
- c) *Devlet idaresine verilmesi lüzumlu olan istikamet olarak özetlemek lüzumunu hissederiz.*

1946 yılından bu yana siyasi mücadelelerimiz, benim kanaatimce normal bir mücadele zihniyeti içinde seyretmemiştir. Bu daha çok siyasî partilerin ve siyaset adamlarının rey alma gayreti şeklinde tecelli etmiştir. Bunun için de şahsiyat ile uğraşmak, taviz usulleri siyasi bünyemize hakim olmuş ve binlerce partizan idarelerden kurtarılamamıştır. Bu itibarla İkinci Cumhuriyetin mana ve zihniyetine

⁷²⁰ **Milliyet**, 14 Şubat 1961.

⁷²¹ Teziç, **100 Soruda...**, s.308.

⁷²² Toker, **Akis**, “Ekrem Alican ile Mülakat”, 30 Ocak 1961, s.14., “Demokrat avı” DP'nin kapatılmasındaki tarifsiz mahzurları şu anda artık herkesin gözleri önüne sermiştir. DP kapatılmasaydı “Demokrat oy”larının sahipleri kendilerine en mükemmel, en itibarlı liderleri arayacaklar ve bunu, aralarında bulup çıkaracaklardı. Parti belki böylece sosyal kanunlara uygun şekilde basübadelmevfe kavuşacak, aksi halde yerini tabii doğumla meydana çıkacak başka partilere gene sosyal kanunların sınırı içinde terk ederek ufalanacak, ufalanacak, kaybolacaktı. Bugün ise aksine, liderler ve lider adayları en kötü, en itibarsız Demokrat oyların peşinde koşuyorlar.” Toker, “Fareli Köyün Kavalcılığı”, **Akis**, 6 Şubat 1961, s. 5.

uygun yeni bir mücadele yolunun açılması gerektiği kanaatindeyiz. Siyasi bünyemiz kanaatimizce gayri müstakar bir duruma girmiştir. İşte bizim yeni bir partinin kurucuları olarak ortaya atılmamızın sebebi biraz da budur. Demokrat Partinin bıraktığı boşluk, bir siyasi teşekkülü duruma hâkim mevkie çıkarmış, bunun yanında büyük bir vatandaş kitlesi siyasi organizasyondan mahrum bir hale gelmiştir. Memleket idaresinde hâkim olmasını istediğimiz zihniyet bakımından da bazı yenilikler getireceğimize kaniyiz. Bu mevzuda bizi bilhassa meşgul eden mesele İkinci Cumhuriyetin meydana getirdiği Kurucu Meclis hareketi ile memleketin siyasî rejim mevzuundaki partiler arası mücadelelerin sona ermiş bulunmasıdır. Bundan sonra bu istikamette yapılacak mücadeleleri, memleketin çok kıymetli olan zamanlarının israfı saymaktayız.”

YTP Programı, parti programlarında bulunmayan bir önsözle başlamakta ve çok partili hayat tecrübemizle bir hesaplaşma ve 27 Mayıs'ın “meşruiyetinin” tanınması olarak belirtilmişti. Esasen, YTP, bu program girişiyle “Gelenekçi - Liberal” bölünmeyi ifade etmek durumunda olmadığını ortaya koymuştur.⁷²³ Partileşme süreciyle birlikte yeni partinin ana gayesi şöyle ifade edilmekteydi:⁷²⁴

1. Cumhuriyet kanunları memleketi hizmet etmek, vatandaşın serbest düşünce ve hareketlerine imkân veren demokratik hayat tarzını ve insanlık şerefini korumak suretiyle vatandaşın refah ve saadetini en başarılı bir şekilde tahakkuk ettirmek.

2. Totaliter zihniyetten uzak, Anayasa düzeni içinde ferdi hürriyete müstenit içtimai ahenk ve muvazeneyi gerçekleştirmek, şahsiyetlerini ve kabiliyetlerini tam olarak geliştirebilmek için vatandaşların fırsat eşitliğine sahip olmalarını sağlamak.

⁷²³“Böyle bir vazifeyi aruzlarına yüklenecek olanların, çok mühim tarihi mesuliyetlerle karşı karşıya bulduklarında ve geçmişte cereyan etmiş ve milletçe giriştiğimiz her demokratik teşebbüsün soysuzlaşması neticesini doğurmuş kötü itiyat, inanış ve usullerden kendilerini kurtarmak mecburiyetinde olduklarında şüphe yoktur... Siyasî hayatlarının büyük bir kısmını bir başka gidişin alışkanlıkları içerisinde geçirmiş siyaset adamlarının, DP tecrübesinde olduğu gibi, birdenbire kendilerini demokratik rejimin icaplarına uydurmuş gözükmeleri, umumiyetle muhalefet devrinin kitlelere hoş görünme arzusundan doğmaktadır. Ruhlara ve dimağlara sinmiş olan asıl hüviyet, kolay kolay sökülüp atılamamakta ve iktidarın Manian ele geçirildiğinde, bu aslî hüviyet gayri iradî bir şekilde olsa bile nüksetmektedir”, **Yeni Türkiye Partisi Tüzüğü ve programı**, 1963, s. 29-30.

⁷²⁴ **Yeni Türkiye Partisi Tüzüğü ve Programı**, TBMM Kütüphanesi, 1967, s. 3.

3. İleri insanlık topluluğunun ve batı uygarlığının hakiki bir üyesi olarak ve Atatürk devrimlerine sadık kalarak Türk milletinin dünyadaki yerini almasını temin etmek.

4. Milliyetçi, lâik ve batılı demokrasi hayat tarzını içtimai, iktisadi, siyasi ve kültürel alanda bütün gücümüzle modernleştirmek, gerici, köstekleyici tedbirlerden uzak kalmak, iktisadi yükselmeyi hür ve ileri Türkiye'nin temel şartı kabul etmek suretiyle iktisadi bünyemizi modernleştirmek.

5. Ferdî hürriyetleri zedelemeyen sanayileşme, şehirleşme, ziraî bünyeyi ıslah ile millî geliri arttırma, vatandaşlara geniş iş sahaları açarak yüksek bir çalışma ve iş seviyesi yaratmak.

6. Bütün bu esaslar içinde ve programda geniş bir suretle izah edilen hak ve hürriyetlerimizle, iktisadî, sınaî, ziraî, malt, ticari ve sosyal mevzuları ele almaktır.

Partilerin kuruluşu ile eski DP militanı avına çıkmış YTP'lilerle AP'liler CHP'yi de ihmal etmeksizin birbirlerine veriştirmeye koyuldular. YTP ve AP Genel Merkezlerini ziyarete gidenler pek enteresan beyanlarla karşılaştılar. İki yeni parti ve iki rakip DP'li avcısı birbirlerine atıp tutuyorlardı. AP'lilerin, üzerinde durdukları nokta daha ziyade YTP'nin ihtiyatsızlığıydı. DP rumuzunu taşımış herkesi içine dolduruyorlardı. CHP de AP'den değil, YTP'den korkuyordu. O yüzden YTP'liler bütün "*meyveli ağaçları*" gibi hücumlara maruz kaldılar.⁷²⁵

YTP tarafından sürdürülen "*Demokrat Avı*" etkisini iyice arttırınca Cemal Gürsel partileri ikaz etti. Bu uyarılarından sonra YTP lideri Ekrem Alican; Yassıada yargılamaları sonrası suçsuz oldukları meydana çıkanların partiye alınmayacağını söyledi ve devri sabık yaratmayacağını ifade etti. Ardından partililer ve tarafsızların dışında yeni bir vatandaş nevi imal edilmeyeceğinin takdirini beklediğini bildirdi.⁷²⁶

⁷²⁵ **Akis**, 10 Nisan 1961, s. 12.

⁷²⁶ **Cumhuriyet**, 16 Mart 1961.

27 Mayıs sonrasında DP tabanının önemli bir bölümü merkez sağda ortaya çıkan Adalet Partisi'ne kayıyordu. Buna karşılık olarak eski demokratları kendilerine katmaya çalışan Yeni Türkiye Partisi, Yassıda yargılamalarında Adnan Menderes'i savunan avukatlardan Talat Asal, Burhan ve Orhan Apaydın'ın dışında Menderes'in oğlu Yüksel Menderes'in de partiye katılımını sağladı. Yüksel Menderes'i Ekrem Alican partiye davet etti. MBK, bu katılıma karşı çıktı. Ekrem Alican da bu karşı çıkışa karşılık MBK'ye “*Şimdi gider partiyi kapatırım. Siz de AP ile baş edin bakalım*” şeklinde tepki gösterdi. Ekrem Alican'ın bu tepkisi neticesinde Yüksel Menderes, YTP'ye katılabildi.⁷²⁷

Siyasi partilerin kurulmasından sonra en önemli gelişme, Anayasa'nın halk oyuna sunulmasıydı. 9 Temmuz 1961 günü halk oylamasına sunulan anayasa, % 61.7 evet oyuyla kabul edildi. Halk oylamasında evetlerin sayısı 6.348.191 iken; hayırların sayısı ise 3.934.370'te kaldı. YTP, anayasa'nın kabulü yönünde propaganda sürdürdü.⁷²⁸ Ekrem Alican orta yol bir parti olan YTP'nin kalkınmada tarım kesimine öncelik verdiğini söylerken, YTP'nin kuruluş döneminde, Doğu Anadolu'daki örgütlenmesinin yoğunlukta olduğu görülmekteydi. Bununla birlikte MBK Hükümeti'nde yer alan Ekrem Alican ve Cahit Talas'ın YTP'de yer almaları, DP'lilerde YTP'ye karşı bir tedirginlik yarattı ve YTP'ye kuşkuyla yaklaşılmamasına neden oldu.⁷²⁹

27 Mayıs 1961 İhtilâli sonrası 15 Ekim 1961'de gerçekleşen seçimlerde, CHP'nin dışında yeni kurulan; Adalet Partisi (AP), Yeni Türkiye Partisi (YTP), ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) yarıştı. İkinci Cumhuriyet'in ilk seçimi 15 Ekim'de 1961'de yapıldı. 1.391.934 oyla % 13,7 oy oranı ile senato seçimlerinde, 17 senatör çıkarırken, milletvekili seçimlerinde ise, 65 milletvekili çıkardı.⁷³⁰ Seçim sonuçları, siyasi ve toplumsal yapıyı değiştirmeden iktidarı sivillere devretmenin tehlikelerine karşı uyarıda bulunanların öngörülerini doğruladı. Siyasal ve toplumsal alanda hiçbir değişiklik yapılmadan iktidar politikacılara devredildi. Demokrat Parti kapatıldı, ancak eski demokratların siyasete geri dönüşü için hiçbir şey yapılmadı. Bu

⁷²⁷ Hüseyin Çavuşoğlu, “Merkez Sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme”, **Bahkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 12 S. 22 (Aralık 2009) , s. 168.

⁷²⁸ **A.g.m.**, s.166.

⁷²⁹ Teziç, **100 Soruda...**, 309.

⁷³⁰ <http://www.ysk.gov.tr/ysk>, (Erişim Tarihi: 19.08.2015)., **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1961.

sonuçlar içeride ve dışarıda, Menderes'in bir zaferi olarak ifade edildi ve bu tepkiler 27 Mayıs rejimine karşı bir kınama oyu olarak yorumlandı.⁷³¹

1961 seçim sonuçları incelendiğinde YTP'nin en güçlü olduğu bölgeler Güneydoğu Anadolu (%38.12) ve Doğu Anadolu (%34.20) bölgesi olarak görülmekteydi. YTP en az oy oranını, Ege (%1.41) ve İç Anadolu (%12.37) Bölgesi'nde elde ederken, DP kitlesine sahip olmak amacıyla ortaya çıkan ve onun devamı gibi hareket eden partiler AP, Ege, Akdeniz ve Marmara'da; YTP, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da; CKMP ise Orta Anadolu illerinde başarılı oldu.⁷³²

Seçimler sonucunda tek başına çoğunluğu sağlamayan partiler arasında bir koalisyon hükümeti kurulması fikri ne ıktı. Ancak partililer koalisyon fikrine yanaşmayınca Cemal Grsel tarafından bir partiler arası toplantılar gerçekleştirildi. Bu toplantılarda YTP'liler CHP'ye hücum ederken, CHP'liler de YTP'yi memlekette nifak tohumları ekmekle suçladı.⁷³³ YTP Karşıyaka kongresinde ateşli hatip Aydın Yalçın'ın DP devrini methettiği iddiası ile attığı nutuk sonrasında İzmir Valisi Burhanettin Uluç tarafından kanuna aykırı davrandığı gerekçesiyle hakkında takibata geçilmek üzere nezarete alınması kararlaştırıldı. Ardından Aydın Yalçın tevkif edildi.⁷³⁴ YTP genel başkanı Ekrem Alican ise bu olanları "*Politikanın bir cilvesi*" olarak değerlendirdi.⁷³⁵

Millet istikrar beklerken, siyasi partiler arındaki bakanlık pazarlıkları yeni kurulacak koalisyon hükümetinin kuruluş sürecini uzattı.  parti de (CHP, YTP, CKMP) iişlerinin kendilerinde kalmasını isterken, müzakerelerin ilk safhasında CHP'liler, CHP-AP koalisyonunun yıkılış sebepleri üzerinde durdu ve yeni kurulacak hükümetin aynı sebeplerle tehdit altında kalmaması için gereken tedbirlerin bugünden alınmasını talep ettiler.⁷³⁶

⁷³¹ Ahmad, **Demokrasi Süreci...**, s.235.

⁷³² avuşoğlu, **Merkez Sağda...**, s.169.

⁷³³ **Cumhuriyet**, 3 Eylül 1961.

⁷³⁴ **Akis**, 4 Eylül 1961, s.6.

⁷³⁵ **Cumhuriyet**, 3 Eylül 1961.

⁷³⁶ **Hürriyet**, 18 Haziran 1962.

CHP-CKMP-YTP arasında kurulan II. Koalisyon Hükümeti, bir yılı aşkın bir süre görevde kalmış ve açıklanan hükümet programında iç barış ve huzur, ekonomik kalkınma, özel sektör hükümetin politikasının ağırlıklı kısmını oluşturdu. Ancak bu dönemde 21 Mayıs 1963 günü Kara Harp Okulu Komutanı Talat Aydemir'in yeni bir ihtilal girişimi yer aldı. İsyanın lideri Talat Aydemir ve destekçisi Fethi Gürcan, yapılan mahkeme sonucunda idama mahkum edildiler. Bununla birlikte 1963 yılı Kasım ayında yapılan ve AP'nin üstünlüğü ile sonuçlanan yerel seçimler II. Koalisyon Hükümeti'nin devamlılığına gölge düşürdü ve seçim sonuçlarına göre oyların % 46'sını alan AP, 27 Mayıs sonrasının en güçlü siyasi oluşumu haline gelirken, koalisyon ortaklarından CHP % 37, YTP % 6, CKMP % 2 oy oranında kaldılar. Seçim sonuçlarında büyük oy kaybeden iktidar ortakları İnönü'nün yurt dışı gezisi sırasında koalisyonun dağılmasına sebep oldular.⁷³⁷

Yeni Türkiye Partisi 1961-1965 devresinde fevkalâde bir şekilde Türk siyasi hayatının huzura kavuşması, Türk demokratik sisteminin normal şartlar dahilinde işler hale gelmesi için vatan sathında AP ve CHP'li büyük vatandaş kitlelerini birbirlerine yaklaştırmak için büyük çaba harcadı.⁷³⁸ Hatta diğer partilerin tutumlarını eleştirdi ve 1965'e kadar geçen evrede böyle yuvarlak lâflarla ve bu yuvarlak lâfları hiç durmadan tekrar etmekle toplumların siyasi meselelerinin hal yoluna giremediğini söyledi.⁷³⁹

10 Ekim 1965'de yapılacak olan seçimlere YTP, 48 ilde katıldı⁷⁴⁰ ve seçim sonucunda 346. 514 oyla % 3,7 oy oranı ile 19 milletvekilliği aldı.⁷⁴¹ Ekrem Alican, kendi seçim bölgesi olan Sakarya'dan bile oyların büyük çoğunluğunu sağlayamadı ve sadece kendisi milletvekili olabildi.⁷⁴² 1965 seçim sonuçları, YTP'nin gittikçe erimesine ve sempatizanlarının AP lehine doğru kaymasına sebep oldu.⁷⁴³

⁷³⁷ Kara, a.g.e, s.79.

⁷³⁸ **Yeni Türkiye Partisi 1965 Seçim Beyannamesi**, TBMM Kütüphanesi, s.10.

⁷³⁹ **Yeni Türkiye Partisi 1965 Seçim Beyannamesi**, TBMM Kütüphanesi, s.13.

⁷⁴⁰ **Vatan**, 29 Ağustos 1965.

⁷⁴¹ <http://www.ysk.gov.tr/ysk>, (Erişim Tarihi: 19.08.2015).

⁷⁴² Nermin Abadan, **Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1966, s.203.

⁷⁴³ Abadan, a.g.e, s.208.

Siyasal yaşamı süresince, YTP sosyal bir taban oluşturamadı. Doğu illerinden aldığı oylar da mahalli eşraf sayesinde oldu. 1965 seçimlerinden sonra tek başına iktidara gelen Adalet Partisi sermayenin bütün kesimleriyle ittifak kurunca, YTP'nin yöresel etkinliği de kaybolmaya başladı. 27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra Türk siyasi hayatında partileşme süreciyle yer alan parti teşkilâtı, kademelerinde AP ile birleşmenin gündeminde olduğu, kendine sosyal bir taban oluşturan ayan ve mahalli eşraf sayesinde varlığını 1970'li yıllara kadar sürdüren YTP, 1973 Genel Seçimlerine katılmadan dağıldı.⁷⁴⁴

4.3. Adalet Partisi (AP)

Türk siyasi hayatında merkez- kenar ilişkisinin ilk örneği ve merkez sağ çizginin temeli Demokrat Parti'ye dayanmaktadır. DP'den sonra Türk siyasi hayatında merkez sağ çizgide faaliyet gösteren partiler, siyasi yaşamları boyunca halkın inançlarına, dinine, kültürüne, örf ve adetlerine saygı gösterdi ve benimseme yoluna gittiler. Millet iradesinin üstünlüğüne inanan merkez sağdaki partiler, milliyetçi, muhafazakar, demokrat, laik, liberal ve serbest piyasa ekonomisi taraftarı oldu ve Türk siyasi hayatı literatüründe bu şekilde adlandırıldılar.⁷⁴⁵ Merkez sağda yer alan partilerle ve diğer sağ partileri birbirinden ayıran en önemli nokta bu partilerin içtimai bünyelerindeki aşırılıklara uzak olmalarıdır. Merkez sağ partiler aşırılıklara tam anlamıyla kapalı iken; diğerleri ise aşırılıkları belli bir oranda kendi bünyelerinde toplayabilen, aşırılıklara daha hoşgörülü partilerdir. Merkez sağ partiler, her şeyi dengesinde tutma politikasını güderek halka yakın olmak ve ülkedeki kültürel farklılıkları birleştirmek amacındadırlar.⁷⁴⁶

Türkiye'de merkez sağ olarak partilerin ortaya çıkışı, II. Dünya Savaşı sonrasında dönemin şartlarıyla, Türkiye'nin toplumsal yapısı ile ilişkili bir şekilde ortaya çıktı. Merkez sağda bulunan partilerin siyaseti, toplumun geniş kesiminin inanç, değer yargılarının ve hayat biçimlerinin siyasi temsili olarak kabul görmüştür. DP ve sonrasında merkez sağ parti olarak kurulan partiler hemen hemen benzer bir siyaset anlayışını izlediler. 27 Mayıs Askeri Müdahalesi sonrasında DP önce siyasi faaliyetten

⁷⁴⁴ Teziç, **100 Soruda...**, s.310.

⁷⁴⁵ Çavuşoğlu, **Merkez Sağda...**, s.166.

⁷⁴⁶ Hüseyin Çavuşoğlu, "Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Fırat University Journal of Social Science**, C. 19, S. 2, (Elazığ-2009), s.265-278.

men edildi ve ardından da 29 Eylül 1960 tarihli kararla kapatıldı.⁷⁴⁷ DP'den sonra gelen ve merkez sağ olarak ortaya çıkan partiler DP'nin din üzerinden elde ettiği olumlu ortamı yakalamak için büyük bir çaba gösterdiler.

Demokrat Parti döneminde, devletin kuruluşundan beri politik hayatta etkili olan devletçi seçkinler ile gelenekçi liberaller arasındaki mücadele de gelenekçi liberaller güç kazandı.⁷⁴⁸ Devletçi seçkinler ile gelenekçi liberaller arasındaki bu mücadele 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi'yle son buldu. Ancak 27 Mayıs Müdahalesi'yle birlikte Demokrat Parti'nin siyaset dışı kalması farklı bir merkez sağ parti özelliği gösteren Adalet Partisi'nin kurulmasına zemin hazırladı. MBK'nin 13 Ocak 1961'de parti yasaklarını kaldırması üzerine merkez sağ parti anlayışının ilk örneğini gösteren Demokrat Parti'nin oy tabanını hedefleyerek siyasi faaliyete başlayan Adalet Partisi (AP) Eski Genelkurmay Başkanı Emekli Org. Ragıp Gümüşpala tarafından kuruldu.⁷⁴⁹

Ragıp Gümüşpala, İzmir'de *“Ege’de pek yakında yepyeni bir güneş doğacak... Egeliler yakında arzularına kavuşacak...”* mesajıyla başlattığı kuruluş çalışmaları için 30 Ocak 1961 tarihinde Ankara'ya gelmiştir.⁷⁵⁰ Ardından AP'nin İzmir teşkilâtının açılış konuşmasında şunları ifade etmiştir:⁷⁵¹

“Bir de Egeliler inanacakları inandırabilecekleri, anlayacakları ve anlatabilecekleri liderler bekliyordu. Bu önderler milyonların aldandığını iddia etmek gülünçlüğüne düşen birilerinden hiçbiri olamazdı. Murakabe, muvazene partisi olmak kuruntusunda olanlar ise hiç çıkmamalıydı ortaya. Bir partinin yanında, yarışa diğer bir parti, ancak memleketi daha iyi idare iddiasıyla girebilirdi. Murakabeyi millet yapardı. Millet beğenmediği idareye son vermesini bilir, istediği partiye hizmet fırsatı verirdi... Kuruluş formalitesi bir dilekçe vermekten ibaret olan bir partiyi asıl parti yapacak olan eski DP'li kitle, yeni partiler arefesinde bu mülahazalar üzerinde duruyordu. Bu kitle, her şeye rağmen CHP'ye yer olmadığına ve olmayacağına göre,

⁷⁴⁷ A.g.m, s.96-110.

⁷⁴⁸ Mehmet Altan, **Darbelerin Ekonomisi**, Sis Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.63.

⁷⁴⁹ Çavuşoğlu, **Merkez Sağda....**, s.167

⁷⁵⁰ **Cumhuriyet**, 31 Ocak 1961.

⁷⁵¹ **Düşünen Adam**, S.7, 17 Şubat 1961, s.11.

eninde sonunda yeni bir partide birleşecekti... Ege'de hava, sualine verilebilecek bir Cevap: 46'da, 50'de ne ise bugün de aynı olduğu idi. Ne de olsa iklim aynı iklimdi."

İlk başta Türkiye Adalet Partisi (TAP)⁷⁵² adıyla 3 Şubat 1961 günü İstanbul'da İpek Palas Oteli'nde kuruluş çalışmalarına başladı. TAP kurucuları 3 DP'li, 4 Köylü Partili ve 4 asker kökenli olmak üzere 11 kişiden ve 3 gruptan oluşuyordu. Mehmet Yorgancıoğlu ve Kamuran Evliyaoğlu DP milletvekili iken, Cevdet Perin DP'nin yerel teşkilatında görev almıştı. DP'nin tüzük ve programını Muhtar Yazır, Saim Sarıgüllü, Mehmet Yorgancıoğlu, Hüsrev Kubat, İhsan Ünal ve Şinasi Osma hazırladı. Bununla beraber Birlik Partisi ile AP'nin birleşme kararı alındı⁷⁵³ fakat bu birleşme kararından bir sonuç alınamadı.⁷⁵⁴

Kuruluş aşamasını TAP adıyla gerçekleştiren parti 11 Şubat 1961 tarihinde Adalet Partisi adıyla resmen kurulmuştur.⁷⁵⁵ Adalet partisi kurucuları arasında şu kişiler bulunmaktaydı: Ragıp Gümüşpala, Tahsin Demiray (Eski Köylü Partisi Lideri), Ethem Menemencioğlu (Prof, Eski Köylü Partili), Necmi Öktem (Eminsu Emeklisi Tümgeneral), Cevdet Perin(Doçent), Muhtar Yazır (Yayıncı, İşadamı), Kamuran Evliyaoğlu (Gazeteci), Mehmet Yorgancıoğlu (İşadamı), İhsan Ünal (Doktor), Şinasi Osma (Eminsu Emeklisi Albay).⁷⁵⁶ Partileşme süreciyle birlikte kısa sürede kurulup gelişen AP'nin örgütlenmesinde, DP'lilerin büyük etkisi oldu. Parti teşkilatları teşekkül ederken AP hiç zorlanmadı. Sanki DP'nin ismi ve yöneticileri değiştirildi. Örneğin, İzmir AP İl Teşkilatı DP'lilerden oluşuyordu. Teşkilat Başkanı emekli general Mehmet Ali Aytaş, eski bir DP'liydi. DP'yi destekleyen sosyal sınıflar AP'yi de desteklediler.⁷⁵⁷ Adalet Partisi'nin kuruluşundan hemen sonra, bütün ülke çapında örgütlendi. Bu aslında indirilen DP levhalarının, değişik bir adla, il ve ilçelerde tekrar yerine konmasından başka bir şey değildi.⁷⁵⁸

⁷⁵²“AP'nin kurulmadan önceki adı; Ragıp Gümüşpala tarafından Türkiye Adalet Partisi (TAP) olarak açıklanmıştı.” Çavuşoğlu, **Merkez Sağda...**, s.167

⁷⁵³ AP Genel Başkanı Gümüşpala, “Birlik Partisi ile birleşmeye karar verdiği açıklanmışsa da (**Cumhuriyet**, 9 Şubat 1961), bu birliktelik sağlanamamıştır.” **Cumhuriyet**, 8 Nisan 1961.

⁷⁵⁴ Çavuşoğlu, **Merkez Sağda...**, s.167

⁷⁵⁵ **Cumhuriyet**, 12 Şubat 1961., **Milliyet**, 12 Şubat 1961.

⁷⁵⁶ **Akis**, 13 Şubat 1961, S. 346, s. 12.

⁷⁵⁷ **A.g.m**, s.167

⁷⁵⁸ Teziç, **100 Soruda...**, s.300.

AP'nin kurulması ile birlikte Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve yeni kurulan Yeni Türkiye Partisi de sabık Demokrat Parti kitlesine sahip olmak istiyordu. Fakat 27 Mayıs sonrasında dönemde sabık Demokratların Adalet Partisi arasında yer aldıkları göz önüne alınacak olursa bu duruma tepki duyan seçmenin gözünde en cazip görünen parti Adalet Partisiydi.⁷⁵⁹

27 Mayıs sonrasında AP'de toplanan DP kitlesi AP yönetiminin büyük bir bölümünü oluşturmaktaydı. AP, sosyal refah devletini gerçekleştirmeye koyuldu ve medeniyetin olanaklarının ülkenin en ücra köşesine kadar götürerek bu konuda “*Şehirde ne varsa köyde ve kasabada da o olacaktır*”⁷⁶⁰ anlayışını savundu. Adalet Partisi kurulduktan sonra ana gayesini şöyle ifade etti:

1. Çağdaş Garp medeniyeti hukukuna ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde ifadesini bulan zihniyete uygun bir cemiyet düzeni ve hukuk devletinin gereği gibi kurulması ve geliştirilmesi ana gayemizdir.

2. Çalışma sahasının vatandaşlara en geniş ölçüde pürüzsüz alarak açık tutulması ve iş hürriyetinin mutlak suretle sağlanması lazımdır. Devletçilik, şahsî teşebbüsün bittiği yerde başlar. Ancak, zaruret hâllerinde tatbik edilir. İktisadî kalkınmamız için yabancı sermayenin teşvikine taraftarız.

3. Lâikliği, din aleyhtarlığı şeklinde anlamıyoruz. Devletin lâik olması, vatandaşların dinleri ile alâkalarını kesmek demek değildir. Her vatandaş, mensup olduğu din ve mezhebin ibadet şekillerini icrada serbesttir.

4. İdari adem-î merkeziyetin samimi şekilde tatbikini, mahallî idare fikrinin takviyesini, cemiyetimizde nazım rol oynayan müesseselerin muhtar hale getirilmesini, demokrasinin teminatı olarak kabul ediyoruz. Sıkı merkeziyet sisteminin terk edilerek, tedricen hazırlanacak esaslara göre muhitin mahallî işlerinde muhtar idareye kavuşturulmasını ve her bakımdan mevzuatımızın adem-i merkeziyet icaplarına

⁷⁵⁹ Bulut, **a.g.m.**, s.79.

⁷⁶⁰ Çavuşoğlu, **Türk Siyasi...**, s.269

intibak ettirilmesini istiyor ve bunu millet hakimiyetinin ve vatan sathında İçtimai gelişmelerin bir zarureti sayıyoruz.⁷⁶¹

Adalet Partisi kurulduğu zaman, memlekette DP'li vatandaş kütlelerine “*Biz Adalet Partisi olarak bir millî vazife ifa etmek, yani vatandaş haysiyet ve şerefini kurtarmak*” amacıyla kurulduk diyorlardı. Zaten partinin “*Adalet*” ismini alması bir tesadüf değildi. Eski Demokratlara yapılan haksızlıkların giderileceği ve adaletin yeri bulacağı söyleniyordu. Bu amaçla da eski Demokratlara “*Gözüme bak, ne dediğimi anlarsın !*” ifadesi Demokrat Parti çevrelerini etrafında toplamanın bir yoluydu.⁷⁶² Bu isimle DP tabanına mesaj verilmek istendi.⁷⁶³

Bu mirasçılığa karşı; Cemal Gürsel, buna karışanlara “*Demokrat Partiyi eski pervasız alışkanlığı içinde yeniden hortlatmaya çalışanlar vardır. Bunlar ateşle oynadıklarının farkında değillerdir. Düşündüklerinde asla muvaffak olamayacaklardır.*”⁷⁶⁴ dedi. Ardından Ragıp Gümüşpala; Adalet Partisi, “*Hakimiyet kayıtsız ve şartsız milletindir düsturuna kayıtsız ve şartsız olarak bağlı kalacağını*” ifade etti. Bunun yanı sıra *Adalet Partisi'nin; Demokratik rejimin ilkel şartlarını teşkil eden vatandaş hak, hukuk, hürriyet ve eşitliğini; mülkiyet hak ve tasarrufunu prensip ve umdesi sayan, içtimai güvenliği politikasının esası kabul eden, hukuka bağlı bir Devlet anlayışına inanan, her türlü aşın sol ve aşın sağ ideolojilerden, tek parti zihniyetinden ve totaliter cereyanlardan milletimizi korumağa, istikrarlı bir yaşayışın, insan haklarına riayetkar bir Devlet nizamının kurulması ve devam etmesi uğrunda programını tatbik etmeğe azimli bir siyasi partidir*⁷⁶⁵ dedi.

Kurucu Meclis tarafından hazırlanan 1961 Anayasası'nın halk oylamasına sunulması kampanyasında Adalet Partisi'nin sloganı “*Hayırda hayır vardır*” idi. 1961 seçimlerinde Adalet Partisi'nin DP çizgisinde olduğu daha da belirginleşti. 1961 seçim kampanyasında bir yandan “*Eski DP'lilerin affı*” istenirken diğer yandan da Adnan Menderes, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu'nun idamlarından duyulan üzüntü sık

⁷⁶¹ **Adalet Partisi Tüzüğü ve Parti Programı**, “Adalet Partisi Programını Büyük Milletimizin Tetkikine Arz eder”, Çelik cilt Matbaası, 1961, s. 1-2.

⁷⁶² Aydemir, **İkinci Adam C. III...**, s.509.

⁷⁶³ Çavuşoğlu, **Merkez Sağda...**, s.167

⁷⁶⁴ **Cumhuriyet**, 11 Mart 1961.

⁷⁶⁵ **Adalet Partisi 1961 Seçim Beyannamesi**, TBMM Kütüphanesi, s.4.

sık vurgulandı.⁷⁶⁶ Adalet Partisi'nin tabanına ilişkin genel kanaat DP'nin mirasçısı olduğu yönündeydi. Devletin ekonomi politikasına karşı çıkan AP, bu yönü ile de DP'nin ekonomik misyonunu devralmış görünmekteydi.⁷⁶⁷

AP çoğunluğu, bu dönemde, hazırlanan 1961 Anayasası ile bu devletin yönetilemeyeceğini ve meclislerde üçte iki çoğunluğu sağladıkları takdirde anayasa değişikliği yapacaklarını sürekli olarak işlediler. İktidara geldikten sonra kendilerine daha çok sandalye sağlayabilmek için, seçim kanunu değiştirerek, 1961 yılında Kurucu Meclis tarafından kabul edilmiş olan ve büyük partilere avantaj sağlayan “*barajlı d'Hondt*”⁷⁶⁸ sistemine geçildi.⁷⁶⁹ Anayasa hazırlıkları bittikten sonra MBK tarafından seçim tarihleri 15 Ekim olarak belirlendi. Partiler, seçim çalışmalarına başladı. AP'li hatipler seçim konuşmalarında sabık DP'nin sloganını kullanarak; “*Sizlere hizmet edenlerin manevi huzurunda, sizlere hitap ediyorum*” derken; yine Menderes'in meşhur “*Nurlu İstikbal*” tabirini de kullanarak eski DP'lilere seslendiler.⁷⁷⁰

15 Ekim 1961'de gerçekleşen seçimde, AP 3.527.435 oyla % 34.8 oy oranı ile 158 milletvekili; senato seçimlerinde de 72 senatör çıkardı.⁷⁷¹ Seçim neticelerinin ve yeni seçim sisteminin getirmiş olduğu durumdan dolayı dört partinin katılacağı milli bir koalisyon kurulması öngörüldü.⁷⁷²

⁷⁶⁶ “1961 Seçimlerinde AP, oyların % 34, 8'ini alarak ikinci parti olurken, YTP, oyların % 17'sini, CKMP ise; %14'ünü almıştır. İkinci parti konumuna yükselen AP, diğer partilerin önüne geçerek merkez sağın en büyük temsilcisi konumuna yükselmiştir.” Teziç, **a.g.e.**, s.300.

⁷⁶⁷ Filiz Demirci Güler, “Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi”, **Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü**, (Ankara 2003), s.51.

⁷⁶⁸ “D'Hondt sistemi, Belçikalı hukukçu ve matematikçi Victor D'Hondt tarafından 1878'de tasarlanmış, nisbi temsil sistemidir. Türkiye'de 1961'den bu yana 1965 Millet Meclisi genel seçimi ile 1966 Millet Meclisi ara seçimi dışında bütün milletvekili genel ve ara seçimlerinde D'Hondt sistemi uygulanmıştır. Günümüzde de yürürlükte olan sistem budur. Bu sisteme göre; Alınan oylar o ilin çıkartacağı milletvekili sayısına ulaşıncaya kadar 1,2,3...diye bölünür. Bulunan rakamlar büyükten küçüğe sıralanır. Bu sıralamaya göre milletvekilliği kazananlar belirlenir.” Mustafa Pamukoğlu, “D'Hont Sistemi Nedir?”, **Aydınlık**, 22 Kasım 2014.

⁷⁶⁹ Teziç, **100 Soruda...**, s.302.

⁷⁷⁰ **Cumhuriyet**, 30 Eylül 1961.

⁷⁷¹ <http://www.ysk.gov.tr/ysk>, (Erişim Tarihi: 19.08.2015)., **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1961.

⁷⁷² **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1961.

Anayasa referandumunu sonrasında MBK Başkanı Cemal Gürsel; partiler arasındaki gerginlikleri gidermek ve huzuru sağlamak amacıyla partileri bir araya getirdi ve toplantılar gerçekleştirdi.⁷⁷³ Yuvarlak Masa görüşmeler sonunda parti liderleri arasında görüş birliği sağlanmadı. Ragıp Gümüşpala, yurt için hayırlı adımların atıldığı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yarın açılacağını bildirirdi. Koalisyon fikri için CHP-YTP “*Evet*” derken CKMP-AP ise “*Hayır*” dedi ve bir birlik sağlanamadı.⁷⁷⁴ Bu durumda ortaya çıkan sonuç, aslında askeri ve sivil iradenin görüşlerinin çok da aynı olmadığıydı.⁷⁷⁵ Partiler arasındaki mücadeleleri ve huzursuzluğu toplantılar ile çözmeye çalışan Gürsel, bu buhranı 21 Ekim Protokolü ile çözdü ve sonunda CHP-AP arasında zorunlu bir koalisyon hükümeti kuruldu.⁷⁷⁶

27 Mayıs partileşme süreciyle birlikte AP'nin içtimai bünyesinde farklı gruplardan üyeler bulunmaktaydı. Siyasi geçmişleri birbirinden çok farklı kişilerden oluşan AP'deki birinci grubu, siyasete ilk kez atılan yeni üyeler; ikinci grubu, parti politikalarında oldukça önemli bir yere sahip olan kapatılan DP'nin eski milletvekilleri oluştururken; üçüncü grubu ise önderliğini Sadettin Bilgiç⁷⁷⁷, in yaptığı milliyetçi muhafazakâr olarak tanınan kişiler oluşturdu. Bu grup bir süre sonra parti içinde oldukça etkili bir konuma geldi ve başlangıçta çeşitli grupların çatışması gibi gözükken bu durum kısa sürede ciddi boyutta rekabete ve mücadeleye yol açtı. Partiyeye yeni katılanlar ve eski DP'liler “*ılımlılar*” grubunu oluştururken milliyetçi-muhafazakâr grup ise “*aşırılar*” olarak adlandırıldı. AP, içerisinde yaşanan sert tavırlar sonrası AP'liler ikiye ayrılmaya başladılar. 52 mutedil AP'li Senatör, Ragıp Gümüşpala'ya muhtıra verdi. Muhtıra sonrasında Necmi Öktem ve İhsan Gürsan başta olmak üzere birçok AP'li partiden istifa etti. Bu hizipler arasındaki ilk büyük anlaşmazlık cumhurbaşkanlığı seçimi sırasında yaşandı ve AP-CHP koalisyonundan sonra ise iyice arttı.⁷⁷⁸

⁷⁷³ **Cumhuriyet**, 20 Ekim 1961.

⁷⁷⁴ **Cumhuriyet**, 20 Ekim 1961.

⁷⁷⁵ **Akşam**, 25 ekim 1961.

⁷⁷⁶ Nedim Yalansız, **Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri**, Buke Yayınları., İstanbul, 2006, s.50-70.

⁷⁷⁷ ‘‘Adalet Partisi Genel Sekreteri olan Sadettin Bilgiç, 1921 yılında Şarkikaraağaç'ta doğmuş, 1961 yılında Isparta milletvekili seçilen Bilgiç, daha önce doktorluk görevinde bulunmuştur. Az derecede Fransızca bilen Bilgiç, evli ve dört çocuk sahibidir.’’ **Cumhuriyet**, 9 kasım 1964.

⁷⁷⁸ Bulut, **a.g.m.**, s.80

İkinci koalisyon hükümeti (CHP-YTP-CKMP) çalışmaz hale gelince Cemal Gürsel tarafından Ragıp Gümüşpala'ya hükümeti kurma görevi verildi.⁷⁷⁹ Suat Hayri Ürgüplü, hükümet buhranının yakında çözüleceğini bildiriliyordu.⁷⁸⁰ 1963 yılının ilk aylarında Celal Bayar'ın sağlık sorunları yaşaması sebebiyle Cumhurbaşkanı tarafından affı gündeme geldi. Celal Bayar, 22 Mart 1963 günü hükümet tarafından affedildi. AP, siyasi gündemdeki ve Bayar'ın kişiliğinin önemine binaen Kayseri'ye bir heyet gönderdi. Ertesi gün çıkan gazeteler heyette bulunan Mehmet Ali Aytaç Paşa tarafından Celal Bayar'a, "*Sizi Çankaya'ya oturtmaya geldik*" dendiğini yazıyorlardı. Bayar, serbest bırakıldıktan sonra 23 Mart'ta Kayseri'den Ankara'ya getirildi. Bayar, büyük bir konvoy ve kalabalık tarafından, elinde kapatılan DP'nin bayrakları ile karşılandı. Bayar'ı coşkulu bir şekilde karşılama merasimi tepkilere neden oldu ve bir taraftan aleyhte gösteriler düzenlendi. Bayar'ın affını duyan gençlik sokaklara döküldü ve protesto etmeye başladı. Düzenlenen bu gösteriler AP Binasının, Bayar'ın yerleştiği evin ve Yeni İstanbul gazetesinin taşlanması kadar gitti. Hatta bu olaylar neticesinde AP'nin kapatılacağı endişesi bile ortaya çıktı.⁷⁸¹

Ürgüplü Hükümeti'nin kuruluşundan sonra AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala vefat etti ve cenazesi büyük bir merasimle kaldırıldı.⁷⁸² Ragıp Gümüşpala'nın vefatı üzerine AP içerisinde kongre süreci başladı. Başkanlık için adaylar arasında mücadele yaşandı. Sadettin Bilgiç, Süleyman Demirel, Tekin Arıburnu ve Ali Fuat Başgil arasında Genel Başkanlık mücadelesi başladı.⁷⁸³ Bu durum aynı zamanda parti içindeki çekişmeleri de su yüzüne çıkardı. 1964'de AP, Genel Kongresi Ankara'da 1917 delegenin katılımıyla gerçekleşirken, Demirel 1072 oyla Genel Başkan oldu. Bilgiç; 552 Arıburnu; 39 Başgil; 4 Boş; 12 oy aldı.⁷⁸⁴ AP, Genel Kongresinde ikinci bir Menderes özlemi, Demirel'in ezici çoğunlukla Genel başkan seçilmesini sağladı. Demirel; toprak reformuna, hekimliğin sosyalizasyonuna

⁷⁷⁹ **Akşam**, 8 Haziran 1962.

⁷⁸⁰ **Akşam**, 9 Haziran 1962.

⁷⁸¹ Nedim Yalansız, "27 Mayıs Darbesi Sonrası Celal Bayar Ve Eski Demokrat Partililerin Türk Siyasi Hayatına Etkileri", **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 7/3, (Summer 2012), p. 2585-2598, Ankara-Turkey, s.2587-2588.

⁷⁸² **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1964.

⁷⁸³ **Cumhuriyet**, 9 Kasım 1964.

⁷⁸⁴ "Kongre hakkında ayrıntılı bilgi için 4. Bölüme bakınız.", Teziç, **100 Soruda...**, s.301, **Cumhuriyet**, 30 Kasım 1964.

ve grev hakkına karşı olan Adalet Partisinin 1964 Türkiye’inde iktidarın en güçlü adayı olduğunu bildirdi.⁷⁸⁵

1960’lardaki yeni Türk politikasının ideal örneği olan genç ve yenilikçi bir grubun öne sürdüğü Süleyman Demirel⁷⁸⁶, Türk siyasi hayatında Cumhuriyetin kuruluşundan beri ilk defa bir siyasi parti kongresinde delege seçimiyle bir parti genel başkanı görevine geldi. Köy kökenli bir ailenin çocuğu olarak, aldığı eğitimle statüsünü değiştiren Demirel’in, modern ve dinamik bir görünüm çizmesiyle, genç ve entelektüel liderin “*Herhangi bir sınıfa bağımlı parti değiliz.. Köylüsüyle, işçisiyle, çiftçisiyle biz bir milletiz*”⁷⁸⁷ söyleminin partililer tarafından desteklenmesine neden oldu.

1961-1965 evresinde ordu ile iktidar arasındaki ilişkileri denge de tutmayı başaran AP, bu evrede çok sayıda emekli subayı milletvekili seçtiren bir parti oldu. Cevdet Sunay’ın Cumhurbaşkanı seçilmesinde de etkin rol oynayan AP, DP mirasına sahip çıkmak konusunda da oldukça başarılı bir politika yürüttü.⁷⁸⁸

Süleyman Demirel’in DP oylarına sahip çıkma siyaseti; 27 Mayıs’a ve 1961 anayasasına karşı karşıtlığı gerektirdi. Bu durum neticesinde de anayasa tabanı üzerinde bir demokrasi kurma girişimine karşı çabalar sonuçsuz kaldı. Ayrıca CHP’ye karşı DP’nin gütmüş olduğu husumeti, AP’nin de sürdürmüş olması sonucunda parlamento da bir uzlaşma ortamı gerçekleştirilemedi. Bu durumda da demokratik yaşamın temeli olan parlamenter düzen felç oldu.⁷⁸⁹ Demirel bu siyaset ile her şeyden

⁷⁸⁵ Avcioğlu, **Yön**, Yıl:3, S. 88, 4 Aralık 1964, s.4.

⁷⁸⁶ “1955-1960 yılları arasında Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü görevini yapan Demirel,1925 yılında Isparta da doğmuştur. Teknik Üniversite mezunu olan Demirel, Ortadoğu Teknik Üniversitesinde 1960’dan sonra hocalık ve müteahhitlik yapmıştır. İngilizce ve Fransızca bilen Demirel evlidir. Eski DP’liler tarafından desteklenen Demirel, önceleri Bilgiç lehine adaylıktan çekileceği söylenmişse de adaylığını açıklamıştır.Demirel taraftarları kendisinin iyi bir lider olacağını söylerken, karşı çevreler ise mason olduğunu ifade ederek, cesaret ve kabiliyetten yoksun olduğunu belirtmişlerdir. Süleyman Demirel, Türk siyasi hayatındaki diğer genel Türk siyasetçi tipinden farklıdır. Onu farklı kılan küçük-burjuva aydın karakterine köylü karakterini uygulayabilmiş olmasıdır.Bu yüzdendir ki Demirel bazen köylü gibi davranır, bazen de küçük-burjuva aydın gibi. Onu aydınlar arsında birinci yapan köylü kimliğini biçimlendirerek halka yakın kişiliğidir.” Yurdakul Fincancıoğlu, **Demokraside Duraklama Yılları (Süleyman Demirel)**, 1. Baskı, Buke Yayınları, İstanbul, 2000, **Cumhuriyet**, 9 Kasım 1964., Ahmad, **Demokrasi Süreci...**, s.292.

⁷⁸⁷ **A.g.e**, s. 295.

⁷⁸⁸ Bulut, **a.g.m**, s.81.

⁷⁸⁹ Fincancıoğlu, **Demokraside...**, s.13.

önce DP iktidarı gibi, kamu kuruluşlarının eliyle devlet kapitalizmi başarma ve devleti zengin etme şeklinde gerçekleşti. Menderes'in "*Her mahallede bir milyoner yaratacağız*" sözüne karşın, Demirel bunları kabul etmekle birlikte demokratlardan biraz daha farklı olarak özel teşebbüsçü liberalizme yer vermeye çalıştı.⁷⁹⁰ Yine Demirel'in başarısını 27 Mayıs Askeri Müdahalesi'nden sonra Kara Kuvvetleri Komutanlığı olan Emekli General Celal Alkoç, AP'ye girmiş olmasıyla görmekteyiz. Alkoç; AP'ye girişini, AP'nin öteden beri 27 Mayıs'a, orduya ve Atatürk Devrimlerine karşı olduğu gösterilmek istendiğini belirterek "*bu yanlışı tamamen ortadan kaldırmak için AP'ye girdim*" diye ifade etti.⁷⁹¹

Millet Meclisi'nde seçim kanunuyla ilgili yapılan görüşmeler sonrası önemli değişiklikler getirildi. Bu değişiklikler içerisinde, genel seçimlerin Ekim ayında yapılması, nispi seçim sisteminde bakiye oyların değerlendirilmesi, tercih işaretlerinin kaldırılması ve TBMM birleşik toplantısında grubu bulunan siyasi partilerin altı aydan beri on beş seçim çevresinde il ve ilçe teşkilatı kurmamış olsalar bile seçimlere katılmalarının sağlanması gibi kanunlar vardı.⁷⁹² TRT meselesinin çözümünde meclise sunulan oylamaya AP'liler sert tepki göstererek meclisi terk etti ve oylamaya katılmadı.⁷⁹³

1965 seçimlerinde AP, Komünizm aleyhtarlığını seçimlerde kendine propaganda yaparak, beyaz atı da kendisine sembol olarak kabul etti. Demokrat Parti'nin halk tarafından 'Demir Kırat' olarak adlandırılmasından esinlenerek oluşturulmuştu. Bu açık bir şekilde eski DP sembolünden istifade etmekte. Manisa'dan AP milletvekilliğine adaylığını koyan Neriman Ağaoğlu, Samet Ağaoğlu adına seçim kampanyalarına başladı.⁷⁹⁴

Seçim kampanyasında ekonomiye ağırlık veren AP, 67 ilde seçimlere katıldı.⁷⁹⁵ Demirel, seçim kampanyasında ki vaatlerini şu şekilde ifade etmekteydi: "*Yeni bir seçim sistemi, basın suçlarının affı, servet beyannamelerine son vermek, özel*

⁷⁹⁰ A.g.e, s.25.

⁷⁹¹ **Cumhuriyet**, 11 Mart 1965.

⁷⁹² Naim Tirali, "Seçim Kanunlarında Yenilikler", **Vatan**, 25 Ocak 1965.

⁷⁹³ **Vatan**, 8 Nisan 1965.

⁷⁹⁴ **Cumhuriyet**, 21-22 Temmuz 1965.

⁷⁹⁵ **Vatan**, 29 Ağustos 1965.

sektöre hükümet yardımı ve yabancı sermayenin desteklenmesi.”⁷⁹⁶ Seçim de, AP, 4.921.235 oy ve % 52.9 oy oranı ile 240 milletvekili çıkardı ve meclis çoğunluğu sağlayarak iktidarı ele aldı.⁷⁹⁷ Seçimin galibi olarak Demirel, Adalet Partisi’nin “*miras partisi*” olmadığını ve siyasi öç alma gibi bir amacının olmadığını belirterek, “*Milletin sinesinden gelen, milletin öz malı ve öz çocuğu olan bir parti*” olduklarının altını çizdi.⁷⁹⁸

Temel hak ve hürriyetlere yaklaşım açısından taban düzeyinde olmasa bile, liderlik düzeyinde AP’nin DP’ye nazaran nispi olarak özgürlükçü bir yaklaşıma sahip olduğu söylenebilir. DP’nin öğrenciler ve üniversitelere karşı izlediği sert tutumun 27 Mayısçılar tarafından koz olarak kullanıldığını düşünen AP’liler benzeri bir akıbetle karşı karşıya kalmamak için, Demokratlardan farklı bir politikanın uygun olacağını düşündüler. DP, özellikle 1950’lilerin sonuna doğru CHP’ye karşı tutumunu sertleştirdi ve baskıları da arttırdı. AP ise muhalefete karşı DP’ye oranla daha müsamahalı bir politika izledi.⁷⁹⁹

Seçimlerinden sonra kabinesi oluşturan Süleyman Demirel, silahlı kuvvetleri AP ile barıştırmayı başarmıştı, ancak siyasi rakipleri ve muhalifleriyle toplumsal barışın kurulmasını sağlayacak uyumu sağlayamadı.⁸⁰⁰ Kuruluşu 27 Mayıs’taki olağanüstü duruma bir tepki olarak gerçekleşen AP, henüz kimliğini tam olarak bulamadı. Çünkü geniş bir siyasi çeşitliliği kapsayan AP, bir çatışma içine girdi. Nitekim bunun sonucunda da 27 Kasım 1966’da toplanan Üçüncü Genel Kongre’de DP’den miras kalanlar Demirel’i parti liderliğinden uzaklaştırmaya çalıştılar. Fakat Süleyman Demirel, rakibi Kadri Eroğan’ın 175 oyuna karşı 1239 oyla ezici bir çoğunluk sağladı ve tekrar genel başkan seçildi.⁸⁰¹

⁷⁹⁶ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye’de Çok...*, s.299.

⁷⁹⁷ *Vatan*, 12 Ekim 1965.

⁷⁹⁸ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye’de Çok...*, s.300.

⁷⁹⁹ Çavuşoğlu, *Türk Siyasi...*, s.271.

⁸⁰⁰ Ahmad, *Demokrasi Süreci...*, s.300.

⁸⁰¹ *A.g.e.*, s.301.

Kongre de Süleyman Demirel tekrar Genel Başkan oldu ama AP içindeki bölünmeler durmadı ve bu bölünmelerin su yüzüne çıkışı, siyasal hayatımızda “41’ler”⁸⁰² diye anılan olayla, 1970 bütçe oylaması sırasında görüldü. Başbakan Süleyman Demirel, beş yıl önce, İsmet İnönü koalisyonuna karşı, bütçe oylamasında, muhalif grupları bir araya getirerek İnönü’nün çekilmesine yol açtığı olayı, bu kez başında bulunduğu hükümette yaşadı. 11 Şubat 1970 günü bütçe, Millet Meclisi’nde oylanırken AP içinden, sonradan Demokratik Parti’yi oluşturacak 41 milletvekili, muhalefet partileriyle birlikte kırmızı oy vererek reddettiler. Bütçe tasarısı, oylama sonucu 214’e karşı 224 ret oy’u aldı. Hükümet hukuksal açıdan çekilmek zorunda değildi ama siyasal açıdan bu durum, hükümete güvensizliğin somut bir ifadesi oluyordu. Süleyman Demirel ise, geçmiş dönemde aynı durumla karşılaşan İsmet İnönü’nün yaptığı bütçe tasarısı sırasında hükümetten çekilmek zorunda kaldı. Bunun yanı sıra 1968’de başlayan öğrenci olaylarının zamanla yoğunlaşması, öte yandan işçi sınıfının sendikal hakları için direnişleri, özellikle sermaye çevrelerini rahatsız etmekteydi. Sonuçta Demirel’in uyguladığı politikayı yeterli bulmayan büyük sermayenin bir kanadı, 12 Mart 1971’de Demirel’in iktidardan uzaklaştırılmasına ses çıkarmadı.⁸⁰³

Türkiye’de 1965-1971 arasında yaşanan AP dönemi, ülke tarihinde çok partili düzene en fazla yaklaşıldığı dönem olma özelliği göstermektedir. Genel olarak ifade edildiğinde hem sağda, hem de solda siyasi güçlerin o zamana dek görülmeven ölçüde genişlediği göze çarpmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında 1961 Anayasasının kişilerin temel hak ve hürriyetlerini genişletmesinin rolü çok büyüktü.⁸⁰⁴

1970’li yıllarda meydana gelen olumsuz gelişmeler, 1968 sonrası artan gençlik hareketleri, siyasal ve toplumsal alandaki bozukluklar 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası’yla beraber Türk siyasi yaşamını olumsuz bir biçimde etkiledi. Demokratik

⁸⁰² “41 Milletvekili arasında başlıca şu kişiler bulunmaktaydı: Ömer Ekmen, Mehmet Turgut, İhsan Tonbuş, Haşan Korkmazcan, Samet Gündoğan, Rasim Cinsli, Sadettin Bilgiç, Şükrü Akkan, Vehbi Engiz, Bahri Dağdaş, Mustafa Kubilay İner, Mehmet Necati Kalaycıoğlu, Ömer Ölçmez, Faruk Sükan, Adnan Akarca, Talat Asal.” Hanife Kuru, **Türk Siyasal Yaşamında Adalet Partisi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 1996, s.121.

⁸⁰³ Teziç, **100 Soruda...**, s.303

⁸⁰⁴ Cem Eroğul, **Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71**, Belge Yayınları, Der. İrvin C. Schick ve E. Ahmet Tonak), **Geçiş Sürecinde Türkiye**, İstanbul, 2003, s.146.

Parti'nin ortaya çıkışı ile başlayan merkez-kenar ilişkisi, DP kitlesinin Adalet Partisi'nden kopuşu ile bir çözülme süreci yaşadı. Bu çözülme 1970 sonrasında merkez sağda yer alan Milli Nizam Partisi (MNP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) gibi siyasi partileri ön plana çıkardı.

4.4. Türkiye İşçi Partisi (TİP)

Sosyalist milliyetçilik söylemi ile kendini ifade etme imkanı bulan “Sol”, 27 Mayıs 1960 sonrasında kendi tarihinin en büyük savunucularından birini gerçekleştiren Yön Hareketi, Milli Demokratik Devrim Hareketi (MDD) ve Türkiye İşçi Partisi (TİP) ile birlikte dönemin tüm milliyetçilik söylemlerine karşı bambaşka bir milliyetçi söylem kurma teşebbüsüyle sosyalist hareketin milliyetçilik ile sosyalizmi eklemlene girişimlerinin bir sonucu olarak doğdu.⁸⁰⁵ Bu girişimlerin bir sonucu olarak da sosyalist düşünce ilk defa kanunlar çerçevesinde, meşru bir fikir akımı olarak 27 Mayıs sonrasında 1961 Anayasa'sının getirmiş olduğu liberal fikirler sayesinde kendisini ifade etme imkanı buldu.⁸⁰⁶

1960 sonrası dönemde sosyalist düşünce somut olarak ilk kez Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) , 13 Şubat 1961'de sosyalist bir parti olarak hepsinin sendikacı olduğu 12 sendikacı tarafından kuruldu.⁸⁰⁷ Ancak TİP'in Türk siyasetinde bir sosyalist parti olarak yer alışı, Mehmet Ali Aybar'ın Şubat 1962'de Genel Başkan oluşu ve sosyalist aydınların partiye katılmalarıyla birlikte gerçekleşti.⁸⁰⁸ TİP kurucuları, “Türkiye'de ezilen İşçi Sınıfının haklarını korumak için kurulduk ve bugüne kadar

⁸⁰⁵ Gökhan Atılğan, “Sosyalist Milliyetçilik Söylemi (Türkiye, 1961-1968): Temeller, Ayrılıklar”, **Ankara Üniversitesi SBF Yayınları**, C. 64, S. 3., (2009), s. 3.

⁸⁰⁶ Behice Boran, **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları**, Tekin Yayınları, İstanbul, 1970, s.58.

⁸⁰⁷ “Türkiye İşçi Partisinin Kurucuları Şunlardır: Kemal Türkler (Maden-İş Sendikası Genel Başkanı), Avni Erakalın (İstanbul İşçi Sendikacıları Birliği Başkanı), Şaban Yıldız(İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Genel Sekreteri), Salih Özkarabay (İstanbul Basın Teknisyenleri Sendikası Başkanı), İbrahim Güzelce(İstanbul Basın Teknisyenleri Sendikası Genel Sekreteri), Ahmet Muşlu(Türkiye Şekerli Sanayi İşçileri Sendikası Başkanı), Rıza Kuas(Türkiye Lastik-İş Sendikası Genel Başkanı), Kemal Nebioğlu(Oleyis Sendikası Üyesi),Hüseyin Uslubaş(Yaprak Ve Tütün İşleri Sendikası Başkanı), Saffet Göksozoğlu(İlaç Ve Kimya İşleri Sendikası Başkanı),Adnan Arkın(İstanbul İşçi Sendikaları Birliği İcra Heyeti Üyesi), **Vatan**, 14 Şubat 1961., İbrahim Denizciler(Nakliyat İşçisi- Sendikacı) Olan 12. Kurucuyu Da Partinin Tüzüğünden Öğreniyoruz,” **Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü**, 1962, s.34-35.

⁸⁰⁸ Zeynep Bursa, **Türkiye Solunda Kalkınma Düşüncesi (1920'lerden 1970'lere)**, Versus Yayınları, İstanbul, 2011, s.163.

siyasi partilerin kadroları içinde eriyip kaybolan işçi sınıfının temsilcisi olacağız”⁸⁰⁹ifadesiyle kendilerini ifade ettiler.

Türkiye İşçi Partisi’nin kuruluşu, tarihimizde benzeri olmayan bir olaydı. Mehmet Ali Aybar’ın söyleminde de olduğu gibi o güne kadar partiler hep “*Bey takımınca*” kurulmuştu. Halk çocukları ilk kez parti kuruyordu. Türkiye İşçi Partisi tabandan kurulan ilk partidir. Bu son derece önemli bir olaydır. Çünkü; TİP, Ezilen halkların savunucusu, köylü kökenli 11 işçi sendikacı ile bir şoför tarafından kuruldu.⁸¹⁰Parti resmen kurulduktan sonra TİP Genel Başkanlığına, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Başkanı Avni Erakalın getirilirken, İkinci Başkanlığa da Kemal Türkler getirildi. Partinin Genel Sekreterliğini de Şaban Yıldız üstlendi.⁸¹¹TİP kurucularını partilerinin ana gayesini ise şöyle ifade ettiler:⁸¹²

“Anayasa ve Kanunların tanıdığı hak ve hürriyetlere dayanarak, programında açıklanan esasları gerçekleştirmek. Bu da Türkiye’nin ileri bir toplum haline getirilmesi, emekçi halk yığınlarının yurt işlerinde söz ve karar sahibi olmaları, insanca yaşama şartlarına kavuşmaları gerçekleştirilmeden başka işler gerçekleştirilemez. Çünkü emekçi halk yığınlarının, insanca yaşama şartlarına kavuşmaktan doğan inanlı ve şevkli çabası sağlanmadıkça, Türkiye kalkınamaz, çağdaş medeniyete ulaşamaz. Bu amaçla TİP, bütün işçi sınıfını ve bütün emekçi halk yığınlarını, eğitip aydınlatarak, Ulusal kalkınma ve ilerlemenin bilinçli itici kuvveti haline getirmek; Anayasa teminatı altında olan hak ve hürriyetlerine sahip çıkacak işçi sınıfının ve emekçi halk yığınlarının, yurt İşlerinde söz sahibi olmasını sağlamakla, büyük toprak sahiplerinin ve şehirli büyük sermayecilerin, demokratik rejimi aksatan, ekonomik kalkınmayı, sosyal ve kültürel gelişmeyi frenleyen, sosyal adalet ve güvenliğe karşı koyan, zararlı nüfuz ve hakimiyetlerini önlemek; Sanayileşmeye öncelik veren, plânlı, emekten yana ve emekçi halk yığınlarının iştiraki ile işleyen bir devletçiliğin, ulusal ekonomide, sosyal ve kültürel hayatımızda düzenleyici ve yönetici temel kuvvet olmasını sağlamak; özel sektörü, ulusal ekonominin genel plâna bağlı yararlı bir kesimi haline getirmek; Ve böylece siyasi

⁸⁰⁹ **Vatan**, 14 Şubat 1961.

⁸¹⁰ Uğur Mumcu, **Aybar ile Söyleşi(Sosyalizm ve Bağımsızlık)**, 8. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1993, s.25.

⁸¹¹ **Cumhuriyet**, 19 Şubat 1961.

⁸¹² **Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü**, 1962, s.6.

demokrasiye ekonomik ve sosyal bir öz kazandırarak, daha ileri bir toplum düzenine, demokratik yoldan geçiş şartlarını hazırlamak.”

Türkiye İşçi Partisi, Türk işçi sınıfının ve onun demokratik öncülüğü etrafında toplarmış bütün emekçi sınıf ve tabakaların (ırgat ve küçük köylülerin, aylıklı ve ücretlinin, zanaatkarların, küçük esnaf ve dar gelirlili serbest meslek sahipleri ile ilerici gençliğin ve toplumcu aydınların) kanun yolundan iktidara yürüyen, siyasi teşkilatıydı.⁸¹³ TİP, tüzüğünün 2. maddesinde de vurgulandığı gibi, program olarak Türkiye İşçi Partisi, “*proleterya diktatörlüğümü kabul etmeyen, bunun yerine, işçi sınıfının demokratik öncülüğü*” nı benimseyen sosyalist bir parti idi. TİP Programının öngördüğü sosyalizm, “*Türkiye’ye özgü sosyalizm*” olarak nitelendiriliyordu.⁸¹⁴

13 Şubat 1961’den, genel seçimlerin yapıldığı Ekim 1961’e kadar TİP bir gelişme gösteremedi ve 1961 genel seçimlerine katılamadı. Üstelik parti genel başkanı Avni Erakalın, YTP listesinden İstanbul’da seçimlere katılarak TİP’ten ayrıldı. Tam bir durgunluk içine giren parti kuruluşunda aydın kesimden parti yönetiminde kimseyi bulundurmaması ve güçlü bir liderden yoksun olmasıyla, sadece bir “*tabela partisi*” durumuna geldi.⁸¹⁵

Mehmet Ali Aybar’ın⁸¹⁶ Şubat 1962’de Genel Başkan olmasının ardından hazırlanan yeni parti tüzüğünün “*karakter ve amaç*” maddesinde “*Türkiye İşçi Partisi,*

⁸¹³ **Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü**, 1962, s.5.

⁸¹⁴ **Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü**, 1962, s.2.

⁸¹⁵ Teziç, **100 Soruda...**, s.320.

⁸¹⁶ “Mehmet Ali Aybar, Meşrutiyetin ikinci kez ilan edildiği 1908 yılında 5 Ekim’de doğmuştur. Aybar’ın babası Tahsin Bey Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyete kadar pek çok önemli görevde bulunmuş bir subaydır. Buradan anlaşılacağı üzere Osmanlı seçkinlerinden oluşan bu ailenin İttihatçı-Milli Mücadeleci bir kimliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bunlarla birlikte, Aybar’ın şair Oktay Rifat ve Nazım Hikmet ile uzaktan kuzen olduğunu belirtmekte fayda vardır. Mehmet Ali Aybar’ın çocukluğu, işgal altındaki İstanbul’da; Cihangir, Yeşilköy ve Kuzguncuk’ta geçmiştir. Galatasaray (1928) ve Musevi Lisesi’ni (1929) bitirmiştir. Bu dönemden itibaren atletizmle ilgilenmiştir ve başarıları dikkat çekicidir. 1928 yılı Amsterdam Olimpiyatlarında Türkiye’yi temsil etmiştir. 100, 200 ve 400 metre koşularında Türkiye ve Balkan rekorları kırmıştır. Bu başarılı spor yaşamına paralel olarak eğitimine devam eden Aybar, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde lisans eğitimi görmüştür. 1935 yılında üniversiteden mezun olmuştur. Okuldaki başarısı Aybar’ı akademik hayata yönlendirmiştir. Esas Teşkilat/Anayasa Hukuku kürsüsündeki asistanlığı 1936 yılında başlamış, doktorasını da “Hukuki Mecburiyet ve Pozitif Zihniyet” konusu ile 1936’da tamamlamıştır. 1942 yılında Devletler Hukuku doçenti olan Aybar, bu durumdan itibaren sergilemeye başladığı “huzursuz muhalif” duruşu ile 1946’da İnönü aleyhine yazdığı bir yazı ilerleyen dönemlerde dava konusu olmuştur ve sonunda Aybar üniversitedeki görevinden uzaklaştırılmıştır. 1950’lerin ve 27 Mayıs darbesinden sonra Aybar, 1962

*Türk işçi sınıfının ve onun demokratik öncülüğü etrafında toplanmış bütün emekçi sınıf ve tabakaların (...) kanun yolundan iktidara yürüyen siyasi teşkilatıdır denildi.*⁸¹⁷ TİP'in Genel Başkanlığına gelen Aybar'ın az gelişmiş bir ülke olarak Türkiye'nin kapitalizmi atlayarak sosyalizmi inşa edebileceğine, bunun için emperyalizmin ve kapitalizmin egemenliğine eşzamanlı olarak son vermesi gerektiğine, kalkınmanın ancak kapitalizmin aşılmasıyla mümkün olabileceğine ilişkin tezleri, Türkiye İşçi Partisini işçi sınıfı öncülüğündeki emekçi sınıfların antiemperyalist ve antikapitalist bir ittifakıyla gerçekleştirilecek sosyalist devrim tezine ulaştırdı.⁸¹⁸

Türkiye İşçi Partisi'nin sosyalist devrim tezine ulaştırmayı amaçlayan Mehmet Ali Aybar ise parti genel başkanlığına getirildikten sonra parti programını şöyle ifade etti:⁸¹⁹

“Türkiye çok ciddi bir buhran içindedir. Türkiye İşçi Partisinin davetini bir memleket vazifesi olarak saydım. Biz ortaçağ ekonomisiyle modern bir toplum olamayız. Türkiye hızla endüstrileşmeli, ileri teknikle ihtiyaçlarımızı karşılayacak seviyeye ulaşmalıdır. Fakat bütün bunlar, çalışan halk kütleleri yurt işlerinde söz ve karar sahibi olacak şekilde politik bir kuvvet haline gelmedikçe gerçekleştirilemez. Emekten yana bir devletçilik ve planlı bir ekonomi, ile çalışan halk kütleleri memleket hayatında etken bir rol oynadığı takdirde, bizi hedeflerimize ulaştırıcı araçlar olur. Türkiye İşçi Partisinin ana çizgileri dün açıklanan yeni programından anlaşılacağı gibi Türkiye'nin çağdaş medeniyet yolunda ilerlemesi için çalışan halk kütlelerinin, Türk işçi sınıfının, aydınlarla iş ve kader birliği etmesinden doğan demokratik öncülüğü etrafında teşkilatlanmasına bağlı görüyor. Gerçekten de medeniyet davamız, çalışan halk kütlelerinin insanca yaşama şartlarına kavuşması ve yurt işlerinde söz ve karar sahibi olması davasından ayrılamaz. Bugün bir teşekkül olarak ortaya çıkan Türkiye İşçi Partisi, yalnız memleket menfaatlerini sabırlı bir çalışmayla demokratik boşluğu doldurup büyük bir kuvvet haline gelecektir...”

yılında Türkiye İşçi Partisi'nin genel başkanlığı görevini kabul etmiştir. Bu tarihten itibaren üç yıl boyunca Marksist bilim-siyaset-toplum üçlüsünü Türkiye'ye göre sentezlemeye girişmiştir. 1965 yılında Türk solunun 15 parlamenterle Mecliste yer almıştır.” Hasan Aksakal, ‘‘Güler Yüzlü Bir Sosyalist, İlkeli Bir Siyasetçi: Mehmet Ali Aybar'ın Türk Siyasal Yaşamındaki Yeri ve Önemi’’, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, S.2, (Aralık 2009), s. 80-99.

⁸¹⁷ Bursa, **a.g.e**, s. 184.

⁸¹⁸ Atılğan, **a.g.m**, s.22.

⁸¹⁹ **Vatan**, 10 Şubat 1962.

Türkiye İşçi Partisi, Aybar'ın sözleriyle, işçi sınıfının aydınlarla kader birliği yapmasıyla yeni bir çekim noktası haline gelmeye başladı. Aybar'ın genel başkanlığa gelmesiyle “*Çalışanlar Partisi*” fikrinden vazgeçildi, bir süre önce kurulan Sosyalist Parti de TİP'e katıldı.⁸²⁰

İşçi-aydın sınıfı bir araya getirerek siyasi mücadelesinde, emekçi halk kütleri ile toplumcu aydınları arasında birliği sağlamak için bu grupları partiye davet etti. Parti için bir birlik oluşturmanın yanı sıra TCK'nın 141. ve 142. kanunlarının⁸²¹ kaldırılması için yoğun bir siyasi mücadele verilmiştir.⁸²² TİP'in bir komünist parti olmadığını söyleyen M. Aybar, partisine karşı yapılan ağır suçlamalarla birlikte “*Ben Adalet Bakanı kaldığım sürece 141. ve 142. maddeler asla kaldırılamaz*” diyen Adalet Bakanı Abdülhak Kemal Yörük'ü eleştirerek, “*Bu bakanda 141. ve 142. maddeler gibi antidemokratik bir bakandır*” dedi.⁸²³ Genel Başkanlığına Aybar getirildikten sonra Türk siyasi hayatında getirmiş olduğu bu yeni hareketle TİP, bundan sonraki dönemde komünistlikle suçlanmaya başladı.⁸²⁴

Daha önce parlamentoda olamadığı ve hazine yardımı alamadığı için 1965 seçimlerine kadar bir varlık gösteremeyen TİP'in gelişmesinde 1963'te yerel seçimleri önemli yer tutar. Çünkü; bu seçimlerde radyoda konuşma olanağına kavuşan TİP, bu konuşmalarla, şaşırtıcı ve etkili oldu. Mehmet Ali Aybar; bu gelişmeyi şöyle ifade etti:

⁸²⁰ “TİP Başkanı bir basın toplantısı yaparak Sosyalist Partisi ile birleştiğini açıkladı...” Avcioğlu, **Yön**, Yıl:1 S. 26, 13 Haziran 1962, s.4.

⁸²¹“Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. maddeleri, çeşitli suçlar hakkında hükümler koymuştur. Bunlardan birincisi, bir yandan komünist cemiyetler kurulmasını suç saymış, öte yandan, anarşizmi, diktatörlüğü, ırkçılığı ve milli duyguları yok etmeği ve zayıflatmayı amaç edinen cemiyetleri yasaklamıştır. 142. madde ise, birincisine paralel olarak, komünizm, anarşizm, diktatörlük, ırkçılık propagandalarını ve milli duyguları yok etmeye ve zayıflatmaya yönelik propagandayı cezalandırmıştır.” Ayrıca Bkz. Uğur Alacakaptan, “Demokratik Anayasa ve Ceza Kanunu'nun 141. ve 142. Maddeleri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, (Ankara; 1965), s.3.

⁸²²“Bu konuda bir basın toplantısı gerçekleştiren İbrahim Güzelce şöyle dedi: “İnsanı kişiliğinden eden ve kişi özgürlüklerini kısıtlayan, sendikaların da gelişmesine mani olan 141 ve 142 ve diğer Anayasa'ya aykırı bütün kanunların yürürlükten kaldırılması için biz de var gücümüzle çalışacağız...” **Cumhuriyet**, 24 Kasım 1962., Cangül Örnek, “Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. Maddelerine İlişkin Tartışmalarda Devlet ve Sınıflar”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 69, S. 1, (Ankara; 2014), s.111.

⁸²³ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok...**, s.255.

⁸²⁴ “Mehmet Ali Aybar bu konuda şöyle demiştir: TİP, komünist olmadığını ilk günlerden itibaren beyan etmek durumunda kalmamıştır.TİP, ne kuruluşunda ne şimdi ve ne de bundan sonra bir Komünist Partisi olmamıştır ve olmayacaktır. Çünkü TİP, sosyal tutumu sınıflara arasındaki tezatı uçurumu, çatışmayı önlemek amacındadır”**Cumhuriyet**, 24 Kasım 1962.

‘‘Diğer partilerin seslenişinin aksine bir kere sesleniş tarzı başka türlüydü. Diğer partililerin konuşmacıları, Sayın Vatandaşlar !!! diye söze başlamıyorlardı. İşçiler, köylüler, emekçiler, ezilen insanlar vb. hitaplarla geçiliyordu konuşmalara. Bu da şaşırttı halkımızı. Herkes önceleri korktu: Yahu nasıl söylüyor bunları? dedi. Sonra ister istemez kulak verdiler. Kulak verince de köylülerde, işçilerde, halkımızda, bir değişme sezilmeye başlandı. Yani bize sempatiyle bakanların sayısı arttı. ’⁸²⁵

Nitekim TİP, kamuoyunda ilgi toplamaya ve dikkatleri çekmeye başladı. 1963 yılında, CKMP Ankara senatörü Niyazi Ağırnaslı'nın partisinden ayrılarak TİP'e girmesiyle, TİP bu yolla Anayasa Mahkemesine dava açma olanağını bulduğu gibi parlamentonun Cumhuriyet Senatosu kanadında da sesini duyurmaya başladı. Bir süre sonra, Cumhurbaşkanı tarafından Cumhuriyet senatörü seçilmiş olan Esat Çağ'da TİP'e girdi. Bu arada 1963 mahalli seçimlerine katılan TİP, İstanbul'da bir temsilci çıkardı.⁸²⁶ 1963 yerel seçimlerinden sonra TİP'in Beyazıt meydanında düzenlediği mitingde polisin de yardımıyla sağcılar saldırıya geçtiler. Miting anayasaya aykırı yasaların derhal kaldırılması amacıyla düzenlendi. Mehmet Ali Aybar hemen bir bildiri yayınlarak hükümeti protesto etti.⁸²⁷ TİP'in radyo yayınlarında, milleti böldüğü, meclis kararlarına aykırı hareket ettiğine dair ulu orta suçlamalarını AP karşılık verdi ve TİP aleyhinde tedbir alınmasını istedi. Bundan sonra bütün partiler, TİP'in komünizmin sadık bir uşağı olduğunu ileri sürdüler ve seçim kampanyalarına yeni bir boyut kazandırdılar.⁸²⁸

TİP, I. Büyük Kongresini⁸²⁹, 9-10 Şubat 1964 tarihinde İzmir'de yaptı. Parti içerisindeki ayrılıkların yanı sıra kongre polisin gözetimi altında ve konuşmalar teybe alınarak yapıldı. Genel Başkan Aybar, hükümeti anayasaya aykırı tutum ve davranışlarda bulunmakla suçladı. Aybar, yine ‘‘Anayasa'nın 8. maddesine aykırı olan ve faşist İtalya kanunlarından alınan maddeler hala yürürlüktedir’’ diyerek eleştirdi.⁸³⁰ Partideki ilk görüş ayrılıkları, tüzükteki 53. madde⁸³¹, dolayısıyla İzmir Kongresinde

⁸²⁵ Mumcu, *Aybar ile Söyleşi...*, s.40-41.

⁸²⁶ Teziç, *100 Soruda...*, s.321.

⁸²⁷ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok...*, s.254.

⁸²⁸ *A.g.e.*, s.266.

⁸²⁹ *Cumhuriyet*, 10 Şubat 1964.

⁸³⁰ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok...*, s.271.

⁸³¹ ‘‘Madde 53 — Partinin bütün organlarında görevli bulunanlardan yansının, tüzüğün 38 inci maddesinde sözü edilen işyeri esasına göre tutulmuş listeye kayıtlı veya sendika yöneticisi olan üyeler

ortaya çıktı. Bu madde, parti organlarına seçileceklerin yarısının emekçilerden olmasını öngörüyordu. Bu hükmün, aydınlarla emekçilerin arasını açıcı yönde olduğunu ileri süren bazı üyeler partiden ayrıldılar, bazıları da ihraç edildiler. Bundan sonra, bir süre, parti içinde önemli bir görüş ayrılığı açığa çıkmadı ve parti 1965 yılında yapılacak genel seçimlere hazırlanma, örgütlenme sorunları ve bu arada partiye karşı girişilen yıpratma kampanyası da giderek yoğunluk kazandı.⁸³²

1965 Genel Seçimlerinde, 51 ilde teşkilatlanan TİP 51 ilde seçimlere girdi.⁸³³ Kullanılan geçerli oylardan 276.101 oyla % 3 oranında bir oy alarak Millet Meclisi'nde 14 sandalye elde etti.⁸³⁴ TİP'in Millet Meclisinde grup kurabilecek ölçüde yer alması, parti için önemli bir gelişmeydi.⁸³⁵ Mehmet Ali Aybar seçimler sonrasında parlamentoya girişlerini şöyle ifade etti:

“İlk günden beri kendimizi yalnız hissettik. Bunun manevî baskısı göz ardı edilemez. Düşman gözü ile bakılıyordu bize. Hele ilk günlerde. Yemek salonuna bile toplu halde giderdik. Her an tetikte idik. Sonraları daha rahat çalışmaya başladık. Yıllar sonra AP grubu başkan vekili sayın Oğuz Aygün'le karşılaştık bir açikoturumda. Sizlere çok saldırdık, yakışksız şeyler söyledik. Ne deseniz haklısınız, ama gene de biz bir parlamento idik” dedi. Gerçekten de bir parlamento, sağlı sollu, serbest seçimle oluşmuş bir parlamento idi.⁸³⁶

TİP 1965 seçimlerinde parlamentoda yer edindi. Ancak bu tarihten sonra TİP içindeki bölünmeler de su yüzüne çıkmağa başladı. TİP Genel başkanı M. Ali Aybar, 4 Kasım 1966'da, Yön, dergisinde çıkan bir yazısında, *“Türkiye İşçi Partisini bir sosyalist kuruluş olarak... maziye organik şekilde bağlamaya çalışmak yersizdir”* dedi. Bu yazı, TİP dışında kalmış olan Mihri Belli grubunun açıkça tavır almasına yol açtı ve daha sonra Milli Demokratik Devrimciler, olarak anılan bu gruba eğilim gösteren partili üyeler TİP'nden ihraç edilmeye başlandı. Kuruluşundan beri Türkiye İşçi

arasından seçilmiş olması gözetilir.Yönetim organlarıncı kongrelere sunulacak aday listeleri, bu esasa göre tertiplenir; Kongreler de delege ve organları bu esastan ilham alarak seçerler. ‘**Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü**, 1962, s.32.

⁸³² Teziç, **100 Soruda...**, s.321.

⁸³³ Mumcu, **Aybar ile Söyleşi...**, s.41.

⁸³⁴ <http://www.ysk.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 19.08.2015).

⁸³⁵ Teziç, **100 Soruda...**, s.322.

⁸³⁶ Mumcu, **Aybar ile Söyleşi...**, s.45.

Partisinin sosyalist mücadele ile anti-emperyalist mücadeleyi birlikte yürütmesi görüşüne karşılık, Milli Demokratik Devrimciler, Türkiye'nin feodal yapısı ve yarı-bağımlı durumda olması nedeniyle, sosyalist bir mücadele aşamasında bulunmadığını, bu bakımdan da önce anti-feodal ve anti-emperyalist mücadele verilmesi gerektiğini ileri sürdüler. Parti dışında oluşan bu grup, görüşlerini Türk Solu dergisinde dile getirdiler ve Kasım 1968'de derginin 53. sayısına ek olarak Milli Demokratik Devrim (MDD) adlı broşürlerini yayınladılar.⁸³⁷

TİP içerisinde, yönetici kadro arasında asıl bölünme, 1968 yılı Ağustos'unda, Çekoslovakya'nın Sovyet orduları tarafından işgal edildiği günlerde, Aybar'ın parti kurullarında bir karara varılmadan, tek başına yaptığı konuşmalarında, Türkiye'ye özgü, hürriyetçi ve güler yüzlü sosyalizm sözcüklerini kullanması üzerine oldu. Sadun Aren ve Behice Boran, bu konuşmalardan sonra, Aybar'a karşı bir tutum aldılar. Aren ve Boran, kısaca, sosyalizmin bir üretim biçimi olduğunu, bu bakımdan da Türkiye'ye özgü bir sosyalizmden söz edilemeyeceğini, ayrıca sosyalizmin özünün esasen hürriyetçi olduğunu söylediler.⁸³⁸

1965 sonrasında Sol hareketlerde, Yön Hareketi ve MDD ile TİP olarak ortaya çıkan üç grubun; milliyetçilikle kurduğu ilişkideki farklılıkların temelinde iki farklı tarih kavrayışı vardı. Yön Hareketi ve MDD kuramcılarının fikirlerine yön veren, doğrusal tarih kavrayışlarıydı. TİP ise tarihi doğrusal bir gelişme çizgisi olarak kavramıyordu. Bu gruplar arasındaki diğer fark, emperyalizm kavramlarıydı. Yön Hareketi ve MDD emperyalizmi doğrusal bir olgu olarak görüyordu; TİP ise, içsel. Üçüncü fark, kalkınma sorununa yaklaşımla ilgiliydi. Yön Hareketi ve MDD, kalkınmayı milli sanayinin kuruluşunun, kapitalizme özgü sınıfların ortaya çıkışının, sosyalizmin zeminini hazırlamanın bir yolu olarak görüyorlardı; onu antikapitalist bir perspektifle kavramıyorlar, milli burjuvazi de dahil tüm yerli sınıfların bir işi olarak kurguluyorlardı. TİP'in kalkınma kavrayışı ise emekçi sınıfların doğrudan yürüttükleri kapitalizmi aşma hedefine dayanıyordu.⁸³⁹

⁸³⁷ Teziç, **100 Soruda...**, s.322.

⁸³⁸ **A.g.e.**, s.323.

⁸³⁹ Atılğan, **a.g.m.**, s.18.

Seçimlerden sonra, parti genel başkanı M. Ali Aybar, Kasım 1969'da TİP Genel Yönetim Kurulu toplantısında “*muarızlarına karşı mücadeleye devam edebilmek*” ifadeleriyle genel başkanlık görevinden çekildi. Bundan sonra, parti genel başkanlığına Mehmet Ali Aslan, Genel Sekreterliğe de Yahya Kanbolat getirildi. TİP içindeki sürtüşmeler, parti dışı sol kümelenmeler 1970 yılında giderek arttı. Nitekim bu atışla birlikte TİP'nin IV. ve son büyük kongresi oldukça elektrikli bir hava içinde 29-31 Ekim 1970'de Ankara'da toplandı. Emek grubunun hâkimi olduğu bu kongreden sonra parti Genel Başkanlığı'na Behice Boran seçildi. Kongre sonrasında TİP merkez yürütme kurulunun ilk giriştiği işlerden biri, Milli Demokratik Devrimcileri partiden tasfiye etmek oldu. Fakat ne var ki, TİP içindeki çalkantılar devam ederken, 11 Haziran 1971'de, ara rejim döneminde Cumhuriyet Başsavcılığı'na açılan dava sonucu, Anayasa Mahkemesi'nce 20 Temmuz 1971 günü Siyasi Partiler Kanunu'nun 89. maddesine⁸⁴⁰ göre, azınlıklar yarattığı gerekçesiyle kapatıldı.⁸⁴¹

⁸⁴⁰ “Türkiye İşçi Partisi hakkında, 11 Haziran 1971 tarihinde 971/3 sayılı iddianame ile Anayasa Mahkemesi'nde dava açıldı. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından açılan davada, Türkiye İşçi Partisi'nin 648 sayılı ve Siyasi Partiler Kanunu'nun 4. kısmının 87 ve 89. maddelerine aykırı faaliyette bulunduğu iddia ediliyor ve Anayasanın 57. maddesi gereğince temelli kapatılmasına karar verilmesi isteniyordu. 57. Madde- Siyasî partilerin tüzükleri, programları ve faaliyetleri, insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik lâik Cumhuriyet ilkelerine ve Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne uygun olmak zorundadır. Bunlara uymayan partiler temelli kapatılır.” Anayasa Mahkemesinin Madde 89- Siyasi partiler, laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek özel kanunda gösterilen görevleri yerine getirmek durumunda olan Diyanet İşleri Başkanlığının, genel idare içinde yer almasına ilişkin Anayasanın 136. maddesi hükmüne aykırı amaç güdemezler.” kapatılmıştır.” Kanun No: 2820 Kabul Tarihi: 22/4/1983 Yayımlandığı **Resmi Gazete:** Tarih : (24/4/1983) S:18027 Yayımlandığı Düstur : Tertip:5 C:22 S.5727.

⁸⁴¹ Teziç, **100 Soruda...**, s.324.

4.5. Diğer Partiler

27 Mayıs Askeri Müdahale sonrasında partileşmenin bir niteliği olarak 13 Ocak-12 Şubat 1961 tarihleri arasındaki resmi partileşme sürecinde kuruluş işlemlerini tamamlayarak hukuken kurulan, ancak istikrarlı parti teşkilâtlarını oluşturamamaya, kuruldukları birkaç günden sonra siyasi hayatta isimleri duyulmayan tabelâ partileri de şunlardır:

11 Şubat 1961 tarihinde kurulanlar arasında; Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi, Çalışma Partisi, Mutedil Liberal Parti ve Türk İşçi ve Çiftçi Partisi bulunmaktaydı.⁸⁴² Bu partilerden Türk İşçi ve Çiftçi Partisi Anayasa Mahkemesi tarafından resmen kapatılmıştır.⁸⁴³ 13 Şubat 1961 tarihinde kurulanlar partiler arasında; Düstur Partisi, Millete Hizmet Partisi, Kemalist Gençlik Partisi, Muhafazakâr Parti ve Güven Partisi bulunmaktaydı.⁸⁴⁴ 12 Mayıs 1967 yılında kurulan Güven Partisi 17 Ocak 1971’de isim değiştirerek Milli Güven Partisi oldu. Kurucu ve Yöneticileri arasında, Turhan Feyzioğlu (Genel Başkan), Orhan Öztrak, Ferit Melen bulunmaktaydı.⁸⁴⁵

⁸⁴² **Cumhuriyet**, 12 Şubat 1961., **Vatan**, 12 Şubat 1961.

⁸⁴³ **Resmi Gazete**, 13088 (30 Aralık 1968.), http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html, Erişim Tarihi: 24.04.2015.

⁸⁴⁴ **Cumhuriyet**, 14 Şubat 1961., **Vatan**, 14 Şubat 1961.

⁸⁴⁵ http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html, Erişim Tarihi: 24.04.2015.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HÜKÜMETLERİN KURULMASI VE GELİŞMELER

I- YUVARLAK MASA TOPLANTISI VE MİLLİ DEKLARASYON

27 Mayıs sonrasında oluşturulan yeni düzende 9 Temmuz 1961 tarihinde yapılan Anayasa oylaması sonucunda evet oylarının % 61.7 çıkmasına karşılık % 38.3 hayır oyu çıkması Milli Birlik Komitesi ve Silahlı Kuvvetler Birliği üyeleri tarafından memnuniyetle karşılanmadığı gibi yapılacak seçimlerin muhtemel sonuçları hakkında da endişeye sevk etmiştir. Bu tarihten sonra siyasi partilerin faaliyetleri daha bir sıkı denetim altına alınmış ve siyasi parti liderleri çeşitli defalar Devlet Başkanı Org. Gürsel Başkanlığında toplantıya çağırılmıştır. 17 Ağustos tarihinde başlayan görüşmeler neticesinde parti liderleri ile MBK üyeleri şu konularda görüşmelere vardılar.⁸⁴⁶

1. Siyasi parti liderlerinin vatandaşları ayırıcı politikaya son vermesi,
2. Devrimlerin istismar edilmemesi,
3. Yassıada kararlarına güvenilmesi,
4. Aynı zamanda 27 Mayıs'ı zedelememek,
5. EMİNSU'lar olayını kurcalamamak,
6. DP'yi methetmemek konusunda ortak bir uzlaşa arandı.

Parti liderleri ile MBK üyeleri arasında gerçekleşen bu toplantılar Devlet Başkanı Org. Gürsel Başkanlığında yapılacak toplantıya hazırlık mahiyetinde düzenlenmiştir. Yaz aylarının sonuna doğru Türkiye'nin siyasal gündeminde, partiler arasında yapılması düşünülen 'Yuvarlak Masa Toplantısı', ile ilgili tartışmalar yer almaya başlamıştı. Yuvarlak Masa Toplantısı ile siyasal partilerin barış ve anlayış içinde bir seçim dönemi geçireceklerine ilişkin olarak kamuoyuna yaptırımı olmayan manevi bir taahhüt vermeleri amaçlanmıştı.⁸⁴⁷

⁸⁴⁶ Milliyet, 18 Ağustos 1961, Gökman, a.g.e., s.198.

⁸⁴⁷ Çaylak, a.g.e., s.417.

24 Ağustos 1961 tarihli Milliyet gazetesi yuvarlak masa toplantısını “*Samimi bir davranış*” adlı başlıkla duyurdu.⁸⁴⁸ Bu toplantıyla; parti temsilcileri, sorumluluklarını idrak eder, iyi niyetle ve samimiyetle davranıp alınması gereken tedbirleri bizzat kendileri benimserler ve bunları uygularlarsa demokratik düzen kurulmuş olur. Aksi halde demokrasiye giden son treni kaçırmamız muhtemeldir, mesajı verilmektedir.⁸⁴⁹ Yuvarlak Masa Toplantıları münasebetiyle Cemal Gürsel’e Tercüman gazetesinde bir “*Açık Mektup*” yayınlandı. Mektupta, inkılap liderlerinin CHP’ye hususi bir sempati duymadığını bir kere daha ilan etmesi istendi. Seçimleri CHP dışında herhangi bir teşekkülün kazanması halinde inkılabın tehlikeye düşeceği hususundaki telkinlere de dikkat çekildi.⁸⁵⁰

Yuvarlak masa toplantıları ile ilgili haberler kısa bir aradan sonra 1 Eylül’de yeniden başladı. Gazetelerde toplantıda siyasi parti temsilcilerinin gündem hakkındaki tekliflerinin de görüşüldüğü belirtilirken MBK İrtibat Bürosunun yaptığı açıklamada toplantı sonunda Milli Birlik Komitesince teklif edilen çalışma programı ve gündem üzerinde mutabakata varıldığı belirtilmiştir. Gazeteler yuvarlak masa toplantıları sonrasında 5 Eylül 1961 günü yayınlanan deklarasyonu yorumsuz olarak vermiştir.⁸⁵¹

Sonuçta partiler arası Yuvarlak Masa bildirisi bir merasimle imzalanırken deklarasyona; CHP adına İsmet İnönü, MSP adına Enver Adakan, YTP adına Ekrem Alican, AP adına Ragıp Gümüşpala, CKMP adına da Osman Bölükbaşı’nı temsilen Ahmet Oğuz imza katıldı ve imza attı.⁸⁵² Bu toplantı CHP, AP, YTP, CKMP, MSP arasında gerçekleşti, ancak TİP çağrılmadı.⁸⁵³ ‘Müşterek Antlaşmayı’ imzalayan partililer; Cumhuriyeti korumaya, rejimin ahlak yapısını teşkil eden müşterek beyannamenin esasları üzerine sadık kalacaklarına şerefleri üzerine söz verdiler.⁸⁵⁴

MBK’nın çağrısı üzerine CKMP dışındaki siyasi parti liderleri Eylül ayı başında tekrar bir araya gelmiş ve 5 Eylül 1961’de siyasi tarihimize Milli Deklarasyon olarak geçen açıklamayı yapmışlardır. Siyasi parti liderlerinin imzalarıyla yayınlanan

⁸⁴⁸ **Milliyet**, 24 Ağustos 1961.

⁸⁴⁹ **Milliyet**, 24 Ağustos 1961.

⁸⁵⁰ **Tercüman**, 30 Ağustos 1961.

⁸⁵¹ **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1961.

⁸⁵² **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1961.

⁸⁵³ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye’de Çok...**, s.237.

⁸⁵⁴ “Mili Deklarasyon’un Tam Metni için Ayrıca Ek’ler Bölümüne Bkz.”, **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1961.

deklarasyonda siyasilere DP zihniyetini diriltmeme, bir bütün olarak Atatürk devrimlerini koruma ve Yassıada mahkemelerinin sonuçlarını etkileyebilecek beyanlarda bulunmama hususlarında taahhütte bulunmuş ve bu konuda bir belge imzalamışlardır.⁸⁵⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu bu toplantı günlerini şöyle ifade etmekteydi:

*“Koalisyon iktidarı ortaklarının birbirleri aleyhine söylemedikleri söz ve birbirlerinin gıyabında yapmadıkları suçlama kalmazdı. Duyulan sözlere göre, hani, nerde ise, Adalet Partililer’in birer halk düşmanı ya da vatan haini olduklarına inanmak lazımdı. Hiç şüphesiz, Adalet Partisi grubunun toplandığı yan salonda da Halk Partililer buna benzer ithamlarla kötülenmekteydi.”*⁸⁵⁶ Bu toplantılara CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı ise, *“Menderes’in ve Demokratların idamlarını kabul ettirecekler”* gerekçesiyle katılmadı.⁸⁵⁷ Ardında şunları ifade etti. *“Yassıada mahkemeleri henüz bitmeden hazırlanan vesikayı imzalayamazdım.”*⁸⁵⁸ Osman Bölükbaşı, ihtilâl idaresi bana zorla hiç bir şey yaptırılmaz diyor ve çirkin politika olarak değerlendirdiği toplantıları tasvip etmediğini ifade ediyordu.⁸⁵⁹

Ardından 15 Ekim 1961 Seçimleri sonrasında alınan sonuçlar, partiler arasındaki siyasi çekişmelerin sert şekilde devam etmesini ve parti liderlerinin birbirlerine karşı ağır ihtarlarda bulunması nedeniyle çözüm yoluna bir set çeker gibiydi. MBK Başkanı Cemal Gürsel, sürekli parti liderlerine uyarı yapıyor ve demokratik yoldaki çalışmaların ve siyasi çekişmelerin medeni seviyede ve vatanseverlik ölçülerinde yapılması gerektiğini söylüyordu. Gerçekten de hem demokratik ortamın gelişmesi hem de ülkede ki selamet ve huzurun bulunması için bu en önemli şarttı. Bu durumun dışına çıkılması büyük bir felaket olurdu. Bu felaketin olması 27 Mayıs Devrimi’nin hem ruhuna aykırıydı hem de müdahale öncesi siyasi duruma bir nevi dönülmüş olurdu. Bu da hem bu yapılan müdahaleyi anlamsız kılar hem de hürriyet yolundaki gidişata bir set çekerdi.

⁸⁵⁵ Çaylak, a.g.e., s.417.

⁸⁵⁶ Karaosmanoğlu, a.g.e., s.283.

⁸⁵⁷ Yaşar, a.g.e., s.107.

⁸⁵⁸ **Vatan**, 3 Ekim 1961.

⁸⁵⁹ **Vatan**, 4 Ekim 1961.

Bunun yanı sıra 1961 genel seçim sonuçları Türkiye'yi bambaşka bir krizin eşiğine getirdi. Ordu alması gereken tutum konusunda bölündü. Talat Aydemir gibi subayların öncülük ettiği Silahlı Kuvvetler içerisinde ki bir grup önemli oranda etkili ve potansiyel tehlikeydiler. Talat Aydemir'in başını çektiği bu grup, seçim sonuçlarının iptal edilmesini, siyasi partilerin ve MBK'nin dağıtılmasını ve bir askeri cunta rejiminin kurulmasını istiyordu.⁸⁶⁰ Seçimlerden sonra Silahlı Kuvvetler Birliği⁸⁶¹ (SKB), alt rütbeli subayların müdahale tehlikesini etkisiz kılmak için acil önlemler alacak kadar durumu ciddiye aldı.⁸⁶² Siyasi ortam gergindi ve eski DP'lilerin duruşmaları siyasal yaşamda huzursuzluk yaratmaktaydı. SKB ilk olarak 31 Ağustos 1961'de askerlerin gözetiminde parti liderlerini yuvarlak masa toplantısı düzenlemeye çağırdı.⁸⁶³

Toplantı sonrasında bir kısım siyasi partiler MBK'nin koalisyon teklifini müspet bir şekilde karşılamazken, partiler arasındaki temaslar ve istişareler devam ediyordu. Koalisyonun kurulması konusunda İsmet İnönü, "*Milli Koalisyonun kurulması için hiç bir vazifeden kaçmayız*" derken, Hükümet Başkanı Cemal Gürsel Cumhurbaşkanlığına aday olduğunu resmen açıkladı.⁸⁶⁴ Milli koalisyon kurulması teşebbüsleri devam ederken Cemal Gürsel; Partileri koalisyonda birleştirmeye çalışıyordu fakat; koalisyon için CHP-YTP "*Evet*" derken CKMP-AP ise "*Hayır*" dedi.⁸⁶⁵

Partiler arası süren huzursuzluklar ve hükümetin bir türlü kurulamaması üzerine SKB ise seçimlerden sonra bu şartlar altında iktidarı seçilmişlere devretmek isteyen MBK'ya karşı çıktı. Bu amaçla 1. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı'nın da bulunduğu

⁸⁶⁰ Ahmad, **Demokrasi Süreci...**, s.223.

⁸⁶¹ "Silahlı Kuvvetler Birliği, olarak bilinen bu örgüt, farklı rütbelerden general ve subaylarla birlikte Birinci Ordu ve İstanbul Sıkı Yönetim Komutanı Cemal Tural'ı kapsıyordu. Fiili hizmetteki yüksek rütbeli subaylar 27 Mayıs 1960'tan sonra aşağıdan bir müdahale tehlikesinin farkına vardılar ve muhalif unsurları denetlemek için, hem ikna hem de baskıyı kapsayan karşı önlemler aldılar. Bunlar 1961'de Silahlı Kuvvetler Birliği'ni (SKB) kurdular. Bu örgüt, her rütbeden subayı kapsıyordu ve amacı askeri müdahaleyi hiyerarşi ilkesiyle sınırlamaktı. SKB her türlü faaliyeti, özellikle silahlı kuvvetlerin saflarında huzursuzluk yaratması muhtemel olan her şeyi gözetim altında tutuyordu. Bu örgüt özellikle MBK içindeki, kendi gücünü zayıflatabilecek faaliyetlerle ilgileniyordu. SKB'nin amacı; bir taraftan alt rütbeli subaylar üzerinde etkili olmak iken, diğer taraftan da MBK'nin faaliyetlerine göz kulak olmaktı.", Ayrıca Bkz. Ahmad, **Modern...**, s.154-155.

⁸⁶² Ahmad, **Demokrasi Süreci...**, s.224.

⁸⁶³ **A.g.e.**, s.220.

⁸⁶⁴ **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1961.

⁸⁶⁵ **Cumhuriyet**, 20 Ekim 1961.

10 general ile 28 albay 21 Ekim 1961 Protokolü'nü⁸⁶⁶ imzaladı. Protokolde seçimleri iptal etmekten, siyasi partileri yasaklamaya ve MBK'yı kapatmaya kadar çeşitli tehditler de bulunuyordu.⁸⁶⁷

21 Ekim'de yapılan protokol sonrası, Mecliste temsil edilen siyasi parti liderleriyle Türk Silahlı Kuvvetleri Komutanları arasında varılan mutabakat sonucunda milli koalisyon kurulması konusunda mutabık olan ordu ve siyasi partiler demokratik rejimin işlenmesi yolunda aralarında görüş ayrılığı olmadığını ve memleket meselelerinde tam mutabakata vardıklarını ifade ettiler. Bu gelişmeden sonra Cemal Gürsel partilerin temsilcilerini Çankaya'ya davet etti ve onları Çankaya Protokolü⁸⁶⁸nü imzalamaya mecbur bıraktı. Bu protokole göre MBK'nın emekliye ayırdığı subaylar yeniden görevlendirilmeyecekler, Yassıada'da mahkûm edilenlere af getirilmeyecek, Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı seçilecek ve İsmet İnönü'de Başbakan olacaktı. Ancak şu var ki MBK kendi hazırladığı anayasayı kendisi ihlal etti ve siyasi partileri baskı altına aldı.⁸⁶⁹ Sonuçta partiler arası münasebetler sonrasında AP'nin de yakınlaşmasıyla CHP-AP arasında İkinci Cumhuriyet'in ilk koalisyon hükümeti

⁸⁶⁶Generaller: Korgeneral Refik Tulga, Tümgeneral Fikret Esen, Tümgeneral Rafet Ülgenalp, Tümamiral Bahattin Özülker, Tuğgeneral Faruk Gürler, Tuğamiral Celal Eyicioğlu, Tuğgeneral Yusuf Alpmansu, Tuğgeneral Faruk Güventürk, Tuğamiral Kemal Kayacan, Tuğamiral İsmail Sarıkey. Albaylar: Kemal Arsun, Behçet Özdemir, Doğan Özgöçmen, Suat Aktulga, Bülent Tarkan, Burhan Hunoğlu, Halim Kural, Recai Baturalp, Mehmet Bora, Vecihi Akın, , Necati İşcan, Turan Çağlar, Fikret Gökna, Rifat Erenulu, Celal Baykam, Cemal Öcal, Zarif Çetinoğlu, Bedrettin Demirel, Celal Uğan, Vahit Gürkan, Sadeddin Cankır Şerafettin Olcay, Emin Alpkaya, Ahmet Germeç, Necati Ogan, Emin Aytekin, Nihat Arslantürk., Diren Çakmak, "Türkiye'de Asker-Hükümet İlişkisi: Albay Talat Aydemir Örneği", **Akademik Bakış Dergisi**, C.1, S.2 (Yaz 2008), s.36.

⁸⁶⁷ **A.g.e.**, s.225.

⁸⁶⁸"Mecliste temsil edilen siyasi parti liderleriyle Türk silahlı Kuvvetler Komutanları arasında varılan mutabakat sonucunda yapılan toplantıda 4 parti lideri Çankaya'da şu protokolü imzalamışlardır: "Partiler Cumhurbaşkanlığı için namzet göstermeyeceklerdir. Gürsel'e oy verilmesi için parti liderleri elden gelen gayreti kendi gruplarında sarf edeceklerdir.Ordu mensuplarının maddi ve manevi huzur içinde vazife görmeleri başlıca emelimizdir. Onlar ile alakalı her mevzuu bu çerçevede mütalaa etmekteyiz. Bu meyanda ordu mensuplarına tanınmış herhangi bir hakkı geri almayı da asla düşünmüyoruz. 42. numaraları kanunu değiştirmeyi düşünmediğimiz gibi bu mevzuda ordu bünyesinde ihtilat yapacak her türlü tasarrufun aleyhindedir. Af müesseselerinin ortadan kaldırılmak mahiyetinde istikbale muzaf bir taahhütte bulunmak, mili hakimiyet ve hukuk prensiplerine ve Anayasa esaslarına aykırıdır. Bununla beraber, siyasi mülahazalar ile yersiz ve zamansız olarak af müessesesinin kullanılmasını da aleyhtarız. Yassıada hükümlerine şimdilik bir af kanunu çıkarılması yolunda partimizce alınmış herhangi bir kararımız olmadığı gibi, partimizde böyle bir temayül de mevcut değildir..." **Cumhuriyet**, 25 Ekim 1961.

⁸⁶⁹ Davut Dursun, **Ertesi Gün; Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül**, 1. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul, 2000, s.93- 94.

kurulması için karar verildi.⁸⁷⁰ Nitekim bununla beraber seçimler sonrasında parti liderleri vatanın selameti için el ele çalışacaklarına söz verdiler. Bu selametın gerçekleşmesi için bir ‘Koalisyon Hükümeti’⁸⁷¹ kurulmasına karar verildi.

II- 1961 GENEL SEÇİMLERİ

27 Mayıs Askeri Müdahalesi sonrasında yönetimi devralan MBK, ilk kurulduğu günden itibaren, iktidarı olabildiğince çabuk bir şekilde sivillere devretmek isteyenler ile siyasi faaliyetlere izin verilmeden önce ülkenin siyasi yapısını değiştirecek reformları gerçekleştirmek isteyenler arasında ikiye bölündü. Cemal Gürsel’in ve generallerin yönettiği birinci grup (İlımlılar) olarak anılırken, albay ve daha aşığı rütbeli subaylardan oluşan ikinci grup radikaller ya da aşırılar olarak anıldı. İkinci gruptakilerin planı; askeri yönetimin en azından dört yıl, gerekirse daha fazla sürmesi gerektiğiydi. Başlangıçta radikal grubun konumu güçlüydü. Alt rütbeli subaylar, üst rütbeli meslektaşları olmadan hükümeti devirmeyi başarmışlardı. Bu kez de generallere karşı aynı şeyi yapmamaları için hiçbir neden yoktu. Dolayısıyla iki grupta birbirlerine karşı bir darbe korkusu içinde yaşıyordu. MBK’da rakiplerine karşı üstünlüğü ilk ele alan generaller oldu ve ilk başta EMİNSU’lar olayıyla 235 General ve 5000 subay olmak üzere birçok silahlı kuvvetler üyesini emekli ettiler. Nitekim bunun yanı sıra 13 Kasım 1960’da Gürsel, beklenmedik şekilde MBK’nin dağıtıldığını ve aşırılar olarak bilinen köktencilerin 14’ünü dışta bırakan yeni bir MBK’nin kurulduğunu duyurdu. 14’ler yurtdışındaki Türk büyükelçiliklerine ateşe olarak atanarak ülkeden uzaklaştırıldılar.⁸⁷²

14’lerin tasfiyesinden sonra oluşturulan İkinci Milli Birlik Komitesi hemen bir Geçici Anayasa hazırlayarak Kurucu Meclisi teşkil etti. Yeni anayasa çalışmalarına başlandıktan sonra, demokratik düzen yeniden sivillere devredilemeye başlandı. Siyasi

⁸⁷⁰ **Cumhuriyet**, 12 Kasım 1961.

⁸⁷¹ “Koalisyon, kavram olarak Latince “coalescere” (kaynaşmak) sözcüğünden gelmektedir.İngilizce “coalition” belirli bir amaç doğrultusunda birlikte hareket etmek anlamında kullanılmaktadır. Siyasi Partiler arasında, ya bir seçim için ya da parlamenter rejimde değişik eğilimlerin temsil edileceği bir Hükümeti desteklemeyi öngören bir çoğunluk oluşturmak için yapılan anlaşma olarak da adlandırılabilir.Partilerin oluşturduğu koalisyonun ‘Koalisyon Hükümeti’olarak adlandırılabilmesi için partilerin Hükümete üye vermeleri ve bir ‘koalisyon protokolü’ ya da bir ‘ortak programda’ anlaşmaları gerekmektedir. **Meydan Larousse**, C. VII, İstanbul Meydan Yayınları, 1985, s.367., **Türk Ansiklopedisi**, C. XXII, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1975, s.138.

⁸⁷² Ahmad, **Demokrasi Süreci...**, s.212-216.

partilerin yeniden kurulmasına 12 Haziran 1961’de izin verildi ve ertesi ay yeni partiler ortaya çıkmaya başladı.⁸⁷³

27 Mayıs döneminin sonunda bir yandan siyasi rejimin yasal çerçevesi anayasa ve yeni seçim sistemi ile çizilirken; demokratik siyasi hayata ilişkin 17 Ağustos 1961 tarihinde yapılan görüşme sonucunda MBK üyeleri ile parti liderleri şu konularda anlaşmaya vardı:

1. Seçimlerde dini propaganda yapılmayacak.
2. Yassıda kararları tartışma konusu haline gelmeyecek
3. İhtilâl hükümeti tarafından alınmış olan karar ve çıkarılmış kanunların seçimlerde partiler arası hücumlara konu olmayacak.
4. Atatürk devrimlerini hiçbir parti ve zümre tartışma konusu haline getirmeyecekti.⁸⁷⁴

Partilerin kuruluş süreciyle birlikte iktidarın sivilere devredilmesi yolunda önemli bir adım atıldı. Yeni Anayasa’nın kabulüyle birlikte siyasi partiler teşkilatlarını tamamladı ve 15 Ekim 1961 tarihinde yapılacak olan seçimlere doğru yol aldılar.⁸⁷⁵ Siyasi Partiler aday listelerini Yüksek Seçim Kuruluna bildirirken, Yüksek Seçim Kurulu; Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) 67, Adalet Partisi’nin (AP) 62, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’nin (CKMP) 55, Yeni Türkiye Partisi’nin (YTP) 48, Memleketçi Serbest Parti’nin (MSP) ise 13 ilde seçimlere gideceğini bildirdi. Bu sırada siyasi ortamın gerginliği üzerine Cemal Gürsel radyoda yaptığı konuşmada; sakin olunması gerektiğini, tahriklere kapılmamasını ve ara bozucu dedikodulara kulak verilmemesini tavsiye ederek “*Seçimleri Yapamazsak Asıl Milli Felaket O Zaman Olacaktır*” dedi.⁸⁷⁶

⁸⁷³ A.g.e., s.219.

⁸⁷⁴ **Milliyet**, 18 Ağustos 1961.

⁸⁷⁵ Yeni kurulan partilere ilişkin olarak bkz: Mete Tunçay (ve diğerleri), **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980**, C. III, 5. Basım, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005, s.12.

⁸⁷⁶ **Cumhuriyet**, 21 Eylül 1961.

1961 Anayasası'nın halkoyuna sunulmasından sonra seçim kampanyaları hız kazandı. AP, propagandasının ilk gününde DP'nin devamı olduklarını belirtirken, CHP'ye bu milletin tahammülü olmadığını ifade etti.⁸⁷⁷ Birbirleriyle kıyasıya mücadeleye giren partiler, seçimlere yönelik propagandalarında sabık demokratları kullanarak bir “*Demokrat Açı*” başlattılar.

27 Mayıs sonrasında yapılacak olan 15 Ekim 1961 seçimlerinde Güney Doğu Anadolu Bölgesinde seçim mücadelesi ‘ağalar’ arasında cereyan etmiştir. Siyasi parti liderleri bölgedeki ağaların konumları vasıtasıyla yoğun bir seçim kampanyası yürüttüler. CKMP ve AP'nin bölgede çok fazla etkileri olmadığı gibi teşkilatları da henüz yerleşmemiş durumdaydı. YTP ise Siverek'te 3 bin rey sahibi olarak tanınmış olan Halit Gülpınar'ı aday listesine eklemişti. Hasan Oral ise YTP'den Senatör adayı olmak için aday gösterilmiş durumdaydı. Bunun yanı sıra AP ve CKMP'ye oranla bölgede kökleşmiş durumda olan CHP, Karahan Aşiretinden Bekir Sami Karahan, Karageçili Aşiretinden Abdurahman Odabaşı'nın nüfuzundan yararlanmıştı.⁸⁷⁸ Yine Van bölgesinde seçim mücadelesinde aşiret reisleri önemli oranda rol oynamaktaydı. Van ili merkezinde bulunan seçmen üç ayrı tesir altında bulunmaktaydı. Bunlardan birincisini; 105 sayılı kanun gereğince mecburi iskana tabi tutulanlardan Kinyas Kartal'a ait ‘Bürükhanlı’ oyları, ikincisini; Cemil Yörük'ün idaresinde bulunan ‘Küresinli’ oyları, üçüncüsünü ise; CHP milletvekili adayı Ferit Melen'in şahsiyeti oluşturmaktaydı.⁸⁷⁹

Doğu Anadolu Bölgesi'nde Bitlis'te ise seçim mücadelesi şeyhlerin arasında gerçekleşmekteydi. “*Bütün partiler hala Şeyhlerin gölgesinde*” seçim çalışmalarına devam etmekteydiler.⁸⁸⁰ Bütün partiler şeyhlerin gölgesinde kalarak onların nüfuzundan yararlanmaya çalışıyorlardı. Yıllardan beri, saf ve kültürden yana yoksun köylünün, yanlış ve dini esaslardan uzak bilgilerle vicdanlarını karartmış bulunan şeyhler, seçim mücadelesinin olduğu 1961 seçimlerinde, ‘adeta günün adamı’ haline gelmişlerdir. Şeyhler diyarı olan Bitlis'te mevcut olan partiler, ‘şeyhsiz’ hiçbir oy alamayacaklarının o kadar farkındaydılar ki bütün güçleriyle büyük nüfuzlu şeyhleri

⁸⁷⁷ **Cumhuriyet**, 23 Eylül 1961.

⁸⁷⁸ **Cumhuriyet**, 25 Eylül 1961.

⁸⁷⁹ **Cumhuriyet**, 13 Ekim 1961.

⁸⁸⁰ **Cumhuriyet**, 8 Ekim 1961.

yanlarına almak için birbirleriyle yarışır hale geldiler.⁸⁸¹ Kayseri’de seçim çalışmalarına devam eden partilerden CHP ve AP taraftarı olan iki yüz kişi siyasi münakaşa yüzünden bıçak, taş ve sopalarla birbirlerine girdiler.⁸⁸²

Güneydoğu da seçimler ağaların mücadelesi halinde cereyan ederken, Malatya da tek isim İsmet İnönü ve tek partinin de CHP olacağı bildiriliyordu. Doğu Anadolu ve Kars bölgesinde ise seçimler partiler yerine Türk boyları arasında cereyan etmiştir. Bölgedeki Azeriler, Terekemeler, Karapapaklar, Türkmenler, Aşiret mensupları ve yerli halk, oylarını kendilerine mensup şahıslara vereceklerdi. Bölgede bulunan her ilçe kendisini temsil edecek olan kimsenin parti listelerinin başında olmasını arzu ediyordu. Azeriler, bölgede YTP adayı olarak gösterilen ve kendi şahısları olan Rıza Yalçın’ı milletvekili olarak desteklerken, CHP senatör adayı olan Turgut Göle sayesinde senatör seçimlerinin kazanılması mümkün görülmekteydi.⁸⁸³

Partisinin seçim kampanyasına Malatya’da başlayan İsmet İnönü, “*Siyasi çekişmeler medeni seviyeden mahrum olduğu zaman büyük ayrılıklar gerçekleşir, fakat bizi teveccühle karşılırsanız sizlere hesap vermek mecburiyetini bir an olsun hatırdan çıkarmayacağız. Kurucu Meclis dışında ise çıkarılan hiçbir kanunda iştirakimiz olmamıştır*” dedi.⁸⁸⁴ AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, Osman Bölükbaşı’yı “*Yalancı Pevlivanlık*”la suçlarken, “*Partisi ne olursa olsun tüm vatandaşlar kardeşimizdir, bizim konuşmalarımızda eskiden beri alışıldığı gibi hayali vaatler olmayacaktır ve biz hiçbir sınıfa mensup bir parti değiliz*” dedi.⁸⁸⁵

Siyasi parti liderlerinden İsmet İnönü, Ekrem Alican ve Ragıp Gümüşpala, siyasi partilerin idarecilerinin insafı olmaları gerektiğini, ancak bazı siyasi parti idarecilerinin memleketi keşmekeş içine sürüklemek istediklerini ifade ederek Bölükbaşı’nı sert tavırlarından dolayı eleştirdiler. Ardından “*Kabadayıların meydan naraları ihtilale neden olur..*” dediler.⁸⁸⁶

⁸⁸¹ **Cumhuriyet**, 8 Ekim 1961.

⁸⁸² **Hürriyet**, 7 Ekim 1961.

⁸⁸³ **Cumhuriyet**, 25 Eylül 1961.

⁸⁸⁴ **Hürriyet**, 26 Eylül 1961.

⁸⁸⁵ **Hürriyet**, 27-28 Eylül 1961.

⁸⁸⁶ **Hürriyet**, 8 Ekim 1961.

Burdur’da Seçim mücadelesi Çelikbaş ailesinin fertleri arasında olacağı ifade edilmekteydi. Fethi Çelikbaş CHP milletvekili iken, amcasının oğlu Muammer Çelikbaş ise YTP’den Senatör adayı oldu. Yurtta tüm seçim mücadeleleri hızla devam ederken, Ağrı’da CHP listesinde yeterli oy alamayan adaylar AP listesinde birinci sıradan aday oldular.⁸⁸⁷ Aydın da ise köylüler politikacıların vaatlerini tutmadıklarından şikayetçi olarak, seçimler için “*Allahın işine, devenin gidişine ve fakirin didişine akıl ermez*” dediler.⁸⁸⁸ Kayseri de DP’nin devamı olan ve onun tabanına hakim olmaya çalışan AP’nin odacıları bile DP’nin odacılarıyla aynı kişilerden oluşmaktaydı.⁸⁸⁹

AP’li hatipler seçim konuşmalarında sabık DP’nin sloganını kullanarak; “*Sizlere hizmet edenlerin manevi huzurunda, sizlere hitap ediyorum*” ifadeleri ve yine Adnan Menderes’in meşhur “*Nurlu İstikbal*” tabirini de kullanarak eski DP tabanına seslendi.⁸⁹⁰ 1961 seçimlerinde AP’nin DP çizgisinde olduğu daha açık bir şekilde ortaya çıktı. Yapılan propagandalarda sürekli olarak “*Gözlerimize bakarsanız, anlarsınız*” teması işlenerek Menderes, Polatkan ve Zorlu’nun idamlarından duyulan keder ve isyan vurgulandığı gibi, birçok Demokrat Partilinin yakınının aday olarak ilan edilmesi de bu durumu pekiştirmekteydi.⁸⁹¹

Seçimlere giden süreçte CKMP Başkanı Osman Bölükbaşı’nın seçimlerde TRT radyosunu suiistimal ettiğini söyleyerek eleştirilerde bulunan Cemal Gürsel; “*Bu derece iyi tahsil görmüş bir insanın bu gibi yanlış davranışlarına düşmesi gerçekten tuhaf oluyor... Fakat insanları insan yapan tahsil değil, karakter ve ahlakıdır*” dedi.⁸⁹²

⁸⁸⁷ **Cumhuriyet**, 26 Eylül 1961.

⁸⁸⁸ **Cumhuriyet**, 27 Eylül 1961.

⁸⁸⁹ **Cumhuriyet**, 28 Eylül 1961.

⁸⁹⁰ **Cumhuriyet**, 30 Eylül 1961.

⁸⁹¹ Tefik Çavdar, "Adalet Partisi", Murat Belge, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 8**, İstanbul, 1985, İletişim Yayınları, s.2090.

⁸⁹² “TRT’yi suiistimal edişinden dolayı Bölükbaşı’ya "Tırt Osman" lakabı takıldı. Bölükbaşı yıllar sonra bu konuya değinerek "Tırt Osman" lakabı ile ilgili olarak kendine has üslubuyla şöyle demiştir: “TRT’nin partizanlığını anlatırken adımızı Tırt Osman’a çıkardılar. Hırtı çok olan memlekette varsın bir de tırt olsun...” **Hürriyet**, 8 Şubat 2002, **Cumhuriyet**, 4 Ekim 1961.

Seçim çalışmalarında CHP, “*Biz husumet partisi değil dava partisiyiz ve ölçü siyasi huzur sağlanamaz. Eğer iktidara gelirse taraf tutmayan bir idare kuracağız*” dedi.⁸⁹³ İsmet İnönü, bütün partililere tahrikler karşısında itidallerini muhafaza etmeleri tavsiyesinde bulundu. CHP genel sekreteri İsmail Rüştü Aksal, eski DP’lilere seslenerek “*Muhalefette çektiklerimizi, muhaliflerimize çektirmeyeceğiz*”⁸⁹⁴ ifadelerinde bulunurken; bir başka konuşmasında geçmişe yönelik şu tespite yer verdi: “*Memleketi cennete çevirme iddiasıyla yola çıkanların memleketi nasıl cehenneme çevirdiklerini gördük. 27 yılın muhasebesini Halk Partisi 1950 seçimlerinde Açık Alınla vermiştir. Biz iktidardan süngüyle uzaklaştırılmış bir parti değiliz*”⁸⁹⁵

Seçim mücadelesinin son anlarında partililer seçim çalışmalarına yurdun her köşesinde hararetle bir şekilde devam ediyordu. YTP İstanbul mitinginde “*Hususi teşebbüsü temel olarak kabul edeceğiz*” dedi. Yüksel Menderes de DP’nin devamı olarak gördüğü YTP içerisinde yer aldı. Bu birliktelikle seçim gezilerinde “*önemli bir ad*” olarak halka sunuldu ve eski demokratlar partide toplanmaya çalışıldı.⁸⁹⁶

13 Ekim 1961’de İstanbul’da halka seslenen İsmet İnönü’yü, 100.000’den fazla vatandaş yağmur altında dinlerken; İnönü; “*Vatandaş yurtta huzurun ve kardeşlik havasının arzusu içindedir*”⁸⁹⁷, diyordu. Ragıp Gümüşpala ise, “*bu memleket basına sokulmuş solcu 3-5 gazeteci, 40.50 partizan madrabazın malı değildir*” diyerek basına tepki gösteriyordu.⁸⁹⁸

Yeni anayasa altındaki ilk parlamento seçimleri 15 Ekim 1961’de yapıldı. Pek çok gözlemci, anayasa referandumu gibi, bu seçimin de özgür ve adil olduğunda hemfikirdi. Ancak seçimlerde yine de bir sınırlama vardı. Çünkü Milli Birlik Komitesi seçimlerden önce seçime katılacak tüm partilerden DP’li politikacıların davaları ya da müdahalenin kendisiyle ilgili herhangi bir seçim kampanyası yapmayacaklarına dair söz aldı. Bu da özgürlüğünü gölgeler nitelikteydi.⁸⁹⁹

⁸⁹³ **Ulus**, 3 Ekim 1961.

⁸⁹⁴ **Cumhuriyet**, 5 Ekim 1961.

⁸⁹⁵ **Ulus**, 6 Ekim 1961.

⁸⁹⁶ Arcayürek, **Yeni Demokrasi...**, s.209.

⁸⁹⁷ **Cumhuriyet**, 13 Ekim 1961.

⁸⁹⁸ **Cumhuriyet**, 14 Ekim 1961.

⁸⁹⁹ Lewis, **a.g.e**, s.17.

İkinci Cumhuriyetin ilk seçimi 15 Ekim 1961’de gerçekleşti.⁹⁰⁰ 450 üyelik Millet Meclisi seçimleri, büyük partilere avantaj sağlayan “*barajlı d’Hondt*” sistemine göre; Cumhuriyet Senatosu’nun seçimle gelen 150 üyesi için de çoğunluk sistemine göre seçim yapıldı.⁹⁰¹ Kayıtlı 12.925.395 seçmenin olduğu bu seçimlerde 10.522.716 kişi oy kullandı. Seçimlere katılım oranı % 81.4 idi. 1961 seçimlerinde partilerin aldığı oy oranı şöyleydi:⁹⁰²

1961 Milletvekilleri Genel Seçimleri Sonuçları⁹⁰³

Parti Adı	Millet Meclisi		Cumhuriyet Senatosu	
	Oy Oranı	Milletvekili	Oy Oranı	Senatörlük
CHP	% 36.7	173	% 37.2	36
AP	% 34.7	158	% 35.4	70
CKMP	% 13.9	65	% 13.4	16
YTP	% 13.7	54	% 13.9	28
Bağımsızlar	% 0.8	-	-	

15 Ekim 1961 seçimleri olaysız ve tarafsız bir yönetimle yapıldı. Sonuçlar ise sürpriz bir şekilde gelişti ve hiçbir parti çoğunluk kazanamadı. Yeni seçim sisteminin getirmiş olduğu durumdan dolayı dört partinin katılacağı milli bir koalisyon kurulması öngörüldü.⁹⁰⁴

Sonuçların bu şekilde olmasına en çok şaşırانlar ise CHP’liler oldu. Çünkü CHP’liler kendi deyimleriyle “*tulum*” çıkaracaklarına inanıyorlardı. Hatta 27 Mayıs sonrasında ihtilâl yapılmısaydı biz seçimleri kazanırdık bile deniliyordu.⁹⁰⁵ CHP seçim zaferinden o kadar emindi ki; seçimden önce iktidar kadroları paylaşıldı ve kimin hangi koltuğa oturacağı saptandı. İsmet İnönü 14 Mayıs 1950 seçimleriyle ayrıldığı Çankaya Köşkü’ne Cumhurbaşkanı olarak dönecek; giyiniş, duruş ve konuşmasıyla “*Lord Aksal*” diye anılan İsmail Rüştü Aksal ise başbakanlığı

⁹⁰⁰ Cumhuriyet, 15 Ekim 1961.

⁹⁰¹ Teziç, **100 Soruda...**, s.290.

⁹⁰² <http://www.ysk.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 19.08.2015)., Cumhuriyet, 17 Ekim 1961.

⁹⁰³ “Milletvekili Genel Seçimleri (1923-2011), Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara- Türkiye, 2012, s.13., Siyasi partilerin bölgelerde aldıkları oy oranları için ayrıca ‘Seçim Sonuçları Tablosu’ için ayrıca Ek’ler bölümüne bakınız.”

⁹⁰⁴ Cumhuriyet, 18 Ekim 1961.

⁹⁰⁵ Erkanlı, **Askeri Demokrasi...**, s.97.

üstlenecekti. Her şey, seçimin mutlaka kazanılacağı, CHP'nin tek başına iktidara geleceği varsayılarak önceden düşünüldü ve planlandı. Eksik olan; tek başına iktidarı sağlayacak, hazır olan programları, planları gerçeğe dönüştürecek yeterli sayıda oydu. Kısacası seçimden önce CHP'de “*uç nalla bir at eksik*”, geri kalan hemen her şey tamamı.⁹⁰⁶

O kadar beklentiye rağmen, ülkeyi bir kez daha kurtaran İnönü sloganına karşın halk, CHP'yi 1961 seçimlerinde sadece birinci parti yaptı. CHP, 1961 seçimlerine giderken, İsmet İnönü'nün damadı Metin Toker'in yayımladığı Akis dergisinin seçimden önceki sayısı ilginç bir kapakla çıktı.⁹⁰⁷ Derginin kapağını bir Türkiye haritası süslüyor, hangi illerde hangi partinin kazanacağı gösteriliyor, fakat 67 ilin çoğunda altı ok (CHP) dikkatleri çekiyordu. Bu haritaya bakılırsa CHP tek başına iktidar oluyordu. İç sayfalarda da bu öngörünün ayrıntılı analizi vardı.⁹⁰⁸

Akis'in kapak yayını İnönü'nün de partinin de aynı beklenti içinde olduğunu gösteriyordu. CHP, mecliste tek başına iktidar olacak milletvekili sayısını elde edememişti ama ülkede yeniden demokratik düzenin tesis edilmesi gibi tarihsel bir görevi üstlenen, askeri kışlasına geri döndürecek kişi olarak gösterilen İsmet İnönü'yü; Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Cüneyt Arcayürek'in ifade ettiği gibi “*Adeta karşımda*

⁹⁰⁶ Arcayürek, **Bir Özgürlük...**, s.24.

⁹⁰⁷ “15 Ekim 1961 seçimlerinde Akis dergisinin yayımlanmış olduğu seçim haritası için ayrıca Ekler bölümüne bkz.”

⁹⁰⁸“Partilerin bugünkü kuvvetlerini göz önünde tutmak gerekirse CHP'nin 306 milletvekilliğine mukabil DP'nin 131 milletvekilliğine sahip bulunduğu, fakat 169 milletvekilinin ortada olduğu görülecektir. CKMP 4 sağlam milletvekiline sahiptir. Bu ihtiyatlı bilânço seçimlerin yenilenmesi mevzuunda DP'ye hakim şiddetli tereddütleri izah etmektedir. DP bu tereddütleri yenemedi, Seçim haritasıyla gözleri açılmış DP büyükleri Kayseri Hâdiselerinden sonra memlekette ekseriyeti kaybetmiş bulduklarını daha da iyi gördüler, hulus ile millet iradesine boyun eğecek yerde gitmemenin çarelerini araştırmaya koyuldular ve bilinen akıbetlerini elleriyle hazırladılar. Mutlu bir İhtilâlden ve bir buçuk yıllık Milli Birlik İdaresinden sonra, millet iradesinin yeniden tecelli edeceği şu sırada AKİS ikinci Seçim Haritasını yayınladı. Birinci haritaya haktan ölçülerin eşi ölçülerle hazırlanmış bu haritanın da aynı geniş alâkayı uyandıracığı şüphesizdir. Kuvvetler muvazenesi bu defa, seçim sisteminin değişmiş olması neticesi, farklı rakamlar ortaya çıkarmaktadır. Nispi temsilde ekalliyette kalan oylara da milletvekillikleri düştüğünden tek partiyle temsil edilecek iller ya hiç olmayacak, ya pek az olacaktır. Ancak seçime katılan seçmen sayısının milletvekili adedine taksim edilmesiyle tespit edilen barajı her parti her ilde geçemeyeceğinden şanslı ve şanssız partiler gene de belirecektir. Haritada, CHP'nin dışındaki kuvvetler "Öteki Partiler" rumuzuyla gösterilmektedir. Bunun sebebi, harita üzerinde, bütün küçük partilerin durumlarını işaret etme imkânsızlığıdır. O takdirde harita, ilmi kıymetini kaybedecek, bir nevi falcılık haline gelecekti. Zaten memlekette CHP ve CHP'ye karşı kuvvetler şu seçimde mücadele ettiğine göre, bölük pörçük bir haritaya da lüzum yoktu.”, Ayrıca Bkz. Toker, “AKİS'in 1960 yılında neşrettiği Seçim Haritası”, **Akis**, Yıl:8, C.XXII, S.379, 2 Ekim 1961, s.5., Arcayürek, **Bir Özgürlük...**, s.24.

gerdeğe hazırlanan bir damat gibi heyecanla titreyen” diye tarif ettiği İnönü’yü” başbakanlığa atadı ve CHP lideri, Türkiye’de o günlere kadar denenmemiş bir hükümet modelini, koalisyon hükümetini kurma çalışmalarına başladı.⁹⁰⁹

Metin Toker ise; 23 Ekim tarihli Akis dergisinde 15 Ekim 1961 seçimlerinde asıl ‘Sürpriz’ olan şeyin eticeler olduğunu ifade ediyordu. Toker’e göre; bir noktada mutabakata varmak lâzımdı. Mesuliyet duygusuna sahip olanlarla sahip olmayanlar arasındaki bu mücadelede, CHP’nin eli kolu bağlı kalmıştı. CHP, Milli Birlik idaresinin hatalarını sayarak muhalefet yapamamış, muhalefet yapmanın cazibesine bürünmemiş, bilâkis iktidardaymış gibi muamele görerek iktidarın sevimsizliği handikapı ile karşı karşıya gelmişti. Bir de CHP’nin devlet ruhuyla münasebeti bulunmayan ve hiçbir partinin kudreti dahilinde olmayan vaatlerde bulunmaktan dikkatle çekindiğini ifade etmiştir. Toker; 15 Ekim 1961 seçimlerinde, kısa vadeli görüşlerin ve endişelerin, uzun vadeli görüş ve endişelerin üstüne çıkmasının bütün hesapları altüst ettiğini söyleyerek şunları dile getirdi:⁹¹⁰

“Anlaşılmıştır ki halkı memnun etmeyen bir idare, seçmenin sandık başına gittiği ilk fırsatta kütle halinde menfi oyla karşı karşıya kalmaktadır. Bu seçimin verdiği en önemli ders, biten seçimler hakkında pek çok söz söylenecek, pek çok tefsir yapılacaktır. Bunlardan en yaygın iki tanesi şu olacaktır: Millet ihtilâle karşı olduğuna belli etti ve millet CHP’yi tutmadığını gösterdi. Bunların ikisinde de bir küçük nispette gerçeğin bulunduğunu kabul etmek lazımdır.”

Sonuç olarak, 1961 seçimlerinde alınan sonuçlar incelendiğinde tuhaf bir durum ortaya çıkmaktadır. CHP’nin 1957 seçimlerinde aldığı 3 milyon 753 bin oy, 1961 seçimlerinde çok fazla bir değişme göstermedi. Buna karşılık darbe sonrasında kapatılan DP kitlesine sahip olmak için yarışa giren partilerden AP ve YTP’nin toplam oyları DP’nin 1957 seçimlerinden 500 bin kadar fazla çıktı. Seçmen davranışı incelendiğinde; seçmen 27 Mayıs Askeri Müdahalesi’ni CHP’nin kıskırttığı, askeri bir rejimi desteklediği yolundaki söylemlerden etkilenerek partinin beklediği oy artışını ona sağlamadığı gibi partinin oylarında büyük bir düşmede yaşanmadı. Bunun yanı sıra paradoksal şekilde Cumhuriyet Halk Partisi’nin vaat ettiği ekonomik yenilikleri

⁹⁰⁹ Arcayürek, **Bir Özgürlük...**, s.25.

⁹¹⁰ Toker, “Seçimlerin Tahlili”, **Akis**, 23 Ekim 1961 s.11.

halkın çoğunluğu istediği halde CHP beklediği oyu alamadı. Bunun açıklaması halkın önceki yönetimlerinden dolayı CHP'ye duyduğu güvensizlik daha özel bir ifade ile halkın CHP yönetimiyle devletçiliğin yeniden doğmasından korkmasıydı.⁹¹¹

CHP'nin 15 Ekim 1961 seçimlerinden sonra almış olduğu sonuçlar üzerine bir tahlil yapan CHP Hatay Milletvekili Sırrı Hocoğlu seçim sonuçlarını şöyle ifade etmişti:

*“CHP Devrimcilikten nasıl uzaklaştı? Bekçilik ödevi alan bir parti, hiçbir ileri hamleyi başaramaz. Ona göre İhtilalci Mustafa Kemal'in getirdiği ilkeler canlıdır, yaşayacak ve sürekli gelişecektir. Ancak bugünkü CHP'nin durumu bunlardan çok uzak kalmıştı ve CHP üyeleri partiyi ileriye götürememişti. Çünkü biz o inançta değiliz.”*⁹¹² 1961 Seçimleri, Demokrat Parti tabanındaki parçalanmaya karşın AP açısından bir başarı kabul edilebilir. Çünkü AP, bu seçimlerde oyların % 35'ini aldı. Bunun sonucu olarak da Senato'da birinci parti ve Meclis'te ikinci parti durumuna geldi.⁹¹³

1961 seçimleriyle küçük ve orta köylülüğün bazı kesimlerini kendine çeken ve daha çok da CHP'nin gerilemesine dayanan CKMP bir yana bırakılırsa; DP oylarının, yeni kurulmuş olan iki yeni parti arasında, yani YTP ve AP arasında bölüşüldüğü gerçektir. Her iki partide seçim kampanyasında DP'nin mirasçısını olduklarını ileri sürdü ve propagandalarını aynı temelle yani liberalizm ile halkın duygularını ve önyargılarını kullanarak gerçekleri farklı bir şekilde anlatmaya çalıştılar. 1961 seçimlerinden sonra AP, eski Demokrat Parti oylarını kendinde toplarken; YTP ise zamanla güç kaybetti. 1965 seçimlerinden sonra fiilen siyaset sahnesinden silindi ve AP merkez sağın en güçlü partisi konumuna yükseldi.⁹¹⁴ Ayrıca, Ege bölgesiyle Akdeniz bölgesinde AP'nin aldığı oy oranı, 1957 seçimlerinde DP'nin aldığından fazlaydı. Karadeniz bölgesinde ise, oylarda hafif bir gerileme görülmekle beraber AP'nin oy kazancı CHP'nin zararına olarak biçimlenir. Oysa YTP'nin bu bölgelerde aldığı oylar çok düşüktür. Buna karşılık İç Anadolu bölgesinde, Doğu Anadolu bölgesiyle

⁹¹¹ Kemal H. Karpat, “Recent Political Developments in Turkey and Their Social Background”, **International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)**, Vol. 38, No. 3, (Jul., 1962), pp. 304-323, s.319.

⁹¹² Avcıoğlu, **Yön**, Yıl: 1, S. 2, 27 Aralık 1961, s.14.

⁹¹³ Çavdar- Belge, **a.g.e**, s.2090.

⁹¹⁴ Yerasimos, **a.g.e**, s.1428.

Güney Doğu Anadolu bölgesinde AP, 1957'nin Demokrat oylarından büyük bir miktarını kaybeder. Bu bölgelerde aynı şekilde CHP'nin oylarında da bir düşme görülür. Aradaki fark YTP'ye kaymıştır. Marmara bölgesiyle İstanbul ve çevresinde ise durum daha da karmaşıktı. Buralarda AP'nin uğradığı oy kaybı, İstanbul'da, fiyatların istikrara kavuşması yüzünden tercihleri CHP'ye kayan sabit gelirliler ve ücretlilerle, Marmara bölgesinde yoğun tarıma geçmiş küçük köylü kesimleri arasında oldu.⁹¹⁵

Adalet Partisi, büyük şehir burjuvazisini, batıdaki ve güneydeki kapitalist alanları ve Kuzey Anadolu'daki tütün ve fındık bölgelerinin büyük tüccarlarını bir araya toplamaya yönelirken; YTP de ülkenin güney ve güneydoğusundaki yeterince gelişmemiş, “*pre-kapitalist*” alanları kendisine çekmeye çalışıyordu. Bütün bu alanlardaki çıkar çevrelerinin birbirine girmesi nedeniyle kesin bir ayırım tam olarak yapılamasa bile, 1961 seçimlerinde beliren bu durumu, tacir ve maddi burjuvazinin, ekonomik çıkarların daha önemli olduğu ihracata yönelik kapitalist tarım alanıyla girilen bir ittifakla yetinip, büyük arazi sahiplerinin (toprak ağalarının) yükünden kurtulma yolunda bir ilk teşebbüsü olarak yorumlandı.⁹¹⁶

1961 seçimlerinin diğer önemli bir tarafı da, 1957'de Hürriyet Partisi ve CKMP'nin muhalefet olarak iktidarı eleştirmeyi temel almalarına karşılık; 1961'de YTP ve CKMP'nin eski DP oylarını elde etmeyi seçim çalışmalarının en önemli hedefi olarak amaçlamalarıydı. Yani, 1957'de DP'ye karşı verilen mücadelenin karşıtı, 1961'de MBK idaresine ve halkın gözünde askeri idare ile özdeşleşen CHP'ye karşı verildi. 27 Mayıs öncesinde ve sonrasında verilmiş olan bu iki mücadele temelde özgürlük mücadelesidir. Bu iki mücadeleyi de halk büyük ölçüde mücadeleyi yapanları desteklemiştir.⁹¹⁷

Buna karşın seçmen, AP ve YTP'ye partiye verdiği oyla askeri rejimin demokratlara karşı tavrından etkilendi ve 1961 seçimlerinde iki partinin almış olduğu oy oranına yansdı. 1957 seçimlerinde CHP karşısında DP'nin aldığı oy oranını, 1961

⁹¹⁵ A.g.e, s.1429., “Genel Seçim sonuçlarının analizi için ayrıca Ek'ler bölümünde ki Tablo-1 ve Tablo-2'ye bakınız”.

⁹¹⁶ A.g.e, s. 1429-1430.

⁹¹⁷ Kurtuluş Kayalı, **Ordu ve Siyaset (27 Mayıs ve 12 Mart)**, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 97.

seçimlerinde demokrat partinin mirasçısı olarak ortaya çıkan iki parti AP ve YTP aldı. 1960 Askeri Müdahalesi sanki 1960 öncesinde ki oy bloklaşmasını 1960 sonrasına taşımıştı.

Seçim sonuçları, siyasi ve toplumsal yapıda herhangi bir değişiklik yapmadan iktidarı sivillere devretmenin tehlikelerine karşı uyarıda bulunanların öngörülerini doğruladı. Bu sonuçlar içeride ve dışarıda, Menderes'in bir zaferi ve 27 Mayıs rejimine karşı bir kınama oyu olarak yorumlandı.⁹¹⁸ 15 Ekim 1961'de yapılan genel seçimlerde sonuçlar Adnan Menderes'in yattığı yerden kullanmaya devam ettiği gücü ve onu kovan askeri rejime karşı bir kınamayı ifade ediyordu. İktidarın bir neo-DP koalisyonu teslim edilmesi söz konusu olmadığı için, nk böyle olursa ordu yeniden müdahale edebilirdi. Cumhurbaşkanı Cemal Grsel hükümet kurma görevini İsmet İnönü'ye verdi.⁹¹⁹

Parti liderleri arasında yapılan görüşmeler sonunda Ragıp Gümüşpala, yurt için hayırlı adımların atıldığı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yarın açılacağını; Ekrem Alican, toplantıdan memnun olarak ayrıldıklarını, yurt meselelerinin halinde tam bir anlaşmaya varılmış olduğunu; Osman Bölükbaşı, memnuniyet verici gelişmeler yaşandığını dile getirerek, askeri ve sivil iradenin görüşlerinin çok da farklı olmadığını anlatmış bulunmaktaydılar.⁹²⁰

III- CUMHURBAşKANLIğI SEÇİMİ

1961 seçimlerinden sonra alınan sonuçlar neticesinde hiçbir parti hükümet kurmak için salt çoğunluğu yakalayamadı ve Türk siyasi tarihinde ilk defa koalisyonu gidilecekti. Ancak partiler arasındaki huzursuzluklar ve siyasi ortamı gerginliği bu oluşumu engeller nitelikteydi. MBK ise yapılan bu seçimlerden sonra bu şartlar altında iktidarı seçilmişlere devretmek istemiyordu. Ancak Silahlı Kuvvetler Birliği'nin baskısı altında yapınca askerler ile siyasiler arasında bir mutabakata varıldı ve 21 Ekim Protokolü imzalandı. 21 Ekim protokolü, bir darbe manifestosuydu. Bu

⁹¹⁸ Ahmad, **Demokrasi Süreci...**, s.235.

⁹¹⁹ Ahmad, **Modern...**, s.164.

⁹²⁰ **Akşam**, 25 Ekim 1961.

manifestoyla, Silahlı Kuvvetler, Yeni Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanmadan önce fiilen müdahale ediyordu.⁹²¹

Milli koalisyon kurulması konusunda mutabık olan ordu ve siyasi partiler, demokratik rejimin işlenmesi yolunda aramızda görüş ayrılığı yoktur ve memleket meselelerinde tam mutabakata vardık dediler. Cemal Gürsel partilerin temsilcilerini Çankaya'ya davet etti ve onları Çankaya Protokolü⁹²²nü imzalamaya mecbur bıraktı. Bu protokole göre MBK'nin emekliye ayırdığı subaylar yeniden görevlendirilmeyecekler, Yassıada'da mahkûm edilenlere af getirilmeyecek, Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı seçilecekti.⁹²³

Çankaya Protokolüyle alınan kararın ardından Hükümet Başkanı Cemal Gürsel Cumhurbaşkanlığına aday olduğunu resmen açıkladı.⁹²⁴ Ali Fuat Başgil'in adaylığı ise sürpriz bir şekilde gerçekleşmişti. Bu haber TBMM kulisinde bir bomba gibi patlamıştı. Başgil, AP senatörlüğünden istifa etti ve Cumhurbaşkanı seçimi yapılması için adaylık süreci başladı.⁹²⁵ Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanlığı konusunda partiler arasında farklılıklar ortaya çıktı. Bu farklılık dolayısıyla AP, Ali Fuat Başgil'i desteklerken; CHP, YTP ve CKMP Cumhurbaşkanı seçimlerinde milletvekili ve senatörlerini serbest bırakacaklarını bildirdi.⁹²⁶ Bunun yanı sıra partisinin senatörlerini serbest bırakan Osman Bölükbaşı, “*hayatımın en büyük fedakârlığını yapıyorum*” diyerek Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanlığı'nı kabul ettiğini açıkladı.⁹²⁷ Ancak hükümetin kurulmasından sonraki dönemlerde Cumhurbaşkanı'nın tarafsızlığını yitirip İsmet İnönü'ye yakınlaşmasına karşı çıkan Osman Bölükbaşı Cumhurbaşkanı'nı şu şekilde eleştirmiştir.

“Anayasamıza göre Cumhurbaşkanı gayri mesul ve tarafsız bir şahsiyettir. Bu memlekette anayasa mutlak manada hakim olacaksa, her şahıs, her makam, ve her kuvvet Anayasa ve kanunların emrettiği hudut içinde kalmaya mecburdur.

⁹²¹ Hale, a.g.e, s.190.

⁹²²“Çankaya Protokolü için Ayrıca Ek'ler bölümüne Bkz.”, **Cumhuriyet**, 25 Ekim 1961.

⁹²³ Dursun, a.g.e, s.93- 94.

⁹²⁴ **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1961.

⁹²⁵ **Akis**, 30 Ekim 1961, s.14.

⁹²⁶ **Cumhuriyet**, 23 Ekim 1961.

⁹²⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Devre 1, İçtima 2, Cilt 10, Birleşim 21, Oturum 1, 24 Aralık 1962, s.405.

Cumhurbaşkanı, hükümetin malumat ve muvafakâtı olmadan, kararı olmadan hiçbir açıklamada bulunamaz.”⁹²⁸

Siyasi parti liderleri Cumhurbaşkanlığı adaylık meselesi ön plana alınca koalisyon hükümeti meselesini ikinci plâna bıraktılar. Cumhurbaşkanlığına adaylığını açıklayan Ali Fuat Başgil konusunda AP içerisinde Başgil’i destekleyenlerle aleyhinde bulunanlar arasında sert tartışmalar gerçekleşti. Parti içerisinde gerçekleşen bu ihtilaf parçalanmaya doğru gidince Genel Başkan Rağıp Gümüşpala, Başgil’in adaylığı konusunda ısrar edilirse partiden çekileceğini ifade etti.⁹²⁹ Gümüşpala, Başgil’in adaylığı konusunda partisine adeta ‘Ya ben, ya Başgil’ diyordu. Parti Genel Sekreteri Şinasi Osmâ’da Gümüşpala’nın yanında olduğunu ifade ederek şunları dile getirdi: “*Biz çocuğu büyüttük, okula verdik..Gerisi kendisinin bileceği bir iştir..*”⁹³⁰ Cumhurbaşkanı adaylarından Cemal Gürsel ise adaylığının bir zaruretten ibaret olduğunu belirterek şunları ifade etti:⁹³¹

“Adaylığımı koydum. Buna mecburdum. Memleketin durumu buna beni zorladı, yoksa asla bu işin peşinde değilim. Adaylığımı koymam kazanmam demek midir? Bilmiyorum.. Yalnız kazanamazsam bunun bütün mesuliyeti kazandırmayanlara ait olur.”

Türkiye Büyük Millet Meclisi 26 Ekim 1961’de açıldı ve Orgeneral ve eski Milli Birlik Komitesi Başkanı Cemal Gürsel, Millet Meclisi ve Senatonun müşterek toplantısında Cumhurbaşkanı için yapılan seçime katılan 607 üyeden 403’ünün oyunu alarak Türkiye Cumhuriyeti’nin dördüncü Cumhurbaşkanı seçildi.⁹³² Cemal Gürsel, seçildikten sonra ‘*Kinlerin ve nefretlerin mutlaka unutulması*’⁹³³ gerektiğini vurguladı. Ardından Cumhurbaşkanı Anıtkabiri ziyaret etti.⁹³⁴ Cumhurbaşkanı seçimiyle birlikte, Meclis Başkanlığı’na CHP’den Fuat Sirmen, Senato Başkanlığı’na AP’den Suat Hayri Ürgüplü seçildi.

⁹²⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 1, İçtima 2, Cilt 5, Oturum 11, Birleşim 89, 21 Mayıs 1962, s.320.

⁹²⁹ **Cumhuriyet**, 22 Ekim 1961.

⁹³⁰ **Hürriyet**, 22 Ekim 1961.

⁹³¹ **Hürriyet**, 23 Ekim 1961.

⁹³² **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 1, Cilt 1, Oturum 1, Birleşim 2, 26 Ekim 1961, s.9.

⁹³³ **Hürriyet**, 26 Ekim 1961.

⁹³⁴ **Akşam**, 27 Ekim 1961.

IV- KOALİSYON HÜKÜMETLERİ

4.1. Birinci Koalisyon Hükümeti Dönemi (20 Kasım 1961- 25 Haziran 1962)

4.1.1. Hükümetin Kuruluşu

27 Mayıs Askeri Müdahalesi'yle yönetime el koyan MBK, yaklaşık olarak ülkeyi on yedi ay boyunca yönetti ve ardından 15 Ekim 1961'de yapılan genel seçimlerle, "*İktidarı en kısa sürede sivillere devretme*" yolunda önemli bir adım atıldı. Seçimler sonrasında hiçbir partinin çoğunluğu sağlayamaması; ayrıca partilerin birbirlerine karşı sert tavır sergilemeleri sonucunda da bir birlik sağlanamadı. 1960 Askeri Müdahalesi sonrasında amaçlanan siyasal durulma sağlanamazken; merkezi otoritenin daha az etkisi olduğu, anayasal kuruluşların söz sahibi olduğu bir düzen geldi. Nitekim partiler arası mücadeleyi ortadan kaldırmak ve aralarında bir birlik sağlamak maksadıyla Silahlı Kuvvetler Birliği, 21 Ekim'de bir protokol yayınlayarak seçimleri iptal etmek, siyasi partileri kapatmak konusunda tehditte bulundu.

10 Kasım 1961 tarihinde Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, siyasi parti liderleri ile bir toplantı yaptı ve anayasal hakkını kullanarak içinde bulunduğumuz güç şartları çözümlenecek bir kişiye görev verdiğini ifade ederek ve İsmet İnönü'ye hükümeti kurma görevini verdi.⁹³⁵ 27 Mayıs sonrası ilk meclisinin açılışını yapan ve *önemli* bir nutuk veren Cemal Gürsel, "*Milletin artık parti mücadelelerine tahammülü kalmamıştır*" dedi.⁹³⁶ İsmet İnönü'nün başbakanlığını ret eden YTP, koalisyon fikrinden uzaklaşırken uzun temaslar sonucunda da AP ve CHP arasında ilk kabine teşkil edildi.⁹³⁷ AP milletvekilleri kabineye girerken İsmet İnönü'nün ısrarlarına rağmen

⁹³⁵ **Son Havadis**, 11 Kasım 1961., Gökman, a.g.e, s.199.

⁹³⁶ **Cumhuriyet**, 26 Ekim 1961.

⁹³⁷ "İkinci Cumhuriyetin ilk kabinesi şu şekildeydi: Akif İyidoğan (Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı), Nihat Su ve Necmi Öktem (Devlet Bakanı), Ahmet Topaloğlu (İçişleri Bakanı), Mehmet İhsan Gürsan (Ticaret Bakanı), Dr. Süleyman Suat Seren (Sağlık Bakanı), Şevket Pulatoğlu (Gümrük Bakanı), Cavit Oral (Tarım Bakanı), Mehmet Muhittin Güven (İmar Bakanı), Kamuran Evliyaoğlu (Basın- Yayın Bakanı), Mustafa Cahit Akyar (Ulaştırma Bakanı) gibi CHP'den ise Avni Doğan ve Turan Feyzioğlu (Devlet Bakanı), Selim Sarper ve Feridun Celal Erkin (Dışişleri Bakanı), Mehmet Hilmi İncesulu (Eğitim), Mehmet Emin Paksüt (Bayındırlık), Orbay (Savunma), Çelikbaş (Sanayi Bakanı), Kemal Tahir Kurutluoğlu (Adalet Bakanı), Mehmet İlhami Sancar (Milli Savunma Bakanı), Osman Şefik İnan (Maliye), Bülent Ecevit (Çalışma Bakanı) olmuşlardır." **Cumhuriyet**, 20 Kasım 1961. Program: 27.11.1961, Güven oylaması: 02.12.1961, Üye Sayısı: 450, Kullanılan oy: 351, Kabul: 269, Ret: 4, Çekimser: 78, Katılmayan: 1.

http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html. Erişim Tarihi: 12.04.2015.

Ragıp Gümüşpala kabineye girmedi.⁹³⁸ Ragıp Gümüşpala, bütün bakanlıklar üzerinde tam mutabakat halinde olduklarını ve aralarında ihtilaf olmadığını ifade etti.⁹³⁹ AP ile bu maddelerde anlamaya varan CHP ilk kabineyi kurma hazırlıklarına başladı. Kabinenin kurulmasından sonra Cemal Gürsel, parti liderlerini tebrik ederek bu neticeye İsmet İnönü'nün erişilmez meziyetleri ve AP'nin vatanperver davranışları sayesinde gelindiğini ifade etti.⁹⁴⁰ Cumhuriyet devrinin ilk koalisyon hükümetinin programı⁹⁴¹ 27 Kasım 1961 tarihinde saat 15.00'da, Başbakan İsmet İnönü tarafından okunarak, oylamaya sunuldu. Bu program, ayrılıkların yarattığı havayı dağıtmayı amaçlayarak yaraların da sarılmasını hedef tutuyordu.

27 Mayıs sonrasında oluşan bu karma hükümet, siyasi hayatımızda, geçmiş misali olmayan yeni bir teşekküldü. Uzun bir ayrılık devri içinde, iki parti liderlerinin bir araya gelmeleri ve anlaşmaları ile kurulabilmişti. Türk siyasi tarihi içinde ilk kez kurulan koalisyon hükümetinin ana programı şöyle belirlendi:

1. Memleket idaresine vatandaşın münasebetleri ve hakları, siyasi kanaat ayrılığından dolayı, hiçbir fark göstermeyecek.

2. Artan nüfus karşısında her yıl umumî bir gelişme ile mutlaka bir ilerleme sağlanmalıdır.

3. Memleketin bünyesinde ve devletin bütün teşkilâtında, devamlı huzurun temin edilmesiyle birlikte, vatandaş münasebetlerinde geçmiş siyasî mücadelenin yaralarını tamamıyla tedavi etmek, dikkat ve ehemmiyetle göz önünde bulundurulacak ve üzerinde çalışmaya başlayacak.

4. Hükümetimiz, milletlerarası alanda, aynı esaslar dairesinde ve faal bir şekilde çalışmaya devam edecek.

⁹³⁸ **Cumhuriyet**, 19 Kasım 1961.

⁹³⁹ **Cumhuriyet**, 20 Kasım 1961.

⁹⁴⁰ **Cumhuriyet**, 21 Kasım 1961.

⁹⁴¹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**: Dönem 1, C. 1, s. 118–125. Programla ilgili görüşmeler:s. 137–175. Güven oylaması: s.179–183.

5. İki partinin bir araya gelmesi neticesinde oluşturulan bu Cumhuriyet Hükümeti, bütün üyeleriyle Atatürk ıslahatlarının ilkeleri üzerinde kararlıdır.

6. Anayasanın mutlak hâkimiyetini temin etmek her siyasetin üstünde hedefimizdir.

7. Hükümet teşkili esasında muhalefette ve iktidarda bulunan siyasi partilerimizin başkanları ile temas ve münasebetlerini muhafaza edecek.

8. Memleketin iç politikasında bulunan meseleler üzerinde, vatandaşlar arasında, huzuru ve iyi münasebeti sağlanacak.

9. Siyasi mücadelelerin yarattığı uzaklık ve çekişmenin karma hükümet zamanında huzura çevrilmesi için bütün imkânlar mevcut hale getirilecek.

10. Siyasi ayrılık, esas itibariyle, siyasetin yukarı kademesini işgal eden idareciler ve hususiyle iktidarda bulunanlar tarafından beslenir. Bu sebeple memleket idaresinde vatandaşın münasebetleri ve hakları, siyasi kanaat ayrılığından dolayı hiçbir fark gösterilmeyecek.

11. Memleketin umumiyetle bilinmekte olan çeşidi ihtiyaçlarını süratle gidilecek usul ve tedbirleri seçmek ve Devlet Plânlama Teşkilâtının çalışmalarından ciddî olarak faydalanmak.

12. Memleketin bünyesinde ve Devletin bütün teşkilâtında devamlı huzurun temin edilmesiyle birlikte, vatandaş münasebetlerinde geçmiş siyasi mücadelelerin yaralarını tamamıyla tedavi etmek, dikkat ve ehemmiyetle göz önünde bulundurarak, üzerinde çalışmaya başlamak.⁹⁴²

İlk koalisyon hükümeti kurulduktan sonra hükümetin en önemli sorunları ‘Af ve Talat Aydemir darbe girişimleri’ oluşturdu. DP’lilerin affı meselesi oldu. AP tarafından sürekli dayatılan DP’lilerin affı meselesinin yanı sıra darbe sırasında yurt

⁹⁴² Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem:1, C.1, Toplantı:1, Birleşim:9, 27 Kasım 1961, s.100-101.

dışında olan Talat Aydemir'in yarattığı gerginlik üzerine Başbakan İsmet İnönü; 1 Şubat 1962 de bir konuşma neşrederek şunları ifade etti:

“Açık konuşacağım. Bir yandan yarın, bir ikinci ihtilal olacağı rüzgarı, bir yandan 27 Mayıs'ın intikamı alınmaya çalışılıyor, havası estiriliyor. Herkes her sabah gazetesini açtığında yeni bir endişe ile karşılaşılıyor. Bu yüzden vatandaşın siniri bozuluyor.... Hükümet yanınızdadır, Hükümet kuvvetlidir ve sağlamdır. Türkiye'de hiç bir maceraya yer yoktur ve olmayacaktır”⁹⁴³

Bu dönem de ordunun Türkiye'nin genel siyasetindeki yeri önemini korudu. Türk Silahlı Kuvvetler Birliği'nin, TBMM'nin açılmamasına dayalı kararı bazı politik manevralarla söndürüldü. Bu kararı veren grubun başında olan Talat Aydemir ve yanındakiler, ne demokrasi, ne parlamento ne de sivil yönetim, bunların hiçbirini istemiyorlardı. Bu amaçla 22 Şubat 1962'de sabahın ilk saatlerinde Talat Aydemir liderliğinde Harp okulu öğrencileri bir darbe girişiminde bulundular.⁹⁴⁴ Memleket idaresini ele alarak kendi fikirlerine göre bir rejim kurmak isteyen bu grup, etkisiz hale getirildi, birçoğu emekliye ayrıldı ve sonuçta demokratik düzeni engelleme yolunda atılan bu girişim kansız bir şekilde sona erdi.⁹⁴⁵ Bu girişimin önlenmesinden sonra Başbakan İsmet İnönü, 23 Şubat 1962'de bir mesaj yayınladı: Bu mesajda şunları ifade etti:

“Şanlı ordumuzun şerefli mensupları... Meşru Hükümetin Başkanı olarak ve eski bir Ordu Kumandanı olarak sizlere hitap ediyorum. Türk Silahlı Kuvvetleri meşru Anayasa'yı, Demokratik nizamı tehlikeye düşürecek bütün faaliyetlerden memleketi azimle ve başarıyla koruyup kollayacaktır. Türk Ordusu, şerefi bulunan Cumhuriyet Anayasasından ve Milletten aldığı kuvvetle iş başındadır ve duruma hakimdir. Bu ordu 27 Mayıs'ta Anayasayı çiğneyen bir iktidarı indirmiştir. Ancak bu ordu, Anayasayı çiğneme yoluna asla gitmeyecektir. En sıcak duygularla asker ve sivil bütün vatandaşlarıma sevgi ve saygılarımı sunarım.”⁹⁴⁶

⁹⁴³ Gökman, a.g.e, s.199.

⁹⁴⁴ Arcayürek, **Yeni Demokrasi...**, s.153-154.

⁹⁴⁵ **A.g.e**, s.151.

⁹⁴⁶ İsmet İnönü, **Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961 – 1965**, Haz. İlhan Turan, 24 Şubat 1962., <http://www.ismetinonu.org.tr/index.php/yayinlar>, (Erişim Tarihi: 13.09.2015)., Ayrıca bkz. Talat Aydemir, **Talat Aydemir'in Hatıraları**, Kitapçılık Ticaret ve Limitet Şirketi Yayınları Ar Matbaası, İstanbul, 1968, s.143.

Doğan Avcıoğlu'na göre, yeni hükümetin kuruluşu ile İsmet İnönü'ye büyük görev düşmekteydi. Çünkü artık bir noktada şüpheye yer yoktu ve parlamento çoğunluğu ve bazı iş çevreleri ne düşünürse düşünsün, bugün Türkiye'de memleketin gerçek ihtiyaçlarına uygun devrimci bir politikanın dayanacağı büyük bir kuvvet vardı. Lidere düşen vazife, bu kuvveti seferber ederek, rejimi kurtarmak ve memleketi ilerleme yoluna koymaktı. İnönü'nün de bunu gerçekleştirmek için kendisini erişilmez meziyetleri ve AP'nin vatanperver davranışları ile yapması gerekirdi.⁹⁴⁷ Ardından şöyle devam etti:

“Türk ordusu halkın içinden çıktı. Halkın dertlerini yakından tanımaktadır. Her zaman memleketin içinde bulunduğu sefaleti gidermek için çare aramıştır. Ordu, memleketin sosyal adalet içinde hızla ileri gitmesinin, tek kurtuluş yolu olduğunu bilmekteydi. 27 Mayıs'tan sonra, sosyal adaleti, birtakım politikacıların çekinmelerine rağmen, ordu açmıştı. Bugün sosyal adalet fikrini boğmaya çalışanların yeteri kadar cüretkar olmasını önleyen tek kuvvet yine ordudur. Ordunun din istismarcılarıyla Menderes devri zenginlerinden kuvvet alan ve her türlü yapıcı fikirden yoksun bulunan bu sözde milliyetçilerin memleketi geri götürmelerine fırsat vermesi düşünülemez. Atatürk devrinde de memleketin hızla ileri gitmesi için liderlik yapan ordu, bugünde gericiliği ve gericileri yenmesini bilecektir. Parlamentoda fırtına yaratma sevdasına kapılanların da, menfaatleri aslında bugünkü sistemin yaşatılmasıdır. Hükümet liderine düşen iş ise, cesur hamlelerle, köklü reformlarla milletçe kalkınma şevkini yaratmak ve rejimin hayatiyetini ispat etmektir. Bu manzaradan halen çok uzağız.”⁹⁴⁸

4.1.2. Birinci Koalisyon Hükümeti Döneminde Af Tartışmaları

1961 Genel seçimleri sonucunda CHP-AP arasında bir koalisyon hükümeti kuruldu. Bu dönem, AP için mağduriyetin en fazla hissedildiği bir dönem olduğu için Meclis'te ve Senato'da partinin temel hak ve hürriyetler vurgusu öne çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra kabine açıklandıktan sonra çalışmalarına başlayan hükümetin ele aldığı ilk mesele sabık demokratların affı oldu. 27 Mayıs cephesi ittifakına karşı sürekli milletin haklarının gasp edildiğini ifade ederek, şikayet hakkından, adil yargılamalardan ve hukuk devletinden söz etmiştir.⁹⁴⁹

⁹⁴⁷ Avcıoğlu, "İnönü'den Beklediğimiz", **Yön**, Yıl: 1, S. 9, 14 Şubat 1962, s.3.

⁹⁴⁸ Avcıoğlu, "Rejim Buhranı", **Yön**, Yıl: 1, S. 10, 21 Şubat 1962, s.3.

⁹⁴⁹ Demirel, **Adalet Partisi...**, s.240-241.

Adalet Partisi hükümet ortağına karşı böyle taleplerde bulunurken, diğer taraftan da eski DP'lilerin affı konusunda, YTP Erzurum Milletvekili Ertuğrul Akça, 12 Aralık 1961 günü, huzurun sağlanması için affın bir ön mesele olup olmadığını, sözlü soru şeklinde meclise getirdi. AP aynı günlerde siyasi af için diğer partilerle temasa geçti. Bu konuda bir kanun tasarısı hazırlamak üzere AP içerisinde bir heyet kuruldu. Af konusunun eski DP seçmenine hitap eden partilerce bir siyasi istismar aracı olarak kullanılacağı ve başta AP olmak üzere bu partilerin içindeki müfritler af konusunda baskı yapacakları anlaşılmaktaydı.⁹⁵⁰

AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, parti üyelerine yaptığı bir konuşmada şöyle demiştir:⁹⁵¹

“Af muhakkak çıkacaktır. Sabırlı olun ve bilhassa partinize güvenin. Koalisyonda birinci şart olarak af vardır. Tahammüllerin de bir derecesi olduğu muhakkak. Belimizde yumurta küfesi yoktur. Kimseye de perçin olmadık. Koalisyon memleketin ıstırabını gidermek için yapılmıştır. Giderilmezse koalisyon tehlikeye düşer.” Gümüşpala bu ifadesiyle af konusunun, koalisyonun yürümesindeki etkisine ve ne kadar önemli bir mesele olduğuna vurgu yapmıştır.

Öte yandan dönemin Tabii Senatörlerinden olan Mucip Ataklı bir genel affın ikinci bir askeri müdahaleye neden olabileceğine şu sözlerle dikkat çekmiştir:⁹⁵²

“İhtilâle sebep olanlar mazlum, ihtilâli yapanlar zalim ilan edilmeye çalışılıyor. Geçmiş zulüm ve soygun idaresinin hasreti içinde kıvrananlar, şunu bilsinler ki ihtilâli yapan kuvvetler aynı akıbeti ve hatta daha korkuncunu kendileri için hazırlamaktan bir an dahi tereddüt etmezler.”

Görüldüğü gibi 27 Mayıs sonrasında seçim sonuçlarının bir sonucu olarak ortaya çıkan CHP-AP arasında kurulan koalisyon hükümetinin en önemli meselesi eski demokratların affı konusuydu. Başbakan İsmet İnönü, hükümetin kurulmasından sonra ilk olarak AP'nin yaklaşımına karşı af konusunda Mecliste yaptığı konuşmada şunları ifade etti:

“Siz iktidar partisisiniz. Bizden istemeyecek, alacaksınız. Karar size aittir. Af mı iç huzurdan evvel, iç huzur mu aftan evvel gelir? Bunu bırakalım. Memlekette evvelâ iç huzuru temin etmeye başlayalım. Af, Hükümet programına alındı. Bardağı

⁹⁵⁰ Toker, **İsmet Paşayla...**, s.27-28.

⁹⁵¹ **Cumhuriyet**, 19 Ocak 1961.

⁹⁵² **Cumhuriyet**, 21 Aralık 1961.

taşıracak bir damla daha koymayacağım. Bu durumda herkesin bana yardım etmesi lazımdır. Bardaklar dolduruldu. Taşıramam. Bir damla daha ilave edemem. Dün söylediklerime bugün ilave edecek bir tek cümle dahi yoktur.”⁹⁵³

Af konusunda kendisinden bardağı taşıracak şeyler istenmemesini, ilk önce memlekette huzur kurulması gerektiğini ifade eden İnönü, siyasi bir affa taraftar olduğunu bildirerek, bu yaranın sarılması lazım geldiğine inanıyordu.⁹⁵⁴ Ardından Af konusunda Çankaya Protokolünde siyasi parti liderlerinin imzaladığı bildiriye hatırlattı. Bu bildiri aynen şöyle idi:

“Af müessesesinin ortadan kaldırılması mahiyetinde istikbale muzaaf bir taahhütte bulunmak, milli hakimiyet prensibine ve anayasa esaslarına aykırıdır. Bununla beraber, siyasi mülâhazlarla yersiz ve zamansız olarak af müessesesinin kullanılmasına da aleyhtarız. Yassıada hükümlüleri hakkında şimdilik bir af kanunu çıkarılması yolunda partilerce alınmış herhangi bir karar olmadığı gibi, partilerde böyle bir temayülde mevcut değildir.”⁹⁵⁵

CHP-AP arasında kurulan koalisyon hükümetinin en önemli meselesi eski demokratların affı konusuydu. Başbakan İsmet İnönü, af konusunda Mecliste yaptığı konuşmada şunları ifade etti:⁹⁵⁶

“Siz iktidar partisisiniz. Bizden istemeyecek, alacaksınız. Karar size aittir. Af mı iç huzurdan evvel, iç huzur mu aftan evvel gelir? Bunu bırakalım. Memlekette evvelâ iç huzuru temin etmeye başlayalım. Af, Hükümet programına alındı. Bardağı taşıracak bir damla daha koymayacağım. Bu durumda herkesin bana yardım etmesi lazımdır. Bardaklar dolduruldu. Taşıramam. Bir damla daha ilave edemem. Dün söylediklerime bugün ilave edecek bir tek cümle dahi yoktur.”

⁹⁵³ **Ulus**, 30 Kasım 1961., **Cumhuriyet**, 30 Kasım 1961.

⁹⁵⁴ **Hürriyet**, 27 Kasım 1961, **Cumhuriyet**, 30 Kasım 1961.

⁹⁵⁵ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973(İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961-1965)**, 1. Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1969, s.40.

⁹⁵⁶ **Ulus**, 30 Kasım 1961., **Cumhuriyet**, 30 Kasım 1961.

İnönü, huzur ortamı sağlandıktan sonra af konusunda gerekli görüşmelerin yapılacağını AP Grubuna ifade ederken, “*Siz iktidar partisisiniz ve ben sizin Başbakanınızım... Benimle sanki bir muhalefet partisiyle konuşuyor gibi konuşmamalısınız*” diyerek AP’den güvenoyu istedi.⁹⁵⁷

İlk koalisyon kurulduktan sonra sürekli sabık demokratların affını meclise taşıyan ve af meselesini gündeme getiren AP’nin siyasi af hakkındaki tavrı ve af konusundan vermiş olduğu önergeyi İsmet İnönü’nün reddetmesi koalisyonu tehlikeye düşürdü.⁹⁵⁸ Af sorunu ve bu meselenin bir türlü aşılammaması “*DP’nin siyasi mirasçısı*” sayılan AP’nin tepkisini çekti. Adalet Partisi içerisinde bulunan DP’liler af konusunun hassasiyetinin farkındaydılar. Eski bakanlardan DP’li Celal Yardımcı; “*AP’liler merak etmesinler...Biz onlara rakip olmayız, şuradan çıkalım, bir daha politikaya tövbe. Bizleri cezaevinden çıkarabilecek tek güç İnönü’dür. İnönü’nün karşı durduğu bir hükümetin bizi cezaevinden kurtarmak için küçük parmaklarını bile kıpırdatmayacaklarını biliyorum*”⁹⁵⁹ diyordu.

Af tartışmalarının sürdüğü dönemlerde bu mesele askerler arasında sert tartışmalara sebep oldu. Ordu kademelerinde iki görüş hakimdi. Bir görüşe göre, söz elbette meclisindi. Fakat meclisin hemen bir affa gideceği sanılmıyordu. İleride kademeli bir af düşünülebilirdi. Bir diğer görüşe göre ise, af yeni bir ihtilâli meşru kılabilirdi.⁹⁶⁰ Af meselesi hakkında tartışmalar sürerken, YTP Erzurum Milletvekili Ertuğrul Akça, 25 Aralık 1961 günü, huzurun sağlanması için affın bir ön mesele olup olmadığını, kanunun ne zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne getirileceğine ve bu mevzuda hükümetçe bir çalışma yapılıp yapılmadığına dair sorusuna Başbakan İsmet İnönü, sözlü olarak şöyle cevap verdi.⁹⁶¹

“Af bir hak değil bir atıftır.. İhtilâli, sebep ve neticeleri ile tarihin sinesine bizzat onu yapanlar terk ettiler ve TBMM’nin serbest seçimle teşekkülüne çalıştılar ve muvaffak oldular.(...) Bu şekilde kurulan meclisten itimat oyu almış bir Hükümet şimdi

⁹⁵⁷ **Hürriyet**, 30 Kasım 1961.

⁹⁵⁸ **Tercüman**, 21 Nisan 1962.

⁹⁵⁹ Yalansız, **27 Mayıs Darbesi Sonrası....**, s.2587.

⁹⁶⁰ Avcıoğlu, **Yön**, Yıl: 1, S.:1, 20 Aralık 1961, s.8.

⁹⁶¹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, C.1, Birleşim: 26, Oturum:1, 25 Aralık 1961, s.392-397.

iş başındadır. Artık mazi ile irtibatı kalmadığını ilân eden İkinci Cumhuriyetin ilk Hükümetinin programında diğer meseleler beyanında, hatta ehemmiyeti de tebarüz ettirmek şartıyla ve ancak âtiye muzaf olmak üzere, yer alan ve bugün de Sayın Başvekil tarafından teyit edilen af müessesesinin bir Meclis ve Hükümet tasarrufu olduğunda asla şüphe yoktur.”

AP’de bu sözlü önerge ile aynı günlerde siyasi af için diğer partilerle temasa geçti.⁹⁶² Eski demokratların geri dönmesi için sürekli “Af ” meselesinin eski DP seçmenine hitap eden partilerce bir siyasi istismar aracı olarak kullanılacağı ve başta AP olmak üzere bu partilerin içindeki müfritler af konusunda baskı yapacakları anlaşılmaktaydı.⁹⁶³ Gerek Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel gerekse Başbakan İsmet İnönü, her defasında ilk önceliğin memlekette huzurun hakim olması gerektiği görüşündeydiler. Gerçekten de başta Senatörler olmak üzere 27 Mayıs’ı yaratanlar onu yaşatmaya ant içmişlerdi. Ardından 27 Mayıs’ı ve anayasa nizamını bertaraf etmeye matuf her türlü tahrik, tecavüz, hareket ve davranışın kesin olarak önlenmesi için partiler üstü gerekli esasları hazırlamak üzere ve demokrasiyi korumak amacıyla bir parti liderleri ve hükümet temsilcilerinden mürekkep bir Demokrasi Cephesi oluşturulacağını ifade ettiler.⁹⁶⁴ Bu demokrasi cephesinin imzaladığı tedbirlere göre; çok partili demokratik nizamı kötülemek yasaklandı.⁹⁶⁵

CHP-AP ortaklığı ile kurulan koalisyon hükümeti 22-23 Şubat 1962 Talat Aydemir darbe girişimleriyle bir buhran yaşadı. Ardından 22 Mayıs 1962’de başlayan af görüşmeleri CHP-AP arasında gittikçe daha da sertleşerek devam etti. İlk kademenin Ekim’de çıkmasını isteyen AP’ye İsmet İnönü; “*Hükümet tebliği sizinde onayınız alınarak yayınlandı ve şimdi bu durumdan haberleriniz yokmuş gibi davranıyorsunuz*” dedi.⁹⁶⁶ Ardından, “*Türkiye demokratik bir idare için her türlü ilerlemeyi yapacaktır*” diyerek 400 siyasi mahkumun affının sağlanacağını⁹⁶⁷ ve “*Bu politik hayatımızın acı tecrübesi olarak kalacak ve en kısa sürede affın çıkarılacağını*”

⁹⁶² Toker, **İsmet Paşayla...**, s.27-28.

⁹⁶³ **A.g.e.**, s.28.

⁹⁶⁴ **Vatan**, 26 Şubat 1962.

⁹⁶⁵ **Vatan**, 1 Mart 1962.

⁹⁶⁶ Gökman, **a.g.e.**, s.201.

⁹⁶⁷ **Akşam**, 16 Nisan 1962.

ifade etti⁹⁶⁸ Partiler arasında artan gerginliklerin sonrasında, CHP ile AP arasında müşterek bir komisyon oluşturuldu. 27 Mayıs öncesi ve sonrası “*Yaraları Sarma Komisyonu*” adıyla açılan bu komisyon başta af konusu olmak üzere sorunları inceleyecekti.⁹⁶⁹ Af konusunda ki tartışmaların yaşandığı günlerde Ticaret Bakanı İhsan Gürsan durumu şöyle ifade ediyordu:“*Af konusu memleket realiteleri bakımından birinci plana alınmaması gereken bir konudur ve bugüne kadar koalisyon hükümeti layıkıyla görevini yerine getirememiş ve istenildiği gibi randıman verememiştir.*”⁹⁷⁰

İsmet İnönü ile sert tartışmalar içerisinde bulunan Ragıp Gümüşpala; “*Bazı politikacıların, ben.. ben... ben.., diye konuşmaları ve her meseleyi kendi inhisarları altında görmek istemeleri Türk umumi efkârını rencide etmektedir*” diyerek İsmet İnönü’yü 16. Louis’e benzetti⁹⁷¹ ve onun gibi hareket ettiğini ifade etti.⁹⁷²

27 Mayıs’ın yıl dönümü münasebetiyle yapılan kutlamalarda af aleyhine büyük gösteriler gerçekleşirken; gençlik “*Af yok... Onları kurtarmak isteyenler kahrolsun...*” diyerek protesto etti.⁹⁷³ İsmet İnönü, ne yazık ki af konusunun bütün memleket meselelerinin üstünde telakki edilmeye başlandığını ve bu memlekette ilk önce olması gereken huzurun sağlanması gerektiğini bildiriyordu.⁹⁷⁴

4.1.3. İlk Koalisyonun Yıkılış Nedenleri

1961 seçimleriyle birlikte demokratik nizamın kurulması yolunda atılan ve Cumhuriyet Tarihi’nin ilk koalisyonu olma özelliğini taşıyan Cumhuriyet Halk Partisi-Adalet Partisi hükümeti çok zor şartlar altında kurulduğu gibi yine aynı şartlar altında görev yaptı. İlk koalisyon kurulur kurulmaz 27 Mayıs sonrasında Yassıada da yargılanan ve tutuklanan DP’lilerin affı gündeme geldi. Bu meselenin mirasçısı olarak partileşme süreciyle birlikte ortaya çıkan Adalet Partisi kuruluşu ile birlikte demokrat avı başlattığı gibi içerisinde bulunan DP’lilerden dolayı da af meselesini gündeme taşıdı.

⁹⁶⁸ **Milliyet**, 14 Nisan 1962.

⁹⁶⁹ **Akşam**, 2 Mayıs 1962.

⁹⁷⁰ **Ulus**, 6 Mayıs 1962.

⁹⁷¹ **Vatan**, 23 Nisan 1962.

⁹⁷² **Vatan**, 23 Nisan 1962.

⁹⁷³ **Akşam**, 28 Mayıs 1962.

⁹⁷⁴ **Ulus**, 31 Mayıs 1962.

İlk koalisyon kurulduktan sonra memlekette huzurun tam olarak sağlanamaması, ilk günden bu yana AP'lilerin ısrarcı bir tutumla her defasında af meselesini öne sürmeleri, aynı zamanda Talat Aydemir tarafından düzenlenen darbe girişimleri ilk koalisyon hükümetini çalışmaz hale getirdi ve hükümet dağıldı. Af konusu üzerindeki AP, içindeki tartışmalar İsmet İnönü'nün istifa etmesiyle son buldu. Cemal Gürsel'in ısrarına ve YTP ile AP'lilerin destek vaatlerine karşı kararından geri dönmedi.⁹⁷⁵ Kabinenin istifa etmesi AP'nde bir şaşkınlık ve telaş oluşturdu. Hükümet buhranından sonra İsmet İnönü, Ragıp Gümüşpala'yı suni hükümet buhranı yaratmak ve buhranın mesulü olmakla suçladı⁹⁷⁶ ve CHP-AP arasında ki koalisyon sona erdi.⁹⁷⁷ Gürsel AP liderlerine tehditkar bir şekilde "*tarih önünde mesul sizsiniz*" dedi.⁹⁷⁸

Gerçekten de af meselesinde AP ve eski DP'liler için durum içinden çıkılmayacak derecede vahimdi. İkinci koalisyon girişimleriyle birlikte bağımsızlardan oluşan bir koalisyon kurulması yolunda önemli adımlar atılırken İsmet İnönü, bu durumdan ne kadar muvaffak olursak o kadar kazanç sağlarız diyordu.⁹⁷⁹ Türk siyasi hayatı demokratik nizam üzerinde bir duraksama yaşarken, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in girişimleriyle İsmet İnönü'ye, ikinci kez bir hükümet kurması teklifi yapıldı. Nitekim, sonunda İsmet İnönü, CHP ile (CKMP ve YTP) koalisyonuna dayanan yeni bir kabine kurdu.⁹⁸⁰

4.2. İkinci Koalisyon Hükümeti Dönemi (25 Haziran 1962- 25 Aralık 1963)

4.2.1. Hükümetin Kuruluşu

İlk koalisyonun dağılması ile birlikte 4 Haziran 1962'de yeniden hükümeti teşkil etme görevini alan İsmet İnönü, diğer partilerle görüşmelere başladı. Yeni Türkiye Partisi, İsmet İnönü başkanlığında bir koalisyona katılmaya istekliydi. İsmet İnönü'nün karşısında yine eski sorunlar vardı. Ona göre; devletin ekonomik politika üzerindeki kontrolü ne kadar olacak, özel sektöre ne kadar özgürlük verilecekti. Bu

⁹⁷⁵ **Akşam**, 31 Mayıs 1962.

⁹⁷⁶ **Vatan**, 1 Haziran 1962.

⁹⁷⁷ "2 Aralık 1961'de Millet Meclisi'nden itimat oyu alan İsmet İnönü Kabinesi, bu gece saat 23.15'te istifasını vermeyi kesin olarak vermeyi kararlaştırdı. İnönü'nün, koalisyonu bozmasına ve altı aylık Kabinenin çalışmalarına son veren bu kararına sebep olan mesele, AP'nin af konusundaki hükümet görüşünü desteklememesiydi. Esasen, son üç aydan bu yana, AP ve CHP arasında hemen her konuda tam bir anlaşmazlık mevcuttu.", **Hürriyet**, 31 Mayıs 1962., **Vatan**, 31 Mayıs 1962.

⁹⁷⁸ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çök...**, s.248.

⁹⁷⁹ **Akşam**, 15 Haziran 1962.

⁹⁸⁰ Zürcher, **a.g.e.**, s.362-363.

şartlar altında bir aşamaya varılamadı. İnönü'nün koalisyondan vazgeçeceğini bildirmesi üzerine asker devreye girdi ve 24 Haziran'da hükümet krizi, CHP-CKMP-YTP ve Bağımsızlardan oluşan bir koalisyon hükümeti kurulmasına dair bir protokol imzalanması ile aşıldı.⁹⁸¹

Parti liderleri yapılan protokol sonucunda şu hususlarda anlaşmaya vardılar.

1. Koalisyon kanatlarının tamamı, Millet Meclisi ve Senato Grupları, Hükümet tasarılarına ve Hükümetin getirdiği meselelere karşı disiplinli bir şekilde müspet oy kullanacaklardır.

2. Hükümetin, özellikle mali konularda yapacağı tekliflerin aksine, koalisyon kanatlarından teklifler gelmeyecektir.

3. Koalisyon grup liderleri, parlamentoda müşterek hareketi temin etmek için, sık sık birbirleriyle temas halinde olacaklardır.⁹⁸²

27. İnönü Hükümeti'nin Programı⁹⁸³, 2 Temmuz 1962 tarihinde, saat: 15.00'da, Meclis Başkanı Fuad Sirmen tarafından açılan Millet Meclisi'nin Birinci Oturumu'nda Başbakan İsmet İnönü tarafından okunarak, oylamaya sunuldu. Aynı gün CHP-YTP-CKMP ve Bağımsızlar arasında imzalanan Koalisyon Protokolü⁹⁸⁴ imzalanarak İkinci Koalisyon Hükümeti'nin kabinesi⁹⁸⁵ de açıklanarak duyuruldu

⁹⁸¹ Ahmad, **Demokrasi Süreci...**, s.268.

⁹⁸² **Hürriyet**, 18 Haziran 1962.

⁹⁸³ **Program:** 02.07.1962, **Güven oylaması:** 07.07.1962, **Üye Sayısı:** 450, **Kullanılan oy:** 397, **Kabul:** 259, **Ret:** 134, **Çekimser:** 4, **Katılmayan:** 50, <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/o27.htm> Erişim Tarihi: 26.04.2015.

⁹⁸⁴ "Sayın Cumhurbaşkanı tarafından yeni Hükümetin teşkiline memur edilen Malatya Milletvekili Sayın İsmet İnönü'nün daveti üzerine toplanan ve CHP ve CKMP, YTP temsilcileri ile TBMM Bağımsız üyelerinin bir temsilcisinden meydana gelen heyetimiz 16 Haziran 1962 Cumartesi gününden başlayarak sürekli çalışmalar yapmış ve siyasi durumu inceleyerek adı geçen üç parti ve bağımsızların katılacağı bir karma hükümet kurulması şartlarını ve imkânlarını araştırmıştır. Memleketimiz bir inkılap sonrasında, yeni bir Anayasa nizamı içinde hür ve müstakil, mutlu bir geleceğe doğru yönelmiş olmakla beraber bir intikal devrinin güçlükleri ile karşı karşıya kalmış bulunmaktadır. Bu devrede kurulacak hükümetler bir yandan sarsılmış olan iktisâdi ve sosyal düzeni yoluna koymak, vatandaşın güven duygusunu, gelecek hakkındaki ümitlerini ve demokratik iradeye inancını kuvvetlendirmek zorundadırlar. Bir yandan da Anayasamızın göz önüne aldığı sosyal ve kültürel reformları gerçekleştirmekle ve demokratik nizam içinde planlı ve ciddi bir iktisâdi kalkınmayı başarmakla vazifelidirler. Heyetimiz kani olmuştur ki, bu vazifeleri başarmaya ehil ve devamlı bir Hükümet kurulabilmesi için partilerimiz arasında belirli esaslarda tam bir anlayış birliği ve sürekli bir davranış birliği şarttır. Bu olmadıkça hiçbir hükümet yeteri kadar cesur ve dinamik olamayacaktır. Bu itibarla

İsmet İnönü'nün hükümet programı birincisinden pek farklı olmadı. İsmet İnönü, hükümet programını yanı sıra 27 Mayıs İhtilâli'ne ve onu teminat altına almak için şöyle dedi:⁹⁸⁶

“Hükümet, siyasi tarihimizde yer alan karma Hükümet teşebbüslerinin bir yenisidir ve Büyük Mecliste temsil olunan üç siyasi partinin ve bağımsızların sorumlulukları ile kurulmuştur. 27 Mayıs İhtilâli, meşruluğunu kaybetmiş bir idareye karşı, Türk milletinin direnme hakkını kullanmasıdır. Bu hareket, amacına ulaşmış ve memlekette demokratik Cumhuriyet nizamının yemden kurulmasını sağlamıştır. Hükümetin siyaseti, 27 Mayıs Devriminin meşruluğunu gölgeleyecek her türlü hareketin karşısında bulunacaktır. Hükümetin siyaseti, 27 Mayıs Devriminin meşruluğunu gölgeleyecek her türlü hareketlerin karşısında bulunacaktır. (...) Yeni Anayasamız, Türk topluluğunun yeni dünya görüşünü ve gelişen iktisadi, kültürel ve

partilerimizin ve gruplarımızın geniş ölçüde vatanseverlik ve fedakârlık duygularına başvurmak zorundayız.Aramızda baş gösteren bazı fikir ayrılıklarını bu duygular içinde giderdik ve aşağıdaki işbirliği esaslarını böyle bir görüş birliği ile tesbit ettik.”
<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/KP27.htm>, Erişim Tarihi: 26.04.2015.

⁹⁸⁵ “Başbakan Mustafa İsmet İnönü (Malatya, CHP), Devlet Bakanı Ve Başbakan Yardımcısı Ekrem Alican (Sakarya, YTP), Devlet Bakanı Ve Başbakan Yardımcısı Hasan Dinçer (Afyonkarahisar, CKMP), Devlet Bakanı Ve Başbakan Yardımcısı Turhan Feyzioğlu (Kayseri, CHP)Devlet Bakanı Hıfzı Oğuz Bekata (C.S. Üyesi, Ankara, CHP) 25.06.1962-18.10.1962, Ali Şakir Ağanoğlu (Trabzon, CHP) 01.11.1962-17.06.1963, Vefik Pirinçioğlu (Diyarbakır, CHP) 17.06.1963-25.12.1963, Devlet Bakanı Raif Aybar (Ankara, YTP), Devlet Bakanı Necmi Ökten (Çorum, Bağımsız), Adalet Bakanı Abdülhak Kemal Yörük (Ankara, CKMP), Milli Savunma Bakanı Mehmet İlhami Sancar (İstanbul, CHP), İçişleri Bakanı Kemal Tahir Kurutluoğlu (C.S. Kontenjan Üyesi) 25.06.1962-10.10.1962, Hıfzı Oğuz Bekata (C. S. Üyesi, Ankara, CHP) 18.10.1962-08.10.1963, İlyas Seçkin (Ankara, CHP) 22.10.1963-25.12.1963, Dışişleri Bakanı, Feridun Cemal Erkin (TBMM Dışından), Maliye Bakanı, Ferit Melen (TBMM Dışından), Milli Eğitim Bakanı, Şevket Raşit Hatipoğlu (Manisa, CHP) 25.06.1962-12.06.1963, İbrahim Hulusi Ökten (Bursa, CHP) 12.06.1963-25.12.1963, Bayındırlık Bakanı, İlyas Seçkin (Ankara, CHP) 25.06.1962-22.10.1963, Arif Hikmet Onat (Ordu, CHP) 22.10.1963-25.12.1963, Ticaret Bakanı, Mehmet Muhlis Ete (Ankara, CHP) 25.06.1962-17.06.1963, Ahmet Oğuz (İstanbul, CKMP)17.06.1963-25.12.1963, Sağlık Ve Sosyal Yardım Bakanı Yusuf Azizoğlu (Diyarbakır, YTP) 25.06.1962-27.11.1963, Fahrettin Kerim Gökay (İstanbul, YTP) 27.11.1963-25.12.1963, Gümrük Ve Tekel Bakanı Orhan Öztrak (Tekirdağ, CHP), Tarım Bakanı Mehmet İzmen (C.S. Üyesi, Giresun, YTP), Ulaştırma Bakanı, Rıfat Öçten (C.S. Üyesi, Sivas, YTP) 25.06.1962-10.06.1963, İhsan Şeref Dura (Kastamonu, Bağımsız) 13.06.1963-25.12.1963, Çalışma Bakanı Bülent Ecevit (Ankara, CHP), Sanayi Bakanı Fethi Çelikbaş (Burdur, CHP), Basın - Yayın Ve Turizm Bakanı Celal Tevfik Karasapan (C.S. Üyesi, Afyonkarahisar, CKMP) 25.06.1962-17.06.1963, Nurettin Ardiçoğlu (Elazığ, CKMP) 17.06.1963-19.07.1963, Turizm Ve Tanıtma Bakanı Nurettin Ardiçoğlu (Elazığ, CKMP) 19.07.1963-25.12.1963, İmar Ve İskan Bakanı, Fahrettin Kerim Gökay (İstanbul, YTP) 25.06.1962-27.11.1963, Mehmet Hayri Mumcuoğlu (Tekirdağ, Bağımsız)27.11.1963-25.12.1963,” <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/o27.htm> Erişim Tarihi: 26.04.2015.

⁹⁸⁶ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, C.6, Toplantı:1, Birleşim:108, 2 Temmuz 1962, s.150-151., Aydemir, **İkinci Adam C. III...**, s.554.

sosyal emellerini sinesinde toplamıştır. Anayasanın istediği yeni müesseseleri tamamlamak ve işaret ettiği millî hedefleri gerçekleştirmek, başlıca vazifemiz olacaktır.”

Yeni hükümetin kuruluşu ile birlikte ilk olarak feodal toprak ağalarının ve büyük iş adamlarının üzerine eğilim gösterildi. Doğu Anadolu’da 55 Ağa’nın⁹⁸⁷ ve büyük toprak sahiplerinin eski yerlerine dönmelerini kabul eden 105 sayılı Kanun’un tâyin ettiği partizanlığın ve çekememezliğin tesiriyle büyük haksızlıkların yapıldığı ve sürgün cezasına çarptırılan 55 Ağa, hakkındaki cezaların kaldırılması için meclise önerge verildi. 105 sayılı Kanunun kaldırılması hakkındaki ilgili komisyon raporu hakkında yapılan konuşmalar neticesinde durum hakkındaki suçlar⁹⁸⁸, meclisçe yapılan görüşmeler sonucunda 10 Eylül 1962’de Meclis’ten geçti.⁹⁸⁹

4.2.2. İkinci Koalisyon Hükümeti Döneminde Af Tartışmaları

İkinci koalisyon hükümeti programını açıkladıktan sonra ilk olarak Doğu Anadolu’da ki ağaların geri dönmeleri kabul eden yasayı geçirdikten sonra İsmet İnönü, devrim amacına ulaştığını ve yeni hükümetin asayişini getirecek kudrete sahip olduğunu bildirdi.⁹⁹⁰

CHP-AP Koalisyon Hükümetinde çözüme kavuşturulamayan af sorununun ikinci perdesi Ekim 1962’de CHP-CKMP-YTP Hükümeti döneminde tekrar açılmıştır. Demokratların hapis cezalarının azaltılmasını öngören tasarı 12 Ekim’de Meclisten geçtikten sonra 16 Ekim 1962’de Senatonun gündemine gelmiştir. Tabii Senatörlerden Muzaffer Yurdakuler af tasarısıyla ilgili konuşmasında şunları ifade etti.⁹⁹¹

⁹⁸⁷ “Bu toprak sahipleri, MBK tarafından sürgün edilmiş ve ülkenin başka bölgelerine yerleştirilmişlerdi. Hükümetin bu kararı siyasi olarak bölgede önceki durumun tekrar korunmasına yol açtı ve bu restorasyon sonucunda yeni demokratlar olarak biline AP ve YTP’liler ağaların geri dönüşünü kutlamak için Doğu Anadolu’da büyük hazırlıklara başladılar.”, Ahmad, **Demokrasi Süreci...**, s.270.

⁹⁸⁸ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, C.6, Toplantı:1, Birleşim:114, 10 Eylül 1962, s.388-397.

⁹⁸⁹ “10.1960 tarih ve 105 sayılı Kanunun yürürlükten kaldırılmasına dair kanun tekliflerine ait oylamaya (189) arkadaş iştirak etmiş, (189) kabul reyini izhar edilmiştir. Ancak Meclisin karar nisabi 226 olduğu için çoğunluk; sağlanamadığından dolayı önümüzdeki Birleşimde tekrar oylama yapılacaktır.” **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem:1, C.6, Toplantı:1, Birleşim:114, 10 Eylül 1962, s.415.

⁹⁹⁰ **Akşam**, 5 Temmuz 1962.

⁹⁹¹ **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, C.5, 16 Ekim 1962, s.462.

“27 Mayıs Askeri Müdahalesi’nden sonra İkinci Cumhuriyet Parlamentosunun açıldığı günden beri, 27 Mayıs öncesi rejiminin felaketine sebep olan ve temelinde antidemokratik zihniyet yatan bir grup insan, arzularını Parlamento ve hükümete kabul ettirmek için, her türlü yola tevessül etmiştir... Bunlar, bu memlekette huzurun tek şartının, af olduğunu, vatan sathında, her türlü ahlak, fazilet ve hukuk ölçülerinin dışında, cemiyet nizamını parça parça edecek, rahneler açan bir taşkınlıkla, yürüterek ve hükümeti işlemez hale getirmek ve hatta felce uğratmak suretiyle, bu arzularını kabul ettirmişlerdir.”

İkinci koalisyonun ortak partilerin üzerinde anlaştıkları protokolün maddelerinden biri de; kademeli bir siyasi af ile beraber, sabık iktidar devrindeki yolsuzlukları yüzünden 27 Mayıs’tan sonra mahkum edilen memurlarında bir nevi aftan faydalanmalarıydı. Böyle bir affi sağlayabilmek için kanunun koymuş olduğu istisnai hükümlerde değişiklik yapmak gerekiyordu. Fakat; nispi siyasi af gerçekleştirildiği halde bazı cezaevlerinde yatmakta olan mahkumların affi konusunda hiçbir değişiklik olmadı ve kanunun hükümlerine göre tadilat yapılmadı. Affin umumi bir şekilde yapılmasını isteyen Osman Bölükbaşı ise, CHP’lilere sert eleştirilerde bulunarak onları “*Rey Avcısı*” olarak niteledi.⁹⁹²

Ancak yeni hükümetin kurulmasından sonra siyasi af kararına en çok tepki gösteren gruplardan birisi de üniversiteli öğrencilerdi. Öğrenciler düzenledikleri gösterilerde “*Af yok*” diye bağırarak seslerini duyurmaya çalışmışlardı.⁹⁹³ 5.000 Üniversite öğrencisinin af aleyhinde İstanbul’da yaptığı mitinge bazı partililer ve meçhul kişiler de karışmış ve olaylar çıkmıştır.⁹⁹⁴

Bu tartışmaların sonunda yaşanan üzücü olaylar neticesinde Meclis’te bulunan tüm partiler ortak bir beyanname hazırlamaya karar vermişlerdir. Müşterek Beyanname, 12 Ekim günü “*Aziz milletimiz insan haysiyetine kıymet veren demokratik rejimi her güçlüğü yenerek koruyacaktır.*”⁹⁹⁵ sloganıyla ilan edilmiş ve şu başlıklara yer verilmiştir:

⁹⁹² **Hürriyet**, 6 Temmuz 1962.

⁹⁹³ **Akşam**, 10 Ekim 1961.

⁹⁹⁴ **Tercüman**, 10 Ekim 1962.

⁹⁹⁵ **Tercüman**, 12 Ekim 1962.

1. Mayıs Milli bir devrimdir. Büyük Meclisin mensupları olan bizler, bir bütün halinde bu meşru temele yönelecek her tecavüzü birlikte karşılamaya azimli ve kararlıyız.

2. Milletimizin bütünlüğünü zedeleyebilecek mahiyette olan her türlü totaliter temayülün, gerici cereyanın, komünizmin, ırkçılığın ve faşizmin şiddetle karşısındayız.

3. Parti grupları ve bağımsızlar olarak inanıyoruz ki, siyasi faaliyetin millet hayrına netice vermesi, her şeyden önce demokratik nizamın yerleşmesine ve devamına bağlıdır.

4. Gücünü milli iradeden alan bugünkü Hükümetin ve iş başına gelecek Hükümetlerin temel görüşlere uygun çalışmalarında, kendilerine yardımcı olmayı vazife biliyoruz.⁹⁹⁶

Partiler arasında imzalanan müşterek beyanname sonrasında Başbakan İsmet İnönü, üniversiteli öğrencilerle bir görüşme yapmış ve gençlere siyasi af konusunda, üç parti arasında imzalanan koalisyon protokolü ve Meclis'te onaylanan Hükümet Programı'nda bu yolda kesin adımlar atılacağını bildirdi.⁹⁹⁷ 16 Ekim 1962'de çıkarılan anayasayı ihlâl suçundan Yüksek Adalet Divanıca mahkum edilenlerin cezalarının kısmen affi hakkındaki kanun⁹⁹⁸ ile 27 Mayıs'a kadar işlenen suçların beş yıla kadar olanların cezaları affedildi. Mahkumiyetleri beş yıldan fazla olanların cezalarının üçte biri de indirildi. Ancak bu kanun koymuş olduğu bir takım istisnalarla çeşitli mahkumları affin dışında bıraktı. Ardından görüşmeler sonucunda yapılan oylamada 126 kabul, 23 ret oyu çıkmış ve 'Af Yasası' kabul edilmiştir. Ret oyu verenlerin hepsinin Tabii senatör olması da 27 Mayıs'ı gerçekleştirenlerin siyasi tavırlarını açıkça ortaya koymaktaydı.⁹⁹⁹ Siyasi af konusunda 275 Yassıada mahkûmunun tahliyesini

⁹⁹⁶ **Hürriyet**, 12 Ekim 1962.

⁹⁹⁷ **Hürriyet**, 12 Ekim 1962.

⁹⁹⁸ Kanun No: 78, Kabul Tarihi: 16.10.1962, **Resmi Gazete**:(18.10.1962), No: 11235, Kanun Metni: Kanunlar Dergisi C.45.

⁹⁹⁹ **Cumhuriyet**, 13 Ekim 1962.

sağlayacak olan kısmi af için İsmet İnönü, kanunun tüm yurda huzur getireceğini ümit ettiklerini belirtti.¹⁰⁰⁰

27 Mayıs sonrasında yargılamalar yapan Yüksek Adalet Divanı tarafından haklarında hüküm verilen 347 mahkumdan 275 kişi ‘Af Yasası’ndan faydalanmıştır. Bunların dışında 6 mahkum ölmüş, 18 mahkum da hastalıkları nedeniyle tahliye edilmiştir. ‘Kısmi Af Yasası’nın 18 Ekim 1962 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanması üzerine 35 cezaevinde bulunan siyasi mahkumlar tahliye edilmişlerdir.¹⁰⁰¹

Af meselesi tam olarak çözüme kavuşmadığı ortamda Ragıp Gümüşpala; halka açık yaptığı bir mitingde “*Biz burada bir aile toplantısı yapıyoruz... En büyük isteğiniz nedir ??*” diye sesleniyordu. Ardından halk “*Af af af*” diye bağırıyordu. Ragıp Gümüşpala, “*Af bu milletin ızdırabıdır*” dedi ve 30 milyon kişinin bunu istediğini bildirerek bu meselenin tamamen çözüme ulaşması gerektiğini belirtiyordu.¹⁰⁰²

1963 yılının ilk aylarında Celal Bayar’ın sağlık nedenleriyle Cumhurbaşkanı tarafından gündeme gelen Celal Bayar’ın affı meselesi ülke içerisinde karışıklıklara sebep oldu ve neticede 22 Mart 1963 günü hükümet tarafından affedildi. Celal Bayar, affedilmesiyle ilgili olarak bir beyanat verdi. Bu beyanatta şöyle dedi:

*“Beyanat vermeyi düşünmüyordum, ancak sayın basınımızın hakkımda gösterdiği yakın ve heyecanlı alakadan çok mütehassis olduğum için birkaç kelime ile sizlere hitap etmeyi bir zaruret olarak kabul ettim. Sıhhi sebeplerle, yani zindan hayatında kalbimden yaralandığım için, altı ay müddet için beni serbest bıraktılar. Bunun bir kıymeti ve değeri yoktur. Benim kadar belki benden daha fazla memlekete hizmet etmiş arkadaşlarımı beton duvarlar arasında bıraktım. Şuan bu olayın tesiri altındayım. Son söz olarak size şunu söyleyebilirim: Felaketli anımızda tesellimiz ve istinat noktamız büyük ve asil milletin itimat ve muhabbeti olmuştur. Her zaman olduğu gibi sevgili milletime minnettarım.”*¹⁰⁰³

¹⁰⁰⁰ **Akşam**, 13 Ekim 1963.

¹⁰⁰¹ **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1962.

¹⁰⁰² Avcıoğlu, **Yön**, Yıl:2, S. 65, 13 Mart 1963, s.4.

¹⁰⁰³ **Hürriyet**, 23 Mart 1963.

Eski Cumhurbaşkanı'nın cezaevine girişi gibi çıkışı da Türk siyasi hayatı için bir önem arz etmiş ve çıkışıyla birlikte kamuoyunda bir hareketlilik baş göstermiştir. Eski Cumhurbaşkanı'nın Ankara'ya gelişi ile birlikte gençler protesto mitingleri düzenlemeye başlamış ve Celal Bayar'ın evine doğru yürüyüş düzenlenerek sert bir şekilde çıkışını tenkit ettiler. Hürriyet Meydanı'na geldiği sıralarda AP Genel Merkezinde ki partililerin el ve kol hareketleri yapmaları üzerine gençlik AP binasını taşladı ve bütün camları kırıldı. Celal Bayar'ın evinin önüne kadar gelen gençler “*Katillere Af yok*” diye bağırarak, “*Gençlik geliyor, Kayseri'ye, Kayseri'ye. Hain, hain Sehpaya, sehpaya. İnine*”¹⁰⁰⁴ diye tezahüratlarda bulundular. Dönemin siyasi atmosferi içinde Celal Bayar ve onun siyasi hareketinin devamı niteliğinde olan Adalet Partili isimler çok eleştirildi.

Celal Bayar'ın tahliyesi sonrasında AP genel merkeziyle Yeni İstanbul gazetesi taşlandı ve İsmet İnönü, AP'nin sebep olduğu karışıklıkları kınayan bir konuşmayı Meclis'te yaparken, AP milletvekilleri salonu terk ettiler. İsmet İnönü bu olayı 1946-50 yılları arasında DP'lilerin Meclis'i terk etmelerine benzetti.¹⁰⁰⁵

4.2.3. Hükümetin Diğer Faaliyetleri

Eski Demokratların affı meselesi büyük oranda çözüme kavuşmuşken bu dönemde 27 Mayıs'a getirilen eleştiriler ve suçlamalar üzerine hükümet 27 Mayıs İhtilâlini, hükümet tasarısında bütün partilerin vermiş olduğu beyaz oyla “*Hürriyet ve Anayasa Bayramı*” ilan etti.¹⁰⁰⁶ Bu dönemde MP lideri Osman Bölükbaşı ise, sürekli hükümete eleştiriler getirmiş ve Kırşehir'de yaptığı mitingde rejim ve memleket için büyük tehlike olduğunu vurgulamıştır. Bu tehlikelerden birincisini; Meşru nizamı temelden yıkmak isteyen gözü dönmüş intikamcı cereyan olarak nitelerken diğerini, Acz içerisinde bulunan idare-i maslahatçı hükümet olarak nitelendirmiştir.¹⁰⁰⁷ 27 Mayıs sonrası sürekli ordunun siyasete karışmasına karşı çıkan Osman Bölükbaşı, ordunun vazifesinin bu nizamı yıkmaya çalışan aşırı sol faaliyetler karşısına koruyucu bir kuvvet olması düşüncesindeydi.¹⁰⁰⁸ Aslında Osman Bölükbaşı'nın siyasi

¹⁰⁰⁴ Nurettin Gülmez- Süleyman Aşık, “Celal Bayar'ın Kayseri Cezaevi'nden Tahliyelerinin Basına Yansımaları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/29 (2014/Güz), s.258-259.

¹⁰⁰⁵ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok...*, s.259.

¹⁰⁰⁶ *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1963.

¹⁰⁰⁷ *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1963.

¹⁰⁰⁸ *TBMM Tutanak Dergisi*, Devre I, İctima 2, C. 5, Oturum 11, Birleşim 89, 21 Mayıs.1962, s.172.

mücadelesi ve muhalefet anlayışı incelendiğinde esas eleştirilerini CHP'ye kişisel olarak da İsmet İnönü'ye yönelttiği görülmektedir. Çünkü, Osman Bölükbaşı, 1960 Askeri Müdahale sonrası CHP'nin ordunun gölgesinde halkı tehdit eden bir parti konumuna geldiğini savunuyordu. Türk Ordusu'nu siyasetin içine çekmek isteyenlerin CHP ve İsmet İnönü olduğunu ifade etti. Bu konuda kendisini eleştiren CHP'lilere şu şekilde karşılık verdi “Benim İsmet Paşa'nızın yüzüne söylediğimi, sizler gıyabında söyleyemezsiniz.”¹⁰⁰⁹

1961 Anayasası'nın getirmiş olduğu liberal fikirler neticesinde ortaya çıkan Türkiye İşçi Partisi'nin Gaziantep'te düzenlediği toplantısı polis himayesinde yapılırken; Mehmet Ali Aybar, Türkiye'nin kurtuluşunun kapitalist olmayan yoldan geçtiğini ifade etti. TİP'in toplantısına tepki gösteren halk “Kahrolsun Komünistler” sloganlarından sonra ilahiler eşliğinde yürüyüşe geçtiler.¹⁰¹⁰

Türkiye İşçi Partisi'yle birlikte Türkiye'de ilk kez bu türden eleştiri bürokratik yapının ve belli başlı partilerin dışından geliyordu. Bu eleştiriler esas olarak aydınlardan, özellikle de az gelişmiş toplumlarının ya da kendi sözleriyle emperyalizm tarafından “geri bırakılmış” bir toplumun yüz yüze geldiği sorunları tartıştıkları “Fikir Kulüpleri”ni kuran öğrenci gruplarından geliyordu. Bu kulüpler, bürokratik denetimin her türlü inisiyatifi boğduğu bir ülkede, sivil toplum oluşturmak için gerçekleştirilen ilk ciddi girişimdi. Bu kulüplerin bazı üyeleri, görüşlerine bir siyasal platform sağlayan Türkiye İşçi Partisi'ne katıldılar. Bu radikal eğilimler CHP'yi bile etkiledi. Onu zamanın gerisinde kalmamak için sola dönerek tepki göstermeye zorladı.¹⁰¹¹ Bu tepkilerle Türkiye'deki işçiler daha yüksek ücret ve daha iyi çalışma koşulları için verdikleri mücadelede daha da militanlaştılar. İşverenler direndiler ve iki taraf arasındaki mücadele, grevler ve lokavtlarla şiddetlendi. 1960'larda yaşanan olaylar, özellikle Türkiye İşçi Partisi'nin yaptığı propaganda işçileri de siyasallaştırdı.¹⁰¹²

¹⁰⁰⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Devre: I, İctima: 2, C. 5, Oturum: 11, Birleşim:89, 21 Mayıs 1962, s.173.

¹⁰¹⁰ Vatan, 13 Mayıs 1963.

¹⁰¹¹ Ahmad, Modern..., s.169.

¹⁰¹² A.g.e, s.170.

İkinci Koalisyon Hükümeti, bir yılı aşkın bir süre görevde kaldı ve açıklanan hükümet programında “iç barış ve huzur, ekonomik kalkınma, özel sektör” hükümetin politikasının ağırlıklı kısmını oluşturdu. Ancak bu dönemin en önemli olayları arasında 21 Mayıs 1963 günü Kara Harp Okulu Komutanı Talat Aydemir’in ikinci bir darbe girişimi¹⁰¹³ yer aldı. Darbenin lideri Talat Aydemir ve destekçisi Fethi Gürcan, yapılan mahkeme sonucunda idama mahkum edildiler. İhtilâl girişimleri sonrasında koalisyondan çekilmek isteyen grubuna karşı Ekrem Alican şöyle dedi: “Bugünkü şartlar içinde ve muhtemel gelişmeler karşısında takkenizi önünüze kor, düşünür, taşınır ve memleketin menfaatleri neyi gerektiriyorsa koalisyondan çekilme kararını ona göre verirsiniz. Demokrasi için fedakarlık gerekir.”¹⁰¹⁴

Ekrem Alican’ın ardından da meclisteki diğer milletvekilleri 20/21 Mayıs 1963 gecesini, anayasa düzenini devirmek amacı ile silâhlı isyan hareketine girişen maceracılara karşı Türk milletinin hürriyet ve demokrasi aşkını savunurken şehit düşen şanlı ordunun aziz evlâtlarının mukaddes ruhlarını şad etmek üzere üç dakikalık saygı duruşunda bulundu ve buna dair müşterek imzalı önergeler verildi. Milletvekilleri bu önerge ile; anayasa nizamını yıkarak bir dikta rejimi kurmak isteyen ihtilâlcilerle karşı, Atatürk inkılâbının çok şerefli bir sembolü olan kahraman ordumuzun gösterdiği tarihi başarıdan dolayı minnettar olduklarını ifade ettiler. Milletvekilleri bu önerge ile:

“Vatanın Yüksek menfaatine yöneltilen bu menfur saldırışı, tarihi seremize yakışır bir şekilde başaran ve büyük milletimizin muhabbet ve itimadını kazanan fedakâr Türk Ordusuna karşı Türk milletinin sevgi ve heyecanı halen galeyana halinde olduğunu, bunun için; kardeş kanının dökülmesini büyük maharet ve cesaretle önleyen ve son harekâta iştirak eden bütün ordu mensuplarımızın terfiyelerinin sağlanarak

¹⁰¹³ “1950–1960 yılları süresince, Türkiye ekonomik, politik, sosyal krizlerle karşılaştı. DP bu durumla başa çıkmakta yetersiz kalınca, ordu 27 Mayıs 1960’da bir müdahale gerçekleştirdi. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi’nin bazı açılardan henüz tamamlanmamış olduğunun deklaresi üzerine, Albay Talat Aydemir ve arkadaşları tarafından 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 de iki çeşit yenileme girişimleri yapılmıştır. Talat Aydemir ve arkadaşları da, 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 tarihlerinde gerçekleştirdikleri darbe girişimlerinin gerekçesini; 27 Mayıs’ın amacına ulaşmamış olmasına dayandırmışlardır. Oysaki 27 Mayıs ile sonraki askeri müdahale girişimleri arasında temel bir fark vardır: 27 Mayıs Türk ulusu adına yapılmıştır. Diğer iki girişim ise, her ne kadar Türk ulusu adına yapıldığı söylene de, aslında bir avuç emekli ve muvazzaf subayın askeri diktatörlük kurma hevesinden öte bir anlam taşımamaktadır. Sonuçta; Aydemir’in darbe girişimleri başarılı olunamamış ve idam edilmişlerdir.” Ayrıca Bkz. Çakmak, **Türkiye’de...**, s.64., Yeşim Demir, “Albay Talat Aydemir’in Darbe Girişimleri”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, V/12, (2006/Bahar), s.155-156.

¹⁰¹⁴ **Vatan**, 11 Temmuz 1963.

mükâfatlandırılmasına; şehit düşenlerin ailelerine gerekli yardımların yapılmasına ve şehitlerimiz için üç dakikalık saygı duruşunun icrasına; ve bundan sonra Devletimizi, Hükümetimizi ve milletimizi yok edebilecek bu gibi tehlikelere mâruz bırakılabilecek şarkvari metot ve felâketlerden vatanımızı ebediyen korumak ve kurtarmak için bu gibi sergüzeştçi mütecasirlere karşı Anayasanın ve kanunlarımızın müsamahasız ve süratle tam tatbikinin Büyük Milletimizin istikbâli ve sahaveti için mutlak şart olduğu hakikatinin bilinmesine; Millet ve memleketimizin terakki ve tealisi için canlarını feda ederek fedakârca çalışan, otuz milyon Türk'ün Anayasa hâkimiyetini kanlarıyla, canlarıyla tahkim ederek demokratik rejimi ebedileştiren kahraman Türk Ordumuza minnet ve şükranlarımızın bu Millet kürsüsünden iblâğını delâlet ve müsaadelerini arz ve teklif ettiler.''¹⁰¹⁵

4.2.4. 1963 Yerel Seçimleri ve İkinci Koalisyonun Yıkılışı

İkinci Koalisyon Hükümeti 21 Mayıs 1963'de Talat Aydemir'in darbe girişimi ile bir buhran geçirdi. Darbe girişimi Talat Aydemir ve çevresindekilerin idamıyla sonuçlandı. 27 Mayıs partileşme süreciyle birlikte 17 Kasım 1963'de yapılacak olan mahalli seçimler, Belediye Başkanları'nın Türkiye'de ilk defa halk tarafından tek dereceli olarak seçilmesi yönünden önemli bir gelişmeydi.¹⁰¹⁶ 1963 Yerel Seçimleri yaklaşırken hazırlıklarına başlayan AP ve YTP, Doğu'da hazırlıklara başlayarak bölgede eski nüfuz sahibi olan ağaları kendi saflarına katmaya çalışıyorlardı.¹⁰¹⁷ AP Başkanı Gümüşpala'nın Eskişehir'de vermiş olduğu nutukta eski Demokrat Partililer için, "Onlar reyleri için mahkum oldular" deyince adliye bunun üzerine Ragıp Gümüşpala'yı takibata geçti.¹⁰¹⁸ AP'nin yapmış olduğu tahrikler sonunda patlak verdi ve AP Genel ve 2 merkezi ile iki gazetenin büroları tahrip edildi. Gençlik bu tahrikler üzerine yürüyüşler gerçekleştirdi.¹⁰¹⁹ 17 Kasım 1963'de yapılacak olan yerel seçimlerde CHP-YTP arasında Güney ve Doğu'da seçim mücadelesi rekabet kazanırken, AP'nin de bizzat bu bölgelerde seçim çalışmalarına yoğunluk göstermesi en şiddetli mücadelelerin bu bölgelerde gerçekleşeceğini göstermekteydi.¹⁰²⁰

¹⁰¹⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem I, C. 2, Toplantı 2, Birleşim: 3, 22 Mayıs 1963, s. 28.

¹⁰¹⁶ Cumhuriyet, 31 Ekim 1963.

¹⁰¹⁷ Cumhuriyet, 15 Eylül 1962.

¹⁰¹⁸ Cumhuriyet, 26 Eylül 1962.

¹⁰¹⁹ Cumhuriyet, 3 Ekim 1962.

¹⁰²⁰ Milliyet, 3 Kasım 1963.

17 Kasım 1963 Pazar günü yapılan mahalli seçimler çok çekişmeli geçmiştir. Yerel seçimlerde partiler arası mücadele daha çok AP ile CHP arasında cereyan etmiştir. AP ve CHP'den sonra en fazla oyu MP alırken, YTP ve CKMP varlıklarını hissettirecek oya sahip olamamışlardır.¹⁰²¹ Sonuçta; 17 Kasım 1963'te yapılan yerel seçimlere, 5.604.620 seçmenden sadece % 67. 52'si katılmıştır. Bu seçimlerde AP; % 45.30, CHP; % 35.66, YTP; % 3.57, Bağımsızlar; % 10.56, MP; %2.71 ve CKMP; % 1.38, TİP'de % 0.73 oranında oy aldı.¹⁰²² Bu seçimlerde AP; % 45.30, CHP; % 35.66, YTP; % 3.57, Bağımsızlar; % 10.56, MP; %2.71 ve CKMP; % 1.38, TİP'de % 0.73 oranında oy aldı.¹⁰²³ Yerel seçimler, CKMP ve YTP için büyük bir hezimet oldu.¹⁰²⁴

17 Kasım 1963 Yerel Seçim Sonuçları¹⁰²⁵

Partiler	Partilerin Aldığı Oy	Partilerin Aldığı Oy Oranı	Belediye
AP	1.489.648	% 45.30	500
CHP	1.170.296	% 35.66	337
Bağımsız	346.541	% 10.56	139
YTP	117.111	% 3.57	55
MP	88.940	% 2.71	6
CKMP	45.448	% 1.38	8
TİP	24.016	% 0.73	-

CKMP ve YTP'nin ikinci koalisyon hükümetinde ortak hareket etmeleri ve birlikte koalisyon oluşturmaları, halk nezdinde bu iki partinin iktidarda 27 Mayıs'çı eğilimleri desteklediği kanaatini uyandırdı. Sonuçta bu kanı, 1963 mahalli seçimlerinde düşük oy almalarına sebep oldu.¹⁰²⁶ Seçim sonuçları sonrasında koalisyon partilerinden YTP ve CKMP mahalli seçimde bekledikleri oyları alamamaları ve yaşadıkları büyük hezimet sonrasında koalisyonda kalmayarak çekildiler.¹⁰²⁷ İsmet

¹⁰²¹ **Vatan**, 18 Kasım 1963

¹⁰²² http://www.yerelnet.org.tr/basvuru_kaynaklari/secim_sonucdari/index.php?yil=1963, (Erişim Tarihi: 06.11.2015)

¹⁰²³ http://www.yerelnet.org.tr/basvuru_kaynaklari/secim_sonucdari/index.php?yil=1963, (Erişim Tarihi: 06.11.2015)

¹⁰²⁴ **Vatan**, 19 Kasım 1963.

¹⁰²⁵ http://www.yerelnet.org.tr/basvuru_kaynaklari/secim_sonucdari/index.php?yil=1963, (Erişim Tarihi: 06.11.2015)

¹⁰²⁶ Kayalı, **a.g.e.**, s.127.

¹⁰²⁷ **Vatan**, 20 Kasım 1963.

İnönü ise John Kennedy'in cenaze merasiminde bulunmak üzere ABD'de olduğu için, koalisyonun dağıldığı haberi üzerine, Ankara'ya dönünceye kadar kararlarını geciktirmelerini istedi. Ancak İsmet İnönü dönmeden, koalisyon ortakları koalisyondan çekildiler. İsmet İnönü yurda döndükten sonra “*YTP ve CKMP siyasi ahlaka saygısızlık etmiştir*” dedi ve 2 Aralık 1963'de başbakanlıktan çekildi.¹⁰²⁸

Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından Ragıp Gümüşpala'ya hükümeti kurma görevi verildi. Ancak bir türlü birliktelik sağlanamayınca YTP başkanı Ekrem Alican, “*AP iktidardan kaçmaya çalışıyor, AP'nin efsanesinin bu rengi ortaya çıkmalı*” dedi ve Ragıp Gümüşpala'yı eleştirdi.¹⁰²⁹ Koalisyon denemelerinin birinci safhası Ragıp Gümüşpala'nın koalisyon kurmayacağı nedeniyle gerçekleşmeyince Cemal Gürsel yeniden hükümeti kurma görevini İsmet İnönü'ye verdi.¹⁰³⁰

4.3. Üçüncü Koalisyon Hükümeti Dönemi (25 Aralık 1963 - 20 Şubat 1965)

4.3.1. Hükümetin Kuruluşu

1963 Yerel seçimlerinin sonuçları CHP adına olumsuzdu ve parti sürekli taban kaybetmeye başladı. Bu belirsizlik ortamından dolayı CHP içindeki Cahit Barlas gibi üyeler, partinin gelecek koalisyonlardan uzak durup, yeni kurulacak olan hükümet görevinin AP'ye bırakılmasını istediler. AP yerel seçimlerde ülkede birinci parti konumundaydı ancak; mecliste ikinciydi. Küçük partilerin de AP ile koalisyona girmesi pek mümkün değildi. Çünkü, ideolojik olarak AP'ye o kadar yakındılar ki kimliklerini kaybederek yutulma tehlikesi geçirme durumları vardı Bu çıkmazdan bir türlü kurtulamayan Ragıp Gümüşpala, Cemal Gürsel'e bir mektup yazdı ve ülkenin koalisyon çıkmazından kurtulması için bir seçim yapılmasını istedi. Sonuçta Ragıp Gümüşpala'nın hükümeti kuramaması üzerine Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, İsmet İnönü'yü tekrar Başbakanlık'a atadı ve kendisine tam yetki verdi.¹⁰³¹ İnönü hükümetinin programı; 30 Aralık 1963'de okundu¹⁰³² ve Üçüncü Koalisyon Hükümeti 175'e karşı 225 oyla güvenoyu aldı ve İsmet İnönü yeni kabinesini¹⁰³³ açıkladı.¹⁰³⁴

¹⁰²⁸ Ahmad, **Demokrasi Süreci...**, s.270., **Vatan**, 28 Kasım 1963.

¹⁰²⁹ **Ulus**, 11 Aralık 1963.

¹⁰³⁰ **Ulus**, 15 Aralık 1963.

¹⁰³¹ Ahmad, **Demokrasi Süreci...**, s.275.

¹⁰³² **Program:** 30.12.1963, **Güven oylaması:** 04.01.1964, **Üye Sayısı:** 450, **Kullanılan oy:** 401, **Kabul:** 225, **Ret:** 175, **Çekimser:** 1, **Katılmayan:** 40.

¹⁰³³ “Başbakan Mustafa İsmet İnönü (Malatya), Devlet Bakanı Ve Başbakan Yardımcısı Kemal Satır (Elazığ), Devlet Bakanı Malik Yolaç (İstanbul, Bağımsız), Devlet Bakanı, İbrahim Saffet Omay (C.S.

İsmet İnönü'nün koalisyon teklifini kabul etmesi üzerine CHP-YTP ve Bağımsızlardan oluşmak üzere bir koalisyon kurulurken, CKMP dışarıda kaldı.¹⁰³⁵ Yeni hükümetin kurulmasıyla birlikte ilk konular arasında Kıbrıs Sorunu bulunmaktaydı. İsmet İnönü, “*Kıbrıs'ın durumu ve istikbali yeni bir sayfaya girdiğini ifade ederek, bundan sonra artık vaziyet bütün ciddiyetini ve bütün ihtimallerini muhafaza etmektedir*” dedi. Kıbrıs'a karşı tecavüzce yapılan saldırılar üzerine hükümet müdahale hakkını kullanacağını bildirdi.¹⁰³⁶

1963'de Kıbrıs'taki Türk toplumuna karşı girişilen saldırıların sistemli bir şekilde artmaya devam etmesi bir an önce hükümet kurulmasını gerektirmişti. Sonuçta 25 Aralık 1963'de İsmet İnönü yeni kabineyi kurdu. Hükümetin kurulmasıyla beraber Kıbrıs sorunu ilk konusu haline geldi. Yurdun çeşitli bölgelerinde Kıbrıs ile ilgili mitingler düzenleyen ve gençlere seslenen İsmet İnönü, “*Milli menfaatleri azim ve basiretle takip eden bir hükümet olduğuna itimat ediniz, müsterih olunuz*” dedi. Ethniki Organosis Kypriou Agoniston(EOKA) Kıbrıs Milli mücadele Örgütü'nün Kıbrıs'ta devam eden saldırıları üzerine Kıbrıs'tan getirilen yaralıları ziyaret eden İsmet İnönü'ye, basın mensupları şöyle diyorlardı: “*Çizmenizi ne zaman giyeceksiniz ?... İsmet İnönü'de ironik bir ifadeyle; “Çizmem yok, aklım var!...” dedi.*¹⁰³⁷

Üyesi, Ankara), Devlet Bakanı Vefik Pirinççioğlu (Diyarbakır) 25.12.1963-17.03.1964, Nüvit Yetkin (C.S. Üyesi, Malatya) 17.03.1964-20.02.1965, Adalet Bakanı Mehmet Sedat Çumralı (C.S. Üyesi, Konya) 25.12.1963-15.12.1964, Sırrı Atalay (C.S. Üyesi, Kars) 15.12.1964-20.02.1965, Milli Savunma Bakanı Mehmet İlhami Sancar (İstanbul), İçişleri Bakanı Orhan Öztrak (Tekirdağ), Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin (TBMM Dışından), Milli Eğitim Bakanı İbrahim Hulusi Öktem (Bursa), Ulaştırma Bakanı Abdurrahman Ferit Alp İskender (C.S. Üyesi, Manisa) 25.12.1963-15.12.1964, Mahmut Vural (Sivas) 15.12.1964-20.02.1965, Tekel Bakanı Mehmet Yüceler (Kayseri), Sanayi Bakanı Muammer Erten (Manisa), Tarım Bakanı, Mehmet Turan Şahin (Muğla), Ticaret Bakanı Mehmet Fenni İslimyeli (Balıkesir), Turizm Ve Tanıtma Bakanı Ali İhsan Göğüş (Gaziantep), İmar Ve İskan Bakanı Celalettin Uzer (Eskişehir) 25.12.1963 -15.12.1964, Cafer Sadık Kutlay (İçel) 15.12.1964-20.02.1965, Maliye Bakanı Ferit Melen (TBMM Dışından, C. S. Van Üyesi), Köy İşleri Bakanı Lebit Yurdoğlu (İzmir), Bayındırlık Bakanı Arif Hikmet Onat (Ordu), Çalışma Bakanı Bülent Ecevit (Ankara), Sağlık Ve Sosyal Yardım Bakanı, Kemal Demir (Bolu), Enerji Ve Tabii Kaynaklar Bakanı, Arif Hüdaî Oral (Denizli).” http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html. Erişim Tarihi: 12.04.2015

¹⁰³⁴ Ahmad, **Demokrasi Süreci...**, s.276.

¹⁰³⁵ **Ulus**, 21 Aralık 1963.

¹⁰³⁶ **Ulus**, 27 Aralık 1963.

¹⁰³⁷ Gökman, **a.g.e**, s.208.

Türkiye yeni ihtilâller, darbeler olasılığından, söylentilerinden kendini kurtaramadı. Sağ partilerde, özellikle AP’de DP mağdurlarının İsmet İnönü ile CHP’ye duydukları öfkenin, gösterdikleri tepkinin giderek yoğunlaşıyordu.¹⁰³⁸1964 patlak veren Kıbrıs Sorunu üzerine hükümet, Kıbrıs’a girme konusunda mecliste yaptığı görüşmede 225 Evet, 175 Hayır, 4 Boş, 1 Çekimser, oyla güvenoyu alarak, Kıbrıs meselesinin çözümüne ve çarpışmalara son verme yolunda önemli bir karar aldı.¹⁰³⁹

Kıbrıs konusunun, seçimlerde istismar edilmemesini ve milli bir davamız olduğunu söyleyen Cemal Gürsel; “*politikacılar memleket vazifelerine hakim olmalıdırlar, politikacılık sadece oy kazanmak mesleği değildir*” diyerek gelecek seçimlerde istismar edilmemesini istedi.¹⁰⁴⁰

Bu tartışmalar arasında AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala vefat etti ve cenazesi büyük bir merasimle kaldırıldı.¹⁰⁴¹ Ragıp Gümüşpala’nın vefatı üzerine AP içerisinde kongre süreci başladı. Sadettin Bilgiç, Süleyman Demirel, Tekin Arıburnu ve kesin olmamakla birlikte muhtemel adaylardan Ali Fuat Başgil arasında Genel Başkanlık mücadelesi başlamıştı.¹⁰⁴² AP, Genel Kongresi’nde ikinci bir Menderes özlemi, Demirel’in ezici çoğunlukla Genel Başkan seçilmesini sağladı. 1964 genel kongresinde Süleyman Demirel; toprak reformuna, hekimliğin sosyalizasyonuna ve grev hakkına karşı olan partisinin 1964 Türkiye’sinde iktidarın en güçlü adayı olduğunu bildirdi.¹⁰⁴³

AP sağda tehlikelere açık durumdaydı ve seçmen tabanı çiftçiler ve küçük işadamlarından oluşuyordu. Ancak partinin siyaseti giderek modern sanayi burjuvazisi ve büyük sermayenin çıkarlarına hizmet etmekteydi. Bu durum kendisine oy verenlerin birçoğunu küstürdü ve bunlar kurulan İslami ve aşırı milliyetçi partilerin başlıca hedef kitlesi haline geldiler.¹⁰⁴⁴Yeni AP lideri ilk iş olarak İsmet İnönü’nün bağımsızlarla kurduğu koalisyon hükümetini devirmeye yöneldi ve nihayet kader ağlarını ördü. İsmet İnönü, Çankaya Köşkü’ndeki bir liderler toplantısında hükümete

¹⁰³⁸ Arcayürek, **Bir Özgürlük...**, s.27.

¹⁰³⁹ **Cumhuriyet**, 5 Ocak 1964.

¹⁰⁴⁰ **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1964.

¹⁰⁴¹ **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1964.

¹⁰⁴² **Cumhuriyet**, 9 Kasım 1964.

¹⁰⁴³ Avcıoğlu, **Yön**, Yıl:3, S. 88, 4 Aralık 1964, s.4.

¹⁰⁴⁴ Zürcher, **a.g.e**, s.370.

sert eleştiriler yönelten Süleyman Demirel başkanlığındaki AP heyetine, “*Benden kurtulmak istiyorsunuz. Bunun yeri burası değil, meclistir*” dedi.¹⁰⁴⁵

1964 yılı sonlarına doğru TİP Genel Yönetim Kurulu toplantısı, 150 kişi kadar bir grup tarafından saldırıya uğradı. Kalabalık “*Moskova'ya Moskova'ya*” ve “*Kahrolsun Komünistler*” diyerek bağırıyor ve TİP’i eleştiriyorlardı. Ardından AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, parti ortak grubuna verdiği söylevde “*Halk iradeden, iktisadi ve mali sıkıntılardan şikayetçidir. Halk aşırı sol cereyanların aile, otorite, müesses nizam üzerinde ika edilen baskılardan rahatsızdır. Halk 27 Mayıs ve Türk devletinin ana müesseselerinin halk aleyhinde istismar edilmesinden şikayetçidir*” dedi.¹⁰⁴⁶

AP’nin TİP ve sola karşı tavrı CHP’de etki yarattı ve CHP bir kimlik değişimi yaşayarak yeni bir söylemle kendini ifade etti. “*İleri Türkiye Ülküsü*” başlığını taşıyan bildiriyle, CHP hedefini değiştirme yoluna gitti. Bu söylem şöyle idi:

“*Türkiye’yi sağ ve sol diktatörlüklerin uçurumundan koruyan, yoksulluğu değil, refahı yaygınlaştırarak sosyal adaleti ve güvenliği sağlayan, İktisadi ve sosyal düşüncede dogmatik kalıpları yıkan, sosyal adalet ilkeleriyle yurdun İktisadi gerçeklerini bağdaştırarak topluma ilerleme gücünü katan bir yola ulaşacaktır. Bu da ancak Ortanın Solu ile mümkündür.*”¹⁰⁴⁷

İkinci koalisyon hükümetinin dağılmasından sonra üçüncü koalisyon hükümeti güven oyu aldıktan sonra ilk olarak seçim sistemi ve seçim tarihleri üzerine mecliste görüşmeler başladı. Seçim sistemiyle birlikte siyasi partiler kanunu ile ilgili millet meclisinde yapılan görüşmeler seçim kanununa önemli değişiklikler getiriyordu. Bu değişiklikler içerisinde, genel seçimlerin Ekim ayında yapılması, nispi seçim sisteminde bakiye oyların değerlendirilmesi, tercih işaretlerinin kaldırılması ve TBMM birleşik toplantısında grubu bulunan siyasi partilerin altı aydan beri on beş

¹⁰⁴⁵ Arcayürek, **Bir Özgürlük...**, s.27.

¹⁰⁴⁶ **Son Havadis**, 13 Ocak 1965.

¹⁰⁴⁷ Teziç, **100 Soruda...**, s.293.

seçim çevresinde il ve ilçe teşkilatı kurmamış olsalar bile seçimlere katılmalarının sağlanması gibi kanunlar vardı.¹⁰⁴⁸

Yeni seçim kanunu meclisten geçti ve seçimlerin ekimde yapılması ve milli bakiye sistemini öngören bir kanun tasarısı ve birleşik oy pusulası uygulaması kabul edildi. Bu onaya tepki gösteren AP milletvekilleri engel olmaya çalıştı, fakat oylama gününde AP ve MP milletvekillerinin salonu terk etmesiyle engellenemedi. AP, seçim kanunu değişikliğinin Senato'dan geçmesini durdurmak için tedbir almaya; Toprak reformu kanununu incelemek için bir komisyon kurmaya ve bütçe görüşmeleri sırasında hükümeti devirmeye karar verdi.¹⁰⁴⁹

4 Ocak 1964 günü Millet Meclisi'nden güvenoyu aldı. Bu, Türkiye'de kurulan ilk azınlık hükümeti idi. Ancak, bu azınlık hükümetine karşı, muhalefetin oluşturduğu “*Birleşik Cephe*” nin 13 Şubat 1965 günü, Bütçeye 197 beyaz oya karşı 225 kırmızı oy vermesi üzerine, Üçüncü İnönü hükümeti istifa etti. Bundan sonra, II. Cumhuriyet'in ilk döneminin son koalisyon hükümeti, CHP dışındaki partilerin bir araya gelmeleriyle, Senatör Suat Hayri Ürgüplü'nün başbakanlığında kurulmasına karar verildi.¹⁰⁵⁰

4.4. Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti (26 Şubat 1965- 10 Ekim 1965)

İsmet İnönü başkanlığında hükümetin dağılmasından sonra Cumhurbaşkanı Gürsel, CHP muhalefette kalmak şartıyla bir koalisyon kurulmasını önerdi. II. Cumhuriyet'in ilk yasama döneminin son koalisyon hükümeti, CHP dışındaki partilerin bir araya gelmeleriyle, Senatör Suat Hayri Ürgüplü'nün başbakanlığında kurulmasına karar verildi.¹⁰⁵¹ Böylece 26 Şubat 1964'de dört partinin anlaşması sonucunda mecliste okunan hükümetin ana programı¹⁰⁵² 200 ret oya karşı 231 kabul

¹⁰⁴⁸ Naim Tiralı, “Seçim Kanunlarında Yenilikler”, **Vatan**, 25 Ocak 1965.

¹⁰⁴⁹ **Son Havadis**, 26 Ocak 1965.

¹⁰⁵⁰ Teziç, **100 Soruda...**, s.291.

¹⁰⁵¹ Ahmad, **Demokrasi Süreci...**, s.280.

¹⁰⁵² Program: 26.02.1965, Güven oylaması: 04.03.1965, Üye Sayısı: 450, Kullanılan oy: 432, Kabul: 231, Ret: 200, Çekimser: 1, Katılmayan: 5, Ancak; Güven oylaması yapılmamıştır. <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/o29.htm>. Erişim Tarihi: (27.04.2015.)

oyla kabul edildi ve yeni kabine¹⁰⁵³ belirlendi.¹⁰⁵⁴ Bu hükümetin başlıca görevi, yıl sonuna doğru ülkeyi genel seçimlere götürmek ve siyasi istikrar sağlamaktı.¹⁰⁵⁵

Yeni hükümet kurulduktan sonra 27 Mayıs Askeri Müdahalesi'nden sonra Kara Kuvvetleri Komutanı olan Emekli General Celal Alkoç, AP'ye girdi ve AP'nin öteden beri 27 Mayıs'a, orduya ve Atatürk Devrimleri'ne karşı olduğu gösterilmek istendiğini belirterek *"bu yanlışı tamamen ortadan kaldırmak için AP'ye girdim"* dedi.¹⁰⁵⁶ Askeri müdahale sonrasında yurda dönerek bir siyasi partiye katılanlardan bir başkası da eski 14'lerden Muzaffer Karan'dı. Muzaffer Karan TİP'e girdi ve TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar ihtilâli gerçekleştiren subayların partisine girişini basında şöyle ifade etti: *"TİP ile 27 Mayıs arasında bir bağlantı vardır. TİP, 27 Mayıs gerçekleştirenlerle bağlantı kurmuştu. Bu evvelden de vardı. Şimdi ise daha da kuvvetlendi."*¹⁰⁵⁷

Bunun yanı sıra TİP tarafından anayasanın 141. ve 142. maddeleri için Anayasa Mahkemesi tarafından açılan davada, ilgili maddelerin anayasaya aykırı olmadığı bildirildi ve TİP'in talebi ret edildi. Aynı gün Süleyman Demirel, AP grubuna yaptığı bir konuşmada *"Biz komünist düşmanınız. Komünizmle durmadan,*

¹⁰⁵³ "Suat Hayri Ürgüplü (C.S. Üyesi, Kayseri, Bağımsız) Devlet Bakanı Ve Başbakan Yardımcısı, Süleyman Demirel (TBMM Dışından) Devlet Bakanı Hüseyin Ataman (Ankara, MP) Devlet Bakanı Mehmet Altınsoy (Niğde, CKMP) Devlet Bakanı Şekip İnal (Hatay, YTP) Adalet Bakanı İrfan Baran (Konya, CKMP) 20.02.1965-31.07.1965 İhsan Köknel (Bağımsız) 31.07.1965-27.10.1965, Milli Savunma Bakanı Hasan Dinçer (Afyonkarahisar, CKMP) 20.02.1965-10.08.1965, Mustafa Hazım Dağlı (C.S. Üyesi, Çankırı) 10.08.1965-27.10.1965 İçişleri Bakanı İsmail Hakkı Akdoğan (Yozgat, MP) 20.02.1965-31.07.1965, İzzet Şener (C.S. Üyesi, Niğde, Bağımsız) 31.07.1965-27.10.1965 Dışişleri Bakanı Hasan Esat Işık (TBMM Dışından) Maliye Bakanı Mehmet İhsan Gürsan (İzmir, AP) Milli Eğitim Bakanı Nevzat Cihat Bilgehan (Balıkesir, AP) Bayındırlık Bakanı Orhan Alp (TBMM Dışından) Ticaret Bakanı Mustafa Macit Zeren (C. S. Üyesi, Amasya, AP) Sağlık Ve Sosyal Yardım Bakanı Mehmet Faruk Sükan (Konya, AP) Gümrük Ve Tekel Bakanı Ahmet Topaloğlu (Adana, AP) Tarım Bakanı Turhan Kapanlı (C. S. Üyesi, Sakarya, YTP) Ulaştırma Bakanı Mithat San (Gaziantep, Ytp) 20.02.1965-31.07.1965 Kazım Yurdakul (C. S. Üyesi, Sakarya, Bağımsız) 31.07.1965-27.10.1965 Çalışma Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil (C. S. Üyesi, Bursa, AP) Sanayi Bakanı Ali Naili Erdem (İzmir, AP) Enerji Ve Tabii Kaynaklar Bakanı Mehmet Turgut (Afyonkarahisar, AP) Turizm Ve Tanıtma Bakanı Ömer Zekai Dorman (İstanbul, MP) 20.02.1965-28.08.1965, İsmail Hakkı Akdoğan (Yozgat) 28.08.1965-27.10.1965 İmar Ve İskan Bakanı Ali Recai İskenderoğlu (Diyarbakır, YTP) Köy İşleri Bakanı Seyfi Öztürk (Eskişehir, CKMP) 20.02.1965-10.08.1965 Mustafa Kepir (Yozgat) 10.08.1965-27.10.1965," <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HB29.htm>. Erişim Tarihi: 27.04.2015.

¹⁰⁵⁴ Ahmad, **Demokrasi Süreci...**, s.281.

¹⁰⁵⁵ Ahmad, **Modern...**, s.165.

¹⁰⁵⁶ **Cumhuriyet**, 11 Mart 1965.

¹⁰⁵⁷ **Cumhuriyet**, 28-29 Mayıs 1965.

yılmadan mücadele edeceğiz. Biz aşırı sol cereyanlarla mücadeleye kararlıyız. Türkiye'ye Komünizm giremez; çünkü nüfusunun % 98'i Müslüman'dır" dedi.¹⁰⁵⁸ 29 Mayıs'ta tekrar konuşma yapan Süleyman Demirel, sınıf kavgasına müsaade etmeyeceklerini ve tüm partilerin TİP'e karşı bir olunması gerektiğini savundu.¹⁰⁵⁹Buna karşılık TİP Başkanı Aybar ise; Süleyman Demirel'e karşı şöyle seslendi:

*“Başbakan Yardımcısı sınıf kavgasını mı önlemek istiyor ? O halde hemen petrolü millileştirsin, topraksıza toprak versin, herkesten gücüne göre vergi çıkarsın, işsizlik sigortası kanununu getirsin. Anayasayı eksiksiz tamamlasın. Yoksa sınıf kavgalarını önlemek sözünün altında yatan gerçeğin bugünkü bozuk düzeni ayakta tutmak çabasından başka bir şey olmadığı ortaya çıkar.”*¹⁰⁶⁰Partiler arası tartışmalar bu şekilde devam ederken seçim tarihinin 10 Ekim 1965 tarihinde yapılacağı bildirilmesi üzerine partiler seçim hazırlıklarına başladılar.

4.4.1. 1965 Genel Seçimleri

1965 Genel Seçimlerine gergin ve tartışmalı bir siyasi atmosfer içinde gidildi. Çok partili hayata yönelik bütün siyasi denemelerimizde başımıza gelen her kötü akıbette siyasî bünyelerin sürekli iki kampa ayrılması ve her kampın kendi partizan emelleri uğruna, millî menfaatlere gereken önemi verememesi gerçek demokrasinin oluşmasını engelledi. Bugüne kadar yuvarlak lâflarla ve bu yuvarlak lâfları hiç durmadan tekrar etmekle toplumların siyasi meselelerinin hal yoluna giremediğini yakın geçmişte gerçekleşen 27 Mayıs Askeri Müdahalesi açıkça ispat etti. Memlekette demokrasi vardır, yoktur, tartışmaları senelerce devam etti ve nihayet 27 Mayıs 1960 da, bu tartışmalar en hararetli safhada iken, ihtilâl ile bu tartışmalar sona erdi ve yeniden demokrasi yolunda önemli bir adım atıldı.

Siyasi partilerin anlaşmasının sonucunda kurulan dördüncü koalisyon hükümetinin görevi seçimlere kadar ülkenin yönetimine vekaleten bakarak seçimler sonucunda iktidarı kazanan tarafa teslim etmektir. Sonuçta hükümet kuruldu ve meclis 10 Ekim 1965'te seçimlerin yapılmasına karar verdi. Siyasi partiler ise seçim tarihinin

¹⁰⁵⁸ Cumhuriyet, 30 Mayıs 1965.

¹⁰⁵⁹ Son Havadis, 30 Mayıs 1965.

¹⁰⁶⁰ Cumhuriyet, 31 Mayıs 1965.

belli olmasına müteakip, seçim çalışmalarına başladılar. AP, 1965 seçim çalışmalarında komünizm aleyhtarlığını seçimlerde kendine propaganda yaptı ve halkın Demokrat Partiye olan ‘Demir Kırat’ söyleminden esinlenerek beyaz atı da kendisine sembol olarak kabul etti. Bu açık bir şekilde eski Demokratlara seslenmenin bir yoluydu. Bununla beraber Manisa’dan AP milletvekilliğine adaylığını koyan Neriman Ağaoğlu, Samet Ağaoğlu adına seçim kampanyalarına başladı.¹⁰⁶¹

AP, “*Vatan İçin El Ele Verelim*” milli bir devlet ve hükümetin kurulmasını gerçekleştirelim diyordu. İsmet İnönü ise, AP zaferinin geçmişe dönüş olacağını söyleyerek, AP politikacılarını beyaz atın mirasını paylaşmaktan başka amacı olmayan kimseler olarak tanımladı.¹⁰⁶² 1965 Seçimleri Demirel hükümetinin vaatleri şöyle ifade edildi. Yeni bir seçim sistemi, basın suçlarının affı, servet beyannamelerine son vermek, özel sektöre hükümet yardımı, yabancı sermayenin desteklenmesi.¹⁰⁶³ Diğer taraftan Süleyman Demirel, AP’nin miras partisi olmadığını ve siyasi öç alma gibi bir amacının olmadığını belirterek AP, “*milletin sinesinden gelen, milletin öz malı ve öz çocuğu olan bir partidir*” dedi.¹⁰⁶⁴

Bu dönemde yine ağa, bey ve şeyhlerin belli bölgelerdeki oy egemenliği o bölgeler üzerinde önemli oranda etkisini göstermeye devam etmekteydi. Köylüyü ve egemenliği altında bulunan halkı her yönden tam bir çember içinde tutan bu güçler, ellerinde tuttıkları bu kitlelerin oylarını istedikleri yönde kullanabilmekteydiler. Buna paralel olarak da bütün partiler pre-kapitalist düzende olan bu sistemden yararlanmaktaydılar. 1965 seçimlerinde Diyarbakır’da seçime katılan bütün partiler, TİP de dahil olmak üzere buldukları bölgede önemli konuma sahip olan ağa, bey vb. kişileri aday olarak gösterildi ve bu kişilerin konumundan yararlanılmaya çalışıldı.¹⁰⁶⁵

Artvin Hopa’da bir konuşma neşreden AP milletvekili Şadi Pehlivanoğlu, “*CHP'ye oy verenler MoskofTUR*” dedi. Seçim kampanyaları hakkında bilgiler veren Cumhuriyet gazetesi ise seçimleri “*Van'da seçim mücadelesi ağalar, şeyhler ve hacılar arasında oluyor*” şeklinde ifade etti. Radyoda ilk seçim konuşmasını yapan

¹⁰⁶¹ Cumhuriyet, 21-22 Temmuz 1965.

¹⁰⁶² Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok...*, s.297.

¹⁰⁶³ A.g.e, s.299.

¹⁰⁶⁴ A.g.e, s.300.

¹⁰⁶⁵ Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni...*, s.1193.

CHP Genel Sekreteri Kemal Satır, İstanbul'daki seçim kampanyasında 15.000 Rum'un Türkiye'den çıkarılacağını söyledi.¹⁰⁶⁶ Ardından CHP, memleket için siyasetini açıklayan “*Beyaz Kitap*” adlı yayınıyla gelecek olan seçimlere hazırlık yapıyordu. Dikkatlice ve büyük bir titizlikle hazırlanan bu kitap ile birlikte hiç bir şekilde CHP, aleyhinde yorumlanacak bir madde bırakılmadı.¹⁰⁶⁷

1965 seçimlerinde “*CHP Söz Veriyor*” adlı sloganla propagandasını yürüten CHP, toprak reformu, planlama, devletin kuracağı firmalar ve siyasal şartlara bağlanamayan dış yardımlara vurgu yaptı.¹⁰⁶⁸ 1965 seçimlerine Trabzon'da devam eden CHP'den Satır; “*27 Mayıs'ta yıldırım çarpmış sakat beygirden medet umuyorlar*” diyerek AP'yi sert bir şekilde eleştirdi.¹⁰⁶⁹ İsmet İnönü, seçim çalışmalarına ortanın solu sloganı ile girerken “*Devlet de, Anayasa da, CHP de Ortanın Solundadır*” dedi ve AP'nin de seçim çalışmalarını eleştirerek 1. Demir Kırat gibi AP'de yurdu tehlikeye düşüreceğini ifade etti.¹⁰⁷⁰ Yine; İstanbul mitinginde 100.000 kişiye seslenen İsmet İnönü, “*Adalet Partisi 1. Demir Kıratın yolundadır*” dedi.¹⁰⁷¹

1965 seçimlerine AP-CHP 67, CKMP-YTP 48, TİP 51, MP 34 ilde seçimlere katıldı.¹⁰⁷² Seçim propagandası sürecince AP'ye fazla yüklenmeyen Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı, Süleyman Demirel'in çok cömert olduğunu, ceplerine fabrika doldurduğunu, planı programı bir tarafa bırakıp, gittiği her yerde dinleyicilere cebinden fabrika dağıttığını söyledi.¹⁰⁷³ Bununla birlikte eski Adalet Bakanı İrfan Baran CKMP'den istifa etti ve AP'ye girdi. Alparslan Türkeş'in CKMP'ye girmesiyle kişisel hırslarını sürdüren eski cunta üyelerinden kurulu bir topluluk haline geldiğini ve bunun seçimler için hazırlanan adaylardan anlaşıldığını söyledi.¹⁰⁷⁴

¹⁰⁶⁶ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok...**, s.276.

¹⁰⁶⁷ **Ulus**, 29 Temmuz 1965.

¹⁰⁶⁸ **Ulus**, 18 Eylül 1965.

¹⁰⁶⁹ **Vatan**, 20 Eylül 1965.

¹⁰⁷⁰ **Cumhuriyet**, 8 Ekim 1965.

¹⁰⁷¹ **Vatan**, 9 Ekim 1965.

¹⁰⁷² **Vatan**, 29 Ağustos 1965.

¹⁰⁷³ Abadan, **a.g.e.**, s.195-196.

¹⁰⁷⁴ **Milliyet**, 3 Eylül 1965.

1965 seçimleri çalışmalarında topladığı çeşitli vesikalarla Yüksek Seçim Kuruluna başvuran AP, TİP muhayyel bir partidir iddiasıyla seçime katılma hakkının iptal edilmesi için başvururken, TİP, AP'yi seçimleri kaybetmekten korktuğu iddiasını öne sürdü.¹⁰⁷⁵ 10 Ekim 1965'de yapılan genel seçimlerde, kayıtlı seçmenlerden 13.679.753'den 9.748.678'i oy kullandı. Bu seçimlere katılım oranı, 71.3 olurken, geçerli oy sayısı: 9.307. 563 idi.¹⁰⁷⁶

1965 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları¹⁰⁷⁷

Parti Adı	Oy Oranı	Milletvekili
AP	% 52. 67	240
CHP	% 28. 87	134
CKMP	% 2. 25	11
MP	% 6. 29	31
YTP	% 3. 74	19
Bağımsızlar	% 3. 2	1
TİP	% 2. 98	14
CKMP	% 2. 25	11

Doğan Avcıoğlu, 1965 seçim sonuçlarını, 1960 Mayıs'ında süngüyle gidenler, 1965 Ekim'inde büyük oy çoğunluğu ile iktidara geldiler şeklinde yorumladı.¹⁰⁷⁸ 1965 seçimlerinde 1950'den sonra en az oyunu alan CHP'de bütün suçlar ortanın solu sloganına yükleniyordu ve o günden sonra parti içerisinde bölünmeler meydana geldi. Seçimlerin belki de en önemli sonucu Türk siyasetinde TİP'in bir sosyalist parti olarak ortaya çıkmasıydı. 13 Ekim 1965'de Akşam gazetesine vermiş olduğu bir demeçte Çetin Altan'ın da dediği gibi; kapitalist bir hükümetin sadece bir kapitalist muhalifi olmayacaktı. Aslında seçimler nispi temsil sistemi yerine, eski çoğunluk sistemine göre yapılmış olsaydı AP'nin zaferi muhtemelen daha büyük olacaktı ve küçük

¹⁰⁷⁵ Cumhuriyet, 5 Eylül 1965.

¹⁰⁷⁶ <http://www.ysk.gov.tr/ysk> (Erişim Tarihi: 01.06.2015.), 10 Ekim 1965 Seçim Sonuçları Tablosu için ayrıca Ek'ler bölümüne bakınız.

¹⁰⁷⁷ <http://www.ysk.gov.tr/ysk> (Erişim Tarihi: 01.06.2015)

¹⁰⁷⁸ Avcıoğlu, "Yeni Dönem," **Yön**, Yıl: 4, S. 134, 22 Ekim 1965, s.3.

partilerin hiç biri meclise giremeyecekti. Bu belki de 27 Mayıs Devrimi'nin getirmiş olduğu en önemli başarısıydı ve AP, bunu yenmeye çalışacaktı.¹⁰⁷⁹

Seçim sonuçlarının ardından, % 52. 67 oy oranı ile AP, büyük çoğunluk sağlayarak iktidarı ele aldı.¹⁰⁸⁰ 1965 genel seçimlerinde, TİP kullanılan geçerli oyların % 3'ünü alarak Millet Meclisi'nde 15 sandalye elde etti. Bunun 13'ü, o tarihlerde uygulanan milli bakiye sistemi dolayısıyla, milli seçim çevresinden gelmişti. 15 Ekim 1965 seçimlerinde, TİP'in Millet Meclisi'nde grup kurabilecek ölçüde yer alması, parti için önemli bir gelişmeydi.¹⁰⁸¹

10 Ekim 1965 Seçimleriyle demokrasi yolunda önemli bir adım atıldı ve demokratik düzene geçiş sağlandı. Seçimler sonucunda Adalet Partisi oyların büyük bir çoğunluğunu elde ederek 27 Mayıs sonrasında partileşme süreciyle ilk kez tek başına iktidara geldi. Kabine teşkil edildikten sonra hükümet kuruldu.

Hükümetin kuruluşu ile birlikte farklı görüşteki fikirleri içersinde bulunduran parlamentoyu Çetin Altan şöyle ifade ediyordu.¹⁰⁸²

“Bir CHP milletvekili; Yahu sizin için ne diyorlar biliyor musun, dedi. Ne diyorlar, dedim. Komünistlerin hepsi de bıyıklı, Stalin ceketli, üstelik kırmızı bir kordonun içinde oturuyorlar, diyorlar. Önce şaka ediyordum zannettim... Ama sonradan bu sözü duyan AP' lilerin toplantı salonunda bizlere dik dik bakarak önümüzden geçtiklerini fark ettim. Bir tanesi arkadaşşıma: Yok yahu kırmızı kordon onlara ait değil, yandaki sıralara ait, diyordu. Öteki de; Evet ama hepsi de bıyıklı, diyordu. Kendi aralarında; Bıyıklarına bilmem ne edeyim diyerek uzaklaştılar. “Cici Demokrasinin” fısıltılı iltifatı daha ilk oturum alırken kendini göstermeye başlamıştı...”

¹⁰⁷⁹ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok...**, s.299.

¹⁰⁸⁰ **Vatan**, 12 Ekim 1965.

¹⁰⁸¹ Teziç, **a.g.e**, s.322.

¹⁰⁸² Çetin Altan, **Ben Milletvekili İken**, 3. Baskı, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1979, s.14.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SİYASİ PARTİLER İÇERİSİNDEKİ KUTUPLAŞMALAR VE GELİŞMELER

I-ASKERİ MÜDAHALE SONRASI CHP'DE YAŞANANLAR

1.1. Cumhuriyet Halk Partisi XV. Kurultay

27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi sonrasında siyasi partilerin kuruluşundan sonra Cumhuriyet Halk Partisi'nde kurultay hazırlıkları başladı. İhtilâl sonrasında yapılan XV. CHP Kurultayı şiddetli çatışmalara sahne olmuştur. 24 Ağustos 1961 yılında toplanan kurultay; bir liste savaşı yaşanmış, ekonomik durum, sosyal konular ve seçim unutulmuştur.¹⁰⁸³

İç çatışmaların temel noktasını CHP Genel Başkanı İsmet İnönü ile CHP Milletvekili ve Genel Sekreter adayı olan Kasım Gülek arasındaki mücadeleler oluşturmaktaydı. Öyle ki kurultayın ilk saatlerinden itibaren İsmet İnönü, eski genel sekreter Kasım Gülek'e cephe alarak şunları ifade etti:

“Parti içi meselede vatandaş, ciddiyetten uzak gördüğü hafif manzaralar için üzülmemektedir.” Bu ifadesiyle İsmet İnönü eski genel sekretere karşı tavrı almıştı. Öte yandan, Kasım Gülek, tabanın desteğine sahip olduğu için parti bünyesinde kuvvetli bir durumdaydı. Karşılıklı atışmalar içerisinde devam eden kurultay toplantısında Kasım Gülek ile İsmet İnönü arasında tartışma patlak verdi. Kurultay'ın ilk gününde karşılıklı atışmalar içerisinde geçen bu mücadelede, delegelerin aklını meşgul eden ve eleştiri getirilen mesele kurultayın ikinci günü, öğleden sonra açıkça ortaya atıldı. Delegeler, CHP Genel Sekreteri İsmail Rüştü Aksal tarafından okunan raporunun tenkidini Genel Merkez'e teşekkür ederek yapmaya başladı ve Manisa delegesi şöyle dedi: *“Genel Merkeze şimdi biraz târizde bulunacağım.”* Dikkatler birden hatip üzerinde toplandı. Ardından Manisa delegesi konuşmasına şöyle devam etti:

¹⁰⁸³ Bilâ, a.g.e, s.188.

“Bir meselenin raporda yer alış şeklini pek gözüm tutmadı. Bu mesele CHP Meclisi içinde yapılan bir iç tebeddülât ile ilgilidir. Raporda, 'eski Genel Sekreter istifa etti, yerine yenisi tayin edildi' demekle iktifa edilmiştir. Biz sebebi merak ediyoruz. Acaba suçlu kimdir? Raporda bu husus belirtilmeliydi.”¹⁰⁸⁴

Bu konuşmadan sonra kurultay başkanı İbrahim Saffet Omay şunları dile getirdi:¹⁰⁸⁵

“Durgun sular kirli olur, akan derelerin temizliği malûmdur. Efendiler, Ortada bir mesele vardır. Bir Genel Sekreter istifa etmiştir ve yerine bir yenisi tâyin edilmiştir. Genel Sekreter niçin istifa etmiştir? Bu soruların cevabını vermek biz CHP meclisine düşmez. İstifanın hikmetini izah edecek olan zat, istifayı yapan zattır. Eğer isteniyorsa, istifayı yapan zat gelip cevap vermelidir.”¹⁰⁸⁶

Kasım Gülek 1959 yılında istifa etmesinin nedenini¹⁰⁸⁷ açıklayınca İsmet İnönü cevap vermek istemiştir. Ancak delegeler, İsmet İnönü'nün konuşma yapmak isteyen önergesini reddettiler. İsmet İnönü'de delegelerin tüm bu muhalefetine karşı kürsüye çıktı ve kurultayda tüm delegelerin gözleri İnönü üzerinde yoğunlaşırken, İnönü kürsüye çıkarak şu konuşmayı yaptı.

“Bu partinin hafif adamlara tahammülü yoktur. Bunlar, sabahleyin erken kalkacaklar, sonra âlâyı vâlâ ile kurultay basacaklar, kongrelerde gövde gösterisi yapacaklar. Sırık hamallarının omuzlarında kurultaylara gelecekler. Ben bunu kabul etmiyorum. Reddediyorum! Sabahleyin erken kalkan babayiğitlerin kongreleri, kurultayı basmalarını kabul etmiyorum. Demek ki içimizde gürültüyle omuzlarda kongrelere gitmek isteyenler vardır. Onu dinleriz ama çoğunluğun dediği olur diyerek, aksine hareket etmek isterseniz bana zorla hiçbir şey yaptıramazsınız. Partim için katıyen lüzumlu kabul etmezseniz size hürmeti bakidir. En son arkadaşınız olarak emanetinizi taşımam derim. Kabul etmezseniz, başkan seçmezseniz.”¹⁰⁸⁸

¹⁰⁸⁴ **Akis**, 28 Ağustos 1961., s.9.

¹⁰⁸⁵ **Akis**, 28 Ağustos 1961., s.10.

¹⁰⁸⁶

¹⁰⁸⁷ “Kasım Gülek’in istifa nedeni CHP’nin 1950’de seçimleri kaybetmiş olması, kimilerinin partinin adının değiştirilmesi, kimileri Altı Ok’un kaldırılmasını, bazıları da İnönü’nün çekilmesini istemesiydi. Kasım Gülek’in CHP için ‘1950’de kapıları kapanmış bir parti ve sokağa çıkmaya cesaret edemeyen partililer’ sözünü kullanması parti içerisinde kıyameti koparmıştır.”, Ayrıca Bkz. Bilâ, **a.g.e**, s.189-190.

¹⁰⁸⁸ **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1961.

Bu konuşma ile İnönü delegelere ‘Ya O Ya Ben’ derken; öte yanda İnönü’nün parti içerisinde otoritesinin sarsıldığının göstergesi olmuştu. Gülek için de siyasi hayatın sonu olmuştur. Kurultay seçiminde sonuçları oturuma başkanlık eden Başkan Lebit Yurdoğlu açıkladı. Kurultay salonunu Hasan Reşit Tankut, Emin Soysal, Turgut Yeğenağa, Melih Kemal Küçüktepepınar ile Yılmaz Mete idare edeceklerdi.¹⁰⁸⁹

Kurultaya açıkladığında salon alkıştan inliyordu. Sonuçta, genel başkanlık ve genel sekreterlik seçimi oylaması başladı. İsmail Rüştü Aksal, Kasım Gülek’in aldığı 335 reye karşılık 957 rey alarak genel sekreter olurken, İsmet İnönü 1309 oydan 1164’ünü alarak yeniden genel başkan oldu.¹⁰⁹⁰ Gülekçiler tasfiye edildikten sonra parti meclisi üyeleri ise şu kişilerden oluşuyordu:

Mebrure Aksoley, Muammer Aksoy, Osman Alişiroğlu, Sırrı Atalay, Cihat Baban, Tahsin Bekir Balta,, Fazıl Şerafettin Bürge, Fethi Çelikbaş, Vedat Dicleli, Avni Doğan, Bülent Ecevit, Feridun Ergin, Halil Sezai Erkut, Turhan Feyzioğlu, Ali İhsan Göğüş, Turgut Göle, Ferda Güley, Şemsettin Günaltay, Turan Güneş, Şevket Raşit Hatiboğlu, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Sahir Kurutluoğlu, Ferit Melen, Emin Paksüt, Atıf Ödül, İlhami Sancar, Kemal Satır, Fuat Sirmen, Orhan Öztrak, Nüvit Yetkin, Cemal Yıldırım, Lebit Yurdoğlu, Cahit Zamangil.¹⁰⁹¹ Ertesi gün toplanan parti meclisinde genel sekreter yardımcılıklarına Orhan Öztrak ve Kemal Satır seçilmişlerdir. Merkez Yönetim Kurulu ise şu üyelerden oluşmaktaydı: Bülent Ecevit, Nüvit Yetkin, Kemali Beyazıt, Turgut Göle, Ferit Melen, Turhan Feyzioğlu, Turhan Güneş, Emin Paksüt.¹⁰⁹²

XV. Kurultayda ki Gülek operasyonu, tüzük değişikleriyle perçinlenmiştir.¹⁰⁹³ XV. Kurultay’da İnönü, yeni parti meclisini oluşturduktan sonra parti tüzüğünde de bazı değişiklikler yaptı. Kurultay da yapılan en önemli değişiklik ise genel sekreteri seçme yetkisinin kurultaydan alınıp, parti meclisine verilmesiydi.¹⁰⁹⁴ Ardından XV. Kurultay’da ‘Temel Hedefler Bildirisi’ adlı bir beyanname yayınlanmıştır. Bu bildiride

¹⁰⁸⁹ Akis, 28 Ağustos 1961., s.6.

¹⁰⁹⁰ Akis, 28 Ağustos 1961., Cumhuriyet, 28 Ağustos 1961.

¹⁰⁹¹ Cumhuriyet, 29 Ağustos 1961.

¹⁰⁹² Bilâ, a.g.e, s.191.

¹⁰⁹³ A.g.e, s.190.

¹⁰⁹⁴ İsmet İnönü, Defterler (1919-1973), 1. Baskı, Cilt: 2, Yapı Kredi Yayınları, Haz. Ahmet Demirel, İstanbul, 2001, s.836.

geçmişin kırılganlıklarından söz edilmekte, kalkınma, güvenlik, güler yüzlü idare, refah devleti ilkeleri sıralanmaktaydı. Bu bildiriye göre; köylerde doğrudan doğruya köy grupları arasında kurulacak merkezler yoluyla medeni hizmetler köylü yurttaşlara ulaştırılacaktı.¹⁰⁹⁵Ardından, CHP Meclisi üyesi Turhan Feyzioğlu bir konuşma yaparak şöyle dedi:

*“CHP Programına uygun olarak gösterilen amaçlara 27 Mayıs devriminden sonra erişilmiştir.”*¹⁰⁹⁶

Kendini Türk milletinin esenliğine adanmış bulunan CHP'nin 1961 yılı seçimleri öncesi “Temel Hedefler Beyannamesi”ni aynı heyecanla okudu. CHP'nin Temel Hedefler Beyannamesi'nde pek çok mesele gün ışığına çıkarılmış ve sağlanmıştır. İlk olarak CHP, bütün vatandaşları huzur ve sükûna kavuşturacak bir idarenin ve bir nizamın teessüsünü başlıca gaye edinmiş bulunmaktaydı. Bunun yanında iktisadi ve sosyal kültürün gelişmesi önemli bir yer işgal etmektedir. Refah artımından köylüsüyle, kentlisiyle bütün yurttaş adil bir düzen içinde faydalanabilecektir. Bu arada ihmale terk edilmiş iş gücü değerlendirilecek, müesseseleşme ön plana alınacak, iktisadi kalkınma sosyal adalet içinde olacaktır.¹⁰⁹⁷

II- Cumhuriyet Halk Partisi XVI. Kurultay

1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden sonra anayasal düzenin yerleşmesi ve demokratik rejimi yaşatma gerekçeleriyle, 1961 - 1965 yılları arasında, CHP tek başına iktidar olabilecek çoğunluğa sahip olmadığı halde hükümet sorumluluğunu yüklendi. Ancak üç buçuk yıllık bu sürede, Birinci ve İkinci İnönü koalisyonlarının karşılattığı önemli rejim sorunları 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 Talat Aydemir olayları parti bünyesinde de gedikler açtı.¹⁰⁹⁸ Ayrıca bu dönemde AP ve YTP'nin Doğu Anadolu'da ağaların geri dönüşü üzerine hazırlıklara başlamaları, hükümetin sağa verdiği kaçınılmaz bir taviz olarak değerlendirildi ve bu verilen tavizlere karşı bir tepki oluştu. 12 Ekim 1962 günü siyasal afa ilgili oylama, parti içindeki kavgaları daha da aydınlatarak, çatışmayı biraz daha sertleştirmiştir. Kasım Gülek, Tedbirler Kanunu ve grup kararlarına aleyhte oy vermekle suçlanırken, Mecliste yapılan

¹⁰⁹⁵ A.g.e, s.191-192.

¹⁰⁹⁶ Akis, 28 Ağustos 1961., s.14-15.

¹⁰⁹⁷ Akis, 28 Ağustos 1961., s.15.

¹⁰⁹⁸ Teziç, **100 Soruda...**, s.292.

oylamada 4 CHP milletvekili siyasal af yasasına olumsuz oy vermiştir. Bunlar: Sabri Vardarlı, Şükrü Koç, Necip Mirkelamoğlu ve İsmail Ertan. Ertesi günde Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “*CHP’nin birçok konuda Atatürk ilkelerinden ödün verdiğini*” ifade ediyordu.¹⁰⁹⁹

Cumhuriyet gazetesi köşe yazarı Ecvet Güresin, gazete de yazmış olduğu bir köşe yazısında CHP içerisindeki kaynaşmaların tamamen bünyevi ve aşağıdan yukarıya doğru geliştiğini ifade ederek şunları dile getirmiştir:

*“CHP’nin gittikçe artan bir rahatsızlık geçirdiği kesin. Bu rahatsızlıklar karma meclis zamanında başlamış, ancak genel seçimler ümidiyle ‘ayakta tedaviye’ tabii tutulmuş olan partinin bu rahatsızlığı aslında birinci ve ikinci koalisyonların kurulmasıyla falan doğrudan doğruya ilgili değildir. Tamamen bünyevi ve aşağıdan yukarıya doğru gelişmektedir.”*¹¹⁰⁰

CHP siyasetinden hayal kırıklığına uğrayan ve hiçbir faaliyet gösteremediğini öne süren çok sayıda genç üye partiden istifa etti. İstifaların en büyük nedeni, başta halkçılık ve laiklik olmak üzere, Atatürk ilkelerinden ödün verilmesiydi. Ayrıca CHP’nin Halkevleri ve Köy Enstitüleri’nin açılması için hiç bir çaba sarf etmediği öne sürülüyordu.¹¹⁰¹

Bunun yanı sıra CHP’nin o günlerde moralsiz olduğunu ve CHP’nin Atatürk ilkelerinde gedik açtığını bildiren Yakup Kadri Karaosmanoğlu CHP içindeki tartışmaları şöyle ifade ediyordu:

“Biz, buraya, bir vakitler Demokrat Partililer’e atfedilen bu çirkin hareketleri tekrara mı geldik? diye haykırmaktan kendimi alamamıştım. Bu sözümü, o zaman basın locasından gazetelere tamamıyla tersine aksettirilmiş olduğu için ertesi gün Ulus’taki başyazımın altında ağzımdan çıktığı şekliyle düzeltmekten de çekinmemiştim. Hattâ, daha ileri giderek İsmet Paşa’ya gönderdiğim özel bir mektupta: Halk Partisi saflarında oturmaktan utanç duyduğumu da bildirmiştim. Gerçekte duyduğum ise yalnız bir utanç değil, bir vicdan azabı idi. Bu azap bende, 27 Mayıs ihtilâlinde sonra Halk Partisi kadrosu içinde sezdiğim şüphe ve endişe verici birtakım gizli faaliyetler üzerine belirmeye başlamıştı. Yazdıklarımın bundan önceki kısımlarında objektif birer

¹⁰⁹⁹ Bilâ, a.g.e, s.199.

¹¹⁰⁰ Cumhuriyet, 12 Temmuz 1962.

¹¹⁰¹ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, Türkiye’de Çok..., s.257.

müşahede şeklinde açıklamaya çalıştığım o faaliyetlerden memleketin yakın geleceği için hayırlı sonuçlar ummuyordum. İhtilal bence, hasta bir cemiyet bünyesine yapılan ameliyat demektir. Ameliyat yapılmıştı ama, neşterin vurulduğu yerden hâlâ irin akıyordu. Zira, orası birtakım haşin eller tarafından tırmalanıp durmakta idi. Oysa, bunun tam tersine olarak, yaranın büyük ihtimamla sarılıp tımarlanması gerekirdi. Ortada bunu yapacak ya da yapması icab eden tek adam bence İsmet Paşa idi. Fakat, heyhat, görüyordum ki, asıl ihtilal İsmet Paşa'da olmuştu” diyerek CHP'nin Atatürk ilkelerinden saptığını ifade etti ve partiden yollarını ayırdı.¹¹⁰²

Bu olaylar CHP içerisinde kaynaşmalara sebep oldu. Çünkü parti içerisinde Başbakan ve Genel Başkan İsmet İnönü'nün istifa etmesini isteyenler bulunmaktaydı. Ayrıca, ihtilâl sonrası ikinci koalisyon hükümetinin kurulduğu günde mecliste güven oylamasında CHP grubunda 31 milletvekili olumsuz oy vermişti. Parti içinde olumsuz tavır gösteren milletvekillerinin vermiş olduğu imzalı bildiride adları geçen 31 milletvekilinin muhalefeti, CHP'de yeni bir mücadelenin hızlandığının göstergesi olmuştur. Bu milletvekilleri CHP yönetimini şiddetle eleştirmişlerdir. Partililer, parti hükümetinden beklediği yardımı görememiş, İş, yol, eğitim, elektrik, sağlık hizmetleri isteyen tabana karşı CHP yöneticilerinin cevabı *'partizanlık yapmayalım'* olmuştur. Bütün bunlara CHP'nin hükümet ortaklarına vermiş olduğu ödünlerde eklenince parti içi muhalefet güçlenmiş ve daha da gelişmiştir.¹¹⁰³

20-22 Temmuz 1962 yılında toplanan CHP küçük kurultayı, partinin tavan ile taban arasındaki sert tartışmalar için bir aracı olmuştur. İl başkanları halkın isteklerini bildirir ve onları sahipsiz ve ilgisiz bıraktıklarını söyleyerek parti yöneticilerini şiddetle eleştirmişlerdir.¹¹⁰⁴ Ardından genel başkan İnönü ise *'daha çok çekeceksiniz'* dercesine şu konuşmayı yapmıştır:

“Eski ıstırap ve dertlerin çaresini bulamadık diye şikayet edenler vardır. Dayanışma ve vefanın gerekleri yerine getirilmedi diyerek şikayet edenler vardır. Ben eminim ki, bu şikayetlere en çok hedef olan arkadaşlar sizlersiniz... Bugün CHP'nin

¹¹⁰² Karaosmanoğlu, a.g.e, s.285-286.

¹¹⁰³ Bilâ, a.g.e, s.197.

¹¹⁰⁴ A.g.e, s.198.

*elinde olan iktidar uzlaşma iktidarudur. Şikayetlerin tamiri uzlaşmaya, vatandaşların sabırlarına, ülkeyi anlamalarına ve iyi ilişkileri takdir etmelerine bağlıdır.”*¹¹⁰⁵

CHP içinde tartışmaların yaşandığı günlerde 26 Eylül 1962’de Devlet Plânlama Teşkilâtı’ndaki (DPT) teknik danışmanlar, hükümet planını etkisiz kılacak şekilde sulandırdığı gerekçesiyle istifa ettiler. Başbakan Yardımcısı Ekrem Alican ile anlaşmazlığa düşmüşler ve bu konuda Başbakan İsmet İnönü Alican’a arka çıktı. Bu durum üzerine İsmet İnönü’ye karşı istifa protestoları yapıldı. İlginç olanda şuydu ki, İsmet İnönü’ye bu konuda destek verenler de AP’lilerdi.¹¹⁰⁶ Sonuçta, 1962 yılında, Nihat Erim, Kasım Gülek, Avni Doğan ve Turgut Göle, parti içi demokrasi, halka inme ve parti teşkilâtının dileklerine kulak verilmesi konularına yeterince eğilinilmediği gerekçesiyle, parti liderine karşı açıkça cephe aldılar. Uyuşmazlığın giderek artması üzerine, CHP Müşterek Haysiyet Divanı, 9 Aralık 1962’de Kasım Gülek, Nihat Erim ve Avni Doğan’ın, geçici olarak partiden ihraç edilmelerine karar verdi.¹¹⁰⁷ Ardından Genel Başkan İsmet İnönü ise ifşaat niteliğinde bir konuşmayla; 14 Aralık 1962 günü toplanan XVI. Kurultay’da İsmet İnönü, Nihat Erim ve Kasım Gülek’i CHP’yi yeni bir askerî yönetim macerasına sürüklemekle itham etti. Ardından kurultayın açılış konuşmasında şunları ifade etti:¹¹⁰⁸

“Bugün CHP olarak iç bünyemizde şimdiye kadar geçirdiğimiz buhranlardan bir önemlisini daha geçirmekteyiz. Uzun müddet sabrettikten sonra, nihayet partimizin maruz kaldığı hastalıkları partililere ve memleket umumî efkârına anlatmaya çalışıyorum. Benim bu teşebbüsüm süratle tepki yarattı. CHP’nin Genel Başkanı olarak benim davranışım, benim elimle takip olunan parti politikası aleyhinde bildiğiniz partili milletvekilleri ve senatörün tecavüze geçmelerine sebep gösterildi. Bunun üzerine Parti Merkez İdaresi mesuliyetini hissederek Haysiyet Divanlarına başvurdu. CHP idarecilerinin, benimle beraber, rakiplerini bertaraf etmek için haksızlık ettikleri ileri sürülmüştür. Buhran, bunun için suni olarak yaratılmıştır, propagandası yürütülmüştür. Bunun gibi, Genel Başkan hiziplerinden birini iltizam edip hizip mücadelesine girmiştir. Halbuki bunların üstünde kalması gerekirdi ittihâmı da ortaya atılmıştır. Bunların hepsine, söz sırası gelirse Kurultayda cevap veririm.

¹¹⁰⁵ Kili, **1960-1975 Döneminde...**, s.142.

¹¹⁰⁶ Ahmad, **Demokrasi Süreci...**, s.270.

¹¹⁰⁷ Teziç, **100 Soruda...**, s.292.

¹¹⁰⁸ **Ulus**, 15 Aralık 1962.

Ama şimdiden söyleyeyim ki, Genel Başkan partiyi tahrip etmek isteyen cereyanlara seyirci kalmayacaktır. Partiyi tahrip teşebbüsleri fikir hürriyeti ve bu yüzden hasıl olan hizip ihtilâfi değildir. Gizli ve aşikâr maksatla yürütülen, hesapsız tecrübelerle sabit hale gelmiş tahrip gayretlerine karşı koymak bütün partililerce katılacak bir mücadeledir ve bu mücadelenin başında elbette, vazifesini mi yaptığını, bir küçük hizip oyununa mı âlet olduğunu CHP'nin umumî eskârı ayırt edecek olgunluktadır. CHP idaresinin kendi mensupları gözünde haksızlık yoluna saptığı iddiasının mahiyeti meydana çıkmak lâzımdır. Bizim kanunla bağlı olduğumuz tüzük ve idare kuralları ile gördüğümüz şudur ki, son ihraç kararlarında muameleler usulünde yürütülmüştür. Bunun kurultay tarafından da bir neticeye bağlanması lâzım olduğuna kani bulunuyorum. Size teklifim şu olacaktır: Son ihraç kararlarının usulüne uygun olup olmadığını incelemek için ve ben dahil olarak bütün ilgililerin bilgisine ve savunmasına müracaata yetkili geniş bir komisyon teşkil edilsin. Bu komisyonun raporu kurultayda konuşulsun. Bu suretle bir çok haksız ve suni ithamın parti bünyesinden tasfiyesi mümkün olacaktır.”

İnönü açılış konuşmasını yaptıktan sonra Nihat Erim ve Kasım Gülek'in başbakan olabilmek için cumhurbaşkanı ve Türkeş'le temas halinde olduklarını ve bu iki kişinin 14'lerle yakın olduklarını ifade ederek şunları dile getirdi:

“Yeni askeri idare getirmek istediler.Yeni askeri idare CHP'ye düşman olacaktır.Bu şekildeki idareye Avni Doğan inanır. Gülek inanır. Nihat Erim ne dereceye kadar inanır bilemem.. Turgut Göle zavallı bir adamdır. Ne kadar maceracı varsa onlarla temas halindedirler. Yine Nihat, zayıf ve ülkeyi müşkül anında terk edecek kadar karakterdedir.”¹¹⁰⁹

İsmet İnönü, geçici olarak bir yıllığına ihraç edilenlerin bir sene sonra partiye döndükleri zaman çok daha fazla zararla geleceklerini söyleyerek “*tek çarenin bunların parti ile ilgilerinin kesilmesidir*” önerisinde bulundu. Kurultay, Müşterek Haysiyet Divanı'nın ihraçlarla ilgili kararını onayladı; ancak TBMM Parti Grupları İç Yönetmeliği uyarınca, kesin çıkarma kararları üye tam sayısının üçte ikisi ile gerçekleştirilebiliyordu. Bu bakımdan, ihraç kararları bir yıllık geçici olarak verildi. Bir

¹¹⁰⁹ Cumhuriyet, 16 Aralık 1962.

süre sonra, Turgut Göle'nin de bir yıl süre ile ihraç edilmesiyle, geçici olarak ihraç edilenlerin sayısı, 1962 yılı Aralık ayında dörde yükseldi.¹¹¹⁰ CHP içinde gerçekleşen bu hizipleşmeleri Hürriyet Gazetesi "*İnönü Muhaliflerini Temizliyor*" başlığı altında duyurdu.¹¹¹¹

CHP'nin XVI. Kurultayı'nda parti üç gruba bölünüyordu.

1. Genel Merkezi denetim altında tutan İsmet İnönü Grubu
2. Partiden atılan '4'leri destekleyen grup ve '4'leri desteklerken, İsmet İnönü'yü mutlak ve kişisel bir diktatörlük kurmakla suçlayanlar
3. Partinin yeni birileri tarafından yönetilmesini isteyen ortacılar....¹¹¹²

Bu ihraçların gerçekleşmesinde sonra kurultayda Kemal Satır, genel sekreter, İnönü'de 1165 delegeden 1092'sinin oyuyla yeniden genel başkan seçildi.¹¹¹³ Kurultay seçimi sonrasında genel merkezilerin çoğunlu aldığı parti meclisi şu kişilerden oluşmaktaydı:

İsmail Rüştü Aksal, Mebrure Aksoley, Muammer Aksoy, Fehmi Alparslan, İlyas Seçkin, Selim Sarper, Hüdayi Oral, Hürrem Müftüoğlu, Zarife Koçak, Süreyya Koç, Cihat Baban, Tahsin Bekir Balta, Zeki Baltacıoğlu, Suphi Batur, Vedat Dicleli, Mehmet Hazer, Bülent Ecevit, Feridun Ergin, Halil Sezai Erkut, Muammer Ertem, Orhan Eyüboğlu, Enver Güreli, Turhan Feyzioğlu, Ali İhsan Göğüş, Ferda Güley, Turan Güneş, Şevket Raşit Hatiboğlu, Sahir Kurutluoğlu, Ferit Melen, Kemal Satır, Nüvit Yetkin, Cemal Yıldırım, Lebit Yurdoğlu, Cahit Zamangil.¹¹¹⁴

III- Cumhuriyet Halk Partisi İçerisindeki Kutuplaşmalar, XVII. Kurultay ve 'Ortanın Solu Söylemi'

3.1. Cumhuriyet Halk Partisi XVII. Kurultay

16-18 Ekim 1964 yılında toplanan XVII. Kurultay'da daha önceki kurultaylar gibi hizipleşme görülmemiştir. Daha çok sosyal, ekonomik ve siyasal alanda eleştiriler

¹¹¹⁰ Teziç, **100 Soruda...**, s.292.

¹¹¹¹ **Hürriyet**, 8 Kasım 1962.

¹¹¹² Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok...**, s.256.

¹¹¹³ Gökman, **a.g.e**, s.202.

¹¹¹⁴ Bilâ, **a.g.e.**, s.203

ön plana çıkmıştır. Kurultayda parti tüzüğünde değişiklik yapmıştır. Bu değişiklikler şöyledir:

1. Merkez ilçelerde parti örgütleri kurulması
2. İl ve İlçe yönetim kurullarına, gençlik ve kadın kolu başkanlıklarının, oy hakları olmaksızın katılabilmelerinin sağlanması
3. İl kongrelerine gönderilecek delege sayısının o ilde seçimlerde elde edilen her 500 oy karşılığı iki delege olarak saptanması ilkesinin getirilmesi

CHP XVII. Kurultayı XIV. Kurultayın ‘İlk Hedefler Beyannamesi’ ile XV. Kurultayın ‘Temel Hedefler Bildirisi’ndeki hedeflere ulaşıldığı gerekçesiyle yeni bir vizyonla “İleri Türkiye Ülkümüz” bildirisini kabul etmiştir.

Bu değişiklikle “İleri Türkiye Ülküsü” başlığını taşıyan bildiriyle, CHP hedefini değiştirme yoluna gitmiştir. Nitekim, “Türkiye’yi sağ ve sol diktatörlüklerin uçurumundan koruyan, yoksulluğu değil, refahı yaygınlaştırarak sosyal adaleti ve güvenliği sağlayan, İktisadî ve sosyal düşüncede dogmatik kalıpları yıkan, sosyal adalet ilkeleriyle yurdun İktisadî gerçeklerini bağdaştırarak topluma ilerleme gücünü katan bir yola” ulaşmak için kendini yeni bir söylemle ifade etti.¹¹¹⁵

CHP’nin sosyal adaleti benimsediği bu kurultayda İsmet İnönü 1255 oyun tamamıyla yeniden genel başkan olmuştur. Yeni parti meclisi şu üyelerden oluşmaktadır:

İsmail Rüştü Aksal, Nihat Erim, Orhan Öztrak, Turhan Feyzioğlu, Kemal Satır, İlhami Sancar, Sırrı Atalay, Bülent Ecevit, Fehmi Alpaslan, Hüdayi Oral, Muammer Ertem, Ferit Melen, Tahsin Bekir Balta, Ali İhsan Göğüş, Nüvit Yetkin, Kemali Beyazıt, Lebit Yurdoğlu, Fethi Çelikbaş, Ferda Güley, Cahit Zamangil, Cihat Baban, Suphi Baykam, Turhan Şahin, Hıfzı Oğuz Bekata, Zihni Betil, Şefik İnan, Mehmet Hazer, İhsan Kabadayı, Turhan Güneş, Sedat Çumralı, Cemal Reşit Eyüboğlu, Hilmi İncesulu, Zarife Koçak, Süreyya Koç, Şevket Raşit Hatiboğlu, Suphi Batur, Selim Sarper, Şevket Asbuzoğlu, Emin Paksüt, Asım Erem.

¹¹¹⁵ A.g.e., s.208

Merkez Yönetim Kurulu ise şu kişilerden oluşmuştur: Ferda Güley, Fehmi Alpaslan, Sırrı Atalay, Süreyya Koç, Suphi Baykam, Şefik İnan, Turhan Feyzioğlu, Şevket Asbuzoğlu, Cihat Baban.¹¹¹⁶ Parti Meclisi içerisindeki değişikliklerden sonra CHP'liler reformları gerçekleştirecek, CHP'yi canlandıracak bir hükümet istemekteydiler. Bu amaçla da XVII. Kurultay sonrasında sosyal adaleti vurgulayan bir söylemle kendini ifade etmiştir.

3.2. Cumhuriyet Halk Partisi'nde 'Ortanın Solu Söylemi'

Ortanın solu söylemi, CHP tarihinde çok kısa bir zaman dilimi içinde CHP açısından genel konjonktür gereği gerekli görülen değişimin adıdır. CHP'de ilk olarak 1965 seçimlerinde İsmet İnönü tarafından ortaya atılan ortanın solu kavramı, Türkiye'de ilk kez aşırı sol bir parti olan TİP'in ortaya çıkması ve sosyalizm taraftarı faaliyetler bulunması dolayısıyla etkisini net olarak gösterdi. CHP'nin XVII. Kurultayı'nda Genel başkan İsmet İnönü ile parti bünyesinde önemli gerginliklere sebep olan çeşitli fikir akımlarının serbestçe tartışılıp aydınlığa kavuşturulmasını sağlayacak yerde, o tarihte yönettiği koalisyon kabinesinin siyasetini partisine benimsetme yolunu tuttu.

1965 yılından itibaren, bir yandan ekonomik ve sosyal sorunların ön plana geçmesi üzerine CHP'nin daha belirli bir yol izlemek zorunluluğunu duyması, öte yandan sosyalist bir parti olarak bu tarihlerde TİP'nin gelişmesine karşı, bürokratları ve aydınları bu partinin etkisinden uzak tutabilmek, kısaca kendisinden daha solda bir gelişmeyi engelleyebilmek amacıyla, İsmet İnönü, "*Ortanın Solunu*" ortaya attı.¹¹¹⁷ 1965 Seçimleri sonrasında özellikle Bülent Ecevit tarafından içeriği dolduruldu ve parti politikası haline getirilmeye çalışıldı. İsmet İnönü ortanın solu kavramının içerdiği anlamın, CHP'nin tarihsel ideolojisiyle uyduğunu dolayısıyla CHP'nin sola kayma gibi bir sürece girmediğini iddia etmekteydi. Parti içerisinde Bülent Ecevit'in başını çektiği grup ise ortanın solu açılımının aslında partiyi sosyal demokrat ya da demokratik sol bir çizgiye taşıyacağı düşüncesindeydi. Ancak, bu söylem ileriki dönemlerden parti içerisinde yaklaşık on sürecek yıl kavgalara, hizipleşmelere ve tartışmalara neden oldu.

¹¹¹⁶ Bilâ, a.g.e., s.209.

¹¹¹⁷ A.g.e, s.293-294.

Adalet Partisi'nin 1965 seçimlerinde yürüttüğü seçim kampanyasında her defasında aşırı sol cereyanlara karşı bir politika yürütmesi ve Komünizme karşı sürekli mücadele edeceğini bildirmesi; ayrıca TİP'in aşırı sol cereyanda bulunması; gibi etkenler sonucu bu durumdan istifade etmek isteyen CHP'liler, aydınları TİP'den geri almak ve ilerici yeni bir imaj oluşturmak için seçim kampanyalarının bir parçası olarak ortanın solu sloganını kullanmaya başladı.¹¹¹⁸

Türkiye'de sağ-sol şeklinde ideolojik ayrımlar üzerinden yapılan siyaset anlayışı 1960'lı yıllarla kendisine toplumsal bir karşılık bulmaya başlamıştı. Siyasi polarizasyonun (kutuplaşma) 1945- 60 arası dönemde muhalefet-iktidar diye oluştuğu dönemden sağ-sol diye oluştuğu bir döneme geçişin başladığı 1960'lı yıllarda tam da kendisini tek parti rejiminin ideolojiler üstü bir niteliğe sahip partisi olarak gören CHP, çok partili dönemin bu aşamasında kendisine uygun bir ideoloji seçmek zorundaydı. Bu dönem gelişen-değişen toplumsal ve siyasal koşulların etkisiyle de Türkiye'de kendisine ciddi bir toplumsal karşılık bulan Türkiye İşçi Partisi'nin de CHP'de yaratmış olduğu endişe, CHP'yi toplumsal meşruiyetini yitirmemek, hatta geleneksel tabanını yitirmemek için soldan yana bir tercihe zorluyordu. Ve CHP 1960'ların ikinci yarısına doğru ideolojik tercihini sol dan yana kullanarak, ideolojik programını ortanın solu olarak kavramsallaştırdı.¹¹¹⁹

CHP XVIII. Kurultayında tekrar partinin genel başkanı olan İsmet İnönü, partinin Atatürk reformlarının bekçisi olarak kalmasında ve CHP'nin din propagandası yoluna sapmaması üzerine vurgu yaparken, ileri ülkümüz adlı bildiriyle partinin ortanın solu yolunu tutacağı açıkladı.¹¹²⁰ İnönü'ye göre ortanın solu şöyleydi:

“CHP, içtimai bünyesi itibarıyla devletçi bir partidir ve bu sıfatla elbette ortanın solunda bir anlayışadır. 1923'teki harap ülkede devletçilik nasıl tek, eşi ve

¹¹¹⁸ Ahmad, **Demokrasi Süreci...**, s.242.

¹¹¹⁹ Halil İbrahim Çelebi, **CHP'de Yeni Bir Meşruiyet Arayışı Olarak Ortanın Solu Söylemi**, Mustafa Kemal Üniversitesi , Sosyal Bilimler Enstitüsü , Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hatay, 2010, s.51-52.

¹¹²⁰ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok...**, s.281.

yardımcısı olmayan bir kalkınma çaresiyse, bugün de ekonomik hayatımızın temel bir unsurudur."¹¹²¹

27 Mayıs hareketi ile çoğulcu bir demokrasi anlayışının egemen olmaya başlaması, CHP'nin solundaki partilere de bir canlanma getirdi. Nitekim bununla birlikte de CHP 1965 seçimlerinde Türkiye İşçi Partisi'ne oy kaptırmamak için siyasal yelpazede yerini ortanın solu olarak tarif etti.¹¹²² Aşırı sol akımların ve komünizmle birlikte partilerin tepkisi arttı ve CHP, kendisini "*Ortanın Solundayız*" deyimiyile nitelemeye başladı. Yine CHP'nin ortanın Solu söyleminin komünizm olduğunu söyleyen AP'ye karşı bir bildiri neşreden Nihat Erim şöyle dedi:

*"Ortanın Solundayız, deyimini CHP'ne karşı bir propaganda silahı olarak kullanmaya girişen kişiler bilmelidirler ki, CHP, gerçekten Ortanın Sol'undadır ve bununla övünmektedir."*¹¹²³ İnönü'ye göre ise; ortanın solu; "*reform isteyen, sosyal güvenlik isteyen ve ilerici fikirlerin davacısı olanların ve partilerinin bir ifade tarzıdır.*"¹¹²⁴

Yine Cihad Baban Ulus gazetesinin bir köşe yazısında "*Ortanın Solunu*" şöyle ifade etti.

*"Ortanın solu demekle neyi kastediyoruz? Bu değişimi vatandaşlarımızın iyi anlamasını isteriz ki, AP'nin tezviratına(?) kendilerini kaptırmassınlar. Türkiye halkının büyük bir kısmı dar gelirli, seçim sıkıntısı çeken insanlardır. Halk partisinin görevi, bu temeldeki dar gelirli vatandaşları asansöre bindirerek orta kata çıkarmaktır. Halk Partisi, sınıflar arasındaki çekişmeleri alabildiğince arttıracak, insanları birbirine düşman edecek tutumları reddeder. Memleketin iktisadi buhranlar ve sosyal ihtilaller içinde kıvrana kıvrana bir gün komünizmin kucağına düşmemesi için ister ki, az kazançlı vatandaşı sıkıntıdan kurtaralım. İşte onun bu arzusuna tekabül eden politikaya ortanın solu derler."*¹¹²⁵

¹¹²¹ İsmet İnönü, "İnönü Ortanın Solunu Anlatıyor", **Milliyet**, 29 Temmuz 1965.

¹¹²² Sezen Ayan, "Siyasi Yapılanma Sürecinde 1961 ve 1982 Anayasası", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 8, S. 2, (2007), s.3.

¹¹²³ **Cumhuriyet**, 8 Ağustos 1965.

¹¹²⁴ **Cumhuriyet**, 14 Ağustos 1965.

¹¹²⁵ Cihad Baban, "Ortanın Solu", **Ulus**, 24 Ağustos 1965.

27 Mayıs sonrasında yapılan Türk anayasası, diktanın her türlüünü yasakladı. 1961 Anayasası'na göre; aşırı sağ diktacılıkta aşırı sol diktacılıkta, yani faşizm de, komünizm de bu ülkede söz konusu olamayacaktı. Ülkemizde sol, sosyalizm dogmatik taraflarından kurtulup pragmatik bir doktrine kavuşan İngiliz İşçi Partisi'nin ve İskandinav sosyalist partileri gibi sosyal partilere benzeyen demokratik bir orta sol partisi olan güçlü CHP ile demokratik düzeni reddetmeyeceğini söyleyen dogmatik nitelikteki bir sosyalist parti olan küçük TİP tarafından temsil edilmektedir.¹¹²⁶

Yurdakul Fincancıoğlu, “Ortanın Solu” kavramını şöyle ifade etti:

“ Bugün Türkiye’de sadece yarım milyon insan refah içindedir. Geriye kalan tüm insanlar, ölmeyecek kadar bir para ile geçinmektedir. Çalışan nüfusun %70’ini oluşturan tarım işçileri ve küçük çiftçi ulusal gelirin ancak %20’sini almaktadır. İşte ortanın solu ve bu değişimi savunanlar, bu açık adaletsizliği kaldırmanın savaşını yapan kişilerdir.¹¹²⁷ 1965 seçimleri Samsun mitinginde ortanın solu politikasını halka indirgemeye ve yerleştirmeye çalışan İnönü, “Ortanın Solu en büyük teminattır. Ortanın Solundaki bir anlayış, memleketi komünizme, faşizme götürmeyecek tek politika anlayışıdır” dedi.¹¹²⁸

Ortanın Solu söylemi bir taraftan büyük bir coşku ile benimsenirken, diğer taraftan da bir çok eleştiriye maruz kaldı. CHP’nin ortanın solu değişimini eleştirenlere karşı İsmet İnönü şöyle dedi:

“1965’teki Türk halkı elli sene, yirmi sene, hatta beş sene evvelki Türk halkı değildir. Halkın anlayışları ihtiyaçlarıyla birlikte değişmiştir. Türk devleti sosyal bir hukuk devletidir. Bizim devletimiz bu vasfı ile ortanın solundadır. Anayasamız ortanın solundadır. CHP’nin 1965 seçimlerine ilişkin hazırlamış olduğu seçim bildirgesinde hedeflenenlerin Anayasa’nın bir gereğidir. Komünistlikte toprak sahipliği var mıdır ki toprak reformu komünistlik olsun? Komünistlikte grev hakkı, toplu sözleşme var mıdır ki, CHP’nin işçi için yaptıkları komünistlik sayılsın?¹¹²⁹ Devletin plan içinde

¹¹²⁶ Coşkun Kırca, “Sağ Nedir? Sol Nedir?”, **Ulus**, 28 Ağustos 1965.

¹¹²⁷ Yurdakul Fincancı, “Ortanın Solu”, **Ulus**, 7 Eylül 1965.

¹¹²⁸ **Ulus**, 5 Ekim 1965.

¹¹²⁹ İnönü, “İnönü’den İthamlara Cevap”, **Ulus**, 8 Ekim 1965.

çalışması, köylüye toprak dağıtılması, hastalara parası olmasa da bakılacağı, vatandaşı ev sahibi yapmak ve herkese iş bulmak devletin görevidir ve bu ancak Ortanın Soluyla mümkün olur.”¹¹³⁰

Metin Toker ise; Akis dergisinde “Ödev Şimdi Daha Güç” adlı yazısında şunları dile getirdi:

“Büyük reform hareketleri herkes tarafından hemen kabul edilseydi, bunları gerçekleştirmenin hiçbir güçlüğü bulunmazdı ve bunu herkes yapardı. Büyük reform hareketleri ancak şu ve ya bu yoldan devamlı ısrarla, inatla ve azimle takip sayesinde millet hayatında uygulama imkânına kavuşabiliyorlar. Ortanın solunda böyle olacaktır. Ortanın solunun komünistlik olmadığı, kapımızda komünistlik tehlikesinin sahiden beklediği, ortanın solunun bu kapıyı kapalı tutabilecek tek çare olduğu, bu ekonomik düzenin, daha doğrusu düzensizliğin devam edemeyeceği, memleketin uyanan sağlam kuvvetlerinin böyle bir sistemi kabul etmeyecekleri 1965 Türkiye’sini 1960’tan önceki fikirlerle kimsenin yönetemeyeceği kısa zamanda anlaşılacaktır.”¹¹³¹

CHP’nin ortanın solunda yer alması gibi Adalet Partisi de sağ uçtan gelebilecek her türlü tehlikeye karşı bir set çeker ve demokrasiyi korursa Türk demokrasisi sürekli yaşama imkanı bulabilecekti. Bülent Ecevit de ortanın solunu İsmet İnönü’nün açıkladığı gibi yorumluyor muydu, yoksa? Yoksa özellikle sağ çevrelerin yaydığı gibi partiyi daha sola çekmeyi mi planlıyordu? Genel Başkan’la Genel Sekreter’in yollarının ayrıldığı o dramatik ayrılık gününe yakın bir tarihe kadar Bülent Ecevit, ortanın solu konusunda İsmet İnönü’den farklı düşünmüyordu. Hatta, Ulus’ta ve diğer bazı gazetelerdeki demeçlerinde gayet açıktı: Ecevit bu demeçte şöyle diyordu:

“Ortanın solu üzerindeki düşüncelerimiz Sayın İnönü’nün düşüncelerinden farklı değildir. Ben Paşa’nın talebesiyim, onsuz ortanın solu asla düşünülemez. CHP olarak esas yönümüzü şaşırırmazsak Atatürk’ün armağan ettiği Altı Ok’un ışığında ve

¹¹³⁰ **Ulus**, 8 Ekim 1965.

¹¹³¹ Toker, “Ödev Şimdi Daha Güç” **Akis**, 16 Ekim 1965, S. 591, s.5.

İnönü'nün gösterdiği yolda yürüyerek başarıya ulaşırız."¹¹³² Ecevit, demeçten sonra kendi parti grubuna karşı yaptığı bir toplantıda şöyle dedi:

*"Biz prensipler bakımından, piyasaya mal süren bir sanai firma durumunda değiliz. Piyasaya mal süreceğiz, bu mal tutmadı, karşı firmanın tuttu, o halde imalatımızda değişiklik yapıp başka mal imal edelim diye düşünecek değiliz. Biz devrimci parti olarak, kendi düşüncelerimizi yenilemek durumunda olan bir parti de değiliz. Kendi düşüncelerimize uyacak şekilde mümkünse toplumun düşüncelerini ve hatta elimizde ise toplumumuzun yapısına uyacak bir politika takip etmemiz lazımdır. Zaten bunun için devrimciyiz ve reformcuyuz. (...) Bizim inandığımız görüşleri iktidarda olmasak da topluma benimsetmemiz mümkündür. (...) İlmen Batılı demokrasilerin ölçüleri ile bizim partimizin programı ortanın solunda ise, bundan geri dönmenin yeri yoktur. Ortanın solunun bize oy kaybettirdiğine inanmıyorum. Hatta kazandırdığına inanıyorum. Kaldı ki, kaybettirse dahi, ilmen geri dönmemiz mümkün olmaz.(...) Ortanın solu sloganı vatandaşa gerçeklere aykırı olarak yanlış anlatılıyorsa, ortanın solundan vazgeçmek değil, o hatayı düzeltmek vazifemizdir. Ne ortanın solundan ne de ifade ettiği anlamından vazgeçeceğiz."*¹¹³³

Ortanın Solu sloganıyla ortaya çıkan CHP, 1965 seçimlerinde en çok, esnafi kapsayan orta gelir grubuna mensup seçmenlerin oyunu kaybetti. CHP'li seçmenler arasında orta gelir grubuna dahil olan, ya sandık başına gitmemişlerdi ya da partilerine oy vermemişlerdi.¹¹³⁴ CHP'nin ortanın soluna yöneldiği dönemde, İsmet İnönü bir parti içi tartışmada ortanın solu hareketinin öncülerinden Bülent Ecevit, Kuzey'den (SSCB'den) Güneyden (Bazı Arap ülkelerindeki sol hareketlerden) , Batıdan (sosyal demokratik akımdan), Uzak Doğudan (Çin'den) gelen sol basınçlara karşı, yerli ve özgün bir sol tanımlamayı, ulusal bağımsızlıkçı ve Kemalist geleneğe sadık bir yol olarak nitelemişlerdi. Buna karşı CHP sağ kanadı, ortanın solunu komünizme müsamahakar ve Atatürkçülükten sapma sayarak partiden ayrılacaklardı.¹¹³⁵

¹¹³² Arcayürek, **Bir Özgürlük...**, s.37.

¹¹³³ Ecevit, "CHP Grubu Toplandı", **Ulus**, 15 Aralık 1965.

¹¹³⁴ Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni...**, s.1192.

¹¹³⁵ Nurşen Mazıcı, "27 Mayıs, Kemalizmin Restorasyonu mu?", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Kemalizm)**, 6. Baskı, İletişim Yayınları, C. 2, İstanbul, 2009, s.566.

Bülent Ecevit, “*Ortanın Solu*” adını taşıyan kitabında: “*CHP’ndeki ortanın solu hareketi, bir Anayasa hareketidir. Anayasayı kâğıt üstünden kurtarma, toplum dokusuyla kaynaştırarak canlandırma, halka yararlı kılma ve siyasal alanda olduğu gibi, sosyal ve ekonomik alanda da Anayasayı geliştirme hareketidir*” diyordu. Ortanın Solu kitabı, “*Batının demokratik parlamento düzenini alıp da, o düzene dinamizm katan, o düzende serbestçe tartışılan düşünce ve siyaset akımlarını ve o akımların geleneksel veya bilimsel adlandırılışını, yasaklar, tabular halinde tutmak, zaten mümkün de olmazdı*” demektedir. Bu anlamda, Batılılaşma akımının resmi ideoloji boyutunda kazandığı bir değişimin adı olan ortanın solu anlayışının teorisine göre, şu ilkeleri içermektedir.

- 1- Ortanın solu, insancıldır.
- 2- Ortanın solu, halkçıdır.
- 3- Ortanın solu, sosyal adaletçi ve sosyal güvenlikçidir.
- 4- Ortanın solu, ilerici, devrimci reformcudur.
- 5- Ortanın solu, devletçidir.
- 6- Ortanın solu, bunları sağlayabilmek için plancıdır.
- 7- Ortanın solu, özgürlüğe bağlıdır.
- 8- Ortanın solu, sosyal demokrasiden yanadır.¹¹³⁶

Ortanın solu saptaması hem parti içinde hem de siyasal arenada kıyametler kopardı. İsmet İnönü’nün bu tanımı önce Parti Meclisi’nde tartışıldı. Hiçbir hazırlık olmaksızın yapılan böyle bir saptamaya Bülent Ecevit’le Turhan Feyzioğlu ve bir kısım parti meclisi üyesi karşı çıktı. Ortanın solu ifadesinden partinin, üstelik bunun yanı sıra genel seçimlerde zarar göreceğini öne sürüyorlardı. Haksız da sayılmazlardı. Ortanın solu ifadesi siyasal rekabette yer tutunca, sağ partiler propagandalarında “*Ortanın solu, Moskova’nın yolu*” sloganını baş köşeye oturtular. Oysa Ecevit’in Parti Meclisi’nde karşı çıktığı ortanın solu kavramı, siyasal yaşamı ile özdeşleşti.¹¹³⁷

Ortanın solu söyleminin önderlerine göre, ortanın solundaki ekonomik ve sosyal siyasetle sınıflar arası duvarlar alçalır; sınıflar arası kaynaşma sağlanır; sınıf kavramından doğan ve insan onuruyla bağdaşmayan itibar ölçüleri yerini, emeğe,

¹¹³⁶ Kaçmazoğlu, **27 Mayıs’tan...**, s.165.

¹¹³⁷ Arcayürek, **Bir Özgürlük...**, s.30.

yararlığa, üreticilik ve yaratıcılığa dayanan itibar ölçülerine bırakır. Oysa, aşırı sol, bir sınıfın başka sınıfları yok ederek egemen duruma gelmesini sağlamaya çalışır. Sağdaki akımlar ise, sınıflaşma ve sınıflar arası sürtüşmeye imkan ve hız verdikleri için, aşırı solun istediği sınıf çatışmasına zemin hazırlamış, yol açmış olurlar.¹¹³⁸ Ancak, 1965 Genel Seçimlerine, “Ortanın Solu” söylemi ile giren ve büyük bir oy kitlesine hitap edeceğini düşünen CHP’nin oyları, bu seçimde % 28.87’ye düştü ve Millet Meclisi’nde ancak 143 sandalye elde etti. Bunun üzerine, oyların azalmasını ortanın solu hareketine bağlayan bir grup, parti içi muhalefete girişti ve ayrıldı.¹¹³⁹

1965 seçimlerine giden yolda CHP; “*CHP Söz Veriyor*” adlı sloganı kullandı. Toprak reformu, planlama, devletin kuracağı firmalar ve siyasal şartlara bağlanamayan dış yardımlar ile seçimlerden sonraki vaatlerini açıkladı.¹¹⁴⁰ 10 Ekim 1965’de yapılan genel seçimlerde, CHP, 2. 675. 785 oyla % 28.7 oy oranı ile 134 milletvekili alırken¹¹⁴¹, AP büyük çoğunluk sağlayarak iktidarı ele aldı.¹¹⁴²

Ortanın Solu söylemiyle yeni bir yol çizen CHP, XVIII. Kurultay’dan sonra, bölünme yaşadı ve Parti Meclisi üyesi olan ve “*Sekiz’ler*” diye anılan parlamenterlerden Turhan Feyzioğlu, Orhan Öztrak, Ferit Melen, Emin Paksüt, Fehmi Alpaslan, Coşkun Kırca, Süreyya Koç ve Turhan Şahin, ortanın soluna ve Genel Sekreter Bülent Ecevit’e karşı yoğun bir mücadeleye giriştiler. Sekizlerin muhalefeti, partinin parlamento gruplarında da taraftarlar buldular.¹¹⁴³ İnönü, bu yeni söylemin sosyalist görüşü benimsemeyeceğini belirtmesine rağmen, muhalif grup ortanın solunu benimsemedi. Buna rağmen Parti Meclisi, kurultay sonunda ortanın solunu onayladı ve bu hareketin öncülerinden olacak olan Bülent Ecevit’i, 24 Ekim 1966 tarihinde yapılan XVIII. Kurultay’da Genel Sekreterliğe seçti.¹¹⁴⁴

“Ortanın Solu” sloganın seçimlerde yaratmış olduğu yenilgi ve XVIII. Kurultay sonrasında ihraç edilenlerle birlikte otuz üçü milletvekili ve on beşi senatör olmak üzere toplam kırk sekiz parlamenter üyesi CHP’den istifa ettiler. CHP’nden

¹¹³⁸ A.g.e, s.167.

¹¹³⁹ Teziç, **100 Soruda...**, s.293-294.

¹¹⁴⁰ **Ulus**, 18 Eylül 1965.

¹¹⁴¹ <http://www.ysk.gov.tr/ysk>, (Erişim Tarihi: 19.08.2015).

¹¹⁴² **Vatan**, 12 Ekim 1965.

¹¹⁴³ Teziç, **100 Soruda...**, s.295.

¹¹⁴⁴ A.g.e, s.294.

ayrılanlar, 12 Mayıs 1967’de “*Güven Partisi*”ni kurdular. Daha sonra 29 Ocak 1971’de “*Millî Güven Partisi*” adını alan bu parti 1972 yılındaki CHP XXI. Kurultay’ından sonra partiden ayrılanların kurdukları “*Cumhuriyetçi Parti*” ile Mart 1973’te ve bugünkü “*Cumhuriyetçi Güven Partisi*” adını aldı.¹¹⁴⁵

12 Mart 1971 günü TSK Yüksek Komuta Heyeti’nin Cumhurbaşkanlığı’na, Cumhuriyet Senatosu’na, TBMM’ye ve Başbakanlığa verdiği 12 Mart Muhtırası diye tarihe geçen belgede “*Demirel’in istifa etmesi ve Anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili idi*”¹¹⁴⁶ maddesiyle Türkiye’de demokrasi ikinci kez askıya alındı. Hükümet cephesi kadar CHP cephesi de önemliydi ve İnönü ile Ecevit’in bu duruma nasıl tepki verecekleri tartışılmaktaydı.¹¹⁴⁷

Bu dönemden sonra CHP içinde, İnönü-Ecevit çatışması ortaya çıkmaya başladı. Parti Genel Sekreteri Bülent Ecevit, Muhtıra’nın verilmesinden birkaç gün sonra, 21 Mart 1971 günü verdiği demeçte, 12 Mart müdahalesini “*Yunanistan’daki müdahalenin daha incesi, daha ustaca hazırlanmış hali*” olarak nitelendirdi. Buna karşılık, İsmet İnönü, 1971’de gerçekleşen duraksama ile gerçekleşen ara rejimde biçimsel demokrasinin her ne pahasına olursa olsun sürdürülmesinden yana oldu ve her ne pahasına olursa olsun devam edeceğini bildirdi. Ecevit’in 12 Mart ara rejimine açıkça karşı çıkması, parti içindeki hizipleşmelerin daha da belirgin duruma gelmesine yol açtı.¹¹⁴⁸

Parti içinde ortanın solu anlayışına açıktan karşı çıkan bir grup partiden ayrılmış fakat basının ‘*Göbekçiler*’ ismini verdiği bir grup partide kalmıştır. Nitekim bu grubun önde gelenlerinden Kemal Satır ve Nihat Erim İsmet İnönü’nün de desteğiyle Turhan Feyzioğlu ve Hilmi İncesulu’dan boşalan CHP grup başkanvekilliklerine getirilmişlerdir.¹¹⁴⁹ Parlamento gruplarında daha güçlü olan sağ kanat ile parti teşkilâtının temsilcisi olan Parti Meclisi ve Merkez Yönetim Kurulu arasındaki uyuşmazlıkta İnönü, karşılaşılan sorunları parlamento grupları içinde ele alarak,

¹¹⁴⁵ Teziç, **100 Soruda...**, s.295.

¹¹⁴⁶ Arcayürek, **Bir Özgürlük...**, s.42.

¹¹⁴⁷ **A.g.e.**, s.42-43.

¹¹⁴⁸ Teziç, **100 Soruda...**, s.297.

¹¹⁴⁹ **Tercüman**, 5 Mayıs 1967.

göbekçilerden yana ağırlığını koydu. Bu mücadele, Ecevit'e ve onu destekleyen Genel Merkez'e karşı bir mücadele idi. Nitekim de parti içindeki iki başlılık Mayıs 1972'de, Parti Meclisi'ne güvensizlik önergesinin oylanması için yapılan V. Olağanüstü Kurultay'da çözümlendi.¹¹⁵⁰

7 Mayıs 1972'de Parti Meclisi'ne güvenoyu verilip verilmemesi konusunda yapılan oylamada 503 delegenin güvensizlik oyuna karşılık, 709 delege Parti Meclisi'ne, yani bir anlamda Ecevit'in politikasına, güven oyu verdi. Bu sonuçlar üzerine İnönü, CHP, genel başkanlığından istifa etti. Bir hafta sonra, 14 Mayıs 1972'de Ecevit, Genel Başkanlık Kurultayında, 826 oy ile, Atatürk ve İnönü'den sonra CHP üçüncü Genel Başkanı oldu. 1972 yılının temmuz ayında toplanan XXI. Kurultay, İnönü'nün katıldığı son kurultay olacak ve bir süre sonra da Kasım 1972'de partisinden ve milletvekilliğinden ayrılarak, eski Cumhurbaşkanı olması nedeniyle, Anayasa'nın 70. maddesinin 2. fıkrasındaki kurala dayanarak Cumhuriyet Senatosu'nun tabii üyeleri arasında yer alacaktır. CHP ise 1973 genel seçimlerinde, iç kopmalardan sonra, oylarını bu kez % 33.3'e yükselterek Millet Meclisi'nde 185 sandalye elde ederek seçimlerde en çok oy alan parti oldu.¹¹⁵¹

II- ADALET PARTİSİ'NDE LİDERLİK ARAYIŞLARI

1963 Yerel seçimlerinden sonra Cumhuriyet Senatosu Kısmi Yenileme Seçimlerinin hazırlıklarının devam ettiği 5 Haziran 1964 günü Adalet Partisi Genel Başkanı Org. Ragıp Gümüşpala, Ürgüplü Hükümeti'nin kuruluşundan sonra vefat etti¹¹⁵² ve cenazesi büyük bir merasimle kaldırıldı.¹¹⁵³ 5 Haziran 1964'te Ragıp Gümüşpala'nın ani ölümü, AP içerisinde bir liderlik mücadelesi başlatmıştır. Adalet Parti'si açısından önemli bir dönüm noktası olan bu olay, aynı zamanda parti içi çekişmelerin de gün yüzüne çıkmasına sebep olmuştur.¹¹⁵⁴ Parti içerisinde bu mücadeleyi kazanan büyük ihtimalle Başbakanlık koltuğunun da adayı olacaktı.¹¹⁵⁵

Gümüşpala'nın vefatından sonra parti içersindeki liderlik sorununu çözmek amacıyla Sadettin Bilgiç ve bir grup AP milletvekili, Mehmet Turgut'un evinde AP Genel Başkan'ını belirlemek üzere bir toplantı yapmışlardır. Bu toplantı da Süleyman

¹¹⁵⁰ Teziç, **100 Soruda...**, s.297.

¹¹⁵¹ **A.g.e**, s.297-298.

¹¹⁵² **Son Havadis**, 9 Haziran 1964.

¹¹⁵³ **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1964.

¹¹⁵⁴ **Bulut**, **27 Mayıs...**, s.80.

¹¹⁵⁵ **Milliyet**, 6 Haziran 1964.

Demirel'in AP Genel Başkan Vekili olarak davet edilmesi ve bu daveti de Bilgiç'in yapması kararlaştırılmıştır. Sadettin Bilgiç, Mehmet Turgut, Faruk Sükan ve İdris Yamantürk, Süleyman Demirel'in Adalet Partisi Genel Başkanı Vekili olmasını istemiş ve teklif etme görevini de Ferruh Bozbeyli'ye vermişlerdir.¹¹⁵⁶ Toplantı sonrasında parti üyeleri ile görüşen Ferruh Bozbeyli, Süleyman Demirel'le görüşmüş ve şunları ifade etmiştir:¹¹⁵⁷

“Biz arkadaşlarla birlikte, tüzüğümüzün amir hükmünü yerine getirmek mecburiyetinde olduğumuzu düşünerek, genel başkanlık seçimi yapılınca, yani kongreye kadar, Adalet Partisi Genel Başkan Vekili olarak sizi seçmek istiyor ve etrafınızda toplanmak istiyoruz. Bu, bütün arkadaşlarımızın ortak fikridir. Ben de bu ortak fikri size ifade ediyorum. Kabul etmeniz halinde diğer arkadaşlarla da görüşeceğiz. Genel Başkan Vekilliği seçimini Genel İdare Kurulu yapacak ve biz bunu sağlayabilecek durumdayız.”

Süleyman Demirel'e böyle bir teklifte bulunuldu. Ancak Demirel; liderlik mücadelesinde bir grubun adamı olarak genel başkanlık koltuğuna oturmak istememiş¹¹⁵⁸, Bilgiç'in vesayetinde olmaktan çekindiği için bu teklifi kabul etmemiştir.¹¹⁵⁹ Sonuçta, 18 Haziran 1964'te toplanan AP Temsilciler Meclisi toplantısında yapılan oylama neticesinde, Sadettin Bilgiç, 53 oydan 49'unu alarak Genel Başkan Vekilliğine seçilmiştir.¹¹⁶⁰

Sadettin Bilgiç, 27 Kasım 1964'te yapılacak olan, Adalet Partisi İkinci Büyük Kongresi'nin hazırlıklarını tamamlamak üzere, AP Genel Başkan Vekili sıfatıyla tüm yurdu gezerek il kongrelerine katılmıştır.¹¹⁶¹ Demirel'in yapmış olduğu tutarsız davranışlardan sonra üyeler Bilgiç'in genel başkanlığı konusunda baskıları iyice arttırmıştır. Milliyetçi ve muhafazakâr bir kişiliğe sahip ve parti içerisinde güçlü bir konuma sahip olan Bilgiç, Genel Başkanlığa aday olacağını açıklamıştır.¹¹⁶²

¹¹⁵⁶ Sedat Turhan, **Adalet Partisi İçinde Bir Muhalif: Sadettin Bilgiç**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2015, s.27.

¹¹⁵⁷ **A.g.t.**, s.28.

¹¹⁵⁸ Ayşegül Komşuoğlu, **Siyasi Yaşamda Bir Lider: Süleyman Demirel**, 1. Baskı, Bengi Yay., İstanbul, 2008, s.129.

¹¹⁵⁹ **Milliyet**, 19 Haziran 1964.

¹¹⁶⁰ **Son Havadis**, “Bilgiç AP Genel Başkan Vekili Seçildi.”, 19 Haziran 1964.

¹¹⁶¹ Turhan, **a.g.t.**, s.29.

¹¹⁶² **A.g.t.**, s.30.

Genel başkan adaylarından biri Doktor Saadettin Bilgiç'ti. Parti örgütlenmesinde birinci derecede etkin olan Saadettin Bilgiç, doğal aday görülüyordu.¹¹⁶³ Esasen DP kökenli bir aileden gelen Bilgiç'in ağabeyi Sait Bilgiç, Yassıada'da yargılananlar arasında bulunmaktaydı. Bilgiç, partinin kuruluş aşamasında yer almış, partinin kendini kabul ettirme döneminde kritik roller üstlenmiş, zamanla da parti tabanında ağırlığı olan bir isim haline gelmişti. Genel başkan adaylarından bir diğeri ise Tekin Arıburnu'dur. Adalet Partisi'nin kuruluşundan itibaren parti içerisinde yer alan Arıburnu, diğer adaylara göre daha güçsüz konumdadır. Bilgiç'in karşısında en kuvvetli aday ise Süleyman Demirel'dir. Parti içerisinde fazla etkinliği olmayan Demirel, 1963'te AP Genel Merkezi'nin tahrip edilmesinden sonra Genel İdare Kurulu üyeliğinden ayrılarak kendi işleriyle uğraşmaya başlamıştır. Rakibi Bilgiç ise, kendisini korkup kaçmakla suçlamış, partiye hiçbir katkısının olmadığını ileri sürmüştür. Isparta'nın Atabey ilçesine bağlı İslamköy doğumlu olan Süleyman Demirel, alt ve orta sınıf bir ailenin çocuğudur. İstanbul Teknik Üniversitesi'nden 1949'da mezun olmuş, başarılı bir inşaat mühendisi olarak dikkat çekmiştir. Adnan Menderes döneminde Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'ne kadar yükselmiştir. Bu dönemde kendisine "*Barajlar Kralı*" dedirtecek kadar başarılı bir teknokrattır.¹¹⁶⁴

Genel başkanlık adaylık süreci devam ederken Süleyman Demirel, basına yaptığı şu açıklama ile adaylığını açıkladı:¹¹⁶⁵

"Adalet Partisi'nin önümüzdeki büyük kongresinde genel başkan seçimi için adaylığımı koymaya karar vermiş bulunuyorum. Bu vesile ile birkaç hususa kısaca temas etmek isterim. İçinde bulunduğumuz durumda bütün dikkatler partimiz üzerinde toplanmış bulunmaktadır. Şu ana kadar adaylığımı koyacaklarını beyan etmiş bulunan arkadaşlarım vatanperver ve ehliyetli kimselerdir. Bu sebeple Genel Başkanlık mücadelesinin AP saflarını dolduran vatandaşlarımızın asalet ve usulüne yaraşır şekilde medeni ve ölçülü bir hizmet arzı yarışması halinde geçeceğine eminim. Böyle

¹¹⁶³ Çavdar, **Demokrat Parti...**, s.2092.

¹¹⁶⁴ Tanıl Bora, "Süleyman Demirel", (Ed. Murat Yılmaz), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C.7, Liberalizm**, 2. Baskı, İstanbul 2005, s.550.

¹¹⁶⁵ **Milliyet**, 6 Kasım 1964.

bir davranış içinde bulunmamız partimizin kurucusu ve il genel başkanı Org. Ragıp Gümüşpala'nın 'birlik ve beraberlik' düsturuna uygun olacak ve ruhunu şad edecektir. Partimizin kurulmasında en ücra köşelerine kadar yayılmasında, çetin merhalelerden geçerek bugünkü durumuna getirilmesinde tükenmez bir gayret ve azimle emek sarf etmiş olan her kademedede vazifeli arkadaşlarımızın önümüzdeki hizmet arzı yarışmasının yararlı ve partimize yakışır şekilde cereyan etmesinde yardımcı olacaklarına inanıyorum.

Gayemiz, feragat ve fedakarlıktan ayrılmadan, partimizi memleketimizde siyasi huzur ve emniyeti tesis ve Türkiye'mizi en kısa zamanda mamur ve müreffeh bir hale getirmeye hizmet edecek şekilde teşhiz etmektir. AP, rejimin teminatıdır. AP teşekkülü, zihniyeti bugüne kadar olan hareket tarzı ile demokratik rejimin teminatıdır. Türkiye'nin huzur ve refah devleti haline getirilmesi mücadelemizin temel prensibi olacaktır.”

Adalet Partisi büyük kurultayı öncesinde kısa sürede ardı ardına yapılan kongreler, delegenin adayları tanınması açısından büyük önem taşıyordu. AP'nin kalesi olarak bilinen İzmir'de Tekin Arıburnu, partisinin görüşüne paralel bir politika izliyordu. Süleyman Demirel ise, demokrasiye işaret ederek “*mazinin yaralarının sarılması, birlik ve beraberlik ruhuna, temel insan haklarına, herkese eşit muameleye, adalet gibi erdemler üzerinde duruyordu. Demirel, sosyal adaleti, süratli bir alınma için bütün vatandaşlarımızı harekete geçirme ve bu sayede artan imanlardan herkesin istifadesine iman açma şeklinde anlıyoruz. Sosyal adaleti servet ve varlık düşmanlığı şeklinde anlayan görüşün karşısındayız. Bu görüşün aslında sefaleti ortaklaşa herkese yayma gayretinden başka bir şey olmayacağı kanısındayız*” biçiminde belirliyor ve erken seçime işaret ediyordu.¹¹⁶⁶

AP'de kongre hazırlıkları devam ederken, genel başkan adaylarının faaliyet içersinde oldukları görülmektedir. Bilgiç taraftarları, onun iyi bir teşkilatçı olduğunu ve partinin böyle bir lidere ihtiyacı olduğu görüşünü ileri sürerken, Demirel taraftarları ise Bilgiç'in devlet adamı vasıflarını taşımadığını, ülkenin ve partinin önemli bir dönemden geçerken bu vasıflara sahip bir lidere ihtiyaç duyduğunu ifade etmekteydiler.¹¹⁶⁷ Ragıp Gümüşpala'nın vefatı üzerine AP içerisinde 27 Kasım

¹¹⁶⁶ Tercüman, 9 Kasım 1964.

¹¹⁶⁷ Milliyet, 24 Kasım 1964.

1964'te başlayan ve 3 gün süren kongre süreci, Türk siyasi hayatında önemli bir dönüm noktasını oluşturmuştur. Genel Başkanlık mücadelesi, Sadettin Bilgiç, Süleyman Demirel, Tekin Arıburnu ve kesin olmamakla birlikte muhtemel adaylardan Ali Fuat Başgil arasında gerçekleşti.¹¹⁶⁸

Kongreye kadar Saadettin Bilgiç Genel Başkan vekilliği yapmaktaydı. Ancak, “ılımlı” olarak tâbir edilen ve AP bünyesinde de “*Bilgiç ve ekibinin iktidarı*”na karşı çıkmaya kararlı bazı politikacılar, Temsilciler Meclisi toplantısında bir adayı bayrak yaparak mücadeleye girişmeye kararlı görünmekteydiler. Bu ılımlılar arasında yer alan Muhittin Güven, Celâl Ertuğ, İhsan Önal ve Ahmet Topaloğlu kongrelere gidiyorlar, teşkilâtı Bilgiç ve arkadaşları aleyhine tahrike çabalıyorlar, Parti içinde pasif kalmayı tercih eden, fakat düşünce itibarı ile kendilerine benzeyen arkadaşlarını açık bir mücadeleye girişmek için ikna etmeye çalışıyorlardı. Bu grup, Temsilciler Meclisi toplantısında Bilgiç grubu adayının karşısına emekli Orgeneral Tekin Arıburnu’nu aday göstererek çıkma tasavvurunda idi. Bu muhalif ekip; Bilgiç’in, bilinen kuvvetine rağmen, genel başkanlığa giden yola aday olarak adım atmayacağını, kendisini tehlikeye düşürmeyeceğini aynı fikirde olduğu bir başka kimseyi aday olarak destekleyerek yine ikinci plânda kalacağını hesaplıyordu.¹¹⁶⁹

Aynı hava Bilgiç ve arkadaşları arasında da hakimdi. Genel Başkan adayı olarak daha çok Bilgiç’in Ispartalı arkadaşı Süleyman Demirel’in ismi tekrarlanıyordu. Demirel’in ne derece bilgili, ne kadar akıllı olduğu, Genel başkanlığa ne de güzel yakışacağı konuşuluyor, bunun hesapları yapılıyordu. Menderes’in eski Genel Müdürünün bu işin ehli olduğu kulaklara fısıldanıyordu.¹¹⁷⁰

Sadettin Bilgiç’i destekleyenlere göre; adaylar içerisinde Tekin Arıburnu’nun Genel İdare Kurulu toplantılarına bile katılmadığından genel başkanlığı kazanması zor olarak görülüyordu. Bir diğer aday olan Süleyman Demirel’in böyle bir kusuru olmadığı, ancak onun da Parlâmento üyesi olmadığı ifade ediliyordu. Onlara göre; ortada, kala kala Saadettin Bilgiç kalmıştı. Zaten Genel Merkeze hâkim olan grup, hiç olmazsa kongreye kadar parti kademelerindeki durumu değiştirmemek gerekçesini de

¹¹⁶⁸ **Cumhuriyet**, 9 Kasım 1964.

¹¹⁶⁹ **Akis**, 18 Haziran 1964, s.14.

¹¹⁷⁰ **Akis**, 18 Haziran 1964, s.14.

kuvvetli bularak Bilgiç'in adaylığını benimsemişti.¹¹⁷¹ Bilgiç taraftarları, Demirel'in seçilmesini önleyebilmek için onun "*Mason Derneği*" üyesi olduğunu ve Amerika Birleşik Devletleri firmasının temsilciliğini yapmasını aleyhine koz olarak kullanmaktaydılar. Ancak, bu iddiaya karşı Demirel, mason locasına kayıtlı olmadığına dair belgeyi kongrede gösterince, kongre Demirel'in lehine çevrilmiştir.¹¹⁷² Ardından Demirel masonluk iddiasına karşı şöyle yanıt veriyordu:¹¹⁷³ "*Ben mason değilim. Ben sabah kahvaltısına Kuranı Kerim okumadan oturmayan bir ailenin çocuğuyum.*"

Bu olaydan sonraki süreç, parti içerisinde güçlü bir konuma sahip olan Bilgiç aleyhine işlemeye başlamıştır. Ayrıca; Sadettin Bilgiç'in 27 Mayıs karşıtı söylemleri ve başta Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ile Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın dolaylı bir şekilde Demirel'i desteklemelerine sebep oldu. Bunun yanı sıra Eski Temsilciler Meclis Bakanlar Kurulu üyesi ve Devlet Bakanı olan Nasır Zeytinoğlu'da Çankaya'nın Bilgiç'e karşı Demirel'i desteklediğini yaymaya başladı. Bu etkenler Demirel'in genel başkan oluşunda etkili olmuştu.¹¹⁷⁴

Sadettin Bilgiç'in parti içerisinde konumu güçlüydü. Ancak, Ankara İl Kongresinde eski DP'lilerin "*Yeni Parti-Yeni Politikalar*" sloganını benimseyen Bilgiç'e sırtını dönmeleri ve sonrasında ılımlılığı, devamlılığı ve birliği sağlamak isteyenlerin adayı olan Süleyman Demirel'in yanında yer almaları işin boyutunu değiştirdi.¹¹⁷⁵ Bu dönemde Hürriyet gazetesi ise Süleyman Demirel'i kamuoyuna "*Barajlar Kralı*" olarak büyük başlıklar altında sundu.¹¹⁷⁶

Hürriyet gazetesi ise Süleyman Demirel'e Genel Başkanlık seçimi kampanyasında büyük destek veriyordu ve Demirel'in kazanma şansının yüksek olduğunu her gün basına aktararak güçlü olduğunu hissettiriyordu. Yine Cüneyt Arcayürek, gazetelerde, dergilerde kulislerde yaptığı konuşmalarda bu yayını sürdürüyordu. Arcayürek, Demirel'in "*kongreyi kaybetmesi benim için üzücü olacaktı*"

¹¹⁷¹ Akis, 18 Haziran 1964, s.14.

¹¹⁷² Turhan, a.g.t., s.34.

¹¹⁷³ Tercüman, 29 Kasım 1964.

¹¹⁷⁴ Turan, İsmet İnönü..., s.430-431

¹¹⁷⁵ Ahmad, Demokrasi Süreci..., s.290.

¹¹⁷⁶ Arcayürek, Yeni Demokrasi..., s.334.

diyordu. Çünkü, Demirel kaybederse gazetenin nabzını iyi tutmadığı ifade edilecekti. Hatta, Arcayürek, istifa mektubunu bile hazırladığını ifade etti.¹¹⁷⁷

1964 Kongresi'nde Sadettin Bilgiç'in oluşturduğu listede şu kişiler bulunmaktaydı:¹¹⁷⁸

Ertuğrul Akça, Faruk Sükan, Cevat Önder, Talat Asal, Mehmet Turgut, Aydın Yalçın, Seyfi Kurtcebe, Osman Şahinoğlu, Gökhan Evliyaoğlu, Osman turan, Orhan Süerson, Ali Bozdoğanolu, Vedat Ali Özkan, Feruh Bozbeyli, Arif Himet Güner, Hasan Fehmi Boztepe, Ali Naili Erdem, M. Güleç, Etem Kılınçoğlu, Kadri Eroğan, Kemal Bağcı.

Süleyman Demirel'in listesi ise şu şekildeydi:¹¹⁷⁹

Mehmet Turgut, Ahmet Topaloğlu, Abdülhalim Aras, Reşat Zaloğlu, İbrahim Hakkı Tekinel, Celal Ertuğ, İhsan Kırimlı, Nizamettin Erkmen, İsmet Sezgin, Faruk Sükan, Talat Asal, Aydın Yalçın, Ata Topaloğlu, Ferhat Nuri Yıldırım, Tahsin Demiray, Yusuf Demirdağ, İhsan Ataöv, Mehdi Mihçioğlu, Ömer Eken, Sadık Perinçek, Sadi Pehlivanoğlu.

Tekin Arıburnu'nun listesi ise şu kişilerden oluşmaktaydı:¹¹⁸⁰

Muhyittin Güven, Reşat Özarda, İhsan Sabri Çağlayangil, Fethi Tevetoğlu, Safa Yalçın, Recai Ergüder, Şevket Bulatoğlu, Hüsnü Dikeçligil, Mehmet Ali Aytaç, Celal Ertuğ, Sait Sina Yücesoy, İhsan Önal, Ahmet Güran, Şeref Kayalar, Mazhar Arıkan, İsmail Hakkı Yılanoğlu, Saim Sarıgöllü, Hüsamettin Atabeyli, Celal Tevfi Karasapan, Tahsin Türay, Alp Doğan Şen.

Genel Kongre 27 Kasım 1964'te başladı ve üç aday arasında kıyasıya mücadele ile geçti.¹¹⁸¹ Kongre Başkanlığına Edirne Milletvekili Talat Asal seçilmiş ve kongre açılış konuşmasını AP Genel Başkan Vekili sıfatıyla Sadettin Bilgiç yapmıştır.¹¹⁸² Bilgiç, açılış konuşmasında; bu kongrenin muhalefet devrinin son kongresi olacağını, Türkiye'deki medenileşme mücadelesinde muvaffak olunacak tek

¹¹⁷⁷ A.g.e, s.338.

¹¹⁷⁸ Tercüman, 27 Kasım 1964.

¹¹⁷⁹ Tercüman, 27 Kasım 1964.

¹¹⁸⁰ Tercüman, 27 Kasım 1964.

¹¹⁸¹ Ahmad, **Demokrasi Süreci...**, s.291.

¹¹⁸² Milliyet, 27 Kasım 1964.

şeyin demokrasi olacağını vurgulamıştır. Türkiye toprakları üzerinde yaşayan bütün insanların, yeniden bir diriliş hareketi beklediğini ve AP'nin de bu bekleyişin ifadesi olduğunu söylemiştir.¹¹⁸³

Kongrenin ikinci gününde Süleyman Demirel demokrasi konusunda kendi felsefesini anlatan bir konuşma yaptı ve büyük bir alkışa tutuldu. Ardından AP'li delegelere “*Genel Başkanlığa adaylığımı neden koyuyorum*” başlıklı bir broşür dağıtarak şunları ifade etmiştir:¹¹⁸⁴

“Adalet Partisi'nin mensupları ve delegelerimiz, kendilerine lazım olan kimseyi seçerken bir takım kıstaslar değil, akli selim ve sağ duyu ölçülerini kullanacaklardır. Ben hiçbir ihtirasın içinde olmadan ve hiçbir karşılık beklemeden, partime ve memleketime hizmeti arz ediyorum. Ben Türk halkının temel hakları ve refah davası hâl onuncaya kadar Türk milletinin emir ve hizmetindeyim. Bana teveccühünüz vaki olmasa da karar ve kanaatlerimde bir değişiklik olmayacaktır. Benim için şahıslar değil, dava esastır. Teveccühünüz vaki olursa en büyük ilam ve güven kaynağım sizler olacaksınız. Ben bir meşaleyi tutma görevine nail oluyorum. Bu nöbet ve emaneti her zaman kararınızla daha iyi taşıyacak olanlara devre amade olacağım.”

Kongrenin ikinci günü taraflar kuvvet gösterisi yaparken, salonun tansiyonu iyice yükselmiştir. Tarafların gövde gösterisi yaptığı kongrede Sadettin Bilgiç, bir konuşma yapmış ve şunları dile getirmiştir:¹¹⁸⁵

“Dava arkadaşlarım, ben 1946 yılından beri demokrasi mücadelesinde yola çıkmış bir arkadaşınızım. Adalet Partisi'ne şahısların değil, Türk milletinin fikirleri vücut vermiştir. Üç yıldan beri sizinle birlikte hareket ettiğimiz bu yolda bugün genel başkanlığa adaylığımı koymuş bulunmaktayım. Seçimlerde genel başkanlık bana tevdi edilirse ve nasip olursa, aynı yolda yürüyecek ve fikirleri savunacağım. Siyasi huzur ancak demokratik rejimin yerleşmesi ile mümkün olur. 15 Ekim 1961 seçimlerinden sonra parlamentoda aynı çatı altında toplandık. Memleketin ihtiyaçlarını yakından biliyoruz. Adalet Partisi olarak programımız, herkese söz hakkı ve herkese refah

¹¹⁸³ Milliyet, 28 Kasım 1964.

¹¹⁸⁴ Milliyet, 28 Kasım 1964.

¹¹⁸⁵ Milliyet, 29 Kasım 1964.

payıdır. Genel başkan seçildiğim zaman yine sizlerle omuz omuza çalışacağım. Seçilmezsem de her görevi yapmaya hazırım ve göreve devam edeceğim. Seçerseniz seçtiğiniz yerde, seçmezseniz verdiğiniz yerde, her zaman hizmetinizde olacağım.” Sadettin Bilgiç’ten sonra memlekette huzursuzluk ve güvensizliğin ciddi bir şekilde arttığını ifade eden Tekin Arıburun ise şu konuşmayı yapmıştır:¹¹⁸⁶

“Adalet Partisi halktan gelen ve halkın içinden doğmuş bir teşekküldür. Türk milleti kendisine idare sistemi olarak demokrasiyi seçmiştir. Bugün memlekette huzursuzluk, güvensizlik ve geçim zorluğu elle tutulur bir hale gelmiştir. Partiler içerisinde çeşitli taktikler ve entrikalar çevrilmektedir. halka gerçekleri söyleyecek kadar cesur olmalıyız. Halkı aldatmak makbul bir şey değildir. Adalet Partisi, demokratik nizamın bekçisidir. Adalet Partisi, tek adamın partisi değildir ve olmayacaktır. Türk milleti bizden hizmet beklemektedir. Genel başkanlığa adaylığımı açıkladıktan sonra benim koyu faşist, milliyetçi ve sofu bir insan olduğuma dair ifadeler yayılmıştır. Genel başkan seçileyim onlar ne derlerse desinler, faşist, sofu desinler hepsine razıyım.” Ardından tezahüratlarla kürsüye çıkan Demirel ise şu konuşmayı yapmıştır:¹¹⁸⁷

“Türkiye’de ilk defa fazla namzet arasından bir genel başkan seçilecektir. Bu bir hizmet yarışmasıdır. Diğer adaylarda liyakatli ve vatanperverlerdir. Huzur meşalesini taşımak için hizmete talibim. Sizlere diyorum ki; görev tevdi ettiğiniz ve göreve tabi olanları koruyunuz. Onları tenkit ediniz, fakat öldürmeyiniz. Sizlere bir mahkeme huzurunda olduğu gibi hesap vereceğim. Ben mason değilim. Ben sabah kahvaltısına Kuran-ı Kerim okumadan oturmayan bir ailenin çocuğuyum. Mason olmadığımı dair cemiyetten aldığım belgeyi Divan’a veriyorum. Adalet Partisi Genel Başkanı olmak benim için bir şereftir. Fakat daha da önemlisi Adalet Partili olmaktır. Görev tevdi edildiği zaman bayrağı kaleye dikmeye çalışacağım. Türk milletini ordusuyla karşı karşıya getirenlerin sonu hüsrana olacaktır... İktidarımızda muhalefetle birlikte iki kuvvet olarak çalışmak istiyoruz... Biz, zor işlerin insanlarıyız... Adalet Partisi, demokratik rejimin teminatıdır...”

¹¹⁸⁶ Milliyet, 29 Kasım 1964.

¹¹⁸⁷ Milliyet, 29 Kasım 1964.

Kongrenin ikinci günü de konuşmalarla tamamlanmıştır. Kongrenin üçüncü günü seçimler gerçekleşmiştir. Genel Başkanlık seçimine 1679 delege katılmıştır. Kongre oylamasında Sadettin Bilgiç; 565 oy, Tekin Arıburun; 34 oy alırken, Süleyman Demirel 1072 oyla çoğunluğu sağladı.¹¹⁸⁸ Kongre sürecinde Bilgiç favori aday olarak görülürken, Demirel'in bu kadar fark atması sadece Bilgiç için değil, Demirel için de sürpriz oldu.¹¹⁸⁹ Süleyman Demirel Adalet Partisi Genel Başkanı olurken, Genel İdare Kurulu ise şu üyelerden oluşuyordu:

Talat Asal, Sadettin Bilgiç, Osman Turan, Faruk Sükan, Mehmet Turgut, Orhan Süerson, Cevat Önder, Tekin Arıburun, Mehmet Yalçın, Ertuğrul Akça, İsmail Hakkı Tekinel, Ahmet Dallı, Sadık Perinçek, Ahmet Topaloğlu, Ahmet İhsan Kırımlı, Seyfi Kurtcepe, İhsan Gürsan, Vedat Ali Özcan, Ali Bozdoğanoglu, Cihat Bilgehan, Melahat Gedik, Kadri Eroğan, İsmet Sezgin, Haldun Menteşeoğlu.¹¹⁹⁰

Kemal H. Karpat'a göre; Süleyman Demirel'in genel başkan seçilmesi, yönetim ve siyasi çatışmaların çözülmesi konusunda yüksek bir beceriye sahip olduğunu kanıtlamıştır.¹¹⁹¹ Kasım 1964 yılı, 1960-1965 yıllarının Türk siyasi yaşamına yeni isimler sunarak doğurganlığını ifade ettiği bir yıl oldu. İsmet İnönü gibi etkinliği tartışılmaz bir önderin karşısına "yeni bir ad" çıkardı.¹¹⁹² Süleyman Demirel, Türk siyasi hayatındaki diğer genel Türk siyasetçi tipinden farklıydı. Onu farklı kılan küçük-burjuva aydın karakterine köylü karakterini uygulayabilmiş olmasıydı. Bu yüzden ki Demirel, bazen köylü gibi davranır, bazen de küçük-burjuva aydın gibi... Onu aydınlar arasında birinci yapan köylü kimliğini biçimlendirerek halka yakın kişiliğidir.¹¹⁹³

Bu kişiliği de ona 1964 kongresinden sonra Türk Siyasi hayatının kapılarını açmasını sağladı. Süleyman Demirel'in liderliği ile birlikte AP kendisini daha net tanımlama yoluna girmiştir. Süleyman Demirel'den önce Menderes ve arkadaşlarının

¹¹⁸⁸ **Hürriyet**, 30 Kasım 1964.

¹¹⁸⁹ Ahmad, **Demokrasi Süreci...**, s.291.

¹¹⁹⁰ **Tercüman**, 1 Aralık 1964.

¹¹⁹¹ Kemal H. Karpat, **Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi**, 2. Baskı, Çev. Ceren Elitez, Timaş Yay., İstanbul, 2011, s.161.

¹¹⁹² Arcayürek, **Yeni Demokrasi...**, s.329.

¹¹⁹³ Fincancıoğlu, **Demokraside...**, s.19-20.

idamlarının önlenmesi, Anayasa referandumunda partinin nasıl bir durum yakınacağı ve nihayet DP'lilerin affı, partiyi meşgul eden en önemli gündem maddeleriydi. Bu konularda uzlaşmacı bir çizgiyi savunan AP'liler ile onları hazıra konmuş emanetçiler olarak algılayan eski DP'liler ve bunların AP içindeki içinde ki savunucuları arasındaki mücadele partinin enerjisinin çok büyük bir kısmını tüketmekteydi. Demirel bunlarla uğraşmanın partiye bir şey kazandırmayacağını daha pozitif bir tutum alınması gerektiğini vurguluyordu. Demirel sonrası AP'nin, 1964 öncesi AP'ye kıyasla ekonomik ve siyasal alanlarda ne yapmak istediğini bilen bir parti görüntüsü vermeye başlamıştır.¹¹⁹⁴ Demirel, genel başkan seçildikten sonra yeni seçilen parti üyeleriyle birlikte Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından Çankaya Köşkü'nde kabul edilmiştir.¹¹⁹⁵ Cemal Gürsel, Adalet Partilileri tebrik etmiş ve *“siz rejimin teminatısınız, çok olgun bir kongre yaptınız, partiler birbirine rahmet okumaz. Yalnız bu mücadeleyi iyi istikamette yapmak lazımdır, sizlerden çok şey bekliyorum”* ifadelerinde bulunmuştur.¹¹⁹⁶

III- CUMHURİYETÇİ KÖYLÜ MİLLET PARTİSİ İÇERİSİNDEKİ KUTUPLAŞMALAR, MİLLET PARTİSİ'NİN YENİDEN KURULUŞU VE CKMP BÜYÜK KONGRESİ

3.1. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi İçerisindeki Kutuplaşmalar, Millet Partisi'nin Yeniden Kuruluşu

27 Mayıs darbesi sonrasında yapılan 15 Ekim 1961 seçimlerinde partinin beklenenin aksine çok düşük oranda bir oy alması, DP ile aynı kökten gelen ve uzun geçmişe sahip Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin, DP camiasının oylarını, kendisinden çok sonraları kurulan Adalet Parti'ye kaptırması, parti içinde bütün bunların sorumlusu olarak Osman Bölükbaşı'nın, ekip ruhu tanımayan şahsi ve keyfi tutumuna bağlanmış ve parti içi muhalifler, artık gizli değil, açıktan tepkilerini ortaya koymuşlardır. Tüm bu çatışma ve iç gerilim sonucunda tepkilerini açık bir dille ortaya koyan ve uzun zamandan beri partide bir muhaliflerin başı konumunda bulunan Bölükbaşı'nın artık onlarla çalışmak istemediğini bildirdiği Ahmet Tahtakılıç ve birlikte Saadet Evren hakkında CKMP Genel İdare Kurulu, 13 Mart 1962'de bir karara

¹¹⁹⁴Ebru Saliha Açıköz, Yiğitberk Bıçakçı, Mehmet Sancar Demir, Deniz Demircioğlu, Gizem Gülpınar, Ahmet Volkan Gürbüz, Serhat Kabataş, Hüseyin Koç, Refik Ömeroğlu, Burçak Şahin, Hakan Uyar, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Der. Mehmet Kabasakal, Es Yay., İstanbul, 2013, s.58.

¹¹⁹⁵ **Milliyet**, 1 Aralık 1964.

¹¹⁹⁶ **Milliyet**, 2 Aralık 1964.

varmış ve haklarında gerekli disiplin işleminin yapılmasına izin verdiğini belirtmiştir.¹¹⁹⁷

Bunun dışında, görevinden alındıktan sonra haysiyet divanına verilen eski il başkanlarından Sıtkı Atanç da, CKMP yöneticileri aleyhinde suçlayıcı konuşmalar yapmıştır. Atanç, parti yöneticilerini dikta yönetimi kurmakla suçlamış ve ayrıca onları yolsuzluk yapmakla itham etmiştir.¹¹⁹⁸ Sürekli ahlâk ve fazilete dayalı demokratik bir rejim arzusu ile millet iradesinin üstünlüğünü gündemde tutan ve sürekli bu yönde siyasal söylemlerde bulunan Bölükbaşı, 1962 yılına gelindiğinde kendi partisi içinde, tam da bu ilkelere uymamakla suçlanmaya başlamıştır. Partideki bazı kişilerin ihracını istemesi parti içi demokrasi ile bağdaşmayan bir hareket olarak değerlendirilmiş ve sert bir biçimde eleştirilmiştir.¹¹⁹⁹

Osman Bölükbaşı ile Ahmet Tahtakılıç'ın karşı karşıya geldiği 22 Nisan 1962 toplantıda; Tahtakılıç, Bölükbaşı'na hitaben *“Sokak kabadayısı edası ile konuşan sen, benim her yere seçilmemi kskanıyorsun”* dedi. Bölükbaşı ise bu konuşmaya karşı şunları söyledi:¹²⁰⁰

“...Ferdi çalıştı diyorlar. Ekiplerle çalışmadı diyorlar. Ben o zaman söyledim. Hep beraber çalışalım dedik. Çalışamayacaksak benim kuvvetim kalmadı dedim. İsmet Paşa ile sarmaş dolaş olduğumu söylüyorlar. Ben İsmet Paşa ile sarmaş dolaş olmadım. Adamın kulağı duymuyor. Mecburen öyle yapıp konuştum.”

Osman Bölükbaşı, aynı konuşmasında Ahmet Tahtakılıç'a yönelik olarak da onun kendisine ağır hakarete bulunduğunu ama buna ses çıkarmadıklarını, Tahtakılıç'ın partide huzursuzluk çıkarttığını ifade etti. Sonuçta CKMP Genel İdare Kurulu alınan karar gereği Bölükbaşı'nın büyük kongreye kadar genel başkanlıkta kalmasına ve Tahtakılıç'la Saadet Evren'in de geçici olarak partiden uzaklaştırılmasına karar verdi.¹²⁰¹ Genel Başkanlıktan ayrılan ama partisinden

¹¹⁹⁷ Çaylak, a.g.e., s.444.

¹¹⁹⁸ Cumhuriyet, 14 Mart 1962.

¹¹⁹⁹ Cumhuriyet, 23 Nisan 1962.

¹²⁰⁰ Zafer, 24 Nisan 1962.

¹²⁰¹ Zafer, 26 Nisan 1962.

ayrılmayan Bölükbaşı, parti içinde huzursuzluğun düzelmemesi üzerine, 31 Mayıs 1962’de CKMP’den de istifa ettiğini açıkladı.¹²⁰²

Osman Bölükbaşı’nın istifası siyasal çevrede geniş yankı uyandırmıştır. Bu istifa üzerine CHP genel başkanı İsmet İnönü, üzüntü içerisinde olduğunu belirtirken, CHP genel sekreteri İsmail Rüştü Aksal ise, ilginç bir değerlendirme de bulunarak “*Rejimin dengesi bozuldu*” ifadesini kullanmıştır.¹²⁰³

CKMP’den istifasından sonra Osman Bölükbaşı ve arkadaşları, mahkeme kararıyla kapatılışından yaklaşık 10 yıl sonra yeniden Millet Partisi’ni (MP) canlandırmak için faaliyete geçeceklerini belirtirken; İsmail Kucur’un başını çektiği başka bir grubunda aynı isimle bir parti kuracakları ifade edilmiştir. Nitekim, 16 Haziran 1962 tarihinde aynı isimle yeniden kurulan MP’nin genel başkanlığına Osman Bölükbaşı seçildi. Parti kurucuları arasında, Hüseyin Ataman, Ahmet Bilgin, Kazım Arar, İsmail Hakkı Akdoğan, Mansur Ulusoy ve İzzet Gener gibi isimler bulunmaktaydı.¹²⁰⁴

1962 tarihli MP, esas prensipleri itibariyle 1948’in MP’sinden farklı değildi. Program ve tüzükleri, dönemlerin farklılıklarından kaynaklanan ve daha önce partinin kapatılmasına yol açan ilkeleri neredeyse aynıydı. Mesela 1948 tarihli MP programı, din işlerinin tanzimi ve örgütlenmesinin devlet elinden alınıp cemaatlara bırakılmasını isterken ve Bölükbaşı da bu durumu müteaddit defa dile getirmesine rağmen, 1962 tarihli MP’de bu kayıt yoktu. Din konusunda daha ihtiyatlı bir dil kullanılmış ve daha önceki programda geçen, “*din müesseselerine ve milli ananelere hürmetkarlık*” kaydı çıkarılmış ve dönemin koşullarına uygun olarak sosyal devlet ilkesine biraz daha ağırlık verilmiştir. Ayrıca eski MP programında yer alan “*liberallik*” kavramı çıkarılmıştır. Yeni MP programında, kültürel kalkınmaya da büyük ağırlık verilmiştir.¹²⁰⁵ Yine Osman Bölükbaşı, 25 Haziran 1962’de CHP-YTP-CKMP ve Bağımsızların katkısı ile II. İnönü hükümeti kurulmuştur. Bu dönemde, MP’nin başında bulunan Bölükbaşı, II. İnönü hükümetini ağır bir dille eleştirmiş ve “*Hükümet, partizanlık şirketi haline geldi*” demiş ve İnönü ile bir koalisyonda buluşmasının

¹²⁰² Kudret, 2 Haziran 1962.

¹²⁰³ Çaylak, a.g.e., s.446.

¹²⁰⁴ A.g.e., s.451.

¹²⁰⁵ Çaylak, a.g.e., s.452.

imkan dışı olduğunu belirten şu sözü söylemiştir: “*Bölükbaşı, görev için hayatını bile verir. Amma, İnönü'nün koltuğu altında haysiyetini asla*”.¹²⁰⁶

3.2. CKMP Büyük Kongresi

İlk koalisyon hükümeti kurulduktan sonra 14'leri yurt dışında bulundurmanın bir anlamı olmadığını ifade eden Cemal Gürsel, 14'ler yurda dönüşlerini engelleyen yasağı kaldırmıştır.¹²⁰⁷ Bu sırada 14'lerden Alparslan Türkeş'in yurt dışından dönüşü üzerine onu karşılamaya giden Mustafa Kaplan ve Orhan Erkanlı, ‘Türk Devrim Ocakları’nda tertipledikleri bir toplantıda; ülkenin içinde bulunduğu durum karşısında aydınların tam olarak görevlerini yapamadığını, bunun sebebini ise memleket gerçeklerini tam manasıyla kavrayamamış olduklarında ifade ettiler. Onlara göre; aydınlar halktan kopmuş biçimdeydi ve onların asıl görevi yalnız bilgi sahibi olmak değil, bu bilgilerini ve tecrübelerini halka intikal ettirmektir ancak, aydınlar bunu yapamamışlardı.¹²⁰⁸

Alparslan Türkeş ve arkadaşları 1963 yılında Türkiye'ye döndükten sonra yeniden inisiyatifi ele geçirmek ve iktidara ulaşmak maksadıyla çeşitli girişimlerde bulundular. İlk olarak bu dönemde bir darbe hazırlığı içerisinde olan Harp Okulu eski komutanı Kurmay Albay Talat Aydemir ekibiyle ilişki kurdular. Türkeş'in en büyük koşulu kendi liderliğinin kabul edilmesiydi. Aydemir bu öneriyi reddedince, Türkeş, İsmet İnönü hükümetine cuntayı ihbar ettiği öne sürüldü.¹²⁰⁹ Ancak, Alparslan Türkeş'in, Talat Aydemir'e kendisinin de başında bulunacağı bir siyasi parti çatısı altında meşru siyaset yapmayı önerdiği de ifade edilmekteydi. Hatta Türkeş, bu konuda Aydemir'e şunları ifade etmişti:¹²¹⁰

“Suriye'de olduğu gibi iki günde bir Türkiye'de ihtilâlcilik oynanmaz. Memleket bugün çok partili demokratik bir rejime yönelmiştir. Eğer biz Türkiye'ye siyasi alanda hizmet etmeyi düşünüyorsak meşru yoldan anayasal düzende yapmalıyız”

¹²⁰⁶ A.g.e, s.449.

¹²⁰⁷ Ahmad, **Demokrasi Süreci...**, s.224.

¹²⁰⁸ **Cumhuriyet**, 11 Şubat 1963.

¹²⁰⁹ Merdan Yanardağ, **MHP Değişti Mi? (Ülkücü Hareketin Analitik Tarihi)**, Gendaş Yay., İstanbul, 2002, s.29.

¹²¹⁰ Akpınar, **a.g.e**, s.32.

İstanbul'da bir basın toplantısı düzenleyen Alparslan Türkeş şunları ifade etti:

“Ülkü ve inancından vazgeçmez bir insan olarak iki yıl önce aranızdan ayrılmış, uzaklara gitmişim. Bugün yine aynı azim ve imanla dolu ve Türk milletinin geleceği hakkında büyük ümitler taşıyarak sevinç ve heyecan içinde sizlere tekrar kavuşmuş bulunuyorum. 27 Mayıs sabahı sizlere radyodan yayınladığım yazının mana ve ruhuna daima sadık kaldım ve bugünde memleketin huzur ve yükselişini bu beyanatın göstermiş olduğu ruh ve yönde görmekteyim. Amacım 27 Mayıs ülküsüne kaldığım yerden devam etmektir.”¹²¹¹

Alparslan Türkeş, 1963 yılı Mayıs ayında gerçekleştirdiği bu basın toplantısında “Türkiye Huzur ve Yükselme Derneği'ni” oluşturacağını ve bundan sonraki süreçte de ya parti kuracağını, ya da mevcut partilerden birinin doktrinini beğeneceğini ifade etti.¹²¹² Alparslan Türkeş, bu sözleriyle Türk siyasi hayatının bir çıkmaz içinde bulunduğunu ifade ediyor ve siyasal düzendeki partilerin “*Liberal-Muhafazakar Popülistler ya da Jakoben Cumhuriyetçiler, Materyalist- Komünistler*” olduğunu belirtiyordu. Nitekim bu amaçla da Türk siyasi hayatının içinde bulunduğu buhran, liberal-muhafazakar popülizm ile materyalist komünist jakobenizm tutumu içinde boğulduğunu gördükten sonra, milleti çıkmaz sokaktan kurtarmak için siyasi hayata atılmayı kendisine mecburiyet olarak saydığını belirterek¹²¹³, kendisine en uygun partinin CKMP olduğunu bildirdi ve 14'lerin bir kısmı ile CKMP'ye girdi.

Osman Bölükbaşı'nın CKMP genel başkanlığından ayrılması sonrasında, önemli oranda güç kaybeden parti, yeni lider arayışı içerisine girmişti. CKMP'liler sürgün hayatından Türkiye'ye dönen, siyasete girmek için zemin yoklayan ve dikkatleri üzerine toplamış olan Alparslan Türkeş üzerine yoğunlaşmıştır. Bu amaçla da parti yöneticilerinden Mehmet Altınsoy, Ahmet Oğuz, İrfan Baran, Türkeş'i partilerine davet ettiler. Bu isimler, Türkeş'i partinin başına getirerek, güçlenmeyi düşünüyorlardı. 1964 yılında yapılacak kongreye kadar CKMP Genel Başkanlığını Ahmet Oğuz yürütmüştür.¹²¹⁴ CKMP genel başkanı olan Ahmet Oğuz, MBK eski üyelerinin aynı fikir, prensip ve ideallerinin savunucusu olan CKMP'de yer almaları

¹²¹¹ A.g.e. s.29

¹²¹² Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok...**, s.261.

¹²¹³ Akpınar, a.g.e, s.34.

¹²¹⁴ Hulusi Turgut, **Türkeş'in Anıları Şahinlerin Dansı**, ABC Yayınları, İstanbul, 1995, s.388-389

kadar tabii bir şey olamayacağını belirtti. Hatta aşırı solun karşısında olunması gerektiğini ifade etti.¹²¹⁵

Alparslan Türkeş, 22-23 Şubat 1964 tarihleri arasında gerçekleştirilen CKMP Büyük Kongresi'nde 14'lerden 9 arkadaşı ile CKMP saflarına katılmıştır. Bu isimler şöyle idi: Münir Köseoğlu, Rıfat Baykal, Şefik Soyuyüce, Dünder Taşer, Numan Esin, Ahmet Er, Muzaffer Özdağ, Mustafa Kaplan ve Fazıl Akkoyunlu. 14'lerden kalan diğer isimlerden Muzaffer Karan TİP'e geçerken Orhan Erkanlı, Orhan Kabibay ve İrfan Solmazer de CHP'ye katıldılar.¹²¹⁶ 1963-1964 seçimlerinde başarısızlığa uğrayan milliyetçi-muhafazakar çizgideki CKMP'ye katılma kararı alan Türkeş ve arkadaşları, hem kendileri hem de Türk siyasal yaşamı bakımından yeni bir dönemi başlatmış oldular.¹²¹⁷

1963 yılından itibaren arkadaşlarıyla birlikte siyasi hayatına devam eden Alparslan Türkeş ve arkadaşlarını eski CKMP Genel Başkanı ve yeni Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı, iğneleyici bir şekilde eleştirerek partiye girişlerini şöyle ifade ediyordu: *“Yahu... orası ordu karargahına döndü. Çizme gıcirtısından, kılıç şakırtısından oraya girilemiyor...”*¹²¹⁸

Büyük CKMP Kongresine kadar partiye genel başkanlık yapan Ahmet Oğuz'un bu dönemde Celal Bayar ile yaptığı görüşme¹²¹⁹, parti içinde sert tartışmalara neden olmuştur. Parti içerisinde gerçekleşen bu tartışmalar Ahmet Oğuz'u, parti genel başkanlığı ve milletvekilliğinden istifaya kadar götürmüştür.¹²²⁰ Oğuz bu ziyareti yapmadan önce Genel İdare Kurulu'na danışmamış ve kimseyi haberdar etmemiştir. Olayın parti içerisinde duyulması üzerine, CKMP Genel Sekreteri Mustafa Kepir, Genel İdare Kuruluna bir önerge vererek Ahmet Oğuz'un Celal Bayar ile yaptığı görüşme hakkında bilgi istemiştir. Yapılan bu ziyaret, partinin Genel İdare Kurulu ve Gurup İdare Heyetinin ortak yapmış olduğu toplantıda çok sert bir şekilde eleştirilmiştir.¹²²¹

¹²¹⁵ Tercüman, 1 Nisan 1965

¹²¹⁶ Akpınar, a.g.e. s.38

¹²¹⁷ Yanardağ, a.g.e, s.30.

¹²¹⁸ A.g.e, s.38.

¹²¹⁹ Hürriyet, 25 Mayıs 1965.

¹²²⁰ Hürriyet, 25 Mayıs 1965.

¹²²¹ Hürriyet, 25 Mayıs 1965.

Bu gelişmelerden sonra CKMP İdare Kurulu iki gruba ayrılmıştır. Birinci grupta Alparslan Türkeş'in başını çektiği üyeler, yeni kongrenin toplanmasını ve tüzük değişikliği ile birlikte Genel Başkan ve Genel İdare Kurulu üyelerinin yenilenmesini istemişlerdir. Ahmet Oğuz'un başını çektiği diğer grup ise, partinin seçim arifesi içinde bulunduğu bu dönemde bu fikrin doğru olmayacağını ifade etmişlerdir. Birinci görüşü savunan kesim, Alparslan Türkeş'in genel başkan olması fikrini savunuyorlardı. Sonuçta, Genel İdare Kurulu Alparslan Türkeş ve grubunun erken kongre kararını kabul etti.¹²²²

1965 CKMP Kongresi'nin toplanması için kabul oyu kullananlar arasında Kamil Koç, Enver Kök, Kemal Taner, Mehmet Altınsoy, Cevat Odyakmaz, Fuat Uluç, Mustafa Kepir, İsmail Safa Akay, Rahmi İnceler, Saadet Evren, İsmail Gücür bulunmaktaydı. Kongreyi istemeyenler ise Kadircan Kafılı, Hasan Dinçer, İrfan Baran, M. Hancıoğlu ve Ahmet Oğuz'du.¹²²³

Ardından 10 Ekim 1965 seçimlerinden önce yeniden kongre hazırlığı yapan CKMP Genel İdare Kurulunun Olağanüstü Kongrenin 1965 yılı sonunda yapılmasını kararlaştırması üzerine Genel Başkan Ahmet Oğuz partiden istifa etti.¹²²⁴ Bu istifa, CKMP'nin geçirmekte olduğu yapısal değişikliğe bir tepki olarak ortaya çıktı ve Alparslan Türkeş ve arkadaşları, Olağanüstü Kongre öncesinde yeni dünya görüşleriyle faşistlikle suçlandı.¹²²⁵

Genel Başkanlıktan istifa eden Ahmet Oğuz liderliğindeki CKMP, kongre çalışmalarına başlamış, özellikle Türkeş ve arkadaşlarının isteği üzerine partinin program değişiklikleri gündeme gelmiş ve bu çalışmaları organize etmek için komisyonlar kurulmuştur. Komisyonun, parti programı ve parti tüzüğü üzerindeki tamamlanan ve Genel İdare Kurulunun tasdikine verilecek olan yeni tüzük ve program içinde, Türkeş ve arkadaşlarının '9 Işık' umdesi yer almış, iktisat politikasında ise "Karma Ekonomi" sistemi benimsenmiştir.¹²²⁶ Türkeş liderliğindeki CKMP, Türkiye'yi yabancı memleketleri taklit etmekten kurtaracak, Türk Milleti'ni yabancı

¹²²² **Hürriyet**, 25 Mayıs 1965.

¹²²³ **Tercüman** 26 Mayıs 1965.

¹²²⁴ **Tercüman** 18 Haziran 1965.

¹²²⁵ "Adalet Bakanı ve CKMP Genel İdare Kurulu üyesi İrfan Baran, Alparslan Türkeş'i Adolf Hitler'e benzeterek faşist bir yöntemi belirlediklerini bildirmiştir.", **Tercüman**, 29 Temmuz 1965.

¹²²⁶ **Tercüman** 19 Haziran 1965.

ideolojilerden arındırarak ve Türkiye ve Türk milletini kalkındırarak, güçlü kılacak ve refaha kavuşturacak yolu “Dokuz Işık” umdesini kabul etmekte görüşür.¹²²⁷ Bu ilkeler şöyle ifade edilmekteydi. Milliyetçilik, Ülkücülük, Ahlakçılık, İlimcilik, Toplumculuk, Köylücülük, Hürriyetçilik ve Şahsiyetçilik, Gelişmecilik ve Halkçılık, Endüstricilik ve Teknikçilik.¹²²⁸

CKMP kongresinde Alparslan Türkeş ve Ahmet Tahtakılıç adaylığını açıklarken, Ahmet Tahtakılıç, kongrede yapmış olduğu konuşmada “*Bir partiye şartla gelmek olmaz. Şartla gelmek, bu partinin varlığını inkar olur*”¹²²⁹ diyerek Türkeş’e eleştiri getirmiştir. Alparslan Türkeş ise bu konuşmaya cevaben şu ifadelerde bulunmuştur:

*“Her yerde fikir ayrılıkları bulunur. Demokrasinin bir fazileti, oya başvurmak, oy çoğunluğuna razı olmak zaruretidir... Partinin daha iyiye gitmesi için gayret gösteriyoruz. Biz diyoruz ki, CKMP’de gelişme olsun, yenilik istemek tabiidir. Biz Türk Milletinin bütünlüğü, varlığı için her çeşit mücadeleyi göze aldık. Bu yolda canımızı bile vermeye hazırız. Hangi partiden olursa olsun hatta bize düşman gözü ile bakanlar bu toprağın çocukları, kardeşleridirler. İftiharla söyleyebilirim ki, Türk Milleti diğer dünya milletlerinden birçok vasıflarıyla üstündür. Güçlükleri yenmek için halkı harekete geçirmek ve bunların üzerine saldırmak gerekir. Bugün Türkiye’de toplumsal yaşayış düzeni ve toplumsal adalet yoktur. Devlet idaresi halkı ezerek çalışıyor. Toprak ve ziraat reformu vakit geçirmeden gerçekleştirilmelidir.”*¹²³⁰

Alparslan Türkeş’in konuşmasından sonra Genel İdare Kurulu, 30 Temmuz 1965 tarihinde başlayan CKMP Olağanüstü Kongresinde, Alparslan Türkeş’i CKMP Genel başkanlığa seçti.¹²³¹ Alparslan Türkeş 689 oy alırken, rakibi Ahmet Tahtakılıç’ın aldığı oy ise 516 idi. Alparslan Türkeş’le birlikte Türk siyaseti sıkı bir milliyetçi çizgi ile tanışmaya başladı.¹²³² 1965 seçimlerine yeni program ile giren Türkeş’in önderliğinde ki parti eski oylarını toplayamadı. Fakat aldığı % 2. 2’lik oy oranı ona seçim sisteminin yardımı ile 11 sandalye kazandırdı.¹²³³ Bu nedenledir ki 1965’den

¹²²⁷ Ayrıca Bkz. Alparslan Türkeş, **Dokuz Işık**, 12. Baskı, Kutluğ Yay., İstanbul, 1975, s.115.

¹²²⁸ Akşin, **Türkiye Tarihi...**, s.258.

¹²²⁹ **Hürriyet**, 31 Temmuz 1965.

¹²³⁰ **Tercüman** 1 Ağustos 1965.

¹²³¹ **Tercüman** 1 Ağustos 1965.

¹²³² Akpınar, **a.g.e.** s.38

¹²³³ **Ulus**, 6 Ocak 1969

1969'a kadar geçen dört yıllık evre CKMP'nin MHP'ye dönüştürülmesi, partide yeni ideolojinin yerleştirilmesi, örgütün güçlenip yaygınlaşmasını ifade etmektedir. CKMP'nin Büyük Adana Kongresi'nde yaptığı değişiklikle “*Yüzde Yüz Yerli, Yüzde Yüz Milli Bir Doktrin*”¹²³⁴ adlı bir tez öne sürüldü ve “*Dokuz Işık*” adı verilen ilkeleri benimseyerek partinin ilkeleri durumuna getirdi.

1969'da Adana'da yapılan kongrede partinin adı yeni kimliğine kavuşarak, aynı kongrede kabul edilerek partiye yarı-askeri örgüt hüviyeti veren tüzüğe göre, parti amblemi sembol kırmızı zemin üzerinde üç hilal şeklinde kararlaştırıldı. Parti gençleri ise başını hilale kaldırmış Bozkurt'u kullanacaklardı.¹²³⁵ Yeni Genel Başkanı ile birlikte CKMP'nin 1965'den sonraki çalışmaları, bir program ve teşkilat inşa etme ve kendisini topluma benimsetme çabalarına odaklanma olarak görüldü. 1970'lerde ise yeni bir ad ve imajla birlikte kendisini tüm milliyetçi camiaya kabul ettirme ve kitleleşme süreci olarak ifade etti.¹²³⁶

1970'lerden sonra Türkiye'de ideolojik mücadelenin artması ve bu ideolojilerin adeta sokakları teslim alması, MHP ve ülkücü hareketin şiddet sarmalının bir parçası haline geldi ve 1970-1980 arasındaki süreç kanlı mücadelelere dönüştü. 1980 öncesi şiddetin bir parçası haline gelme, bir yandan MHP'ye yönelik halk desteğini artırırken diğer yandan MHP'nin genel kamuoyu gözündeki meşru imajında önemli hasarlara yol açtı. 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında cuntanın MHP ve Ülkücülerin de üzerine gitmesinde bu imajın etkisi büyüktü. 12 Eylül darbesinden sonra sol ile birlikte MHP ve ülkücüler de çok derin etkiler bırakan acılar yaşadılar. 12 Eylül sonrasında demokratik düzenin yeniden başlamasıyla MHP ve ülkücüler kutsal bir değer atfettikleri devlete daha mesafeli yaklaştılar ve daha toplum merkezli bir milliyetçiliği benimsediler.¹²³⁷

Türk siyasal hayatında önemli bir ağırlığa sahip olan ve köklerini Osmanlı'nın son dönemlerinde dayandıran milliyetçi düşünce geleneğinin ilk örneğini teşkil eden Milliyetçi Hareket Partisinin, bu dinamiğin açtığı yolda muazzam bir şekilde

¹²³⁴ Türkeş, **Dokuz Işık...**, s. 15-35.

¹²³⁵ Akşin, **Türkiye Tarihi...**, s.257

¹²³⁶ http://www.mhpankara.org.tr/MHP_tarihce.php/Erişim Tarihi: 20.04.2015.

¹²³⁷ Hüseyin Kocabıyık, “12 Eylül'den 12 Haziran' Siyasi Partiler (Milliyetçi Hareket Partisi)”, **Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı**, (Mayıs 2011), s.4

toplumsal gerilimin aktif bir aktörü olarak kitleleşti. 1980 öncesindeki bütün önemli siyasal gelişmelere, yönetim ve taban düzeyinde müdahil oldu. 1980-1990 yılları arasındaki görece uzun fetret evresinden sonra, 1990'ların ortalarından itibaren siyaset sahnesine yerleşmeye başladığında, yaşanan siyasal ve toplumsal dönüşümün farkındalığı ile kendine yeni bir söylem ve kimlik edindi.¹²³⁸

VI. TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ 1964 KONGRESİ VE PARTİ İÇİ AYRILIKLAR

13 Şubat 1961'de 12 sendikacı tarafından Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) kurulmasıyla birlikte sosyalist düşünce 1960 sonrası dönemde ilk kez somut olarak kendini ifade etme imkanı buldu. TİP'in kurulmasıyla birlikte sosyalist düşünce Türkiye'de siyasi partiler bazında bir ivme kazandı ve bazı partiler bu düşünce etrafında toplandı. Ancak TİP'in Türk siyasetinde bir sosyalist parti olarak yer alışı, Mehmet Ali Aybar'ın Şubat 1962'de genel başkan oluşu ve sosyalist aydınların partiye katılmalarıyla birlikte mümkün oldu.¹²³⁹ Aybar liderliğindeki Türkiye İşçi Partisi, 1963 Yerel Seçimlerinden sonra ilk genel kongresini yaptı.

Türkiye İşçi Partisi'nin I. Genel Kongresi 9-10 Şubat 1964 tarihinde İzmir'de 76 delegeden 52'sinin katılımı ile gerçekleşti. Kongre polisin gözetimi altında ve konuşmalar teype alınarak yapıldı.¹²⁴⁰ Toplantı sonrasında Kongre Başkanlığı'na kuruculardan Kemal Nebioğlu geçti. Açılış konuşmasını yapan genel başkan M. Ali Aybar ise; hem İnönü Hükümetinin Anayasa'ya aykırı davrandığını öne sürdü hem de diğer partileri de eleştirdi.¹²⁴¹ Ardından İzmir Eşref Paşa düğün salonunda kalabalık bir halk topluluğunun izlediği TİP İl Kongresi'nde Genel Başkan Mehmet Ali Aybar, Türkiye'nin yeniden kurtuluş savaşı hareketi içinde bulunduğunu, milli bağımsızlıkla emekçi yığınlarının ekonomik, sosyal ve politik alanlardaki isteklerinin bir bütün olarak ele alınılmasını zorunlu kılan tarihi şartları kavrayamamış olanların, bugün için halkın oyları ile iktidara gelmiş olsalar bile, çok kısa bir zamanda halkın desteğinden yoksun kalacaklarını belirterek konuşmasına şöyle devam etmiştir:

¹²³⁸ Hatem Ete - Hamza Taşdelen - Sami Oruç Ersay, **Ülkücülükten Tepkisel Milliyetçiliğe (MHP'nin İdeolojisi ve Seçmen Eğilimleri)**, SETA Yayını, 2014, s.10

¹²³⁹ Bursa, **a.g.e.**, s.163.

¹²⁴⁰ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok...**, s.271.

¹²⁴¹ **Cumhuriyet**, 10 Şubat 1964.

“Millet Meclisindeki 450 sandalyeden 239’una sahip olmakla her işin halledileceğini, kuvvetli ve istikrarlı bir iktidar kurulabileceğini sananlar, elbette aldaniyorlar. Seçimlerden önce Sayın Demirel, AP’nin tek başına hükümet kurmasını ve kendisinin parlamentoda salt çoğunluğa dayanan kuvvetli bir hükümetin başında bulunmasını, kalkınmış müreffeh Türkiye’nin kurulması için, temel bir şart olarak görmekteydi. Seçimler Demirel’in bu isteğini gerçekleştirmiştir. Ama ne var ki, 5 partiye karşı tek başına çoğunluğa sahip olarak bu iktidar, her ağzını açışında, her adım atışında aciz içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Halka bindiği dalı kestirmek suretiyle sağlanan oy çoğunluğuna dayanan ve Anayasaya ters doğrultuda yol alan bir iktidar için, bu çeşit bir oy çoğunluğundan gelen kuvvet, gerçek bir kuvvet değil, bir zaafıdır. AP iktidarı, Anayasayı bir yana atarak, ekonomiye, hesaba kitaba sırt çevirerek sadece Amerika’nın dostluğuna ve Meclis’te kaldırılalı ellerin sayıca çok olmasına dayanarak işleri yürütebileceğini sanmakta ısrar ederse, tarihin akışına ters yönde kullanılmak istenen bir çoğunluğun keskin sirke misali kabına zarar vereceğinden şüphesi olmamalıdır. Türkiye’de Kuvay-ı Milliye ruhu yeniden canlanmıştır. Milli bağımsızlığımız, egemenlik haklarımızla bağdaşmayan durumlar ve anlaşmalar devam etmeyecektir. İkinci Milli kurtuluş hareketini durdurmak kim senin gücünde değildir. 20 yıldır izlenen esneksiz, tek yönlü dış politika, Türkiye’yi bugünkü duruma sürüklemiştir. Türkiye uyanan ve özgürlüğe yürüyen bir dünyanın ortasında, bu gidişe sırt çevirmiş olarak yaşayamaz. Türkiye iç ve dış politikasını, kurtuluş hareketini tamamlayarak içerde ve dışarıda tam bağımsız bir varlık haline gelmek zorunluluğuna göre yeniden düzenleyecektir. Geriye değil, ileriye gideceğiz. Anayasa mutlaka uygulanacak, emperyalizmin nüfuzunu kırarak olan köklü dönüşümler mutlaka gerçekleştirecektir. Halkımız özgür yaşamının mutluluğuna mutlaka kavuşacaktır. Yeni şekli ile de emperyalizm bir kere daha yenilecek, araçlarının, bütün simsar ve komisyoncularının sırtları bir kere daha yere getirilecek ve artık bir daha ayağa kalkmalarına, milleti bir kere daha zebun etmelerine meydan verilmeyecektir.”¹²⁴²

Aybar’ın konuşmasından sonra 1964 kongresine kadar partinin programı henüz oluşturulmadığından ilk olarak 1964 yılında yapılan İzmir Kongre’si ile bir parti programı oluşturuldu. Bu program “Marksist bir kimlik”e sahipti.¹²⁴³ Parti

¹²⁴² Mehmet Ali Aybar, **Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm (Seçmeler 1945-1967)**, 1. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1968, s.442-444.

¹²⁴³ Kaçmazoğlu, **27 Mayıs’tan...**, s.81.

kurulduğunda henüz programı yoktu. Mevcut yasalara göre, parti kurmak için mutlaka gerekli olan sadece, kuruluş dilekçesi, kurucular listesi ve tüzüktü. Aybar'ın genel başkan seçilmesinden sonra parti programı konusunda ciddiyetle durulmaya başlandı. Nitekim, 11 Şubat 1964 günü başlayan parti kongresinde bir parti programı hazırlanmıştır. Parti programını hazırlayan bu komisyonda; Sadun Aren, Enver Aytekin, Adnan Cemgil, Sencer Divitçioğlu, Selahattin Hilav, Raih Nuri İleri, Aslan Başer Kafaoğlu, Fethi Naci, Kenan Somer, İsmet Sungurbey ve Nebil Varuy bulunmaktaydı.¹²⁴⁴

TİP Tüzüğü'nün 2. maddesinde yer alan ve 1964 Programı'nda da korunacak olan "Partinin Karakteri" şöyle ifade edilmekteydi:¹²⁴⁵

"Türkiye işçi sınıfının ve onun 'demokratik öncülüğünün' etrafında toplanmış olan bütün emekçi sınıf ve tabakaların, ırgat ve küçük köylülerin, aylıklı ve ücretlilerin, zanaatkârların, küçük esnaf ve dar gelirli serbest meslek sahipleri ile ilerici gençliğin ve toplumcu aydınların 'kanun yolundan' iktidara yürüyen siyasi teşkilatıdır."

Parti programının hazırlanmasından sonra kongrede TİP yöneticileri arasında bir bilim kurulu oluşturulmuştur. TİP içerisindeki ilk ayrılıklarda bu kurulun çalışmaları sırasında, öncülüğünün ve tarihsel ağırlığının işçi sınıfı üzerinde yoğunlaşp yoğunlaşmayacağı tartışmalarında ortaya çıkmıştır. Behice Boran önderliğindeki bir grup klasik Marksist tezi savunurken; karşılarında milli demokratik devrim tezini savunanları bulmuşlardır. Kongrede 'Sosyalizm'den söz edilmemekle beraber, Türkiye için kapitalist olmayan bir kalkınma modeli benimsenmiş ve yönetim üç gruba ayrılmıştır. Bu gruplar: 'Doğular, Sendikacılar ve Sosyalist Aydınlar' dan oluşmaktaydı.¹²⁴⁶

Parti programının kabul edildiği kongre, parti kadroları içinde ilk ciddi tartışmaya, istifalara ve tasfiyelere yol açtı. TİP'in bir "işçi" partisi olarak kalmasının güvencesi olarak düşünülmüş olan ve parti organlarına seçileceklerin en az yarısının işçi veya sendikacı olmasının "gözetilmesini" öngören tüzüğün 53.

¹²⁴⁴ Fethi Naci, **Dönüp Baktığımda**, Adam Yay., İstanbul, 1999, s.91.

¹²⁴⁵ Artun Ünsal, **Türkiye İşçi Partisi 1961-1971 (Umuttan Yalnızlığa)**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2002, s.115.

¹²⁴⁶ Ergun Aydınoglu, **Türkiye Solu (1960-1980)**, Versus Yay., İstanbul, 2007. s.82.

maddesi¹²⁴⁷, bu kongrede yarı yarıya oy oranını mutlaklaştıran bir şekilde uygulanınca, bazı aydınlar buna itiraz ettiler. Bunun uygulamada işçilerden ziyade sendikacılar lehine bir “ayrıcalık” doğurduğunu öne süren bazı parti üyeleri, tüzüğün bu şekilde uygulanmasının yanlış olduğunu iddia ederek genel kurulun yenilenmesini talep ettiler. TİP içerisinde ortaya çıkan bu uyuşmazlıkların “işçi sınıfının öncülüğü” konusunda düğümlendiğini ifade eden Behice Boran, parti içindeki uyuşmazlığı şöyle ifade ediyordu:

“Kimi arkadaşlar, az gelişmişler grubunda olan sanayileşememiş ülkelerde işçi sınıfının değil, orta katmanların devrimci harekete öncülük ettiklerini ileri sürüyorlar, Türkiye’de de böyle olacağını söylüyorlardı; işçi sınıfı öncülük edemeyecek kadar güçsüzdü. Biz ise aksi görüşteydik. TİP’in işçi sınıfının bağrından çıkışı, geniş köylü kitlesinin, diğer kent emekçilerinin ise kendi sınıfsal partilerini çıkaramamaları olgusu bile, benim kanımca, işçi sınıfının bu katmanların bir ölçüde önünde gittiğinin göstergesi idi. İşçi sınıfı, gelişmiş sanayi ülkelerindeki kadar, olmasa bile, yine de küçümsenmeyecek bir güçteydi. Bu sınıfsal gücü fiili öncülük gücüne dönüştürmek, işçi sınıfı partisi olarak TİP’in göreviydi.

İşçi sınıfı, öncülüğünü kendi partisi eliyle gerçekleştirip yürütürdü, işçilerin en bilinçlileri partiye giriyor veya dışarıdan destekliyordu, işçileri bilinçlendirmek, partiye kazandırmak da yine partinin göreviydi. Tartışmalar sonunda partinin niteliğini belirten tüzük maddesindeki tanımlama, işçi sınıfı öncülüğünü içermekle beraber bir redaksiyondan geçirilerek programa aktarıldı. Ama il kongresinden sonra, birinci görüşü savunan üyeler başka üyeleri de yanlarına katarak, parti merkez yönetimine ve kongreye itiraz eden ve genel yönetim kurulunun toplantıya çağrılarak olağanüstü kongre kararının alınmasını talep eden bir yazı gönderdiler. Bu protesto yazısında “işçi sınıfı öncülüğüne” bu sözcükler ifade edilerek değil, organların oluşturulmasında üyelerin yarısının işçi olmasının gözetileceğini belirten tüzük maddesine itiraz edilerek karşı çıkılıyordu. Bu grubun talebi üzerine GYK toplanıp konuyu görüştü, tartıştı ve olağanüstü kongre istemini reddetti.”¹²⁴⁸

¹²⁴⁷ “53. Madde: “Partinin bütün organlarında görevli bulunanlardan yansının, kendisi üretim araçlarına sahip olmadığı için önek gücünü üretim aracı sahiplerine satarak yaşayanlar veya işçi sendikaları yönetim organlarında görevli bulunan üyeler arasından seçilmiş olması gözetilir. Yönetim organlarıncı kongrelere sunulacak aday listeleri, bu esasa göre tertiplenir; Kongreler de delege ve organları bu esastan ilham alarak seçerler”, **Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü**, 1962, s.32.

¹²⁴⁸ Uğur Mumcu, **Bir Uzun Yürüyüş**, 8. Baskı, Tekin Yay., İstanbul, 1993, s.55-56.

Bu tartışmalar önemli ölçüde, Behice Boran ve Fethi Naci arasında vuku buldu ve sonunda parti içi ilişkilerin bozulmasına varacak kadar ilerledi.¹²⁴⁹ Kongrede, 53. maddeye karşı çıkan ve aydın grubunun sözcülerinden olan Fethi Naci, bu maddenin işçilere, dahası sendikacılara açık bir şekilde ayrıcalık tanındığı görüşündeydi. Fethi Naci, TİP yönetim kurullarında işçilere yarından fazla kontenjan tanınması noktasında işçilerin Türkiye nüfusunda az bir orana sahip olduğunu belirterek onlara şu eleştiriyi getiriyordu: “% 51’i nasıl % 9’un emrine verebilirsiniz.” Fethi Naci ile birlikte aynı yönde eleştiri getiren İstanbul İl Başkanı Osman Sercan’da “*Partide aydın ve işçi diye bir ayırım yapmanın gereksiz olduğunu savunuyordu.*”¹²⁵⁰

Parti içerisindeki 53. madde sorunu aşılamayınca kongre sonrasında Fethi Naci, İsmet Sungurbey, Selahattin Hilav, Doğan Özgüden, Edip Cansever, Muzaffer Buyrukçu ve Demir Özlü’nün de aralarında bulunduğu 22 TİP üyesi parti yönetimine bir muhtıra verdiler. Muhtırada, çift sandık çift liste uygulamasının faşizan bir uygulama ve aydınların işçi olmayanlar listesinden aday gösterilmelerinin hata olduğunu belirterek, 53. maddedeki ‘*gözetilir*’ ve ‘*ilham*’ sözcüklerinin bir zorunluluk olarak yorumlanmasının yasaya ve parti tüzüğüne aykırı olduğu gerekçesiyle kongrenin tekrar toplanmasını istediler.¹²⁵¹

Genel Kurul, bu kararı onaylamadı ve TİP’in aydın üyelerinden İsmet Sungurbey, Fethi Naci, Doğan Özgüden, Rasih Nuri İleri, 53. maddeyi protesto ederek¹²⁵², parti programının hazırlanmasına da katkıda bulunmuş olan aydınların bir kısmıyla birlikte istifa etti, iddialarında ısrar eden bir kısmı ise ihraç edildi.¹²⁵³ Parti içerisinde yaşanan bu tartışma ve mücadeleler; Türkiye İşçi Partisi içerisindeki parti içi sendikacı-aydın çatışması olarak yorumlanabilirdi. 1964 Kongresinden sonra parti içi muhalefetler etkinliğini artırırken, diğer yandan da parti içinde mihenk taşı olarak görülen Genel Başkan Mehmet Ali Aybar, bir süre sonra partiden istifa edecekti.

¹²⁴⁹ A.g.e, s.47.

¹²⁵⁰ Ünsal, a.g.e, s.160.

¹²⁵¹ Barış Ünlü, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Mehmet Ali Aybar ve Dönemi**, T.C Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ve Siyaset Bilimi (Siyaset Bilimi)Anabilim Dalı, Ankara, 2001, s.177.

¹²⁵² Ünsal, a.g.e, s.162.

¹²⁵³ Mustafa Şener, “Türkiye İşçi Partisi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce (Sol)**, 1. Baskı, Cilt: 8, İletişim Yay., İstanbul, 2007, s.360.

1965 Genel Seçimlerinde, 51 ilde teşkilatlanan TİP 51 ilde seçimlere girdi.¹²⁵⁴ Kullanılan geçerli oylardan 276.101 oyla % 3 oranında bir oy alarak Millet Meclisi'nde 14 sandalye elde etti.¹²⁵⁵ TİP'in Millet Meclisinde grup kurabilecek ölçüde yer alması, parti için önemli bir gelişmeydi.¹²⁵⁶

1965 seçimlerinden sonra TİP içindeki bölünmeler de su yüzüne çıkmaya başladı. TİP Genel başkanı M. Ali Aybar, 4 Kasım 1966'da, Yön, dergisinde çıkan bir yazısında, “*Türkiye İşçi Partisini bir sosyalist kuruluş olarak... maziye organik şekilde bağlamaya çalışmak yersizdir*” dedi. Bu yazı, TİP dışında kalmış olan Mihri Belli grubunun açıkça tavır almasına yol açtı ve daha sonra Milli Demokratik Devrimciler, olarak anılan bu gruba eğilim gösteren partili üyeler TİP'nden ihraç edilmeye başlandı. Kuruluşundan beri Türkiye İşçi Partisinin sosyalist mücadele ile anti-emperyalist mücadeleyi birlikte yürütmesi görüşüne karşılık, Milli Demokratik Devrimciler, Türkiye'nin feodal yapısı ve yarı-bağımlı durumda olması nedeniyle, sosyalist bir mücadele aşamasında bulunmadığını, bu bakımdan da önce anti-feodal ve anti-emperyalist mücadele verilmesi gerektiğini ileri sürdüler. Parti dışında oluşan bu grup, görüşlerini Türk Solu dergisinde dile getirdiler ve Kasım 1968'de derginin 53. sayısına ek olarak Milli Demokratik Devrim (MDD) adlı broşürlerini yayınladılar.¹²⁵⁷

TİP içerisinde, yönetici kadro arasında asıl bölünme, 1968 yılı Ağustos'unda, Çekoslovakya'nın Sovyet orduları tarafından işgal edildiği günlerde, Aybar'ın parti kurullarında bir karara varılmadan, tek başına yaptığı konuşmalarında, Türkiye'ye özgü, hürriyetçi ve güler yüzlü sosyalizm sözcüklerini kullanması üzerine oldu. Sadun Aren ve Behice Boran, bu konuşmalardan sonra, Aybar'a karşı bir tutum aldılar. Aren ve Boran, kısaca, sosyalizmin bir üretim biçimi olduğunu, bu bakımdan da Türkiye'ye özgü bir sosyalizmden söz edilemeyeceğini, ayrıca sosyalizmin özünün esasen hürriyetçi olduğunu söylediler.¹²⁵⁸

¹²⁵⁴ Mumcu, *Aybar ile Söyleşi...*, s.41.

¹²⁵⁵ <http://www.ysk.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 19.08.2015).

¹²⁵⁶ Teziç, *a.g.e*, s.322.

¹²⁵⁷ *A.g.e*, s.322-323.

¹²⁵⁸ *A.g.e*, s.323.

1969 seçimlerinden sonra, Aybar, Kasım 1969'da TİP Genel Yönetim Kurulu toplantısında yaptığı konuşmada “*muarızlarına karşı mücadeleye devam edebilmek için*” genel başkanlık görevinden çekildi. Bundan sonra, parti genel başkanlığına Mehmet Ali Aslan, Genel Sekreterliğe de Yahya Kanbolat getirildi. TİP içindeki sürtüşmeler, parti dışı sol kümelenmeler 1970 yılında giderek arttı. Nitekim bu atışla birlikte TİP'nin IV. ve son büyük kongresi oldukça elektrikli bir hava içinde 29-31 Ekim 1970'de Ankara'da toplandı. Emek grubunun hâkimi olduğu bu kongreden sonra parti Genel Başkanlığı'na Behice Boran seçildi. Kongre sonrasında TİP merkez yürütme kurulunun ilk giriştiği işlerden biri, Milli Demokratik Devrimcileri partiden tasfiye etmek oldu.¹²⁵⁹

¹²⁵⁹ A.g.e, s.324.

BEŞİNCİ BÖLÜM

27 MAYIS 1960 ASKERİ MÜDAHALESİ'NİN TÜRK SİYASİ HAYATINA ETKİLERİ

I. OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ASKER VE SİYASET İLİŞKİLERİ

Tarihi anlamda Türkiye'deki en eski sosyal kurum olan Türk Silahlı Kuvvetleri, geleneksel dönemden kalan ve yaşayan tek kurumdur. Bu kurum, ruhunu Türklerin Orta Asya geleneksel mirasından, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ve Cumhuriyet'ten almaktaydı.¹²⁶⁰ Türk ordusu, Osmanlı Devleti'nin zamanla merkezi otoritesinin zayıflamasıyla birlikte giderek etkinliğini arttırdı ve zamanla padişahları tahttan indiren ve yenisini çıkararak önemli bir güç haline geldi. Osmanlı Devleti'nin bu kötü gidişatı üzerine orduda her ne kadar modernleşme çabaları olmuşsa da başarısız olundu. Bu başarısızlık, sonunda devletin sonunu hazırladı ve devlet giderek güç kaybederek yıkıldı. Osmanlı Devleti'nin yıkılışının ardından, Kurtuluş Savaşı'nın devrimci kadrosunun büyük mücadelesi sonucunda modern bir ülke kuruldu. Modern Türkiye'nin kurulmasıyla birlikte Cumhuriyet'in oluşum ve gelişim dönemlerinde ordu ya da diğer bir ifadeyle Türk Silahlı Kuvvetleri, yeri geldiğinde önemli bir destek kaynağı olurken, Cumhuriyet tarihi boyunca Türk siyasi hayatına çeşitli dönemlerde müdahalelerde bulundu. İşte TSK'nin Cumhuriyet dönemindeki yerini kavrayabilmek için öncelikle Osmanlı Devleti'ni ve Tanzimat dönemini incelemek gerekir.

Osmanlı yönetimi her şeyden önce askeri bir karakter arz ediyordu. Bütün yönetici grup, bir ordu gibi örgütlenmiş olmakla beraber kendisini iktidarda tutuyor ve imparatorluğu savunup genişletiyordu. Devletin sivil ve askeri kolları arasında hiçbir ayırım yapılmıyordu, çünkü bütün işler tek merkezde ve tek bir kişinin görevleri şeklinde birleştirildi.¹²⁶¹ Diğer bir ifadeyle; Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet anlayışının bir sonucu olarak otorite mutlak güce sahip bir sultanın elinde bulunmaktaydı. Sultan, bu otoriteyi asker ağırlıklı, kamu görevlileri, yönetici sınıf ve saray mensuplarından oluşan elit bir zümre ile kullandı. Yine bu anlamda Sultanlar, karar verme sürecini yönlendirme ve şekillendirme araçlarını da ellerinde

¹²⁶⁰Kemal H.Karpat, "The Military and Politics in Turkey, 1960-64: A Socio-Cultural Analysis of a Revolution", *The American Historical Review*, Vol. 75, No. 6 (Oct., 1970), pp. 1654-1683,(s. 1656.)

¹²⁶¹ Hale, a.g.e, s.35.

bulundurarak egemenliklerini imparatorluk yıkılına kadar sürdürdüler.¹²⁶² Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetici ve askeri sınıfı yüzyıllar boyunca sekteye uğramamış bir zaferler dizisine alıştı. Tüm savaşları kazanan ve barışın koşullarını belirleyenler onlardı. Ordudaki ilk belirleyici değişim on yedinci yüzyılın sonlarına doğru, Türklerin Viyana kuşatmasındaki başarısızlığı ve 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması'yla başladı. Karlofça, yenik Osmanlı devletine karşı zafer kazanmış Hristiyan Avrupalı düşmanlar tarafından kabul ettirilen ilk antlaşmaydı. Yaşanan şok çok büyüktü ve bu şok ilk kez Türk yöneticiler ve aydınlar arasında bir tartışmayı başlattı.¹²⁶³

Savaşlarda alınan başarısız sonuçlar ve ordunun devlet içerisindeki etkin rolü üzerine Osmanlı Devleti, çağı yakalama arayışları ve karşılaştığı büyük sorunlar içerisinde ilk modernleşme çabalarını askeri alanda başlattı. Bu sebeple ordu, Türk modernleşme sürecinin merkezi kurumu olarak tarihe geçti. Başlangıçta orduyu modernleştirmek, eğitim, teknoloji ve yapı bakımından Avrupa orduları benzeri bir ordu yaratmak olarak algılansa da bu anlayış doğrultusundaki çabaların doğal sonucu olarak da, batı normları ve değerleri Türk toplumuna ilk kez ordu üzerinden girdi ve yayılma imkânı buldu. Osmanlı Devleti'ndeki modernleşme çabalarından asıl amacı, yöneticilerin kendi varlıklarını ve güçlerini sağlamlaştırıp bunu sürekli hale getirmektir. Ne var ki bu çabalar beklenenin tam tersi bir sonuç doğurdu ve bu modernleşme çabaları bir yandan Osmanlı yönetici elitlerinin sonunu getirirken, öte yandan da ileriki zamanlarda doğacak olan Kemalist Türk Devrimlerine zemin hazırladı.¹²⁶⁴

Osmanlı Devletinde merkezi yapı bir anlamda askeri yapıya sahipti. Çünkü, Osmanlı'yı güçlü kılan, askeri denetleyip harekete geçirebilmesiydi. Yönetici seçkinler ile reaya arasındaki ayrımın askeri terminoloji ile ifade edildi. Bu yönetici sınıfı meydana getirenlerin oluşturduğu sınıf “askeri” ya da “askeri sınıf” olarak isimlendirildi. Bunun yanı sıra bu sınıf, zamanla devlet içerisinde yönetici seçkinler grubu haline geldi. Osmanlı İmparatorluğu döneminde de askerin müdahalesi ile siyaset yapısında değişikliklerin yapıldığı görülmekte ve bu müdahaleler siyasi

¹²⁶² Murat Sesli-Şeyhmus Demir, “Türk Siyasi Elitlerin Toplumsal Kökeni(1920-1950)”, **Akademik Bakış Dergisi**, S. 21, (Temmuz-Ağustos-Eylül 2010), s.2.

¹²⁶³ Lewis, **a.g.e.**, s.11.

¹²⁶⁴ Ali Arslan, “Türkiye'nin Modernleşme Sürecinde Atatürk, Türk Ordusu ve Türk Askeri Elitleri”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi** ISSN: 1303-5134, (2006), s.3.

yapıları önemli oranda etkilemektedir. Askerin iradesi ve müdahalesi sonucunda sultanlar, sadrazamlar ve birçok üst düzey görevli makamlarını kaybederken, bazen de canlarından oldu. Hatta merkezi otoritenin zayıflamasıyla birlikte Yeniçeriler, maaşlarından hoşnutsuz olurken, devlete karşı pek çok isyan çıkarttı ve bazen de bu maaş artırımını sağlamak için bazı devlet adamlarını öldürdü veya öldürttüler.¹²⁶⁵ Yeniçeriler, “ulema” denilen din adamlarıyla ittifak kurarak reforma karşı muazzam bir engel oluşturdular. 18. yüzyıl sonuyla 19. yüzyılın reformcu sultanları hastalanan devletlerinin kurumlarını modernleştirmeye başladıklarında, ilk olarak orduyu ele aldılar. Sonuç olarak Batı’yı örnek alan askeri okullar ve akademiler kuruldu, bu kuramlardan kendilerini devletin ve imparatorluğun selametine adanmış yeni bir reformcu subaylar kuşağı çıktı.¹²⁶⁶

Ordunun savaşlarda aldığı yenilgi ve yetersizliği üzerine III. Selim, Osmanlı Devleti’nin en buhranlı döneminde radikal askeri reformları uygulamaya koydu. İstanbul’da etkisi büyük bir şekilde hissedilen Fransız Devrimi’nden esinlenerek, yeni bir ordu oluşturdu ve ordusuna “*Nizam-ı Cedit*” yani yeni düzen adını verdi. Fransa’dan uzmanlar çağırdı; yeni kışlalar ve talimhaneler inşa ettirdi, temkinlice ilerlemeye başladı. Ancak, reformlarını sürdürebilmesi için vergileri artırması gerekiyordu ve bu girişim büyük muhalefetle karşılaştı. 1805’te yeni ordusunu Balkanlar’da oluşturmaya kalkınca, âyan sınıfı ayaklandı. İsyanı bastıramayan padişah, aynı zamanda yeniçerilerin de kazan kaldırdığını gördü. Reformcular yalnız bırakılmışlardı ve geçmişte olduğu gibi bir kez daha yeniçeri-ulema ittifakı zafer kazandı. Sonuçta, III. Selim, 1807’de tahttan indirildi ve Nizam-ı Cedit ordusu da dağıtıldı.¹²⁶⁷

Osmanlı İmparatorluğu’nda ordu alanında başlayan modernleşme hareketleri ile birlikte, geleneksel ordunun ve ulemanın elinde reformları engelleme gücü giderek azaldı. 1808’de tahta geçen II. Mahmut’un 1826’da Yeniçeri Ocağı’nı kaldırması modernleşme aşanında önemli bir kazanımdı. Ordu ve ulema vesayetinin zayıflaması neticesinde reformlar daha da hızlanarak uygulanmaya başladı. Bu amaçla ilk olarak

¹²⁶⁵Abdulahap Akıncı, “Türkiye’de Askeri Vesayetin Tesisi ve Demokratikleşmeye Olan Etkisi”, **Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)** Cilt/Volume: 8, Sayı/Number:1, (Yıl/Year: 2013), s.95.

¹²⁶⁶ Ahmad, **Modern...**, s.10.

¹²⁶⁷ Ahmad, **Bir Kimlik...**, s.45.

modern yöntemleri öğrenmeleri için Avrupa'ya öğrenciler yollandı. Aralarında Tıbbiye (1827) ve Harbiye'nin de (1834) bulunduğu yeni okullar kuruldu; tüm hükümet yapısı kurumsallaştırıldı, bürokrasiye katıldı. Yeni ordu, geçmişle tüm bağlarını kopararak tamamen yeni bir yöntemle eğitildi; Bektaşî tarikatı yasaklandı, bu gelişmelerle ordu ile din arasındaki ilişki ortadan kalkmış oluyordu. Osmanlı subayları, aldıkları modern eğitim ve yeni görünüşleriyle, laik ilerlemenin öncüleri oldular.¹²⁶⁸

Osmanlı Devleti'nde elit-seçkin-halk arasındaki büyük mesafe ve örgütsüz toplumun siyaseti etkileyebilecek demokratik kanallar bulamamasının da etkisiyle Türk devrim geleneği ve ilk modernizasyon hareketleri Tanzimat Dönemi sonrası askeri-bürokrasi kökenli aydınlar tarafından şekillendirildi ve uygulamaya konulmaya başladı.¹²⁶⁹ 1839 Gülhane Hattı Hümayunu'yla başlayan Tanzimat döneminde, yönetime katılma yolunda herhangi bir siyasal düzenek kurulmamış olsa da; fermanla, bu düzeneklerin kurulmasının ilk koşulu gerçekleşti ve uyrukların birtakım haklara sahip olduğu resmen kabul edildi. Kapı bir kez böylece aralandıktan sonra, önce yerel yönetimler kuruldu. Daha sonra, 1876'da, I. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte, Türkiye'de ilk anayasa yapıldı ve Mart 1877' de ilk Türk parlamentosu açıldı.¹²⁷⁰

XIX. yüzyılın başlangıcında, sultanı yeniçeri ordusunu lağvetmeye zorlayan ve sonra sultanın kendisiyle giriştikleri güç mücadelesinden zaferle çıkan Osmanlı bürokrasisi, ulemaya itibar etmeyecek kadar güçlenip modernleşme programı üzerinde çalışmaya başladı. Her şeye rağmen, bürokratların egemenliğini hedef alan meşru bir tepki söz konusu değildi ve ilk meşrutî hareket, Osmanlı İmparatorluğu'nda bu şartlar altında başlatıldı.¹²⁷¹

Meşrutiyetin ilanı ile birlikte basınının ve eğitiminin bir entelektüel sınıfın gelişimini sağlaması üzerine ortaya çıkan Yeni Osmanlılar da döneminin bir ürünüydüler. Yeni Osmanlıların amacı yayınlarda sürekli sultan ile reaya arasında bir

¹²⁶⁸ Ahmad, **Bir Kimlik...**, s.48.

¹²⁶⁹ Ozan Örmeci, "Türkiye'de Sivil-Ordu İlişkileri", <http://ydemokrat.blogspot.com.tr/2010/10/turkiyede-sivil-ordu-iliskileri.html>. Erişim Tarihi:29.04.2015.

¹²⁷⁰ Eroğul, **Devlet Yöneti...**, s.27.

¹²⁷¹ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi (Makaleler-4)**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s.179.

sözleşme oluşturacak bir anayasa ile imparatorluğun meselelerini tartışacak ve yasa çıkaracak bir temsili hükümet kurmak. Bu grup, halkın ekonomik hayatındaki gerilemenin ve devletin mali durumunun üzerinde durarak, Bâbîâli'nin büyük güçlere dayanmasından ve bunların da Osmanlı işlerine gitgide daha fazla karışmasından yakındılar. Bu faktörler Müslümanlar ile Gayri-Müslim cemaatlerin arasını açmaktaydı ve her iki tarafta gelecekte ümitli değildi. Onlar için çözüm, halkın katıldığı ve sultanın hukuka tâbi olduğu bir yönetim kurmaktı. Ancak, Yeni Osmanlılar devrim yaratacak değişiklikler istemiyorlardı. Amaçları düzeni yıkmak değil, düzeni daha kapsayıcı ve Avrupa'nın genişlemesine daha dayanıklı hale getirmektir. Yeni Osmanlılar, aydınlar grubuna aittir ve seçkinlerden ayrı olarak hareket edecek bir toplumsal dayanakları yoktur. Eğitimleri ve kültürleri onları köylülerden, kentlerdeki esnaf ve zanaatkârlardan ayırıyordu. Devrimi tetiklemek bir yana, gerçek değişim getirmenin tek yolunun fikirlerine sempatik yaklaşan bir hükümdarı tahta çıkarmak olduğuna kanaat getirdiler.¹²⁷²

1876 Anayasal devrimi, üç önemli gücün birleşmesiyle gerçekleşti. Bu güçlerden ilki; Batılı güçlerden gelen baskılar, ikincisi anayasacılığı destekleyen ve başlarını da Namık Kemal'in çektiği Genç Osmanlı adıyla ortaya çıkan aydınlar oluşturmaktaydı. Bu güçlerden sonuncusunu ise; imparatorluğun çöküşünde bunu engellemek için padişahın yetkilerinin kısıtlanması gerektiğine inanan sivil-askeri gruplardı. 1876 Anayasal devrimi Tanzimat'ın sivil-askeri seçkin grubunun ittifakıyla gerçekleşti.¹²⁷³ Sonuçta, 19. yüzyılın son çeyreğinde askerler de siyasallaştılar. Yüksek düzeyli sivil görevlilerle gizli ilişkiler kurdular ve hazırladıkları anayasayı 1876'da Sultan'a zorla kabul ettirdiler. Daha sonra Sultan II. Abdülhamit (1876-1909) anayasayı rafa kaldırıp ülkeyi bir despot olarak yönetmeye başlayınca, subaylar, onu devirmek ve anayasal hükümeti yeniden kurmak için planlar hazırlamaya başladılar.¹²⁷⁴ Abdülhamit'e karşı muhalefet, askeri okul öğrencileri arasında ortaya çıktı. Bu öğrenciler 1889'da İbrahim Temo önderliğinde ortaya çıkan ve sonradan da İttihat ve Terakki adını alan cemiyeti kurdular. Amaçları; Abdülhamit'i tahtan indirerek kardeşlerinden birini geçirerek anayasal restorasyonu başlatmaktır.¹²⁷⁵

¹²⁷² Ahmad, **Bir Kimlik...**, s.60.

¹²⁷³ Hale, **a.g.e.**, s.61.

¹²⁷⁴ Ahmad, **Modern...**, s.10.

¹²⁷⁵ Hale, **a.g.e.**, s.66.

1878 yılından itibaren, II. Abdülhamit'in istibdat dönemi başladı. Katılımcılık sürecinin dondurulmak istendiği bu dönem otuz yıl sürdü ve 1908'de Hürriyet'in ilanı ile noktalandı.¹²⁷⁶ Asker-Sivil aydınların Osmanlı'nın dünya medeniyetlerini yakalama yolunda son dönemlerinde giriştiği modernleşme çabalarının hepsi anayasacılık hareketleriyle kendisini ifade etme imkânı buldu. Ancak padişahın yetkilerinin azaltılması başka bir ifade ile devlet iktidarının sınırlandırılması yönünde oluşan bu anayasacılık hareketlerinin çoğu bu amacı gerçekleştirmede başarılı olamadı ve sadece padişahın var olan yetkilerini yazılı hale getirmekle yetindi. Bu bakımdan Osmanlı'nın son dönemlerinden Cumhuriyet dönemine sağlam bir miras kalmamış ise de, bu faaliyetler en azından anayasal-demokratik siyasetin temel kavramlarından olan temsil, parlamento, muhalefet hatta milli hâkimiyet gibi modern siyasi fikirlerin doğup gelişmesini sağladı.¹²⁷⁷

Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında ve ulusal devletin kuruluşu sırasında ordunun oynadığı rol çok kritikti. Ancak, şu var ki, bu kurum, önceleri hâkim olan elit tabakanın siyasetlerini, daha sonra çöküş halindeki bir toplumun gerilimlerini yansıtan sürekli bir değişim süreci içindeydi.¹²⁷⁸ Sonuçta küçük rütbeli subaylar ve kamu görevlileri gizli bir teşkilat olan İttihat ve Terakki Komitesi'nin şemsiyesi altında anti-Abdülhamit hareketine katıldılar. Temmuz 1908 Devrimi ile de bunu gerçekleştirdiler. Ancak, bu, Jön Türklerin çoğunlukla mensup oldukları alt-orta sınıfları yeni rejimin içinde bir iktidar ve nüfuz konumuna yerleştirmek için tasarlanan toplumsal devrimin sadece başlangıcı olarak görülüyordu. Jön Türkler, yüksek bürokratlar gibi sadece bir anayasal monarşi isteyen, Türk toplumunun bir toplumsal devrimden geçmesi için hiçbir arzu duymayan küçük rütbeli subaylardan ayrılıyorlardı.¹²⁷⁹

Bununla beraber devlet ile o devletin çatısı altında yaşayan insanların ilişkilerini düzenleyen siyaset, bu iki grup arasındaki ilişkiyi düzenlemek için de toplum üzerinde egemenlik kuracak olan gücü ihtiva etmekteydi. İşte bu güç bazı grup ve kişiler tarafından yerine getirilecekti. İlk başta bu güce kral-padişah tek başına zamanla yardımcıları ile hâkimken, dünya üzerindeki demokratik gelişmelerin artmaya

¹²⁷⁶ Eroğul, **Devlet Yöneti...**, s.27.

¹²⁷⁷ Sesli- Demir, **a.g.e**, s.7.

¹²⁷⁸ Ahmad, **Modern...**, s.12.

¹²⁷⁹ **A.g.e**, s.14.

başlaması üzerine günümüzde parlamento çatısı altında ülkelerinin her türlü siyasi-sosyal-ekonomik ilişkilerini düzenleyen kişiler, elitler-seçkinler, kral ve padişahlara göre toplumun diğer kesimlerine oranla daha çok söz sahibi oldular.¹²⁸⁰ Bu siyasal katılım Osmanlı'nın son dönemlerinde ancak ortaya çıkabilmişti. Çünkü Osmanlı'da katılma hakkı, tek bir kişi ya da zümre de toplandığı için bir olumsuzluk addediyordu.

II. Meşrutiyet'in ilanını sonrası ordu içindeki mektepli-alaylı ayrımı sonrası ittihatçılara karşı yapılan bir tepkinin ve İttihatçı karşıtı propagandanın bir sonucu olarak, İstanbul garnizonunda, içerisinde askerlik hizmetine alınan medrese öğrencilerinin de bulunduğu asker grubu, 13 Nisan 1909'da (31 Mart 1327) devlete karşı başkaldırdılar. Amaçları; Şeriatın yeniden uygulanmasını, kabinenin azledilmesini ve yeni rejimin özgürleştirdiği Müslüman kadınların toplumsal hayattan tecridini sağlamaktı. Hüseyin Hilmi Paşa'nın da istifa etmesiyle II. Abdülhamit duruma el koydu. Asilerin tüm isteklerini kabul etti ve ertesi gün hamilik ettiği Tevfik Paşa'yı yeni sadrazam olarak atadı. Karşı devrim başarılı oldu ve İttihat ve Terakki Cemiyeti hezimete uğramış gibiydi. Ancak bu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kök salmamış olduğu İstanbul'daki durumuydu. İttihat ve Terakki'nin Makedonya'daki durumu çok farklıydı. Makedonya'da 3. Ordu ve onun İttihatçı taraftarları, isyanı lanetleyerek, Saray'ı meşrutiyet yeniden kurulmazsa mukabeleyle tehdit eden bir telgraf bombardımanına tuttular. İsyanı körüklediğini iddia ettikleri bazı önde gelen Ahrârcılar'ın¹²⁸¹ tutuklanmasını istediler. Bu arada, meşrutiyete bağlı subaylar "*Hareket Ordusu*" adı altında bir kuvvet oluşturarak, başkentte düzeni sağlamak ve asileri cezalandırmak üzere Selanik'ten yola çıktılar. Sonuçta ordu Başkente girdi ve 24 Nisan'da kısa bir çatışma sonrası şehri ele geçirdi. Bu arada, Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan Meclis-i Umumi-i Milli adı altında şehrin dışında Marmara kıyısında bir Rum köyü olan Ayastefanos'ta (Yeşilköy'de) 22 Nisan 1909'da toplandı. Bunlar, meşrutiyeti teminat altına alarak Sultan II. Abdülhamit'i tahttan indirme kararı

¹²⁸⁰ Sesli- Demir, **a.g.m.**, s.2.

¹²⁸¹ "II. Meşrutiyetin ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti güçlü bir siyasi parti olarak iktidara yürürken, parti içerisindeki Prens Sebahattin taraftarları Türk Siyasi tarihinde Osmanlı Ahrar Fırkasını kurmuşlardır. Ahrar Fırkasının doğuşu 1902'de Paris'te toplanan Jön Türk Kongresinde Prens Sebahattin ve ona bağlı Jön Türkler'in ayrılmasına kadar gitmektedir. Ahrar Fırkası 14 Eylül 1908'de Paris'te bulunan liberal Osmanlı Aydınları tarafından resmen kurulmuştur. Kurucuları arasında Ahmet Fazlı, Mahir Sait, Celalettin Arif, Nurettin Feruh Bey bulunmaktadır. Prens Sebahattin partinin fikir babası olmakla birlikte kurucular arasında resmen yer almamıştır. Ahrarcıların İttihatçılara getirdiği başlıca eleştiri ise, bu cemiyetin tekelci, yarı gizli ve diktatörlüğe yol açabilecek eğilimleri olmasıydı.", Ayrıca Bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Osmanlı Ahrar Fırkası: Programı, İç Tüzüğü, Beyannameleri", **Liberal Düşünce Dergisi**, Bahar/1997, Ankara, s.101-102.

aldılar ve bu meclis kararı da şeyhülislâmın bir fetvasıyla onaylandı.¹²⁸² Bu dönemde Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ana kadrosunda yer almadı; çünkü subayların politikayla ilgilenmesine karşıydı.¹²⁸³

İttihatçılar zamanla iktidarı eline aldıktan sonra ilk olarak “birlik ve ilerleme” ideolojisini ordu içinde yayarak, buna ters düşen bütün fikirleri ortadan kaldırmayı hedeflediler. Birkaç yıl içinde ordunun karakteri önemli ölçüde değişmişti. Bütün subaylara haki kalpak giyme zorunluluğu getirilmekle kalınmadı; Enver Paşa Harbiye Nazırı olduktan sonra, O'nun önderliğini benimseyemeyecek olanlar, Ocak 1914'te yapılan bir temizlikle emekliye ayrıldılar.¹²⁸⁴

1913'ten sonra Türk ordusu farklı bir kurum haline geldi. Ordu siyasallaşmakla birlikte, bağımsız bir güç olarak siyasetten uzaklaştırıldı ve İttihatçı siyaset için kullanılan bir araca dönüştürüldü. Ordunun “İttihatçılaştırılması” modern Türkiye tarihinde büyük bir olaydı. Eski rejim siyasal olarak etkisizleştirildi ve hükümetle ordusu arasındaki çelişki ortadan kaldırıldı. Her iki kurum da aynı sınıfın, Türk alt-orta sınıfının eline geçti ve bu nedenle her iki kurum da ilk kez aynı reform programını destekleyebiliyordu. Savaş sırasında gerçekleştirilen ve toplumsal hayatın hemen her alanını etkileyen reformların bir sonucu olarak ittihatçılar, 1918'de, Türkiye'yi kapitalizm çağına sokmuş olmakla övünebiliyorlardı.¹²⁸⁵

Birinci Dünya Savaşı'ndan Osmanlı Devleti'nin yenik çıkması; devleti savaşa sokan ittihatçılar açısından sonun başlangıcıydı. İttihatçı Hükümet çöktü. Ordu bir ikilem içindeydi. İttihatçı hükümetin çöküşünden sonra subayların çoğu, Türkiye'nin hakları için verilen mücadeleye önderlik edeceği umuduyla padişahı izlediler. Padişah Vahdettin'in Britanya ile işbirliği yaptığını ve Anadolu'nun bölünmesine razı olduğunu gördüklerinde sadakatleri Mustafa Kemal'in önderlik ettiği ulusalçı davaya doğru yön değiştirdi. Savaş sonrası Türkiye koşullarında ordu, doğal olarak, geleneksel hanedan kimliğinden çok yurtsever-ulusalçı kimliği tercih etti.¹²⁸⁶

¹²⁸² Ahmad, **Bir Kimlik...**, s.78-79.

¹²⁸³ **A.g.e**, s.107.

¹²⁸⁴ Ahmad, **Modern...**, s.15.

¹²⁸⁵ **A.g.e**, s.16.

¹²⁸⁶ **A.g.e**, s.17.

1918 yılına gelindiğinde ordu birbirinden farklı gruplara ayrılmaktaydı. Birincisi; Enver Paşa'nın art arda giriştiği temizlik hareketlerinden sonra da ayakta kalmayı başarabilmiş, Osmanlı bürokrasisine bağlı eski kuşaktan paşalardı. Bunlar İstanbul'daki hükümetlere bağlı kalmakla birlikte padişahlık rejiminin milliyetçilere karşı giriştiği mücadeleye çekimser kaldılar, sonunda ise Ankara hükümetiyle ittifaka girdiler. Daha çok da Enver Paşa'ya bağlı olan bu subaylar, Enver Paşa'nın Türk siyaset hayatından yok olup gitmesiyle çok ağır bir darbe aldılar. Aradan birkaç gün geçmeden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de dağılması bu yokluğu bir kat daha artırdı. Suçu sırtına yükleyecek abalılar arayan burjuvazi, zamanla İttihat ve Terakki iktidarından arda kalanların üstüne yüklenecek ve onların savaş suçlusu olarak yargılanmalarını isteyecekti. İttihat ve Terakki Cemiyetinin güttüğü siyasetten büyük çapta zarar görmüş olan eşrafa gelince onlarda “*ittihatçılığa*” bulaştığından kuşku-lanılan hiçbir subayla güç birliğine girmeye yanaşmadılar. Gerici propaganda bütün milliyetçileri suçlamak için İttihat ve Terakki Cemiyetini yeniden kurma teşebbüs-lerinden yararlandılar.¹²⁸⁷

İkinci grup olan; Milliyetçilere gelince onlarda “*İttihatçı*” olan her teşebbüsü reddederek bu konuda resmî taahhütlerde bulunmak zorunda kaldılar. İşte bu durumda, İttihat ve Terakki Cemiyetiyle ilişkisi olduğu bilinen subaylar, mücadeleye etkin olarak katıldıkları halde kendilerini açığa vuramadılar ve ister istemez, hareketin sıra başı olan önderlerin gölgesinde kalmak zorunluluğunda kaldılar. Geriye bir de, 1918 yılına kadar kendilerini etkin bir siyasal hayatın dışında tutmayı bilmiş ya da olayların zoruyla bu duruma itilmiş genç subaylar kaldı. Bunlar milliyetçi mücadelenin nüvesini oluşturmaya çağrılan, tarih sahnesine yeni çıkmış insanlardı. Bunlar arasında, askeri rütbe açısından en yüksek mevkie sahip olanı, Birinci Dünya Savaşı sırasındaki meslek hayatında büyük başarıları olan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasal oyunlarına en az adı karışmış bulunan Mustafa Kemal Paşa'ydı. Böylece Türk ulusal devriminin lider kişisi bu dönemdeki mevcut güçlerin bir bileşkesi olarak ortaya çıktı.¹²⁸⁸

¹²⁸⁷ Yerasimos, **a.g.e.**, s.1191.

¹²⁸⁸ **A.g.e.**, s.1191-1192.

Ulusal kurtuluş hareketinin başlamasına büyük çapta katkısı olan, kısa vadede çok daha etkili ikinci bir unsur da yenilen askerlerin geleneksel olarak göstermiş oldukları tepki, bozgun izlenimini silme arzusu haline geldi. İlerde ulusal hareketin önderleri haline gelecek olan kişilerin ilk tepkisinin, mütarekeden sonra İstanbul'a gelip siyasal iktidarı ele geçirmeyi denemeleri oluşu gözden kaçırılmayacak ilgi çekici bir noktadır. Ama İtilaf Devletleri'ne ait güçlerin İstanbul'da bulunuşunun böyle bir harekâtın gerçekleşmesine imkân vermeyecek bir engel teşkil etmesi bu tür bir girişimi öylesine yararsız kılıyordu ki, sonunda bu harekâtın hazırlayıcıları emperyalist devletlere karşı bir mücadele vermenin gerekliliğini çabucak, bütün açıklığıyla kavramak zorunda kaldılar.¹²⁸⁹

Bu mücadele ruhunun kavranmasıyla birlikte Kurtuluş Savaşı'nı gerçekleştiren subaylar, İstiklal Mücadelesiyle oluşturulan Meclis'e ulusal ve demokratik eğilimli orta sınıf insanları, küçük ve orta burjuvazi mensupları egemen olmaya başladı ve bu dönemden sonra siyasete ağırlıklarını koydular. TBMM, geleneksel Osmanlı egemen sınıflarının siyasetten uzaklaştırılmalarına, ulusal bağımsızlıkçı orta sınıf unsurlarının yükselişine ortam hazırladı.¹²⁹⁰ Bununla birlikte "*Parlamento Kavramı*", Türk siyasi hayatında diğer Avrupa devletlerine nazaran daha geç oluşmuş bir kurumdur. 19. yüzyılın son çeyreğinde sadece padişahın yetkilerini yazılı hale getiren bir anayasa ile ortaya çıkan bir kurum olmasının yanında çok budunlu bir imparatorluğa sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk kurumsallaşmasında millet sisteminin bir sonucu olarak etnik temelli olarak ortaya çıktı. Bu kurum daha sonraki yıllarda siyasi karışıklıklar, toplumsal olaylar ve savaş gibi nedenlerle kapanmış ise de 1920'de Ankara'da yeni Türk Devletinin kurulması ile birkaç kesinti istisna hariç günümüze dek geldi.¹²⁹¹

Geleneksel olarak Türk ordusu ve askeri seçkinler sınıfı, devlet içerisinde askerlik görevlerinin dışında da birçok görevler üstlendi, sosyal ve politik değişim ajanı olarak Türkiye'nin kalkınma süreci içinde birçok önemli misyonlar yerine getirdiler. Bütün bunların doğal sonucu olarak da halktan büyük kabul ve destek

¹²⁸⁹ A.g.e, s.1186.

¹²⁹⁰ Tanör, *Kurtuluş...*, s.119.

¹²⁹¹ Sesli- Demir, *a.g.e*, s.2.

gördü. Bu sayede üstlendikleri siyasi rolleri, çoğunlukla şiddetli çatışmalara ve büyük kan-dökümüne meydan vermeden yerine getirdiler.¹²⁹²

Türk ordusu ulusal mücadeleye hayati bir katkıda bulundu, ancak zaferden sonra kurulması gereken rejimin türü hakkında bir mutabakat yoktu. Bazı subaylar anayasal monarşinin dini kurum olan halifelikle birlikte sürdürülmesini istiyorlardı. Türkiye için Amerikan mandasından bile söz ediliyordu. Ancak, savaş sırasında küçük ve gelişmemiş de olsa bir Türk burjuvazinin oluşmasıyla sonuçlanan gelişmeler karşısında bu öneriler zamanlama bakımından hatalıydı. Artık seçkin cumhuriyet kurmaya yetecek toplumsal temel vardı ve modernlik yönünde hızla ilerlemeyi ancak böyle bir rejim sağlayabilirdi.¹²⁹³

Atatürk'ün düşünce ve eylem planında birlik olunmasını istemesi ve kendi grubunun 1921'de Birinci Müdafaa-i Hukuk Grubu olarak adlandırılması, İkinci Grubun oluşturulmasına ortam hazırladı ve 1922 Temmuz'unda da İkinci Grup örgütlenmiş muhalefet olarak ortaya çıktı. Bu iki grup arasındaki ilişkinin demokratik bir niteliği bulunmamaktadır. Padişahlığın kaldırılmasını öneren ve sonra da kanunlaşan tasarının meclis komisyonunca görüşülmesi sırasında Atatürk'ün;

“Efendiler... Hâkimiyet ve Saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye, ilim icabıdır diye; müzakere ile, münakaşa ile verilmez. Hâkimiyet, saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk milletinin hâkimiyet ve saltanatına, el koymuşlardı. Bu zorla el koyuşlarını altı asırdan beri idame eylemişlerdi. Şimdi de, Türk milleti bu mütecevizlerin hadlerini ihtar ederek, hâkimiyet ve saltanatını, isyan ederek kendi eline, bilfiil, almış bulunuyor. Bu bir emrivakidir. Mevzuubahis olan; millete saltanatını, hakimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız? meselesi değildir Mesele zaten emrivaki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu, behemehal, olacaktır. Burada içtima edenler, Meclis ve herkes meseleyi tabi'i görülse, fikrimce muvafık olur. Aksi takdirde, yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Yoksa, yine gerçek, yöntemine göre saptanacaktır; belki birtakım kafalar kesilecektir”¹²⁹⁴

¹²⁹² Arslan, a.g.e, s.4.

¹²⁹³ Ahmad, **Modern...**, s.18.

¹²⁹⁴ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk-2(1920-1927)**, 9. Baskı, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Milli Eğitim Yay., İstanbul, 1969, s.690-691.

sözleri güvenilen gücün ordu olduğunu göstermekte, bu sorunda tehdit yoluyla sınırlı bir biçimde olsa halledilmeye çalışılmaktaydı. İşte, Türk ordusu ve Cumhuriyetçilerin geleneğinde de bu vardır. Mesela, 27 Mayıs ve 12 Mart'ta bu tavır net bir şekilde gözlemlenebilir.¹²⁹⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki ordu, Kurtuluş Savaşı'nı kazandı ve halk içinde büyük prestije sahipti. Artık bir mareşal olan Mustafa Kemal Paşa pek çok subayın desteğine sahipti. Türkiye Cumhuriyeti 29 Ekim 1923'te kuruldu ve Mustafa Kemal ilk cumhurbaşkanı oldu. Ne var ki, Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy gibi paşalar da, benzer şekilde Birinci Dünya Savaşı'ndaki başarılı komutaları ve ulusal mücadeledeki katkıları nedeniyle aynı durumdaydılar. Üstelik bunlar Osmanlı geçmişinin bazı geleneksel sembollerini savundukları için, gelenekçi unsurlar, özellikle de İstanbul'daki eski seçkinler grubu ve burjuvazi tarafından destekleniyorlardı. Mustafa Kemal Paşa, bunların ordudaki etkilerini Meclis'ten asker kişilerin aynı zamanda milletvekili olamayacağını öngören bir yasa geçirerek zayıflattı. Askeri Ceza Kanunu'nun 148. maddesiyle¹²⁹⁶ ordunun siyasete karışma yasağı pekişmiş oldu. Herhangi bir silahlı kuvvetler mensubunun bir siyasi partiye girmesi, toplantılar yapması, açıktan siyaset yapması yasaklandı ve yapıldığı takdirde cezalanacağı ifade edildi. Yine bu madde gereğince; açıktan siyasi konuşma yapmak, siyasi nitelikli bildiri hazırlamak, imzalamak veya basına yollamak bir ordu mensubu için suç addediliyordu.¹²⁹⁷ 1924 Anayasasının 23. maddesi gereğince “*Hiç kimse, aynı zamanda hem milletvekili hem de hükümete bağlı bir memuriyette bulunamaz*” maddesiyle kesin hükümler altına alınmış oldu.¹²⁹⁸ Halifeliğin kaldırılmasından sonra

¹²⁹⁵ Kayalı, a.g.e, s.40-41.

¹²⁹⁶ Madde 148 – (Değişik : 22/3/2000 - 4551/30 md.) Askeri şahıslardan; A) Siyasi bir partiye üye olmak için müracaat eden veya herhangi bir suretle siyasi partilere girenler, B) Siyasi amaçla toplantı yapan veya aynı amaçla siyasi gösterilere katılanlar, C) Siyasi amaçla nutuk söyleyen, demeç veren, yazı yazan veya telkinde bulunanlar, D) Siyasi toplantılara resmi veya sivil kıyafetle katılanlar, E) Herhangi bir sebeple yalnız veya toplu olarak siyasi mahiyette beyanname hazırlayan, hazırlanmış beyannameyi imzalayan, imzalatan veya yayın organlarına ulaştıran veya dağıtanlar, Fiil daha ağır bir cezayı gerektirmediği takdirde, bir aydan beş yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılırlar. Bu maddeler, seferberlikte işlenirse ceza iki misli olarak hükmolunur., Ayrıca Bkz. **Askeri Ceza Kanunu**, Kanun Numarası: 1632 Kabul Tarihi: 22/5/1930 Yayımlandığı R. Gazete: Tarih: (15/6/1930) S: 1520 Yayımlandığı Düstur: Tertip: C.3, (11 sayfa), s.1134.

¹²⁹⁷ Begüm Burak, “Osmanlı'dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri”, **History Studies**, S.3/1 (2011), s.50.

¹²⁹⁸ Hale, a.g.e, s.111.

da Genelkurmay Başkanı'nın kabinedeki görevi sona erdi ve Cumhurbaşkanı'na karşı sorumlu hale getirildi.

Yasa yürürlüğe girdikten sonra muhafazakâr muhalefet açığa çıktı ve 1924 Kasım'ında Gazi Mustafa Kemal'in Halk Fırkası'na bir rakip olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kuruldu; Mustafa Kemal'in partisi de buna adının başına Cumhuriyet kelimesini ekleyip adını Cumhuriyet Halk Fırkası yaparak karşılık verdi.¹²⁹⁹ Gerçekleşen devrimlere karşı yapılan ayaklanmalar ve isyanların yanı sıra Mustafa Kemal'in konumu güvenli değildi. Çünkü pasivize edilmesi gereken rakipler ve muhalifler vardı. Bunlar özellikle, ciddi bir tehdit oluşturabilecekleri yerden, yani ordudan geliyorlardı. Bu tehdit 1926'da ortadan kaldırıldı ve önde gelen bazı generaller emekli edildi. Aralarında Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele gibi kişiler vardı. Bunların hepsi ulusal mücadele içinde öne çıkmışlardı. Ordudan ayrılmak ve Atatürk hayatta olduğu sürece siyasetten uzak durmak zorunda bırakıldılar.¹³⁰⁰

Kemalist siyasal seçkinler, toplumun gerçekleştirmek istediği köktenci programları hedeflerine ulaştırmaya çalıştı. Toplumu değiştirmek çabası onu denetim altına alma zorunluluğunu da beraberinde getirdi. Kurtuluş Savaşı'nın asker bürokrasisinin önderliğini kabul eden eşraf, toprak ağaları, ticaret burjuvazisi savaştan sonra siyasal iktidara doğrudan talip olmamış, iktidar mücadelesi savaşı gerçekleştiren devrimci kadro arasında gerçekleştirdi. Orduyu ele geçirme mücadelesi olarak ortaya çıkan mücadele, ordunun Mustafa Kemal'e bağlı kalması neticesinde TBMM'ye taşındı.¹³⁰¹

Devrim ateşinin tazeliği ile siyasal ortam sağlanmaya çalışıldı. Ama devrim sürecinin ateşi ve tazeliği içerisinde gerçekleştirilmeye çalışılan çok partili siyasal hayata geçme teşebbüsleri, toplum içerisinde huzursuzluklara neden oldu ve girilen bu süreç başarısızlıkla neticelendi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi partilerle gerçekleştirilmeye çalışılan çok partili hayata geçiş denemeleri başarısız olmuş olsa da; bu süreç İkinci

¹²⁹⁹ Ahmad, **Bir Kimlik...**, s.118.

¹³⁰⁰ Ahmad, **Modern...**, s.18.

¹³⁰¹ Özdağ, **a.g.e.**, s.20.

Dünya savaşı sonrası, gerek içeride ve gerekse dışarıdaki şartların elvermesiyle, tekrardan Türk siyasi hayatında ön plana çıktı. 1946 yılı ile başlayan çok partili hayata geçiş, hem ülke genelindeki, hem de yerel anlamdaki siyasi ve toplumsal hayatta, önemli değişimler yarattı.¹³⁰² Bunun yanı sıra Cumhuriyet'in kabulüyle birlikte Batılılaşma, devletin resmi politikası haline gelmiş; eski kurumlar tamamen tasfiye edilerek toplumsal kargaşaya son verilmek istendi. Üst yapı kurullarına yönelik toplumsal devrimlerle Batılılaşma çabaları yönlendirilmek ve hızlandırılmak istenmiş; devrimlere karşı çıkanlar cezalandırılmıştır.¹³⁰³

İttihat ve Terakki döneminden itibaren Türkiye'de asker müdahalesi öncelikli bir sorun olarak ihtiva etti, vatanın kurtarılması en önemli amaç olarak nitelendiğinden müdahalelerin gerçekleştirilmesi ise kolaylaştırdı. Türk aydını ise olayların ilk başlangıcından itibaren son ana kadar ordu müdahalelerini makul bir çerçevede karşıladı ve tartışmasını yapmadı.¹³⁰⁴ Sivil-aydın ilişkisi 1923 sonrasında iktidar mücadelesinde özne olmaktan çıkarken, askeri aydın yönetimi sağladı. Askeri aydınlar arasında vuku bulan mücadeleler bunun en büyük kanıtıdır.¹³⁰⁵

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin rolü, 1935 tarihli Ordu İç Hizmet Kanunu ile belirlendi. Bu kanunun 34. maddesine göre; “*Silahlı Kuvvetlerin görevi Anayasa'da belirtilen esaslarca Türkiye Cumhuriyeti'nin Korumak ve Kollamak*” tı. Bu kanun, genç subayları devrimin bekçileri olmaya teşvik etti.¹³⁰⁶ Mustafa Kemal Atatürk'ün gerçekleştirdiği Türk Devrimi, Türk ordusunu Cumhuriyet'in ebedi bekçisi olarak bıraktı. Ancak doğrudan doğruya yönetim sorumluluğundan ayırdı.¹³⁰⁷ Hale'e göre “*Atatürk'ün orduyla sorunu, orduyu siyaset dışında tutmak değil, kendisine ve cumhuriyete bütünüyle sadık kalmasını güvenceye almaktır*”.¹³⁰⁸ Kurtuluş Kayalı'ya göre ise; Atatürk'ün ordunun siyasetle ilgilenmemesi gerektiği yargısı konusunda, ordunun politikada etkinliğini sınırlandırması ya da sona erdirmek istemesi doğru değildi. Bir takım tedbirler soyut düzeyde anlaşılır biçimde yorumlanıyorsa, bunun

¹³⁰² Çakmak, **Çok Partili...**, s.235.

¹³⁰³ H. Bayram Kaçmazoğlu, **Türk Sosyolojisinde Temalar 1: Türkçülük, İslamcılık, Muhafazakârlık**, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012., s.16.

¹³⁰⁴ **A.g.e.**, s.44.

¹³⁰⁵ Kayalı, **a.g.e.**, s.41.

¹³⁰⁶ Hale, **a.g.e.**, s.120.

¹³⁰⁷ **A.g.e.**, s.125.

¹³⁰⁸ Hale, **a.g.e.**, s.115.

somutlaştırılıp işlevselleştirilmesi gerekirdi. Böylece, soyut fikirler birtakım kişileri veya grupları tasfiye etmek amacıyla yapıldı.¹³⁰⁹ Şerif Mardin'e göre ise; Atatürk, kendi devrinde parlamenter sisteme karşı bizzat Batı'da şekillenen tepkiye ve faşizmin ve komünizmin gelişmesine rağmen, sistematik bir seçkincilik veya "*halk diktatörlüğünden kaçınan*" bir toplum anlayışına sahipti.¹³¹⁰

Tek parti dönemi boyunca ordu siyasal hayattan tamamen tecrit edildi. Subaylara, siyasete girmeleri için emekliye ayrılmaları şartı getirildi. Pek çoğu da emekliliği seçerek yönetimdeki Cumhuriyet Halk Partisi'ne girdi. Cumhuriyet'e üniforma içinde hizmet etmeyi seçenlerin oy kullanmalarına bile izin verilmedi. Orduya Cumhuriyet içinde şerefli bir yer verildi, ama aynı zamanda ülkenin toplumsal ve siyasal hayatının dışında tutuldu.¹³¹¹

Tek parti iktidarının kurulması ve çok partili hayata geçiş çabalarını sonuçsuz kalması ile birlikte, ordunun Cumhuriyet'e karşı sadakatini sağlamada Fevzi Çakmak çok önemli bir rol oynadı. Genelkurmay Başkanlığı o kadar uzun sürdü ki, adı fiilen Genelkurmay Başkanlığı ile özdeşleşti. Bu dönemde bu kurum kabineden ayrı olmasına karşılık, kabine toplantılarına düzenli olarak katıldı ve Atatürk ile İnönü'yle olan birlikteliği dolayısıyla askeri işlerin yürütülmesinde geniş bir özerklik kazandı.¹³¹² Türk Silahlı Kuvvetleri, milli mücadele yıllarında bir bakanlık statüsünde konumlanırken, Milli Savunma Bakanlığı'nın (Müdafa-i Milliye Vekâleti) yanında bir de Genelkurmay Bakanlığı (Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti) teşkil edildi. Bunun yanı sıra 1924'de çıkarılan 429 Numaralı Kanun'la Genelkurmay Bakanlığı kaldırılarak, onun yerine görevinde bağımsız Genelkurmay Başkanlığı kuruldu. Genelkurmay Başkanı, Başbakanın teklifi ve Cumhurbaşkanı'nın onayı ile atanabiliyor ve cumhurbaşkanı adına orduya emir ve komuta etme yetkisine sahip olabiliyordu. 1944'te 4580 numaralı kanun değişikliği ile Genelkurmay Başkanlığı'nın özerkliğine son verildi ve başbakana karşı (barışta) sorumlu hale getirildi. Böylece asker, sivil otoritenin altına alındı. Bu sivil idare altına alma girişimine 1949'da çıkarılan 5398 numaralı kanunla devam edildi. Genelkurmay Başkanlığı Milli Savunma

¹³⁰⁹ Kayalı, **a.g.e.**, s.40.

¹³¹⁰ Mardin, **a.g.e.**, s.20.

¹³¹¹ Ahmad, **Modern...**, s.18.

¹³¹² Hale, **a.g.e.**, s.118.

Bakanlığı'nın bir dairesi konumuna getirildi. Genelkurmay Başkanı artık Milli Savunma Bakanı'nın teklifi ile atanabilecekti. Bu kadar önemli bir değişiklik olduğu halde, bu düzenlemeye karşı ordudan hiçbir tepki gösterilmedi. Bunun nedeni ise, ordunun değer verdiği İsmet İnönü'nün yönetimin başında olmasıydı.¹³¹³

II. Dünya Savaşı'nın demokrasi cephesinin zaferiyle sonuçlanmasından sonra, 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin kurulması ve birkaç ay sonra, tek dereceli seçim usulünün kabul edilmesiyle, çok partili düzene geçildi. 14 Mayıs 1950'de yapılan serbest seçimlerle muhalefetin iktidar olmasıyla, Türkiye'de, siyasal katılma alanında, en büyük devrim gerçekleşti.¹³¹⁴ Atatürk, Türkiye'ye ulusal egemenlik kavramını getirdi. Ancak bu, soyut bir egemenlik kavramıydı. Ulus, ayrıcalıksız, sınıfsız, farklılaşmamış bir kitle, yani soyut bir varlık olarak görülüyordu. Bu soyut varlığın elindeki soyut egemenlik, yine ancak yöneticilerin elinde somutlaşıyordu. Kuramsal olarak büyük bir devrim yapıldı ve egemenliğin kaynağı "*Tanrı'dan alınarak Ulus'a mal edildi.*" Uygulamada ise, yönetici ile yönetilen ilişkileri bakımından büyük bir değişiklik olmadı. Yönetim halkın dışında, onun üstünde, ona yabancı bir varlıktı. 1946'da çok partili hayata geçişle birlikte ortaya çıkan DP, kendi iktidar emellerini gerçekleştirmek için dahi olsa, bu soyutlamanın yalanım ortaya çıkarma görevini üstlendi. Bu cesur propaganda neticesinde Türkiye'de büyük bir demokratik adım atıldı. Yüzyıllardan beri ilk defa olarak Türk halkı, kendi isteği ile yöneticilerini değiştirdi. O zamana kadar, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e uzanan bütün demokratik atılımlar hep tepeden inme yapılmıştı. İlk defadır ki, 1950'de, aşağıdan yukarı bir atılım yapıldı.¹³¹⁵

1945-50 arasında parlamenter demokrasiye geçiş sadece politik prensiplere bağlılığın bir sonucu değil aynı zamanda halkta oluşan sosyal, kültürel ve ekonomik memnuniyetsizliğe yönelik bulunmuş olan pratik bir çözümdü.¹³¹⁶ 1950 yılında iktidar lehinde ve aleyhinde örgütlenmeler kurulması, ordunun politika dışında olmadığı en önemli göstergelerindendir. Çünkü 1950 yılına kadar tartışmasız bir biçimde Türk siyasal hayatının başat gücü olan ordu, bundan sonra daha önceki değişikliklerin

¹³¹³ Akıncı, **a.g.m.**, s.96-97.

¹³¹⁴ Eroğul, **Devlet Yönet....**, s.28.

¹³¹⁵ **A.g.e.**, s.67.

¹³¹⁶ Kemal H. Karpat, "Political Developments in Turkey, 1950-1970", **Middle Eastern Studies**, Vol. 8, No. 3 (Oct., 1972), pp. 349-375, (s. 350.)

savunuculuğunu ve geliştiriciliğini değil, yeni durumun ortaya çıkarmış olduğu işlevleri yükledi.¹³¹⁷ İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye’de ordunun politika ile ilişkisini arttıran en önemli olaylardan biri Mareşal Fevzi Çakmak’ın emekliye sevk edilmesi idi. Çakmak’ın emekliye sevk edilişi ve Atatürk sonrası durum, ordunun bütünüyle belli bir politikanın destekçisi olmaktan çıkarıp çelişik eğilimlere destek yaptı. Bundan sonraki dönemde ordu, geçmiş dönemdeki ölçüde, ancak daha da farklı bir biçimde etkileyicilik işlevini sürdürdü.¹³¹⁸

1946 yılındaki seçim hileleri askerleri iktidara karşı tepkiye yöneltti. Bunun sonucunda da ihtilal amaçlayan örgütler oluşmaya başladı. İttihat Terakki döneminde görülen, ancak asker paşaların tasfiyesinden sonra ortaya çıkmayan müdahale amaçlı hareketler başladı.¹³¹⁹

1946’da Ankara’da Albay Seyfi Kurtbek ve Binbaşı Cemal Yıldırım liderliğinde liberalizmden taraf olan subaylar bir grup oluşturdular. Bu grubun temel amacı, 1946 seçimlerinde olduğu gibi 1950 seçimlerine de DP aleyhine hile karıştırılması konusuydu. Seçimlere böyle bir durum yapıldığında rejimi olabildiğince çabuk yeni ve dürüst bir şekilde seçim yapmaya zorlayacaklardı. Hatta üyelere Fahri Belen, Celal Bayar ile görüşerek hükümetin seçime karışması durumunda müdahale yapılacağını ve ordunun buna karşı çıkacağı güvencesini verdi. Ardından Seyfi Kurtbek ve Fahri Belen ordudan istifa ederek DP’de aday oldular. Seçim sonucunda ise Fahri Belen, Bayındırlık Bakanlığı ile ödüllendirilirken, Seyfi Kurtbek’de Ulaştırma bakanı oldu.¹³²⁰ Öte yandan 1950 seçiminden sonra iktidar değişikliğine yönelik endişelerini bildiren bir grup subay, İsmet İnönü ile görüşmek istedi. Bu görüşmeler neticesinde bu subaylar, seçim sonuçlarının iptali için darbe yapmayı önerse de, öneri İsmet İnönü tarafından reddedildi. Bu sırada ise Seyfi Kurtbek, “*Ordu avucumuzdadır*” diye Celal Bayar’a güvence verdi. Aslında bu olayda belirleyici faktör, İsmet İnönü idi. Çünkü böyle bir darbeye müsaade ettiği takdirde 1946’da beri savunmakta olduğu her şey tersine dönebilirdi. Sonuçta DP’nin yeni kabinesi açıklandı ve DP birkaç ay sonra Silahlı Kuvvetlerde bir temizlik hareketi başlattı.¹³²¹ Adnan

¹³¹⁷ Kayalı, a.g.e, s.55.

¹³¹⁸ A.g.e, s.59.

¹³¹⁹ Kayalı, a.g.e, s.60.

¹³²⁰ Hale, a.g.e, s.130.

¹³²¹ A.g.e, s.131.

Menderes'in 29 Mayıs 1950'de ilk hükümet program konuşmasında Atatürk inkılaplarını millete mal olmuş ya da mal olmamış ayrımı yaparak "*millete mal olmuş inkılaplarımızı mahfuz tutacağız*" demesi ile ilk kez tutan devrim- tutmayan devrim ayrımı yaptı. Bu ayırım devrimci çevreler tarafından Kemalist Devrim'den uzaklaşmanın ilk adımı olarak algılandı.¹³²²

Demokrat Parti programının önemli temellerinden biri Türk Silahlı Kuvvetleri'nde reform yapılmasıydı. Türkiye 1952'de NATO'ya üye olunca modernizasyon daha da hızlandı. Menderes, gerekli yeniden yapılanmayı sağlamak amacıyla emekli Albay Seyfi Kurtbek'i Milli Savunma Bakanı olarak atayınca askeri reformu destekler nitelikte görüldü. Kurtbek'in yeniden yapılanma planı genç subaylar arasında popülerdi ama yaşlı subaylar, özellikle modern savaş tekniklerini uygulayamayacakları gerekçesiyle erken emekli edileceklerinden endişe eden generaller durumdan rahatsızdı. Generaller reformlara karşı çıkarak Kurtbek'in bir darbe hazırladığı dedikoduları yaydılar. Menderes buna reformları erteleyerek karşılık verdi ve Kurtbek de reformlarının rafa kaldırıldığını hissederek 1953 yılında istifa etti. Menderes için, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yeniden düzenlenmesi bir öncelik değildi. Mevcut durumu korumaktan ve yüksek rütbeli subaylarıyla ters düşmemekten memnundu. ABD'de iyi tanınan Orgeneral Nuri Yamut olmak üzere bazı önemli generalleri partisine kazandırmaya çalıştı. Adnan Menderes böyle yüksek rütbeli subaylar Demokrat Parti yandaşı olunca, İsmet İnönü taraftarı generallerden gelecek bir tehditten muaf olacağını düşünüyordu.¹³²³

İkinci Dünya savaşı sonrasında küçük rütbeli subaylar, özellikle kurmay subaylar, ordunun Almanlar tarafından modernize edildiği Jön Türk döneminden bu yana görmediği derecede büyük bir önem kazandılar. Modern savaş bilimini, bu kez Amerikalı danışmanlardan öğrenecek zihinsel esnekliğe sahip olanlar yine genç subaylardı. Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde eğitim gören yaşlı generaller yeni teknolojiyle başa çıkamıyorlardı. İkinci Dünya savaşı sonrasında, çok partili hayata geçişle birlikte iktidara gelen Demokratlar siyasal bakımdan önem verdikleri generallerle yakın ilişkiler kurarak ve küçük rütbeli subayları ihmal ederek bu bölünmeyi artırdılar. Küçük rütbeli subaylar arasında huzursuzluk 1950'lerin ortasında

¹³²² Özdağ, **a.g.e.**, s.55.

¹³²³ Ahmad, **Bir Kimlik...**, s.153.

başladı. Bu durum, ekonomide ücretli sınıfların konumunu zayıflatan ve kentlerde DP iktidarını karşı genel bir düş kırıklığına yol açan enflasyon eğiliminin başlangıcıyla çakişti. Demokratlar muhalefetteyken yükselttikleri beklentileri karşılamayı başaramadılar. Genç subaylar bütün askeri yapının reformdan geçirileceğini umuyorlardı. Fakat yapılması düşünülen reformlardan 1953'te vazgeçildi. Bu, eski subaylara verilen bir tavizdi. Subaylar, reform yerine, çok partili dönemde prestijlerinin mütevazı hayat standartlarıyla birlikte azalmakta olduğunu gördüler.¹³²⁴ DP iktidarında bazı generallerin emekliye ayrılıp Demokrat Parti'ye katılması, ordunun hükümeti desteklediği izlenimini yaratıyordu. Yüksek komuta kademeleri kazanılmıştı ve siyasal önderliğe sadıktı. Darbeciler hükümete karşı gizlice örgütlenmeye başladıklarında, komplolarına önderlik edecek kıdemli bir general bulmakta zorluk çektiler.

Küçük rütbeli subaylar arasındaki hoşnutsuzluklar siyasal bir yön kazanmamış olsaydı bir askeri hükümet darbesi gerçekleşmezdi. Bu yönü, yönetimdeki Demokrat Parti'yle sert ve uzlaşmaz bir mücadeleye girişen, muhalefetteki CHP sağladı. Bazı subaylar politikacılar arasındaki siyasal tartışmalara karıştılar ve kendi şikâyetlerini muhalefetin ağzıyla dile getirmeye başladılar. Ayrıca ordu, psikolojik olarak da kendisini CHP'ye daha yakın hissediyordu. Bu partinin Atatürk'ün partisi olma iddiası, ordu ile hükümet arasındaki bağlantıya ilişkin anıları canlandırıyor.¹³²⁵

1954'den sonra DP de sadece orduyu denetim altına almakla kalmadı, aynı zamanda orduyu küçümsemeye başladı. Başbakan Adnan Menderes'in "*Battal Gazi Ordusu, Ben bu orduyu astsubaylarla yönetirim*" ifadeleri 1954-1960 arasındaki döneme tesadüf etmektedir. Bu da ordunun ne kadar küçümsendiğinin apaçık kanıtıdır.¹³²⁶

DP döneminde iktidarı devirmek amacıyla TSK içerisinde ilk gizli örgütlerin ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemekle beraber, bilinen ilk girişim Kurmay Yarbay Ateşdağlı'nın 1951 yılındaki girişimidir. Diğer yandan 1952 yılında Harp Okulu öğrencisi Muzaffer Özdağ ve arkadaşları tarafından kurulmuş olan bir gizli

¹³²⁴ Ahmad, **Modern...**, s.19.

¹³²⁵ **A.g.e.**, s.20.

¹³²⁶ Özdağ, **a.g.e.**, s.52.

örgüt daha vardı. Bu örgüt Türkçü-popülist eğilimli bir örgüttür. Bu örgüt, 27 Mayıs'a kadar varlığını gizli olarak sürdürdü ve sonunda da ihtilâl katıldı.¹³²⁷

1957 seçimleri sonrasında parlamentonun hareketsiz hale gelmesinden sonra, rejim kendi işleyişini sağlama konusunda sorunlarla karşılaştı. Toplumun diğer örgütlü güçleri de buna bir tepki olarak siyasal işleyişe karışmak eğilimine kapıldılar. Bu güçlerin en başında gelen ordu, parlamento işlemez hale gelince, siyasal gidişata müdahale etme kararı aldı. Bu tepkisinin ilk işareti ise 1958'de gerçekleşen 9 Subay Olayı idi.¹³²⁸

27 Mayıs'a giden süreçte bardağı taşıran son damla 1960 yılında, siyasi tansiyonun tırmandıdığı ve iktidar-muhalefet arası ilişkilerin gerginleştiği bir dönemde, muhalefeti kanun yetkisiyle soruşturmak üzere hükümet partisine ait bir meclis komitesi oluşturulması oldu. 27 Mayıs'ta hükümet, askeri darbe ya da yandaşlarının deyimiyle “*müdahale*” ile tümör, ameliyat ve tedavi çağrışımı yapan bir terimle devrildi.¹³²⁹ Cumhuriyet'in daha ilk dönemlerinde oy verme hakları dahi ellerinden alınmış olan TSK mensupları, tek partili dönemden kalma 1924 Anayasası'nın yardımıyla ülkede adeta bir diktatörlük kuran ve Kemalist devrimleri oy uğruna riske eden Demokrat Parti yönetimine büyük tepki duymaya başladı ve 27 Mayıs 1960 tarihinde “*albaylar darbesi*” olarak bilinen ilk darbe gerçekleşti.¹³³⁰

27 Mayıs'ta ordu müdahale etmeseydi neler olacaktı? Bugün bu olay hâla tartışılmakta olan önemli konulardan biridir. Elbette ki bu bilinemez. Ancak bilinen gerçekler, ordunun temel müdahale gerekçelerinden biri olan Adnan Menderes hükümetinin demokratik meşruiyetini yitirmiş olduğu iddiası ve askeri şeflerin hem kendi meslektaşlarından hem de politikacıardan gelen en kısa sürede seçilmiş bir hükümet tesis edilmesi yolunda baskıydı.¹³³¹

¹³²⁷ A.g.e, s.75.

¹³²⁸ Eroğul, **Demokrat Parti...**, s.165.

¹³²⁹ Lewis, **a.g.e**, s.15.

¹³³⁰ Ozan Örmeci, “Türkiye’deSivilOrduİlişkileri”,<http://ydemokrat.blogspot.com.tr/2010/10/turkiyede-sivil-ordu-iliskileri.html>. Erişim Tarihi:29.04.2015.

¹³³¹ Hale, **a.g.e**, s.154.

27 Mayıs Askeri Müdahalesi konusundaki tartışılan diğer önemli bir sorun ise, Adnan Menderes'in bir darbe bekleyip beklemediği konusuydu. Tartışmanın bir tarafında yer alan Feroz Ahmad, “*DP'liler ordudan gelen tehlikenin farkında mıydılar?*” diye soruyor ve sonuçta “*Evet*” farkındaydılar diyordu. Ardından hükümette karar alma iradesine sahip hiç kimsenin olmadığını ifade ederek, bu durumun da DP'nin bütünüyle iflas edeceğinin en önemli işareti olacağını bildiriyordu.¹³³² William Hale göre ise; Ethem Menderes kuşkusuz ordudaki rahatsızlıktan haberdardı. Bunun yanı sıra Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun'da ordunun rejime karşı sadık kalacağına dair güvence veriyordu. Hatta Adnan Menderes 27 Mayıs'tan önce birkaç kez istifa etmeye kalkışmış ise de her defasında Celal Bayar tarafından engellenmişti.¹³³³

27 Mayıs'ta Türk Silahlı Kuvvetleri idareyi eline aldığı anda ideallerini yitiren, vaatlerini ihanet eden Demokrat Parti manen öldü. 27 Mayıs'la birlikte de varlığı fiilen sona ererken, 29 Eylül 1960 tarihinde hukuksal olarak sona erdi ve Demokrat Parti tarihe mal olmuş bir parti olarak kaldı.¹³³⁴ Demokrat Parti, siyasal rejimi bozmamış olsaydı, gerçekten de iktidar değişikliğini sağlamak için dış müdahaleye gerek kalmazdı. Klasik demokrasi devam eder ve egemen sınıflar yumuşak yöntemlerle yeni seçenekler sağlardı. Ancak, DP, yönetici kadro ve örgüt olarak öylesine bir çıkmaza saplanmıştı ki temsil ettiği sınıflar ne olursa olsun iktidarı devam ettirmesine imkan kalmadı.¹³³⁵

27 Mayıs Askeri Müdahalesi ile silahlı kuvvetler belirsiz bir tutum içine girdiler. Silahlı Kuvvetler bir yandan 27 Mayıs Askeri Müdahalesi'nin meşruluğunu savunmaya öte yandan da parlamenter demokrasiyi koruma mirasını devralmışlardı.¹³³⁶ Modern Türkiye'de bununla birlikte son kırk yılda en az dört askeri müdahale gerçekleşti.¹³³⁷ Cumhuriyet'in demokrasi deneyimi önemli sorunlar yaşadı ve ağır engellerle karşılaştı. Ancak bütün bu olanlara rağmen sağ çıkmayı başardı. Bu sorunlara ve engellere karşın belki de bunlar nedeniyle Türk demokrasisi benzer

¹³³² Ahmad, **Demokrasi Süreci...**, s.205-206.

¹³³³ Hale, **a.g.e.**, s.155.

¹³³⁴ **A.g.e.**, s.168.

¹³³⁵ **A.g.e.**, s.172.

¹³³⁶ **A.g.e.**, s.196.

¹³³⁷ Lewis, **a.g.e.**, s.28.

deneyim ve geleneklere sahip ülkeler arasında en başarılı olanı oldu. Türkiye örneğinde sapmalar ve müdahaleler olmuştu ve bunlar büyük gerilimlerin ve sınırlı demokratik deneyimin bulunduğu durumlarda doğaldı. Önemli ve ayırt edici olan ise her saptıktan sonra, demokratik süreçler tekrar rayına oturtuldu ve Türk halkı “Özgürlük ve Demokrasi” yolculuğuna devam etti.¹³³⁸

27 Mayıs Askeri Müdahalesi'nin arkasında yatan sebeplerin genellikle laiklik ve demokrasi dışı yönelim ve bir ölçüde de ekonomik politikaya bağlamanın yanlış olduğunu ifade eden Kurtuluş Kayalı, laikliğe aykırı olan bazı eğilimleri CHP'nin de desteklediğini ifade etti. Bununla birlikte ihtilal amaçlı örgütler kurulduğunda darbenin meşruluğunun temeli olan Tahkikat Komisyonu'nun da henüz kurulmamış olduğunu, ihtilâlin demokrasiyi değil, sınırlı özgürlüğü amaçladığını ifade ediyordu.¹³³⁹ Orduda subayların ekonomik durumu ihtilal gerekçeleri arasında gösteriliyordu. Halbuki, subaylar 1950-1960 arasında statü ve prestij açısından en alt sınıra gelmiş olsa da aslında subayların durumu Cumhuriyet döneminin başından beri sürekli gerilemekteydi. İkinci önemli nokta ise, 1957 sonrasında CHP ve DP askerlerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi çabasıydılar. 1960 Mayıs'ında DP'nin bu konuda meclise önerge getirmesi bunun en açık kanıtıdır.¹³⁴⁰

II. 27 MAYIS ASKERİ MÜDAHALESİNİN POLİTİKAYA ETKİSİ

Sivil-asker ilişkisi gelişmekte olan birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de üzerinde önemle durulmasının yanı sıra hakkında yoğun tartışmalar yapıldığı konulardan birisidir. Türkiye'de demokratik bir sisteme geçildikten sonraki dönemde periyodik olarak ülkenin istikrarsızlığa uğradığı dönemlerde gerçekleştirilen askeri müdahaleler, demokrasinin kurumsallaşmasının önündeki en önemli engellerin başında gelmektedir. Askerler, askeri müdahale gerçekleştikten sonra yönetimi sivil idareye devrettikleri dönemlerde bile hegemonyalarını kaybetmemiş ve yönetimi kontrol etmenin yollarını her defasında aramışlardır. Bu bağlamda kontrollerini ve meşruiyetini sağlamak amacıyla kendilerini anayasal bir temele oturtmuş, oluşturulan bu kurumsal yapı içerisinde sivil yöneticilere karşı vesayeti tesis etme yoluna gitmişlerdir.

¹³³⁸ A.g.e, s.31.

¹³³⁹ Kayalı, a.g.e, s.64.

¹³⁴⁰ A.g.e, s.65.

1960 Askeri Müdahalesi, Cumhuriyet'in ilk günlerinden beri kabul edilen, ordunun tarafsız olma prensibini sona erdirdi ve var olan hükümeti tamamen değiştirme yoluna gittiği için Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yönetime baskı kurmak amaçlı yapılan geleneksel yeniçeri darbelerinden farklı bir şekilde gerçekleştirildi. Bu durum geleneksellikten bir kopuş oldu ve uzun dönemde emsal teşkil eden bir uygulama haline geldi.¹³⁴¹ Askerin 1960 müdahalesiyle iktidara gelmesi, bir kaç on yıllık demokratik aradan sonra geleneksel otoriter rejime geri dönüş olarak nitelendi.¹³⁴² Osmanlı ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında ordu ülkedeki sosyal ve politik kurumların dayandığı yegâne ve ana kurumdu. Bunun bir sonucu olarak ordu içindeki elitlerin pozisyon değiştirmeleri tüm toplumda yansıma bulmaktaydı.¹³⁴³

Bunun yanı sıra 27 Mayıs uzun zamandır devam eden ordu-iktidar dengesini bozdu ve Türkiye'de askeri müdahaleler devrini açtı. Bu müdahaleleri gerçekleştiren ordunun gerekçeleri hemen hemen aynı oldu. Bu gerekçeler genel olarak, anayasayı ihlal etmek ya da uygulamak, kardeş kavgasına son vermek, anarşiyi önlemek, reformları yapmamak ve Atatürkçülükten ayrılmak olarak nitelendirildi.¹³⁴⁴ Silahlı Kuvvetler Türk siyasi hayatında bu türden dört müdahale (1960, 1971, 1980 ve 1997) gerçekleştirdi ve kendi vesayetini tesis etme yoluna gitti. 1960 ve 1980 darbeleri iktidardaki bütün siyasilerin koltuklarından indirilip yeni bir siyasi düzen kurulması şeklindeydi. Diğer iki müdahale ise (1971 ve 1997) askeri güçlerin, devlet yönetimindeki siyasiler üzerinde adeta perde arkası baskısı ile gerçekleşti.¹³⁴⁵

27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi Türkiye'de kendi türünün sonuncusuydu. Bu darbe, küçük rütbeli subaylar tarafından yüksek komuta kademelerine karşı gerçekleştirildi. Bu bakımdan, 27 Mayıs, 1908 Jön Türk Devrimi'nin geleneği içinde yer alıyordu. Ancak; 1960'da diğerinden farklı olarak sadece hükümeti değiştirmek için değil, aynı zamanda toplumda temel yapısal değişiklikler yapmak içinde yapıldı. Bu değişiklikler, 1960'ların başında Türklerin ilk kez demokratik siyasal hayata

¹³⁴¹ Karpat, **Recent Political...**, s.304.

¹³⁴² Karpat, **The Military...**, s.1654.

¹³⁴³ **A.g.m.**, s.1655.

¹³⁴⁴ Erkanlı, **Anılar...**, s.373.

¹³⁴⁵ Lewis, **a.g.e.**, s.15.

katılmalarına izin veren yeni ve liberal bir anayasa ve bir dizi yeni yasa aracılığıyla başlatıldı.¹³⁴⁶

Bununla birlikte yeni anayasa oylaması ile birlikte oylamaya katılan halkın %38,3'ünün "ret" oyu vermesi önemli bir olaydır. Halkoyunda askerlerinde ilk defa oy kullandıkları hatırlanırsa bu olay, 1960-61 arasındaki gelişmelere Türk halkını göstermiş olduğu bir tepkinin asgarisi mahiyetindeydi. Olaylara temelde karşı olan halk, normal yönetime geçişi kolaylaştıracağı düşüncesiyle anayasaya "Evet" dedi.¹³⁴⁷ Diğer taraftan anayasanın halkoyuna sunulmasından sonra partileşme süreciyle birlikte partiler ordunun çizmiş olduğu sınırlar çerçevesinde hareket etme imkânı bulurken, AP-YTP'nin DP'yi savunabilmelerini önleyecek yasaklar getirildi. Buna karşın CHP halkı kendini destekler duruma getirmek amacıyla ihtilâlden özdeş görünmekten kaçınır bir tavır içine girdi. Sonuçta da bu durum mücadele eden partileri birbirine daha da yakınlaştırdı. Cumhuriyet'in ilanından beri ortak aydın yaklaşımı seçim öncesinde ve sonrasında belirgin bir hal aldı.¹³⁴⁸

1961 Anayasası, 27 Mayıs Askeri Müdahalesi'ni gerçekleştiren ve bu harekete doğrudan doğruya destek olan güçler tarafından hazırlandı. Bu güçler ordunun genç subayları, aydınlar ve CHP'nin küçük burjuvazinin çıkarlarını temsil eden radikal kanatlarıdır.¹³⁴⁹ 27 Mayıs 1960 da yapılan müdahale "batılı" bir demokrasi özlemi ve "çıkartları uzlaştırıcı devlet" ilkeleri ile Türkiye Cumhuriyeti'ni meydana getiren çeşitli sosyal sınıflar arasındaki dengenin temel unsuru sayılan ve uygulanması küçük burjuvaziye bağlı sivil-asker bürokratlara bırakılan 1961 anayasasını yarattı.¹³⁵⁰ 1961 Anayasası ile Genelkurmay Başkanlığı doğrudan doğruya Başbakan'a bağlandı. Bu bağlantıyla, Genelkurmay Başkanlığına müstakil bir statü verildi ve Milli Savunma Bakanlığı'nın kontrolünden çıkarıldı. Yine bu anayasa ile Silahlı Kuvvetler tam manasıyla özerk bir müessese haline geldi.¹³⁵¹

¹³⁴⁶ Ahmad, **Modern...**, s.20.

¹³⁴⁷ Kayalı, **a.g.e**, s.87.

¹³⁴⁸ **A.g.e**, s.88.

¹³⁴⁹ Yerasimos, **a.g.e**, s.1659.

¹³⁵⁰ **A.g.e**, s.1721.

¹³⁵¹ Erkanlı, **Anılar...**, s.374.

1961 Anayasası'ndan sonra askerler bir yandan demokratik mekanizmanın işleyişine imkân vererek iktidara ortaklık durumlarını sürdürmeyi denediler. Böylece yüksek askerî hiyerarşi, bir yandan iktidar faaliyetlerinin sorumluluğunu paylaşarak 27 Mayıs ruhunu savunur görünürken giderek iktidarın müttefiki haline geldi. Böylece Atatürkçülüğü ihya etmek amacıyla işbaşına gelip Kemalist anayasayı kaldırmakla işe başlayan 27 Mayıs 1960'ın askerleri gibi, 12 Mart 1971'in askerleri de 27 Mayıs ruhunu yeniden kurmak için işbaşına geldi ve ilk yaptıkları şey 1961 Anayasası'nda değişiklikler yapmak oldu.¹³⁵²

27 Mayıs Askeri Müdahalesi, gerçek anlamda manasına uygun olarak sadece Demokrat Parti'yi yıkan ve yeni bir anayasa düzeni kurarak bir düzen kurmayı amaçlayan bir hareket olarak değil, aynı zamanda Türk Silahlı Kuvvetleri'ni politikaya sokan, askerın sık sık sivil idareye müdahale etmesi geleneğini ortaya koyan bir olaydır.¹³⁵³

Adalet Partisi, iktidarı gerçekleştirmede ordunun kazanılmasının bir zorunlu şart olduğunu fark etti. Anayasanın halkoyuna sunulmasından sonra 24 Temmuz 1961'de Cemal Gürsel, Ragıp Gümüşpala'ya bir mektup gönderip, parti içerisindeki politikacılar tarafından sömürülmesine karşı kendisine uyarıda bulundu.¹³⁵⁴ 4 Ağustos da ise bir AP'li, Ahmet Çiftçi, askerî bir karşı hareket hazırlamakla suçlandı, Eylül ayında da YTP'den Aydın Yalçın DP'yi övmesi sebebiyle tutuklandı. Yine bu dönemde YTP Aydın adayı Yüksel Menderes adaylıktan çekilmek zorunda bırakıldı. Buradan yola çıkıldığında; 1961 öncesinde ülkenin yönetiminde etkin olan güçler eski iktidarın devrilmesini ve meşru bir hukuksal çerçevenin hazırlanmasını ülkenin olağan yönetime geçebilmesi için yeterli görmediler. Bu nedenle kamuoyunu düşünsel bakımdan şartlandırma tekeline ellerinden buldurmalarının yanı sıra, muhalefetin hareketlerini de fiili olarak kısıtladılar. Sonuçta bu önlemler bir sonuç vermeyince 27 Mayıs darbesinin tartışılmasını siyasi platforma getirmeyi yasaklayan Yuvarlak Masa Toplantısını gerçekleştirdiler.¹³⁵⁵

¹³⁵² Yerasimos, **a.g.e.**, s.1734.

¹³⁵³ Erkanlı, **Anılar...**, s.3.

¹³⁵⁴ "Org. Cemal Gürsel'in AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'ya gönderdiği ihtar mektubu için ayrıca Ek'ler bölümüne bakınız." **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1961.

¹³⁵⁵ Kayalı, **a.g.e.**, s.92.

27 Mayıs sonrasında Ali Fuat Başgil'in Cumhurbaşkanlığı adaylığının zorla geri çevrilmesi, CHP-AP birlikteliği ile oluşan koalisyon hükümetinin o an içerisinde af meselesinin gündeme getirilmeme şartı ile kabul edilmesi, orduyu Türk siyasi hayatında sorunların en önemli çözücüsü durumuna getirdi. Bu olay orduya daha sonra da siyaseti etkilemek hakkını sağladı ve ordu müdahaleleri giderek bir alışkanlık haline geldi.¹³⁵⁶

Bununla beraber 27 Mayıs, sonuçları itibariyle her ne kadar ordu-sivil ilişkilerini bozmuş ve siyasi hayata bir duraksama getirmiş olsa da önemli kazanımlar getiren bir harekettir. Çünkü 27 Mayıs'la birlikte yürürlüğe giren 1961 Anayasası, çağdaşına göre Türkiye'yi çağdışı ortamdan uzaklaştırmanın yanı sıra kişi hak ve özgürlüklerini yücelten ve bireylere birçok hak tanıyan bir gelişmeydi. Dahası Demokrat Parti baskılarından bıkmış olan halkın büyük bölümü 27 Mayıs'ı bir bayram gibi kutladı, destekledi. Kişi hak ve özgürlükleri genişletildi. TSK, 27 Mayıs ile güçler ayrılığının keskinleştiği daha demokratik bir anayasayı yürürlüğe sokarken, yürütmenin sınırsız gücünün denetlenmesi açısından Milli Güvenlik Kurulu ve Cumhuriyet Senatosu gibi kurumları da benimsetmeye ve yerleştirmeye çalışıyordu. Ancak bu kurumlar da sivil siyasetin ağırlığı olacak şekilde ayarlandı ve ordunun demokrasinin işleyebileceği güvenli bir ortam yaratmasından sonra siyasetten daimi olarak çekilmesi planlandı.¹³⁵⁷

Türkiye'nin Silahlı Kuvvetleri 1960'larda bir başka büyük dönüşüm geçirdi ve bu dönüşümle birlikte birçok muhalif subay ordudan çıkarıldı. Yüksek Komuta, Mayıs 1960'ta iktidarı ele geçiren Milli Birlik Komitesi'ni gözaltında tutmanın yanı sıra ordu hizmetindeki bütün grupların faaliyetlerini denetlemek ve düzenlemek için 1961'de Silahlı Kuvvetler Birliği'ni kurdu. Yeni anayasanın 111. maddesi Milli Güvenlik Kurulu'nun kurulmasını öngörüyordu. Genelkurmay Başkanı ile kara, deniz ve hava kuvvetleri komutanlarından oluşan bu kurul, ulusal güvenlik ve eşgüdümle ilgili kararların alınmasından Bakanlar Kurulu'na yardımcı olacaktı. Alınan bu kararlar Yüksek Komuta Kademesi'nin gücünü ve yetkisini artırdı. 1963'te devletin istihbarat aygıtları daha etkin hale gelecek şekilde yeniden örgütlendi ve küçük rütbeli

¹³⁵⁶ A.g.e, s.98.

¹³⁵⁷ Ozan Örmeci, "Türkiye'de Sivil-Ordu İlişkileri", <http://ydemokrat.blogspot.com.tr/2010/10/turkiyede-sivil-ordu-iliskileri.html>. (Erişim Tarihi:29.04.2015).

subayların herhangi bir komplo girişimini gözlemek için aynı bir askeri istihbarat birimi kuruldu. Bu önlemlerin bir sonucu olarak Silahlı Kuvvetler fiilen özerk bir kurum haline geldi. Başlıca siyasal partiler, Adalet Partisi ve CHP artık orduyu dar siyasal hedefleri için maniple edemeyeceklerdi. Generaller henüz kurdukları yeni rejimin bekçileri olarak kabul ediliyorlardı.¹³⁵⁸

Daha sonra ki dönemlerde yapılan Talat Aydemir'in darbe girişimleri ise sonuçsuz kaldı. Fethi Gürcan ve Talat Aydemir idam edildi. Bu iki subay darağacına giderken, arkalarında yas tutan çok az kişi kaldı ve onlara ait bir şehit kültü oluşturulamadı. Ardından, Aydemir'in ölümü, sonraki yıllarda ordunun siyasi tutumu üzerinde önemli bir etki yaptı. Silahlı Kuvvetler, bu subayların ölümüne duyarsız kaldı. Potansiyel darbeciler hem yüksek komutaya hem de seçilmişlere karşı darbe girişiminde bulunmaları halinde Aydemir'in kaderini paylaşma tehlikesiyle karşı karşıya kaldılar. 1957-1963 yılları arasında Türkiye, darbe, karşı-darbe, komplo ve subay tehditleriyle sürekli başı belada olan bir ülke haline geldi. 1963'ten sonra sivil hükümetle-askeri seçkinler arasında bir uyuşma olmasıyla bu tehlikeler geçti. 1963'ten sonra 14'lerin yurda dönüş izinleri verilmesiyle birlikte, bu kişiler normal vatandaş olarak siyasi partilere girdi ve çeşitli partilerde siyaset yaptılar.¹³⁵⁹

Cumhurbaşkanlığı'na Cevdet Sunay'ın gelmesi, asker-sivil yakınlaşması açısından çok önemli bir olgudur. Çünkü siyasi yapının tepesinde bu konumla Cevdet Sunay, siyasi yapının tepesinde ordunun sesine olanak veriyor ve her iki tarafı da bu statükonun korunmasına yöneltiyordu. 1962'de MGK'ya verilen yetkiler bu uyuşmayı daha da güçlendirdi. Bu uyum ile birlikte 1965 seçimleri sonrası iktidarı ele alan Süleyman Demirel, silahlı kuvvetlerle ilişkilerinin istikrarlı olmasına hizmet etti. Bu siyasi durum, ordu ile sivil rejim arasında bir ekonomik entegrasyona eşlik etti. Ayrıca 1961'de MBK tarafından kurulan OYAK ile bütün muvazzaf subayların ve Savunma Bakanlığı'nda çalışan sivil görevlilerin durumlarının iyileştirilmesi yolunda önemli bir adım atıldı.¹³⁶⁰ Yine 1965 seçimleri öncesinde AP'de bürokratik eğilimlerin

¹³⁵⁸ Ahmad, **Modern...**, s.21.

¹³⁵⁹ Hale, **a.g.e.**, s.214.

¹³⁶⁰ **A.g.e.**, s.219.

güçlenmesi ve 1965’de bir generalin AP’ye girmesi ile ardından birçok subayın AP’ye girmeleri ordunun AP’ye karşı eğilimlerinin yumuşadığının bir göstergesidir.¹³⁶¹

Stefanos Yerasimos’a göre; 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi’ni gerçekleştiren subaylar, sosyal sınıflarla ve ülkenin ekonomik gerçekleriyle olan ilişkileri konusunda 1919’un mücadelesini kazanan milliyetçilerinden çok 1908’in Jön Türklerine yaklaşırlar. Çünkü 1960 darbesini gerçekleştiren subaylar, sosyal sınıflar arasında kendilerine bir destek aramamak ve “*halk*” için sadece bazı soyut koruyucu ve insancıl niyetler besleyerek, kendilerinden öncekilerin yanlışlarını tekrar ederek, meselelerin çözümünde “*hakem durumundaki ordu*” durumuna saplanıp kalarak kendilerini her türlü kavganın dışında ve üstünde olduklarına inandırdılar. Hâlbuki 1908’den itibaren kurtuluş mücadelesini veren 1919’un milliyetçileri, 1876 ve 1908 hareketlerinin başarısızlığa uğramış olmasından ders alarak anayasalarını, Yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti biçim kazandıkça ona göre işleyip değiştirdiler.¹³⁶²

1960-1965 arasında ağırlığını asker-sivillerin oluşturduğu kesimlerin planlarının, toplumsal destekten yoksun oluşları ile birlikte, büyük burjuvaziye dayanan siyasal partilerin güç kazanımıyla, bunların siyasal geleceğinin sonu oldu ve büyük burjuvazinin kendisi 1961’de kısmen 1965’ten itibaren de tamamen iktidara geldi. Bu yüzden 1961’de kurulan rejim ülkenin başlıca sınıfları arasında bir dengenin siyasal ve hukuki bir ifadesi olmayıp, eylem olanakları toplumdaki tabanları ile kıyaslanamayacak kadar fazla olan ve aracı bir ekibin iktidarını zorunlu kılmak için bu dengeyi yaratmak amacıyla olan bir grup aracılığıyla açığa vurulan bir hoşnutsuzluğun ifadesidir. Anayasa yürürlükte idi ve kısmen uygulanması bile çalışanlara temel demokratik haklar sağlayarak kitle örgütlerinin ortaya çıkmasına katkıda bulundu. Sosyal-ekonomik sistemin evrimi toplumsal sınıfları daha bilinçli ve buna paralel olarak anayasanın getirdiği söz ve düşünce özgürlüğü antidemokratik kanunların varlığına rağmen sol hareketlerin gelişmesine elverdikçe daha mücadeleci kıldı. Anayasanın varlığı, kendini 27 Mayıs 1960’ın ve adını ondan alan anayasanın ruhu ile özdeşleştiren ordu tarafından savunulmakta idi. 1961 de iktidarı sivillere bırakan ordu, kendi saflarından seçilen Cumhurbaşkanı ve Millî Güvenlik Kurulu

¹³⁶¹ Kayalı, **a.g.e.**, s.128.

¹³⁶² Yerasimos, **a.g.e.**, s.1418.

aracılığıyla temsil gücünü korumakta ve anayasa kurumlarının her türlü saldırıya karşı korunmasını kendisine görev saymaktaydı.¹³⁶³

1960-1971 arası dönemin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bugüne kadar ulaşmayı amaçladığı toplum düzeni; hür, laik ve demokratik Batılı bir toplum düzenidir. Türkiye'deki ordunun içinde bulunduğu konum incelendiğinde, Batı tipi demokrasilere uygun anlamda rejimi korumaya yönelik muhafız rolünden daha çok, zaman zaman karar alıcı ve sisteme yön verici yönde etki yaptığı görülmektedir. TSK her müdahale sonrasında karar alıp sisteme yön verdikten sonra sahneden çekilmeyi kendisine ilke edindi.¹³⁶⁴

27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 Askeri Müdahaleleri, devlet kurumlarının oluşumu aşamasında, sivil güçlere, şu ya da bu ölçüde, söz hakkı tanıdı. Birincisinde, anayasayı hazırlamakla görevli kurucu meclisin bir dalı, oldukça geniş bir temsil niteliğine sahip Temsilciler Meclisi tarafından oluşturulurken, yeni anayasa ve seçim yasasının hazırlanmasında bu meclise geniş yetkiler tanındı. İkincisinde kurulan Danışma Meclisi'nin, ne oluşumunda demokratik bir yön vardır, ne de bu meclise kayda değer bir yetki verilmiştir, ama böyle sivil bir kuruluşa gereksinim duyulmuş olması bile, katılcılığın nesnel değerinin tanınması sayılabilir. İki darbede, benzer bir katılcı tutum, anayasaların kabulünde sergilendi. İkincisinde çok daha baskıcı bir ortamda da olsa, yine de her ikisinde halk oylamasına gidilmiş olması, vurgulanmaya değer bir davranıştır. Her iki darbe sırasında, dikkat çeken diğer bir yön ise, geniş ölçüde sivil bakanlardan oluşan hükümetler oluşturulmasıdır. Ayrıca, iki dönemde de, yönetim işlerinde kapsamlı bir biçimde sivil görevlilerden yararlanıldı.¹³⁶⁵

¹³⁶³ A.g.e, s.1723.

¹³⁶⁴ Ozan Örmeci, "Türkiye'de Sivil Ordu İlişkileri" <http://ydemokrat.blogspot.com.tr/2010/10/turkiyede-sivil-ordu-iliskileri.html>. (Erişim Tarihi:29.04.2015).

¹³⁶⁵ Eroğul, **Devlet Yönet...**, s.135.

III. 27 MAYIS 1960 ASKERİ MÜDAHALESİ'NİN GENEL OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar demokrasiyi koruma ve geliştirme görevini askerlerin üstlendiği varsayımı yapılmaktadır. Kurtuluş Savaşı'nı gerçekleştiren ve ardından Modern bir Türk devleti kurmayı hedef edinen Atatürk'ün başında bulunduğu devrimci kadro, Saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte bu mücadelesine soluksuz devam etti. Bu süreçte ordu, hem ülkeyi hem de demokrasiyi koruyup kollama görevini üstlendi. Bu gelişmeler neticesinde halk silahlı kuvvetlere her zaman bağlılık gösterdi. Bu bağlılık ilk olarak siyasi hayatın durgunlaştığı ve gerilimin arttığı 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi'nde etkisini net olarak gösterdi. Cumhuriyet tarihinin ilk askeri müdahalesi olan 27 Mayıs dünyada yapılan diğer askeri müdahalelerden farklı olarak demokrasiyi kaldırmak için değil demokrasiyi işletmek iddiasıyla yapıldı. Tek parti döneminin getirdiği alışkanlıklardan DP'nin de kurtulamayışı karşısında, askerler demokrasiyi koruma ve geliştirme görevini üstlenerek yönetimi ellerine aldı.

Agah Sırrı Levent'in "*Devrim ve Milli Birlik Ruhu*" adlı yazısında, 27 Mayıs Askeri Müdahalesi, milli birlik ruhuyla yapılmıştı ve bu devrimde milletin payına düşen, 27 Mayıs Devriminin nedenlerini unutmamak ve milli birlik ruhu içinde el ele verip birlikte çalışmak olmalıydı.¹³⁶⁶

27 Mayıs'tan itibaren demokrasiyi korumak ve partizan faaliyetlerden kurtarmak maksadıyla gerçekleştirilen ihtilâli ve hareketi, halk, aydın, öğrenci, asker olmak üzere askeri ve sivil sınıflar savunarak, hareketi benimseme ve benimsetme faaliyetlerine başladı. Bu faaliyetlere basın da destek verdi. Basın kuruluşları 27 Mayıs Askeri Müdahalesi'ni sür manşet yaparak sunmaya çalıştı. Akşam gazetesinde Aziz Nesin köşesinde bu hareketi şöyle ifade ediyordu:

"Atatürk'ün en kutsal varlık olarak emanet ettiği Cumhuriyet, kendini bilmezlerin çoluk çocuk diye küçümsedikleri genç üniversitelilerin temiz anlundan akıttığı mübarek kan boşa gitmedi. O kandan, yiğit Türk Ordusu, Türk ulusuna pırıl pırıl hürriyet armağan etti. Kara cübbeli diye aşağılanan, saygıdeğer hocalar,

¹³⁶⁶ Agah Sırrı Levent, " Devrim ve Milli Birlik Ruhu ", **Ulus**, 29 mayıs 1961.

yurdumuzun çile çekmiş aydınlar, bilginler, en kara günlerde alınlarında parlayan ışıklar, tükettikleri soluklar boşa gitmedi. O ışıklardan, o dertlerden, yiğit Türk Ordusu, Türk Ulusuna, işte bu nurlu günü yarattı.”¹³⁶⁷

Doğan Avcıoğlu ise Ulus gazetesinden şöyle sesleniyordu:

“Sabık iktidara hâkim olan bir kanaat vardı: Demokrasi baş rejimdi. Bir profesörün reyiyile okuma yazma bilmeyen bir vatandaşın reyî müsavidir. Bu inanışın tabii neticesi, sayıya ehemmiyet verilmesi, bir memleketin özünü teşkil eden aydınların en seçkinlerine, yani susmayan üniversite hoca ve talebelerine, genç subaylara, mücadelecî yazarlara, hülâsa Atatürk’ün inkılâplarının bekçiliğini yapmakla vazifelendirdiği aydın gençliğe dudak bükülmesi oldu. Sayı kalitenin yerini aldı... Bilhassa Türkiye gibi henüz iktisadi gelişme safhasında bulunan, halli zaruri muazzam iktisadi ve sosyal meseleler karşısındaki bir memlekette, cemiyetin en dinamik elamanları, iktidarın şevkle hizmetinde olmadıkça, onu desteklemedikçe, iktisadi ve sosyal kalkınmayı gerçekleştirmek imkânsızdır. İşte 27 Mayıs Atatürk’ün inkılaplarının bekçiliğini yapan, onu koruyup kollayan bir hareketti.”¹³⁶⁸

Çetin Altan ise Milliyet gazetesinde “Büyük Gün” olarak değerlendirdiği 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi’ni şöyle tanımlıyordu:

“Bütün Türk vatanperverleri, bu muazzam ve şanlı günün sevinci ve heyecanı içindeydiler. Çürümüş, süfli politika ve tertiplerinin şahsi ihtiraslarla Türkiye’yi en tehlikeli badirelere, kardeş kavgalarına sürüklemek üzere olduğu bir sırada, Türk Silahlı Kuvvetlerinin medeni bir şekilde devlet idaresine el koymaları ve memleketi karanlık bir akibetten kurtarmaları, tarihimizin büyüklüğüne yakışan mutlu bir hareket olarak, Milletimize hür ve İnsan Hakları’na uygun yeni ufuklar açtı. Hakiki hürriyetin saati çalmıştı. 27 Mayıs’la Atatürk’ün İnkılâplarına bağlı olarak demokratik bir memlekette Türklüğün şerefine yakışan bir nizamın temelleri atıldı.”¹³⁶⁹

Milliyet gazetesi, 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi’ni “inkılap” olarak değerlendiriyordu. Gazeteye göre, 27 Mayıs sabahı gerçekleşen askeri müdahale, bir

¹³⁶⁷ Aziz Nesin, **Akşam**, 28 Mayıs 1960.

¹³⁶⁸ Avcıoğlu, **Ulus**, 1 Haziran 1960.

¹³⁶⁹ Çetin Altan, “Büyük Gün”, **Milliyet**, 27 Mayıs 1960.

ihtilâl değil inkılap, devrimdi. Hatta 4 Haziran 1960'ta yayınlanan başyazı, “*Bu bir ihtilal değildir!*” başlığıyla ifade edildi. 27 Mayıs Dünya tarihinin şimdiye kadar kaydetmediği, eşi görülmemiş bir inkılâptı ve yabancı basın bu hareketi zarif ihtilâl, centilmenler ihtilâli gibi özenle seçilmiş kelimelerle tanımlamaktaydı. 27 Mayıs'ı diğer ihtilâllerden ayıran en büyük özellik bunun meşru olmasıydı. Ordunun iktidarı devralması keyfi ve mesnetsiz bir kararın neticesinde olmamıştı. Hareket, Anayasa'nın ihlaline ve kanunsuz davranışlara karşıydı. Meşruluğunu İç Hizmet kanununun 34. maddesinden almaktaydı. Bu madde, Türk Ordusu'nu, Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve 1924 Anayasası'nı müdafaa etmekle görevlendirmekteydi. Her ihtilâlin; Nasır, Kasım, Castro vb. yarattığı kahramanlar vardır. Ancak 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi, bunlardan farklıydı. Çünkü 27 Mayıs tek bir şahsın hazırladığı ve gerçekleştirdiği bir iş değildi. Anonimdi. Ordunun en alt kademelerinden en yüksek rütbelere kadar birçok isimsiz kahraman subayların gerçekleştirdiği bir başarıydı. 27 Mayıs sonrası gelen komite kahraman yaratmamaya, isimler etrafında reklam yapmamaya bilhassa dikkat etti. O kadar ki, harekâtın genelkurmayı olan ve Milli Birlik Komitesi'nin üyeleri açıklanmadı ve gizlendi. Orgeneral Cemal Gürsel bir ihtilâl kahramanı olmak iddiasında değildi. O sadece hareketin nihai gayesine erişmesini sağlayacak bir lider, bir vatanseverdi.¹³⁷⁰

27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi'nin ardından Türk basını müdahaleyi çok olumlu karşıladı ve müthiş bir tezahüratta bulundu. Nadir Nadi'nin de belirttiği gibi:

“27 Mayıs devriminden sonra en hayret ettiğim şey, o güne değin düşük iktidarın her yaptığına alkış tutan, eski büyüklerin önünde yerlere kapanan bir kısım basının birden yüz seksen derecelik bir dönüşle devrimci oluvermesi idi. Demek aralarında bir tanecik olsun dünkü idareye inanarak bağlanmış bir yazar yoktu. Hepsi maddeci ve mideci adamlardı. Fakat bunlar görünürü de mi kurtarmak lüzumunu duymuyorlardı?”¹³⁷¹

27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi'nin sonrasında yapılan 1961 Anayasası, daha çok askeri, ya da sivil kökenli bürokrasiden gelen ve çoğu zaman, Türkiye'ye özgü bir deyimle “*aydınlar*” diye adlandırılan bir tabakanın ürünüydü. Bu anayasanın

¹³⁷⁰ **Milliyet**, “Bu Bir İhtilal Değildir”, 4 Haziran 1960.

¹³⁷¹ Nadir Nadi, **27 Mayıs'tan 12 Mart'a**, İstanbul, 1971, s.17.

yapılmasındaki amaç, bu tabakanın kendi özlemlerini ve değerlerini yine onun getirdiği kurumlar ve kurallar yoluyla gerçekleştirmek oldu. Özünde ise, bu hareket, sanayileşen ve değişen bir Türkiye’de toplum yapısının yarattığı yeni burjuvazi ile 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi yeniden ön plana getirdiği bürokratik kökenli bir seçkinler tabakası arasında geçici bir uzlaşma niteliği taşımaktaydı. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi ile yeni burjuvazi devlet yönetimine tam ağırlığını koymağa çalışırken, bürokrasi de Tanzimat’tan beri sürdürdü geldiği öncülük durumunu yitirmeğe uğraşıyordu.¹³⁷²

Türkiye’deki rejimlerin genel çizgisi açısından bakıldığında çok daha derin bir anlamı olan 27 Mayıs, çok partili siyasal hayat, özellikle de 14 Mayıs 1950’deki iktidar değişikliği ile daha önceki dönemlerin en ağır basan gücü durumundaki askerî ve sivil bürokrasiden gelme tabakayı ikinci plana itti, hatta hareketsiz duruma getirdi. Tanzimat’tan beri bütün yenileşme hareketlerine öncülük eden bu tabaka, bir bu anlamda kendi başlatmış sayılabileceği çok partili siyasal hayat evrimleri sonunda, toplumdaki iktidarı elinden kaçırdı. Evrime öncülük edenler, çok partili siyasal hayatın da bu yenileşme değerlerine uygun olarak sürüp gideceğini, politik çekişmelerin bir yüzyıldır beslenen özlemler dışına çıkmadan, belki de onları daha iyi gerçekleştirecek şekilde devam edeceğini ummuşlardı. Fakat bir süre kurulmuş gibi gözükken bürokrasi-burjuvazi dengesi, II. Dünya Savaşı’nın olumsuzluklarıyla da çabuk bozuldu. Dolaylı yollardan tutucu güçlerin desteğini de kazanmış olan burjuvazi toplumsal bağlarını güçlendirerek; DP iktidarı ile ağır basar hale geldi. Bir bakıma, 27 Mayıs, bu ağır basışa karşı askerî ve sivil bürokrasinin tepkisi sayılabilir.¹³⁷³

27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi’ni yapan Türk milleti; bütün fertlerini, kaderde ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde, milli şuurlu ve ülküler etrafında toplayan ve milleti, dünya milletleri içerisinde eşit haklara sahip olarak milli birlik ruhu içinde daima yüceltmeyi amaç bilen bir harekattı. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi, kaynağını Türk milliyetçiliğinden alarak “*Yurtta Sulh, Cihanda Sulh*” ilkesinin, “*Milli Mücadele Ruhunun*”, “*Millet Egemenliğinin*”, “*Atatürk Devrimlerine*” bağlılığın tam şuurlu ve sahipliği olarak; insan hak ve hürriyetlerini, milli dayanışmayı,

¹³⁷² Soysal, a.g.e, s.7.

¹³⁷³ A.g.e, s.61-62.

sosyal adaleti, bütün fertlerin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik bir hareketti.¹³⁷⁴

Uğur Mumcu ise DP'nin politikaya, basına ve hukuka uyguladığı yaptırım gücünü şöyle ifade ediyordu:

*“DP, meclis çoğunluğuna dayalı bir sivil diktatörlük kurarken; Silahlı Kuvvetlerin yöneticilerini de bu diktatörlüğün silahlı gücü olarak kullandı. Başta basın özgürlüğü olmak üzere bütün temel hak ve özgürlükler yok etti. Yargı yetkisi TBMM’de çoğunluk bir grubun oluşturduğu “Tahkikat Komisyonu”na verildi ve özel mahkemelerin kurulması yasaklandı. Muhalefet milletvekillerinin tutuklanması düşünüldü. Söyler misiniz ? Böyle bir partinin, adından başka nesi Demokrat tır...”*¹³⁷⁵

Yine Uğur Mumcu’ya göre; 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi, İttihat ve Terakki de olduğu gibi İttihatçılık ruhuyla yapılmıştı ve yine aynı siyasal çizgide kalmıştı.¹³⁷⁶

27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi’ni doğuran sebepleri doğrudan sadece ekonomik ve sosyal faaliyetlere bağlanamayacağını bildiren Bülent Tanör’e göre; bu harekette asıl belirleyici rolün siyasal düzende ortaya çıkmış olmasıydı. Sosyal çelişki güçlü bir şekilde siyasal muhalefete zemin hazırlamıştı.¹³⁷⁷

Metin Toker’e göre; 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi, meşruiyet yoluyla kurulmasına rağmen demokratik ortamı bir fiili idare haline düşürmüş, gayrı meşru Menderes rejimine karşı meşru bir fiili idarenin kurulması hareketiydi. İhtilâlin bir mükemmellik ve sükunet içinde cereyan etti ve hemen hemen hiç kan dökülmeden yapıldı. Türk ordusunun, Türk milleti tarafından arzulanan bir ideali tahakkuk ettirmesi sonucunda gerçekleşen 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi, hadisenin vukuu bulunduğu gün Türkiye’nin her tarafında muazzam kitlelerin görülmemiş sevinçleri içinde sokaklarda bayram havasıyla kutlandı. 27 Mayıs, Türk gençliğinin kan akıtarak açtığı savaşın ilk safhasını kati zafere kavuşturdu. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi’ni yapan subaylar, milletin hakiki arzularını iyi anlamış, onlara doğru teşhis koymuş ve bu teşhisi daha ilk tebliğlerinde ispat ve ifade ettiler. 27 Mayıs

¹³⁷⁴ Gözübüyük- Kili, **Türk Anayasa...**, s.170.

¹³⁷⁵ Mumcu, “Demokrat mı ? “, Göksu, **a.g.e.**, s.265.

¹³⁷⁶ Bedri Baykam, **27 Mayıs İlk Aşkımızdı**, Ümit Yay., Ankara, 1994, s.230.

¹³⁷⁷ Tanör, **İki Anayasa...**, s.13.

öncesinde birçok kişi hayal içinde yüzüp ve Menderes'in dürüst seçim yapabileceği rüyasıyla avunurken, Türk ordusu sabık Başbakanın hakiki gayesini anladı ve Türk gençliği gibi kendisinin de politikacılarımızın çok önünde bulunduğunu gösterdi.¹³⁷⁸

Ahmet Hamdi Başar'a göre; 27 Mayıs Askeri Müdahalesi sadece bir hükümet darbesi değil, o bir inkılâbın ilk hareketidir. Bu ihtilal asırlarca sürmüş şahıs ve zümre hakimiyetine dayanan istibdat rejimini yıkmak, yerine halk hakimiyet rejimini koyarak milleti yeniden maddi ve manevi sahada kalkındırmaya hazırlamak için yapılmış son derece müstesna ve kutsi bir inkılap hareketidir. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi ile Türkiye'de Atatürk inkılaplarının inşasına muvaffak olamadığı demokratik Türkiye'yi yaratma inkılabı başladı.¹³⁷⁹

Bedri Baykam'a göre ise; Bayar ve Menderes kendilerini iktidar yapan demokrasiyi artık bir "düşman" olarak görmeye başlamışlardı ve muhalefete karşı bir saldırıya geçmişlerdi. İşte 27 Mayıs, getirdiği bağımsızlık, özgürlük, gurur ve Kemalist çizgiyle demokrasiyi içinde bulunduğu buhrandan kurtardı ve Türkiye Cumhuriyeti'nde yeni bir dönem başlattı. 27 Mayıs'la 1961 Anayasası'nın getirmiş olduğu bu fikir hareketleri DP'ye oy veren seçmenleri bile etkisi altına almaya başladı.¹³⁸⁰

27 Mayıs Askeri Müdahalesi, müdahaleyi gerçekleştirenler ve destekleyenler tarafından genel olarak demokrasi ve özgürlük mücadelesi olarak yorumlanırken, Demokrat Parti ve Adalet Partisi çizgisinde olanların bir kısmı tarafından, sadece milli iradeye ve egemenliğe ters düşen bir hareketti. Celal Bayar'a göre; 27 Mayıs, Osmanlıdan kalma geleneksel ordu- medrese (üniversite-aydın) işbirliğinin yasama ve yürütme gücüne karşı bir direnişiydi. Bürokrasinin askeri kanadının devlete el koymasındı. Celal Yardımcı'ya göre; parlamenter rejimi allak bullak etmiş olan zararlı bir cunta, Ahmet Kabaklı'ya göre, isyancı-yıkıcı bürokrasinin Türk halkına karşı giriştiği bir eylemdi.¹³⁸¹

¹³⁷⁸ Toker, **Akis**, 30 Mayıs 1960, s.4.

¹³⁷⁹ Ahmet Hamdi Başar, "Demokrat Parti ve 27 Mayıs", Göksu, **a.g.e**, s.203-207.

¹³⁸⁰ Bedri Baykam, "27 Mayıs Ateşi ve Karşıtlarının Çelişkileri ", Göksu, **a.g.e**, s.213-216.

¹³⁸¹ Tanör, **İki Anayasa...**, s.9.

Samet Ağaoğlu, 27 Mayıs Askeri Müdahalesi ordu içinde bir cuntanın eseri olarak gördü. Onu bütün ordunun eseri gibi göstermek doğru değildi. Ama İhtilâlcilerin böyle bir olaya girişme cesaretini veren ve onların başarıya ulaşmasını sağlayan birçok sebep vardı. Demokrat Parti, halkın asker-sivil yöneticilerle el ele vererek bir birliktelik sonucunda iktidar olmuştu. Ancak bu yeni iktidarın yönetici kadrosu yine eski kadrolardan meydana gelmişti. Fakat halk kendi iradesini hem yeni idarecilere hem de devlet bürokrasisine hissettirdi. Bu şekilde devlet bürokrasisi tek parti baskısından kurtulurken, halktan gelen baskının altına girdi. Bu baskı zamanla artan bir kuvvetle etkisini gösterir oldu ve gösterdiği nispette de asker-sivil ve bürokrat sınıf, halkın baskısından, yani demokrasiden şikayetçi olmaya başladı. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi, her şeyden önce 1946'dan evvelki bütün hareketler gibi yine asker-sivil bürokrasinin tek başına, halkla ilişkisi bulunmayan bir davranışından başka bir şey değildi. Ağaoğlu'na göre ihtilâli ayakta tutan dört ana unsur vardı: Bunlar sırasıyla asker-sivil bürokrasi, basın ve üniversitelerdi.¹³⁸²

27 Mayıs Askeri Müdahalesi aktörlerinin ve bu harekete olumsuz gözle bakmayanların hemen hemen hepsinin kullandığı kavramlar çoğunlukla “*devrim, ihtilal, inkılâp*” iken; bu hareketi olumsuz olarak değerlendirenler için “*darbe ve cunta*” girişimiydi. Bütün bunlara nazaran daha az kullanılan kavram da “*müdahale*”dir.

27 Mayıs'a taraftar olmakla birlikte Milli Birlik Komitesi'nin icraatlarına duydukları tepki sebebiyle darbe kavramına olumsuz bir anlam yüklediği de görülmektedir. Bu bağlamda Hikmet Özdemir, 27 Mayıs'ın Kurtuluş Savaşı anlamında bir ihtilâl olmadığını, siyasi iktidarın bir sınıftan ötekine geçmesi anlamında devrim olmadığını; fakat gerçekleşmesinde geniş çevrelerin desteği olduğu için darbe olarak da görülmemesi gerektiğini belirtirken¹³⁸³; Sina Akşin, 27 Mayıs'ı Atatürk ve İnönü'nün kurdukları demokrasi temellerini genişletip pekiştirdiği, sosyal devlet anlayışını ve çeşitli kurumları getirdiği için darbe olmasının yanında devrim olarak değerlendireyordu.¹³⁸⁴

¹³⁸² Ağaoğlu, **a.g.e**, s.185.

¹³⁸³ Özdemir, **Türkiye Tarihi...**, s.194

¹³⁸⁴ **A.g.e**, s.245.

MBK üyelerinden Sami Küçük; 27 Mayıs'ı bir askeri müdahale olarak niteliyor ve sonradan getirdiği anayasa ilkeleriyle, bir darbe olmaktan çıkarak, bir ihtilal hüviyetine büründüğünü bildiriyordu.¹³⁸⁵ 27 Mayıs'ın baş aktörlerinden ve daha sonra 14'ler olarak tasfiye edilen MBK üyelerinden Orhan Erkanlı, 27 Mayıs'ı yalnız DP iktidarını yıkan ve yeni bir anayasa düzeni kuran bir hareket olarak değil; Türk Silahlı Kuvvetleri'ni politikaya sokan, sık sık sivil idareye müdahale arzu ve geleneğini yaratan bir olay olarak da incelenmesi gerektiğini ifade ediyordu.¹³⁸⁶ Yine Erkanlı'ya göre; 27 Mayıs Askeri Müdahalesi bir ihtilâl ya da bir hükümet darbesi hiç değildi. 27 Mayıs bu klasik tariflerin hiçbirine sığmaz ve hiçbirisini de doldurmazdı. O'na göre; 27 Mayıs, Atatürkçülüğün taşması ve yeniden boşalmasıydı.¹³⁸⁷

27 Mayıs Askeri Müdahalesi, bu harekete toplumsal destek veren kesimler tarafından krizin aşılması için olumlu bir adım olarak görülürken, CHP'nin iktidara gelerek toplumu şekillendirmesinden ümidini kesmiş olan bürokratik-askeri elitler, askeri müdahaleyi bir kurtuluş yolu olarak gördü.¹³⁸⁸ Cem Eroğul'a göre darbenin gerçekleşmesinde bürokratik kesimin etkisi büyüktü ve CHP darbeden yana tutum almıştı.¹³⁸⁹ Ancak Metin Toker'e göre askeri darbe İsmet İnönü'nün bilgisi dışında gerçekleşti. Fakat İnönü'ye göre krizin aşılmasında darbenin gerçekleşmesinden başka bir çare kalmamıştı.¹³⁹⁰

27 Mayıs Askeri Müdahalesi'nin kime karşı yapıldığı sorusu hâlâ bir tartışma konusudur. Bu hareketin partiler üstü karakterine işaret edenler, yurttan bir ahlak ve ülkü savaşı gerektiğini ifade ederken; Demokrat Parti ve onun devamı niteliğini gösterenler tarafından ordunun kasten DP iktidarına el koyması olarak değerlendirilmiştir. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi bir hükümet darbesi midir, yoksa bir inkılâbın başlangıcı mıdır? Bu konuda farklı düşünceler ortaya çıktı ve bir fikir birliğine varılamadı. Gerçekten de 27 Mayıs Müdahalesi gerçekleştiikten sonra müdahalede bulunan gerçekleştiren subaylar arasında da bu konuda fikir birliği olmadı. Hükümet darbesi diyenler, bir seçim kanunu ve adli bir seçim yapılmasına

¹³⁸⁵ Baykam, *a.g.e.*, s.193.

¹³⁸⁶ Erkanlı, *Anılar...*, s.3.

¹³⁸⁷ *Cumhuriyet*, 26 Mart 1963.

¹³⁸⁸ Akıncı, *Türkiye'nin Darbe...*, s.61.

¹³⁸⁹ Cem, *a.g.e.*, s.366-367.

¹³⁹⁰ Toker, *Yarı Silahlı Yarı...*, s.11.

olanak sağlayarak, iktidarı kazanan partiye teslim etmek amacıyla Milli Birlik Komitesi'nin bu harekete giriştiği fikrindeydiler. Diğer tarafta da inkılâp diyenlerin ise, en az dört sene ordunun yönetimi elinde tutması gerektiğini, aksi takdirde demokratik rejime ulaşamayacağını savunanlar bulunmaktaydı.¹³⁹¹ Bununla beraber, 27 Mayıs'ın bir darbeden öte kısa bir süre içinde hızla bir ihtilâl'e dönüştüğünü belirten Şevket Süreyya Aydemir, bu hareketin başlangıcında lider eksikliğinin ve programlarının olmadığını da ifade ediyordu.¹³⁹² Bütün bu değerlendirmeler neticesinde varılan sonuç; 27 Mayıs'ın bir darbe ya da ihtilâl olmasının aksine kötü giden gidişata karşı yapılmış askeri bir müdahale olduğuydu.

¹³⁹¹ Özdağ, **a.g.e.**, s.353.

¹³⁹² Aydemir, **İkinci Adam C. III**, s.313-315.

SONUÇ

Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar demokrasiyi koruma ve geliştirme görevini askerlerin üstlendiği varsayımı yapılmaktadır. Kurtuluş savaşını gerçekleştiren ve Türk devrimini bütün sıcaklığı ile halka mal etmeye çalışan Kurtuluş Savaşı'nın öncü kadrosu, Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte bu mücadelesini devam ettirirken, diğer taraftan hem ülkeyi koruyup kollama hem de demokratik düzeni yerleştirme görevini üstlenmiştir. Bu nedenle de halk, silahlı kuvvetlere her zaman bağlılık göstermiştir. Bu bağlılık ilk olarak siyasi hayatın durgunlaştığı ve gerilimin arttığı 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesinde ilk günlerinde kendisini göstermiştir.

27 Mayıs Askeri Müdahalesi, darbeyi gerçekleştirenler ve destekleyenler tarafından genel olarak demokrasi ve özgürlük mücadelesi olarak yorumlanırken; Demokrat Parti ve Adalet Partisi çizgisinde olanların bir kısmı tarafından, sadece milli iradeye ve egemenliğe ters düşen bir hareketti. 27 Mayıs, bir taraftan Osmanlı'dan kalma geleneksel ordu-medrese (üniversite-aydın) işbirliğinin kanun yapma ve yürütme gücüne karşı bir direniş, parlamenter rejimi allak bullak etmiş olan zararlı bir cunta, isyancı-yıkıcı bürokrasinin Türk halkına karşı giriştiği bir eylem ve askeri kanadının devlete el koyması olarak yorumlanırken, diğer taraftan da, Türk Milliyetçiliğinden hız ve ilham alarak ve “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” ilkesinin, “Milli Mücadele Ruhunun”, “Millet Egemenliğinin”, “Atatürk Devrimlerine” bağlılığın tam şuuruna sahip olarak; insan hak ve hürriyetlerini, milli dayanışmayı, sosyal adaleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik bir hareket olarak nitelenmiştir.

27 Mayıs 1960 sabahı ülke yönetimine el koyan subaylar, askeri müdahalenin başarıya ulaşmasıyla birlikte, ülkede teminatlı bir demokratik rejimin kurulacağını belirtirken, diğer taraftan da bu süreci hızlandırmak için, yeni Anayasa yapımı hazırlıklarına başlamışlardır. Demokratik düzeni yerleştirme açısından müdahaleyi gerçekleştiren subaylar, sadece teminatlı bir demokrasi vaadi ve yeni Anayasa girişimi ile değil, aynı zamanda kurdukları ihtilâl yönetimiyle de demokratik parlamenter düzenden yana olduklarını ifade etmişlerdi. Bir yandan Geçici Anayasa ile, MBK'yı yasama yetkileriyle donatırken, diğer yandan da yürütmeyi sivil şahsiyetlerden oluşturacak bir hükümete bırakmayı hedeflemişti. Nitekim, yasama-yürütme ilişkileri

ile MBK Genel Kurulunun işleyişi, parlamenter demokratik rejimlerdeki gibi düzenlenmeye ve yerleştirilmeye çalışıldı.

Demokrat Parti, iktidarın meclisteki baskın sandalye üstünlüğüne güvenerek her şeyi yapabileceğine inanıyordu. 27 Mayıs sonrasında iktidarın vesayetini kırmak için Anayasa Mahkemesi, Senato kurulmuş ve anayasanın üstünlüğü sistemine geçilmiştir. Bu sistemle Türkiye’de yürütmenin gücü yok edilerek iktidarın kendi vesayetini güçlendirilmesinin önüne geçilmiştir. Yani yürütmenin üstünlüğü sisteminden yasama, yürütme ve yargının kuvvetler ayrılığı sistemine geçilmiştir.

27 Mayıs Askeri Müdahalesi’nin başarıya ulaşmasından itibaren fiilen ülke yönetimini ele alan subaylar bu bağlamda ihtilâli başarıya ulaştırmalarına rağmen, asker müdahaleyi gerçekleştiren subaylar (MBK) arasında ayrılıklar bulunmaktaydı. Kuvvet zoruyla iktidara gelenler çeşitli sebeplerle bölünürler. 1960 Askeri Müdahalesi sonrasında iktidarı eline alan MBK’ de, ihtilâlin akıbetinden kendisini kurtaramadı ve 27 Mayıs’tan 13 Kasım’a uzanan çizgi, iktidarı hemen sivillere devretmek isteyenlerle, hukuki ve ekonomik reformlar gerçekleştikten sonra devretmek isteyenler arasında gerçekleşti. Askeri müdahaleyi gerçekleştiren subayların oluşturduğu “Aşırıları” olarak bilinen grup, iktidarın hemen sivillere devredilmesine karşıydı. Çünkü, onlara göre bu devretme CHP’ye yapılacaktı ve onlar bu ihtilâli CHP’ye devretmek için yapmamışlardı. Gerçekten de müdahale sonrasında seçime gidilecek bir ortam bulunmamaktaydı. Siyasi partilerden DP kapatılmıştı ve geriye bir tek CKMP ve CHP bulunmaktaydı. CHP’nin teşkilatları vardı, ancak CKMP henüz seçime gidecek düzende değildi. İktidarın sivillere devredilmesinde önemli oranda çaba gösteren başta CHP lideri İsmet İnönü olmak üzere MBK’nın üst rütbeli subayları ise “İlmliler” olarak biliniyordu. İsmet İnönü’ye göre iktidar hemen sivillere devredilmezse, ihtilâl amacından sapmış olacaktı. Bir ihtilâl kendi felsefesiyle tezata düştüğü an, felaketler baş gösterir. Bu takdirde de ihtilâl intihar etmiş demektir. Sonuçta, müdahaleyi gerçekleştiren subaylarla, İsmet İnönü ve onun çevresindekilerin oluşturduğu grup arasındaki mücadele, kanserli hücreyi yok eder gibi yok edildi. Bu yok oluş, 14’ler olarak bilinen grubun tasfiyesi ile son buldu ve ihtilâl kendi felsefesiyle ters düşerek evlatlarını yedi.

27 Mayıs İhtilâlini gerçekleştiren subaylar arasındaki bu ikili bölünme göz önünde bulundurulduğunda, 27 Mayıs sabahı, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin idareyi ele alış sebeplerinden biri olan, DP iktidarının tam bir diktatörlüğe gideceği kaygısı gösterilmesine rağmen, gerçekte 27 Mayıs'ın demokrasi adına yapılmadığını öne sürülebilir. Bununla birlikte bu tezi güçlendiren diğer bir olgu da, MBK'nin kuruluşunun oluşumları olarak görülebilecek oluşumların 1840-1960 yıllarına kadar indirilmesiydi. Türkiye'de ilk kez bir iktidar değişikliğinin 1950 yılında gerçekleştiği dikkate alındığında, yaklaşık 8-10 yıllık bir süre içerisinde demokrasi deneyimi tam olarak sağlanamamışken, bu on yıllık dönemdeki gelişmeler bir ihtilâli doğuracak sebep olabilir miydi? 27 Mayıs İhtilâlinin ifade ettiği demokrasi ve yeni Anayasa sorunu, ılımlıların bu müdahalenin başında bulunmasının da ötesinde, bu ihtilâl askerlerin kendilerini meşrulaştırma kaygısının bir tezahürü olarak da değerlendirilmelidir.

27 Mayıs sonrasında demokratik nizamı tesis etmek amacıyla 13 Ocak 1961'de partilerin kuruluşuna izin verilmiş ve bu tarihten itibaren partiler kurulmaya başlamıştır. Yeni kurulan partiler Demokrat Parti kitlelerini ön plana alınması gerektiğini savunarak, yoğun bir şekilde "Demokrat avı" başlatırken, bu amaçla merkez sağda başta AP olmak üzere, YTP ve CKMP eski demokratları partilerine katma girişimlerine başlamışlardır. Yeni partiler kurulurken, kurucuların "Demokrat" ismini almaları yasaklanmış, bunun yanı sıra eski demokratları partilerine katmak isteyen partilere de engel olunmaya çalışılmıştır. Bu partilerden önemi oranda demokrat kitesine hakim olan Adalet Partisi'nin isminin başına "Adalet" alması bir tesadüf değildi. Bu isimle Yassıada da yargılanan Demokrat Parti kitesine bir mesaj verilmek isteniyordu. Ayrıca AP'nin Anayasa oylamasında "Hayır da Hayır vardır" ifadesi 27 Mayıs sonrası yapılan Anayasaya bir tepki niteliğindedir. Yine "Gözlerime bak, ne dediğimi anlarsın" ifadesi eski Demokratlar seslenmenin bir yoluydu. Çünkü, AP kurulduğu andan itibaren Demokrat Parti'nin devamı olduğunu vurguluyordu.

Partilerin kuruluş süreciyle iktidarı sivillere devretme yolunda atılan 15 Ekim 1961 seçimleriyle, seçimlere gidilmesine rağmen, sonuçlar askerleri tatmin edecek bir şekilde sonuçlanmamıştır. Çünkü, DP oylarının, seçimlerin yapılacağı yıl içinde kurulmuş olan iki yeni parti arasında, yani; YTP ve AP, arasında bölüşülmüş ve her iki partinin de seçim kampanyasında DP'nin mirasçısını olduklarını ileri sürmüşlerdir. Bunun yanı sıra AP, eski Demokrat Parti oylarını kendinde toplarken YTP ise 1965

seçimleriyle fiilen siyaset sahnesinden silinmiş ve AP merkez sağın en güçlü partisi konumuna yükselmiştir.

1961 seçimlerinin diğer önemli bir tarafı ise Hürriyet Partisi ve CKMP'nin muhalefet olarak 1957'den itibaren iktidarı eleştirmeyi temel almalarına karşılık, 1961'de YTP ve CKMP'nin eski DP oylarını elde etmeyi amaçlamaları noktasında seçim çalışmalarının en önemli hedefi olarak belirlemişlerdir. Yani, 1957'de DP'ye karşı verilen mücadelenin karşıtı, 1961'de MBK idaresine ve halkın gözünde askeri idare ile özdeşleşen CHP'ye karşı verilmiştir. 1961 seçimlerinde alınan sonuçlar incelendiğinde tuhaf bir durum ortaya çıkmaktadır. CHP'nin 1957 seçimlerinde aldığı 3 milyon 753 bin oy, 1961 seçimlerinde çok fazla bir değişme görülmeden neredeyse aynı sonuçlar alınmıştı. Buna karşılık darbe sonrasında kapatılan DP kitlesine sahip olmak için yarışa giren partilerden AP ve YTP'nin toplam oyları DP'nin 1957 seçimlerinden 500 bin kadar fazla çıkmıştı. Seçmen sayılarında ki artışa dikkat edildiğinde, seçmen 27 Mayıs Askeri Müdahalesi'ni CHP'nin kışkırttığı, askeri bir rejimi desteklediği yolundaki söylemlerden etkilenerek CHP'ye arkasını dönmemiş ve eski desteğini yinelemiştir. Buna karşın seçmen iki partiye verdiği oyla askeri rejimin demokratlara karşı tavrından etkilenmiş ve 1961 seçimlerinde iki partinin almış olduğu oy oranına yansımıştır. Sonuç olarak, askeri müdahale sanki 1960 öncesinde ki oy bloklaşmasını 1960 sonrasına taşımıştı.

1961 Seçimleri, siyasi ve toplumsal yapıda herhangi bir değişiklik yapmadan iktidarı sivillere devretmenin tehlikelerine karşı uyarıda bulunanların öngörülerini doğrulamıştı. Çünkü bu sonuçlar içeride ve dışarıda, Menderes'in bir zaferi ve 27 Mayıs rejimine karşı bir kınama oyu olarak yorumlandı. 15 Ekim 1961'de yapılan genel seçimlerde sonuçlar Adnan Menderes'in yattığı yerden kullanmaya devam ettiği gücü ve onu kovan askeri rejime karşı bir kınamayı ifade ediyordu. 27 Mayıs sonrasında Demokrat Parti üyelerinin Yassıada da yargılanma süreçleri, yargının siyasallaştığının bir göstergesi olarak görülebilir.

MBK ve Hükümet Başkanı Gürsel bu sonuçlar neticesinde iktidarı sivillere devretmek istemiyordu. Seçimlerin Menderes'in Zaferi olarak sonuçlanması ve hükümetin kurulamaması üzerine SKB tekrar müdahale etme girişiminde bulundular ve 21 Ekim Protokolü'nü yayınladılar. Bu protokol sonrasında parti liderlerini bir araya getiren ve Yuvarlak Masa toplantılarını gerçekleştiren Gürsel, iktidarı sivillere

devretmek için büyük çaba göstermiş, ancak partiler bu birleşime yanaşmamıştır. Seçim sisteminin getirmiş olduğu yenilikten dolayı koalisyon kurulmaya çalışılmıştı. Nitekim SKB'nin tavrı, partilerin bu birleşime yanaşmasına imkan sağlamış, sonunda AP ve CHP arasında zorunlu bir koalisyon hükümeti kurulmuştur.

Bunun yanı sıra 27 Mayıs sonrasında yapılan 1961 Anayasa'sı çağdaşına göre Türk halkına Cumhuriyet'in kuruluşundan beri yaşadıkları en büyük siyasi özgürlüğü sunmuştu. Bu anayasaya göre Türkiye yeni bir "sosyal devlet" olarak tanımlanırken; yeni anayasa bugüne kadar hiçbir zaman düşünülmemiş toplumsal haklar veriyor, üniversitelere özerklik ve öğrencilere dernek kurma hakkı, işçilere grev hakkı tanıyordu. Bu siyasal özgürlük ortamında, işçiler ve solcu aydınlar ilk kez bir sosyalist partiyi, Türkiye İşçi Partisi'ni kurmak üzere bir araya geldiler ve geçmişte Kemalizm çerçevesinde dönen siyaset hayatı tartışmalarına bir ideolojik alternatif sundular. Bununla birlikte 1961 Anayasası'nın yürürlüğe konulmasıyla birlikte, aydın-öğrenci-işçi kesimlerinin siyaset yapmasının önü açılırken, diğer taraftan da 1961 Anayasası, gerçek anlamda bireysel özgürlükleri genişletirken aynı zamanda siyasi iktidarın hareket alanını daraltan bir nitelik taşımıştır.

27 Mayıs Askeri Müdahalesi, Türkiye'de demokrasinin şekli ve toplumsal yapı bazındaki kurum ve kuralları ile yerleştirmesi bakımından belirli sınırlılıkları olan bir oluşumdur. Demokrasinin şekli ve şartlarının gerçekleştirilmesi bakımından dönemin bir ürünü olan 1961 Anayasası'nın temel ilkeleri, Batı sentezli liberal-demokratik geleneği ile bütünleşen olumlu özelliklere de sahiptir. Ancak, toplumun kendi dinamiğiyle değil de, bir askeri müdahalenin ürünü olması nedeniyle anayasaya karşı "tepkisel" bir nitelik atfedilmiştir.

27 Mayıs, seçim sisteminde, çoğunluk sisteminden nisbi seçim sistemine geçişi de beraberinde getirdi. Hatta bir partinin tek başına iktidara gelmesini zorlaştıracak şekilde seçim sistemi değişti. Barajsız nisbi seçim sistemi dolayısıyla ile küçük partilerin çoğunlukta olduğu 1960 ile 1980 arasındaki genel sorunlarına çözüm olamayacak olan küçük partilerin bolca olduğu koalisyon hükümetlerinin çoğunlukta olduğu bir dönemin kapısını açtı.

27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi'nden sonra oluşan siyasi parti oluşumlarının zemininde 27 Mayıs'a dair izler göze çarpmaktadır. Bu süreçten sonra Türk siyasi hayatında varlık göstermiş olan siyasal partiler ve oluşumlara bakıldığında 27

Mayıs'ın bunları derinden etkilediği ve bu oluşumlar içerisinde ayrılıkçı düşüncelerin ortaya çıktığı görülmekte ve 27 Mayıs'la birlikte bu düşüncelerin etkisinin daha da arttığı gözlemlenmektedir. 27 Mayıs sonrasında yapılan 1961 Anayasa'sının getirmiş olduğu liberal fikirler ve sonrasında daha özgür bir ortamın sağlanması, siyasi partilerin çatısında değişimler göstererek partilerin mihenk taşları sayılabilecek yapıları yerinden oynatmıştır. Bunun sonucunda da parti içi muhalefet niteliği taşıyan oluşumlar meydana gelmiştir.

15 Ekim 1961 seçimlerinden sonra kurulan koalisyon hükümetinin ilk programı eski demokratların affı meselesi oldu. 27 Mayıs sonrasında Yassıda'da yargılanan ve tutuklanan DP'lilerin affı gündeme geldi. Bu meselenin mirasçısı olarak partileşme süreciyle birlikte ortaya çıkan Adalet Partisi kuruluşu ile birlikte demokrat avı başlattığı gibi içerisinde bulunan DP'lilerden dolayı da af meselesini gündeme taşıdı. Af meselesinde AP'in taviz vermeyen politika yürütmesi su götürmez bir gerçektir. Ekonomik ve hukuki anlamda düzenlemeler yapılmadan iktidarın sivillere devredilmesi büyük bir sorun oldu ve bu sorun hükümeti çalışmaz hale getirdi.

27 Mayıs'tan sonra partilerin anlaşmazlığa düşmesi durumunda Silahlı Kuvvetlerin sürekli müdahale girişiminde bulunmaları askerin meşruluğunu gerçekleştirme çabalarından biriydi. Bunun en açık kanıtı, 27 Mayıs sonrasında Silahlı Kuvvetler içerisinde yapılan Talat Aydemir'in darbe girişimleriydi. Bu girişimler engellenmişti, ancak bu meşruluk askerin sık sık müdahale etme geleneğini ortaya çıkardı. Bunun yanı sıra 27 Mayıs Askeri Müdahalesi, bir taraftan asker-sivil arasındaki ilişkileri arttırırken, diğer yandan da sadece demokratik düzeni kurmaya çalışan bir hareket olmasının yanında orduyu politikaya sokan bir hareketti. 27 Mayıs sonrasında Cumhurbaşkanlığına Cevdet Sunay'ın getirilmesi, asker-sivil yaklaşması açısından çok önemli bir olgudur. Çünkü, siyasi yapının tepesinde bu konumla Sunay, siyasi yapının tepesinde ordunun sesine olanak veriyor ve her iki tarafı da bu statükonun korunmasına yöneltiyordu. Yine bu dönemde oluşturulan MGK, OYAK gibi kuruluşlar askerin sivil idare ile ilişkilerini yoğunlaştıran gelişmelerdi.

27 Mayıs Askeri Müdahalesi, Türk siyasi hayatında askeri müdahale geleneğini ortaya koyarken (Bu türden üç müdahale 1971 - 1980 - 1997 daha gerçekleşti), diğer taraftan da asker-sivil arasındaki ilişkileri arttırdı. 1965 seçimleriyle iktidarı ele alan AP, ordu arasındaki ilişkiler bağlamında 1964 sonrasında bazı generallerin AP'ye

katılmaları, AP'nin konumunda değişiklik yaparken, diğer yandan AP, 1961 Anayasasının getirmiş olduğu liberal fikirler neticesinde ortaya çıkan sosyalist partiler ve fikir kulüplerine karşı iktidar sert tavırlar aldı. Ayrıca, Yassıada yargılamaları ve idamlardan sonra hapisteki Demokrat Partililer ve siyasetteki çatışma ortamının hala devam ediyor olması, bu dönem sonrasını da etkilemiştir. 1961-1965 arası dönemde gerçekleşen gergin siyaset ortamı, 1965 sonrası dönemde bu sürecin normalleşmesi açısından hiç de kolay olmayacaktı. Bu süreçteki mücadele giderek etkisini arttırdı ve sonunda 12 Mart 1971'de Silahlı Kuvvetler bir muhtıra yayınladı.

EKLER

EK-1

DEVLET VE HÜKÜMET BAŞKANI GÜRSEL'İN GÜMÜŞPALA'YA

GÖNDERDİĞİ İHTAR MEKTUBU

“Azizim Gümüşpala, Adalet Partisi'nin meş'um faaliyetleri hakkında artık sizin de bilgi sahibi olmanız lazımdır: Sizin hüznü niyetinizin arkasında memlekette ne vahim ve tehlikeli bir oyun oynandığını fark etmediğinizi kabul edemiyorum. Bulduğunuz ahvâl içinde partinizin faaliyet metotlarının memleketi korkunç buhranlara sürükleyecek çok kötü bir yol olduğunu artık anlamalısınız ve kanaatimce de anlıyorsunuz. Şu halde, partiniz bilerek memleket ve Türk Milleti için büyük felaketselere müncer olacak bir faaliyet tarzı içinde bulunmaktadır. Sizin gibi ordunun en yüksek kademesine kadar yükselmiş, bir generalin bu feci gayretlere baş tutması aklın ve havsalanın alacağı bir şey değildir. Muhterem Generalim, Anayasa'nın oylamaya sunulması sırasında bakınız partiniz halka neleri telkin etmiştir: Anayasa'ya hayır deyiniz ki hayırlı olsun. Anayasa'ya bayrağımızın rengi olan kırmızı rengi kullanınız. Anayasa'ya evet dersanız Menderes'i asacaklar. Anayasa'ya evet dersanız komünistler gelecek memleketi alacaklar. Anayasa'ya sosyal kelimesini onun için koydular. Ayrıca partiyi kuvvetlendirmek için de DP'yi yeniden kuruyoruz, zamanı gelince intikam alacağız. Yassıada'dakileri kurtaracağız. İşte, böylece masum köylü çevrelerinde kışkırtıcı gayretler sarf edilmektedir. Aziz dostum, bunlar ne demektir, bunlar nasıl çalışma tarzıdır? Bu tür faaliyetler milleti ve memleketi nereye götürür? Böyle bir taktikle çalışan insanların yarın memleketi nasıl bir zihniyetle idare edeceklerini düşünmek her vatanperver vatandaş için dehşet verici değil midir? Bu durum içinde siz halâ iyi yolda bulunduğunuzu söyleyebilirsiniz. Fakat, siz bütün bunları her zaman olduğu gibi, ret ve inkar edeceksiniz. Ancak, iyi biliniz ki, hükümet elinde partinizin bu faaliyetleri hakkında çok hazin bilgiler toplanmıştır. Esasen, partiniz kuruluş tarzına göre, başka türlü çalışmasına imkân da yoktur. Çünkü, bütün idare heyetlerinde ve onların emrinde eski DP elemanları bulunmaktadır. Eski devrin mesuliyetsiz ve yağma idaresine alışmış bu adamların temiz ve dürüst bir demokratik nizama yönelmesi ve bunu millete telkine çalışması nasıl mümkün olabilir? Anayasa'yı anlama ve anlatmadaki tutumunuz bunu açıkça göstermiyor mu? Sayın Genel Başkan, birkaç defa yaptığım beyanatla ve yaptığımız iki konuşmada sizi

uyarmaya çalıştım. Fakat, siz bunları anlamaz gözüktünüz veya öyle gözükmeye mecbur edildiniz. Sizce bunlar, geçici bir söz veya tehditten ibaret ve gayri mühim sayılabilir. Fakat, bunlar benim için asla böyle değildir. Tarihe, millete ve bütün dünyaya karşı deruhte ettiğim mesuliyetleri bilen bir adam olarak memleketi suriş ve kargaşalığa götürecek gayret ve faaliyetlere müsamaha etmeyeceğimi kat'i olarak size bildirmek mecburiyetindeyim.

Partinizde esaslı bir tasfiye yapmadıkça ve milletçe de bilinen çok fena çalışma yollarından ayrılıp temiz ve demokratik nizamın istediği nezih gayretlere yönelmedikçe sizi, hatta bir parti olarak dahi kabul etmek benim için mümkün değildir. Bugün memlekette ekilen düşmanlık ve intikam tohumlarının yarın milletimize ne büyük ıstıraplar getireceğinizi fark edemeyecek kadar kısa görüşlü veya gözleri hırsıyla kapanmış insanların devlet idaresine karışma hevesleri hazin ve feci bir gaflet olduğunda şüphe edilemez. Halen üzerinde bulunduğunuz hatalı ve tehlikeli yoldan ayrılıp yönünüzü aydınlık ve temiz istikamete döndürmenizi, vatanperverlik hislerinize hitap ederek tavsiye ederim. Tarihin hakkınızda vereceği hazin ve feci hükümler, yalnız sizin askeri şerefınızı kaybetmenizle kalmayacak, gelecek nesillerin de yaşadığı sürece bu şaşmaz hükümlerin azap ve ıstırapını çekeceklerdir. Bunun için ihtirastan kurtulup çok düşünmek lazımdır. Bir asker, herhangi bir harekete karar verirken milletini ve memleketini düşünmekle beraber kendi şerefini ve tarihe mal olacak hükümleri de hesaba katmak zorundadır. Bu hükümler, size ait kuşakları, bütün hayatları boyunca başlarını yere eğmeye mecbur etmemelidir. İhtirastan kurtulup düşünmek ve çok düşünmek lazımdır.” Selamlar; 14.7.1961. Org. Cemal Gürsel, (Cumhuriyet, 25 Temmuz 1961).

EK-2

GÜMÜŞPALA'NIN GÜRSEL'E CEVABI

“Sayın Devlet Başkanının 14 Temmuz 1961 tarihli mektubunu bir hafta evvel almıştım. Üzüntü ile ifade etmek isterim ki, bugüne kadar bu mevzuda partimizin müdafaası yapılmamış ve fakat, malûm siyasi teşekküller tarafından türlü tezvir ve iftiralarla partimiz ve onun tertemiz mensupları hakkında üst kademelere yanlış malûmat verilmiştir. Sayın Devlet Başkanına iki defa yazılı olarak ve iki defa da sözlü olarak Adalet Partisi'nin tutumunu arz-ı endam etmiştim. Şahsıma ait olan ve bugünkü Cumhuriyet Gazetesi'nde intişar eden bu mektubun bu suretle açıklanmasını üzüntü ile müşahede ettim. Aynı zamanda milyonları kaplayan AP mensuplarının da bundan ızdırıp duyduklarına eminim. Sayın Devlet Başkanımıza hakikatlerin açıklayıcı yeni ve mufassal bir mektubu bugün gönderiyorum. Yeni Anayasamızın yürürlüğe girdiği ve siyasi partilerin artık yepyeni bir zihniyetin teminatı altında bulunduğu inandığımız şu anda bir siyasî teşekkül için bundan daha büyük bir hayal kırıklığı olamaz. YTP Genel Başkanı Ekrem Alican, son gezilerinde ve her gittiği yerde: “Biz Demokrat Parti'nin yerine oturduk” diye tekrarlar, diğer taraftan CKMP lideri “46 Ruhunu biz devam ettiriyoruz” der. Bütün eski demokratları saflarına davet eder ve her iki parti de bunlara en üst kademelerinde vazife verirken ve hatta CHP de bu vatandaşları saflarına çağırırken, AP kadrolarında eski DP'ye mensup şahısların bulunması acaba neden tasvip edilmemektedir? Kaldı ki biz partimizde vazife almış bulunan bu vatandaşların suçsuz olduklarına inanıyoruz. Eğer içlerinde suçlu olanlar varsa, bunların mahkemeye sevk edilmeleri ve siyasî haklarından mahrum kılınmaları icap etmektedir. Devlet kudreti her şeye kadirdir. Eğer Adalet Partisi'nin lağvı düşünülüyorsa, bunun tarihî mesuliyetinin millet huzurunda ifade edilmesini temenni etmekteyiz. Ancak, böyle bir tedbirin ilerideki siyasî inkişaflarda dengeyi büsbütün bozacağını ve iktisadi huzursuzluğun da azalmayacağını ifade etmek isteriz. Bu suretle, partimiz, tarihi vazifesini yaptığına kani bulunarak huzur duyuyor ve memleketi sükûna kavuşturmaya çalışmakta devam edeceğini bildirmekle şeref duyuyoruz.

Devlet ve Hükümet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel, mektubunda AP'yi bir parti olarak kabul edemem demektedir. Bir karşı partinin taşıdığı hüviyet hakkında mütalaa beyanı ona rakip bir siyasi teşekküle düşmez. Devlet reisi ve bu memleketteki icranın başı şüphesiz memleketin her yönden huzur ve istikrarını sağlamak gibi bir mesuliyeti omuzlarında taşıyan AP'nin böyle bir tutumu varsa Gürsel'in bu tutumunu ıslah etmeye çalışması tabiidir.” (Cumhuriyet, 26 Temmuz 1961)

EK-3

MİLLÎ DEKLARASYON'UN TAM METNİ

“Siyasi hayatımızı verimsiz, zararlı ve hatta tehlikeli çekişmelerden kurtarmak, partiler arası münasebetlerde medenî ve seviyeli bir ortam yaratmak ve 27 Mayıs İhtilâli'nin asıl gayesini teşkil eden demokratik hukuk devletini fiilen gerçekleştirmek için vatansever Türk Milleti'nin duygularına ve Türk basınının iyi niyetli temennilerine uygun olarak, Milli Birlik Komitesi'nin teşebbüs ve daveti ile toplanan Yuvarlak Masa Alt Kademe Konferansı'nda, Komite üyelerinden müteşekkil başkanlık divanınca hazırlanan ve ittifakla kabul edilen maddeler, partilerimizin Genel Sekreterleri Başkanlığındaki yetkili heyetlerin huzurları ile ve anlayış havası içerisinde görüşüldü. Bununla beraber her konuda tam bir görüş birliği sağlanarak bu müşterek beyannamenin Devlet Başkanı Sayın Orgeneral Cemal Gürsel'in huzurunda tarafımızdan imzalanmak suretiyle ve bir taahhüt vesikası halinde Büyük Türk Milleti'ne ilanı kararlaştırılmıştır.

Hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla gayri meşru bir baskı ve zulüm idaresi haline gelmiş olan bir iktidara karşı, Türk Milleti'nin vicdanından yükselen emre uyarak, milletin direnme hakkını kullanan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin hiç bir zümre ve siyasi teşekkül lehine olmaksızın gerçekleştirmiş bulunduğu 27 Mayıs Askeri Müdahalesi'nin siyasî maksatlarla her ne surette olursa olsun istismarına müsaade etmeyeceğimizi kesin olarak beyan ve bu ihtilâlin yıktığı ve millî vicdanın mahkûm ettiği DP zihniyetini ve onu temsile veya devam ettirmeye teşebbüs mahiyetindeki her türlü davranışı şiddetle reddederiz.

İhtilâl sonrası şartları içinde mümkün olan en geniş temsil esaslarına dayanarak teşkil edilen Kurucu Meclis'in hazırladığı ve Türk Milleti'nin tasvip ve kabul ettiği yeni Anayasamıza göre demokratik siyasi hayatımızda görev almış partiler olarak bir bütün halinde millete mal olmuş Atatürk Devrimleri'ni koruyacağız. Ve devrimler aleyhindeki her türlü davranışların karşısında olacağız. Anayasamızla teminat altına alınmış olan din ve vicdan hürriyetine saygı göstermek başlıca vazifelerimizdendir. Herhangi bir partinin din, vicdan hürriyetine saygısızlık göstereceğine dair veya bu hususta vatandaşları şüpheyne ve tereddüde sevk edecek propagandalar yapmanın, her ne surette olursa olsun milli duyguları istismar etmenin, nüfuz veya siyasi başarı sağlama maksadıyla vatandaşlar arasında bölücü ve ayırıcı beyanlarda, davranışlarda

bulunmanın, memleketin sevgisi ile bağdaşamayacağını ifade ve bu gibi beyan ve davranışlara müsaade etmemeyi taahhüt ederiz.

Türk adaletine inanıyoruz. Siyasi partiler olarak Yüksek Adalet Divanı'nın vereceği hükümlere tesir edebilecek herhangi bir beyanda bulunmayacağız ve hiçbir safhasında bu hükümlerin tartışılmasına veya istismarına meydan vermeyeceğiz. Müdahalenin ilk gününde olduğu gibi, bugün de milli iradeyi tam olarak tecelli ettirme azim ve kararını ifade ve teyit eden MBK'nin ve tarafsız idarenin eşit şartlar altında serbest ve dürüst seçimleri gerçekleştireceğine inanıyoruz.

Anayasa'nın ve Seçim Kanunu'nun siyasi partilere ve vatandaşlara tanıdığı meşru ve kanuni itiraz haklarının kullanılması tabidir. Ancak, yapılacak seçimleri gölgelendirecek ve vatandaşların zihinlerinde şüphe ve tereddüt yaratacak haksız ve mesnetsiz iddiaların ortaya atılmasını, demokratik düzen ve milli huzur aleyhine bir davranış saymaktayız. Amme hizmetlerinin her türlü partizan baskı ve müdahaleden masun tutulması, yeni Anayasa'nın teminat hükümleri ve müesseselerine göre idare hayatımızın devamlılığının ve tarafsızlığının sağlanmasını partilerimiz vatani, vecibe olarak kabul eder.

İnsan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine ve devletin ülkesi ve milleti ile bölünmezliği temel hükmüne aykırı olarak aşırı sol (Komünizm) ve aşırı sağ (İrkçılık) ve her türlü totaliter zihniyete, bölgencilik, ayırıcılık hususunda öç alma gibi yıkıcı cereyanlara partilerimiz karşı koyacaklardır. Siyasî partilerden birinin, diğerine karşı husumet cephesi teşkilini esas tutan bir görüşle faaliyet göstermesinin Milli birliği zedeleyici, Milli huzuru bozucu, demokratik düzenin yerleşmesini zorlaştırıcı ve dolayısıyla millî becamızı tehlikeye düşürücü neticeler yaratacağı hususunda mutabakat halindeyiz.

Partilerin ocak ve bucak teşkilatının yeniden ihya edilip edilmemesinin genel seçimlerin sonunda teşekkül edecek Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin takdir edeceği bir konu olduğu hususunda görüş birliğine sahibiz.

Orman davasını, Milli bir dava olarak bütün vatandaşlara benimsetmeyi bir vazife sayıyoruz. Bu konuda Anayasa'yı ihlale yol açabilecek her türlü zararlı propagandayı reddediyoruz.

Milli bir hüviyet almış bulunan dış politikamızın, milli menfaatlerimize zarar getirebilecek mahiyetteki tartışmalara konu edilmemesi lüzumuna kaniiz.

Seçim öncesi ve seçim sonrası siyasi gerginliğin memleket menfaatlerini zedeleyici bir mahiyet almaması için siyasî partilerin medeni ve seviyeli ölçüler içinde faaliyet göstermeleri ve karşılıklı münasebetlerinin halde ve gelecekte iktidarda ve muhalefette, demokratik bir anlayışla düzenlemeleri gerektiğine inanıyoruz.

Aziz milletimize hizmetlerini arz eden siyasi teşekküller olarak bu müşterek beyanname muhtevasının partilerimiz ve vatandaşlarımız tarafından benimsenmesi için bütün gücümüzle çalışacağımıza ve Milli menfaatlerimizin gerektirdiği ölçüde bu esasları ihlâl teşebbüslerine müsamaha göstermeyeceğimizi beyan ve taahhüt ederiz.” (Cumhuriyet, 6 Eylül 1961).

EK-4

21 EKİM PROTOKOLÜ

Harb Akademisi

21 Ekim 1961

ZABIT VARAKASI

“1. Türk Silahlı Kuvvetleri mensupları (Aşağıda açık imzaları bulunan) 21 Ekim 1961 günü saat: 14.30'da toplanmışlar ve gündemlerinde mevcut olan konuları müştereken müzakere etmişler ve ittifakla aşağıdaki karara varmışlardır:

a. Türk Silahlı Kuvvetleri, 15 Ekim 1961 günü yapılmış olan seçimlerden sonra gelecek olan yeni Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanmadan evvel duruma müdahale edecektir.

b. İktidarı Millet'in hakiki ve ehliyetli mümessillerine tevdi edecektir.

c. Bütün siyasi partiler faaliyetten men edilecek seçim neticeleri ile MBK feshedilecektir.

d. Bu kararın tatbiki 25 Ekim 1961'den sonraki bir güne tehir edilmeyecektir.

2. İşbu Zabıt Varakası üç nüsha olarak tanzim edilmiş ve bütün üyeler tarafından aynı anda imza edilmiştir.” (Burada protokolü imzalayan 10 General ve 28 Albayın isimlerine ayrıca yer vermeye gerek görülmemiştir.) Ayrıca Bkz. Talat Aydemir, “Talat Aydemir’in Hatıraları”, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları, İstanbul, 1968, s. 108-109.

EK-5

ÇANKAYA PROTOKOLÜ

“Mecliste temsil edilen siyasi parti liderleriyle Türk Silahlı Kuvvetleri komutanları arasında bu sabah tam bir mutabakata varılmış ve Çankaya'da yapılan müşterek toplantıda 4 parti lideri aşağıdaki protokolü imzalamışlardır: Bu protokole göre; Partiler Cumhurbaşkanlığı için namzet göstermeyeceklerdir. Gürsel'e rey verilmesi için liderler elden gelen gayreti gruplarında sarf edeceklerdir.

Ordu mensuplarının maddi ve manevi huzur içinde vazife görmeleri başlıca emelimizdir. Onlar ile alakalı her mevzuu bu çerçevede mütalaa etmekteyiz. Bu meyanda ordu mensuplarına tanınmış herhangi bir hakkı geri almayı da asla düşünmüyoruz. 42. numaralı kanunu değiştirmeyi düşünmediğimiz gibi bu mevzuda ordu bünyesinde ihtilâl yapacak her türlü tasarrufun aleyhindeyiz.

Af müesseselerinin ortadan kaldırılmak mahiyetinde istikbale muzaf bir taahhütte bulunmak, milli hakimiyet ve hukuk prensiplerine ve Anayasa esaslarına aykırıdır. Bununla beraber, siyasi mülahazalar ile yersiz ve zamansız olarak af müessesesinin kullanılmasına da aleyhtarız. Yassıada hükümlerine şimdilik bir Af Kanunu çıkarılması yolunda partimizce alınmış herhangi bir kararımız olmadığı gibi partimizde böyle bir temayül de mevcut değildir.” (Cumhuriyet, 25 Ekim 1961).

EK-6

ALPARSLAN TÜRKEŞ'İN CEMAL GÜRSEL'E MEKTUBU

Yeni Delhi

7 Eylül 1961

Orgeneralim,

“Size asla yazmak niyetinde değildim. Fakat bugün memleketin yüksek menfaatleri bakımından bazı hususların dikkatinize sunulması zaruri oldu. Şöyle ki:

Yüksek Adalet Divanı birkaç güne kadar eski iktidar mensupları hakkında hükmünü verecektir. Adaletin hükmüne müdahale etmemek ve daima hürmetkâr bulunmak şarttır. Ancak hükümlerin infazı, yurttaki mevcut durumun nezaketi göz önüne getirilince ayrıca incelenmeye değer görmüştür.

Yüksek Adalet Divanının vereceği cezalar içinde idam hükümleri bulunduğu takdirde, bunların tâdil edilerek hafifletilmesi cihetine gidilmesi çok faydalı olacaktır. Çünkü:

a-) İdam cezalarının infazı, 13 Kasım'dan beri atılan çok hatalı adımlar dolayısıyla memlekette meydana gelmiş olan huzursuzluğu daha çok arttıracaktır.

b-) Ölüm cezalarının infazı, yurt dışında ve milletimiz ve devletimiz aleyhinde tepkilere yol açacaktır.

c-) Ölüm cezalarının infazı halinde, milletimizi bölen kin ve garez duyguları, şiddetlenerek ve 27 Mayıs'ın amacı olan milli birlik ruhunun geliştirilmesi güçleşecektir.

d-) Yukarıda sıralanan mahzurlarına karşılık, cezaların infazı ile memlekete sağlanacak hiçbir yarar yoktur.

Esasen siyasi suçlardan dolayı ölüm cezaları verilmesi, bugünün insanlık duygularına uymamaktadır. Burada sıralanan ve mütâalalara ilaveten, hukuk bakımından da şu hususların incelenmesi lüzumludur.

I-) Yüksek Adalet Divanının vereceği idam cezalarının nihai incelenmesi, bununla ilgili kanunun yürürlüğe girdiği tarihte tek meşru yasama organı bulunan 27 Mayıs Milli Birlik Komitesi'ne aitti.

II-) Bugün ise yasama organı yalnız başına 13 Kasım Komitesi değil, Temsilciler Meclisi ile birlikte komiteden meydana gelen Kurucu Meclis'e aittir.

III-) Türk Anayasasına göre; idam hükümlerinin nihai incelenmesi, Yasama organına aitti. Şu halde bugün Yüksek Adalet Divanının vereceği idam kararlarının yalnız 13 Kasım Komitesince hukuki ve meşru olamaz.

Aksi halde, millet ve tarih önünde sorumlu olacağınızı hatırlatırım. Saygılarımla.”

Alparslan TÜRKEŞ

Not: Komitede oylama sırasında kimlerin ölüm cezalarının infazı ve kimlerin infaz edilmemesi reyinde kesin kanıt ve belge bulunmamaktadır. Ancak bununla birlikte Org. Cemal Gürsel'in cezaların infaz edilmemesi yolunda rey verdiği kesin olmamakla birlikte işitilmiştir.” Milli Yol, Sayı: 1 , 26 Ocak 1962.

TABLOLAR

Tablo-1

15 EKİM 1961 GENEL SEÇİMLERİ

İller, İl Grupları	SİYASİ PARTİLER						TOPLAM Oy
	AP	CHP	Bağımsız	CKMP	YTP	TOPLAM	
Antalya, Manisa, Samsun, Amasya, Artvin, Bilecik	14,5	8,7	1,6	3,9	0,0	8,8	
Aydın, Bursa Balıkesir, Trabzon,	18,0	9,8	1,8	3,9	1,4	10,6	
Kahramanmaraş İzmir, Adana, İçel,	17,7	12,4	7,2	2,5	0,6	11,2	
Denizli Muğla Eskişehir, Kocaeli,	6,5	5,2	3,5	5,5	1,1	5,1	
Kayseri Rize İstanbul, Konya, Zonguldak, Sakarya,	29,1	29,6	62,7	36,1	22,0	29,5	
Edirne ve Diğer İller* Ankara, Afyon, Yozgat, Çankırı, Kırşehir	5,0	8,3	6,1	28,2	2,9	9,2	
“Doğu”, “Güneydoğu”, “Orta Kuzey”**, Hatay, Tekirdağ ve Kırklareli	9,3	26,6	17,0	19,9	72,1	25,6	
TOPLAM	34,79	36,74	0,8	13,93	13,73	100	
* Diğer İller Grubu: Çanakkale, Uşak, Burdur, Kütahya, Isparta, Nevşehir, Çorum, Sinop, Malatya, Niğde, Gaziantep, Elazığ, Ağrı, Tunceli, Hakkari.							
** “Doğu”, “Güneydoğu”, “Orta Kuzey” Grubu: Erzurum, Kars, Gümüşhane, Erzincan, Van, Adıyaman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Mardin, Muş, Şanlıurfa, Siirt, Bolu, Kastamonu, Tokat, Sivas, Ordu, Giresun.							
Kemal H. Karpat, Kısa Türkiye Tarihi (1800-2012) , 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s.310.							

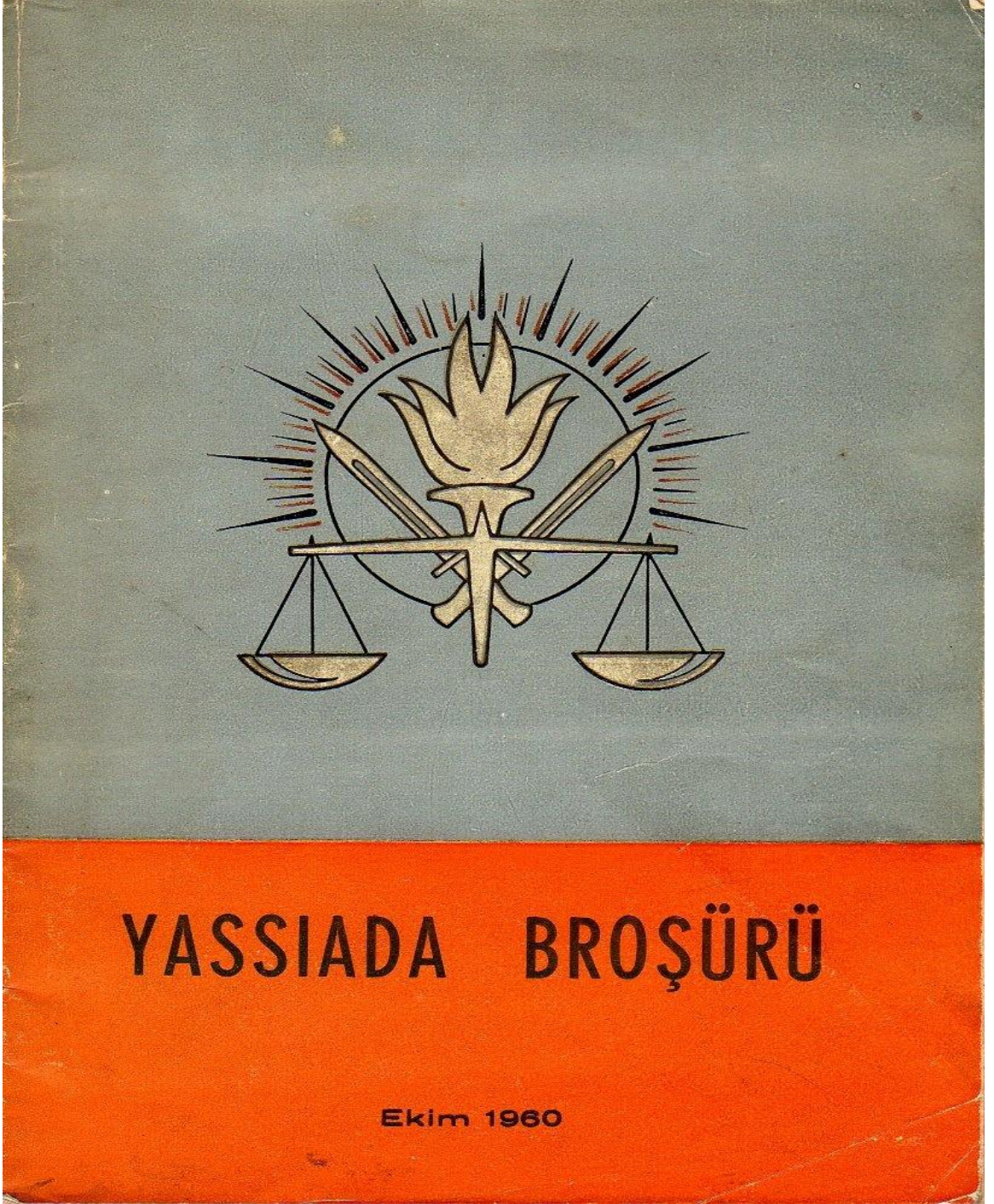
Tablo-2

10 EKİM 1965 GENEL SEÇİMLERİ

İller, İl Grupları	SİYASİ PARTİLER						
	AP	MP	CKMP	CHP	TİP	Bağımsız	YTP
İzmir, Aydın, Manisa Bursa.	15,0	7,0	4,5	10,6	12,7	1,2	0,7
“Akdeniz”, “Ege-1”, “Trakya”*, Bilecik, Zonguldak, Artvin.	20,9	9,6	13,2	18,9	15,1	1,4	3,8
Kocaeli, Eskişehir, “Karadeniz-1” ve “Diğer İller”.**	14,5	17,1	12,1	13,6	9,7	6,2	4,0
İstanbul	6,8	5,2	4,4	6,9	17,9	3,9	1,7
Ankara, Uşak, “İç Anadolu”***, Muş	9,1	30,3	23,8	10,4	13,5	7,6	6,4
“Karadeniz-2”, “Kuzey İç Anadolu”****; Hatay	26,6	27,6	34,0	28,0	17,3	37,2	29,6
“Güneydoğu”, “Doğu”*****, Sakarya, Isparta	7,2	3,2	8,0	11,6	13,9	42,5	53,7
TOPLAM	52,67	6,29	2,25	28,87	2,98	3,20	3,74
**“Akdeniz”, “Ege-1”, “Trakya” Grubu: Adana, İçel, Antalya, Muğla, Denizli, Balıkesir, Çanakkale, Tekirdağ, Kırklareli.							
“Karadeniz-1”, Diğer İller Grubu: Samsun, Trabzon, Rize, Afyon, Edirne, Kayseri, Kahramanmaraş. İç Anadolu, Ankara, Uşak, Muş							
**** “Karadeniz-2”, “Kuzey İç Anadolu” Grubu: Yozgat, Niğde, Amasya, Nevşehir, Kırşehir.							
*****“Güneydoğu”, “Doğu” Grubu: Adıyaman, Şanlıurfa, Bingöl, Diyarbakır, Hakkari, Mardin, Siirt, Tunceli, Ağrı, Kars, Van.							
Karpas, A.g.e, s.311.							

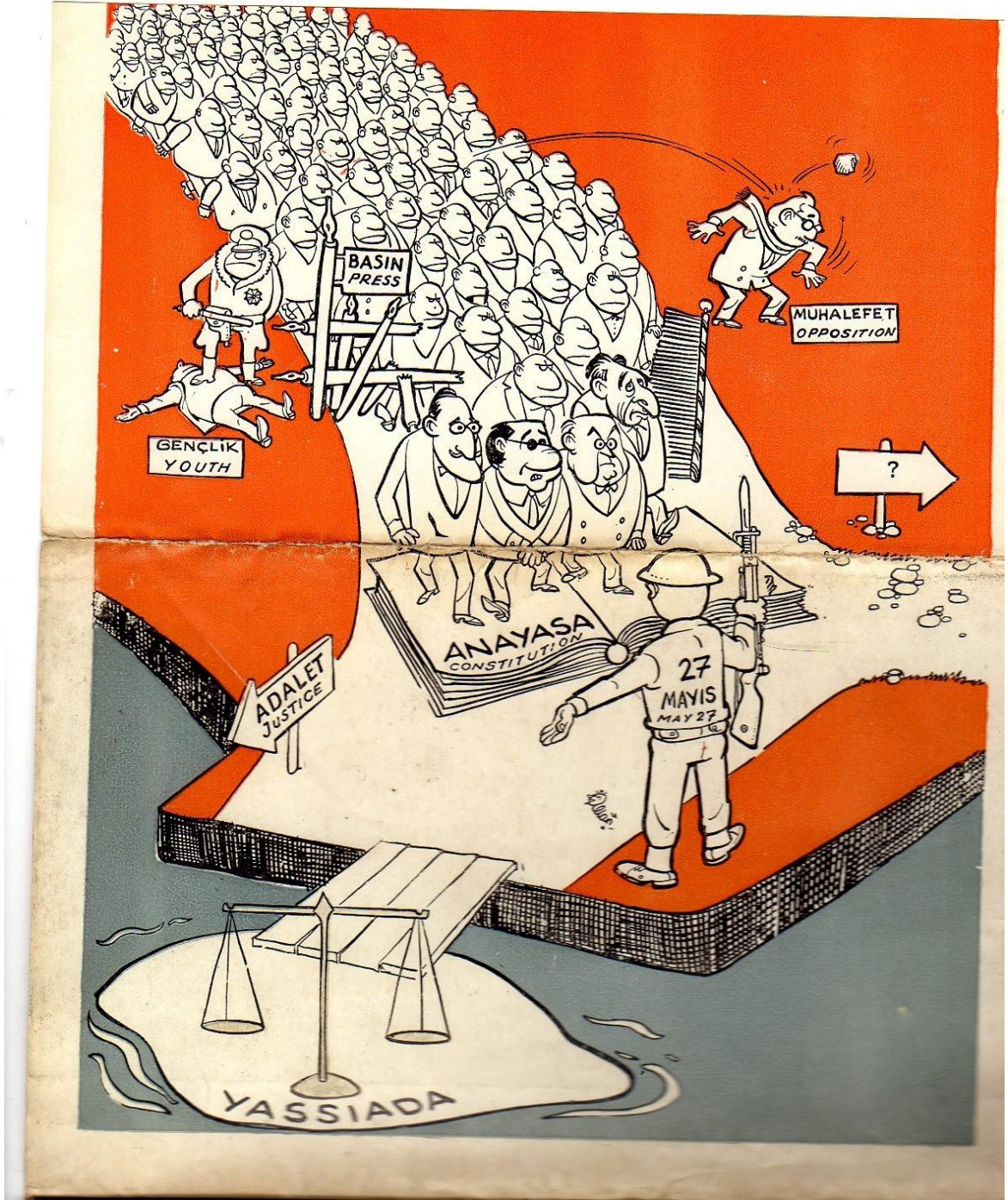
RESİMLER

Resim-1

Yassiada Broşürü, T.C Milli Birlik Komitesi İrtibat Bürosu, İstanbul, Ekim 1960.

Resim-2

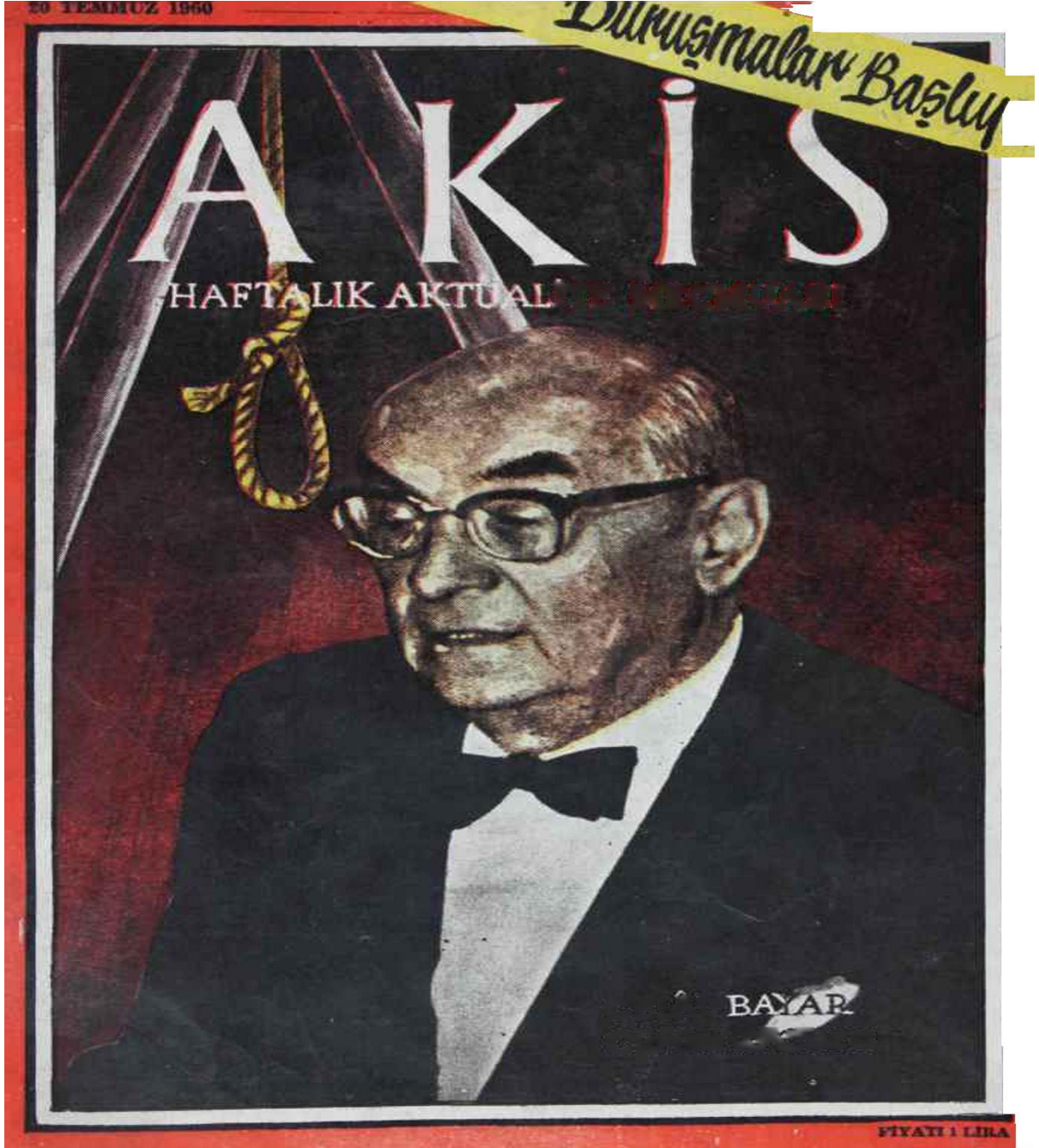
Yassıada Broşürü, T.C Milli Birlik Komitesi İrtibat Bürosu, İstanbul, Ekim 1960.

Resim-3

Akbaba, 24 Mart 1960.

Resim-4

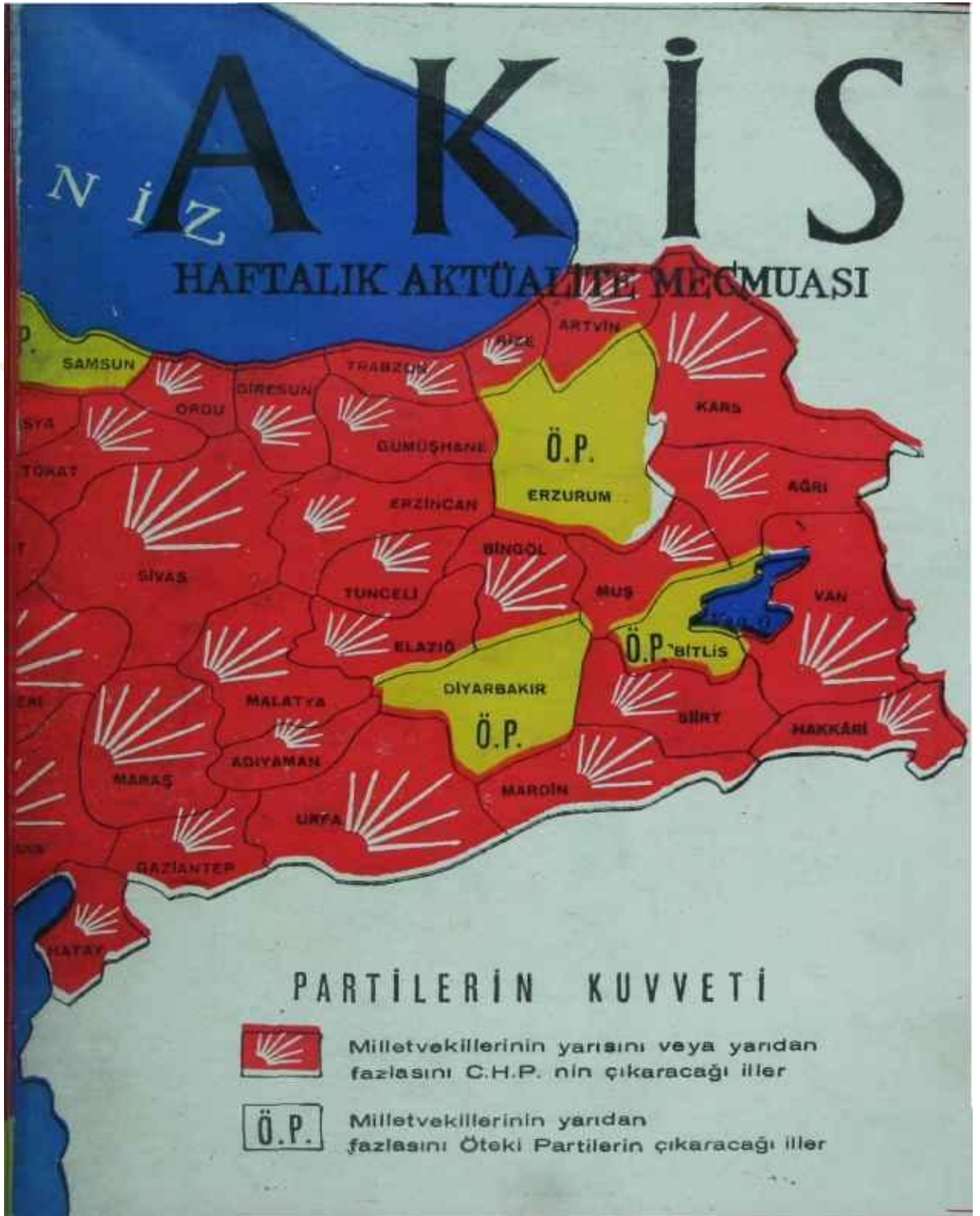
Akis, 20 Temmuz 1960.

Resim-5

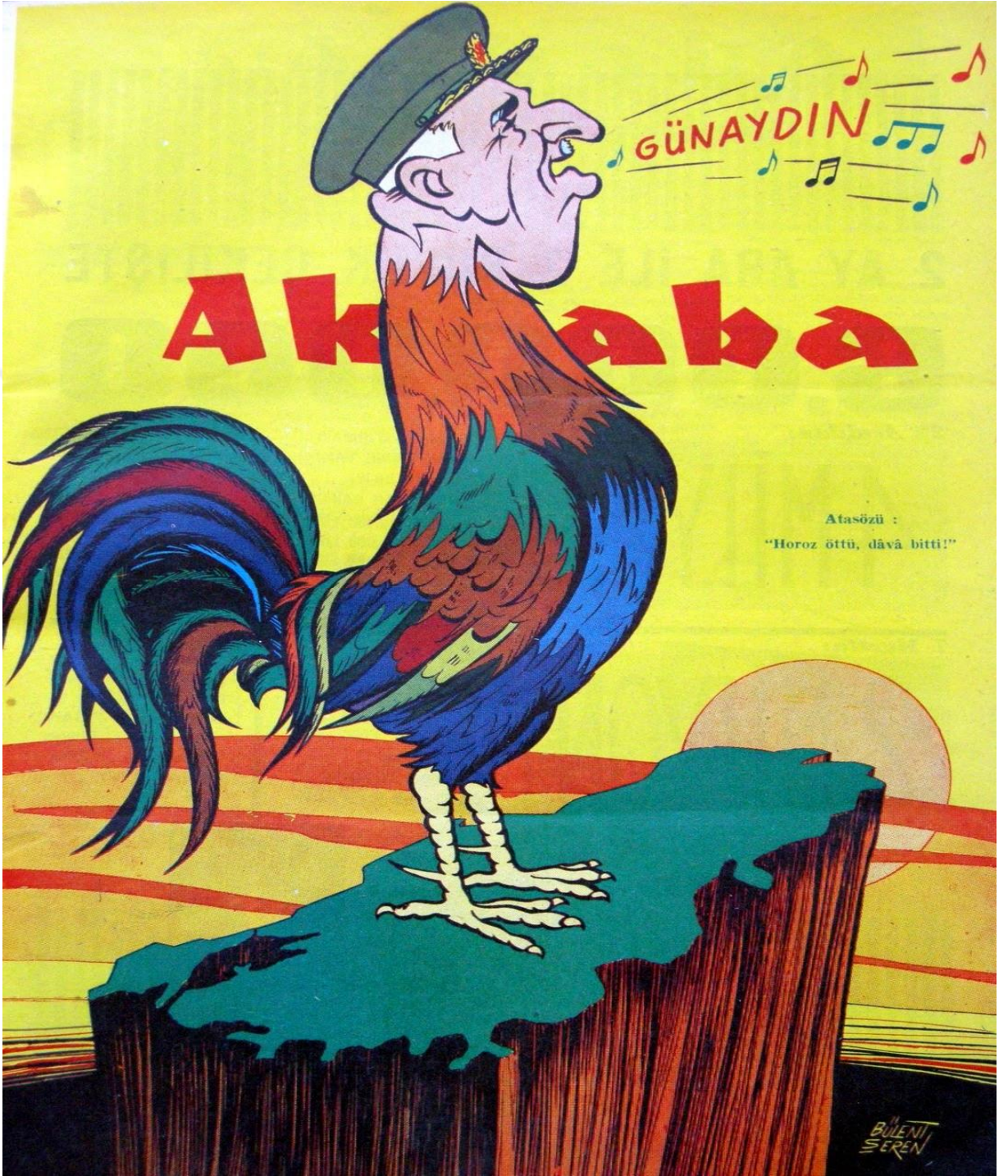
Cumhuriyet, 22 Ocak 1961.

Resim-6

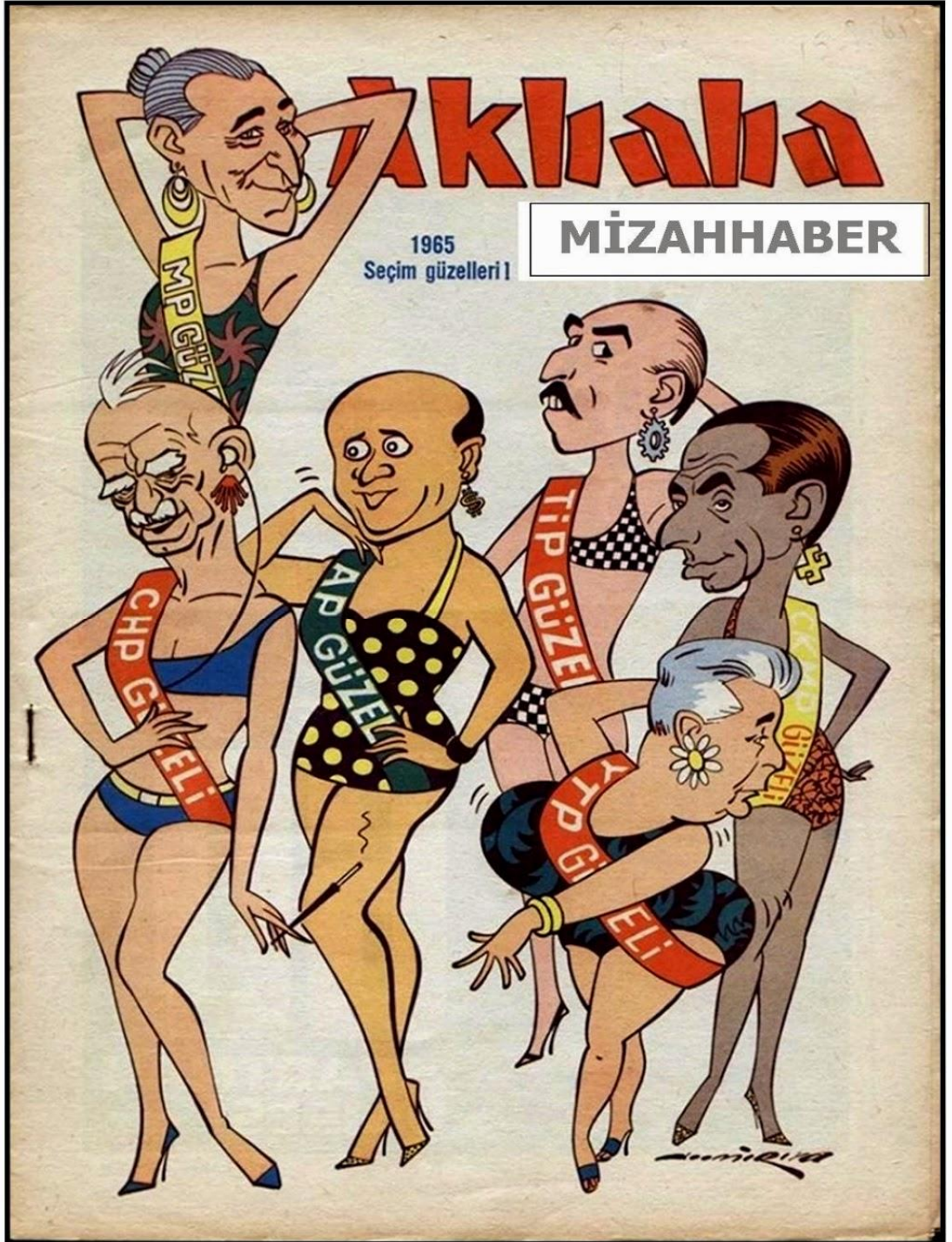
Akis, 2 Ekim 1961.

Resim-7

Akababa, 2 Kasım 1961.

Resim-8

Akbaba, 15 Ekim 1965

Resim-9

Akbaba, 8 Aralık 1965.

KAYNAKÇA

1 -ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: (Dosya: D6) 30..1.0.0, Yer No: (53.315..4.)

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: Yassıada Tutanakları “Vatan cephesi”, (010. 09/ 212. 656.1.)

2- RESMİ YAYINLAR VE RAPORLAR

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi

Kurucu Meclis Tutanak Dergisi

Meclis Araştırma Komisyonu Raporu

Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı

TBMM Tutanak Dergisi

Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi

Yassıada Broşürü

3- PARTİ PROGRAMLARI

Adalet Partisi 1961 Seçim Beyannamesi, TBMM Kütüphanesi.

Adalet Partisi Tüzüğü ve Parti Programı, Çelik cilt Matbaası, 1961.

Birlik Partisi Program ve Tüzüğü, TBMM Kütüphanesi, İstanbul-1960.

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Programı, Arı Matbaası, 83-3149, Ankara.

CHP Yayın ve Araştırma Bürosu, Yayın No: 15, Ankara, 1960.

Memleketçi Serbest Parti Programı, TBMM Kütüphanesi.

Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü, TBMM Kütüphanesi, 1962.

Yeni Türkiye Partisi 1965 Seçim Beyannamesi, TBMM Kütüphanesi.

Yeni Türkiye Partisi Tüzüğü ve Programı, TBMM Kütüphanesi, 1967.

4- SÜRELİ YAYINLAR

A- GAZETELER

Akşam

Cumhuriyet

Demokrat İzmir

Hürriyet

Kudret

Milliyet

Milli Yol

Resmi Gazete

Son Havadis

Tercüman

Ulus

Vatan

Yeni Asır

Zafer

B- DERGİLER

Akbaba

Akis

Aydınlık

Belleten

Düşünen Adam

Yön

5- ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLERİ

A- KİTAPLAR

ABADAN Nermin, **Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay. Ankara, 1966.

AĞAOĞLU Samet, **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri**, Baha Matbaası, 1972.

AHMAD, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, 4. Baskı, Hil Yay., İstanbul, 2010.

AHMAD, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 11. Baskı, Kaynak Yayınları, Çev. Yavuz Aloğan, İstanbul, 2012.

AHMAD, Feroz, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, Çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul, 2006.

AHMAD, Feroz ve Bedia Turgay, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Bilgi Yay., Ankara, 1976.

AKKERMAN Naki Cevat, **Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar**, Ulus Basımevi, Ankara, 1950.

AKPINAR Hakan, **Kurtların Kardeşliği (CKMP'den MHP'ye 1965-2005)**, 3. Baskı, Bir Harf Yayınları, İstanbul, 2005.

AKŞİN Sina, **Türkiye Tarihi Çağdaş Türkiye (1908-1980)-4**, 11. Baskı, Cem Yayınları, İstanbul, 2011.

AKŞİN Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

AKŞİN Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele C. II (Son Meşrutiyet 1919-1920)**, 1. Baskı, Cem Yay., İstanbul, 1992.

ALBAYRAK Mustafa, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2004.

ALKAN Ö. Mehmet, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Seçimlerin Kısa Tarihi**, Tüsiad Yayınları, İstanbul, 1998.

ALTAN Çetin, 3. Baskı, **Ben Milletvekili İken**, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1979.

ALTAN Mehmet, **Darbelerin Ekonomisi**, Sis Yayıncılık, İstanbul, 2006.

ALTUĞ Kurtul, **27 Mayıs'tan 12 Mart'a**, Koza Yayınları, İstanbul, 1976.

ALTAŞ Sedat, **Çarıklı Demokrasi**, 1. Baskı, İkinci Adam Yayınları, İstanbul, 2006.

ARCAYÜREK Cüneyt, **Bir Özgürlük Tutkunu Bülent Ecevit**, 1. Baskı, Detay Yay., Ankara, 2006.

ARCAYÜREK Cüneyt, **Demokrasinin İlk Yılları (1947-1951)**, Bilgi Yay., Ankara, 1983.

ARCAYÜREK Cüneyt, **Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960-1965 (Cüneyt Arcayürek- Açıklıyor- 4)**, 1. Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1984.

ARZİK Nimet, **Bitmeyen Kavga (İsmet İnönü)**, Kurtuluş Matbaası, Ankara, 1966.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk-1(1919-1920)**, Ankara, ATAM Yay, 2000.

ATATÜRK Mustafa Kemal, **Nutuk-2(1920-1927)**, 9. Baskı, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Milli Eğitim Yay., İstanbul, 1969.

AVCIOĞLU Doğan, **Türkiye'nin Düzeni (Dünü-Bugünü-Yarını)**, C. 2, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1996.

AYBAR Mehmet Ali, **Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm (Seçmeler 1945-1967)**, 1. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1968.

AYDEMİR Talat, **Talat Aydemir'in Hatıraları**, Kitapçılık Ticaret ve Limitet Şirketi Yayınları Ar Matbaası, İstanbul, 1968.

AYDEMİR Şevket Süreyya, **Menderes'in Dramı**, 4. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989.

AYDEMİR Şevket Süreyya, **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali**, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

AYDEMİR Şevket Süreyya, **İkinci Adam 1884-1938**, 1. Baskı, C. I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966.

AYDEMİR Şevket Süreyya, **İkinci Adam 1950-1964**, 1. Baskı, C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968.

AYDIN Suavi - TAŞKIN Yüksel, **1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi**, 1. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2014.

AYDINOĞLU, Ergun, **Türkiye Solu (1960-1980)**, Versus Yay., İstanbul, 2007.

BAKIR Sonnur - KÜÇÜKOĞLU Semra - PEHLİVAN Sevgi, **Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Uygulamaları**, TBMM Kütüphane ve Dokümantasyon Müdürlüğü Yayınları: 5, Ankara, 1982,

BAŞGİL Ali Fuat, **Ali Fuat Başgil 'in Hatıraları**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1990.

BAYKAM Bedri, **27 Mayıs İlk Aşımızdı**, Ümit Yay., Ankara, 1994.

BAYAR GÜRSOY Nilüfer, **27 Mayıs Darbesi ve Bizler**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.

BERKES Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 1. Baskı, Yapı Kredi Yay., Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul, 2002.

BİLÂ Hikmet, **CHP 1919-1999**, Doğan Kitap, İstanbul, 1999.

BİLGİÇ A. Timur, **Tarih terimleri Sözlüğü**, Toplumsal Dönüşüm Yayıncılık, İstanbul, 2012.

BİLGİÇ Sadettin, **Hatıralar**, 2. Baskı, Boğaziçi Yayınları, Ankara, 2002.

BİRAND Mehmet Ali, DÜNDAR Can Ve ÇAPLI Bülent, **Demir Kırat, (Bir Demokrasinin Doğuşu) İstanbul**, 1991.

BİRİNCİ Ali, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası: 2. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar**, Dergah Yay., İstanbul, 1990.

BORA Tanıl, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Kemalizm)**, 6. Baskı, C. 2, İletişim Yay., İstanbul, 2009.

BORA Tanıl, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Liberalizm)**, 2. Baskı, C. 7, İletişim Yay., İstanbul, 2005.

BORAN Behice, **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları**, Tekin Yayınları, İstanbul, 1970.

BURÇAK Rıfıkı Salim, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş, 1945-1950**, Ankara, 1979.

BURSA Zeynep, **Türkiye Solunda Kalkınma Düşüncesi (1920'lerden 1970'lere)**, Versus Yayınları, İstanbul, 2011.

CEM İsmail, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

ÇAVDAR Tefik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)**, 3. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004.

ÇAVDAR Tefik, "Adalet Partisi", BELGE Murat, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 8**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

ÇAYLAK Adem, **İktidar-Muhalefet İlişkileri Bağlamında Türkiye'nin Siyasi Hayatında Osman Bölükbaşı ve Siyasal Hareketi**, ATAM Yayınları, Ankara, 2010.

DEMİREL Ahmet, **Birinci Mecliste Muhalefet (İkinci Grup)**, 3. Baskı, İletişim Yayınları, 2003.

DEMİREL Taner, "Demokratlar Partisi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Liberalizm)** 2. Baskı, C.7, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

DEMİREL Taner, **Adalet Partisi İdeoloji ve Politika**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

DEVELİOĞLU Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Lügat**, 19.Baskı, Haz. Aydın Sami Güneyçal, Ankara, 2002.

DURMUŞ Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.

DURSUN Davut, **Ertesi Gün; Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül**, 1. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul, 2000.

ERASLAN Cezmi - OLGUN Kenan, **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento**, 3F Yay, İstanbul, 2006.

ERASLAN Cezmi, **Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası**, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, C. II, ATAM Yay., Ankara, 2002.

ERER Tekin, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, Tekin Yay., İstanbul, 1966.

ERER Tekin, **Yassıda ve Sonrası, Türkiye'de Parti Kavgaları III**, Yeni Matbaa, İstanbul, 1965.

ERKANLI Orhan, **Anılar.. Sorunlar.. Sorumlular**, Baha Matbaası, İstanbul, 1972.

ERKANLI Orhan, **Askeri Demokrasi 1960-1980**, Güneş Yayınları, İstanbul, 1987.

ETE Hatem-TAŞDELEN Hamza -ERSAY Sami Oruç, **Ülkücülükten Tepkisel Milliyetçiliğe (MHP'nin İdeolojisi ve Seçmen Eğilimleri)**, SETA Yayını, 2014.

ERTUNÇ Ahmet Cemil, **Cumhuriyetin Tarihi**, İstanbul, 2004.

EROĞUL Cem, **Demokrat Parti (Tarihi Ve İdeolojisi)**, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1990.

EROĞUL Cem, **Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71**, Belge Yayınları, Der. İrvin C. Schick ve E. Ahmet Tonak), **Geçiş Sürecinde Türkiye**, İstanbul, 2003.

EROĞUL Cem, **Devlet Yönetimine Katılma Hakkı**, İmge Kitabevi, Ankara, 1991.

FİNCANCIOĞLU, Yurdakul, **Demokraside Duraklama Yılları (Süleyman Demirel)**, Büke Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2000.

GEVGİLİ Ali, **Yükseliş ve Düşüş**, Altın Kitaplar Yayınevi, 1. Baskı, 1981.

GİRİTLİ İsmail, **Kısa Türk Anayasa Hukuku**, Der Yayınları, İstanbul, 1991.

GOLOĞLU Mahmut, **Milli Şef dönemi (1939-1945)**, Kalite Matbaası, Ankara, 1974.

GÖKMAN Muzaffer, **50 Yıllın Tutanağı (1923-1973)**, Hürriyet Yay.

GÖZLER Kemal, **Türk Anayasa Hukukuna Giriş**, Ekin Yayınları, Bursa, 2010.

GÖKSU Sadık, **Darbeler, Demir Kıratlar ve 27 Mayıs**, Anahtar Kitapları Yayınları, İstanbul, 1992.

GÖZÜBÜYÜK Abdurahman Şeref - KİLİ Suna, **Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.

GÖZÜBÜYÜK Şeref, **Açıklamalı Türk Anayasaları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1993.

GÖZÜBÜYÜK Şeref, **Anayasa Hukuku**, 12.Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2003.

GÜLER Filiz Demirci, **Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi**, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü , Ankara, 2003.

GÜNEŞ İhsan, **Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet**, C. I, TBMM Basımevi, Ankara, 1997.

GÜRKAN Ahmet, **Cumhuriyet, Meclis, Hükümetler ve Başkanlar 1919-1973**, Güneş Matbaacılık, Ankara, 1973.

GÜVEN Dilek, **(Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında) 6-7 Eylül Olayları**, 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yay., Çev. Bahar Şahin, İstanbul, 2005.

HALE William, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, 1. Baskı, Alfa Yayınları, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, 2014.

İNSEL Ahmet, **Demokrasinin Sancılı Yılları**, Cumhuriyet Ansiklopedisi C. III, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

İNÖNÜ İsmet, **Defterler (1919-1973)**, 1. Baskı, Cilt: 2, Yapı Kredi Yayınları, Haz. Ahmet Demirel, İstanbul, 2001.

İPEKÇİ Abdi, COŞAR Öter Sami, **İhtilâlin İçyüzü**, Cilt: 1, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1966.

KABACALI Alpay, **Türkiye'de Gençlik Hareketleri**, 2. Baskı, Gürer Yayınları, 2007.

KAÇMAZOĞLU H. Bayram, **27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1995.

KAÇMAZOĞLU H. Bayram, **Türk Sosyolojisinde Temalar 1: Türkçülük, İslamcılık, Muhafazakârlık**, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012.

KARA Muzaffer Ayhan, **Türk Siyasal Yaşamında 1961 Sonrası Bir Olgu Demokrasi ve Uzlaşma Kültürü Açısından Koalisyonlar**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004.

KARAOSMANOĞLU Yakup Kadri, **Politika'da 45 Yıl**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984.

KARDAM Ahmet, TÜZÜN Sezgin, **Bilanço 1923-1998 (C. I) , Türkiye'de Siyasi Kutuplaşmalar Ve Seçmen Davranışları**, Türkiye Bilimler Akademisi Yay., 2003.

KARPAT Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi**, 4. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.

KARPAT Kemal H., **Kısa Türkiye Tarihi (1800-2012)**, 4. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.

KARPAT Kemal H., **Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi**, 2. Baskı, Çev. Ceren Elitez, Timaş Yay., İstanbul, 2011.

KAYALI Kurtuluş, **Ordu ve Siyaset (27 Mayıs ve 12 Mart)**, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

KIŞLALI Ahmet Taner, **Siyaset Bilimi**, Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları, Ankara, 1987.

KİLİ Suna, **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler – Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976.

KOCABIYIK Hüseyin, **12 Eylül'den 12 Haziran' Siyasi Partiler (Milliyetçi Hareket Partisi)**, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Ankara, 2011.

KOÇAK Cemil, **Türkiye Tarihi- 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cem Yayınevi, Yay. Haz. Sina AKŞİN, İstanbul, 2002.

KOMŞUOĞLU Ayşegül, **Siyasal Yaşamda Bir Lider: Süleyman Demirel**, 1. Baskı, Bengi Yay., İstanbul, 2008.

KONGAR Emre, **21. Yüzyılda Türkiye**, 17. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

KONGAR Emre, **Demokrasi ve Kültür**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992.

LAROUSSE Meydan, **C. VII**, Meydan Yayınları, İstanbul, 1985,

LEWIS Bernard, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, Çev. Hamdi Aydoğan-Esra Ermert, İstanbul, 2003.

MAZICI Nurşen, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Kemalizm)**, 6. Baskı, İletişim Yayınları, C. 2, İstanbul, 2009.

MARDİN Şerif, **Türk Modernleşmesi (Makaleler-4)**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

MUMCU Uğur, **İnkılap Mektupları**, 7. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1993.

MUMCU Uğur, **Aybar ile Söyleşi(Sosyalizm ve Bağımsızlık)**, 8. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1993.

MUMCU Uğur, **Bir Uzun Yürüyüş**, 8. Baskı, Tekin Yay., İstanbul, 1993.

NACİ Fethi, **Dönüp Baktığımda**, Adam Yay., İstanbul, 1999.

NADİ Nadir, **27 Mayıs'tan 12 Mart'a**, Yeni Gün Haber Ajansı Yayınları, İstanbul, 1999.

ORTAYLI İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Hil Yay., İstanbul, 1983.

ORTAYLI İlber, **Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)**, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Yayını, Ankara, 1974.

OZANKAYA Özer, **Cumhuriyet Çınarı**, İmge Kitabevi, İstanbul, 1996.

ÖZBEY Cemal, **Demokrat Parti'yi Nasıl Kapattırdım**, Emek-Basım Yayınları, Ankara, 1961.

ÖZBUDUN Ergun, **Siyasal Partiler**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1979.

- ÖZBUDUN Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2005.
- ÖZDAĞ Ümit, **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, Boyut Yayın Grubu, İstanbul, 2004.
- ÖZDEMİR Hikmet, **Türkiye Tarihi-4 Çağdaş Türkiye (1908- 1980)- Siyasal Tarih (1960- 1980)**, Cem Yayınevi, Yay. Haz. Sina AKŞİN, İstanbul, 2002.
- ÖZTÜRK Kazım, **Cumhurbaşkanlarının Türkiye Büyük Millet Meclisini Açış Nutukları: Devlet Başkanı ve Başbakan Orgeneral Cemal Gürsel'in Kurucu Meclis'in Açılış Nutku**, Ak Yayınları Limitet Şirketi Neşriyatı, Baha Matbaası, İstanbul, 1969.
- ÖYMEN Örsan, **Bir İhtilal Daha Var 1908-1980**, 1. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul 1986.
- PARLA Taha, **Demokrasi, Anayasalar, Partiler ve Türkiye'nin Siyasal Rejimi**, 1. Baskı, Onur Yayınları, İstanbul, 1986.
- PARLATIR İsmail, GÖZAYDIN Nevzat, ZÜLFİKAR Hamza, Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük (A-J)**, TTK Basımevi, Ankara, 1998.
- PARLATIR İsmail, GÖZAYDIN Nevzat, ZÜLFİKAR Hamza, Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük (K-Z)**, TTK Basımevi, Ankara, 1998.
- SERTEL Zekeriya, **Hatırladıklarım**, 5. Baskı, Remzi Kitabevi, 2001.
- SEYHAN Dündar, **Gölgedeki Adam**, Nurettin Üycan Matbaası, İstanbul, 1966.
- SOYSAL Mümtaz, **100 Soruda Anayasa'nın Anlamı**, 5. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1979.
- SÜLKER Kemal, **100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri**, 3. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976.
- ŞENEL Alâeddin, **Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üzerine**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1970.
- ŞENER Mustafa, “Türkiye İşçi Partisi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce (Sol)**, 1. Baskı, Cilt: 8, İletişim Yay., İstanbul, 2007.

- TANILLİ Server, **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976.
- TANÖR Bülent, **İki Anayasa 1961-1982**, 3. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 1994.
- TANÖR Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri: 1789-1980**, 9. baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- TANÖR Bülent, **Kurtuluş ve Kuruluş**, 10. Baskı, Cumhuriyet Kitapları Yay., Aralık, 2010.
- TANYU Hikmet, **Türkçülük Davası ve Türkiye’de İşkenceler**, Ankara Altın Işık Yayınları, Kayseri, 1950.
- TEZİÇ Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, Beta Yayınları, İstanbul, 1998.
- TEZİÇ Erdoğan, **100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimleri ve Türkiye’de Partiler)**, 1. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976.
- TEVETOĞLU Fethi, **Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler**, Ankara, 1967.
- TUNAYA Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasi Partiler (1859-1952)**, 1. Baskı, Hürriyet Vakfı Yay, İstanbul, 1952.
- TUNAYA Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasi Partiler C. III (İttihat ve Terakki)**, 1. Baskı, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1989.
- TUNÇAY Mete, **Çağdaş Türkiye 1908-1980- 4 (Siyasi Tarih (1950-1960))**, Cem Yay., İstanbul, 1997.
- TUNÇAY Mete (ve diğerleri), **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980**, 5. Baskı, C. III, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.
- TUNÇAY Mete, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Yurt Yay., Ankara, 1981.
- TOKER Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973 (Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950)** 5. Baskı, Bilgi Yay, Ankara, 1990.
- TOKER Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1957-1960 (Demokrasiden Darbeye)**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1992.

TOKER Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973; (Yarı Silahlı Yarı K lahlı Bir Ara Rejim 1960-1961)**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.

TOKER Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973 (İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961-1965)**, 1. Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1969.

TOKER Metin, **İsmet Paşayla 10 Yıl C. 4 (1961-1964)**, 1. Baskı, Burçak Yayınları, İstanbul, 1969.

TÖKİN F. Hüsrev, **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi**, Elif Yayınları, İstanbul, 1965.

TÜRKEŞ Alparslan, **Turancılık, 27 Mayıs ve Milliyetçilik**, 1 Baskı, Hareket Yay.,Yay. Haz. İlhan Bahar, İstanbul, 2011.

TÜRKEŞ Alparslan, **Dokuz Işık (Milli Doktrin)**, 12. Baskı, Kutluğ Yayınları, İstanbul 1975.

TÜRKEŞ Alpaslan, **27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs Ve Gerçekler**, 1. Baskı, Dokuz Işık Yay., İstanbul, 1977.

TURHAN Mehmet, **Siyasi Elitler**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991.

TURAN Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi 5. Kitap,  ağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002.

TURAN Şerafettin, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, 1. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

TURGUT Hulusi, **Türkeş'in Anıları Şahinlerin Dansı**, ABC Yayınları, İstanbul, 1995.

TÜRK ANSİKLOPEDİŐİ, C. XXII, Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1975.

T RK NE Mümtaz'er, **Siyaset**, Lotus Yayınları, İstanbul, 2009.

ULAY Sıtkı, **Harbiye Silah Başına: 27 Mayıs 1960**, Kitapçılık Yay., İstanbul, 1968.

ÜLKEN Hilmi Ziya, **Sosyoloji Sözlüğü**, MEB Basımevi, İstanbul, 1969.

ÜNSAL Artun, **Türkiye İşçi Partisi 1961-1971 (Umuttan Yalnızlığa)**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2002.

YALANSIZ Nedim, **Türkiye’de Koalisyon Hükümetleri**, Büke Yayınları, İstanbul, 2006.

YALMAN Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim- 2 (1922-1971)**, 1. Baskı , Rey Yayınları, İstanbul, 1970.

YANARDAĞ Merdan, **MHP Değişti Mi? (Ülkücü Hareketin Analitik Tarihi)**, Gendaş Yay., İstanbul, 2002.

YAŞAR Muammer, **Acılı Günler (1960)**, 1. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1987.

YERASİMOS Stefanos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye- 3 (1.Dünya Savaşından 1971'e)**, 1. Baskı, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1976.

YEŞİL Ahmet, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

YETKİN Çetin, **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi 1930-1945**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983.

YILMAZ Murat, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce (Liberalizm)**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, C. 7, İstanbul, 2005,

ZÜRCHER Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, Çev. Yasemin Sanar Gönen, İstanbul, 1995.

B- MAKALELER

ABADAN Yavuz, ‘‘Türk Siyasi Partiler Kanunu’’, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 21, S.3, Ankara, (1966).

ABADAN Yavuz, ‘‘Osmanlı İmparatorluğu’nda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri’’ **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.14, S.1-4, (Ankara, 1957).

ALACAKAPTAN Uğur, ‘‘Demokratik Anayasa ve Ceza Kanunu’nun 141. ve 142. Maddeleri’’, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, (Ankara; 1965).

ALBAYRAK Mustafa, ‘‘Hürriyet Partisi’nin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi’’, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XXIV, S. 71., (Temmuz 2008)

AKIN Fehmi, ‘‘12 Temmuz Beyannamesi’nin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri Ve Önemi’’, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Afyon Karahisar (2005).

AKSAKAL Hasan, ‘‘Güler Yüzlü Bir Sosyalist, İlkeli Bir Siyasetçi: Mehmet Ali Aybar’ın Türk Siyasal Yaşamındaki Yeri ve Önemi’’, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, S.2., (Aralık 2009).

ALBAYRAK Mustafa, ‘‘Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Yılları ve Demokratikleşme Sürecinin İlk On Yılı’’, **Ankara Barosu Dergisi**, (2014).

ALTAN Çetin, ‘‘Büyük Gün’’, **Milliyet**, 27 Mayıs 1960.

AKINCI Abdulvahap, ‘‘Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri’’, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, (Nisan 2014).

AKINCI Abdulvahap, ‘‘Türkiye’de Askeri Vesayetinin Tesisi ve Demokratikleşmeye Olan Etkisi’’, **Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)** C. /V.8, S./N. 1, Yıl/Year:(2013)

ARIKAN Mustafa, ‘‘27 Mayıs’a Damgasını Vuran Söz ve Beyanlar’’, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.4, Konya, (1997).

ARSLAN Ali, ‘‘Türkiye’nin Modernleşme Sürecinde Atatürk, Türk Ordusu ve Türk Askeri Elitleri’’, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi ISSN: 1303-5134**, (2006)

ARZIK Nimet, ‘‘YTP Nasıl Kuruldu’’, **Yön**, S.11., 28 Şubat 1962.

ATILGAN Gökhan, ‘‘Sosyalist Milliyetçilik Söylemi (Türkiye, 1961-1968): Temeller, Ayrılıklar’’, C. 64, S. 3, **Ankara Üniversitesi SBF Yayınları**, (2009).

AVCIOĞLU Doğan, ‘‘İnönü’den Beklediğimiz’’, **Yön**, Yıl: 1, S. 9, 14 Şubat 1962.

AVCIOĞLU Doğan, ‘‘Rejim Buhranı’’, **Yön**, Yıl: 1, S. 10, 21 Şubat 1962.

AVC IOĞLU Doğan, ‘‘Yeni Dönem’’, **Yön**, Yıl: 4, S.134, 22 Ekim 1965.

AYAN Sezen, ‘‘Siyasi Yapılanma Sürecinde 1961 ve 1982 Anayasası’’, **C.. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 8, S. 2, (2007).

BABAN Cihad, ‘‘Ortanın Solu’’, **Ulus**, 24 Ağustos 1965.

BAKAN Selahaddin-ÖZDEMİR Hakan, ‘‘Türkiye’de 1946-1960 Dönemi İktidar-Muhalefet İlişkileri: Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Demokrat Parti (DP)’Ye Karşı’’, **C.. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 14, S. 1, (2013).

BİROL Sinem, ‘‘1961 Anayasasında İfade zgrlğ’’, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, S. 43, (2012/II).

BURAK Begüm, ‘‘Osmanlı’dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri’’, **History Studies**, S.3/1 (2011).

BULUT Nihat, ‘‘Siyasal Parti Yasakları ve Son Anayasa Değişiklikleri Çerçevesinde Odaklaşma Olgusunun Kriterleri’’, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (1998).

BULUT Sedef, ‘‘27 Mayıs 1960’tan Günümüze Paylaşılamayan Demokrat Parti Mirası’’, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.19, (Mayıs 2009).

BÖLÜKBAŞI Osman, ‘‘27 Mayıs ve Beklediğimiz Düzen’’, **Kudret**, 12 Ekim 1960.

ÇAKMAK Diren, ‘‘Türk Siyasal Yaşamında Bir Muhalefet Partisi rneği: Hürriyet Partisi (1955-1958)’’, **Akademik Bakış Der.**, C. 2., S. 3., (Kış 2008)

ÇAKMAK Diren, ‘‘Türkiye’de Asker-Hükümet İlişkisi: Albay Talat Aydemir rneği’’, **Akademik Bakış Dergisi**, C.1, S.2 (Yaz 2008).

ÇAKMAK Fevzi, ‘‘Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Bergama’da Siyasal Hayat 1946-1950’’, **Uluslararası Bergama Sempozyumu, Bildiriler C. 1. Bergama Belediyesi Yayınları**, (Nisan 7-9 2011).

ÇAKMAK Fevzi, ‘‘Cumhuriyet Halk Partisi’nin ‘Ege Vazife Gezisi’ ve 1959 Yılı Uşak-İzmir Olayları’’, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 9/10 Fall (2014).

ÇAVUŐLU Hüseyin, ‘‘Merkez Sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme’’, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.12, S. 22, (Aralık 2009).

ÇAVUŞOĞLU Hüseyin, “Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Fırat University Journal of Social Science** C.19, S.2, Sayfa: 265-278, (Elazığ-2009)

ÇUFALI Mustafa, “1961-1971: Sağ ve Sol Siyasal Hareketler”, **Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları**, Ünite 9, Erzurum.

DEMİR Yeşim, “Albay Talat Aydemir’in Darbe Girişimleri”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, V/12, (2006/Bahar).

DOKUYAN Sabit, “Çok Partili Hayata Geçişte Önemli Bir Adım : Demokrat Parti'nin Kuruluşu”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 2, S. 2/1, (Haziran 2014)

ECEVİT Bülent, “CHP Grubu Toplandı”, **Ulus**, 15 Aralık 1965.

ERDOĞDU Vahap, “Bizdeki Filipin Tipi Uygulama” **Aydınlık**, S. 28, Şubat 1971.

ERKANLI Orhan, “27 Mayıs Devrimi ve Hedefleri”, **Ulus**, 27 Mayıs 1965.

FELEK Burhan, “Partilere Dair”, **Cumhuriyet**, 15 Şubat 1961.

FERNAU Frederich Wilhelm, “İkinci Cumhuriyette Sosyal Akımlar (Orient Dergisinden Çeviri)”, **Yön**, Yıl:2, S. 59, 30 Ocak 1963.

FİNCANCI Yurdakul, “Ortanın Solu”, **Ulus**, 7 Eylül 1965.

GÜLEN Ahmet, “İsmet İnönü’ye Düzenlenen Suikast ve Suikastın Yankıları”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, C.11, S.22, (2012/2)

GÜLMEZ Nurettin - AŞIK Süleyman, “Celal Bayar'ın Kayseri Cezaevi'nden Tahliyelerinin Basına Yansımaları”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIV/29 (2014/Güz)

İNÖNÜ İsmet, **Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961 – 1965**, Haz. İlhan Turan, 24 Şubat 1962.

İNÖNÜ İsmet, “İnönü Ortanın Solunu Anlatıyor”, **Milliyet**, 29 Temmuz 1965.

İNÖNÜ İsmet, “İnönü’den İthamlara Cevap”, **Ulus**, 8 Ekim 1965.

KARAYAMAN Mehmet, ‘İsmet İnönü'nün Uşak'ta Taşlanması Olayının Sebep ve Sonuçları’, **Tarih Okulu Dergisi**, S. VIII, 19-49, (Eylül-Aralık 2010).

KARAKARTAL Bener, ‘Bir Siyasal Katılma Türü Olarak Referandum ve 1961 Türk Anayasa Referandumu’, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası-Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil'in Anısına Armağan**, C. XXXVIII, S. 3-4 (1984).

KARPAT Kemal H., ‘Recent Political Developments in Turkey and Their Social Background’, **International Affairs (RoyallInstitute of International Affairs 1944-)**, Vol. 38, No. 3,(Jul., 1962), pp. 304-323.

KARPAT Kemal H., ‘Political Developments in Turkey,1950-1970’, **Middle Eastern Studies**, Vol. 8, No. 3 (Oct., 1972), pp. 349-375, (s. 350.)

KARPAT Kemal H., ‘The Military and Politics in Turkey, 1960-64: A Socio-Cultural Analysis of a Revolution’, **The American Historical Review**, Vol. 75, No. 6 (Oct., 1970), pp. 1654-1683,(s. 1654.)

KASALAK Kadir - UÇAR Fuat, ‘Türk Siyasetinde Cepheleşme/Kutuplaşma Olgusunun Dinamikleri ve Milliyetçi Cephe Hükümetleri’, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.33, (Aralık 2014).

KAŞTAN Yüksel, ‘Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Partili Dönemden Çok Partili Döneme Geçişte CHP'nin Yönetim Anlayışındaki Gelişmeler (1938-1950)’, **A.K.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Vol 8, Issue 1; (2006).

KIRCA Coşkun, ‘Sağ Nedir? Sol Nedir?’, **Ulus**, 28 Ağustos 1965.

KIRKPINAR Leyla, ‘Demokrat Parti ve Muhalefet Stratejisi’, **Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Vol 1; 85-98, (2002).

KÖPRÜLÜ Fuat, ‘Yalancının Mumu’, **Vatan**, 7 Eylül 1945.

KURU Hanife, ‘27 Mayıs 1960 İhtilal Dönemi; İktidar-Muhalefet İlişkileri’, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.III, S.8, (İzmir 1999).

LEVENT Agah Sırrı, ‘Devrim ve Milli Birlik Ruhu’, **Ulus**, 29 mayıs 1961.

NADİ Nadir, ‘Kazanan Yine Atatürk’, **Cumhuriyet**, 16 Kasım 1960.

OLGUN Kenan, ‘‘Türkiye’de Cumhuriyet’in İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları’’, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XXVII, Sayı 79, Ankara,(Mart 2011).

OLGUN Kenan, ‘‘Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Halaskar Zabitan Grubu ve Faaliyetleri’’, **İlmi Araştırmalar**, S. 7, (İstanbul 1999).

ÖRNEK Cangül, ‘‘Türk Ceza Kanunu’nun 141 ve 142. Maddelerine İlişkin Tartışmalarda Devlet ve Sınıflar’’, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 69, S. 1, (Ankara; 2014).

PAMUKOĞLU Mustafa, ‘‘D’Hont Sistemi Nedir ?’’, **Aydınlık**, 22 Kasım 2014.

PAYASLI Volkan, ‘‘Tek Parti İktidarı’ndan Doğmuş Bir Denetim Organı: Müstakil Grup(1939-1946)’’, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. XIV, S.28, (Bahar/2014), İzmir.

SARISIR Serdar, ‘‘Milli Mücadele’den Türk Siyasal Hayatına; Alâettin Tiritöğlü (1903-1969)’’, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi** S. 44, (Güz 2009).

SEYİTDANLIOĞLU Mehmet, ‘‘Osmanlı Ahrar Fırkası: Programı, İç Tüzüğü, Beyannameleri’’, **Liberal Düşünce Dergisi**, Bahar/1997, Ankara.

SESLİ Murat - DEMİR Şeyhmus, ‘‘Türk Siyasi Elitlerin Toplumsal Kökeni(1920-1950)’’, **Akademik Bakış Dergisi**, S.21, (Temmuz-Ağustos-Eylül 2010).

TANPINAR Ahmet Hamdi, ‘‘Suçüstü’’, **Cumhuriyet**, 14 Haziran 1960.

TİRALİ Naim, ‘‘Seçim Kanunlarında Yenilikler’’, **Vatan**, 25 Ocak 1965.

TOKER Metin, ‘‘Cemiyetimizin Düzeni’’, **Akis**, 23 Ocak 1961.

TOKER Metin, ‘‘Ekrem Alican ile Mülakat’’, **Akis**, 30 Ocak 1961.

TOKER Metin, ‘‘Fareli Köyün Kavalcıları’’, **Akis**, 6 Şubat 1961.

TOKER Metin, ‘‘Yassıada Duruşmaları’’, **Akis**, 6 Şubat 1961

TOKER Metin, ‘‘Referanduma Doğru’’, **Akis**, 5 Haziran 1961.

TOKER Metin, “Sakin Sakin Konuşalım”, **Akis**, 7 Ağustos 1961.

TOKER Metin, “Akis’in 1960 Yılında Neşrettiği Seçim Haritası”, **Akis**, 2 Ekim 1961.

TOKER Metin, “Seçimlerin Tahlili”, **Akis**, 23 Ekim 1961.

TOKER Metin, “Ödev Şimdi Daha Güç” **Akis**, 16 Ekim 1965.

TÜRKİYE ÇALIŞMALARI GRUBU, ‘50. Yılında 27 Mayıs’ı Hatırla’tmak’, **SDE**, Ankara, (2010).

‘Milletvekili Genel Seçimleri (1923-2011)’, **Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları**, s. XIII (13), Ankara- Türkiye, (Haziran 2012).

YALANSIZ Nedim, ‘27 Mayıs Darbesi Sonrası Celal Bayar Ve Eski Demokrat Partililerin Türk Siyasi Hayatına Etkileri’, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/3**, (Summer 2012, p. 2585-2598, Ankara-Turkey)

YILMAZ Hakan S., ‘İdris Küçük Ömer’in Siyasal Tezleri Bağlamında AKP ve CHP Parti Programlarının Analizi’, **Selçuk Üniversitesi İletişim Fak. Dergisi**, Vol 5, Issue 1.

YOZGAT Fazıl, ZABUN Sezgin, ‘Seçim Sistemleri ve Uygulamaları’, **C.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.10, S.2, (2009).

C- TEZLER

AYHAN Evren, **Osman Bölükbaşı'nın Siyasi Faaliyetleri (1913-2002)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006.

BAHÇIVAN Fatih, **27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalelerinin Türk Politik Hayatına Etkisi** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Kırıkkale, 2005.

ÇELEBİ Halil İbrahim, **CHP'de Yeni Bir Meşruiyet Arayışı Olarak Ortanın Solu Söylemi**, Mustafa Kemal Üniversitesi , Sosyal Bilimler Enstitüsü , Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hatay, 2010.

DOĞRU Osman, **27 Mayıs Rejimi, De Facto Rejimin Hukukiliği**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Doktora Tezi, İstanbul, 1992.

KURU Hanife, **Türk Siyasal Yaşamında Adalet Partisi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 1996.

TURHAN Sedat, **Adalet Partisi İçinde Bir Muhalif: Sadettin Bilgiç**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2015.

ÜNLÜ Barış, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Mehmet Ali Aybar ve Dönemi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı, Ankara, 2001.

6- İNTERNET KAYNAKLARI

CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) (2015), “CHP Tarihi”
http://www.chp.org.tr/?page_id=67 (Erişim Tarihi: 21.01.2015).

<http://www.sosyaldusunce.com/1980-darbesi-neden-yapildi/> (Erişim Tarihi: 17.04.2015).

http://www.mhpankara.org.tr/MHP_tarihce.php/ (Erişim Tarihi: 20.04.2015).

<http://turkerweb.blogcu.com/dunden-bugune-mhp-kurultaylari> (Erişim Tarihi: 22. 01. 2015).

<http://www.kutluyol.org/Milliyetcilik/> (Erişim Tarihi: 19.04.2015).

http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html (Erişim Tarihi: 24.04.2015).

<http://ydemokrat.blogspot.com.tr/2010/10/turkiyede-sivil-ordu-iliskileri.html> (Erişim Tarihi: 29.04.2015).

<http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad/article/viewFile/270/260> (Erişim Tarihi: 07.04.2015).

http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html (Erişim Tarihi: 12.04. 2015).

<http://www.ysk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 01.06.2015).

<http://www.ismetinonu.org.tr/index.php/yayinlar>, (Erişim Tarihi: 13.09.2015).

http://www.yerelnet.org.tr/basvuru_kaynaklari/secim_sonuculari/index.php?yil=1963, (Erişim Tarihi: 06.11.2015)

